DOSTOJEVSKI

MLADAC

DJELA F. M. DOSTOJEVSKOGA

Deseti svezak

Urednik

JAKŠA KUŠAN

Naslov izvornika

ПОДРОСТОК

РОМАН

Prema izdanju

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1955

F. M. DOSTOJEVSKI

MLADAC

ROMAN

Preveo
ZLATKO CRNKOVIĆ

ČETVRTO IZDANJE

ZNANJE ZAGREB 1979

Likovno opremio
BORIS DOGAN

PRVI DIO

PRVO POGLAVLJE

I

Nisam mogao odoljeti da ne počnem pisati ovu povijest svojih prvih koraka u životu, iako bih mogao biti bez toga. Jedno znam pouzdano: nikad više neću pisati svoju autobiografiju, čak da poživim i sto godina. Čovjek mora biti odviše grdno zaljubljen u sebe da se ne bi stidio da piše sam o sebi. Ispričavam se jedino time što ne pišem radi čega svi pišu, to jest radi pohvala čitalaca. Kad sam odjednom nakanio da zapišem od riječi do riječi sve što mi se dogodilo od lani, nakanio sam to zbog potrebe koju osjećam: toliko me prenerazilo sve ono što se zbilo. Pribilježit ću samo događaje i klonit ću se, koliko god budem mogao, svega što je sporedno, a ponajviše književnih ukrasa; književnik piše trideset godina i najposlije više uopće ne zna radi čega je pisao tolike godine. Ja nisam književnik i neću da budem književnik, i mislim da bi bilo nezgodno i nepošteno da iznosim na njihovo književno tržište svoju dušu i lijepe opise svojih osjećaja. Slutim ipak, na žalost, da neću moći, čini se, bez ikakvih opisa osjećaja i misli (možda čak i plitkih): čovjeka toliko pokvari svaki književni posao, pa makar ga se prihvatio samo radi sebe. Misli pak mogu biti i vrlo plitke zato što ono što sam cijeniš može vrlo lako biti bez ikakve vrijednosti za nekoga drugoga. Ali na stranu sad sve to! Eto ipak i predgovora; ničega sličnog više neće biti. Na posao; mada nije ništa teže nego pristupiti nekom poslu, možda čak i svakom poslu.

II

Počinjem, to jest htio bih početi svoje zapise od devetnaesti rujna prošle godine, to jest baš od onoga dana kad sam prvi put sreo...

Ali da kažem koga sam sreo, ovako, unaprijed, kad još nitko ništa ne zna, bilo bi plitko, a čak je, mislim, i ovaj ton plitak: zarekao sam se da ću se kloniti književnih ukrasa, a već se od prvog retka služim tim ukrasima. Osim toga, čini se da nije dovoljno samo željeti da pišeš suvislo. Napominjem također da ni na jednom evropskom jeziku, čini se, nije tako teško pisati kao na ruskom. Pročitao sam sad ovo što sam do sada napisao, pa sam uvidio da sam kudikamo pametniji od ovoga što sam napisao. Kako se to događa da je u pametna čovjeka ono što kaže kudikamo gluplje od onoga što u njemu ostane? To sam više puta opazio kod sebe i u svojim razgovorima s ljudima cijele ove posljedne kobne godine, i to me vrlo mučilo.

Premda ću početi od devetnaesti rujna, ipak ću ubaciti dvije-tri riječi o tome tko sam, gdje sam bio prije toga, dakle, i o tome što mi se vrzlo po glavi, bar djelomice, onoga jutra devetnaesti rujna, kako bi sve bilo razumljivije čitaocu, a možda i meni samom.

III

Završio sam gimnaziju i sad sam već u dvadeset i prvoj godini. Prezime mi je Dolgoruki, a zakoniti mi je otac Makar Ivanov Dolgoruki, bivši sluga gospode Versilovljevih. Tako sam se rodio kao zakonito djete, iako sam nezakonit sin da ne mogu biti nezakonitiji, a o mom podrijetlu ne može biti ni najmanje sumnje. To se dogodilo ovako: prije dvadeset i dvije godine vlastelin Versilov (a on mi je upravo otac) posjetio je, u dvadeset petoj godini života, svoje imanje u tulskoj guberniji. Držim da je on u to vrijeme bio još sasvim bezličan čovjek. Zanimljivo je da je taj čovjek, kojemu sam se toliko divio još od djetinjstva, koji je toliko snažno utjecao na moju dušu i čak, možda, još zadugo zarazio cijelu moju budućnost, da je taj čovjek i dan-danas u mnogo čemu za mene prava zagonetka. Ali, uostalom, o tom potom! To se ne

može samo tako ispričati. Taj će čovjek ionako ispuniti cijelu moju bilježnicu.

On je baš tada nekako obudovio, to jest prije svoje dvadeset i pete godine. Žena mu je bila iz otmjena društva, ali nije bila baš bogata, neka Fanariotovka, a rodila mu je sina i kćer. Moji su podaci o toj njegovoj supruzi, koja ga je tako rano zauvijek ostavila, prilično oskudni i gube se usred ostalog materijala; a i štošta mi je drugo iz osobnoga života Versilovljeva ostalo nepoznato, toliko je uvijek bio prema meni ohol, uznosit, zatvoren i nehajan, iako je na mahove bivao nevjerojatno ponizan. Spomenut ću ipak, da unaprijed bude jasno, da je on proćerdao tri imutka u životu, i to, štoviše, veoma velika, sve u svemu preko četiristo tisuća rubalja, a možda i više. Sad je ostao, naravno, bez prebite pare...

Došao je tada u to selo »bogzna zašto«, tako mi je bar sam poslije rekao. Nejaka mu djeca, po običaju, nisu bila s njim, nego kod rođaka; tako je za svega svog života postupao sa svojom djecom, i sa zakonitom i s nezakonitom. Služinčadi je na tom imanju bilo vrlo mnogo; među njima je bio i vrtlar Makar Ivanov Dolgoruki. Pripomenut ću ovdje jednom zauvijek: malo se tko toliko ljutio zbog svog prezimena koliko ja za svega svog života. To je, naravno, bilo glupo, ali je bilo tako. Kad god bih se upisao u neku školu ili sreo s osobama kojima sam, po svom uzrastu, morao odgovarati, jednom riječju svaki učiteljčić, odgojitelj, nadzornik, pop, svi, tko mu drago, kad bi me zapitali kako se zovem i čuli da se zovem Dolgoruki, redovito su smatrali za potrebno, tko zna zašto, da priupitaju:

– Knez Dolgoruki?

I uvijek sam morao tumačiti tim dokonim ljudima:

– Ne, nego *naprosto* Dolgoruki.

To me *naprosto* počelo napokon dovoditi do ludila. Ističem ovdje kao fenomen da se ne sjećam ni jedne jedine iznimke: svi su me isto pitali. Neke od njih, očito, to uopće nije zanimalo; a i ne znam kog bi to vraga moglo koga bilo zanimati? Ali su me svi pitali, svi do jednoga. Kad bi čuo da sam *naprosto* Dolgoruki, pitalac bi me obično odmjerio tupim, glupim i ravnodušnim pogledom, koji je svjedočio da ni sam ne zna zašto me je to pitao, pa bi me ostavio. Najuvredljivije su me pitali školski drugovi. Kako školarci ispituju novajliju? Novajlija koji se zbunjuje i snebiva kad prvi dan dođe u školu (u bilo koju) opća je žrtva: zapovijedaju mu svašta, zadirkuju ga, postupaju s njim kao s lakajem. Zdrav i debeo mangup stane tako tik pred svoju žrtvu i

motri je nekoliko trenutaka oštrim i oholim pogledom. Novajlija stoji nijemo pred njim, gleda ga poprijeko, ako nije kukavica, i čeka što će biti.

– Kako se zoveš?

– Dolgoruki.

– Knez Dolgoruki?

– Ne, nego *naprosto* Dolgoruki.

– A, *naprosto!* Budala.

I ima pravo: ništa nije gluplje nego da se zoveš Dolgoruki a nisi knez. Tu glupost podnosim bez svoje krivice. Poslije, kad sam se već strašno ljutio, odgovarao sam na pitanje:

– Jesi li knez?

Uvijek ovako:

– Nisam, nego sam sin sluge, bivšeg kmeta.

Zatim, kad sam se već ozlojedio preko svake mjere, odgovorio sam jedanput odrješito na pitanje: – Jeste li knez?

– Nisam, nego naprosto Dolgoruki, nezakoniti sin svoga bivšeg vlastelina, gospodina Versilova.

To sam bio smislio već u šestom razredu gimnazije i, premda sam se ubrzo nedvoumno uvjerio da je glupo, nisam odmah prestao izigravati glupana. Sjećam se da je jedan nastavnik – uostalom, drugoga nije ni bilo – ustvrdio da mi je »puna glava osvetničkih i građanskih ideja«. Uopće je ta moja doskočica izazvala nekakvu zamišljenost koja me vrijeđala. Napokon mi je jedan drug, vrlo zajedljiv dečko s kojim sam razgovarao jednom u godini dana, rekao ozbiljno, ali gledajući nekamo u stranu:

– Takvi vam osjećaji, naravno, služe na čast i nema sumnje da se imate čime dičiti; ali da sam na vašem mjestu, ja ipak ne bih baš likovao što sam nezakonito dijete... a vi baš kao da slavite imendan!

Od tada sam se prestao *hvalisati* da sam nezakonito dijete.

Ponavljam da je vrlo teško pisati na ruskom: eto, ispisao sam pune tri stranice o tome kako sam se cijeli život ljutio zbog svoga prezimena, a čitalac je dotle zacijelo već zaključio da se ljutim baš zato što nisam knez, nego naprosto Dolgoruki. Da još jednom sve to razjašnjavam i opravdavam se, bilo bi za mene poniženje.

IV

Dakle, među tom služinčadi, koje je bilo mnogo i uz Makara Ivanova, bila je jedna djeva kojoj je bilo već osamnaest godina kad je pedesetogodišnji Makar Dolgoruki odjednom rekao da namjerava da se njome oženi. Brakovi među služinčadi sklapali su se u doba kmetstva, kao što je poznato, samo uz odobrenje gospodara, a katkad zapravo i po njihovu nalogu. Na imanju je tada bila tetka; to jest ona nije meni tetka, nego je i sama vlastelinka; a ne znam zašto su je svi uvijek zvali tetkom, ne samo mojom nego svačijom, baš kao i u obitelji Versilovljevoj, s kojom je po svoj prilici doista bila u rodu. To je Tatjana Pavlovna Prutkova. Tada je još imala, u istoj toj guberniji i u istom tom kotaru, trideset pet svojih duša. Ne bi se moglo reći da je ona upravljala Versilovljevim imanjem, nego da ga je samo kao susjeda nadzirala, a čuo sam da ga je nadzirala kao kakav izučeni upravitelj. Uostalom, šta me briga što ona zna i umije; htio bih samo dodati, bez ikakve želje da joj polaskam ili da joj se dodvorim, da je ta Tatjana Pavlovna plemenito i, štoviše, originalno stvorenje.

I eto, baš ona ne samo što nije osujetila bračne težnje mrkoga Makara Dolgorukoga (čuo sam da je tada bio mrk), nego ih je, naprotiv, tko zna zašto, i te kako poticala. Sofja Andrejeva (ta osamnaestogodišnja sluškinja, to jest moja majka) bila je već nekoliko godina siroče bez oca i majke; a kad je njezin pokojni otac, također sluga, koji je neobično poštovao Makara Dolgorukoga i osjećao se, tko zna zašto, njegov veliki dužnik, šest godina prije toga umirao, ležao na samrti, kažu čak četvrt sata prije nego što je izdahnuo, tako da bi se, u slučaju potrebe, moglo čak uzeti da je buncao, da on ionako nije, kao kmet, bio pravno nesposoban, pozvao Makara Dolgorukoga i, pred svom služinčadi i pred svećenikom koji se tu našao, izrekao glasno i usrdno svoju posljednju volju pokazajući na kćer: »Othrani je i uzmi za ženu!« To su svi čuli. A što se tiče Makara Ivanova, ne znam kako mu je bilo kad se poslije oženio, to jest je li osjećao velik užitak ili je samo izvršio dužnost. Vjerojatnije je da je hinio ravnodušnost. On je bio čovjek koji se već i onda umio »iskazati«. Ne bi se moglo reći da je bio načitan i pismen (premda je znao cijelu službu božju, a osobito žitija nekih svetaca, ali više po sluhu), ni da je bio nešto kao, da tako kažemo, služinski mudrijaš, već je naprosto bio jogunaste ćudi, kadšto čak i lakouman; razmetao se u govoru, sudio neopozivo i, najposlije, »živio čestito« – kako je sam, začudo, govorio –

eto, takav je tada bio. Dakako, stekao je opće poštovanje, ali kažu da ga nitko nije trpio. Drugo je nešto bilo kad je prestao biti sluga: tada su ga spominjali samo kao kakva sveca i velika patnika. To pouzdano znam.

A što se tiče značaja moje majke, nju je do njezine osamnaeste godine držala kod sebe Tatjana Pavlovna, iako je ekonom htio da je pošalje u Moskvu na naukovanje. Kod nje je stekla nekakvo obrazovanje, to jest naučila je šiti, krojiti, vladati se kao gospođica i čak pomalo čitati. Pisati moja majka nije nikad pravo znala. U njenim je očima taj brak s Makarom Ivanovom odavno bio već nešto gotovo, i sve što joj se tada dogodilo smatrala je da je divno i najbolje što može biti; kad je pošla na vjenčanje, držala se najmirnije što se može u takvim prilikama, tako da je i sama Tatjana Pavlovna tada za nju rekla da je mrtvo puhalo. Sve ovo o tadašnjem značaju moje majke čuo sam od same Tatjane Pavlovne. Versilov je došao na selo taman pola godine nakon te svadbe.

V

Hoću samo da kažem da nikad nisam mogao saznati, niti se pravo domisliti, kako je zapravo počelo to između njega i moje majke? Potpuno sam spreman da vjerujem, kako me lani on sam uvjeravao crveneći se, premda je pripovijedao o svemu tome posve neusiljeno i »duhovito«, da nije posrijedi bio nikakav roman nego da je sve počelo *tako*.Vjerujem, da je tako, i dražesna je ta riječ *tako*, ali sam svejedno uvijek želio saznati kako se to zapravo moglo među njima dogoditi? Oduvijek sam mrzio i mrzim sve te gadarije. Naravno, tu nije riječ samo o mojoj besramnoj radoznalosti. Napominjem da sve do lani nisam pravo ni poznavao svoju majku; još kao dijete poslali su me u svijet, da ne bih bio na smetnju Versilovu, o čemu će, uostalom, biti poslije riječi; i zato ne mogu nikako predočiti sebi kakvo joj je onda bilo lice. Ako nije bila baš tako lijepa, čime je mogla očarati onakva čovjeka kakav je bio Versilov? To mi je pitanje važno zato što se u njemu neobično zanimljivo ocrtava taj čovjek. Eto zašto se to pitam, a ne iz pokvarenosti. On sam, taj mrki i povučeni čovjek, kad je uvidio da je to neizbježno, kazao mi je, s onom svojom umiljatom prostodušnoću koja vrag zna odkuda mu (baš kao da ju je iz džepa izvadio) – da je tada bio vrlo »glup balavac«, da se ne bi moglo

reći da je bio sentimentalan nego *tako*, upravo je bio pročitao *Antona Kukavca*[1] i *Polinjku Saks*[2], dva književna djela koja su izvršila neprocjenjiv civilizatorski utjecaj na naš tadašnji mladi naraštaj. Dodao je da je možda zbog Antona Kukavca i došao tada na selo -- i to je dodao neobično ozbiljno. Pa na koji se onda način mogao taj »glupi balavac« upustiti u odnose s mojom majkom? Baš sam sad pomislio, kad bih imao ma i jednog čitaoca, da bi mi se zacijelo od srca nasmijao kao strahovito smiješnom mlacu koji, u svojoj glupoj bezazlenosti, silom hoće da umuje i rješava nešto o čemu nema pojma. Tako je, doista, ja još nemam pojma o tome, iako to nipošto ne priznajem iz oholosti, jer znam koliko je glupo takvo neiskustvo u dvadesetogodišnjeg klipana; samo ću reći tom gospodinu da ni on nema pojma i to ću mu i dokazati. Doduše, ja ne znam ništa o ženama, a i neću da znam, jer sam se zarekao da ću, dok sam živ, fućkati na njih. Pa ipak, pouzdano znam da te poneka žena u tili čas očara svojom ljepotom ili šta ja znam čime; drugu opet treba pola godine proučavati dok ne shvatiš što se u njoj krije; i da pronikneš u takvu i zaljubiš se u nju, nije dosta da gledaš i nije dosta da budeš naprosto spreman na sve, nego ponajprije treba biti još nečim obdaren. U to sam uvjeren, iako ništa ne znam, a kad ne bi bilo tako, trebalo bi u jedan mah sve žene svesti na razinu običnih domaćih životinja i samo ih tako držati uza se; možda bi mnogi i htjeli da bude tako.

Doznao sam iz nekoliko pouzdanih vrela da mi majka nije nikad bila ljepotica, iako nisam vidio njene slike iz toga vremena, koja negdje postoji. Dakle, čovjek se nije mogao zaljubiti u nju na prvi pogled. Za puku »zabavu« Versilov je mogao naći sebi neku drugu, a i bila je ondje takva jedna, i to još neudata, Anfisa Konstantinovna Sapoškova, sobarica. A čovjeku koji je došao s Antonom Kukavcem moralo je biti vrlo zazorno da na temelju svog vlastelinskog prava oskvrnjuje svetost braka, makar i svoga sluge, jer je, ponavljam, još prije svega nekoliko mjeseci, to jest nakon dvadeset godina, govorio o tom Antonu Kukavcu neobično ozbiljno. A Antonu su samo konja oteli, a ovome ženu! Dogodilo se, dakle, nešto izuzetno zbog čega je *M-lle* Sapoškova loše prošla (po mom mišljenju, dobro). Lani sam ga višeput salijetao, kad se moglo s njim razgovarati (jer se nije moglo uvijek s njim razgova-

[1] Pripovijetka D. V. Grigorovića (1822–1899), sentimentalan prikaz teškog života seljaka u Rusiji.

[2] Pripovijetka A. V. Družinina (1824–1864) o mužu koji pušta ženu, premda je voli, da ode drugome.

rati), sa svim tim pitanjima i zapazio sam da se on, unatoč svemu svom otmjenom vladanju i razmaku od dvadeset godina, nekako neobično kreveljio. Ali sam i dalje navaljivao. Ne prikrivajući bar ono otmjeno gađenje koje se ne jednom usudio da pokaže prema meni, on je, sjećam se, progunđao jedanput nekako čudno: da je moja majka bila jedna od onih *bespomoćnih* osoba za koje se ne bi moglo reći da ih možeš zavoljeti – naprotiv, nipošto – nego ti se najednom, tko zna zašto, *sažale,* što li, zašto, uostalom, to nikad nitko ne zna, ali ti se sažale zadugo; sažale ti se i prirastu srcu... »Jednom riječu, dragi moj, katkad se dogodi da ih ne možeš istisnuti iz srca.« Eto što mi je rekao; a ako je odista bilo tako, onda nipošto ne mogu smatrati da je tada bio onako glup balavac kako sam za sebe tvrdi. To sam baš i htio saznati.

Uostalom, on me tada odmah počeo uvjeravati da ga je moja majka zavoljela zato što je bila »ugnjetena«: dobro da još nije rekao zato što je bila kmetica! Slagao je radi šika, slagao je usprkos savjesti, usprkos časti i poštenju!

Sve sam ovo, naravno, napričao da nekako pohvalim svoju majku, a već sam rekao da o njoj, o tome kakva je tada bila, ne znam baš ništa. Štoviše, zapravo znam svu zatucanost one okoline i onih bijednih shvaćanja usred kojih je zahirila od djetinjstva i usred kojih je zatim provela cijeli svoj život. Pa ipak se nesreća dogodila. Uzgred budi rečeno, treba da se ispravim: zanio sam se pa sam zaboravio na činjenicu koju je, naprotiv, trebalo najprije istaknuti, a to je: sve je među njima započelo *nesrećom.* (Nadam se da se čitalac neće toliko prenemagati da neće odmah shvatiti što hoću da kažem.) Ukratko, počelo je među njima baš po vlastelinski, iako je *M-lle* Sapoškova ostala kratkih rukava. Ali se ovdje moram uplesti i unaprijed kazati da nipošto ne proturječim sam sebi. Jer o čemu bi, gospode bože, o čemu bi u ono vrijeme mogao govoriti takav čovjek kakav je bio Versilov s osobom kakva je bila moja majka, čak i u slučaju najžarče ljubavi? Čuo sam od razvratnika da vrlo često muškarac, kad se nađe sa ženom, počinje bez riječi, što je, naravno, vrhunac čudovišnosti i gadosti; ipak Versilov, sve da je i htio, nije, čini se, mogao drukčije početi s mojom majkom. Zar da joj počne razlagati o Polinjski Saks? A osim toga, njima nije bilo ni najmanje stalo do ruske književnosti; naprotiv, po njegovim riječima (jedanput se nekako raspričao), skrivali su se po zakucima, dočekivali se na stubama, odbijali se kao lopte jedno od drugoga, crveni u licu, kad bi tko naišao, i »tiranin vlastelin« strepio je od posljednje čistačice, bez obzira na sve svoje vlastelin-

sko pravo. Ali, premda je počelo po vlastelinski, ispalo je tako, a opet nije ni tako, i u biti se ipak ne može ništa razjasniti. Čak je još zagonetnije. Već su sami razmjeri koje je poprimila njihova ljubav zagonetka, jer je prvi potez takvih kao što je Versilov da se odmah povuku kad postignu cilj. Ali nije bilo tako. Ne samo da razvratan »balavac« (a oni su svi bili razvratni, svi do jednoga, i naprednjaci i nazadnjaci) može zgriješiti s ljepuškastom sluškinjom namigušom (a moja majka nije bila namiguša), nego i mora, osobito ako se uzme u obzir njegov romantični položaj mladoga udovca i njegovu besposlenost. Ali da je zavoli dovijeka – ipak je previše. Ne jamčim da ju je volio, ali da ju je vječito vukao za sobom – to je istina.

Zadao sam mnogo pitanja, ali ima jedno najvažnije koje se, napominjem, nisam usudio otvoreno postaviti svojoj majci, premda sam se lani s njom onako sprijateljio i premda se, povrh toga, kao osoran i nezahvalan balavac koji drži da su *njemu učinili krivo,* nisam pred njom nimalo ustručavao. Pitanje je ovo: kako je ona mogla, baš ona, koja je već pola godine bila u braku, i još pritisnuta svim onim shvaćanjima o zakonitosti braka, pritisnuta kao kakva nemoćna muha, ona koja je poštivala svog Makara Ivanoviča kao kakvo božanstvo, kako je ona mogla za petnaestak dana zapasti u takav grijeh? Pa nije valjda moja majka bila razvratnica? Naprotiv, odmah ću reći da je teško i zamisliti ženu čistije duše, a takva je bila poslije sve do kraja života. Jedino se to možda može objasniti time da nije bila pri sebi kad je to učinila, to jest ne u onom smislu kako nam tvrde advokati za svoje ubojice i lopove, nego pod onim snažnim dojmom koji, ako je žrtva bezazlena, ovlada njome kobno i tragično. Tko zna, možda se smrtno zaljubila u... kroj njegova odijela, u pariski razdjeljak kose, u njegov francuski izgovor, upravo francuski od kojeg nije ništa razumjela, u onu romancu koju je otpjevao za klavirom: zaljubila se u nešto što nije nikad vidjela ni čula (a on je bio vrlo pristale vanjštine), i u isti se mah zaljubila, upravo ludo, u njega, sa svim njegovim krojevima i romancama. Čuo sam da se to katkad događalo sluškinjama u doba kmetstva, čak i najpoštenijim. Ja to razumijem, a hulja je onaj tko to tumači jedino kmetstvom i »ugnjetenošću«! Dakle, valjda je taj mladić imao toliko prave i čarobne snage da namami stvorenje koje je do tada bilo tako čedno i, što je najvažnije, stvorenje koje je bilo toliko različito od njega, iz posve drugog svijeta i iz druge zemlje, i to u takvu očitu propast. Da je to bila propast, to je i mojoj majci zacijelo bilo jasno do kraja života; jedino možda kad je pošla u propast, nije

uopće mislila na nju; ali tako uvijek biva s tim »bespomoćnima« – znaju da srljaju u propast, pa ipak srljaju.

Kad su zgriješili, odmah su se pokajali. On mi je duhovito pričao kako je jecao na ramenu Makara Ivanoviča, koga je baš zbog toga pozvao u svoj kabinet, a ona – ona je dotle ležala negdje, sva zanesena, u svojoj služinskoj sobici...

VI

Ali dosta o pitanjima i sablažnjivim potankostima! Versilov je otkupio moju majku od Makara Ivanova i ubrzo otputovao, a otada ju je, kako sam već pripomenuo, vukao gotovo posvuda sa sobom, osim kad je odlazio nekamo na dulje vrijeme; tada ju je ponajčešće ostavljao na brizi tetke, to jest Tatjane Pavlovne Prutkove, koja se uvijek u takvim prilikama odnekud pojavljivala. Živjeli su i u Moskvi, živjeli su po kojekakvim selima i gradovima, čak i u inozemstvu i, napokon, u Petrogradu. O svemu tome bit će riječi poslije, iako ne vrijedi ni govoriti. Reći ću samo to da sam ja ugledao svjetlost dana godinu dana nakon njihova odlaska od Makara Ivanoviča, zatim za godinu dana i moja sestra, a zatim, tek poslije deset ili jedanaest godina – boléšljiv mališan, moj mlađi brat, koji je nakon nekoliko mjeseci umro. Mukotrpni porod toga djeteta upropastio je ljepotu moje majke, tako su mi bar rekli: brzo je počela starjeti i propadati.

Ali odnosi s Makarom Ivanovičem nisu se ipak nikad prekinuli. Bili Versilovljevi gdje mu drago, pa ma živjeli po nekoliko godina u jednom mjestu ili se seljakali, Makar Ivanovič redovito je izvještavao »obitelj« o sebi. Nastali su nekakvi čudni odnosi, pomalo svečani i gotovo ozbiljni. Među vlastelom bi se u takve odnose svakako umiješalo nešto komično, znam; ali tu nije bilo tako. Pisma su stizala po dva puta na godinu, ni češće ni rjeđe, a bila su neobično nalik jedno na drugo. Vidio sam ih; u njima je malo čega osobnog; naprotiv, ponajčešće su to samo svečani izvještaji o najobičnijim događajima i najobičnijim osjećajima, ako se može tako reći za osjećaje: izvještaji ponajviše o svom zdravlju, zatim pitanja o zdravlju, pa želje, svečani pozdravi i blagoslovi – i to je sve. Čini se da se u toj sredini baš ta općenitost i bezličnost i smatraju za najbolji ton i najveće umijeće općenja. »Našoj vrloj i poštovanoj supruzi Sofiji Andrejevnoj šaljem svoj

najponizniji pozdrav...« »Našoj miloj dječici šaljem svoj roditeljski blagoslov za vječna vremena.« Dječica su se sva poimence spominjala, redom kako su dolazila na svijet, među njima i ja. Ovdje napominjem da je Makar Ivanovič bio toliko bistar da nije »Njegova plemenitog veleštovanog gospodina Andreja Petroviča« nikad nazivao svojim »dobrotvorom«, iako je redovito u svakom pismu slao svoj preponizni pozdrav, moleći za sebe njegovu milost, a za njega Božji blagoslov. Moja je majka brzo odgovarala Makaru Ivanoviču i uvijek pisala isto tako kao i on. Versilov, naravno, nije sudjelovao u dopisivanju. Pisao je Makar Ivanovič iz različitih krajeva Rusije, iz gradova i manastira u kojima je pokatkad dugo boravio. Postao je takozvani božjak. Nikad ništa nije molio, ali je zato svake treće godine svakako navraćao kući na neko vrijeme i odsjedao baš kod moje majke, koja je, tako se uvijek događalo, imala svoj stan zasebno od Versilova. O tome ću morati poslije kazati koju, a ovdje ću samo napomenuti da se Makar Ivanovič nije valjuškao po divanima u salonu, nego se skromno smještao bilo gdje za zaslonom. Nije ostajao dugo, svega pet-šest dana.

Zaboravio sam spomenuti da je on strašno volio i cijenio svoje prezime »Dolgoruki«. Dakako da je to smiješno i glupo. Najgluplje je od svega to što mu se to prezime sviđalo baš zato što ima i knezova Dolgorukih. Čudno shvaćanje, sasvim naopako!

Rekao sam da je cijela obitelj bila uvijek na okupu, ali, dakako bez mene. Mene su, tako reći, odbacili i gotovo od sama rođenja predali u tuđe ruke. Ali u tome nije bilo nikakve posebne namjere, nego je naprosto tako nekako ispalo, tko zna zašto. Kad je mene rodila, majka je bila još mlada i lijepa, pa valjda i njemu potrebna, a derište je, naravno, bilo svima na teret, osobito na putovanjima. Eto kako se dogodilo da do svoje dvadesete godine nisam pravo ni vidio majke, osim letimice u dvije-tri prilike. Tome nisu bili krivi majčini osjećaji, nego Versilovljeva uznositost prema ljudima.

VII

A sad o nečemu sasvim drugom.

Prije mjesec dana, to jest mjesec dana prije devetnaesti rujna, ja sam u Moskvi odlučio da ih se svih odreknem i da se već jednom zauvijek zavučem u svoju ideju. Napisao sam baš »da se zavučem

u svoju ideju« zato što taj izraz označava gotovo potpuno moju glavnu misao, baš ono radi čega i živim na ovom svijetu. Kakva je to »moja ideja«, o tome će poslije biti isuviše govora. Ona se rodila u osamljenosti moga sanjarskog i dugogodišnjeg života u Moskvi, već u šestom razredu gimnazije, i otada me možda nije ni na trenutak napuštala. Ona je potpuno zaokupila moj život. I prije sam živio u snovima, živio sam već od malih nogu u osebujnom sanjarskom carstvu; ali kad se pojavila ta misao vodilja koja je sve u meni zaokupila, moji su se snovi zgusnuli i odjednom poprimili određen oblik; od glupih su postali razboriti. Gimnazija nije smetala snovima, a nije smetala ni ideji. Dodajem ipak da sam posljednji razred gimnazije traljavo završio, premda sam do sedmog razreda bio uvijek među prvima, a uzrok je tome bila ta ista ideja ili zaključak, možda pogrešan, koji sam iz nje izvukao. Na taj način nije gimnazija smetala ideji, nego je ideja smetala gimnaziji. Smetala je i studiranju. Kad sam završio gimnaziju, odmah sam nakanio ne samo da odlučno raskinem sa svima, nego, ako treba, i s cijelim svijetom, iako sam tada bio tek u svojoj dvadesetoj godini. Pisao sam kome treba, i preko koga treba, u Petrograd neka me zauvijek ostave na miru, neka mi ne šalju više novaca za uzdržavanje i neka me, ako mogu, sasvim zaborave (to jest, razumije se, ako me se uopće sjećaju), i napokon – da »nipošto« neću da se upišem na sveučilište. Preda mnom je stajala nezaobilazna dilema: ili na sveučilište i dalje školovanje, ili odgoditi još za četiri godine neposredno ostvarivanje »ideje«; hrabro sam se priklonio ideji, jer sam joj sto posto vjerovao. Versilov, moj otac, koga sam vidio svega jedanput u životu, na trenutak, kad mi je bilo svega deset godina (i koji me za taj cigli trenutak uspio zadiviti), Versilov je odgovorio na moje pismo, koje nisam, uostalom, njemu uputio, i sam me pozvao u Petrograd, svojeručnim pismom, obećavajući mi privatno namještenje. Taj poziv čovjeka, hladnog i ohalog, uznositog i nehajnog prema meni, koji do tada, pošto me rodio i poslao u svijet, ne samo što me uopće nije poznavao, nego se čak nije zbog toga nikad ni pokajao (možda je, tko zna, čak i o mom postojanju imao nekakav nejasan i netočan pojam, jer se poslije pokazalo da nije on plaćao za moje uzdržavanje u Moskvi, nego drugi) – poziv toga čovjeka, kažem, koji me se tako iznenada sjetio i udostojio svojeručnog pisma – taj me poziv očarao i odlučio o mojoj sudbini. Čudno, meni se, između ostalog, svidjelo u njegovu pisamcu (jedna sasvim mala stranica maloga formata) što nijednom riječju nije spomenuo sveučilište, što me nije molio da se predomislim, što me nije korio što neću da učim,

jednom riječju, nije se poslužio nikakvim sličnim roditeljskim bljezgarijama, kao što se inače događa, a baš je to i bilo loše kod njega, zato što je još jasnije odavalo njegov nehaj za mene. Odlučio sam da pođem i zato što to uopće nije smetalo mom glavnom snu: »Da vidim što će biti« – mislio sam – kako bilo da bilo, vezat ću se za njih samo na neko vrijeme, možda vrlo kratko. A čim primijetim da me taj korak, makar i uvjetan i sitan, ipak udaljuje od *onoga glavnoga,* odmah ću s njima raskinuti, ostaviti sve i zavući se u svoj oklop.« Baš u oklop! »Sakrit ću se u nj kao kornjača«; ta mi se usporedba najviše sviđala. »Neću biti sam« – raspredao sam dalje hodajući kao sumanut sve te posljednje dane u Moskvi – »nikad više neću biti sam kao što sam bio do sada, sve te užasne godine: sa mnom će biti moja ideja kojoj se nikad neću iznevjeriti, čak ni onda ako mi se svi ondje svide i usreće me, pa ma proveo s njima i deset godina!« Eto, baš taj osjećaj, napominjem unaprijed, eto, baš to dvojstvo mojih planova i ciljeva, koje se razabiralo već u Moskvi i koje me nije ni na trenutak napuštalo u Petrogradu (jer ne znam je li bilo u Petrogradu dana koji nisam odredio sebi kao krajnji rok da raskinem s njima i odem) – to je dvojstvo, kažem, i bilo, čini se, jedan od najvažnijih uzroka mnogim mojim nesmotrenostima koje sam počinio za ovu godinu dana, mnogim gadarijama, pa čak i mnogim nevaljalstvima i, naravno, glupostima.

Dakako, sad sam najednom imao oca koga kao da nikad prije nije bilo. Ta me misao opijala, i dok sam se u Moskvi spremao za put i u vlaku. Da imam oca – to još nije bilo ništa, ionako nisam volio nježnosti, nego taj čovjek nije htio ni čuti za mene i ponizio me dok sam sanjario o njemu sve te godine do mile volje (ako se može tako reći za sanjarenje). Svaki moj san, već od djetinjstva, odisao je njime, vrtio se oko njega, svodio se na njega u konačnom ishodu. Ne znam jesam li ga mrzio ili volio, ali mi je ispunjao svu budućnost, sve nakane u životu – i to se dogodilo samo od sebe, to se razvijalo kako sam rastao.

Na moj odlazak iz Moskve utjecala je još jedna važna okolnost, jedna napast od koje mi je već i tada, puna tri mjeseca prije odlaska (dakle, dok još nije bilo ni govora o Petrogradu), igralo i lupalo srce! Vuklo me u taj nepoznati ocean još i to što sam uistinu mogao ući u njega kao vladar i gospodar čak i tuđih sudbina, i to još čijih! Ali su u meni plamsali velikodušni, a ne despotski osjećaji – upozoravam unaprijed, da se moje riječi ne bi pogrešno shvatile. A, osim toga, Versilov je mogao misliti (samo ako se udostojao da misli na mene) da, eto, dolazi mali dečko,

bivši gimnazijalac, mladac, i svemu se na svijetu čudi. A ja sam već znao što mu se krije u duši i imao sam uza se neobično važan spis, za koji bi on (sad to već pouzdano znam) bio dao nekoliko godina svoga života, da sam mu tada odao tajnu. Uostalom, opažam da sam nagomilao svu silu zagonetaka. Bez činjenica se ne mogu opisati osjećaji. A, osim toga, o svemu će tome biti i previše riječi kad dođe vrijeme, zato sam se i prihvatio pera. A ovakvo je pisanje nalik na buncanje ili maglu.

VIII

Najposlije, da napokon prijeđem na onaj devetnaesti rujna, reći ću zasad ukratko i, da tako kažem, uz put, da sam ih sve našao, to jest Versilova, majku i sestru (nju sam vidio prvi put u životu), u teškim prilikama, gotovo u bijedi ili na pragu bijede. O tome sam doznao već i u Moskvi, ali opet nisam očekivao ono što sam vidio. Od malih sam nogu bio navikao da zamišljam toga čovjeka, toga »mog budućeg oca«, gotovo u nekakvu sjaju i nisam ga mogao predočiti sebi drukčije nego svagdje na prvom mjestu. Versilov nije nikad stanovao s mojom majkom u jednom stanu, nego je uvijek zakupljivao poseban stan za nju; dakako da je to činio iz one njihove sablažnjive »pristojnosti«. Ali su tu stanovali zajedno, u jednoj drvenoj kućici u dvorištu, u nekoj uličici u Semjonovskom puku[1]. Sve su stvari već bili založili tako da sam čak ja dao majci, krišom od Versilova, svojih tajanstvenih šezdeset rubalja. Baš *tajanstvenih* zato što sam ih skucao od svog džeparca koji sam dobivao dvije godine, po pet rubalja na mjesec; a sakupljati sam ih počeo od prvog dana svoje »ideje«, pa Versilov nije smio ništa znati o tom novcu. Strepio sam da ne dozna.

Pokazalo se da je ta pomoć samo kap u moru. Majka je radila, a i sestra je šila za druge; Versilov je živio dokono, jogunio se i zadržao mnoštvo svojih prijašnjih, prilično skupih navika. Dozlaboga je zanovijetao, osobito za ručkom, i prema svima se vladao kao pravi despot. Ali su se majka, sestra, Tatjana Pavlovna i sva obitelj pokojnoga Andronikova (nekog odjelnog predstojnika koji je vodio i Versilovljeve poslove, a umro je prije tri mjeseca), koju su sačinjavale nebrojene žene, klanjali pred njim kao pred kakvim

[1] Četvrt u bivšem Petrogradu oko kasarna Semjonovskog puka, careve garde.

idolom. Nisam mogao ni zamisliti tako nešto. Napominjem da je prije devet godina bio neusporedivo otmjeniji. Rekao sam već da je ostao u mojim snovima u nekakvu sjaju, pa mi nije išlo u glavu kako se mogao za nekih devet godina tako postarati i oronuti: odmah me obuzeše tuga, sažaljenje i sram. Pogled na njega bio mi je jedan od najmučnijih dojmova nakon dolaska. Uostalom, još nipošto nije bio starac, bilo mu je svega četrdeset pet godina; a kad sam se malo bolje zagledao, otkrio sam u njegovoj ljepoti još nešto privlačnije od onoga što se sačuvalo u mom sjećanju. Manje negdašnjeg blijeska, manje naočitosti, pa čak i otmjenosti, ali život kao da je utisnuo u to lice nešto kudikamo zanimljivije od onoga što je prije bilo na njemu.

Međutim je neimaština bila samo desetina ili dvadesetina njegovih nedaća, a ja sam to i te kako dobro znao. Uz neimaštinu bilo je tu i nešto kudikamo ozbiljnije – a da i ne govorim o tome da je još bilo nade da će dobiti parnicu koju je već godinu dana vodio oko baštine s knezovima Sokoljskima, i da je Versilov mogao u skoroj budućnosti baštiniti imutak vrijedan sedamdeset, a možda i nešto više tisuća rubalja. Već sam spomenuo da je taj Versilov proćerdao u životu tri baštine, a sad ga je opet spasavala baština! Trebalo je da se spor riješi na sudu u najskorije vrijeme. Zato sam i doputovao. Nitko, doduše, nije davao novac na puku nadu, ni od koga ga nisu mogli uzajmiti, pa su dotle trpjeli.

Versilov pak nije posjećivao nikoga, iako je kadšto izbivao po cio dan. Bilo je već prošlo više od godinu dana kako je bio *prognan* iz društva. Taj mi je događaj, uza sva moja nastojanja, ostao uglavnom nerazjašnjen, iako sam mjesec dana živio u Petrogradu. Je li Versilov bio kriv ili nije – eto što mi je bilo važno, eto zašto sam došao! Svi su mu okrenuli leđa, između ostalih i svi utjecajni i ugledni ljudi s kojima je osobito umio uvijek održavati veze, a okrenuli su mu leđa zbog glasova koji su kolali o nečemu neobično podlom i – što je najgore od svega, u očima »otmjena društva« – sablažnjivom što je navodno učinio prije nešto više od godinu dana u Njemačkoj, i čak o ćuški koju mu je tada prilijepio baš jedan od knezova Sokoljskih i koja je odveć glasno odjeknula, a na koju nije uzvratio izazovom na dvoboj. Čak su mu i djeca (zakonita), sin i kći, okrenuli leđa i živjeli sami za se. Doduše, i sin i kći kretali su se u najvišem društvu, zahvaljujući Fanariotovima i starom knezu Sokoljskom (bivšem Versilovljevu prijatelju). Uostalom, promatrajući ga cijeli taj mjesec, vidio sam uznosita čovjeka koga nije društvo isključilo iz svoje sredine, nego koji je prije sam otjerao društvo od sebe – toliko je bio naoko neovisan. A je li

imao pravo da se tako drži – eto što mi nije davalo mira! Moram što prije saznati svu istinu, jer sam došao da sudim tom čovjeku. Svoju sam moć još tajio od njega, ali je trebalo da ga ili prigrlim ili sasvim odbacim. Ovo bi mi posljednje bilo odviše teško, pa sam se mučio. Priznat ću napokon sve: taj mi je čovjek bio prirastao srcu!

Dotle sam stanovao s njima u jednom stanu, radio i jedva se suzdržavao da ne budem grub. Čak se i nisam suzdržavao. Pošto sam tu proveo već mjesec dana, svaki sam se dan sve više uvjeravao da nikako ne mogu zatražiti od njega konačno razjašnjenje. Oholi je čovjek stajao preda mnom kao prava zagonetka koja me duboko vrijeđala. Bio je sa mnom čak i prijazan i šalio se, ali je meni više bilo do svađe nego do takvih šala. Svi su moji razgovori s njim uvijek sadržavali nekakvu dvosmislenost, to jest, on mi se naprosto nekako čudno podsmjehivao. Čim sam stigao iz Moskve, dočekao me neozbiljno. Nikako nisam mogao shvatiti zašto se tako drži. Doduše, uspio je i dalje ostati zagonetan preda mnom; ali se ja ne bih toliko ponizio da ga moljakam da bude ozbiljan sa mnom. A, osim toga, bilo je u njegovu vladanju koješta čudnovato i neodoljivo s čime nisam bio načistu. Da ne duljim, postupao je sa mnom kao s kakvim žutokljuncem – što sam teško podnosio, iako sam znao da će uvijek biti tako. Stoga sam i ja prestao govoriti ozbiljno i čekao sam; čak sam gotovo sasvim prestao govoriti. Čekao sam jednu osobu od koje sam, kad dođe u Petrograd, mogao napokon saznati istinu; to mi je bila posljednja nada. U svakom slučaju, spremao sam se da napokon raskinem sa svima i već sam učinio sve što je bilo potrebno. Majke mi je bilo žao, ali... »ili on ili ja« – eto što sam htio predložiti njoj i sestri. Čak sam i dan odredio; a dotle sam išao na posao.

DRUGO POGLAVLJE

I

Na taj devetnaesti rujna trebalo je da primim svoju prvu plaću za prvi mjesec službe u Petrogradu na onom »privatnom« mjestu. Za to mjesto nisu me ni pitali, nego su me naprosto poslali tamo, čini mi se onaj isti dan kad sam doputovao. To je bilo vrlo

bezobzirno i zapravo sam morao prosvjedovati. Pokazalo se da je to mjesto kod staroga kneza Sokoljskoga. Ali, da sam već tada prosvjedovao – raskinuo bih bio odmah s njima, što me, doduše, nije plašilo, ali bi naškodilo mojim pravim ciljevima, pa sam zato privremeno primio to mjesto bez riječi, očuvavši svoje dostojanstvo šutnjom. Moram objasniti odmah u početku da taj knez Sokoljski, bogataš i tajni savjetnik, nije bio ni u kakvu rodu s onim moskovskim knezovima Sokoljskima (pukim siromasima već nekoliko pokoljenja za redom) s kojima se Versilov parbio. Bili su samo prezimenjaci. Ipak se stari knez mnogo zanimao za njih i osobito volio jednoga od tih knezova, glavu njihova plemena, da tako kažem – jednoga mladog oficira. Versilov je još nedavno imao velik utjecaj na poslove toga starca i bio mu prijatelj, čudan prijatelj jer ga se taj jadni knez, kako sam opazio, strašno bojao, ne samo onda kad sam ja stupio u njegovu službu, nego, čini se, i dokle su god prijateljevali. Uostalom, već se davno nisu viđali; nečasni postupak koji su pripisivali Versilovu ticao se baš kneževe obitelji; ali se uplela Tatjana Pavlovna, pa sam njenim posredovanjem i dobio namještenje kod starca koji je tražio kakva »mlađeg čovjeka« za svoj kabinet. Tu se pokazalo da je njemu bilo i te kako stalo da učini po volji Versilovu, da učini, tako reći, prvi korak prema njemu, a Versilov je to *dopustio*. Uradio je to stari knez dok mu nije bilo kćeri, generalske udovice, koja mu zacijelo ne bi bila dopustila da to učini. O tom potom, ali napominjem da me baš to čudno držanje prema Versilovu iznenadilo i predobilo za njega. Nametao se zaključak, ako glava uvrijeđene obitelji još i dalje poštuje Versilova, da su po svoj prilici besmislene ili bar sumnjive i preuveličane glasine o Versilovljevu nevaljalstvu. Djelomice me baš ta okolnost i spriječila da prosvjedujem pri stupanju u službu: stupajući u službu, zapravo sam se nadao da ću sve to provjeriti.

Ta je Tatjana Pavlovna igrala čudnu ulogu kad sam je zatekao u Petrogradu. Bio sam malne sasvim zaboravio na nju i nikako nisam očekivao da je tako značajna osoba. Vidio sam je prije tri-četiri puta u Moskvi, a iznicala je, bogzna odakle, po nečijem nalogu, kad god me trebalo nekamo smjestiti – kad sam stupao u Tušarov bijedni internat, ili poslije, nakon dvije i pol godine, kad sam pošao u gimnaziju i preselio se k nezaboravnom Nikolaju Semjonoviču. Kad bi došla, provela bi sa mnom cio dan, pregledala mi rublje, odjeću, vozila se sa mnom na Kuznecki most[1] i u grad, kupovala mi sve potrebne stvari, obnovila, jednom riječju,

[1] Ulica u Moskvi gdje su nekad bile najbolje trgovine.

svu moju spremu, do posljednje škrinjice i peroreza; za sve je to vrijeme siktala na mene, psovala me, kudila, ispitivala, isticala mi kao uzor druge neke fantastične dječake, njene znance i rođake koji su svi, navodno, bili bolji od mene i, bogme, čak me i štipala, a neizostavno me gurala, čak po nekoliko puta, i to tako da me boljelo. Pošto bi me uredila i smjestila, izgubila bi se netragom na nekoliko godina. I eto, čim sam došao, opet se pojavila da me namjesti. Bila je to mršava, sitna žena, šiljasta ptičjeg nosića i oštrih ptičjih očiju. Versilova je služila kao robinja i klanjala mu se kao papi, ali je to činila iz uvjerenja. Ubrzo sam u čudu zapazio da je baš svi i svagdje poštuju, i, što je najvažnije – da je baš svagdje svi poznaju. Stari knez Sokoljski iskazivao joj je neobično poštovanje; njegova obitelj isto tako; ona Versilovljeva ohola djeca isto tako; Fanariotovi također – a ona se prehranjivala šivenjem, pranjem nekakvih čipaka, radila je za neku trgovinu. Ja sam se s njom od prve riječi posvadio, jer joj je palo na pamet da sikće na mene kao onda, prije šest godina; otada smo se svaki dan svađali, ali nas to nije priječilo da pokatkad porazgovaramo, i moram priznati da mi se potkraj mjeseca počela sviđati; mislim zbog toga što je imala svoje ja. Uostalom, nisam joj to nikad rekao.

Odmah sam shvatio da su me namjestili kod toga bolesnog starca samo zato da ga »zabavljam« i da je u tome sav moj posao. Dakako da me to uvrijedilo, pa sam odmah poduzeo neke mjere; ali je ubrzo taj stari čudak izazvao u meni nekakav neočekivan osjećaj, neko sažaljenje, pa sam se do kraja mjeseca nekako čudno sprijateljio s njim, bar sam prestao biti grub. Njemu je, uostalom, bilo najviše šezdeset godina. Tu je posrijedi cijela priča. Prije godinu i pol dobio je neki napad; otputovao je bio nekamo i na putu šenuo pameću, tako da je nastalo nešto kao skandal, o čemu su u Petrogradu stali govorkati. Kako biva u takvim prilikama, otpremili su ga odmah u inozemstvo, ali se on nakon pet-šest mjeseci vratio, i to potpuno zdrav, iako je napustio službu. Versilov me ozbiljno uvjeravao (i očito usrdno) da nikakva umna poremećenost nije bila posrijedi, nego samo nekakav živčani napad. Tu sam Versilovljevu usrdnost ohmah zapazio. Uostalom, napominjem da sam i ja gotovo isto tako mislio. Starac je jedino možda bio ponekad malo previše lakouman za svoje godine, kakav prije, kažu, nije nikad bio. Pričali su da je prije davao negdje nekakve savjete i da se jednom nekako posebno istakao obavivši neki zadatak koji su mu bili povjerili. Pošto sam ga poznavao mjesec dana, nikako ne bih rekao da je ne znam kako sposoban da bude savjetnik. Ljudi su opazili (iako ja nisam

opazio) da se nakon onoga napada razvila u njemu nekakva posebna težnja da se što prije oženi, i da je, tobože, već više puta u tu godinu i pol dana pokušavao ostvariti tu nakanu. Navodno su za to znali u otmjenom društvu i zanimali se oni kojih se to ticalo. Ali kako taj prohtjev nije nimalo odgovarao probicima nekih osoba koje su okružavale kneza, na starca su svi pazili. Njegova je obitelj bila malobrojna; već je dvadeset godina bio udovac i imao je samo kćerku jedinicu, onu generalsku udovicu koju su svaki dan čekali da se vrati iz Moskve, mladu ženu, čije se ćudi zacijelo bojao. Ali je imao svu silu daljih rođaka, ponajviše po pokojnoj ženi, koji su svi bili, tako reći, prosjaci; osim toga mnoštvo različitih njegovih štićenika i štićenica kojima je iskazivao dobročinstva i koji su svi očekivali mrvice od njegove oporuke, pa su zato svi pomagali generalici pri nadziranju starca. On je, povrh toga, imao još od mladih dana jednu čudnu sklonost za koju ne bih znao reći je li smiješna ili nije: da udomljuje siromašne djevojke. Udomljivao ih je već punih dvadeset pet godina – bilo dalje rođakinje, bilo pastorke nekih bratića svoje žene, bilo kumice, a udomio je čak i kćerku svoga vratara. Iz početka ih je uzimao k sebi u kuću dok su još bile djevojčice, davao ih u ruke odgojiteljicama i Francuskinjama, zatim slao u najbolje škole i najposlije im davao miraz. Sve se to neprestano tiskalo oko njega. Štićenice su, naravno, u braku opet rađale djevojčice, sve su te djevojčice isto tako htjele da budu štićenice, svima je on morao biti krsni kum, sve je to dolazilo da mu čestita imendan i sve je to njemu neobično godilo.

Čim sam stupio u njegovu službu, zapazio sam da se u starčevoj glavi ugnijezdilo jedno mučno uvjerenje – a to je čovjek morao zapaziti, htio-ne htio – da su ga svi, tobože, počeli nekako čudno gledati, da se svi, tobože, drže prema njemu drukčije nego prije, dok je bio zdrav; taj ga dojam nije napuštao čak ni u najveselijim društvima. Starac je postao sumnjičav, počeo je primjećivati nešto u svačijim očima. Očito ga je mučila pomisao da ljudi svejednako misle da je on ćaknut; čak se i meni katkad nepovjerljivo zagledao u oči. A da je doznao da neka osoba širi ili potvrđuje one glasine o njemu, činilo se da bi, iako nije bio nimalo zloban čovjek, postao smrtni neprijatelj toj osobi. Molim da se baš ta okolnost dobro upamti. Dodajem još da sam baš zbog toga već prvi dan odlučio da ne budem grub prema njemu; čak mi je bilo drago kad bi mi se nadala prilika da ga kadgod razveselim ili zabavim; mislim da ovo priznanje ne može baciti sjenu na moju čast.

Dobar dio njegova novca bio je u prometu. Tek je poslije bolesti

pristupio jednom velikom dioničarskom društvu koje je, uzgred budi rečeno, bilo vrlo solidno. I premda su poslove vodili drugi, on se također veoma zanimao za njih, dolazio na sastanke dioničara, bio izabran za člana utemeljitelja, sudjelovao u vijećanjima, držao velike govore, prepirao se, galamio, i to, očito, s užitkom. Osladilo mu se da drži govore: tada su bar svi mogli vidjeti kako je pametan. I, uopće, čudo jedno kako je rado čak i u posve osobnom životu upletao u razgovor neobično dubokoumne misli ili doskočice; ja to i te kako dobro razumijem. U kući je, u prizemlju, bilo nešto kao kućni ured, i tu je jedan službenik vodio poslove, račune i knjige, a ujedno i upravljao kućom. Taj službenik, koji je, osim toga, bio u državnoj službi, bio je i sam posve dovljan, ali su, na želju sama kneza, uzeli još i mene da pomažem, tobože, tom službeniku; ali su me odmah premjestili u kabinet gdje često nisam, čak ni reda radi, imao nikakva posla, ni spisa ni knjiga.

Sad pišem kao čovjek koji se odavno otrijeznio i koji na štošta već gleda kao iz prikrajka; ali kako da prikažem svoj tadašnji jad, (kojeg sam se sad živo sjetio) što mi se pritajio u srcu, a što je najvažnije – svoje tadašnje uzbuđenje koje je bivalo tako burno i žestoko da nisam mogao spavati noću – od nestrpljivosti, od zagonetaka koje sam bio zadao sam sebi.

II

Vrlo je neugodno tražiti novaca, čak i plaću, ako osjećaš negdje duboko u sebi da je nisi baš zaslužio. Međutim se majka dan prije šaptom bila dogovarala sa sestrom, krišom od Versilova (»da ne naljute Andreja Petroviča«), da odnese u zalagaonicu jednu ikonu iz ćivota do koje joj je, tko zna zašto, bilo mnogo stalo. Plaća mi je bila pedeset rubalja na mjesec, ali nisam imao pojma kako ću je dobiti; kad su me tamo poslali, nitko mi ništa nije rekao. Tri dana prije toga sreo sam dolje onog službenika, pa sam ga zapitao: od koga ću dobiti plaću? Onaj me pogledao i osmjehnuo se kao da se čudi (nije me volio):

– Pa zar vi primate plaću?

Pomislio sam da će na moj odgovor odmah dodati:

– A za što to molit ću lijepo?

Ali je samo hladno rekao da »nema pojma«, i zadubio se u

svoju iscrtanu knjigu u koju je unosio nekakve račune s nekih papirića.

On je, uostalom, dobro znao da sam nešto i radio. Dva tjedna prije toga prosjedio sam puna četiri dana za poslom koji mi je on sam dao: da prepišem nešto iz koncepta, a ispalo je da treba gotovo sve preraditi. To je bilo cijelo more »misli« koje je knez pripremio da podastre odboru dioničara. Trebalo je sve to složiti u cjelinu i stilski dotjerati. Knez i ja smo poslije cio dan prosjedili nad tim spisom, i on se vrlo vatreno prepirao sa mnom, pa ipak je na kraju bio zadovoljan; ne znam samo je li predao taj spis ili nije. Dva-tri pisma, također poslovna, koja sam sastavio na njegovu molbu, neću ni da spominjem.

Bilo mi je neugodno tražiti plaću i zato što sam već bio naumio da dadem otkaz, naslućujući da ću morati i odatle otići zbog nekih neminovnih okolnosti. Kad sam se tog jutra probudio i počeo oblačiti gore, u svojoj sobici, osjetio sam kako mi je zalupalo srce i, premda mi se fućkalo, obuzelo me ono isto uzbuđenje dok sam ulazio u kneževu kuću: toga je jutra trebalo da stigne ona osoba, žena, od koje sam očekivao razjašnjenje svega što me mučilo! To je, naime, bila kneževa kći, ona generalica Ahmakova, mlada udovica, koju sam već spomenuo i koja je bila smrtno zavađena s Versilovom. Napokon sam napisao to ime! Nisam je, naravno, nikad prije vidio, a nisam mogao ni zamisliti kako ću s njom govoriti ni hoću li govoriti; ali mi se sve nekako činilo (možda i s dosta razloga) da će njen dolazak raspršiti mrak koji je u mojim očima obavijao Versilova. Nisam mogao ostati miran: bilo mi je strašno neugodno što sam već na prvom koraku tako malodušan i nespretan; bio sam strašno radoznao; a što je najvažnije, gadilo mi se sve skupa – čak tri osjećaja u jedan mah. Dobro se sjećam cijeloga tog dana!

Moj knez nije još imao ni pojma da će mu, po svoj prilici, stići kći, već je držao da će se ona vratiti iz Moskve tek možda za tjedan dana. Ja sam pak doznao dan prije sasvim slučajno: izlanula se preda mnom, u razgovoru s mojom majkom, Tatjana Pavlovna koja je dobila pismo od generalice. Premda su šaputale i govorile uvijeno, svemu sam se dosjetio. Dakako da nisam prisluškivao: naprosto nisam mogao da ne slušam kad sam vidio kako se majka uzrujala kad je čula da se ta žena vraća. Versilova nije bilo kod kuće.

Starcu nisam htio ništa reći, jer nisam mogao da ne primijetim za sve ono vrijeme kako strepi od njena povratka. Čak je tri dana

prije toga natuknuo preda mnom, doduše bojažljivo i izdaleka, da se boji što će biti sa mnom kad se ona vrati, to jest da će zbog mene imati okapanja. Međutim, moram dodati da je u obiteljskim odnosima ipak sačuvao nezavisnost i glavnu riječ, napose što se tiče raspolaganja novcem. U prvi mah bio sam pomislio da je on prava baba; ali sam poslije morao ispraviti svoje mišljenje u tom smislu da se, ako i jest baba, ipak u njemu kadikad probudi nekakva tvrdoglavost, ako ne baš i prava muževnost. Bivalo je trenutaka kada s njim – očito plašljivim i popustljivim – čovjek nije mogao izići na kraj. To mi je Versilov poslije potanje razjasnio. Pripominjem sad da je zanimljivo da ja s njim nisam gotovo nikad govorio o generalici, to jest kao da smo se obojica klonili takvih razgovora: klonio sam se pogotovo ja, a on se opet klonio razgovora o Versilovu, pa sam se ubrzo dosjetio da mi ne bi ništa odgovorio kad bih mu zadao koje od onih škakljivih pitanja koja su me toliko zanimala.

Ako baš tko želi da zna o čemu sam cijeli taj mjesec razgovarao s njim, reći ću da smo razgovarali, zapravo, o svačemu, ali sve o nekim čudnim predmetima. Meni se zaista sviđalo kako se on neobično prostodušno odnosi prema meni. Katkad sam se u krajnjoj nedoumici zagledao u toga čovjeka i pitao se: »Pa gdje je on to prije vodio glavnu riječ? Ma on bi baš pristajao u našu gimnaziju, i to još u četvrti razred – i bio bi sjajan drug!« Višeput sam se čudio i njegovu licu: bilo je naoko neobično ozbiljno (i gotovo lijepo), mršavo; bujna, sijeda, valovita kosa, širom otvorene oči; pa i sav je bio suhonjav, dobro građen; ali mu je lice imalo nekakvu neugodnu, gotovo nedoličnu osobinu da se iznenada pretvori iz neobično ozbiljnog u odviše nestašno, što nikako ne bi očekivao čovjek koji ga prvi put vidi. Govorio sam o tome Versilovu koji me pozorno saslušao; čini se da se nije nadao da sam ja kadar da tako nešto zapazim; ali je samo uzgred napomenuo da se to u kneza pojavilo isto poslije bolesti i možda tek u najnovije vrijeme.

Ponajviše smo razgovarali o dva apstraktna predmeta – o Bogu i njegovu bitku, to jest postoji li ili ne postoji – i o ženama. Knez je bio vrlo religiozan i osjećajan. U kabinetu mu je visio golem ćivot s kandilom. Ali bi ga iznenada nešto spopalo pa bi najednom počeo sumnjati u Božji bitak i govoriti svašta pozivajući me izričito da mu odgovorim. Ja sam prema toj ideji bio, općenito uzevši, prilično ravnodušan, ali smo se svejedno obojica poprilično zanosili, i to uvijek iskreno. Uopće se svih tih razgovora čak i sad rado sjećam. Ali mu je duša bila da počavrlja o ženama, a kako ja

nerado razgovaram o toj temi, nisam bio dobar sugovornik, pa mu je ponekad bilo čak i krivo.

Čim sam došao toga jutra, on je poveo baš takav razgovor. Zatekao sam ga pustopašno raspoložena, iako je dan prije, kad sam odlazio, bio, tko zna zašto, neobično tužan. Međutim, morao sam svakako još toga dana izvesti na čistac što je s mojom plaćom – prije nego što dođu neke osobe. Računao sam da će nas toga dana svakako *omesti* u razgovoru (nije mi uzalud lupalo srce), a onda se možda neću ni usuditi da progovorim o novcu. A kako se o novcu nikako nije govorilo, ja sam se, naravno, rasrdio zbog svoje gluposti i, koliko se sad sjećam, ozlojeđen nekakvim njegovim odviše neozbiljnim pitanjem, svoje nazore o ženama istresao neobično vatreno. A posljedica je toga bila da se on još više zanio, na moju štetu.

III

– ... Ne volim žene zato što su osorne, zato što su nespretne, zato što nisu samostalne i zato što nose nepristojnu odjeću! – završio sam nesuvislo svoju dugačku tiradu.

– Ma nemoj tako, dušo! – uzviknuo je on, strašno obradovan, što me još više raspalilo.

Ja sam popustljiv i mekan samo u sitnicama, ali u nečemu što je važno nikad ne popuštam. U sitnicama, u nekakvim otmjenim manirama, može se od mene učiniti što se god hoće, i svagda proklinjem tu svoju osobinu. Iz nekakve smrdljive dobroćudnosti bio sam katkad spreman da povlađujem kakvomgod salonskom fićfiriću samo zato što me očarala njegova uljudnost, ili sam se upuštao u prepirku s kakvom budalom, što se pogotovo ne može oprostiti. Sve je to odatkle što se ne umijem svladati, i odatle što sam odrastao u svom kutu. Odem ljut i zareknem se da se to sutra više neće dogoditi, ali se sutradan opet dogodi isto. Eto zašto su ljudi pokatkad mislili da mi nema više od šesnaest godina. Ali, umjesto da sam se naučio svladavati, i sad više volim da se još dublje zavučem u svoj kut, pa makar ljudi mislili da sam pravi čovjekomrzac: »Pa neka sam nespretan, ali zbogom!« Ovo govorim ozbiljno i jednom zavazda. Uostalom, ovo nipošto ne pišem u vezi s knezom, pa čak ni u vezi s tadašnjim našim razgovorom.

– Nipošto ne govorim zato da vas razveselim – umalo što nisam zavikao – nego naprosto izričem svoje mišljenje.

– Ama, kako su to žene osorne i nepristojno obučene? To je nešto novo.

– Osorne su. Pođite u kazalište, pođite u šetnju! Svi muškarci znaju koja im je desna strana, sretnu se i prođu, on nadesno, ja nadesno. Žena, to jest dama – ja o damama govorim – ide ravno na vas, čak vas i ne primjećuje, baš kao da bezuvjetno morate odskočiti u stranu i maknuti joj se s puta. Ja sam voljan da joj se maknem kao slabijem stvoru, ali odakle joj to pravo, zašto je tako uvjerena da moram to učiniti – eto što me vrijeđa! Ja uvijek pljunem kad se sretnem s njima. I onda viču da su ugnjetene i traže jednakost; kakva je to jednakost kad me očepi ili mi zaspe usta pijeskom!

– Pijeskom!

– Tako je; zato što su nepristojno obučene; to samo razvratnici ne primjećuju. A na sudu zatvaraju vrata kad je riječ o nepristojnim temama; pa kako onda to dopuštaju na ulicama gdje ima još više ljudi? One otraga otvoreno meću na sebe *fru-fru*[1] da pokažu da su *bel-fam;*[2] otvoreno! Pa ja ne mogu da to ne vidim, i mladići vide, i djeca, nezreli dječaci isto tako vide; to je neprilično. Neka ih gledaju do mile volje stari razvratnici i trče za njima isplažena jezika, ali je tu nevina mladež koju treba čuvati. Što ćeš drugo nego pljunuti. Ide po bulevaru, a za sobom vuče metar dugačku povlaku i diže prašinu; kako da ideš za njom: ili je trkom preteci ili se skloni u stranu, jer će ti inače sasuti dvije kile pijeska u nos i u usta. Osim toga je to svila, a ona je tri kilometra povlači po kamenju, samo radi mode, a muž joj ima na vrhovnom sudu godišnju plaću od petsto rubalja: eto kamo odlaze mita. Ja uvijek pljunem, glasno pljunem i opsujem.

Premda opisujem taj razgovor pomalo humoristički i s tadašnjim značajkama, i dan-danas tako mislim.

– I nikom ništa? – raspitivao se knez.

– Pljunem i odem. Naravno da opazi, ali neće da pokaže, samo veličanstveno stupa dalje i ne okreće glave. A posvađao sam se sasvim ozbiljno samo jedanput s nekakve dvije, obje su imale repove na bulevaru – naravno da nisam prostačio, samo sam glasno napomenuo da je rep nešto nedostojno.

– Baš si tako rekao?

– Naravno. Prvo, krše društvena pravila, a drugo, dižu prašinu; a bulevar je za sve nas: idem ja, ide i drugi, i treći, Petar,

[1] Frou-frou, vrsta svilene podsuknje.

[2] Belle femme, lijepa žena.

Pavao, svejedno. Eto, to sam im i rekao. I uopće, ne volim kako žene hodaju, kad ih čovjek gleda odostraga; i to sam im rekao, ali uvijeno.

– Ali, dragi moj, mogao si zapasti u ozbiljnu nepriliku; mogle su te odvući k sucu za prekršaje?

– Ništa nisu mogle. Nisu imale na šta da se potuže: prolazi čovjek pored njih i razgovara sam sa sobom. Svaki čovjek ima pravo da izriče svoje mišljenje u zrak. Ja sam govorio općenito, nisam se njima obraćao. One su se same uplele: stale su psovati, mnogo gore nego ja: i da sam zelembać, i da bi me trebalo ostaviti bez jela, i da sam nihilist, i da će pozvati policajca, i da im ne dam mira zato što su same i slabe ženske, a da je s njima muškarac, da bih odmah podvio rep. Ja sam im hladnokrvno rekao neka me ostave na miru, i da ću prijeći na drugu stranu. A da im dokažem da se ne bojim njihovih muškaraca i da sam spreman da primim izazov, ići ću za njima na udaljenosti od dvadeset koraka sve do njihove kuće; zatim ću stati pred kućom i pričekati te njihove muškarce. Tako sam i učinio.

– Ma nisi valjda?

– Dakako, bilo je glupo, ali sam se raspalio. Vukle su me više od tri kilometara po onoj vrućini, do ženskih zavoda, ušle su u drvenu prizemnicu – moram priznati, sasvim pristojnu – a kroz prozore sam u kući vidio mnogo cvijeća, dva kanarinca, tri psića i uokvirene bakroreze. Stajao sam nasred ulice, pred kućom, oko pola sata. One su dva-tri puta izvirile na prozore, a onda su spustile sve zastore. Napokon je na vrtna vratašca izišao nekakav postariji činovnik; sudeći po njegovoj vanjštini, baš je bio spavao, pa su ga probudile; nije imao na sebi kućni kaput, nego onako, nešto posve domaće: stao je na vratašca, zabacio ruke na leđa i zagledao se u mene, a ja u njega. Zatim je odvratio pogled, pa me opet pogledao i najednom mi se stao smješkati. Ja sam se onda okrenuo i otišao.

– Dragi moj, ima tu nečega šilerovskog. Ja sam se uvijek čudio: ti si tako rumen, pucaš od zdravlja, a tako ti se, moglo bi se reći, gade žene! Kako je moguće da u tvojim godinama žene ne bude u tebi izvjesni dojam? Mene je, *mon cher*[1], kad mi je bilo svega jedanaest godina, odgojitelj opomenuo da previše buljim u kipove u Ljetnom perivoju.

– Vi biste najradije kad bih ja odlazio kakvoj ovdašnjoj Joséphini pa vas izvještavao o tome. Badava; i ja sam kad mi je bilo

[1] Dragi moj.

svega trinaest godina, vidio žensku golotinju, svu; onda mi se i zgadila.

– Zbilja? Ali, *cher enfant,*[1] lijepa, svježa žena miriše kao jabuka, kako ti se može gaditi!

– Dok sam još bio u onom bijednom internatu, kod Tušara[2], prije nego što sam pošao u gimnaziju, imao sam druga koji se zvao Lambert. On me neprestano tukao, jer je bio stariji više od tri godine, a ja sam ga posluživao i izuvao mu čizme. Kad je išao na krizmu, došao je opat Rigo da mu čestita na prvoj svetoj pričesti, pa su pali jedan drugome u zagrljaj sa suzama u očima, a opat Rigo ga je počeo snažno privijati uza se izvodeći kojekakve kretnje. I ja sam plakao i bio i te kako zavidan. Kad mu je umro otac, on je otišao iz internata i nisam ga vidio dvije godine, a poslije dvije godine sreo sam ga na ulici. Rekao je da će doći k meni. Ja sam već išao u gimnaziju i stanovao sam kod Nikolaja Semjonoviča. Došao je ujutro, pokazao mi petsto rubalja i pozvao me da pođem s njim. Premda me je prije dvije godine tukao, uvijek me je trebao, ne samo radi čizama; sve mi je o sebi pričao. Rekao mi je da je toga dana digao majci novac iz škrinjice, da je napravio duplikat ključa, jer je sav novac što je ostao od oca njegov, po zakonu, i ona mu ga mora dati, a da je dan prije došao k njemu opat Rigo da mu drži prodiku – došao je, stao pred njega i počeo sliniti, predočavati mu strahote paklene i dizati ruke k nebu, »a ja potego nož i reko mu da ću ga parnuti« (govorio je o »parhnuti«). Odvezli smo se na Kuznecki most. Uz put mi je kazao da mu majka ima odnošaje s opatom Rigom, i da je on to primijetio, i da se njemu fućka, i da je sve što oni pričaju o pričesti – glupost. Još je svašta govorio, a ja sam se bojao. Na Kuzneckom je kupio jednu dvocijevku, lovačku torbu, nešto gotovih patrona, jahaći bič i onda još pola kile bombona. Odvezli smo se izvan grada da gađamo i putem sreli nekog ptičara s krletkama; Lambert je kupio od njega jednog kanarinca. U šikari je pustio kanarinca, jer on ne može daleko odletjeti kad je jednom bio u krleci, i stao pucati u njega, ali ga nije pogodio. On je prvi put u životu pucao iz puške, a odavno je htio kupiti pušku, još kod Tušara, i odavno smo već sanjarili o puški. Upravo je grcao. Kosa mu je bila strašno crna, lice bijelo i rumeno, kao u maske, nos dugačak, kukast, kao u Francuza, zubi bijeli, oči crne. Privezao je kanarinca koncem za granu pa je iz obje cijevi, izbliza, s daljine od pet centimetara,

[1] Drago dijete.

[2] Dostojevski je mnogo prepatio kao dijete u internatu Francuza Sucharda.

opalio dva puta u njega tako da se kanarinac razletio u paramparčad. Onda smo se vratili, svratili u neku gostionicu, uzeli sobu, udarili jesti i piti šampanjac; došla je jedna dama... Sjećam se da sam se jako iznenadio kako je bila otmjena u zelenoj svilenoj haljini. Tu sam i vidio sve ono... o čemu sam vam govorio... Onda, kad smo opet počeli piti, on ju je stao zadirkivati i psovati; ona je bila bez haljine; on joj je oteo haljinu, a kad ga je počela grditi i tražiti haljinu da se obuče, on ju je stao bičevati svom snagom po golim leđima. Ja sam ustao i uhvatio ga za kosu, i to tako spretno da sam ga otprve oborio na pod. On je dohvatio viljušku i zario mi je u bedro. Tada su na viku dotrčali ljudi, a ja sam uspio pobjeći. Otada mi je mrsko i pomisliti na golotinju; vjerujte mi, bila je ljepotica.

Dok sam govorio, kneževo je nestašno lice bivalo sve žalosnije.

– *Mon pauvre enfant!*[1] Oduvijek sam bio uvjeren da je u tvom djetinjstvu bilo vrlo mnogo nesretnih dana.

– Nemojte se uznemirivati, molim vas!

– Ta bio si usamljen, sam si mi rekao, bez obzira na tog Lamberta; tako si to lijepo opisao: taj kanarinac, ta krizma sa suzama u zagrljaju, pa onda, nakon godinu dana, on o svojoj majci i opatu... O, *mon cher*, to pitanje djece u naše doba upravo je grozno: dok još te zlatne glavice, s uvojcima i onako nevine, u ranom djetinjstvu, skakuću oko tebe i gledaju te smiješeći se vedro svojim vedrim očima – baš su kao anđelci Božji ili dražesne ptičice; a poslije... a poslije bi pokatkad bio bolje da nisu ni odrasli!

– Kako ste vi, kneže, malaksali! I baš kao da sami imate djece! Ta vi nemate djece niti ćete ih ikad imati.

– *Tiens!*[2] – promijeni mu se najednom cijelo lice. – Baš mi je Aleksandra Petrovna – prekjučer, he-he! – Aleksandra Petrovna Sinicka – čini mi se da si je ti vidio ovdje prije tri sedmice – zamisli, ona mi je prekjučer odjednom, na moju šaljivu napomenu da bar mogu biti bez brige, ako se oženim, da neću imati djece – odjednom mi ona odgovori, i to čak nekako pakosno: »Naprotiv, vi ćete ih baš i imati, takvi kao vi svakako ih dobiju, već prve godine, vidjet ćete.« He-he! I svi su, ne znam zašto, uvrtjeli sebi u glavu da ću se ja iznenada oženiti; ali, iako je pakosno rečeno, moraš priznati da je duhovito.

[1] Siroto moje dijete!
[2] Pazi!

– Duhovito je, ali uvredljivo.

– E pa, *cher enfant*, ne može čovjeka svatko uvrijediti. Ja najviše cijenim kod ljudi duhovitost, koja se, očito, sve više gubi, a zar se ono što kaže Aleksandra Petrovna može shvatiti ozbiljno?

– Kako, kako ste to rekli? – navalih. – Ne može čovjeka svatko... to je živa istina! Nisu svi ljudi vrijedni da se na njih osvrćemo – izvrsno pravilo! Baš je meni potrebno. Zapisat ću ga. Vi, kneže, katkad ponešto divno kažete.

Sav je procvao.

– *N'est-ce pas? Cher enfant,*[1] prava se duhovitost gubi, sve više i više. *Eh, mais... C'est moi qui cinnaît les femmes!*[2] Vjeruj mi, život je svake žene, ma šta ona propovijedala, vječita težnja da se nekome pokori... Žudnja za pokoravanjem, da tako kažemo. I upamti dobro – bez iznimke.

– Potpuno točno, sjajno! – uzviknuo sam ushićeno. U nekoj bismo se drugoj prilici odmah tu bili upustili u filozofska razmatranja o toj temi, što bi potrajalo po cio sat, ali je mene najedanput nešto kanda bocnulo pa sam se sav zacrvenio. Učinilo mi se da mu se, hvaleći njegovu doskočicu, ulizujem radi novca i da će to svakako pomisliti kad ga zamolim za novac. Sad navlaš to spominjem ovdje.

– Kneže, najljepše vas molim da mi odmah isplatite pedeset rubalja koje mi dugujete za ovaj mjesec – opalio sam kao iz puške, i to tako srdito da je zazvučalo osorno.

Sjećam se (jer se sjećam cijeloga toga prijepodneva do najmanjih sitnica) kako je tada nastala vrlo mučna scena, mučna zbog svoje zbiljske istinitosti. U prvi me mah nije razumio, dugo me je gledao i nije shvaćao o kakvim to novcima govorim. Dakako da nije imao ni pojma da ja dobivam plaću – pa i za što? Doduše, poslije me stao uvjeravati da je zaboravio i, kad se dosjetio, odmah počeo vaditi pedeset rubalja, ali se ušeprtljio i čak pocrvenio. Uvidjevši što je posrijedi, ustao sam i oštro kazao da sad više ne mogu primiti novce, da su mi, očito, krivo rekli ili su me prevarili, samo da ne odbijem namještenje, i da sad i te kako dobro razumijem da nemam za šta dobiti plaću, jer nisam ni obavljao nikakav posao. Knez se prepao i počeo me uvjeravati da sam strašno mnogo radio, da ću još više raditi – i da je pedeset rubalja tako neznatna svota da će mi, naprotiv, još dati, jer mi je zahvalan, i da se sam sporazumio s Tatjanom Pavlovnom, ali je

[1] Je li? Drago dijete.

[2] E, ali... Ja poznajem žene!

»na žalost, sasvim zaboravio«. Planuo sam i odlučno kazao da mi je ispod časti da primam plaću za sablažnjive priče o tome kako sam pratio dvije povlake do ženskih zavoda, da se nisam najmio da ga uveseljavam nego da radim, a kad nema posla, onda nemam tu što tražiti i tako dalje, i tako dalje. Nisam mogao ni zamisliti da se netko može tako preplašiti kako se on preplašio na te moje riječi. Naravno, sve se završilo tako da sam ja prestao prigovarati, a on mi je ipak utrapio pedeset rubalja: i sad se crvenim kad se sjetim da sam ih primio! Sve se na svijetu završava podlošću, a što je najgore od svega, on mi je tada gotovo uspio dokazati da sam svakako zaslužio plaću, a ja sam bio tako glup da sam mu povjerovao, i uz to nekako uopće nisam mogao da ne primim novac.

– *Cher, cher enfant!* – klicao je on ljubeći me i grleći (moram priznati da i ja samo što nisam zaplakao, vrag zna zbog čega, ali sam se odmah obuzdao, a čak i sad dok ovo pišem, oblijeva me rumenilo). – Mili moj, ti si mi sad kao rod; u ovo mjeseca dana posve si mi prirastao srcu! U »otmjenom društvu« samo je »otmjeno društvo« i ništa više; Katerina Nikolajevna (njegova kći) izvanredna je žena, i ja se njome ponosim, ali mi ona često, vrlo, vrlo često, nanosi bol... A opet te djevojčice *(elles sont charmantes*[1]*)* i njihove matere koje mi dolaze na imendan – one mi pak samo donose svoje kanafase, a ne znaju mi ništa reći. Skupio sam već tih njihovih kanafasa za šezdeset jastuka, sve sami psi i jeleni. Ja ih veoma volim, ali ti kao da si mi rod – i to ne sin nego brat, a najviše volim kad se prepireš sa mnom; ti si književno obrazovan, čitao si knjige, umiješ se oduševljavati...

– Nisam ja ništa čitao i uopće nisam književno obrazovan. Čitao sam što mi je došlo pod ruku, a u posljednje dvije godine nisam baš ništa pročitao niti ću više čitati.

– Zašto nećeš?

– Imam druge namjere.

– *Cher*... bit će šteta ako na kraju života kažeš sam sebi kao ja: *»Je sais tout, mais je ne sais rien de bon«*[2]. Ja zbilja ne znam zašto sam živio na svijetu! Ali... tebi toliko dugujem... i čak sam htio...

Nekako je naglo ušutio, klonuo i zamislio se. Kad bi se uzrujao (a uzrujati se mogao svaki čas, zbog kakve bilo sitnice), obično bi mu se na neko vrijeme pomutio razum pa nije mogao vladati

[1] One su dražesne.
[2] Znam sve, ali ništa dobro

sobom; uostalom, ubrzo se oporavljao tako da sve to nije ostavljalo štetnih posljedica na njemu. Prosjedili smo tako minutu-dvije. Donja mu se usna, podebela, sasvim otromboljila... Najviše sam se začudio što je iznenada spomenuo kćer, i to još onako otvoreno. Naravno, pripisivao sam to njegovoj poremećenosti.

– *Cher enfant,* valjda se ne ljutiš što ti govorim *ti,* je li? – otelo mu se odjednom.

– Ni najmanje. Moram priznati da me to iz početka, u prvi mah, malo vrijeđalo i da sam pomišljao da i ja vama govorim *ti,* ali sam uvidio da bi bilo glupo, jer mi valjda ne govorite *ti* zato da me ponizite.

Više me nije slušao i zaboravio je što me je pitao.

– Pa kako ti je *otac?* – dignuo je iznenada na mene zamišljen pogled.

Sav sam uzdrhtao. Prvo, nazvao je Versilova mojim *ocem* – što se inače ne bi bio nikad usudio, a drugo, progovorio je o Versilovu, što se još nikad nije bilo dogodilo.

– Nema novaca pa čami – odgovorio sam kratko, ali sam izgarao od radoznalosti.

– Ah, što se tiče novaca. Danas se na okružnom sudu rješava njihov spor, pa čekam kneza Serjožu da čujem kako je bilo. Obećao je da će sa suda doći pravo ovamo. Sva njihova sudbina visi o niti; riječ je o šezdeset ili osamdeset tisuća. Naravno, ja sam uvijek želio dobro i Andreju Petroviču (to jest Versilovu), i čini se da će njemu pripasti sve, a kneževima ništa. Takav je zakon!

– Danas je rasprava? – uzviknuo sam preneraženo.

Neobično me prenerazila pomisao da Versilov nije smatrao za vrijedno ni da mi to kaže. »Bit će da nije rekao ni majci, a možda i nikom« – pade mi odmah na um – »to je karakter!«

– Pa zar je knez Sokoljski u Petrogradu? – prenerazi me odjednom druga pomisao.

– Od jučer. Došao je pravo iz Berlina, baš zbog ovoga.

I ovo je bila neobično važna vijest za mene. »I on će danas doći ovamo, taj čovjek koji je *njemu* prilijepio ćušku.«

– Pa šta – izmijeni se najednom knezu cijelo biće – propovijeda i dalje o Bogu i, i... valjda opet napastuje curice, goluždrave curice? He-he! Sad sam se opet sjetio jedne vrlo šaljive zgode... He-he!

– Tko to propovijeda? Tko napastuje curice?

– Andrej Petrovič! Vjeruješ li da nam onda nikom nije dao mira: što, veli, jedemo, o čemu razmišljamo? Naime, tako nekako. Plašio nas je i svjetovao: »Ako si religiozan, zašto onda ne odeš u

kaluđere?« Umalo što to nije i zahtijevao. *Mais quelle idée!*[1] Ako i jest tako, nije li malo prestrogo? Osobito je mene rado plašio sudnjim danom, baš mene.

– Ja nisam ništa od svega toga primijetio, a evo već mjesec dana živim s njim – rekao sam pošto sam ga nestrpljivo saslušao. Strašno mi je išlo na živce što se još nije pribrao, nego je tako nesuvislo mlatio.

– To on samo više ne govori, a vjeruj mi da je bilo tako. Taj je čovjek duhovit, svakako, i vrlo obrazovan; ali je li mu glava na pravom mjestu? Sve se to njemu dogodilo pošto je proveo tri godine u inozemstvu. I moram priznati da me silno pogodio... i sve nas je pogodio... *Cher enfant, j'aime le bon Dieu*[2]... Ja vjerujem, vjerujem koliko mogu, ali – tada sam se zaista zaboravio. Recimo da sam se poslužio ispraznim argumentom, ali sam to uradio namjerno, u srdžbi – a osim toga je suština moga prigovora bila isto tako ozbiljna kakva je bila otkako je svijeta i vijeka: »Ako više biće« – kažem mu ja – »postoji, i to postoji *osobno,* a ne u obliku ne znam kakva duha razljevenog po svemiru, u obliku tekućine, čega li (jer je to još teže shvatiti) – gdje onda ono živi? Prijatelju dragi, *c'etait bête,*[3] nema sumnje, ali se opet svi prigovori svode na to. *Un domicile*[4] – to je važno.« Strašno se naljutio. Tamo se i pokatoličio.

– Čuo sam, ali je to puka besmislica.

– Kunem ti se svime što mi je sveto da nije. Promotri ga malo bolje... Uostalom, kažeš da se promijenio. Ali, kako nas je u ono vrijeme sve izmučio! Vjeruj mi da se držao kao kakav svetac i kao da će mu kosti postati svete moći. Tražio je od nas da mu polažemo račun o svom vladanju, kunem ti se! Svete moći! *En voilà une autre!*[5] Pa dobro, da je on neki kaluđer ili pustinjak – ali je čovjek u fraku, pa i sve ono drugo... a sad najednom svete moći! Čudna želja za jednog čovjeka iz boljeg društva i, moram priznati, čudan ukus. Neću ništa da kažem: sve je to, naravno, svetinja i svašta se može dogoditi... A osim toga je sve to *de l'inconnu,*[6] ali se to čovjeku iz boljeg društva čak i ne pristoji. Kad bi se meni tako što dogodilo, ili kad bi mi ponudili, kunem ti se da

[1] Ali kakva ideja!
[2] Drago dijete, ja volim dragog Boga.
[3] To je glupo.
[4] Prebivalište.
[5] Još i to!
[6] Nepoznato, nerazjašnjeno.

bih odbio. Eto, recimo, danas ručam u klubu, a onda najednom – *čudotvorac!* Pa svi bi mi se smijali! Sve sam mu to ja tada i razložio... I lance je nosio.

Zacrvenio sam se od srdžbe.

– Jeste li vidjeli lance svojim očima?

– Nisam vidio svojim očima, ali...

– Onda vam kažem da je sve to laž, splet odvratnih smicalica i kleveta njegovih neprijatelja, to jest jednoga neprijatelja, glavnog i nečovječnog, jer on ima samo jednog neprijatelja, a to je vaša kći!

Sad je opet knez planuo.

– *Mon cher,* molim te i zahtijevam da ubuduće nikad više ne spomeneš preda mnom ime moje kćeri u vezi s tim sramotnim slučajem!

Pridigoh se. Bio je izbezumljen; brada mu je podrhtavala.

– *Cette histoire infâme!...*[1] Ja nisam nikad u to povjerovao, nisam nikad htio vjerovati, ali... kažu mi: vjeruj, vjeruj, ja...

Tada najednom uđe lakaj i najavi posjet; opet se svalih na stolicu.

IV

Ušle su dvije dame, obje djevojke, jedna – pastorka bratića pokojne kneževe žene, ili tako nešto, njegova štićenica kojoj je on već odredio miraz i koja je (napominjem za ubuduće) i sama imala novaca; druga – Ana Andrejevna Versilova, Versilovljeva kći, koja je tri godine starija od mene, koja je živjela sa svojim bratom kod Fanariotove i koju sam vidio samo jedanput u životu, uz put na ulici, a s njenim sam bratom, isto tako uz put, došao u sukob već u Moskvi (vrlo je vjerojatno da ću kasnije ukratko ispripovjediti taj sukob, ako bude prilike, ali zapravo nije vrijedno spomena). Ta je Ana Andrejevna već kao dijete bila posebna kneževa ljubimica (Versilov se odvajkada poznavao s knezom). Bio sam toliko zbunjen onim što se zbilo da nisam ni ustao kad su one ušle, iako im je knez pošao u susret; a da poslije ustanem, bila me sramota, pa sam i dalje ostao sjediti. Što je najvažnije, bio sam osupnut što se knez onako proderao na mene, prije tri minute, pa još nisam znao bih li otišao ili ne bih. Ali je moj starac već bio sve zaboravio, po svom običaju, i sav je zasjao i živnuo kad je ugledao

[1] Ta sramotna zgoda!

djevojke. Čak je, pošto je naglo promijenio izraz na licu i namignuo mi tajanstveno, uspio da mi brže-bolje šapne, čas prije nego su ušle:

– Promatraj malo Olimpijadu, pogledaj je dobro, dobro... poslije ću ti pričati...

Gledao sam je prilično pažljivo, ali nisam opazio ništa osobito: djevojka srednjega rasta, punašna i neobično rumena. Lice joj je, uostalom, bilo prilično simpatično, onakvo kakvo se sviđa materijalistima. Možda je izražavalo dobrotu ali je bilo naborano. Nije se mogla odlikovati osobitom inteligencijom, bar ne u plemenitijem smislu, jer joj se lukavost opažala u očima. Moglo joj je biti najviše devetnaest godina. Jednom riječju, ništa osobito. Kod nas bi u gimnaziji rekli: buhtla. (Opisujem je ovako potanko jedino zato što će to dobro doći kasnije.)

Uostalom, i sve ostalo što sam do sada opisivao naoko suviše potanko – sve to vodi u dalje događaje i tada će dobro doći. Sve će se to ponovo javiti kad dođe vrijeme; nisam znao kako da tome izbjegnem; a ako je dosadno, molim vas da ne čitate.

Posve je drukčija bila Versilovljeva kći. Visoka, čak ponešto mršava; duguljasto i izrazito blijedo lice, a kosa crna, bujna; oči tamne, krupne, pogled dubok; sitne i grimizne usne, svježa usta. Prva žena čiji hod nije u meni izazvao gnušanje; uostalom, bila je tanka i suhonjava. Lice joj nije baš odavalo dobrotu, ali je bilo dostojanstveno; bilo joj je dvadeset i dvije godine. Nije gotovo nijednom crtom nalikovala na Versilova, ali joj je opet, nekim čudom, obličje bilo neobično slično njegovu. Ne bih mogao reći da je lijepa; to ovisi o ukusu. Obje su bile vrlo skromno odjevene tako da ne vrijedi ni opisivati. Očekivao sam da će me Versilovka odmah uvrijediti kakvim pogledom ili kretnjom, pa sam se pripremio; njen me brat uvrijedio u Moskvi čim smo se prvi put sreli. Ona me nije mogla poznavati iz viđenja, ali je svakako čula da dolazim knezu. Sve što je knez namjeravao ili činio budilo je odmah zanimanje i postajalo događaj u cijelom tom skupu njegovih rođaka i »kandidata« – pogotovo njegova nenadana naklonost prema meni. Pouzdano sam znao da se knez živo zanima za sudbinu Ane Andrejevne i da joj traži prosca. Ali je Versilovki bilo teže naći prosca nego onima koje su vezle po kanafasu.

Ali, gle, usprkos svim očekivanjima, Versilovka je, stisnuvši knezu ruku i izmijenivši s njim nekakve vesele društvene fraze, pogledala neobično radoznalo mene i, vidjevši da i ja nju gledam, odjednom mi se naklonila smiješeći se. Doduše, bila je tek ušla i naklonila se kao došljakinja, ali joj je smiješak bio toliko prijazan

da je bilo očito da je unaprijed pripremljen. I sjećam se da me obuzeo neobično ugodan osjećaj.

– A ovo je... a ovo je moj dragi i mladi prijatelj Arkadij Andrejevič Dol... – propenta knez kad opazi da mi se ona naklonila, a da ja i dalje sjedim – i najednom zape: možda se smeo zato što me upoznaje s njom (to jest, zapravo, brata sa sestrom). I »buhtla« mi se naklonila, ali sam iznenada sasvim glupo planuo i skočio na noge: provala lažnog, potpuno besmislenog ponosa; puka taština.

– Oprostite, kneže, ja nisam Arkadij Andrejevič, nego Arkadij Makarovič – odbrusio sam, a već sam bio posve zaboravio da je trebalo da se i ja naklonim damama. Vrag odnio taj neprilični trenutak!

– *Mais... tiens!*[1] – uzviknuo je knez i lupio se prstom po čelu.

– Gdje ste se školovali? – razleglo se preda mnom priglupo i otegnuto pitanje »buhtle« koja je pristupila pravo meni.

– U Moskvi, molim lijepo, u gimnaziji.

– A! Čula sam. Šta, jesu li ondje dobri profesori?

– Vrlo dobri.

Neprestano sam stajao a odgovarao sam baš kao da sam na raportu.

Pitanja ove djevojke nisu nipošto bila domišljata, ali je ona ipak umjela nekako zabašuriti moju glupu upadicu i izvući donekle iz neprilike kneza, koji se već veselo smješkao slušajući što mu Versilovka veselo šapuće na uho – očito, ništa o meni. Ali se pitam: kako se ta djevojka, koja me uopće nije poznavala, sjetila da zabašuruje moju glupu upadicu i sve ostalo? U isti mah nisam mogao ni zamisliti da se obraća meni samo onako: tu se krila neka namjera. Gledala me odviše radoznalo, baš kao da je htjela da i ja nju što bolje upamtim. Svemu sam se ovome tek poslije dovinuo i – nisam se prevario.

– Kako, zar već danas? – uzviknuo je odjednom knez i trgnuo se.

– Što, zar niste znali? – začudi se Versilovka. – Olympe! Knez nije znao da se Katerina Nikolajevna danas vraća. Mi smo k njoj i došle, mislile smo da je doputovala jutarnjim vlakom i da je već odavno kod kuće, ali smo je baš maloprije srele pred kućom; dolazila je pravo s puta pa nam je rekla da pođemo k vama i da će i ona odmah doći... E pa, evo je!

Otvoriše se pobočna vrata i – *pojavi se ona žena!*

[1] Ama... gle!

Već sam je poznavao pa izvanrednom portretu koji je visio u kneževu kabinetu; cijeli sam taj mjesec proučavao taj portret. Bio sam svega tri minute u kabinetu dok je ona bila u njemu, i ni na trenutak nisam odvajao očiju od nje. Ali da nisam poznavao portret i da su me poslije te tri minute zapitali: »Kakva je?« – ne bih znao ništa reći jer mi se sve zamaglilo pred očima.

Od te tri minute sjećam se samo nekakve doista krasne žene koju je knez ljubio i blagoslivao rukom i koja je najednom bacila hitar pogled na mene – tek što je bila ušla. Dobro sam čuo kako je knez, pokazavši očito na mene, promrmljao nešto o svom novom tajniku, smijuckajući se nekako sitno, i izgovorio moje prezime. Ona je nekako trgla glavom, ošinula me pogledom i tako se drsko podsmjehnula da sam naglo zakoračio, prišao knezu i, strašno dršćući, promrmljao ne izgovarajući nijedne riječi do kraja i, čini se, cvokoćući zubima:

– Odsad ću ja... imam svoga posla... Idem.

I okrenuo sam se i izišao. Nitko mi ni riječi nije rekao, čak ni knez; svi su me samo gledali. Knez mi je poslije kazao da sam bio tako problijedio da se »naprosto prepao«.

A nije bilo potrebno!

TREĆE POGLAVLJE

I

Zaista nije bilo potrebno: jedan viši obzir potisnio je sve sitnice, a jedno mi je snažno osjećanje sve nadomjestilo. Izišao sam u nekom zanosu. Obrevši se na ulici, umalo što nisam zapjevao. Baš je bio divan dan, sunce, prolaznici, buka, kretanje, radost, svjetina. Pa šta, zar me nije uvrijedila ona žena? Tko bi me još smio onako pogledati i onako mi se drsko podsmjehnuti a da ne bih odmah prosvjedovao, makar i na najglupiji način – svejedno? Pazite, ona je i došla zato da me što prije uvrijedi, iako me nikad prije nije vidjela: u njenim sam očima bio »Versilovljev tajni izaslanik«, a ona je bila uvjerena i tada, i još dugo zatim, da je u Versilovljevim rukama sva njena sudbina i da je on može odmah upropastiti, ako ushtije, s pomoću jednog spisa; bar je tako

mislila. Tu se vodila borba na život i smrt. A eto – ja nisam bio uvrijeđen! Nanijela mi je uvredu, ali ja je nisam osjetio! Ma šta! Čak mi je bilo drago; došao sam da je zamrzim, a osjećao sam čak da je već pomalo volim. »Ne znam može li pauk mrziti muhu koju vreba i lovi? Predraga muhica! Meni se čini da se žrtva voli; bar da se može voljeti. Ja, eto, volim svoju neprijateljicu: meni se, na primjer, strašno sviđa što je tako krasna. Meni se strašno sviđa, milostiva, što ste vi tako uznositi i dostojanstveni: da ste malo smjerniji, ne bih toliko uživao. Vi ste pljunuli na mene, a ja likujem; da ste mi uistinu pljunuli u lice, hraknuli, možda se zbilja ne bih naljutio, i to zato što ste vi moja žrtva, *moja,* a ne *njegova.* Kako je zamamna ta pomisao! Ama, potajna spoznaja o moći kudikamo više godi od javne vlasti. Da sam bogataš koji ima na stotine milijuna, čini mi se da bi uživao baš u tome da nosim najstarije odijelo i da ljudi misle da sam najgori kukavac koji samo što ne prosjači, da me guraju i preziru: meni bi bila dovoljna sama spoznaja.«

Eto kako bih iskazao svoje tadašnje misli i radost, i štošta od onoga što sam osjećao. Dometnuo bih samo da je ovdje, i ovome što sam sad napisao, sve to nekako neozbiljnije, da su mi zapravo osjećaji bili dublji i stidljiviji. Možda sam i sad stidljiviji u sebi nego na riječi i djelu; daj bože da je tako!

Možda sam vrlo loše učinio što sam se latio pisanja: u meni ostaje beskrajno više nego što je ono što iskazujem riječima. Tvoja je misao, bila ona i glupa, dok je u tebi – uvijek dublja, a kad je izrekneš, smješnija je i nepoštenija. Versilov mi je rekao da je samo u nevaljalih ljudi sasvim obratno. Oni samo lažu, njima je lako; a ja se trsim da izreknem svu istinu: to je strašno teško!

II

Na taj dan, devetnaesti rujna, učinio sam još jedan »korak«.

Prvi put otkako sam doputovao, imao sam u džepu novaca, jer sam onih šezdeset rubalja koje sam skucao u dvije godine dao majci, kao što sam već rekao; ali sam već prije nekoliko dana odlučio da, onoga dana kad primim plaću, napravim »probu« o kojoj sam odavno maštao. Već sam dan prije izrezao iz novina adresu – oglas »Sudskog pristava Petrogradskog mirovnog vijeća« itd, itd, o tome kako će se »na dan devetnaesti rujna, u dvanaest

sati, u Kazanskom okrugu, u tom i tom rajonu itd, itd, u kući broj taj i taj, prodavati pokretna imovina gđe Lebreht« i da se »popis, procjena i imovina na prodaju mogu razgledati na dan prodaje« itd, itd.

Bio je prošao jedan sat po podne. Pohitao sam pješice na tu adresu. Već je treća godina kako se ne vozim fijakerom – tako sam se zarekao (inače ne bih bio uštedio šezdeset rubalja). Nikad nisam išao na dražbe, nisam još to bio sebi *priuštio;* i premda je moj tadašnji »korak« bio samo *pokusan*, bio sam odlučio da ga poduzmem tek pošto završim gimnaziju, pošto raskinem sa svima, pošto se zavučem u oklop i postanem potpuno slobodan. Doduše, nipošto još nisam bio u »oklopu« i nipošto još nisam bio slobodan; ali sam odlučio da i ovaj korak učinim samo radi probe – tek toliko da vidim, da malo tako reći, snatrim, a da poslije više ne idem možda dugo vremena, sve dok ne počnem ozbiljno. Za sve je ostale to bila samo sitna blesava dražbica, a za mene je to bila prva greda broda na kojem se Kolumbo otisnuo da otkrije Ameriku. Eto kako sam se tada osjećao.

Kad sam stigao tamo, uputio sam se u dno dvorišta kuće označene u oglasu i ušao u stan gospođe Lebreht. Stan se sastojao od predsoblja i četiri niske sobice. U prvu sobu iza predsoblja natiskalo se bilo mnoštvo ljudi, valjda njih tridesetak; od njih su polovica bili dražbovatelji, a drugi su bili, sudeći po njihovoj vanjštini, bilo znatiželjnici, bilo amateri, bilo Lebrehtovkini doušnici; bilo je i trgovaca, i Židova koji su se polakomili na zlatninu, i nekoliko »dobro obučenih« ljudi. Čak su mi se i obličja po kojih od te gospode urezala u sjećanje. U sobi zdesna bili su postavili stol, na otvorena vrata, baš među krila, tako da se u tu sobu nije moglo ući: u njoj su ležale popisane stvari koje su bile na prodaju. Slijeva je bila druga soba kojoj su vrata bila zatvorena, ali bi ih svaki čas netko odškrinuo i, očito, izvirivao – po svoj prilici koji član brojne obitelji gospođe Lebreht, koja se, naravno, dotle veoma stidjela. Za stolom na vratima sjedio je, okrenut općinstvu, gospodin sudski pristav, sa znakom svoje službe, i vodio rasprodaju stvari. Kad sam došao, posao je bio već gotovo napola obavljen; čim sam ušao, progurao sam se do sama stola. Prodavali su se brončani svijećnjaci. Počeo sam gledati.

Gledao sam i odmah počeo razmišljati: a što ja mogu tu kupiti? I kamo ću sad sa svijećnjacima, i hoću li postići svoj cilj, i radi li se to tako, i hoću li doći na svoj račun? I nije li moj račun djetinjast? Sve sam to razmišljao i čekao. Osjećao sam se kao pred kockarskim stolom u času kad još nisi stavio ulog na kartu, ili si došao da

ga staviš: »Ako hoću, stavit ću, ako neću, otići ću – od volje mi je.« Srce ti još ne lupa, ali nekako pomalo premire i drhti – prilično ugodan osjećaj. Ali te neodlučnost ubrzo stane tištati, pa kao da obnevidiš: pružiš ruku, uzmeš kartu, ali makinalno, gotovo preko volje, kao da tko drugi upravlja tvojom rukom; napokon si se odlučio i stavio ulog – taj je osjećaj već sasvim drugačiji, snažan. Ne govorim o dražbi, nego samo o sebi: kome bi drugom srce lupalo na dražbi?

Bilo ih je koji su se žestili, bilo ih je koji su šutjeli i čekali, bilo ih je koji su kupovali i kajali se. Čak mi nije bilo nimalo žao jednoga gospodina koji je zabunom, pošto nije dobro čuo, kupio vrč za mlijeko od alpaka-srebra, umjesto od srebra, za pet rubalja umjesto za dva rublja; čak sam se veoma razveselio. Pristav je miješao stvari: iza svijećnjaka došle su na red naušnice, iza naušnica vezeni jastučić od safijana, iza njega škrinjica – valjda da bude raznoliko, ili prema željama dražbovatelja. Nisam izdržao ni deset minuta, primakao sam se bio jastučiću, a onda škrinjici, ali sam se u odlučnom trenutku svaki put suspregao: ti su mi se predmeti činili grozni. Napokon se u pristavovim rukama našao neki spomenar.

– Domaći spomenar, uvezan u crveni safijan, rabljen, s akvarelima i crtežima tušem, u koricama od izrezbarene slonovače, sa srebrnim kopčama – cijena dva rublja!

Primakoh se: naoko zgodna stvarca, ali je rezbarija od slonovače bila na jednom mjestu oštećena. Samo sam ja prišao da vidim, svi su šutjeli; nije bilo suparnika. Mogao sam otkopčati korice i izvaditi iz njih spomenar da ga pregledam, ali nisam iskoristio svoje pravo, nego sam samo odmaknuo drhtavom rukom, kao da velim: »Nije važno!«

– Dva rublja i pet kopjejaka – rekao sam i opet, čini se, zacvokotao zubima.

Dobio sam spomenar. Odmah sam izvadio novce, platio, zgrabio spomenar i otišao u kut sobe; tu sam ga izvukao iz korica i grozničavo, brže-bolje, uzeo razgledati: izuzev korica, to je bila najbezvrednija stvar na svijetu – spomenarčić veličine papira za pisanje maloga formata, sasvim tanak, s istrtim zlatnim rezom – baš onakav kakvih je nekoć bilo mnogo u djevojaka koje tek što su napustile internat. Tušem i bojama bili su naslikani hramovi na brdima, amori, jezerce po kojem plivaju labudovi; bilo je i stihova:

Na put se daleki spremem,
S Moskvom se za dugo rastajem,

Zadugo se s milima opraštam
I na Krim kočijom putujem.

(Ipak su mi se sačuvali u sjećanju!) Zaključio sam da sam se »zaletio«; ako kome što ne treba, onda je to bilo upravo ovo.

»Ništa za to« – pomislio sam – »na prvoj se karti uvijek gubi; ovo je čak dobar znak.«

Bio sam odista dobre volje.

– Ah, zakasnio sam; kod vas je? Vi ste ga kupili? – razlegao se odjednom pokraj mene glas gospodina u modru ogrtaču, naočita i dobro obučena. Zakasnio je.

– Zakasnio sam. Uh, kakva šteta! Koliko ste platili?

– Dva rublja i pet kopjejaka.

– Uh, kakva šteta! A ne biste li mi ga odstupili?

– Hajdemo napolje – šapnuh mu premirući.

Iziđosmo na stubište.

– Odstupit ću vam ga za deset rubalja – rekoh osjećajući kako me srsi podilaze.

– Deset rubalja! Ma nemojte, molim vas!

– Kako vas volja.

On je izbečio oči na mene; bio sam dobro obučen, nisam bio nimalo nalik na Čifutina ni na prekupca.

– Ama, zaboga, to je bijedan stari spomenar, kome je još potreban? Ta korice zapravo ništa ne vrijede, nećete ih moći nikome prodati.

– Pa vi želite kupiti.

– Ma ja imam poseban razlog, ja sam tek jučer doznao, ama *ja* sam tu jedini kupac! Ma nemojte, molim vas!

– Trebalo je da zatražim dvadeset pet rubalja; ali kako se ipak bojim da ćete odustati, zatražio sam samo deset, radi veće sigurnosti. Neću spustiti ni za kopjejku.

Okrenuo sam se i pošao

– Pa evo vam četiri rublje – sustigao me tek na dvorištu – ma dobro, pet!

Šutio sam i išao dalje.

– Ma na, uzmite ih! – Izvadi deset rubalja, pa mu dadoh spomenar.

– Ali priznajte da ovo nije pošteno! Dva rublja i deset rubalja?

– Zašto ne bi bilo pošteno? Tržište!

– Kakvo tržište? (Ljutio se.)

– Gdje je potražnja, tu je i tržište; da ga niste vi tražili, ne bih ga prodao ni za četrdeset kopjejaka.

Premda se nisam grohotom smijao i premda sam bio ozbiljan, smijao sam se u sebi – ne bi se moglo reći da sam se smijao od oduševljenja, nego ne znam ni sam zbog čega, i malo sam se zadihao.

– Čujte – nisam nikako mogao odoljeti da ne promrmljam, ali prijateljski jer mi je bio strašno mio – čujte! Kad je James Rothschild, onaj pokojni, iz Pariza, onaj što je ostavio milijardu i sedamsto milijuna franaka (on kimnu glavom), još dok je bio mlad, kad je slučajno saznao, nekoliko sati prije ostalih, da je ubijen vojvoda de Berry, odmah je obavijestio o tome koga treba, i samo time u jedan mah zaradio nekoliko milijuna – eto kako se radi!

– Pa što ste vi onda, Rothschild, što li? – viknuo je srdito, kao da ima posla s luđakom.

Brzo sam izišao iz kuće. Jedan korak – i zaradio sam sedam rubalja i devedeset pet kopjejaka! Taj je korak bio nerazuman, djetinjarija, priznajem, ali se slagao s mojom mišlju i morao me neobično snažno uzbuditi... Uostalom, nema smisla opisivati osjećaje. Novčanica od deset rubalja bila mi je u džepu na prsluku, turio sam dva prsta da je opipam – i tako sam išao a da nisam vadio ruke iz džepa. Prošavši stotinjak koračaja, izvadio sam je da je vidim, pogledao je i htio poljubiti. Najednom zatutnji kočija pred ulazom u kuću pokraj koje sam prolazio; vratar otvori vrata i iz kuće iziđe i pođe do kočije otmjena, mlada, lijepa i bogata dama, u svili i baršunu, sa metar i pol dugačkom povlakom. Najednom joj je zgodna mala torbica ispala iz ruke; sjela je; lakaj se sagnuo da podigne tu stvarčicu, ali sam ja hitro priskočio, podigao je i predao dami pridižući šešir. (Cilindar jer sam kao mladić bio lijepo odjeven.) Dama mi je suzdržljivo rekla: – *Merci*, mesje – ali se vrlo milo osmjehnula. Kočija je zatutnjala. Poljubio sam novčanicu od deset rubalja.

III

Taj sam isti dan morao potražiti Jefima Zvereva, svog bivšeg druga iz gimnazije koji je napustio gimnaziju i upisao se u neku višu stručnu školu u Petrogradu. On sam ne zavređuje da ga opišem, i zapravo nisam ni prijateljevao s njim, ali sam ga potražio u Petrogradu zato što mi je mogao (zbog različitih razloga koji isto

tako nisu vrijedni spomena) odmah dati adresu nekog Krafta, čovjeka koga sam hitno trebao čim se vrati iz Wilna. Zverev ga je, naime, očekivao danas ili sutra, o čemu me obavijestio prije dva dana. Valjalo je poći na Petrogradsku stranu, ali nisam bio ni najmanje umoran.

Zvereva sam (i njemu je bilo devetnaest godina) zatekao u dvorištu njegove tetke kod koje je privremeno stanovao. Baš je bio ručao i hodao po dvorištu na hoduljama; odmah mi je rekao da je Kraft stigao već jučer i da je odsjeo u svom bivšem stanu, isto tu na Petrogradskoj, i da se i on želi što prije sastati sa mnom da mi nešto važno saopći.

– Opet nekamo putuje – nadoda Jefim.

Budući da mi je trenutačno bilo i te kako važno da se sastanem s Kraftom, zamolio sam Jefima da me odmah odvede u njegov stan, koji je, kao što se pokazalo, bio nekoliko koraka dalje, u nekoj uličici. Ali mi Zverev reče da ga je već prije sat vremena sreo i da se uputio k Dergačevu.

– Pa idemo k Dergačevu, što se uvijek nećkaš; bojiš se?

Kraft se zaista mogao zadržati kod Dergačeva, pa kako bih ga onda mogao čekati? Nisam se bojao poći k Dergačevu, ali mi se nije išlo, iako me Jefim već po treći put htio odvući k njemu. I još je ono »bojiš se« izgovarao uvijek podsmijevajući mi se vrlo ružno. Unaprijed kažem da posrijedi nije bio kukavičluk, a ako sam se bojao, bojao sam se nečega sasvim drugog. Ovaj put sam odlučio da pođem; to je bilo isto tako svega nekoliko koraka dalje. Uz put sam zapitao Jefima ostaje li još pri svojoj nakani da pobjegne u Ameriku.

– Možda ću još malo pričekati – odgovorio je smijući se ovlaš.

Nisam ga baš volio, štoviše, uopće ga nisam volio. Kosa mu je bila sasvim bijela, lice puno, odviše bijelo, čak nepristojno bijelo, kao u djeteta, a bio je još viši od mene, iako mu nitko ne bi dao više od sedamnaest godina. S njim nije čovjek imao o čemu razgovarati.

– Pa kako je tamo? Ima li uvijek mnogo svijeta? – raspitivao sam se za svaki slučaj.

– Ma šta se uvijek bojiš? – nasmija se opet on.

– Idi do vraga – raspalih se.

– Uopće nema svijeta. Dolaze samo znanci, i to sve domaći, budi bez brige!

– Ma šta se mene tiče jesu li domaći ili nisu! Zar sam ja tamo domaći? Zašto bi imali u mene povjerenje?

– Ja ću te dovesti i to je dovoljno. Za tebe su već čuli. I Kraft može posvjedočiti.

– Čuj, hoće li biti tamo Vasin?

– Ne znam.

– Ako bude, a ti me, čim uđemo, gurni i pokaži mi Vasina, čim uđemo, čuješ li?

O Vasinu sam vać bio dosta čuo i odavno sam se zanimao za njega.

Dergačev je stanovao u dvorištu drvene kuće neke trgovkinje, ali je zato unajmio cijelu kućicu. Bile su svega tri prave sobe. Na sva četiri prozora bili su spušteni zastori. On je bio tehničar i radio je u Petrogradu; nešto sam bio načuo da mu neki privatnik nudi dobro namještenje u pokrajini i da se već sprema da se odseli.

Čim smo ušli u majušno predsoblje, začuli smo nečije glasove; činilo se da se vatreno prepiru, a netko je vikao:

– *Quae medicamenta non sanant – ferrum sanat, quae ferrum non sanat – ignis sanat!*[1]

Doista sam bio pomalo uznemiren. Naravno, nisam bio navikao na društvo, štoviše, ni na kakvo. U gimnaziji sam se s drugovima tikao, ali gotovo ni s kim nisam drugovao, nego bih se povukao u kut i živio u kutu. Ali me nije to zabrinjavalo. Zarekao sam se, za svaki slučaj, da se neću upuštati u prepirku i da ću govoriti samo onoliko koliko je prijeko potrebno, tako da nitko ne uzmogne o meni ništa zaključiti; najvažnije je bilo da se ne prepirem.

U odviše tijesnoj sobi bilo ih je sedmorica, a s damama desetoro. Dergačevu je bilo dvadeset pet godina i bio je oženjen. Žena je imala sestru i još jednu rođakinju; one su također stanovale kod Dergačeva. Soba je bila kojekako namještena, ali ne oskudno, bila je čak i čista. Na zidu je visio litografski portret, ali vrlo jeftin, a u kutu ikona bez metalnoga ukrasa, s upaljenim kandilom. Dergačev mi je prišao, rukovao se sa mnom i ponudio mi da sjednem.

– Sjedite, svi smo domaći.

– Izvolite – dodala je odmah prilično ljepuškasta mlađa žena, vrlo skromno odjevena, pa mi se naklonila i odmah izišla. To mu je bila žena koja se, čini se, također prepirala, a sad je otišla da nahrani dijete. Ali su u sobi ostale još dvije dame – jedna vrlo niska, od svojih dvadeset godina, u crnoj haljinici, također prilično zgodna, a druga od svojih trideset godina, mršava i živahna

[1] Što ne izliječe lijekovi, izliječi željezo, što ne izliječi željezo, izliječi vatra.

pogleda. Sjedile su i pažljivo slušale, ali se nisu upletale u razgovor.

Što se pak tiče muškaraca, svi su bili na nogama, sjedili su, osim mene, samo Kraft i Vasin; njih mi je odmah pokazao Jefim, jer sam i Krafta vidio prvi put u životu. Ustao sam i prišao im da se upoznam s njima. Nikad neću zaboraviti Kraftova lica: nije bilo osobito lijepo, ali je bilo čak nekako previše dobroćudno i tankoćutno, premda se u svemu i te kako ogledalo osobno dostojanstvo. Bilo mu je dvadeset i šest godina, bio je prilično suhonjav, nešto viši od srednjega rasta, plave kose, ozbiljna ali blaga lica; sve je na njemu odavalo nekakav mir. Pa ipak, kad bi me se baš pitalo, ja ne bih htio dati svoje, možda čak i vrlo ružno lice za njegovo koje mi se činilo tako privlačno. Bilo je nečega u njegovom licu što ne bih htio imati, nešto čak nekako odviše mirno u moralnom smislu, nešto kao nekakva potajna, nesvjesna oholost. Uostalom, tada još vjerojatno nisam mogao baš tako misliti o njemu; sad mi se čini da sam tada tako mislio, to jest poslije svega onoga što se dogodilo.

– Baš mi je drago što ste došli – reče Kraft. – Imam jedno pismo za vas. Još ćemo tu malo posjediti pa ćemo poći u moj stan.

Dergačev je bio srednjega rasta, plećat, snažan crnomanjast bradonja; pogled mu je odražavao domišljatost i suzdržljivost u svemu, neki neprekidan oprez; premda je najviše šutio, očito je upravljao razgovorom. Vasinovo me se obličje nije bogzna kako dojmilo, iako sam čuo da je izvanredno pametan: plava kosa, svijetlosive krupne oči, otvoreno lice, ali je u isti mah bilo u njemu nečega suviše krutog; naslućivalo se da je pomalo nepovjerljiv, ali mu je pogled bio svakako pametan, pametniji od Dergačevljeva, pronicaviji – pametniji od svih prisutnih; uostalom, možda sad sve to preuveličavam. Od ostalih se sjećam samo dvojice, od sve one mladeži: jednoga visokog, tamnoputnog čovjeka crnih zalisaka, od svojih dvadeset sedam godina, koji je mnogo govorio i koji je bio nekakav nastavnik ili tako nešto, i još jednog mladog momka mojih godina, u seljačkom ogrtaču u struk, izbrazdana, nepomična lica, koji je samo slušao. Poslije se pokazalo da je doista seljak.

Ne, ne možete tako postaviti problem – poče, nastavljajući očito prekinutu prepirku, nastavnik crnih zalisaka koji se najviše žestio. – Ne kažem ništa za matematski točne dokaze, ali ta ideja u koju sam voljan povjerovati i bez matematski točnih dokaza...

– Stani, Tihomirove – upade mu glasno u riječ Dergačev – oni koji su sad došli ne znaju o čemu je riječ. Naime, vidite – obrati se on najednom samo meni (i, moram priznati, ako mu je namjera

bila da me ispita kao novajliju ili da me navede da govorim, postupio je vrlo spretno; odmah sam to naslutio i pripravio se) – naime, vidite, evo, gospodina Krafta svi već dosta dobro poznajemo, i njegov karakter i njegova čvrsta uvjerenja. On je na temelju sasvim obične činjenice došao do vrlo neobična zaključka koji nas je sve začudio. Zaključio je da je ruski narod drugorazredni narod...

– Trećerazredni – doviknuo je netko.

– ... Drugorazredni narod kojem je suđeno da posluži samo kao materijal plemenitoj rasi, a ne da odigra samostalnu ulogu u sudbini čovječanstva. Na temelju tog, možda i ispravnog zaključka, gospodin Kraft drži da svaku daljnju djelatnost svakoga Rusa mora kočiti ta ideja, da svi moraju, tako reći, klonuti i...

– Oprosti, Dergačeve, taj problem ne može se tako postaviti – prihvati opet nestrpljivo Tihomirov (Dergačev mu je odmah prepustio riječ). – S obzirom na to da je Kraft vršio ozbiljna izstraživanja, da je na temelju fiziologije izveo zaključke za koje tvrdi da su matematski točni, i da je utrošio možda i dvije godine na svoju ideju (koju bih ja mirne duše prihvatio a priori), s obzirom na to, to jest s obzirom na Kraftov trud i ozbiljnost, to poprima oblik fenomena. Iz svega toga proizlazi pitanje koje Kraft ne može shvatiti, a baš se time i treba pozabaviti, to jest Kraftovim neshvaćanjem, jer je to fenomen. Treba razjasniti pripada li taj fenomen u kliniku kao pojedinačan slučaj, ili je osobina koja se može normalno javiti kod drugih; to je zanimljivo već i radi općeg dobra. Ja vjerujem Kraftu što se tiče Rusije, i čak kažem da mi je možda i drago; kad bi svi prigrlili tu ideju, ona bi im razdriješila ruke i mnoge ljude oslobodila rodoljubnih predrasuda...

– Ne govorim to iz rodoljublja – jedva nekako protisnu Kraft. Činilo se da mu je sva ta prepirka neugodna.

– Je li rodoljublje ili nije, to ostavimo zasad po strani – prozbori Vasin, koji je dotle šutio.

– Ali recite mi kako bi Kraftov zaključak mogao oslabiti težnju za dobrom cijeloga čovječanstva? – vikao je nastavnik (on je jedini vikao, svi su ostali govorili tiho). – Pa neka je Rusija osuđena na drugorazrednost, ipak se ne mora raditi samo za Rusiju. I, osim toga, kako Kraft može biti rodoljub kad je već prestao vjerovati u Rusiju?

– A osim toga je Nijemac – začu se opet onaj glas.

– Ja sam Rus – reče Kraft.

– To je pitanje koje se ne tiče sama spora – pripomenu Dergačev onome koji se upleo.

– Odbacite tu svoju skučenu ideju – nastavi Tihomirov, koji nije nikog slušao. – Ako je Rusija samo materijal plemenitijim rasama, zašto i ne bi poslužila kao takav materijal? To je još prilično lijepa uloga. Zašto da se ne zadovoljimo tom mišlju, s obzirom na proširenje zadaće? Čovječanstvo se nalazi uoči preporoda koji je već počeo. Zadaću koja je pred nama ne vide samo slijepci. Manite se Rusije ako ste izgubili vjeru u nju, i radite za budućnost – za budući, još nepoznati narod koji će, u međuvremenu, nastati od cijeloga čovječanstva, bez obzira na rase. Ionako će Rusija jednom izumrijeti; narodi, pa čak i najdarovitiji, žive svega tisuću i pol, najviše dvije tisuće godina; a zar nije svejedno: dvije tisuće ili dvjesta godina? Rimljani nisu živjeli ni tisuću i pol godina, kao živ narod, i pretvorili su se isto tako u materijal. Njih već odavno nema, ali su ostavili za sobom svoju ideju i ona je postala element budućnosti u sudbini čovječanstva. Ama, kako se može reći čovjeku da nema što raditi? Ja ne mogu zamisliti položaja u kojem se ne bi imalo što raditi! Radite za čovječanstvo, a za ostalo se ne brinite! Posla ima toliko da će nam život biti prekratak, samo ako malo bolje pogledamo oko sebe!

– Treba živjeti po zakonu prirode i istine – javi se kroz vrata gospođa Dergačev. Vrata su bila malko odškrinuta pa se vidjelo kako stoji i drži dijete na prikrivenim grudima i pozorno sluša.

Kraft je slušao osmjehujući se ovlaš, i napokon rekao nekako izmučeno, ali neobično iskreno:

– Ne razumijem kako čovjek može, kad je pod utjecajem kakve snažne misli kojoj se potpuno pokoravaju i um i srce, živjeti još za bilo šta drugo što je izvan te misli?

– Ali ako vam se dokaže logički, matematski točno da je vaš zaključak pogrešan, da je vaša misao pogrešna, da nemate nikakva prava da se isključite iz opće korisne djelatnosti samo zato što je Rusiji dosuđena drugorazredna uloga; ako vam se pokaže da vam se umjesto uskog horizonta otvara beskraj, da se mjesto ideje rodoljublja...

– Eh! – odmahnu Kraft polako rukom. – Pa rekao sam vam da tu nije posrijedi rodoljublje.

– Tu je posrijedi, očito, nesporazum – umiješa se najednom Vasin. – Pogreška je u tome što kod Krafta nije riječ samo o logičnom zaključku, nego, da tako kažem, o zaključku koji se pretvorio u osjećaj. Sto ljudi, sto ćudi; kod mnogih se logični zaključak pretvara katkad u vrlo snažan osjećaj koji obuzima cijelo biće i koji je vrlo teško odagnati ili izmijeniti. Da bi se izliječio takav čovjek, potrebno je u tom slučaju promijeniti sam

taj osjećaj, što se ne može postići drukčije nego da se zamijeni drugim, isto tako snažnim osjećajem. To je uvijek teško, a u mnogim slučajevima i nemoguće.

– Nije istina! – uzviknu prepirač. – Logični zaključak već sam po sebi uklanja predrasude. Razumsko uvjerenje rađa taj isti osjećaj. Misao potekne iz osjećaja i opet, kad se ugnijezdi u čovjeku, stvara nov osjećaj!

– Ljudi se među sobom razlikuju, jedni lako mijenjaju osjećaje, a drugi teško – odvrati Vasin kao da mu više nije do spora; ali sam je bio oduševljen njegovom idejom.

– Baš je tako kako vi kažete! – obratih se najednom njemu razbijajući led i počinjući iznenada govoriti. – Zaista treba umjesto jednog osjećaja naći drugi da ga zamijeni. U Moskvi je prije četiri godine jedan general... Vidite, gospodo, ja ga nisam poznavao, ali... Možda on zapravo sam po sebi i nije ulijevao neko poštovanje... Osim toga, sama se činjenica mogla činiti nerazumna, ali... Uostalom, njemu je, znate, umrlo dijete, to jest zapravo dvije djevojčice, jedna za drugom, od šarlaha... E pa, on je najednom bio toliko satrven da je neprestano tugovao, toliko tugovao da ga čovjek naprosto nije mogao gledati kako tumara – i najposlije je umro, nakon svega pola godine. Da je od toga umro, to je činjenica! Kako se, dakle, mogao oporaviti? Odgovor: isto tako snažnim osjećajem. Trebalo mu je iskopati iz groba one dvije djevojčice i dati mu ih – eto, to je sve, to jest tako nešto. On je umro. A mogli su ga tješiti krasnim zaključcima: da je život kratak, da su svi ljudi smrtni, pokazati mu u kalendaru statističke podatke koliko djece umire od šarlaha... Bio je u penziji...

Ušutio sam sav zadihan i pogledao oko sebe.

– To je nešto sasvim drugo – reče netko.

– Premda primjer koji ste naveli nije srodan s konkretnim slučajem, ipak mu je sličan i donekle ga razjašnjava – obrati se Vasin meni.

IV

Sad moram priznati zašto sam se oduševio Vasinovim argumentom o »ideji-osjećaju«, a isto tako moram priznati i jednu svoju veliku sramotu. Jest, bojao sam se poći k Dergačevu, iako ne zbog onog razloga koji je imao na umu Jefim. Bojao sam se zato što sam ih se već u Moskvi plašio. Znao sam da su oni (to jest oni ili

neki nalik na njih – svejedno), vješti raspravljanju pa da će možda pobiti »moju ideju«. Tvrdo sam se uzdao u sebe da im neću odati svoju ideju i da im neću ništa reći; ali su mi oni (to jest i opet oni ili slični njima) mogli sami reći nešto zbog čega bih se mogao razočarati u svojoj ideji, sve da im ni riječi ne pisnem o njoj. U »mojoj ideji« bilo je pitanja koja nisam riješio, a nisam htio da ih rješava bilo tko drugi osim mene. U posljednje sam dvije godine čak prestao knjige čitati, da ne bih nabasao na nešto što bi bilo na štetu moje ideje, što bi me moglo pokolebati. A najednom Vasin otprve rješava tu zadaću i posve me umiruje. Pa doista: čega sam se plašio i što su mi oni mogli kakvom bilo dijalektikom? Ja sam možda jedini razumio ono što je Vasin govorio o »ideji-osjećaju«! Nije dovoljno opovrgnuti divnu ideju, treba je zamijeniti nečim što je isto toliko divno; inače neću nipošto htjeti da se rastanem od svog osjećaja pa ću u duši opovrgnuti, makar i silom, njihovo opovrgnuće, što god oni rekli. A što su mi oni mogli ponuditi u zamjenu? I stoga sam mogao biti hrabriji, morao sam biti smioniji. Pošto sam se oduševio Vasinom, obuzela me sramota i pred samim sam sobom ispao kao kakvo derište!

Još sam se zbog nečega stidio. Nisam probio led i progovorio iz kukavne želje da se pohvalim svojom pameću, nego više da im se »obisnem o vrat«. Tu želju da se obisnem o vrat, da misle da sam dobar i da me prigrle ili tako nešto (jednom riječju, svinjarija), smatram za svoju najgrdniju sramotu, a naslućivao sam je u sebi već odavno, zapravo odonda otkako sam se, prije mnogo godina, zavukao u svoj kut, iako se ne kajem zbog toga. Znao sam da moram s ljudima biti neprijazniji. Tješio sam se nakon svakog takvog poniženja jedino time što mi je ideja ipak ostala, u potaji kao i prije, i što im je nisam odao. Katkad sam sa zebnjom u srcu pomišljao kako mi, kad bih priopćio kome svoju ideju, ne bi najednom ništa više ostalo, jer bih postao sličan svima, a možda bih i odbacio ideju; i zato sam je čuvao i pazio na nju i strepio da se ne izbrbljam. A eto, kod Dergačeva već gotovo pri prvom susretu nisam mogao odoljeti: ništa nisam odao, naravno, ali sam neoprostivo brbljao; osramotio sam se. Ružna uspomena! Ne, ne smijem živjeti s ljudima; i sad tako mislim; govorim to unaprijed za idućih četrdeset godina. Moja je ideja – kut.

V

Tek što me Vasin pohvalio, obuzela me neodoljiva želja da govorim.

– Po mom mišljenju, svaki čovjek ima pravo da ima svoje osjećaje... ako vjeruje u njih... ali da mu nitko ne prigovara zbog njih – obratih se Vasinu. Govorio sam živo, ali kao da nisam govorio ja, nego kao da mi je u ustima bio nečiji tuđi jezik.

– Ma-a nemojte? – preuze odmah otegnuto i podrugljivo onaj koji je upadao Dergačevu u riječ i doviknuo Kraftu da je Nijemac. Smatrajući ga za obična nikogovića, obratio sam se nastavniku, kao da mi je on to doviknuo:

– Uvjeren sam da ne smijem nikome suditi – drhtao sam, jer sam već znao da se neću moći obuzdati.

– A zašto ste tako tajanstveni? – razlegnu se opet nikogovićev glas.

– Svatko ima svoju ideju – gledao sam netremice nastavnika, koji je, međutim, šutio i promatrao me smješkajući se.

– I vi? – uzviknu nikogović.

– Dugo bih morao pričati... A moja je ideja djelomično baš u tome da me ljudi ostave na miru. Dok imam dva rublja u džepu, hoću da živim sam, da ni od koga ne zavisim (budite bez brige, znam za sve vaše prigovore) i da ništa ne radim – čak ni za ono veliko buduće čovječanstvo za koje ste gospodina Krafta pozvali da radi. Osobna sloboda, to jest moja vlastita, molim lijepo, u prvom redu, ni za šta drugo neću da znam.

Pogriješio sam što sam se rasrdio.

– To jest zalažete se za mir site krave?

– Pa neka! Krava ne može nikog uvrijediti. Ja nisam nikome ništa dužan, plaćam društvu porez da me ne kradu, da me ne tuku i ne ubiju, i nitko više ništa ne smije tražiti od mene. Ja osobno imam možda i drugih ideja i možda ću poželjeti da služim čovječanstvu i služit ću možda i deset puta bolje nego svi propovjednici, samo neću da to nitko *zahtijeva* od mene i sili me, kao gospodina Krafta; hoću potpunu slobodu, čak ako ni prstom ne maknem. A da se vješaš svima o vrat od ljubavi prema čovječanstvu i da se topiš u suzama od raznježenosti – to je puka moda. Ma zašto bih ja baš morao ljubiti bližnjega svoga, ili ono vaše buduće čovječanstvo koje nikad neću vidjeti, koje neće ni znati za mene i koje će se opet izgubiti bez ikakva traga i spomena (tu vrijeme ništa ne znači), kad na zemlju dođe red da se pretvori u ledenu gromadu i

kad bude letjela u bezračnom prostoru s nebrojenim mnoštvom istih takvih ledenih gromada, od čega se ništa besmislenije ne može ni zamisliti! Eto vam vašeg učenja! Recite mi zašto bezuvjetno moram biti plemenit? Pogotovo kad sve traje samo časak.

– O-oho! – uzviknu onaj. Sve sam to ispalio nervozno i pakosno, pošto sam se oslobodio svih spona. Znao sam da padam u ponor, ali sam se žurio jer sam se bojao prigovora. Dobro sam osjećao da sipam riječi u sito, da govorim nesuvislo i da skačem s jedne misli na drugu, ali sam se žurio da ih uvjerim i preduhitrim. To mi je bilo i te kako važno! Tri godine sam se pripremao! Ali je značajno da su naglo ušutjeli, da baš ništa nisu govorili, svi su me slušali. I dalje sam se obraćao nastavniku:

– Baš je tako, molim lijepo. Jedan je neobično pametan čovjek rekao, između ostaloga, da je najteže odgovoriti na pitanje: »Zašto čovjek mora baš biti plemenit?« Vidite, molim lijepo, ima tri vrste hulja na svijetu: naivne hulje, to jest oni koji su uvjereni da je njihova podlost najuzvišenija plemenitost, hulje koje se stide – to jest stide vlastite podlosti, ali svakako kane da je ipak tjeraju do kraja, i, najposlije, obične hulje, čistokrvne hulje. Dopustite, molim lijepo: imao sam druga koji se zvao Lambert, a koji mi je govorio već od svoje šesnaeste godine kako će mu, čim se obogati, najveći užitak biti da hrani pse kruhom i mesom kad djeca siromaha budu umirala od glada, i kako će, kad oni ne budu imali čime ložiti, kupiti cijelo jedno skladište drva, naslagati ga u polju i zagrijati polje, a siromasima neće dati nijedne cjepanice. Eto kakvi su bili njegovi osjećaji! Recite mi što da odgovorim toj čistokrvnoj hulji na pitanje: »Zašto on baš mora biti plemenit?« A osobito sad, u ovo naše doba na koje ste vi toliko utjecali. Jer, nikad nije bilo gore nego sada. U našem društvu nije ništa jasno, gospodo! Ta Boga ne priznajete, junaštvo ne priznajete, pa kakva me onda učmalost može nagnati da radim ovako, ako mi je probitačnije onako? Kažete: »Razumno držanje prema čovječanstvu donosi i meni korist«; a ako su meni sve te razumnosti nerazumne, sve te vaše kasarne i falange[1]? Ma kog će mi vraga i one i budućnost kad samo jedanput živim na svijetu! Dopustite da valjda sam znam što mi je korisnije: i zabavnije će mi biti tako. Šta mene briga što će biti za tisuću godina od toga vašog čovječanstva, ako ne dobijem za to, po vašem zakoniku, ni ljubavi, ni budućeg života, ni priznanja za svoje junaštvo? Ne, molim lijepo, ako je tako, onda

[1] Aluzija na ideje Charlesa Fouriera (1772–1837), predstavnika utopijskog socijalizma.

ću živjeti najbezobraznije što mogu samo radi sebe, pa makar svi ostali propali!

– Krasna želja!

– Uostalom, uvijek sam spreman da se priključim.

– Još ljepše! (Sve onaj isti.)

Svi su ostali i dalje šutjeli, svi su me gledali i zagledali; ali je malo-pomalo iz različitih kutova sobe počelo dopirat smijuckanje, još tiho, doduše, ali su mi se svi smijali u brk. Samo se Vasin i Kraft nisu smijuckali. I onaj se s crnim zaliscima cerekao; gledao me netremice i slušao.

– Gospodo – drhtao sam sav – ni za što na svijetu neću vam reći koja je moja ideja, nego ću vas, naprotiv, pitati s vašeg gledišta – nemojte misliti s mog, jer možda ja tisuću puta više volim čovječanstvo nego svi vi zajedno – recite mi – a sad mi bezuvjetno morate odgovoriti, dužni ste da mi odgovorite, jer se smijete – recite mi čime ćete me predobiti da pođem za vama? Recite mi kako ćete mi dokazati da će kod vas biti bolje? Što ćete s protestom moje malenkosti u vašoj kasarni? Odavno sam želio da se sretnem s vama, gospodo! Kod vas će biti kasarna, zajednički stanovi, *stricte nécessaire*,[1] ateizam i zajedničke žene bez djece – to je vaš finale, ma znam ja, molim lijepo. A za sve to, za taj neznatni dio prosječne koristi koju bi mi osigurala vaša razumnost, za koricu kruha i topli kutak, oduzimate mi cijelu ličnost. Dopustite, molim lijepo; ženu bi mi netko odveo; biste li mi toliko ukrotili ličnost da ne bih suparniku razmrskao glavu? Reći ćete da ću se dotle i ja opametiti; ali što bi žena rekla za tako razumna muža, ako imalo poštuje samu sebe? Ma to je neprirodno, molim lijepo; sramite se!

– Što, vi ste specijalist za ženska pitanja? – razlegnu se nikogovićev zlobni glas.

U jednom mi je trenutku došlo da nasrnem na njega i da ga počnem mlatiti šakama. Bio je onizak, riđokos i pjegav... ma, uostalom, k vragu i njegova vanjština!

– Budite bez brige, još nisam imao posla ni s jednom ženom – rekao sam otresito okrećući se prvi put njemu.

– Dragocjeno priznanje koje ste mogli izreći malo uljudnije, s obzirom na dame!

Ali su se svi najednom uskomešali; svi su počeli tražiti šešire i htjeli poći – naravno, ne zbog mene nego zato što je bilo vrijeme

[1] Ono najnužnije.

da pođu; ali me svega obuzela sramota zbog toga što su šutnjom odgovorili na moje riječi. I ja sam skočio na noge.

– Dopustite mi ipak da vas zapitam kako se zovete, vi ste neprestano gledali u mene? – pristupi mi odjednom nastavnik smješkajući se najpodmuklije što je mogao.

– Dolgoruki.

– Knez Dolgoruki?

– Ne, nego naprosto Dolgoruki, sin bivšega kmeta Makara Dolgorukoga i nezakoniti sin moga bivšeg gospodara, gospodina Versilova. Budite bez brige, gospodo: ne kažem to nipošto zato da mi sad poletite u zagrljaj, pa da svi zatulimo kao telad od raznježenosti!

Gromoglasan i posve bezobziran grohotan smijeh razlegnu se u jedan mah tako da se dijete, koje je bilo usnulo u drugoj prostoriji, probudi i zakmeča. Drhtao sam od razjarenosti. Svi su se rukovali s Dergačevom i izlazili, ne obazirući se uopće na mene.

– Hajdemo – gurnu me Kraft.

Priđoh Dergačevu, stisnuh mu ruku svom snagom i prodrmah je nekoliko puta isto tako svom snagom.

– Oprostite što vas je Kudrjumov (onaj riđokosi) neprestano vrijeđao – reče mi Dergačev.

Pođoh za Kraftom. Ničega se nisam stidio.

VI

Naravno, između mene kakav sam sada i mene kakav sam bio onda – golema je razlika.

»Ne stideći se ni dalje ničega,« ostavio sam Krafta kao drugorazrednu osobu i sustigao Vasina još na stepenicama i zapitao ga sasvim prirodno, baš kao da se ništa nije dogodilo:

– Oprostite, čini mi se da vi poznajete mog oca, to jest hoću da kažem Versilova?

– Ne poznajem ga baš dobro – odgovori odmah Vasin (bez trunka one uvredljive istančane uljudnosti kojom se služe pristojni ljudi prema onome tko se upravo osramotio) – ali ga donekle poznajem; susretao sam se s njim i slušao ga.

– Ako ste ga slušali, onda ga, naravno, poznajete, jer ste vi – vi! Što vi o njemu mislite? Oprostite što vas ovako pitam, ali treba da znam. Upravo što *vi* mislite, baš mi je *vaše* mišljenje potrebno.

– Mnogo me pitate. Meni se čini da je taj čovjek kadar da postavi sebi velike zahtjeve i da ih možda i ispuni – ali da nikom ne polaže računa.

– To je istina, to je živa istina, on je vrlo ponosit čovjek! Ali, je li neporočan? Čujte, što vi mislite o njegovu katoličanstvu? Uostalom, zaboravio sam da možda i ne znate...

Da nisam bio onako uzrujan, dakako da ne bih zasuo takvim pitanjima, i to tako nasumce, čovjeka s kojim nisam nikad progovorio ni riječi, nego sam samo čuo za njega. Čudio sam se Vasinu koji kao da i ne opaža moje ludosti!

– Čuo sam nešto i o tome, ali ne znam koliko u tome ima istine – odgovorio je isto onako mirno i odmjereno.

– Ni trunka! To o njemu lažu! Zar mislite da bi on mogao vjerovati u Boga?

– On je vrlo ponosit čovjek, kao što ste sami maloprije rekli, a mnogi vrlo ponositi ljudi rado vjeruju u Boga, pogotovo oni koji pomalo preziru ljude. Mnoge snažne ličnosti imaju, čini se, nekakvu prirodnu potrebu da nađu nekoga ili nešto čemu će se klanjati. Snažnoj je ličnosti ponekad vrlo teško podnositi vlastitu snagu.

– Čujte, rekao bih da je to živa istina! – uzviknuh opet. – Samo bih htio znati...

– Uzrok je tome jasan: oni odabiru Boga da se ne bi klanjali ljudima – a da, naravno, ni sami ne znaju kako se to u njima zbiva: pokloniti se Bogu nije tako uvredljivo. Od njih nastaju neobično gorljivi vjernici – bolje reći oni koji gorljivo žele da vjeruju, ali svoju želju smatraju za samu vjeru. Takvi se osobito često na kraju razočaraju. Što se tiče gospodina Versilova, mislim da je on i neobično iskren. I općenito me zanima.

– Vasine! – uskliknuh. – Obradovali ste me! Ne divim se vašoj pameti, nego se divim tome kako možete vi, tako neporočan čovjek, i toliko vredniji od mene – kako možete hodati sa mnom i govoriti tako jednostavno i uljudno kao da se ništa nije dogodilo!

Vasin se osmjehnu.

– Malo me previše hvalite, a tamo se i nije ništa dogodilo, samo vi previše volite apstraktne razgovore. Vjerojatno ste vrlo dugo dosad šutjeli.

– Tri godine sam šutio, tri godine sam se spremao da progovorim... Dakako da vi niste mogli pomisliti da sam ja glup, jer ste izvanredno pametni, iako se čovjek ne može vladati blesavije nego što se ja vladam, ali vam se učinilo da sam hulja!

– Hulja?

– Tako je, jasno! Recite mi ne prezirete li me u potaji zato što sam rekao da sam Versilovljev nezakoniti sin... i što sam se pohvalio da sam kmetski sin?

– Previše mučite sami sebe. Ako mislite da ste nešto ružno rekli, treba samo da to drugi put ne kažete; pred vama je još pedeset godina života.

– O, znam ja da treba da što više šutim pred ljudima. Najgori je od svih poroka – vješati se ljudima o vrat; ja sam im to maloprije rekao, a evo se i vama vješam. Ali tu valjda ima nekakve razlike, je li? Ako ste shvatili tu razliku, ako ste bili kadri da je shvatite, blagoslovljen bio ovaj trenutak!

Vasin se iznova osmjehnu.

– Dođite jednom k meni ako želite – reče. – Sad imam posla i zauzet sam, ali će mi biti drago da dođete.

– Maloprije sam po vašem licu zaključio da ste suviše kruti i povučeni.

– Možda je to sasvim točno. Upoznao sam se s vašom sestrom, Lizavetom Makarovnom, lani u Lugi... Kraft stoji i, čini se, čeka vas; on tu skreće.

Čvrsto stisnuh Vasinu ruku i otrčah do Krafta, koji je neprestano išao pred nama dok sam ja razgovarao s Vasinom. Šutke smo došli do njegova stana; nisam još htio ni mogao govoriti s njim. U Kraftovu je karakteru jedna od najizrazitijih crta bila tankoćutnost.

ČETVRTO POGLAVLJE

I

Kraft je prije negdje radio, a u isto je vrijeme pomagao pokojnom Andronikovu (uz naplatu) u vođenju nekih privatnih poslova kojima se Andronikov, uz svoju službu, neprestano bavio. Meni je bilo važno već i to što je Kraft, zbog svoje prisnosti s Andronikovom, mogao znati štošta od onoga što je mene i te kako zanimalo. A doznao sam od Marje Ivanovne, žene Nikolaja Semjonoviča, kod koga sam stanovao tolike godine kad sam išao u gimnaziju, a koja je bila Andronikovljeva rođena nećakinja, gojenica i milje-

nica, da je Kraftu čak »povjereno« da mi nešto preda. Čekao sam ga već cijeli mjesec.

Stanovao je u malom stanu, u dvije sobe, potpuno sam, a tek se bio vratio pa nije imao ni posluge. Kovčeg mu je, doduše, bio otvoren, ali stvari nisu bile raspremljene nego su ležale razasute po stolicama, a na stolu, pred divanom, nalazili su se: putna torba, kovčežić, revolver i drugo. Kad smo ušli, Kraft je bio neobično zamišljen, kao da je posve zaboravio na mene; možda nije ni zapazio da nismo putem razgovarali. Odmah je počeo nešto tražiti, ali je uz put pogledao u zrcalo, stao i cijelu se minutu uporno gledao. Primijetio sam tu osobitost (poslije sam se i te kako dobro svega sjećao), ali sam bio potišten i neobično zbunjen. Nisam se mogao sabrati. U jednom sam času pomislio da jednostavno odem i sve zauvijek ostavim kako jest. A i što je sve to zapravo bilo? Nije li to bila samo nepotrebna briga? Očajavao sam što možda trošim snagu na puste trice, iz puke sentimentalnosti, a imam pred sobom važan zadatak. Međutim se moja nesposobnost za ozbiljan posao, očito, najbolje pokazala u onome što se dogodilo kod Dergačeva.

– Hoćete li vi, Krafte, ići još k njima? – upitao sam ga najednom. On se polako okrenuo meni, kao da me nije razumio. Sjeo sam na stolac.

– Oprostite im! – reče najednom Kraft.

Meni se, naravno, učinilo da mi se ruga; ali kad sam ga malo bolje pogledao, opazio sam mu na licu takav neobičan i, štoviše, čudnovat izraz prostodušnosti da sam se i sam začudio što me tako ozbiljno zamolio da im »oprostim«. Uzeo je stolac i sjeo do mene.

– I sam znam da sam možda tek skup svih taština i ništa više – počeh – ali neću nikog moliti za oproštenje.

– Pa i nemate koga – izusti on tiho i ozbiljno. Svejednako je govorio tiho i sasvim polagano.

– Pa neka budem kriv sam sebi... Volim biti kriv sam sebi... Oprostite, Krafte, što blebećem koješta. Recite mi, jeste li zbilja i vi u tom kolu? Eto, to sam vas htio pitati.

– Oni nisu ni gluplji ni pametniji od drugih; luckasti su kao i svi drugi.

– Zar su svi luckasti? – obratio sam mu se i nehotice radoznalo.

– Svi su bolji ljudi dan-danas luckasti. Pir piruju samo osrednjost i nedarovitost... Uostalom, sve to nije vrijedno govora.

Dok je govorio, gledao je nekamo u zrak, počinjao rečenice i

zapinjao. Najviše me iznenađivala nekakva turobnost u njegovu glasu.

– Pa zar i Vasin? Vasin je pametna glava, Vasin ima ideju o moralu! – uzviknuo sam.

– Ideja o moralu sad uopće nema; najednom se pokazalo da nema ni jedne i, što je najvažnije, reklo bi se da ih nikad nije ni bilo.

– Ni prije ih nije bilo?

– Ostavimo radije to – reče on očito umorno.

Dirnula me njegova tužna ozbiljnost. Zastidio sam se svoje sebičnosti pa sam se počeo prilagođivati njegovu tonu.

– Današnje je doba – poče on sam, pošto je pošutio dvije-tri minute, neprestano gledajući nekamo u zrak – današnje je doba – doba zlatne sredine i bešćutnosti, ljubavi za neznanjem, lijenosti, nesposobnosti za rad i želje da se u svemu dođe na gotovo. Nitko ne razmišlja; malo tko iznađe kakvu ideju.

Opet ušutje načas; pomno sam ga slušao.

– Sad obešumljavaju Rusiju, iscrpljuju joj zemlju, pretvaraju je u stepu i pripremaju za Kalmike. Da se pojavi čovjek koji ima nade pa da posadi drvo, svi bi mu se nasmijali: »Zar ćeš doživjeti da uzraste?« A, opet, oni koji žele dobro raspravljaju o tome kako će biti za tisuću godina. Sveobuhvatne je ideje netragom nestalo. Svi baš kao da su u svratištu i kao da se spremaju da sutra napuste Rusiju; svi žive tako da samo njima dotekne...

– Dopustite, Krafte, rekli ste: »Brinu se o tome kako će biti za tisuću godina«. A zar vaše očajavanje... nad sudbinom Rusije... zar to nije isto takva briga?

– To je... to je najvažnije od svega! – reče on srdito i ustade brzo sa stolca.

– Ah, da, zbilja! Sasvim sam zaboravio! – reče najednom posve drukčijim glasom gledajući me u nedoumici. – Pozvao sam vas radi posla, a eto... Oprostite, zaboga!

Baš kao da se najednom prenuo od sna, malne se zbunio; uzeo je pismo iz lisnice, što je ležala na stolu, i dao mi ga.

– Eto, to sam vam imao predati. To je spis koji nešto vrijedi – poče sabrano i posve poslovno. Dugo sam se još poslije čudio, kad god bih se sjetio, te njegove sposobnosti (u takvim trenucima!) da se s takvom usrdnom pažnjom unese u tuđe brige, da ih tako mirno i staloženo izloži.

– To je pismo onoga istog Stolbejeva nakon čije je smrti izbio oko njegove oporuke spor između Versilova i kneževa Sokoljskih. Taj se spor sad rješava na sudu i jamačno će se riješiti u Versilov-

ljevu korist; zakon je na njegovoj strani. Međutim, u ovom pismu, privatnom, koje je napisano prije dvije godine, sam oporučilac izlaže svoju pravu volju, ili bolje reći želju, i to više u korist kneževa nego Versilova. U najmanju ruku, one točke na koje se pozivaju kneževi Sokoljski kad osporavaju oporuku, i te kako su potkrijepljene u ovom pismu. Versilovljevi bi protivnici mnogo dali za ovaj spis koji, inače, nema velike pravne vrijednosti. Aleksej Nikanorovič (Andronikov), koji je zastupao Versilova u sporu, čuvao je to pismo kod sebe i, malo prije nego što je umro, predao ga meni i naložio mi da ga »pričuvam« – možda se bojao za svoje spise, jer je slutio da će umrijeti. Ne želim sad suditi o namjerama Alekseja Nikanoroviča u ovoj prilici, i moram priznati da sam nakon njegove smrti bio u prilično mučnoj nedoumici što da radim s tim spisom, osobito zato što će se taj spor ubrzo riješiti na sudu. Ali me Marja Ivanovna, kojoj je Aleksej Nikanorovič, čini se, štošta povjeravao za života, izvukla iz teškoće: prije tri tjedna odlučno mi je napisala da predam taj spis baš vama i da se to, *valjda* (tako se izrazila), slaže s Andronikovljevom voljom. Evo vam, dakle, taj spis. Zbilja mi je drago što vam ga napokon mogu uručiti.

– Čujte – rekoh, zatečen takvom neočekivanom viješću – pa što ću sad s tim pismom? Što da radim?

– Što god hoćete.

– Nije moguće, strašno sam vezan, priznajte i sami! Versilov željno očekuje tu baštinu ... i, znate, propast će bez te pomoći – a sad najedanput takav spis!

– On je samo tu, u ovoj sobi.

– Zar tako? – pogledah ga pozorno.

– Ako vi sami u ovom slučaju ne znate kako da postupite, što bih vam ja mogao savjetovati?

– Ma ne mogu ga predati ni knezu Sokoljskomu: upropastio bih sve nade Versilovljeve a, osim toga, bio bih u njegovim očima izdajica ... kad bih ga pak predao Versilovu, gurnuo bih nedužne ljude u bijedu, a Versilova bih ipak doveo u bezizlazan položaj: ili bi se morao odreći baštine ili bi postao lopov.

– Preuveličavate važnost svega toga.

– Recite mi samo nešto: je li ovaj spis odlučan, presudan?

– Ne, nije. Ja nisam bogzna kakav pravnik. Pravozastupnik protivničke strane znao bi, naravno, kako da se posluži tim spisom i izvukao bi iz njega svu moguću korist. Ali je Aleksej Nikanorovič bio čvrsto uvjeren da to pismo, kad bi se iznijelo na vidjelo, ne bi imalo velike pravne vrijednosti, tako da bi Versilov

ipak mogao dobiti parnicu. Prije bi se moglo reći da je ovaj spis, da tako kažemo, pitanje savjesti...

– Ma to i jest ono najvažnije – utekoh mu se u riječ – baš zato će se Versilov i naći u bezizlaznom položaju.

– Ipak može uništiti taj spis i tako se, naprotiv, osloboditi svake opasnosti.

– Imate li vi, Krafte, kakav poseban razlog da tako mislite o njemu? Eto, to hoću da znam, radi toga sam i došao k vama.

– Mislim da bi svatko na njegovu mjestu tako postupio.

– I vi biste tako postupili?

– Ja ništa ne nasljeđujem i zato ne mogu ništa reći za sebe.

– Pa dobro – rekoh i turih pismo u džep. – S tim smo zasad gotovi. Čujte, Krafte! Rekla mi je Marja Ivanovna, koja mi je, vjerujte, koješta otkrila, da biste mi vi, jedino vi, mogli kazati istinu o onome što se dogodilo prije godinu i pol u Emsu između Versilova i Ahmakovljevih. Čekao sam vas kao sunce koje će mi sve obasjati. Vi ne znate u kakvu sam ja položaju, Krafte. Molim vas da mi kažete svu istinu. Hoću, naime, da znam kakav je *on* čovjek, i to sad – sad mi je to potrebnije nego ikad.

– Čudim se što vam Marja Ivanovna nije sama sve rekla; ona je mogla o svemu tome čuti od pokojnoga Andronikova i, dakako, čula je i zna možda i više od mene.

– Ni sam Andronikov nije bio načistu s tim, tako mi je, naime, rekla Marja Ivanovna. To nitko, čini se, ne može izvesti načistac. Tu se ni vrag ne bi snašao! Ali ja znam da ste i vi tada bili u Emsu...

– Nisam bio svemu svjedok, ali ono što znam ispričat ću vam, ako želite, vrlo rado; samo, hoće li vas to zadovoljiti?

II

Ne navodim njegovo pripovijedanje od riječi do riječi, samo ću ukratko izložiti ono najvažnije.

Prije godinu i pol Versilov se, zahvaljujući starom knezu Sokoljskom, sprijateljio s Ahmakovljevima (svi su tada bili u inozemstvu, u Emsu) i učinio snažan dojam, prvo, na samog Ahmakova, generala, koji još nije bio star čovjek, ali koji je u tri godine braka prokartao sav miraz svoje žene, Katerine Nikolajevne, i koga je već bila udarila kap od neumjerena života. Oporavio se od kapi i

liječio u inozemstvu, a u Emsu je boravio radi kćeri iz prvoga braka. Ona je bila bolešljiva djevojka od sedamnaest godina i patila je od grudobolje, a kažu da je bila izvanredno lijepa i isto toliko čudnovata. Nije imala miraza; uzdali su se, po običaju, u staroga kneza. Kažu da je Katerina Nikolajevna bila dobra maćeha. Ali je djevojka, tko zna zašto, najviše zamilovala Versilova. On je tada propovijedao »nešto strastveno«, kako se izrazio Kraft, nekakav novi život, »bio u vjerskom zanosu najvišega stupnja« – kako sam čuo da se čudno, a možda i podrugljivo, izrazio Andronikov. Ali je značajno da je ubrzo svima omrznuo. General ga se čak i bojao; Kraft nipošto ne pobija glasinu da je Versilov uspio utuviti u glavu bolesnom mužu da Katerina Nikolajevna nije ravnodušna prema mladom knezu Sokoljskom (koji je bio otputovao iz Emsa u Pariz). On mu to nije rekao otvoreno, nego »po svom običaju« – ogovarajući, nagovještavajući i svakojako okolišajući – »u čemu je pravi majstor«, kako reče Kraft. Uopće, moram reći da ga je Kraft smatrao, i želio da smatra, više za varalicu i urođena spletkara, nego za čovjeka uistinu prožeta nečim višim ili bar izvornim. A ja sam znao i bez Krafta da je Versilov, koji je iz početka imao velik utjecaj na Katerinu Nikolajevnu, malo-pomalo raskrstio s njom. Ni od Krafta nisam mogao saznati u čemu je bila sva ta igra, ali su svi potvrđivali da se među njima nakon prijateljevanja rodila uzajamna mržnja. Zatim se dogodilo nešto čudno: bolešljiva se pastorka Katerine Nikolajevne očito zaljubila u Versilova, ili ju je on nečim očarao, ili je zanio svojim riječima, ili ja ništa o tome ne znam; ali se zna da je Versilov neko vrijeme provodio gotovo svaki bogovetni dan s tom djevojkom. Svršilo se tako da je djevojka najednom rekla ocu da se želi udati za Versilova. Da se tako zaista dogodilo, potvrđuju svi, i Kraft, i Andronikov, i Marja Ivanovna, a čak se jedanput izlanula preda mnom o tome i Tatjana Pavlovna. Isto su tako tvrdili da ne samo što je i Versilov želio da se oženi tom djevojkom, nego da je i radio oko toga i da je suglasnost tih dvaju različitih stvorenja, staroga i mladog, bila obostrana. Ali se njen otac prestrašio toga nauma; što se više odvraćao od Katerine Nikolajevne koju je prije i te kako volio, sve je više obožavao kćer, pogotovo otkako ga je udarila kap. Ali je najogorčenija protivnica toga braka bila sama Katerina Nikolajevna. Došlo je do neobično mnogo nekakvih tajnih, neobično neugodnih obiteljskih sukoba, svađa i nesuglasica, jednom riječju svakojakih gadarija. Otac je napokon počeo popuštati pred tvrdoglavošću zaljubljene kćeri koju je Versilov »fanatizirao«, kako se izrazio Kraft. Ali se

Katerina Nikolajevna i dalje opirala s neumoljivom mržnjom. I, eto, tu baš počinje ona zbrka koju nitko ne razumije. Evo ipak što nagađa Kraft, na temelju nekih podataka, ali samo nagađa.

Versilov je, navodno, uspio uvjeriti, *onako kako on umije,* vješto i neodoljivo, mladu osobu da Katerina Nikolajevna ne pristaje zato što je i ona zaljubljena u njega, i da ga već odavno muči ljubomorom, progoni ga, spletkari, da je već priznala da ga voli i da bi ga sad najradije živa spalila zato što je zavolio drugu; ukratko, tako nešto. Najružnije je od svega što je navodno »natuknuo« nešto o tome i ocu, mužu »nevjerne« žene, i objasnio mu da joj je knez poslužio samo za zabavu. Dakako da je u obitelji nastao pravi pakao. Prema nekim drugim varijantama, Katerina Nikolajevna strašno je voljela svoju pastorku pa je sad, tako oklevetana pred njom, bila sva zdvojna, a da i ne govorimo o njenu odnosu prema bolesnom mužu. A eto, pored te varijante postoji i druga u koju je, na moju žalost, potpuno vjerovao i Kraft i u koju sam čak i ja vjerovao (sve sam to već prije čuo). Tvrdili su (kažu da je Andronikov čuo od same Katerine Nikolajevne) da je Versilov, naprotiv, već prije, to jest prije negoli su se probudili osjećaji mlade djevojke, izjavio ljubav Katerini Nikolajevnoj; da je ona prijateljevala s njim i da je čak neko vrijeme bila oduševljena njime, ali mu nikad nije vjerovala, već mu se neprestance opirala, te je njegovu ljubavnu izjavu primila vrlo neprijateljski i grdno ga ismijala. Otjerala ga je naprosto od sebe zato što joj je otvoreno ponudio brak, očekujući da će joj muža uskoro i po drugi put udariti kap. Stoga je Katerina Nikolajevna morala osobito zamrziti Versilova kad je poslije vidjela kako on otvoreno prosi njenu pastorku. Dok mi je sve to u Moskvi kazivala, Marja Ivanovna vjerovala je i u jednu i u drugu varijantu, to jest svemu skupa: tvrdila je, naime, da se sve to moglo zbiti u isti mah, da je to nešto kao *la haine dans l'amour*[1], povrijeđeni ljubavni ponos na obje strane itd, itd, ukratko kao neki najzamršeniji zaplet u ljubavnom romanu, nedostojan svakog ozbiljnog i razboritog čovjeka, a uz to još začinjen nevaljalstvom. Ali je Marja Ivanovna bila i sama od malih nogu zadojena romanima i čitala ih dan i noć, usprkos svom divnom značaju. Na kraju je izbilo na vidjelo Versilovljevo očito nevaljalstvo, laži i spletkarenje, nešto crno i gadno, to više što se sve završilo doista tragično: sirota zanesena djevojka otrovala se, kažu, fosfornim šibicama; uostalom, ni dan-danas ne znam je li istinit taj posljednji glas; bilo kako mu drago, svim su silama

[1] Mržnja u ljubavi.

nastojali da ga opovrgnu. Djevojka je bolovala svega dva tjedna i umrla. Podatak o šibicama ostao je tako neprovjeren, ali je Kraft i u to tvrdo vjerovao. Zatim je ubrzo umro i djevojčin otac, kažu od žalosti zbog koje ga je po drugi put udarila kap, ali tek nakon tri mjeseca. A poslije djevojčina pogreba mladi knez Sokoljski vratio se iz Pariza u Ems i ćušnuo pred svima u parku Versilova, koji ga nije zbog toga izazvao na dvoboj; štoviše, sutradan se opet pojavio na šetalištu kao da se ništa nije dogodilo. Tada su se odmah svi odbili od njega, a isto tako i u Petrogradu. Versilov je, doduše, sačuvao neka poznanstva, ali u posve drugom društvu. Svi su ga znanci iz boljeg svijeta osuđivali, iako je, uzgred budi rečeno, malo tko znao za sve potankosti; znali su samo nešto o romantičnoj smrti mlade djevojke i o ćuški. Samo su dvije-tri osobe znale manje-više sve; najviše je znao pokojni Andronikov, koji je već odavno bio u poslovnim vezama s Ahmakovljevima, a najviše, zbog nečega, s Katerinom Nikolajevnom. Ali je on sve te tajne krio čak i od svoje obitelji, a otkrio je nešto samo Kraftu i Marji Ivanovnoj, pa i to zato što je morao.

– Što je najvažnije, ima tu jedan spis – završi Kraft – kojeg se silno boji gospođa Ahmakova.

Evo što mi je još o tome rekao.

Katerina Nikolajevna bila je toliko nesmotrena da je, kad se stari knez, njen otac, već počeo u inozemstvu oporavljati od napadaja, napisala Andronikovu u strogoj povjerljivosti (Katerina Nikolajevna imala je u njega puno povjerenje) pismo kojim se izložila velikoj opasnosti. Kažu da je knez, koji je u to vrijeme prizdravljao, doista pokazivao sklonost da nemilice troši i malne razbacuje novac: počeo je u inozemstvu kupovati posve nepotrebne, skupocjene stvari, slike, vaze, darovati i prilagati velike svote bogzna kome, čak i kojekakvim tamošnjim ustanovama; umalo što nije od jednog Rusa, otmjenog raspikuće, kupio za golemu svotu upropašteno imanje koje nije nikad vidio i oko kojeg se vodila parnica; najposlije je, navodno, doista počeo pomišljati na ženidbu. I eto, s obzirom na sve to, Katerina je Nikolajevna, koja nije napuštala oca u bolesti, uputila Andronikovu, kao pravniku i »starom prijatelju«, pitanje: »Bi li se moglo, po zakonu, staviti kneza pod skrbništvo ili ga proglasiti pravno nesposobnim; pa ako bi se moglo, kako bi se to moglo najzgodnije učiniti da se izbjegne sablazni, da nitko ne bi mogao ništa prigovoriti i da se poštede očevi osjećaji itd, itd.« Kažu da ju je Andronikov odmah urazumio i odgovorio od tog nauma; a poslije, kad je knez posve ozdravio, nije se više moglo ni pomišljati na tu

zamisao; ali je pismo ostalo kod Andronikova. I, eto, on umire; Katerina Nikolajevna se odmah sjetila pisma: kad bi se ono našlo među pokojnikovim papirima i dospjelo u ruke starom knezu, on bi je svakako zauvijek istjerao iz svoje kuće, razbaštinio je i ne bi joj nikad više dao ni pare. Pomisao da rođena kćerka ne vjeruje u njegovu pamet i da ga je čak htjela proglasiti ludim, prometnula bi toga jaganjca u zvijer. Ona je pak, kad je obudovjela, ostala bez igdje ičega zahvaljujući mužu kartašu, i oslanjala se jedino na oca; čvrsto se uzdala da će od njega dobiti nov miraz, isto onako golem kao i prvi.

Kraft nije mnogo znao o sudbini toga pisma, ali je napomenuo da Andronikov »nije nikad bacao važne papire« i da je, osim toga, premda je bio čovjek široka duha, bio i »široke savjesti«. (Čak sam se tada začudio takvoj neobičnoj samosvojnosti Kraftova mišljenja, jer je on inače mnogo volio i cijenio Andronikova.) Kraft je ipak bio uvjeren da je onaj nezgodni spis dospio u Versilovljeve ruke, zato što je on prijateljevao s Andronikovljevom udovicom i njegovim kćerima: već se znalo da su one odmah uslužno stavile Versilovu na raspolaganje sve papire koje je pokojnik ostavio za sobom. Znao je isto tako da i Katerina Nikolajevna već zna da je pismo kod Versilova i da se baš toga i boji, jer misli da će Versilov odmah otići s tim pismom k starom knezu; da je ona, kad se vratila iz inozemstva, već tražila to pismo u Petrogradu, bila kod Andronikovljevih i da ga i dalje traži, jer je ipak još bilo nade da pismo možda i nije kod Versilova, i najposlije, da je i u Moskvu putovala jedino radi toga i da je zamolila Marju Ivanovnu da potraži pismo među onim papirima koji su ostali kod nje. Za Marju Ivanovnu i za njene veze s pokojnim Andronikovom ona je saznala tek nedavno, kad se vratila u Petrograd.

– I mislite da ga nije našla kod Marje Ivanovne? – priupitao sam ga, misleći u sebi svoje.

– Ako Marja Ivanovna nije čak ni vama ništa otkrila, onda možda i nema ničega.

– Dakle, vi držite da je taj spis kod Versilova?

– Najvjerojatnije je da jest. Uostalom, ne znam, sve može biti – izusti on očito umorno.

Prestao sam ga ispitivati, a i čemu? Razjasnilo se sve ono što mi je bilo najvažnije, usprkos svemu tom sramotnom zapletu; potvrdilo se sve ono čega sam se bojao.

– Sve je to kao u snu i bunilu – rekao sam, duboko ražalošćen, i uzeo šešir.

– Vama je mnogo stalo do tog čovjeka? – zapita me Kraft, na čijem sam licu u tom trenutku pročitao očito i veliko sažaljenje.

– Dobro sam slutio – rekoh – da ni od vas neću sve saznati. Ahmakovka mi je još jedina nada. U nju sam se i uzdao. Možda ću je posjetiti, a možda i neću.

Kraft me pogleda nekako u nedoumici.

– Zbogom, Krafte! Čemu se nametati ljudima kad vas neće? Nije li bolje sa svime raskinuti, a?

– Pa kamo onda? – zapita on nekako osorno, gledajući u pod.

– U sebe, u sebe! Sa svime raskinuti i povući se u sebe!

– U Ameriku?

– U Ameriku! U sebe, samo u sebe! U tome je sva »moja ideja«, Krafte! – rekoh zaneseno.

On me nekako radoznalo pogleda.

– A vi imate takvo mjesto: »u sebe«?

– Imam. Doviđenja, Krafte; hvala vam i oprostite što sam vas uznemirio! Da sam ja na vašem mjestu, da tako mislim o Rusiji, ja bih ih sve poslao do vraga: gubite se, spletkarite, grizite se među sobom – baš me briga!

– Sjedite još malo – reče on najednom, pošto me već bio otpratio do vrata.

Malo sam se začudio, vratio se i opet sjeo. Kraft je sjeo sučelice meni. Smiješkali smo se jedan drugome, sve to kao da sad gledam. Dobro se sjećam da mi je bio nekako čudan.

– Sviđate mi se, Krafte, što ste tako uljudan čovjek – rekoh mu odjednom.

– Je li?

– To je zato što sam ja malokad uljudan, iako bih htio biti... Pa šta, možda je i bolje da te ljudi vrijeđaju: bar ih ne moraš voljeti.

– Koje doba dana najviše volite? – upita me on, ne slušajući, očito, što govorim.

– Koje doba? Ne znam. Ne volim zalazak sunca.

– Je li? – izusti on nekako osobito radoznalo, ali se odmah opet zanese u misli.

– Opet nekamo putujete?

– Da... putujem.

– Uskoro?

– Uskoro.

– Zar je zbilja za putovanje do Wilna potreban revolver? – priupitao sam ga bez ikakve primisli: čak nisam ništa ni mislio!

Upitao sam to zato što sam spazio revolver, a nisam znao što da kažem.

On se okrenu i zagleda u revolver.

– Nije, to ja tako, iz navike.

– Da ja imam revolver, spremio bih ga nekamo pod ključ. Znate, boga mu, napast je to. Možda i ne vjerujem u zarazu samoubojstva, ali ako ti je ovo neprestano pred očima – bogme, ima časova kad bi zbilja došao u napast.

– Nemojte o tome govoriti – reče on i najednom ustade sa stolca.

– Ne govorim ja to o sebi – dodao sam i također ustao – ja se ne bih poslužio njime. Meni da baš i tri života dadete, ne bi mi bilo previše.

– Živite što dulje – kao da mu se otelo.

Rastreseno se osmjehnuo i, začudo, pošao ravno u predsoblje, baš kao da me vodi, ali dakako da nije znao što radi.

– Želim vam sve najbolje, Krafte – rekoh kad sam već izlazio na stubište.

– Ako bog da – odvrati on odlučno.

– Doviđenja!

– I to ako bog da.

Sjećam se kako me posljednji put pogledao.

III

I to je, dakle, bio čovjek za kojim mi je tolike godine lupalo srce! I što sam očekivao od Krafta, kakvih novih vijesti?

Kad sam izišao napolje, bio sam strašno gladan; padao je već mrak, a još nisam bio ručao. Stoga sam odmah tu, na Petrogradskoj strani, na Velikom prospektu, svratio u jednu malu gostionicu da potrošim dvadesetak kopjejaka, najviše dvadeset i pet – više ne bih tada nipošto sebi priuštio. Naručio sam juhu i, sjećam se, kad sam je pojeo, gledao sam kroz prozor. U gostionici je bilo mnogo svijeta; vonjalo je zagorjelim maslom, gostioničkim ubrusima i duhanom. Bilo je odvratno. Nad glavom mi je kljucao po dnu svoje krletke nijemi slavuj, sumoran i zamišljen. Iz susjedne prostorije za biljar dopirala je graja, ali sam ja sjedio i napregnuto razmišljao. Zalazak sunca (zašto se Kraft začudio što ne volim zalazak sunca?) probudio je u meni nekakve nove i neočekivane osjećaje, posve neumjesne. Neprestano mi je izlazio pred oči

majčin mirni pogled, njene drage oči koje me evo već mjesec dana tako bojažljivo motre. U posljednje sam vrijeme bio kod kuće vrlo osoran, najviše prema njoj; htio sam da budem osoran prema Versilovu, ali kako se nisam usudio, mučio sam nju, po svom ružnom običaju. Čak sam je grdno zastrašio: često me preklinjala pogledom kad bi ulazio Andrej Petrovič, jer se bojala da ne učinim kakav izgred... Bilo je vrlo čudno što sam tu, u gostionici, prvi put pojmio da mi Versilov govori *ti*, a ona – *vi*. I prije sam se tome čudio, ne upisujući to njoj u dobro, ali sam sad to nekako posebno pojmio – i same su mi neke čudne misli, jedna za drugom, navirale u glavu. Dugo sam tako sjedio na stolcu, sve dok se nije potpuno smrklo. Mislio sam i na sestru...

Sudbonosan trenutak za mene. Trebalo je da pošto-poto donesem odluku! Zar zbilja nisam kadar da donesem odluku? Što može biti teško u tome da raskinem kad me ni oni neće? Majka i sestra? Ali njih neću nipošto ostaviti, ma šta se dogodilo.

Istina je da je pojava toga čovjeka u mom životu, to jest na trenutak, već u ranom djetinjstvu, bila onaj kobni udarac od kojega se probudila moja svijest. Da ga nisam tada vidio, moja pamet, moj način mišljenja, moja sudbina bili bi zacijelo drugačiji, čak unatoč karakteru koji mi je sudbina dala i kojem nikako ne bih mogao izbjeći.

Ali se pokazalo da je taj čovjek samo moj san, san iz djetinjstva. Sam sam ga takva izmislio, a u zbilji je bio drugačiji, nedostojan moje tlapnje. Došao sam k čestitu čovjeku, a ne k ovome. I zašto sam se zaljubio u njega, jednom zauvijek, onaj tren kad sam ga još kao dijete ugledao? To »zauvijek« se mora izgubiti. Jednom ću, ako bude prilike, opisati to naše prvo viđenje: to je sasvim ništava zgoda iz koje baš ništa ne slijedi. Ali je kod mene nastala cijela piramida. Tu sam piramidu počeo graditi već pod dječjim pokrivačem, kad sam, tonući u san, mogao plakati i snatriti – o čemu? Ne znam ni sam. O tome kako su me napustili? O tome kako me muče? Ali me uopće nisu mnogo mučili, svega dvije godine, u Tušarovu internatu u koji me on tada strpao pa zauvijek otputovao. Poslije me nitko više nije mučio; štoviše, gledao sam s visoka svoje drugove. A i ne trpim te siročadi koja jadikuje nad samom sobom! Nema valjda ničega mržeg na svijetu nego kad siročići, nezakonita djeca, svi ti odbačeni i uopće sva ta gamad koju nimalo ne žalim, najednom svečano stanu pred publiku pa počnu žalostivo, ali poučno kukati: »Eto vidite kako su s nama postupali!« Najradije bih išibao te siročiće! Nitko da od te odurne rulje shvati da je sto puta plemenitije da šuti, a ne da kuka i da se *ponižava*

jadikovanjem. A kad si se već jednom ponizio, tako ti i treba, dijete ljubavi! Eto, tako ja mislim!

Ali nije smiješno što sam prije snatrio »pod pokrivačem«, nego što sam došao ovamo baš radi njega, i opet radi toga izmišljenog čovjeka, pošto sam malne smetnuo s uma svoj glavni cilj. Došao sam da mu pomognem da pobije klevetu, da smlavi neprijatelje. Onaj spis o kojem je govorio Kraft, ono pismo one žene Andronikovu, pismo kojeg se ona toliko boji, koje može zapečatiti njenu sudbinu i gurnuti je u bijedu, a za koje ona misli da je kod Versilova – to pismo nije bilo kod Versilova nego kod mene, ušiveno u mom džepu sa strane! Ja sam ga sam ušio i nitko živ još nije znao za to. Što je Marja Ivanovna, zanesena romanima, kod koje se taj spis nalazio »na čuvanju«, smatrala za potrebno da ga dade meni i nikome drugom, to je bila samo njena dobra volja i njena zamisao, a ja nisam dužan da to razjašnjavam; možda ću jednom, kad se ukaže zgodna prilika, i to ispripovjediti; ali tako neočekivano oboružan, nisam mogao odoljeti želji da ne dođem u Petrograd. Naravno, namjeravao sam pomoći tom čovjeku samo potajno, neupadljivo i skromno, ne očekujući od njega ni pohvale ni zagrljaja. I nikad, nikad se ne bih *ponizio* da mu bilo šta prigovorim! A i što je on kriv što sam se ja u njega zaljubio i stvario od njega fantastičan ideal? A možda ga čak nisam ni volio! Njegov originalni duh, njegov zanimljivi karakter, one nekakve njegove spletke i doživljaji, i to što je kod njega bila moja majka – sve me to, čini se, nije više moglo spriječiti; dovoljno je bilo i to što je moja fantastična lutka bila razbijena i što ga ja možda ne mogu više voljeti. Pa što me onda sprečavalo, gdje sam zapeo? – To je zagonetka. Iz svega se toga moglo zaključiti da sam glup samo ja i nitko drugi.

Ali kad zahtijevam od drugih da budu pošteni, bit ću i ja pošten: moram priznati da spis ušiven u mom džepu nije izazivao u meni samo žarku želju da priteknem u pomoć Versilovu. Sad mi je to i te kako jasno, iako sam već i tada crvenio pri toj pomisli. Priviđala mi se žena, uznosito stvorenje iz otmjena društva s kojom ću se naći licem u lice; ona će me prezirati, smijati mi se kao mišu, a neće ni slutiti da sam ja gospodar njene sudbine. Ta me misao opijala već u Moskvi, a napose u vlaku, kad sam putovao ovamo; to sam već jednom priznao. Jest, mrzio sam tu ženu, ali sam je već i volio, kao svoju žrtvu, i sve je to istina, sve je doista bilo tako. Ali je to bila takva djetinjarija kakve ne bih očekivao čak ni od čovjeka kao što sam ja. Opisujem svoje tadašnje osjećaje, to jest ono što mi se rojilo u glavi dok sam sjedio u

gostionici ispod slavuja, kad sam odlučio da te iste večeri svakako raskinem s njima. Od pomisli na nedavni susret s tom ženom oblilo me najednom rumenilo. Sramni susret! Sramni i preglupi doživljaj koji je – što je najvažnije – najbolje dokazivao koliko sam nesposoban da nešto učinim! Dokazivao je samo to, mislio sam tada, da nisam kadar odoljeti ni najglupljim mamcima, iako sam nedavno sam rekao Kraftu da imam »svoje mjesto«, da imam svoj posao i da bi mi čak i tri života bila premalo. Ponosno sam to rekao. Što sam se okanio svoje ideje i upleo se u Versilovljeve poslove, to se još moglo nekako opravdati; ali što skačem kao zaplašeni zec sad amo, sad tamo, i što se uplećem u svakojake trice, tome je, naravno, bila samo moja glupost kriva. Koji mi je vrag bio da sam pošao k Dergačevu i istresao sve one gluposti, kad sam dobro znao da ne znam ništa ispričati pametno ni suvislo i da je najbolje da šutim? Pa me onda neki Vasin urazumljuje time kako je preda mnom još »pedeset godina života pa, prema tome, nemam razloga da tugujem«. Njegov je odgovor divan, priznajem, i služi na čast njegovoj nedvojbenoj pameti; divan je već zato što je najjednostavniji, a sve što je najjednostavnije čovjek uvijek shvati pod sam kraj, kad je već iskušao sve što je zamršenije ili gluplje; ali sam i sam znao za taj odgovor, još prije Vasina; tu sam misao pojmio prije više od tri godine; štoviše, ona djelomično sadrži i »moju ideju«. Eto o čemu sam tada razmišljao u gostionici.

Gadno sam se osjećao kad sam se, umoran i od hodanja i od misli, dovukao navečer, tek poslije sedam sati, u Semjonovski puk. Već se bilo posve smračilo i vrijeme se promijenilo; bilo je suho, ali se digao onaj gadni, petrogradski vjetar, ljut i oštar, puhao mi u leđa i vitlao prašinom i pijeskom. Koliko se običnih ljudi natmurenih lica žurno vraćalo u svoje jazbine iz radionica i tvornica! Svaki nosi svoju sumornu brigu na licu i možda nema nijedne opće, sveobuhvatne misli u toj svjetini! Ima pravo Kraft: svatko ide na svoju stranu. Sreo sam nekog dječarca, tako malog da je bilo čudno kako se mogao u to doba naći sam na ulici; činilo se da je zalutao; jedna je žena zastala na trenutak da ga sasluša, ali nije ništa razumjela, pa je raširila ruke, otišla dalje i ostavila ga samog u mraku. Ja sam mu prišao, ali se on najednom uplašio i pobjegao. Kad sam se primicao kući, odlučio sam da nikad neću poći k Vasinu. Dok sam se uspinjao uza stube, strašno sam zaželio da nađem svoje same kod kuće, bez Versilova, kako bih mogao, prije nego što on dođe, reći koju dobru riječ majci ili svojoj dragoj sestri, kojoj cijeli taj mjesec nisam uputio gotovo ni jedne jedine riječi. I slučilo se tako da on nije bio kod kuće...

IV

Da, zbilja: izvodeći u ovim svojim »Zapisima« ovu »novu osobu« na pozornicu (govorim, naime, o Versilovu), navest ću ukratko njegov službenički list, koji je, uostalom, beznačajan. To govorim zato da sve bude jasnije čitaocu, a i zato što ne znam kamo bih inače umetnuo taj list u daljem pripovijedanju.

Studirao je na sveučilištu, ali je onda stupio u gardu, u konjički puk. Oženio se Fanariotovkom i napustio vojnu službu. Otputovao je u inozemstvo, a kad se vratio, živio je u Moskvi odajući se užicima. Nakon ženine smrti došao je na selo; tu se odigrala epizoda s mojom majkom. Zatim je dugo živio negdje na jugu. Kad je izbio rat s Evropom, stupio je opet u vojnu službu, ali nije dospio na Krim niti je sudjelovao u borbi. Nakon svršetka rata napustio je vojnu službu i otputovao u inozemstvo, i to, štoviše, s mojom majkom koju je, uostalom, ostavio u Königsbergu. Sirota je katkad pričala nekako prestravljeno i mašući glavom kako je provela ondje pune pola godine sama samcata, s malom kćerkom, a da nije znala jezika, baš kao da se izgubila u šumi, a na kraju je ostala i bez novaca. Tada je došla po nju Tatjana Pavlovna i odvela je natrag, nekamo u Nižegorodsku guberniju. Zatim je Versilov stupio u službu kao mirovni posrednik prvog poziva[1], i kažu da je izvrsno obavljao svoj posao; ali ga je ubrzo napustio i počeo u Petrogradu zastupati ljude u različitim privatnim sporovima. Andronikov je uvijek neobično cijenio njegove sposobnosti, veoma ga poštovao i samo govorio da ne razumije njegov karakter. Zatim se Versilov i toga okanio pa je otputovao u inozemstvo na dulje vrijeme, na nekoliko godina. Tada se tijesno sprijateljio sa starim knezom Sokoljskim. Za sve to vrijeme njegove su se imovinske prilike dva-tri puta iz temelja izmijenile: čas bi zapao u puko siromaštvo, a čas bi se opet iznenada obogatio i pridigao.

Ali, uostalom, kad sam već stigao u svojim zapisima do ove točke, odlučio sam da izložim i »moju ideju«. Opisat ću je riječima, prvi put otkako se rodila. Odlučio sam da je, tako reći, otkrijem čitaocu, a i zato da bude jasnije moje dalje izlaganje. Pa ne samo čitalac nego se i ja sam, autor, pomalo zaplećem zbog

[1] Nakon ukidanja kmetstva uvedeni su bili u Rusiji »mirovni posrednici« koji su rješavali sporove između vlastele i bivših kmetova. Posrednici prvog poziva uglavnom su dobro obavljali svoj posao, ali su njihovi nasljednici mnogo zaostajali za njima.

teškoće da protumačim svoje korake, kad nisam protumačio što me vodilo i poticalo da ih učinim. Zahvaljujući toj »aposiopezi«, zapao sam opet, zbog svoje neumješnosti, u one »ukrase« romanopisaca kojima sam se već narugao. Na pragu svog petrogradskog romana u kojem su opisane sve moje sramne dogodovštine, držim da je ovaj uvod bio prijeko potreban. Ali me nisu ti »ukrasi« natjerali da sve do sada šutim, nego i bit problema, to jest težina problema; čak i sad, nakon svega onog što se zbilo, slutim da je strahovito teško iskazati tu »misao«. Osim toga, svakako je moram izložiti u njenu tadašnjem obliku, to jest kako je nastala i kakva je bila tada, a ne sada, a to je opet nova teškoća. Ponešto se gotovo i ne može ispripovjediti. Baš one ideje koje su najjednostavnije – baš je njih teško shvatiti. Da je Kolumbo, prije nego što je otkrio Ameriku, počeo izlagati svoju ideju, uvjeren sam da ga strašno dugo ne bi shvatili. Pa i nisu ga shvaćali. Kad ovo govorim, nije mi ni nakraj pameti da se mjerim s Kolumbom, a ako tko izvede takav zaključak, sram ga bilo!

PETO POGLAVLJE

I

Moja je ideja – da postanem Rothschild. Molim čitaoca da ostane miran i ozbiljan.

Ponavljam: moja je ideja da postanem Rothschild, da budem isto tako bogat kao Rothschild; ne naprosto bogat, nego baš kao Rothschild. Radi čega, zašto, koji su mi zapravo ciljevi – o tom će poslije biti govora. Ponajprije ću samo dokazati da je matematski pouzdano da ću ostvariti svoj cilj.

Sve je to vrlo jednostavno, sva se tajna krije u dvije riječi: *ustrajnost* i *neprekidnost.*

– To smo već čuli – reći će netko – to nije nikakva novost. Svaki *fater* u Njemačkoj ponavlja to svojoj djeci, a vaš je Rothschild (to jest pokojni James Rothschild, onaj iz Pariza, o njemu govorim) bio samo jedan, a fatera ima na milijune.

Odgovaram ovako:

– Tvrdite da ste to već čuli, a niste ništa čuli. Doduše, u neku

ruku imate i vi pravo: kad sam rekao da je sve to »vrlo jednostavno«, zaboravio sam dodati da je i najteže. Sve vjere i svi morali na svijetu svode se na jedno: »Treba voljeti vrlinu i kloniti se poroka«. Reklo bi se što ima jednostavnije od toga? E pa, hajde, učinite štogod čestito i odreknite se bar jednog svog poroka, a? Tako je i tu.

Eto zašto vaši nebrojeni fateri mogu vjekove i vjekove ponavljati te dvije čudnovate riječi koje sadrže svu tajnu, a Rothschild ostaje ipak samo jedan. Dakle: to ipak nije to, i fateri uopće ne ponavljaju tu istu misao.

Dakako da su i oni čuli za ustrajnost i neprekidnost; ali da bi se ostvario moj cilj, nisu dovoljne faterska ustrajnost i faterska neprekidnost.

Već samim time što je on fater – ne govorim samo o Nijemcima – što ima obitelj, što živi kao i ostali, troškovi su mu kao i u ostalih, dužnosti kao i u ostalih – on ne može postati Rothschild, nego samo prosječan čovjek. Kad postanem Rothschild, ili čim poželim da postanem, ali ne faterski nego ozbiljno, i te kako dobro shvaćam da već samim tim istupam iz društva.

Prije nekoliko godina čitao sam u novinama kako je na Volgi, na jednom parobrodu, umro neki prosjak koji je hodao u dronjcima i prosio i koga su svi ondje poznavali. Kod njega su, nakon smrti, našli oko tri tisuće rubalja u novčanicama ušivenim u prnje. Nedavno sam opet čitao o nekom prosjaku, plemiću, koji je obilazio gostionice i prosjačio. Uhapsili su ga i našli kod njega oko pet tisuća rubalja. Odatle slijede dva zaključka: prvo, da *ustrajnost* u sakupljanju, čak i kopjejaka, daje na kraju goleme rezultate (tu vrijeme ništa ne znači), i drugo, da je matematski zajamčen uspjeh i najjednostavnijeg stjecanja, samo ako je *neprekidno*.

Pa ipak, ima možda i vrlo mnogo uglednih, pametnih i skromnih ljudi koji (ma koliko se trsili) nemaju ni tri tisuće ni pet tisuća, a koji bi ih i te kako željeli imati. Zašto je to tako? Odgovor je jasan: zato što ni jedan od njih, usprkos svoj njihovoj želji, ne želi ipak toliko da bi, na primjer, ako se već nikako drukčije ne može obogatiti, htio postati čak i prosjak; i nije toliko ustrajan da ne potroši, čak i ako postane prosjak, prve dobivene kopjejke na suvišan zalogaj sebi ili svojoj obitelji. Međutim, pri takvu načinu stjecanja, to jest pri prosjačenju, treba se hraniti, da bi se stekli toliki novci, kruhom i solju, i ničim više; bar ja tako mislim. Tako su zacijelo radila i ona dva spomenuta prosjaka, naime jeli suhi kruh a spavali valjda samo pod vedrim nebom. Nema sumnje da oni nisu imali namjere da postanu Rothschildi:

to su bili tek Harpagoni ili Pljuškini[1] u njihovu najčistijem obliku, i ništa više; ali će i za svjesno stjecanje u posve drugačijem obliku, s ciljem da se postane Rothschild, trebati isto toliko želje i snage volje koliko su ih imali ta dva prosjaka. Fater neće imati toliko snage. Snage su na ovom svijetu različite, napose snage volje i želje. Ima temperatura pri kojoj uzavri voda i ima temperatura pri kojoj se užari željezo.

To je isto kao manastir, isto kao isposništvo. To je osjećaj, a ne ideja. Radi čega? Zašto? Je li to moralno, i nije li nastrano hodati u traljama i cio život jesti crni kruh, a nositi uza se tolike pare? O tim pitanjima poslije, a sad samo o mogućnosti da se ostvari cilj.

Kad sam smislio »moju ideju« (a ona se sva sastoji u žaru), počeo sam iskušavati sama sebe: jesam li sposoban za manastir i za isposništvo? Radi tega sam cijeli prvi mjesec živio samo o kruhu i vodi. Nije mi trebalo više od jedne kile crnoga kruha na dan. Da bih se toga držao, morao sam varati pametnoga Nikolaja Semjonoviča i Marju Ivanovnu koja mi je željela dobro. Zahtijevao sam, usprkos njezinu jadu i izvjesnoj nedoumici neobično obzirnoga Nikolaja Semjonoviča, da mi ručak donose u sobu. Tu sam ga naprosto bacao: juhu sam izlijevao kroz prozor u koprive ili na jedno drugo mjesto, a govedinu sam – ili bacao kroz prozor psu, ili zamotavao u papir, trpao u džep i onda iznosio iz kuće, a tako i sve ostalo. Kako su mi za ručak davali mnogo manje od kile kruha, kupovao sam ga potajno sam. Izdržao sam taj mjesec, možda sam tek malo pokvario želudac; ali sam idući mjesec dodao kruhu i juhu, a ujutro i navečer po šalicu čaja – i vjerujte mi da sam tako proveo godinu dana u najboljem zdravlju i zadovoljstvu, a duševno – u nekoj opijenosti i u neprekidnom potajnom zanosu. Ne samo što nisam žalio za jelom, nego sam bio ushićen. Nakon godinu dana, pošto sam se uvjerio da sam kadar podnijeti bilo kakav post, počeo sam opet jesti kao i oni i ručati s njima. Ali se nisam zadovoljio tim pokusom, nego sam izveo još jedan: uz ono što se Nikolaju Semjonoviču plaćalo za moje uzdržavanje, dobivao sam svaki mjesec po pet rubalja za džeparac. Odlučio sam da trošim samo polovicu te svote. To je bila vrlo teška kušnja, ali sam nakon nešto više od dvije godine, kad sam doputovao u Petrograd, imao u džepu, uz ostali novac, sedamdeset rubalja koje sam jedino tako prištedio. Ishod je tih dvaju pokusa bio za mene neobično važan: pouzdano sam utvrdio da mogu tako žarko željeti da

[1] Glavni junak Molièreove komedije *Škrtac* i lik škrca iz Gogoljevih *Mrtvih duša*.

ostvarim svoj cilj, a u tome je, ponavljam, sva »moja ideja«; sve su ostalo trice.

II

Ipak, da razmotrimo i te trice.

Opisao sam svoja dva pokusa; u Petrogradu sam, kao što je već poznato, izveo i treći pokus – otišao sam na dražbu i u jedan mah zaradio sedam rubalja i devedeset pet kopjejaka. Naravno, to nije bio pravi pokus nego tek onako – igra, zabava: prohtjelo mi se da budućnosti otmem jedan časak i da okusim kako ću se to držati i postupati. Uopće sam u samu početku, u Moskvi, odgodio da ozbiljno pristupim poslu sve dok ne budem potpuno slobodan; i te kako sam dobro shvaćao da najprije, na primjer, treba da bar svršim gimnaziju. (Sveučilišta sam se, kao što je već poznato, odrekao). Nema dvojbe da sam putovao u Petrograd gnjevna srca: tek što sam završio gimnaziju i prvi put postao slobodan, uvidio sam da će me Versilovljevi poslovi opet odvući od mog posla na neodređeno vrijeme! Ali, premda sam se ljutio, bio sam posve miran što se tiče mog cilja.

Nisam, doduše, imao nikakva iskustva, ali sam pune tri godine razmišljao, da je otpala svaka sumnja. Tisuću puta sam zamišljao kako ću pristupiti poslu: najednom se nađem, kao da sam s neba pao, u jednom od naša dva glavna grada (izabrao sam za početak naše glavne gradove, napose Petrograd, kojem sam, iz određenog razloga, dao prednost), dakle, kao da sam s neba pao, ali potpuno slobodan, ni od koga ne zavisim, zdrav, a imam u džepu skrivenih sto rubalja kao početni obrtni kapital. Bez sto rubalja ne može se početi, jer bi čak do prvog uspjeha trebalo mnogo vremena. Uz sto rubalja imam, kao što je već poznato, hrabrost, ustrajnost, neprekidnost, posvemašnju osamljenost i tajnu. Osamljenost je najvažnija: sve do kraja nisam podnosio nikakva druženja ni općenja s ljudima; općenito govoreći, odlučio sam da se bezuvjetno prihvatim »ideje« sam, to je *sine qua non.*[1] Ljudi su mi mrski, pa bih bio duševno uznemiren, a nemir bi škodio mom cilju. A i uopće sve do sada, otkako znam za sebe, u svim mojim snovima o tome kako ću se držati prema ljudima, uvijek je sve bilo vrlo pametno; a čim bih prešao na djelo, uvijek je ispadalo vrlo glupo. I priznajem preko

[1] Nešto bez čega se ne može.

volje, ali iskreno, da sam se uvijek sam zalijetao u razgovoru i prenagljivao se, pa sam zato i odlučio da isključim ljude. Time dobivam nezavisnost, duševni mir i jasan cilj.

Usprkos velikoj skupoći i Petrogradu, odredio sam jednom zauvijek da neću trošiti više od petnaest kopjejaka na hranu, i znao sam da ću se toga držati. To pitanje ishrane razmatrao sam dugo i temeljito; odlučio sam, na primjer, da katkad po dva dana za redom jedem samo kruh i sol, ali da zato treći dan potrošim dvodnevnu uštedu; činilo mi se da će to biti bolje za zdravlje nego vječito jednoličan post uz minimum od petnaest kopjejaka. Zatim, za život mi je bio potreban kakav kutak, doslovce kutak, samo da se noću ispavam ili da se imam kamo skloniti za nevremena. Odlučio sam da živim na ulici, a bio sam spreman da noćim, ako zatreba, u prenoćištima, gdje, uz ležaj, daju po komadić kruha i šalicu čaja. O, i te kako bih dobro znao sakriti svoje novce da mi ih u mom kutu ili u prenoćištu ne ukradu; ne bi čak ni privirili, jamčim vam! »Da mene okradu? Pa ja se sam bojim da koga ne okradem« – čuo sam kako je jednom veselo rekao neki probisvijet na ulici. Naravno, primjenjujem na sebe samo njegov oprez i previjanost, a ne kanim krasti. Štoviše, već sam u Moskvi, možda čak na dan rođenja »ideje«, odlučio da ne budem ni zalagaoničar ni lihvar: za to su tu Čifuti, pa i oni Rusi koji nemaju ni pameti ni karaktera. Zalagaoničarenje i lihvarenje prostački su poslovi.

Što se tiče odjeće, odlučio sam da imam dva odijela: jedno za svaki dan i jedno pristojno. Kad ih jednom nabavim, uvjeren sam da ću ih dugo nositi; dvije i pol godine posebno sam se vježbao kako da nosim odijelo, i čak sam otkrio tajnu: da bi odijelo bilo uvijek kao novo i neiznošeno, treba ga što češće četkati, pa pet--šest puta na dan. Sukno se ne boji četke, nego prašine i smeća, govorim to iz iskustva. Prašina je isto što i kamenje ako pogledate kroz mikroskop, a četka je, koliko god bila tvrda, gotovo isto što i vuna. Isto sam se tako izvježbao kako da nosim čizme: tajna je u tome što treba pažljivo stupati, cijelim potplatom odjednom, i što rjeđe se nakretati. To se može naučiti za dva tjedna, a poslije već čovjek i nesvjesno tako hoda. Na taj se način čizme nose prosječno za trećinu vremena dulje nego obično. Dvogodišnje iskustvo.

Zatim slijedi već sama djelatnost.

Pošao sam od ove zamisli: imam sto rubalja, a u Petrogradu ima toliko dražbi, rasprodaja, malih staretinarnica i nevoljnika da čovjek mora neku stvar, koju je kupio za toliko i toliko, prodati malo skuplje. Na spomenaru sam zaradio sedam rubalja i devedeset pet kopjejaka, a uložio kapital od dva rublja i pet kopjejaka.

Ta je golema dobit ostvarena bez rizika: po kupčevim sam očima vidio da neće odustati od kupnje. Dakako da i te kako dobro shvaćam da je to bio puki slučaj; ali baš takve slučajeve i tražim, radi toga sam i odlučio da živim na ulici. Pa dobro, neka takvi slučajevi budu iznimke; ipak će moje glavno pravilo biti da ništa ne stavljam na kocku, a drugo, da bezuvjetno svaki dan moram zaraditi bar nešto više od minimuma koji utrošim na svoje uzdržavanje, da ni jednog jedinog dana ne prekinem stjecanje.

Reći će mi netko: sve su to tlapnje, vi ne poznajete ulicu pa će vas na prvom koraku prevariti. Ali ja imam volju i karakter, a nauka ulice je kao i svaka druga nauka, svladava se ustrajnošću, pozornošću i sposobnošću. U gimnaziji sam sve do sedmog razreda bio među najboljim učenicima, bio sam vrlo dobar matematičar. Ama, zar se može do takva kumirstva uzdizati iskustvo i nauka ulice da se predskazuje bezuvjetan neuspjeh! Tako uvijek govore samo oni koji nikad ni u čemu nisu stekli nikakva iskustva, koji nisu započinjali nikakve karijere, nego su samo dolazili na gotovo. »Jedan je razbio nos pa će svakako i drugi.« Ne, neću ja razbiti nos. U mene je karakter i uz malo pažnje mogu sve naučiti. Ama, zar se može zamisliti da uz neprekidnu ustrajnost, uz neprekidnu hrabrost i neprekidno umovanje i računanje, uz beskrajnu djelatnost i trčkaranje, ne steknete napokon umijeće kako da svaki dan zaradite koju dvadeseticu više? Što je najvažnije, odlučio sam da nikad ne pucam na najveću moguću dobit, da uvijek ostanem pribran. Poslije, kad bih već stekao koju tisuću, okanio bih se, naravno, i nehotice posredničkih poslova i ulične preprodaje. Još sam, naravno, odviše slabo upućen u burzu, dionice, bankarstvo i sve ostalo. Ali zauzvrat znam kao jedanput-jedan da ću sve te burze i bankarstvo upoznati i izučiti, kad dođe vrijeme, bolje nego itko drugi, i da će se pokazati da je ta nauka potpuno jednostavna samo zato što ću je se prihvatiti. Zar je tu potrebno baš toliko pameti? Kakve li solomunske mudrosti! Da je samo karaktera; umijeće, vještina, znanje doći će sami od sebe. Samo da ne prestanem »željeti«.

Najvažnije je da se ništa ne stavlja na kocku, a tome se čovjek može oduprijeti jedino ako je karakteran. Baš su se nedavno, otkako sam već ja u Petrogradu, upisivale željezničke dionice; oni koji su ih uspjeli upisati dobro su zaradili. Neko je vrijeme vrijednost dionica rasla. I kad bi sad najednom netko tko ih nije stigao upisati, ili kakav gramzljivac, vidio dionice u mojim rukama, ponudio bi se da ih kupi uz toliko i toliko postotaka premije. Pa šta, je bih ih svakako odmah prodao. Smijali bi mi se,

naravno: da ste malo pričekali, rekli bi, zaradili biste deset puta više! Jest, molim lijepo, ali je moja premija pouzdanija samim time što mi je u džepu, a vaša još visi u zraku. Reći ćete da se tako ne može mnogo steći; oprostite, tu se baš varate, tu se varaju svi ti naši Kokorevi, Poljakovi, Gubonini.[1] Upamtite ovu istinu: neprekidnost i ustrajnost u zarađivanju i, što je najvažnije, u stjecanju više vrijede od trenutnih dobitaka, pa ma bili oni i stopostotni!

Nešto prije nego je izbila francuska revolucija, pojavio se u Parizu neki Law i iznio jedan, u načelu genijalan plan (koji je poslije u zbilji potpuno propao). Cijeli se Pariz uskomešao; ljudi su kupovali Lawove dionice na jagmu, otimali se za njih. U kuću u kojoj se obavljalo upisivanje sipao je novac iz cijeloga Pariza kao iz vreće; ali najposlije nisu ni u kuću mogli svi stati: svijet se tiskao na ulici – bilo ga je svakog zvanja, stanja i uzrasta, građana, plemića, njihove djece, grofica, markiza, propalih žena; sve se to zbilo u jednu pomamnu, suludu masu ljudi koje kao da je ugrizao bijesan pas; društveni položaji, predrasude roda i taštine, pa čak i čast i dobar glas – sve je to bilo zgaženo u blatu; ljudi su sve žrtvovali (čak su i žene sve žrtvovale) ne bi li se domogli nekoliko dionica. Upisivanje su napokon prenijeli i na ulicu, ali nisu imali na čemu pisati. Tada su jednom grbavcu predložili da im na neko vrijeme ustupi svoju grbu da na njoj upisuju dionice. Grbavac je pristao, možete zamisliti uz koju cijenu! Nakon nekog vremena (vrlo kratkog) svi su bankrotirali, sve je propalo, cijela je ideja otišla k vragu i dionice su posve izgubile vrijednost. A tko je zaradio? Jedino grbavac, baš zato što nije uzimao dionice nego prave lujdore. E pa, molim lijepo, ja sam, eto, baš kao taj grbavac. Smogao sam toliko snage da ne jedem i da, skupljajući kopjejku po kopjejku, sakupim sedamdeset i dva rublja; smoći ću je i toliko da se i u jeku groznice koja sve obuzme savladam i dadem prednost sigurnim novcima pred velikim novcima. Ja sam sitničav samo u sitnicama, ali u nečemu velikom nisam. Kad je trebalo malo strpljenja, često me karakter izdavao, čak i poslije rođenja »ideje«, ali me nikad neće izdati kad bude trebalo mnogo strpljenja. Kad bi mi majka jutrom, prije nego ću poći na posao, donijela hladnu kavu, ljutio sam se i bio osoran prema njoj, iako sam bio onaj isti čovjek koji je cio mjesec živio samo o kruhu i vodi.

Ukratko, bilo bi neprirodno kad ne bih stekao imutak, kad ne bih naučio kako da ga steknem. Isto tako bi bilo neprirodno kad

[1] Poduzetnici i financijeri koji su se najviše obogatili gradnjom željezničkih pruga u carskoj Rusiji

ne bih, uz neprekidno i ravnomjerno zgrtanje, uz neprekidnu pozornost i trijezno prosuđivanje, umjerenost, štedljivost, uz sve veću snagu, neprirodno bi bilo, ponavljam, kad ne bih postao i milijunaš. Kako je prosjak stekao onolike novce ako ne fanatičkim karakterom i ustrajnošću? Zar sam ja gori od prosjaka? »A najposlije, baš ako i ne postignem ništa, baš ako mi i ne valja račun, baš ako i ne uspijem i ako propadnem, svejedno – neću odustati. Neću odustati zato što neću.« Eto kako sam već u Moskvi sam sebi govorio.

Reći će mi netko da tu nema nikakve »ideje«, ni bilo čega novog koliko je crno pod noktom. A ja kažem, i to posljednji put, da tu ima bezbroj ideja i sva sila novoga.

Ama, slutio sam ja kako će ništavi biti svi prigovori i kako ću sam biti ništavan kad budem izlagao »ideju«: eto, što sam tu kazao? Ni stoti dio nisam kazao; slutim da je sve ispalo beznačajno, grubo, površno i čak nekako nedostojno mojih godina.

III

Treba još da odgovorim na pitanja »radi čega« i »zašto«, »je li moralno ili nije« i tako dalje, i tako dalje, na koja sam obećao da ću odgovoriti.

Žao mi je što ću odmah razočarati čitaoca, žao mi je, ali mi je i drago. Neka se zna da u ciljevima moje »ideje« nema ama baš nikakve želje za osvetom, ničega bajronovskog – ni prokletstva, ni jadanja sirotanskog, ni suza kopilanskih, ničega, ničega. Jednom riječju, kad bi moji zapisi došli u ruke kakvoj romantičnoj dami, ona bi odmah objesila nos. Prava je svrha moje »ideje« – osama.

– Ali se čovjek može povući u osamu a da se uopće ne joguni da postane Rothschild. Što će tu Rothschild?

– Pa zato što mi je, uz osamu, potrebna i moć.

Najprije mali uvod: čitalac će se možda zgroziti zbog otvorenosti moje ispovijedi pa će se bezazleno zapitati: kako to da se autor nije crvenio od stida? Odgovaram da ne pišem zato da ovo objavim; a čitaoca ću, po svoj prilici, imati tek možda za deset godina, kad sve već bude toliko razjašnjeno, provjereno i dokazano da se više neću imati zbog čega crvenjeti. Pa stoga, ako se katkad u ovim zapisima i obraćam čitaocu, to je samo reda radi. Moj je čitalac izmišljena ličnost.

Ne, nisu ni kopilanstvo, zbog kojeg su me onoliko zadirkivali kod Tušara, ni tužno djetinjstvo, ni osveta, ni pravo na protest začeli moju »ideju«; svemu je uzrok moj karakter. Od svoje dvanaeste godine, mislim, to jest gotovo otkako pravo znam za sebe, ne volim ljude. Nije da ih ne volim, nego ih nekako ne podnosim. Katkad mi je i samom bilo i te kako krivo, u trenucima iskrenosti, što nikako ne mogu sve kazati čak ni najbližim ljudima (to jest, mogao bih, ali neću, nekako se susprežem), što sam nepovjerljiv, mrk i povučen. Pa onda, odavno sam već zapazio, valjda već u djetinjstvu, da odviše često krivim druge, da sam odviše sklon da krivim druge; a u takvim bi se zgodama vrlo često odmah javila druga misao koja me neobično mučila: »Nisam li ja sam kriv, a ne oni?« I koliko sam puta nepotrebno krivio sama sebe! Da ne bih morao odgovarati na takva pitanja, naravno da sam tražio samoću. A, osim toga, nisam mogao ništa naći u društvu ljudi, koliko sam se god trudio, a trudio sam se; bar su svi moji vršnjaci, svi moji drugovi, svi do jednoga, zaostajali za mnom u mislima; ne sjećam se ni jednog jedinog izuzetka.

Jest, sumoran sam, neprekidno se zatvaram u sebe. Često poželim da se povučem iz svijeta. Možda ću i činiti dobro ljudima, ali često ne vidim nikakva razloga da im činim dobro. I uopće, nisu ljudi tako divni da bi se za njih trebalo toliko brinuti. Zašto ne pristupaju pravo i otvoreno, i zašto se bezuvjetno moram ja prvi njima naturati? Eto što sam se pitao. Zahvalan sam po prirodi i dokazao sam to već stotinama budalaština. Odmah bih otvorenom čovjeku uzvratio otvorenošću i umah bih ga zavolio. Tako sam i radio; ali bi me svi odmah prevarili i zatvarali se preda mnom podsmjehujući mi se. Najotvoreniji je bio Lambert koji me u djetinjstvu mnogo tukao; ali je i on tek otvorena hulja i lupež; pa i njegova otvorenost potječe iz puke gluposti. Tako sam, eto, mislio kad sam došao u Petrograd.

Kad sam ono otišao od Dergačeva (kome sam išao bogzna zašto), pristupio sam Vasinu i, u navali razdraganosti, obasuo ga pohvalama. I šta? Te sam večeri već osjetio da ga toliko ne volim. Zašto? Baš zato što sam, obasuvši ga pohvalama, ponizio sama sebe. Međutim, čini se da bi trebalo biti obratno: čovjek koji je toliko pravedan i velikodušan da odaje drugome poštovanje, čak i na svoju štetu, takav je čovjek tako reći vredniji od bilo koga. Pa šta, znao sam to, a ipak sam manje volio Vasina, čak sam ga kudikamo manje volio, namjerno uzimam primjer koji je čitaocu već poznat. Čak i kad bih se Krafta sjetio, obuzelo bi me gorko i trpko sjećanje zato što me izveo u predsoblje, i tako je bilo sve do

sutradan, kad se već sve o Kraftu potpuno razjasnilo, pa se nisam više imao zašto ljutiti. Od najnižih razreda gimnazije, čim bi me koji od mojih drugova nadmašio u znanju, bilo u duhovitim odgovorima, bilo u tjelesnoj snazi, prestao bih se s njim družiti i razgovarati. Nije da sam ga mrzio niti mu želio zlo; naprosto bih se odbio od njega zato što sam takve ćudi.

Jest, žudio sam za moći cijeloga svog života, za moći i osamom. Snatrio sam o tome već u onim godinama kad bi mi se ama baš svatko bio nasmijao u brk da je naslutio što se zbiva u mojoj glavi. Eto zašto sam toliko zavolio tajne. Jest, snatrio sam svom snagom svoje duše, toliko da nisam imao vremena za razgovore; odatle su ljudi zaključili da sam povučen, a iz moje rastresenosti izvodili su još ružnije zaključke na moj račun; ali su moji rumeni obrazi dokazivali suprotno.

Osobito sam bio sretan kad bih, legavši na počinak i pokrivši se pokrivačem, počeo sâm, u potpunoj samoći, bez ljudi oko sebe i bez ijednog njihova šuma, prekrajati život na svoj način. Bio sam sklon najneobuzdanijem maštanju sve dok nisam otkrio »ideju«, kad su se svi snovi u jedan mah pretvorili iz glupih u razumne i kad je zanesenjački oblik romana zamijenio razboriti oblik stvarnosti.

Sve se zgusnulo u jedan cilj. Nisu, uostalom, moji snovi ni prije bili baš tako glupi, iako ih je bilo sva sila, na tisuće i tisuće. Ali su mi neki bili ponajdraži... Uostalom, neću ih valjda sad ovdje sve navoditi.

Moć! Uvjeren sam da bi mnogima i mnogima bilo smiješno kad bi saznali da ovakva »nula« puca na moć. Ali ću ih još više iznenaditi ovim: možda od svojih najranijih snova, to jest valjda već od malih nogu, nisam mogao sebe zamisliti drugačije nego na prvom mjestu, svuda i u svim životnim obratima. Dodajem još ovo čudno priznanje: možda sam još i dan-danas takav. Uz to napominjem da ne molim nikog za oproštenje.

U tome i jest moja »ideja«, u tome i jest njena snaga što je novac jedini put koji čak i ništavca vodi do *prvog mjesta.* Možda i nisam ništavac, ali znam, na primjer, po zrcalu da mi moja vanjština škodi jer mi je lice sasvim prosječno. Ali da sam bogat kao Rothschild, tko bi pazio na moje lice, i ne bi li na tisuće žena, samo kad bih fućnuo, dotrčale do mene sa svojim ljepotama? Čak sam uvjeren da bi me one same, posve iskreno, najposlije smatrale za ljepotana. Možda sam i pametan. Ali da sam ne znam kako pametan, uvijek će se naći netko u društvu tko je pametniji od mene – pa sam propao. Međutim, da sam Rothschild, zar bi taj

mudrac što značio pored mene? Ama, ne bi mu dali ni da do riječi dođe! Možda sam duhovit; ali će se naći pored mene kakav Talleyrand, Piron[1] – pa će me zasjeniti, ali čim sam ja Rothschild – gdje je onda Piron, pa možda čak i Talleyrand? Novac, naravno, stvara despotsku moć, ali u isto vrijeme i najveću jednakost, i u tome je njegova glavna snaga. Novac izjednačuje sve nejednakosti. Sve sam to zaključio već u Moskvi.

Vama će, naravno, ta misao biti puka drskost, nasilje, pobjeda ništavca nad talentima. Slažem se da je ta misao drzovita (zato je i slatka). Ali neka, neka: mislite li da sam tada želio moć zato da bih samo gazio druge i osvećivao se? U tome i jest vic što bi tako svakako postupio prosječan čovjek. Štoviše, uvjeren sam da tisuće talenata i mudraca, koji se toliko ističu, kad bi im najednom uprtili na leđa Rothschildove milijune, ne bi uopće izdržali, nego da bi postupali kao najprosječniji ljudi i gazili druge više nego itko. Nije to moja ideja. Ja se ne bojim novca; mene on neće zgaziti niti me nagnati da gazim druge.

Meni ne treba novaca ili, bolje reći, ne trebam ja novaca, pa čak ni moći; trebam samo ono što se postiže moći i što se nikako ne može postići bez nje, a to je da u osami i na miru znam da sam jak. Eto najpotpunijeg određenja slobode oko kojeg se svijet toliko nateže! Sloboda! Ispisao sam napokon tu veliku riječ... Jest, bajno je i divno kad u osami znaš da si jak. Jak sam pa sam miran. Gromovi su u Jupiterovim rukama, i, gle, on je miran; čujete li ga često da grmi? Budali će se učiniti da on spava. A metni na Jupiterovo mjesto kakva književnika – ili budalastu seljakinju – i grmljavini neće biti kraja!

Samo da imam moć, mislio sam, ne bi mi ona uopće trebala; vjerujte mi da bih svagdje drage volje zauzeo posljednje mjesto. Da sam Rothschild, nosio bih kakvo staro odijelo i kišobran. Baš bih mario što bi me gurali na ulici i što bih morao skakutati po blatu da me ne pregaze fijakeri! Spoznaja da sam to ja, Rothschild glavom, čak bi mi godila u tom trenutku. Znam da mogu ručati kao nitko drugi i da imam najboljeg kuhara na svijetu, dovoljno mi je da to znam. Pojest ću komadić kruha i šunke i bit ću sit od svoje spoznaje. Još i sad tako mislim.

Neću se ja naturati aristokraciji, nego će se ona naturati meni; neću ja trčati za ženama, nego će one navrijeti kao bujica i nuditi mi sve što žene mogu ponuditi. »Prostaci« će dotrčati radi novca, a pametne će ljude privući radoznalost da vide tog čudnog,

[1] Alexis Piron (1689–1773), francuski pjesnik i komediograf.

uznositog, zatvorenog i posve ravnodušnog čovjeka. Bit ću prijazan i s jednima i s drugima i možda ću im dati novaca, ali od njih neću uzeti ništa. Iz radoznalosti se rađa strast, pa ću možda pobuditi i strast. Ali, vjerujte mi da će oni otići od mene bez ičega, osim možda s darovima. Tako ću im postati još dvostruko zanimljiviji.

... dostaje mi
Ta spoznaja.[1]

Čudno je što me ta slika (istinita, uostalom) zanijela već u sedamnaestoj godini.

Gaziti i mučiti nikoga ne želim i neću; ali znam, kad bi mi se prohtjelo da upropastim toga i toga čovjeka, svog neprijatelja, da me nitko ne bi u tome spriječio, nego bi mi svi išli na ruku; i to bi mi opet bilo dovoljno. Nikome se čak ne bih ni svetio. Uvijek sam se čudio kako je James Rothschild mogao pristati da postane barun! Zašto, radi čega, kad je ionako bio veći od svih na svijetu? »Ma neka me vrijeđa taj bezobrazni general na stanici gdje obojica čekamo konje; kad bi on znao tko sam ja, otrčao bi da ih sam upregne i pomogao mi da se popnem u svoj skromni tarantas! Pisalo je u novinama kako je neki strani grof ili barun na jednoj bečkoj željeznici natakao nekom tamošnjem bankaru, pred svijetom, papuče na noge, a bankar je bio takav prostak da je to dopustio. Ma neka, neka me ta strašna ljepotica (baš je strašna, ima takvih!), ta kćerka te otmjene i ugledne aristokratkinje, s kojom sam se slučajno susreo na parobrodu ili gdje drugdje, gleda poprijeko i neka digne nos i čudi se, prezirući me, kako sam se usudio ući u prvi razred s njom, ovaj skromni i neugledni čovječuljak s knjigom ili novinama u rukama! A kad bi samo znala tko sjedi pored nje! I doznat će, doznat će i sjesti sama do mene, pokorna, bojažljiva, ljubezna, tražit će moj pogled, radovat će se mom smiješku...« Namjerno opisujem te svoje prve slike da bih življe izrazio svoju misao; ali su te slike blijede i možda bezvrijedne. Jedino stvarnost sve opravdava.

Reći će netko da bi bilo glupo tako živjeti: zašto ne bih imao svoju palaču, otvorio vrata svog doma, okupljao društvo, koristio se utjecajem, oženio se? Ali što bi onda postao Rothschild? Postao bi što i svi ostali. Izgubila bi se sva čar »ideje«, sva njena moralna snaga. Već sam u djetinjstvu naučio napamet monolog Puškinova

[1] Iz Puškinove poeme *Škrti vitez.*

Škrtog viteza; to je najbolje što je Puškin stvorio, po ideji! Još i sad tako mislim.

– Ali je vaš ideal odviše nedostojan – reći će netko prezirući me – novac, bogatstvo! A gdje su tu društvena korist, dobrotvorne akcije?

Ali otkud znate kako bih ja upotrijebio svoje bogatstvo? Što ima nemoralno i nedostojno u tome što bi se iz mnoštva čifutskih, nekorisnih i prljavih ruku ti milijuni slili u ruke trijeznoga i čvrstog isposnika koji bistro gleda u svijet? Ma, uopće, svi ovi snovi o budućnosti, sva ova predskazivanja – sve je to još sad kao roman pa možda uzalud sve to zapisujem; bolje bi bilo da mi je sve to ostalo u glavi; isto tako znam da ove retke možda nitko neće nikad ni pročitati; a ako bi tko i pročitao, bi li mi povjerovao da ja možda i ne bih podnio Rothschildove milijune? Ne zato što bi me tištali, nego u posve drukčijem smislu, u obratnom smislu. Već sam se više puta u svojim snovima vinuo do onog trenutka u budućnosti kad će mi spoznaja biti prezasićena, a moći će biti malo. Tada ću – ne iz dosade ni iz besciljne čamotinje, nego zato što ću poželjeti beskrajno više – dati ljudima sve svoje milijune; neka društvo podijeli sve moje bogatstvo, a ja ću se iznova izgubiti u ništavilu! Možda ću se čak pretvoriti u onoga prosjaka koji je umro na parobrodu, s tom razlikom što u mojim dronjcima neće naći ništa ušiveno. Sama spoznaja o tome da su mi u rukama bili milijuni pa da sam ih bacio u blato, bila bi mi dovoljna hrana u mojoj pustinji. I sad sam spreman da branim to mišljenje. Jest, moja je »ideja« ona tvrđava u koju se uvijek i u svakoj prilici mogu skloniti pred svim ljudima, makar i kao onaj prosjak koji je umro na parobrodu. To je moja pjesma! I znajte da je meni potrebna baš *sva* moja zazorna vlast, jedino zato da dokažem *sam sebi* da sam kadar da je se odreknem.

Prigovorit će mi, nema sumnje, da je to već poezija i da nikad neću ispustiti iz ruku milijune ako mi dopadnu šaka, i da se neću pretvoriti u prosjaka iz Saratova. Možda ih i neću ispustiti; samo sam ocrtao ideal svoje misli. Ali dodajem sad ozbiljno: kad bih u zgrtanju bogatstva dosegao Rothschildovu cifru, odista bi se moglo najposlije dogoditi da sve poklonim društvu. (Doduše, to bi bilo teško ostvariti prije nego što bih dosegao Rothschildovu cifru.) I to ne bih dao polovicu, jer bi to bilo sasvim plitko: postao bih samo dvaput siromašniji i to je sve; nego baš sve, sve do posljednje kopjejke, jer bih najednom, kad bih postao prosjak, postao dvaput bogatiji od Rothschilda! Ako ovo tko ne razumije, nisam ja kriv; neću ništa razjašnjavati.

»To je fakirstvo, poezija ništavila i nemoći!« – pomislit će ljudi. – »Trijumf nedarovitosti i osrednjosti.« Jest, priznajem da je djelomično trijumf i nedarovitosti i osrednjosti, ali nije valjda i nemoći. Strašno sam volio zamišljati čovjeka, koji je baš nedarovit i osrednji, kako stoji pred svijetom i govori mu smješkajući se: »Vi ste Galileji i Kopernici, Karli Veliki i Napoleoni, vi ste Puškini i Shakespearei, vi ste feldmaršali i dvorski maršali, a ja sam, evo, puka nedarovitost i kopilanstvo, pa ipak sam iznad vas, jer ste se vi sami tome pokorili.« Priznajem da sam tjerao tu tlapnju tako daleko da sam obezvređivao i samo obrazovanje. Činilo mi se da bi bilo još ljepše kad bi taj čovjek bio čak i puka neznalica. Ova donekle pretjerana tlapnja utjecala je čak na moj uspjeh u sedmom razredu gimnazije; prestao sam učiti upravo iz fanatizma: ako budem neobrazovan, ideal će tobože biti još ljepši. Sad više ne mislim tako; obrazovanje mi neće ništa škoditi.

Gospodo, zar vam je toliko nesnosna samosvojnost mišljenja, čak i najmanja? Blago onome tko ima ideal ljepote, pa bio on i lažan! Ali ja u svoj vjerujem. Samo ga nisam dobro izložio, nego nespretno, otrcano. Za deset godina izložio bih ga, naravno, bolje. A ovo ću sačuvati za uspomenu.

IV

Svršio sam s »idejom«. Ako sam je opisao plitko, površno, kriv sam ja, a ne »ideja«. Već sam upozorio da se najjednostavnije ideje najteže shvaćaju; sad dodajem da ih je najteže i izložiti, pogotovo zato što sam ja prikazao »ideju« u njenu nekadašnjem obliku. I obratno vrijedi za ideje: plitke, lake ideje shvaćaju se neobično brzo, i to ih bezuvjetno shvaća svjetina, bezuvjetno sva ulica; štoviše, smatraju ih za najveće i najgenijalnije, ali samo onaj dan kad se rode. Što je jeftino, nije trajno. Kad se nešto brzo shvati, to je samo dokaz plitkosti onoga što se shvatilo. Bismarckova je ideja umah postala genijalna, a sam Bismarck genij; ali je baš ta brzina sumnjiva: pričekajmo deset godina pa ćemo vidjeti što će ostati od njegove ideje, a možda i od sama gospodina kancelara. Ovu posve uzgrednu i neumjesnu napomenu ne umećem, naravno, ovdje radi usporedbe, nego isto tako za uspomenu. (Objašnjenje za odviše tupa čitaoca.)

A sad ću ispričati dvije zgode da napokon svršim s »idejom« i da mi više ne smeta u daljem pripovijedanju.

Ljeti, u srpnju, dva mjeseca prije nego što sam otputovao u Petrograd, kad sam već bio posve slobodan, Marja Ivanovna zamolila me da odem u Trojicki Posad[1], do neke usidjelice koja se ondje nastanila, i da joj izručim neku poruku – odviše nezanimljivu da je ovdje potanje opisujem. Vraćajući se taj isti dan, opazio sam u vlaku kržljava mladića, prilično dobro odjevena, ali nečista, prištava, jednoga od onih prljavo-crnomanjastih ljudi. Isticao se time što je na svakoj, i većoj i manjoj stanici, redovito silazio i pio votku. Potkraj puta okupilo se oko njega veselo društvo koje je, uostalom, bilo vrlo prosto. Najviše se oduševljavao mladićevom sposobnošću da neprestano pije a ostaje trijezan, jedan trgovac koji je također bio pripit. Vrlo je zadovoljan bio još jedan strašno glup i strašno brbljav momak, koji je nosio evropsko odijelo i neobično gadno bazdio – neki lakaj, kako sam poslije saznao; taj se čak sprijateljio s onim mladićem što je pio, a kad bi god vlak stao, digao bi ga na noge i pozvao: »Vrijeme je da popijemo votku«, pa su obojica zagrljeni silazili. Onaj mladić što je pio nije gotovo ništa govorio, ali se oko njega skupljalo sve više i više sugovornika; on je samo sve njih slušao, neprestano se cerekao i slinio, a od vremena do vremena, ali uvijek nenadano, ispustio bi nekakav glas, nešto kao »ćur-ljur-lju!« i uz to bi nekako šaljivo prinio prst nosu. Baš je to i zabavljalo trgovca, i lakaja, i ostale, pa su se gromoglasno i neobuzdano smijali. Neshvatljivo je čemu se sve ljudi gdjekad smiju. I ja sam im prišao i ne znam zašto se i meni taj mladić nekako svidio; možda zbog sasvim otvorenog kršenja opće prihvaćenih i ozakonjenih pravila ponašanja, ukratko, nisam prozreo budalu; uglavnom, već smo se tada počeli tikati, a kad smo izlazili iz vlaka, doznao sam od njega da će navečer, poslije osam sati, doći na Tverski bulevar. Pokazalo se da je propali student. Došao sam na bulevar i evo što me on naučio: hodali smo zajedno po svim bulevarima, i kad bismo malo kasnije opazili kakvu pristojnu prolaznicu, a da u blizini nije bilo ljudi, odmah bismo joj se prikrpili. Ne bismo joj rekli ni riječi, nego bismo joj stali svaki s jedne strane i posve mirno, kao da je i ne primjećujemo, zapodjeli vrlo nepristojan razgovor. Nazivali smo predmete njihovim pravim imenima najmirnije što smo mogli i kao da je takav red, i upuštali se u takve tančine objašnjavajući kojekakve gadarije i svinjarije da ih ni najpokvarenija mašta najpokvarenijeg razvratnika ne bi mogla bolje izmisliti. (Ja sam,

[1] Danas se to mjesto zove Zagorsk, a udaljeno je oko 70 kilometara sjeverno od Moskve.

naravno, sve to znanje stekao već u školi, čak i prije nego što sam pošao u gimnaziju, ali samo teoretski, a ne praktički.) Žena bi se grdno uplašila, žurila se da nam što prije umakne, ali smo i mi ubrzavali korak i – tjerali svoje. Žrtva, naravno, nije mogla ništa, pa ni vikati: nema svjedoka, a i bilo bi nekako čudno da se žali. U takvim nam je zabavama prošlo osam dana; ne razumijem kako mi se to moglo sviđati; pa i nije mi se sviđalo, nego onako. Isprva mi se činilo da je to originalno, da je nekakvo kršenje uobičajenih službenih propisa; a osim toga nisam trpio žene. Rekao sam studentu da Jean-Jacques Rousseau priznaje u svojim ispovijedima da se on, kad je već bio mladić, rado skrivao iza uglova i vadio gole dijelove tijela koji se obično kriju i tako čekao žene namjernice. Student mi je na to odgovorio svojim ćurlikanjem. Zapazio sam da je strašna neznalica i da se gotovo ni za što ne zanima. Nije u njega bilo nikakve skrovite ideje koju sam očekivao da ću naći. Umjesto originalnosti našao sam zgoljnu mučnu jednoličnost. Sve mi se manje i manje sviđao. Napokon se sve svršilo posve neočekivano: jednom smo se bili prikrpili, kad je već pao mrak, nekoj djevojci koja je brzo i snebivljivo prolazila bulevarom, vrlo mladoj, moglo joj je biti šesnaest godina, a možda i manje; bila je vrlo čista, skromno obučena, možda je živjela od svog rada pa se vraćala kući s posla, svojoj staroj majci, bijednoj udovici s djecom; uostalom, nema smisla da zapadam u sentimentalnost. Djevojka nas je neko vrijeme slušala i žurila se, žurila, sagnula glavu i zavila se koprenom, uplašena i uzdrhtala, ali je najednom stala, smakla koprenu sa svog vrlo zgodnog, koliko se sjećam, ali mršavog lica, i viknula na nas sijevajući očima:

– Eh, kakve ste hulje!

Možda bi tada bila i zaplakala, ali se dogodilo nešto drugo: zamahnula je i svojom sitnom mršavom rukom prilijepila studentu ćušku tako vješto kako je možda još nitko nikome nije prilijepio. Upravo je zazvonilo! On je nešto opsovao i nasrnuo na nju, ali sam ga ja zadržao, pa je djevojka uspjela pobjeći. Kad smo ostali sami, odmah smo se posvađali: rekao sam mu u lice sve što se u meni bilo dotle nakupilo, rekao sam mu da je običan bijednik bez ikakva talenta, da je ništarija i da u njemu nije nikad bilo ni najmanjeg traga kakvoj ideji. On je mene ispsovao na pasja kola... (jednom sam mu rekao da sam kopile), pa smo se zauvijek rastali, i odonda ga nisam više vidio. Te sam večeri bio vrlo zle volje, sutradan već malo bolje, a dan poslije toga već sam sve zaboravio. Tek kad sam doputovao u Petrograd, nakon dva tjedna, sjetio sam se najednom cijelog tog prizora – sjetio sam se i

toliko sam se najednom posramio da su mi od stida suze potekle niz obraze. Mučio sam se cijelu večer, cijelu noć, a pomalo se i sad mučim. Isprva nisam mogao shvatiti kako sam onda mogao onako nisko pasti i sramotiti se i, što je najgore, zaboraviti taj slučaj, kako se nisam stidio, kajao. Tek sam se sad dosjetio što je bilo posrijedi: kriva je bila »ideja«. Ukratko, odmah zaključujem, kad nosiš u glavi nešto postojano, svagdašnje, snažno, čime si strašno zaokupljen, kao da se samim time povlačiš od cijeloga svijeta u pustinju, pa sve što se događa samo te okrzne, ne zadre u tebe. A, osim toga, najgore je što uvijek imaš izgovor. Koliko sam u to vrijeme mučio majku, kako sam sramno ostavljao sestru na cjedilu: »E, ja imam svoju 'ideju', a ovo su samo trice« – eto, tako sam nekako govorio u sebi. I mene su vrijeđali, i to tako da me boljelo, pa sam odlazio uvrijeđen, a onda sam najednom govorio sam sebi: »Jesam hulja, ali imam 'ideju', a oni ne znaju ništa o njoj.« »Ideja« me tješila u sramoti i ništavilu, ali i sve moje gadarije kao da su se skrivale za idejom; ona je tako reći sve olakšavala, ali je i sve zamagljivala preda mnom, a takvo nejasno poimanje događanja i stvari može, naravno, škoditi i samoj »ideji«, a nekmoli ostalome.

A sad o drugoj zgodi.

Marja Ivanovna je prvi travnja prošle godine slavila imendan. Navečer joj je došlo nekoliko gostiju, svega nekolicina. Kad, najednom, eto ti Agrafene, sve zadihane, pa kaže da u trijemu, pred kuhinjom, kmeči nečije podmetnuto dojenče i da ona ne zna što bi s njim. Ta nas je vijest sve uzbudila, pa smo svi izišli i ugledali košaricu, a u košarici djevojčicu od tri-četiri tjedna koja je kmečala. Ja sam uzeo košaricu i unio je u kuhinju i odmah našao u njoj smotanu cedulju: »Dragi dobročinitelji, pritecite milostivo u pomoć krštenoj djevojčici Arini, a mi ćemo s njom uvijek za vas liti suze pred oltarom, i želimo vam sretan imendan; nepoznati vam ljudi.« Tada me Nikolaj Semjonovič, koga sam toliko cijenio, ozlojedio: naglo se uozbiljio i kazao da će odmah poslati djevojčicu u dom za nahočad. Vrlo sam se ražalostio. Oni su živjeli vrlo skromno, ali nisu imali djece, a Nikolaj Semjonovič je zbog toga bio zadovoljan. Polako sam izvadio Arinočku iz košarice i poduhvatio je ispod pazuha; iz košarice se širio nekakav kiselkast i oštar vonj kakav se širi od dojenčeta kad ga dugo ne kupaju. Porječkavši se s Nikolajem Semjonovičem, odjednom sam mu kazao da uzimam djevojčicu na svoju brigu. On mi je počeo pomalo strogo prigovarati, ma koliko da je bio blage ćudi, i premda je najposlije okrenuo sve na šalu, nije odustao od namjere da dade dijete u

dom. Ipak je bilo po mojemu: u istom je dvorištu, ali u drugoj kućici, stanovao siromašan stolar, postariji čovjek i pijanica; njegovoj je ženi, još prilično mladoj i zdravoj seljanki, nedavno bilo umrlo novorođenče, i to, što je najvažnije, jedino dijete koje im se rodilo nakon osam godina jalovog braka, također curica i, nekom čudnom srećom, također Arinočka. Kažem srećom, jer dok smo se mi prepirali u kuhinji, ta je žena čula što se dogodilo, pa je dotrčala da vidi dijete, a kad je doznala da se zove Arinočka, sva se raznježila. Mlijeko joj još nije bilo presahlo, pa je ogolila grudi i uzela dijete sebi. Obujmio sam je i stao moliti da ga odnese kući, i rekao da ću joj svaki mjesec za nj plaćati. Ona se bojala da joj muž neće dopustiti, ali je zadržala dijete kod sebe preko noći. Sutradan ujutro muž joj je dopustio da ga drži za osam rubalja na mjesec, a ja sam mu odmah izbrojio, za mjesec dana unaprijed, novac, koji je ubrzo zapio. Nikolaj Semjonović se svejednako čudnovato smješkao, ali je pristao da zajamči stolaru da ću mu redovito svaki mjesec plaćati po osam rubalja. Htio sam dati Nikolaju Semjonoviču u zalog svojih šezdeset rubalja, ali ih on nije primio; uostalom, znao je da imam novaca i vjerovao mi je. Zahvaljujući toj njegovoj obzirnosti, bio je izglađen naš kratkotrajni spor. Marja Ivanovna nije ništa govorila, ali se čudila što preuzimam takvu brigu. Najviše sam cijenio što su bili toliko obzirni da se nisu usudili da se ma i najmanje našale na moj račun, nego su se, naprotiv, držali ozbiljno, kako je i bio red. Svaki dan sam po tri puta svraćao k Darji Rodionovnoj, a nakon tjedan dana dao sam joj osobno, u ruke, krišom od njena muža, još tri rublja. Za druga tri rublja kupio sam dječji pokrivač i pelene. Ali se nakon deset dana Rinočka iznenada razboljela. Odmah sam doveo liječnika koji je nešto propisao, a mi smo se svu noć natezali i mučili djetešce nekim odvratnim lijekom, a sutradan je on rekao da je sve kasno i, na moje moljakanje – a, uostalom, čini se i prigovaranje – odvratio plemenito i uvijeno: »Nisam ja bog!« Jezik, usnice i usta djevojčice bijahu pokriveni nekakvim sitnim bijelim osipom, i pod večer je umrla upirući u mene svoje krupne crne oči, kao da već nešto razumije. Ne razumijem kako se nisam sjetio da je, onako mrtvu, fotografiram. Ne znam hoćete li mi vjerovati, ali, ne da sam plakao, nego sam naprosto zavijao te večeri, što nisam nikad prije činio, pa me Marja Ivanovna morala tješiti – ni tada mi se ni ona ni on nisu uopće rugali. Stolar je napravio mali lijes; Marja Ivanovna ga ukrasila rišem i metnula u njega zgodan jastučić, a ja sam kupio cvijeća i posuo ga po djetešcetu: i tako su odnijeli moj jadni cvjetak koji, vjerujete li mi, ni dan-danas još ne mogu

zaboraviti. Ipak, uskoro me sva ta gotovo nenadana zgoda nagnala da se čak duboko zamislim. Naravno, Rinočka me nije mnogo stajala – sve skupa, s lijesom, sprovodom, liječnikom, cvijećem i plaćom Darje Rodionovne – trideset rubalja. Taj sam novac nadoknadio, prije nego što sam krenuo u Petrograd, s onih četrdeset rubalja koje mi je Versilov poslao za putne troškove, i prodajom kojekakvih stvarčica prije odlaska, tako da je moj »kapital« ostao čitav. »Ali« – pomislio sam – »ako budem ovako zastranjivao, neću daleko dotjerati.« Iz zgode sa studentom slijedilo je da »ideja« može čovjeku zamagliti dojmove i odvući ga od svakodnevne stvarnosti. Iz zgode s Rinočkom slijedilo je suprotno od toga, da nikakva »ideja« nije kadra toliko zanijeti čovjeka (ili bar mene) da se iznenada ne zaustavi pred kakvom potresnom činjenicom, i da joj odjednom ne žrtvuje sve ono što je već godine i godine uradio za »ideju«. Ipak su oba ova zaključka bila točna.

ŠESTO POGLAVLJE

I

Moje se nade nisu posve ispunile: nisam ih našao same. Versilova, doduše, nije bilo, ali je kod majke bila Tatjana Pavlovna – ipak strana osoba. Moje je plemenito raspoloženje upola splasnulo. Čudo jedno kako sam nagao i prevrtljiv u takvim prilikama; dovoljna je bilo kakva trica da raspprši dobro raspoloženje i nadomjesti ga zlim. A zlih se osjećaja, na žalost, ne mogu tako brzo osloboditi, iako nisam zlopamtilo. Kad sam ušao, učinilo mi se da je majka istog časa brže-bolje prekinula nit svoga razgovora s Tatjanom Pavlovnom, koji je, čini se, bio vrlo živ. Sestra se bila vratila s posla tek koji trenutak prije mene i još je bila u svojoj sobici.

Stan se sastojao od tri sobe. Ona u kojoj su obično svi sjedili, srednja soba ili gostinska, bila je prilično velika i gotovo pristojna. U njoj su ipak bili meki crveni divani, doduše pohabani (Versilov nije trpio navlaka na pokućstvu), nekakvi sagovi, nekoliko stolova i nepotrebnih stolića. Zatim je zdesna bila Versilovljeva soba, tijesna i uska, s jednim prozorom; u njoj je bio bijedan pisaći stol

na kojem je ležalo nekoliko neupotrebljavanih knjiga i zaboravljenih spisa, a pred stolom isto tako bijedan naslonjač sa slomljenom i uvis iskrivljenom oprugom zbog koje je Versilov često uzdisao i psovao. U tom kabinetu su mu, na mekom i isto tako otrcanom divanu, sterali i ležaj; nije podnosio taj svoj kabinet i čini se da nije ništa u njemu radio, nego je radije sjedio bez posla u gostinskoj sobi po cijele sate. Lijevo od gostinske sobe bila je isto takva sobica u kojoj su spavali majka i sestra. U gostinsku se sobu ulazilo iz hodnika na čijem je kraju bio ulaz u kuhinju, u kojoj je spavala kuharica Lukerja, a kad je kuhala, po cijelom se stanu nemilosrdno širio vonj zagorjela masla. Bilo je časova kad je Versilov glasno proklinjao svoj život i sudbinu zbog toga kuhinjskog vonja, a ja sam jedino u tome suosjećao s njim; i ja mrzim te mirise, iako nisu dopirali do mene: ja sam stanovao gore, u potkrovlju, kamo sam se penjao uz neobično strme i škripave stube. Tu su bili vrijedni spomena polukružan prozor, strašno nizak strop, divan prevučen voštanim platnom, na kojemu mi je Lukerja navečer prostirala ponjavu i metala jastuk, a ostalo se pokućstvo sastojalo od svega dva predmeta – sasvim jednostavna stola od dasaka i iskrzana pletena stolca.

Ipak su se, uzgred budi rečeno, sačuvali kod nas ostaci nekakva, nekadašnjeg komfora; u gostinskoj je sobi, na primjer, bila sasvim zgodna porculanska svjetiljka, a na zidu je visila velika gravira dresdenske Madone[1], a nasuprot njoj, na drugom zidu, skupocjena golema fotografija vrata firentinske katedrale izljevenih od bronce. U toj istoj sobi visio je u kutu velik ćivot sa starim obiteljskim ikonama. Jedna je od njih (ikona Svih svetih) bila u veliku pozlaćenu srebrnu okviru, ona koju su htjeli založiti, a na drugoj je (na ikoni Bogorodice) okvir bio ukrašen baršunom protkanim biserjem. Pred ikonama je visilo kandilo koje se palilo o svakom blagdanu. Versilov je prema ikonama, što se tiče njihova smisla, bio zacijelo ravnodušan i samo se katkad mrštio, svladavajući se, očito, zbog svjetlosti kandila što se odbijala od pozlaćenog okvira, i potiho se žalio da kvari oči, ali nije zabranjivao majci da ga pali.

Obično sam ulazio bez riječi i namrgođen, gledajući nekamo u kut, a katkad nisam nikog ni pozdravljao. Vraćao sam se pak uvijek ranije nego taj put, pa su mi gore donosili ručak. Kad sam sad ušao, iznenada sam rekao: – Dobar večer, mama – što nisam

[1] Dostojevski je neobično volio čuvenu Rafaelovu Madonu koja se čuva u Dresdenskoj galeriji.

nikad prije kazao, ali se ni ovaj put nekako nisam mogao, zbog stidljivosti, prisiliti da je pogledam, već sam sjeo u suprotni kraj sobe. Bio sam vrlo umoran, ali nisam mislio na umor.

– Taj vam neotesanac i dalje ulazi u sobu isto onako prostački kao i prije – prosikta na me Tatjana Pavlovna; ona se i prije služila pogrdnim riječima, to se već uobičajilo među nama.

– Dobar večer... – odzdravi mi majka, koja kao da se u prvi mah smela što sam je pozdravio. – Jelo je već odavno gotovo – nadoda gotovo snebivljivo – samo da se juha nije ohladnjela, a za popečke ću odmah reći... Već je žurno ustajala da pođe u kuhinju, a ja sam se možda prvi put za taj mjesec dana zastidio što odviše žustro skače da me usluži, iako sam to dotle sam od nje zahtijevao.

– Najljepša hvala, mama, već sam ručao. Malo ću se ovdje odmoriti ako vam ne smetam.

– Ah... naravski... kako da ne, sjedi...

– Ne bojte se, mama, neću više biti grub prema Andreju Petroviču – odrezah iznenada.

– Ah, bože mili, kako je velikodušan! – uzviknu Tatjana Pavlovna. – Dušo, Sonja, pa zar ti njemu još govoriš *vi*? Ma tko je on da mu se iskazuju takve počasti, i to još da mu ih iskazuje rođena mati! Gle, pa ti si se sasvim zbunila pred njim, sramota!

– I meni bi bilo drago kad biste mi vi, mama, govorili ti.

– Ah... Pa dobro, pa hoću – zabrza majka – ja... ja i nisam uvijek... ali odsad ću dobro paziti.

Sva se bila zajapurila. Njeno je lice kadikad bilo doista neobično privlačno... Bilo je prostodušno, ali nipošto priprosto, već pomalo blijedo, slabokrvno. Obrazi su joj bili vrlo mršavi, čak upali, a na čelu se javljalo sve više bora, ali ih oko očiju nije još bilo; oči, prilično krupne i otvorene, zračile su uvijek mirnim i nepomućenim sjajem koji me privukao već od prvog dana. Sviđalo mi se i to što na njenu licu nije bilo ni traga nikakvoj tuzi ni uvrijeđenosti; naprotiv, izraz bi mu bio čak i radostan kad se ne bi tako često uznemirivala, katkad posve nepotrebno, kad se ne bi plašila i trzala, katkad ni zbog čega, ili u strahu slušala kakav novi razgovor, dok se ne bi uvjerila da je sve u redu kao i prije. Njoj je sve bilo u redu baš ako je »sve bilo kao i prije«. Samo da se nije ništa promijenilo, samo da se nije ništa novo dogodilo, pa ma bilo i nabolje!... Čovjek bi pomislio da su je u djetinjstvu nečim zastrašili. Osim njenih očiju, sviđalo mi se njeno ovalno duguljasto lice i, čini mi se, kad bi joj jagodice bile tek malčice uže, da bi se, ne samo dok je bila mlada nego i sad, moglo reći da je lijepa. Ni

sad joj nije bilo više od trideset devet godina, ali je njena zagasitoplava kosa bila već dobrano prošarana sjedinama.

Tatjana Pavlovna baci na nju neobično ogorčen pogled.

– Takvom buconji! I da tako dršćeš pred njim! Baš si smiješna, Sofja; ljutim se na tebe, da znaš!

– Ah, Tatjano Pavlovna, zašto ste sad najednom takvi prema njemu! Ma valjda se šalite, a? – dometnu majka pošto je na licu Tatjane Pavlovne opazila nešto nalik na smiješak. I zbilja se grdnje Tatjane Pavlovne nisu uvijek mogle ozbiljno shvatiti, ali se nasmiješila (ako se uopće nasmiješila), naravno, samo mojoj majci, jer je strašno voljela njenu dobrotu, a svakako je već bila primijetila kako ona u tom času uživa u mojoj smjernosti.

– Naravno, ne mogu da ne vidim kad napadate čovjeka, Tatjano Pavlovna, i to baš onda kad sam rekao »dobar večer, mama«, što nisam nikad prije učinio – smatrao sam napokon za potrebno da napomenem.

– Pomislite samo – planu ona odmah – on to smatra za nekakvu milost! Da padnemo na koljena pred tobom, što li, zato što si jedanput u životu bio uljudan? A i kakva mi je to uljudnost! Što gledaš u kut kad ulaziš? Misliš li da ja ne znam kako divljaš pred njom? A mogao bi i mene pozdraviti, ja sam te povijala i držala na krstitkama.

Dakako da se nisam udostojao da joj odgovorim. Baš je u taj čas ušla sestra, pa sam se brže-bolje obratio njoj.

– Lizo, danas sam bio s Vasinom, i on me pitao za tebe. Poznaješ ga?

– Poznajem, upoznali smo se lani u Lugi – odgovori ona posve jednostavno, sjedajući do mene i prijazno me gledajući. Ne znam zašto, ali sam mislio da će se ona sva zajapuriti kad joj kažem za Vasina. Sestra mi je plavojka, ima svijetloplavu kosu; po kosi nije nalik ni na majku ni na oca, ali su joj oči i ovalno lice gotovo jednaki kao u majke. Nos joj je posve ravan, malen i pravilan; ima, uostalom, još jednu osobitost – sitne pjege po licu, što majka uopće nema. Od Versilova je naslijedila malo šta, možda tek tanki struk, visok stas i nekako zgodan hod. Meni nije baš nimalo nalik; dva suprotna pola.

– Bila sam tri mjeseca s njima – doda Liza.

– To ti, Lizo, za Vasina kažeš *njima?* Treba da kažeš *njim,* a ne *njima.* Oprosti, seko, što te ispravljam, ali mi je krivo što su tvoj odgoj, čini se, sasvim zanemarili.

– Sramota je što to pred majkom govoriš – planu Tatjana Pavlovna kao vatra živa. – A i lažeš – uopće ga nisu zanemarili.

– Ništa nisam ni rekao protiv majke – uzvratio sam oštro. – Da znate, mama, da je za me Liza druga vi; vi ste od nje stvorili isto takvo divno stvorenje, po dobroti i karakteru, kakvo ste sigurno i sami bili, i kakvi ste i sad i kakvi ćete uvijek biti... Mislim samo na onu tobožnju uglađenost, na sve one društvene gluposti koje su, ipak, prijeko potrebne. Ogorčen sam samo zato što te Versilov, da je čuo kako za Vasina kažeš *njima* a ne *njim*, sigurno uopće ne bi ispravio – toliko je nadut i ravnodušan prema nama. Eto što me ljuti!

– Sam je ko medvjed, a druge bi učio uglađenosti. Da se ne usudite više, gospodine, pred majkom govoriti »Versilov«, a ni preda mnom – to neću trpjeti! – prostrijeli me Tatjana Pavlovna očima.

– Mama, danas sam dobio plaću, pedeset rubalja, evo izvolite, uzmite!

Priđoh i dadoh joj novce; ona se odmah uznemiri.

– Ah, ne znam mogu li ih primiti! – reče kao da se boji dotaknuti novce.

– Ma zaboga, mama, ako me vas dvije smatrate za sina i brata, onda...

– Ah, skrivila sam ti nešto, Arkadije; priznala bih ti koješta, ali te se užasno bojim...

Dok je to govorila, smiješila se bojažljivo i ponizno; ni sad je nisam razumio pa sam joj se utekao u riječ:

– Da, zbilja, mama, znate li da se danas na sudu rješavao spor između Andreja Petroviča i Sokoljskih?

– Ma znam! – uskliknu ona i sklopi u strahu ruke (njena vična kretnja.)

– Danas? – lecnu se Tatjana Pavlovna. – Ma ne može biti, on bi nam već bio rekao. Je li tebi rekao? – okrenu se mojoj majci.

– Ah, nije rekao da je danas, to nije rekao. Ma ja se cijelog ovog tjedna nešto bojim. Pomolila bih se Bogu baš da i izgubimo, samo da skinemo tu brigu s vrata pa da bude kao prije.

– Nije, dakle, ni vama rekao, mama! – uzviknuh. – Kakav je to čovjek! Eto vam primjera njegove ravnodušnosti i nadutosti; što sam vam rekao?

– A kako je riješeno, kako je riješeno? Ma tko ti je rekao? – navali na mene Tatjana Pavlovna. – Ma govori već jednom!

– Pa evo i njega! Možda će nam on sve ispričati – kazah pošto sam čuo korake u hodniku, pa brže-bolje sjedoh do Lize.

– Braco, poštedi mamu, ako boga znaš, budi strpljiv s Andrejem Petrovičem... – šapnu mi sestra.

– Hoću, hoću, zato sam se i vratio – stisnuh joj ruku. Liza me prilično nepovjerljivo pogledala a imala je i pravo.

II

Ušao je vrlo zadovoljan sam sobom, toliko zadovoljan da nije smatrao za potrebno da prikrije svoje raspoloženje. Pa i uopće se u posljednje vrijeme navikao da se pred nama vlada slobodno, bez ikakvih obzira, i to ne samo kad je zle volje nego čak i kad je smiješan, čega se svak kloni; a dobro je znao da ćemo shvatiti sve do najmanje pojedinosti. Posljednju godinu dana on se, kako je napomenula Tatjana Pavlovna, zapustio u odijevanju: bio je još pristojno obučen, ali mu je odjeća bila stara i obična. Uistinu, nosio je rublje po dva dana, zbog čega se majka čak žalostila; to se kod njih smatralo za žrtvu, i sva je ta skupina odanih žena doista držala da je to pravi pothvat. Šešire je uvijek nosio mekane, crne, sa širokim obodom; kad bi na vratima skinuo šešir, na glavi bi mu se izdigao cio buć bujne, ali dobrano progrušane kose. Rado sam gledao tu njegovu kosu kad je skidao šešir.

– Dobar večer; svi ste na okupu; čak je i on tu? Čuo sam mu glas još iz predsoblja; mene je grdio, ako se ne varam?

Jedan je od znakova njegova dobra raspoloženja bio to što se šalio na moj račun. Ja, dakako, nisam odgovorio. Ušla je Lukerja sa cijelom vrećom nekakvih kupljenih stvari i stavila je na stol.

– Pobjeda, Tatjano Pavlovna; dobio sam parnicu, a kneževi se, naravno, neće usuditi žaliti. Pobijedio sam! Odmah sam uspio uzajmiti tisuću rubalja. Sofija, ostavi sad posao, nemoj kvariti oči! A ti s posla, Lizo?

– Da, tata – odgovori Liza ljubezno; ona ga je nazivala ocem; ja se tome nikako nisam htio pokoriti.

– Jesi li umorna?

– Jesam.

– Ostavi posao, sutra nemoj ni ići, i uopće nemoj više raditi!

– Meni je bolje ovako, tata.

– Molim te... Nikako ne trpim da žene rade, Tatjano Pavlovna.

– Pa kako bi bez posla? Da žene ne rade!...

– Znam, znam, sve je to lijepo i točno i unaprijed se slažem; ali u prvom redu mislim na ručni rad. Zamislite, kod mene je to, čini

se, jedan od bolesnih ili, bolje reći, pogrešnih dojmova iz djetinjstva. Od nejasnih uspomena iz svoje pete ili šeste godine najčešće se sjećam – s gađenjem, naravno – konklave pametnih žena, ozbiljnih i osornih, oko okrugla stola, škara, tkanina, uzoraka i modnih slika. Sve one raspravljaju i dogovaraju se klimajući glavama važno i polako, mjere i računaju i spremaju se krojiti. Sva ona prijazna lica koja me toliko vole najednom su postala nepristupačna; da se samo malo zaigram, odmah bi me izveli. Čak i moja sirota dadilja, koja me drži za ruku i ne odgovara na moje povike i trzaje, gleda i sluša sve kao da je pred rajskom pticom. Eto, tu ozbiljnost pametnih lica i važnost prije nego se počne krojiti čak mi je i sad, ne znam zašto, mučno zamisliti. Tatjano Pavlovna, vi strašno volite krojiti! Ma koliko to aristokratski zvučalo, ja ipak više volim ženu koja uopće ne radi. Ne mislim na tebe, Sofja... Nipošto! Žena ionako ima veliku moć. To, uostalom, i sama znaš, Sonja. Što vi mislite, Arkadije Makaroviču, sigurno se ne slažete sa mnom?

– Slažem se, zašto ne – odgovorih. – Osobito ste lijepo rekli da žena ima veliku moć, iako ne razumijem zašto ste to povezali s radom. I sami znate da se mora raditi kad se nema novaca.

– Ali je sad dosta rada – obrati se on majčici koja je sva sjala (kad se on obratio meni, sva se stresla). – Da bar neko vrijeme ne vidim ručnog rada, molim vas, meni za ljubav! Ti si, Arkadije, kao dijete našeg doba, sigurno nekakav socijalist; e pa, vjeruješ li, mili moj, da najviše vole dangubiti baš ljudi iz puka koji vječito rade!

– Odmarati se, valjda, a ne dangubiti.

– Ne, nego baš dangubiti, plandovati; to im je ideal! Poznavao sam jednog čovjeka koji je vječito radio, iako nije bio iz puka: bio je prilično duševno razvijen i umio je rasuđivati. On je sav svoj život, svaki božji dan možda, snatrio zaneseno i razdragano o najpotpunijoj dangubi, da tako kažem, uzdižući ideal do vrhunca – do beskrajne nezavisnosti, do vječite slobode snatrenja i dokona razmišljanja. Tako je bilo sve dok ga rad nije skršio; nije mu bilo pomoći; umro je u bolnici. Ponekad ozbiljno pomišljam da su sve ono o uživanju u radu izmislili dokoni ljudi, dakako čestiti. To je jedna od »ženevskih ideja« s kraja prošloga stoljeća. Prekjučer sam, Tatjano Pavlovna, izrezao iz novina jedan oglas, evo ga (izvadi komad papira iz džepa na prsluku), od jedne od onih nebrojenih »studentica« koje znaju klasične jezike i matematiku i koje su spremne da odu i u provinciju, u potkrovlje ili bilo kamo. Evo slušajte: »Nastavnica priprema učenike za sve škole (čujete li, za sve) i daje satove iz aritmetike« – svega jedan redak, ali

klasičan! Priprema učenike za škole – pa onda valjda i iz aritmetike? Ali je kod nje aritmetika posebno. To, to je već gola glad, to je najniži stupanj bijede. Tu je dirljiva baš ta nespretnost: očito da nije nikad učila za nastavnicu, a i teško da bi mogla što poučavati. Ali, makar je došlo glave, daje i posljednji rubalj novinama i oglašava da priprema učenike za sve škole i još daje satove iz aritmetike. *Per tutto mundo e in altri siti.*[1]

– Ah, Andreju Petroviču, da joj pomognemo! Gdje stanuje? – kliknu Tatjana Pavlovna.

– E, mnogo je takvih. – On strpa oglas u džep. – U ovoj su vreći sami darovi – evo tebi, Lizo, i vama, Tatjano Pavlovna! Sofja i ja ne volimo slatkiše. Izvoli i ti, mladiću! Sve sam kupio kod Jelisejeva i kod Balea. Previše smo dugo »gladovali«, kako kaže Lukerja. (NB. Nikad nitko nije kod nas gladovao.) Evo grožđa, bombona, krušaka i pite s jagodama; čak sam uzeo i odlična likera. I lješnjaka. Zanimljivo je da još od malih nogu volim lješnjake, i to, znate, Tatjano Pavlovna, one najobičnije. Liza se uvrgla na mene; i ona voli, kao vjeverica, krckati lješnjake. Ali nema ničeg ljepšeg, Tatjano Pavlovna, nego kad onako iznenada, prebirući uspomene iz djetinjstva, zamisliš na trenutak da si u šumi, u šikari, i da bereš lješnjake... Već je jesensko doba, ali je vedro, katkad i vrlo svježe, zavučeš se u šipražje, lutaš po šumi, lišće miriše... Vidim nešto simpatično u vašem pogledu, Arkadije Makaroviču?

– I ja sam svoje rano djetinjstvo proveo na selu.

– Kako, pa ti si, čini mi se, živio u Moskvi... ako se ne varam.

– On je bio kod Andronikovljevih u Moskvi kad ste vi doputovali, a prije toga je živio kod vaše pokojne tetke, Varvare Stepanovne, na selu – preuze Tatjana Pavlovna.

– Sofja, evo ti novci, spremi ih! Obećali su da će mi ovih dana dati pet tisuća.

– Kneževi, dakle, nemaju više nikakve nade? – priupita ga Tatjana Pavlovna.

– Baš nikakve, Tatjano Pavlovna.

– Uvijek sam bila uz vas, Andreju Petroviču, i uz sve vaše, i bila sam prijatelj vaše obitelji; ali premda mi kneževi nisu nitko i ništa, bogme mi ih je žao. Nemojte se ljutiti, Andreju Petroviču!

– Ne kanim ništa dijeliti s njima, Tatjano Pavlovna.

– Vi, naravno, znate, Andreju Petroviču, što ja mislim; oni bi bili odustali od parnice da ste im vi u samu početku ponudili da

[1] Za cijeli svijet i druga mjesta.

sve popola podijelite; sad je, naravno, kasno. Uostalom, nije na meni da sudim... To kažem samo zato što ih pokojnik sigurno ne bi mimoišao u oporuci.

– Ne samo što ih ne bi mimoišao, nego bi im sigurno sve ostavio, a mimoišao bi samo mene da je znao valjano obaviti posao i napisati oporuku kako treba; ali je sad zakon na mojoj strani, i gotovo. Ne mogu i neću da dijelim bilo s kim, Tatjano Pavlovna, i kvit posla.

Ovo je izgovorio čak ozlojeđeno, kako se malokad usuđivao govoriti. Tatjana Pavlovna umuknu. Majka je nekako turobno oborila oči; Versilov je znao da ona povlađuje Tatjani Pavlovnoj.

»Tu je posrijedi ona ćuška iz Emsa!« – pomislih. Spis koji mi je dao Kraft i koji mi je bio u đepu žalosno bi svršio kad bi njemu dopao šaka. Odjednom sam osjetio da mi je sve to još na vratu; ta me pomisao, u vezi sa svim ostalim, naravno, samo razdražila.

– Arkadije, htio bih da se ti, mili moj, malo bolje obučeš; nisi slabo obučen, ali bih ti za ubuduće mogao preporučiti jednog dobrog Francuza koji je vrlo savjestan i ima ukusa.

– Molim vas da mi nikad više ne predložite tako nešto – opalih kao iz puške.

– Kako to misliš?

– Ja, naravno, ne smatram da bih se time ponizio, ali se mi ne slažemo baš tako dobro, čak se, naprotiv, nikako ne slažemo, s obzirom da neću ovih dana, već od sutra, ići više knezu, jer nemam tamo baš nikakva posla...

– Pa to ti je posao, da ideš tamo i sjediš s njim!

– Takve me misli ponižavaju.

– Ne razumijem; a, uostalom, ako si baš toliko osjetljiv, nemoj uzimati novce od njega, nego ga samo posjećuj! Inače ćeš ga strašno ražalostiti; on se navikao na tebe, vjeruj mi... Uostalom, kako hoćeš...

Bilo mu je, očito, neugodno.

– Vi kažete da ne tražim novaca, a baš vama imam zahvaliti što sam se danas osramotio: niste mi ništa rekli, pa sam danas zatražio od njega plaću za ovaj mjesec.

– Već si se, dakle, snašao; a ja sam, moram ti priznati, mislio da nećeš tražiti; kako ste vi ipak dan-danas svi spretni! Nema više mladosti, Tatjano Pavlovna.

Strašno se ljutio, ali sam se i ja strašno rasrdio.

– Trebalo je da pročistim račune s vama... vi ste me na to natjerali – a sad ne znam što ću.

– Da, zbilja, Sofi, daj odmah Arkadiju njegovih šezdeset ruba-

lja; a ti se, mili moj, nemoj ljutiti što se žurimo s obračunom. Vidim ti po licu da imaš u glavi nekakav naum i da ti je potreban... obrtni kapital... ili tako nešto.

– Ne znam što odaje moje lice, ali nikako nisam očekivao od mame da će vam reći za te novce, kad sam je toliko molio – pogledao sam majku i sijevnuo očima. Ne mogu iskazati riječima koliko me to uvrijedilo.

– Arkašo, dušo, oprosti, ako boga znaš, nisam mogla da ne reknem...

– Mili moj, nemoj joj zamjeriti što mi je otkrila tvoje tajne – obrati se on meni – a osim toga je to uradila u najboljoj namjeri – naprosto se majka htjela pohvaliti sinovim osjećajima. Ali vjeruj mi da bih ja ionako pogodio da imaš kapital. Sve su tvoje tajne ispisane na tom tvom čestitom licu. On ima »svoju ideju«, Tatjano Pavlovna, šta sam vam rekao.

– Ostavimo po strani moje čestito lice – sipao sam dalje. – Znam da vi često vidite ljude skroz-naskroz, premda u drugim prilikama ne vidite dalje od svog nosa – i divio sam se vašoj pronicavosti. Pa dobro, ja imam »svoju ideju«. To što ste se baš tako izrazili, to je, naravno, puka slučajnost, ali se ja ne bojim priznati: imam »ideju«. Ne bojim se i ne stidim se.

– Glavno je da se ne stidiš.

– Pa ipak vam je neću nikad otkriti.

– To jest, nećeš se udostojati da je otkriješ. Ne treba, mili moj, ionako znam bit tvoje ideje; ona je, svakako:

U pustinju se ja povlačim.[1]

Mislim, Tatjano Pavlovna, da bi on htio... postati Rothschild, ili tako nešto, i povući se u svoju veličinu. Dakako da će vama i meni velikodušno dodijeliti mirovinu – meni možda i neće – ali svakako, samo smo ga na trenutak vidjeli. On vam je kod nas kao mlad mjesec – tek što se pokaže, već zađe.

Protrnuo sam. Naravno, sve je to bila puka slučajnost: on nije ništa znao i mislio je nešto sasvim drugo, iako je spomenuo Rothschilda; ali kako je mogao tako točno proniknuti u moje osjećaje: da raskrstim s njima i da se povučem? Sve je predvidio i unaprijed htio tragičnost činjenica okaljati svojim cinizmom. Da se strašno ljutio, o tom nije bilo nikakve sumnje.

– Mama! Oprostite što sam se prenaglio, pogotovo kad se pred

[1] Prvi stih popularne pjesme koju je sastavila i pjevala pjevačica M. V. Zubova (umrla 1779).

Andrejem Petrovičem ionako ne može ništa sakriti – nasmijao sam se na silu, trudeći se da bar na trenutak okrenem sve na šalu.

– Najpametnije je, dragi moj, što si se nasmijao. Nemaš pojma koliko time svaki čovjek dobiva, čak i što se tiče vanjštine. Govorim sasvim ozbiljno. On se, Tatjano Pavlovna, uvijek drži kao da nosi u glavi nešto što je toliko silno važno da se čak i sam zbog toga srami.

– Ozbiljno vas molim, Andreju Petroviču, da budete malo ozbiljniji.

– Imaš pravo, mili moj; ali treba reći jednom zasvagda, da se poslije više ne vraćamo na sve to. Ti si došao k nama iz Moskve u namjeri da se odmah pobuniš – eto što zasad znamo o ciljevima tvoga dolaska. O tome da si došao u namjeri da nas nečim zadiviš, o tome, naravno, neću ni da govorim. Zatim, cijeli si mjesec dana kod nas i vičeš na nas – a očito je da si pametan čovjek, pa bi kao takav mogao prepustiti to vrčanje onima koji se nikako drukčije ne mogu osvetiti ljudima za svoju ništavost. Neprestano se zatvaraš u sebe, a tvoja čestita vanjština i rumeni obrazi jasno svjedoče o tome da bi mogao svima potpuno slobodno gledati u oči. On je hipohondar, Tatjano Pavlovna; ne razumijem zašto su svi oni dandanas hipohondri?

– Kad ne znate gdje sam odrastao, kako biste mogli znati zašto sam hipohondar!

– Eto odgonetke: uvrijedio si se što sam zaboravio gdje si odrastao!

– Ni govora, nemojte mi pripisivati gluposti! Mama, Andrej Petrovič me maloprije pohvalio što sam se nasmijao; pa hajde onda da se smijemo, što ćemo samo ovako sjediti! Hoćete li da vam pričam o svojim doživljajima? Pogotovo kad Andrej Petrovič ne zna baš ništa o mojim dogodovštinama.

Prekipjelo mi je. Znao sam da nikad više nećemo sjediti svi zajedno, i da se nikad više neću vratiti u ovu kuću kad jednom odem – i zato se, uoči svega toga, nisam mogao obuzdati. On me sam potakao na takav rasplet.

– To je, naravno, vrlo lijepo od tebe, samo ako zaista bude smiješno – napomenu on gledajući mi pronicavo u oči. – Ti si postao nekako grub, mili moj, ondje gdje si odrastao, ali si još, uostalom, prilično pristojan. On je danas zbilja mio, Tatjano Pavlovna, a vi ste dobro učinili što ste napokon razvezali tu vreću.

Ali se Tatjana Pavlovna namrgodila; nije se ni osvrnula na njegove riječi, nego je nastavila razvezivati vreću i slagati darove na donesene tanjure. I majka je sjedila u krajnjoj nedoumici,

shvaćajući i sluteći, naravno, da se ovo neće dobro svršiti. Sestra me još jednom gurnula laktom.

III

– Naprosto bih htio da vam svima ispričam – počeo sam posve prirodno – kako se jedan otac prvi put sreo sa svojim dragim sinom; to se dogodilo baš »ondje gdje si odrastao...«

– Ali, mili moj, neće li to biti... dosadno? Znaš, *tous les genres...*[1]

– Nemojte se mrštiti, Andreju Petroviču, nipošto ne smjeram na ono što vi mislite. Htio bih samo da vas sve nasmijem.

– Uslišao te dragi bog, mili moj! Znam da nas sve voliš i... da ne želiš da nam pokvariš večer – progunđa nekako neprirodno, nehajno.

– Vi ste, naravno, i sad na mom licu pročitali da vas volim?

– Jesam, djelomično sam pročitao.

– E, a ja sam isto tako na licu Tatjane Pavlovne već odavno pročitao da je zaljubljena u mene. Nemojte me gledati tako divlje, Tatjano Pavlovna, radije se smijte! Radije se smijmo!

Ona se najednom naglo okrenu meni i oštro me gledaše oko pola minute.

– Pazi se! – priprijeti mi prstom, ali tako ozbiljno da se to više uopće nije moglo odnositi na moju glupu šalu, nego je bilo upozorenje na nešto drugo: »Da nećeš opet početi?«

– Pa zar se zbilja ne sjećate, Andreju Petroviču, gdje smo se prvi put sreli u životu?

– Bogme sam, mili moj, zaboravio, oprosti mi, molim te! Sjećam se samo da je to bilo davno, davno, i da je bilo negdje...

– A sjećate li se vi, mama, kad ste bili na selu gdje sam, čini mi se, živio do svoje šeste ili sedme godine i, što je najvažnije, jeste li doista bili kadgod u tom selu, ili mi se samo kao u snu pričinja da sam vas ondje prvi put vidio? Htio sam vas to već davno pitati, ali sam odgađao, a sad je došlo vrijeme.

[1] »*Tous les genres sont bons hors le genre ennuyeux,*« što znači: »Svi su žanrovi dobri osim dosadnog« krilatica koja je potekla iz Voltaireova predgovora komediji *Razmetni sin.*

– Dabome, Arkašenjka, dabome da sam bila! Jest, ja sam kod Varvare Stepanovne bila tri puta u gostima; prvi put sam došla kad ti je bila svega godinica dana, drugi put kad si bio u četvrtoj godinici, i onda, kad si navršio šest godinica.

– E pa eto, ja sam vas cijeli ovaj mjesec htio to pitati.

Majka se sva zajapurila od nagle navale uspomena i nježno me upitala:

– Pa zar me se ti, Arkašenjka, zbilja još odonda sjećaš?

– Ničega se ne sjećam i ništa ne znam, samo mi je u srcu ostalo za cijeli život nešto od vašeg lica i, osim toga, ostala je spoznaja da ste mi vi majka. Cijelo to selo i sad vidim kao u snu, čak sam i dadilju zaboravio. Te se Varvare Stepanovne malčice sjećam samo zato što je imala vječito povezane obraze. Sjećam se još oko kuće golema drveća, lipa valjda, zatim pokatkad jakog sunčanog svjetla kroz otvorene prozore, vrtića sa cvijećem pred kućom, staze, a vas se, mama, sjećam jasno samo u jednom trenutku, kad sam jednom bio na pričesti u tamošnjoj crkvi, pa ste me pridigli da primim pričešće i poljubim putir; bilo je ljeto i golub je proletio ispod kupole, od prozora do prozora...

– Bože sveti! Sve je to baš tako bilo – pljesnu majka rukama. – I goluba se toga dobro sjećam. Ti si se pred samim putirom stao otimati i vikati: »Golub, golub!«

– Vaše lice ili nešto od njega, izraz, toliko mi se urezalo u sjećanje da sam vas poslije pet godina, u Moskvi, odmah prepoznao, iako mi nitko tada nije rekao da ste mi vi majka. A kad sam prvi put vidio Andreja Petroviča, odveli su me od Andronikovljevih; kod njih sam do tada mirno i lijepo proveo punih pet godina. Njihova se državnog stana sjećam do u tančine i svih onih gospođa i gospođica koje su sad već u godinama, i njihova puna doma, i sama Andronikova, kako je sav živež, perad, smuđeve i odojke sam donosio u vrećama iz grada, i kako nam je za stolom, umjesto žene, koja se uvijek nešto prenemagala, nalijevao juhu, pa smo se uvijek svi za stolom tome smijali, a on prvi. Ondje su me gospodične naučile francuski, ali sam najviše volio Krilovljeve basne, mnoge sam naučio napamet pa sam svaki dan deklamirao po jednu Andronikovu, a ulazio sam mu ravno u majušni kabinet, imao on posla ili ne imao. E pa, eto, preko basne sam se i s vama upoznao, Andreju Petroviču... Vidim da se već pomalo sjećate.

– Ponečega se sjećam, dragi moj, baš si mi tada nešto ispričao... neku basnu ili nešto iz *Teško pametnome,* čini mi se? Ipak, kako ti sve to pamtiš!

– Pamtim! Kako ne bih pamtio! Samo sam se toga i sjećao cijeloga svog života.

– Lijepo, lijepo, dragi moj, upravo me razgaljuješ.

Čak se i osmjehnuo, a za njim su se odmah počele osmjehivati i majka i sestra. Povjerenje se vraćalo; samo me Tatjana Pavlovna, pošto je razmjestila na stolu darove i sjela u kut, i dalje strijeljala opakim pogledom. Nastavih:

– Dogodilo se to tako da je najednom, jednog lijepog dana, došla po mene moja prijateljica iz djetinjstva, Tatjana Pavlovna, koja se u mom životu uvijek pojavljivala iznenada, kao u kazalištu, i odvezla me u kočiji u neku gospodsku kuću, u raskošan stan. Vi ste tada, Andreju Petroviču, odsjeli kod Fanariotovke, u njenoj praznoj kući koju je ona od vas nekad bila kupila; ona je pak u to vrijeme bila u inozemstvu. Ja sam tada još nosio bluzice; tu su mi najednom obukli zgodan mali modri redengot i dali mi krasno rublje. Tatjana Pavlovna imala je cijeli taj dan posla sa mnom i nakupovala mi mnogo stvari; ja sam pak hodao po svim onim praznim sobama, i ogledao se u svim zrcalima. Eto, tako sam sutradan ujutro, oko devet sati, lutajući po stanu, najednom upao, sasvim slučajno, u vaš kabinet. Već sam vas dan prije vidio, čim su me bili dovezli, na stubištu, ali samo letimice. Silazili ste niza stepenice da se odvezete nekamo kočijom; u Moskvu ste bili doputovali sami, nakon neobično duga izbivanja i na kratko vrijeme, tako da su se posvuda otimali o vas i gotovo nikad niste bili kod kuće. Kad ste se sreli s Tatjanom Pavlovnom i sa mnom, samo ste otegnuto ispustili: »A!« i niste se čak ni zaustavili.

– Pripovijeda izvanredno zanosno – pripomenu Versilov Tatjani Pavlovnoj, ali se ona okrenu a da mu ništa ne odgovori.

– Kao da vas sad gledam, onako lijepa i u naponu snage. Pravo je čudo kako ste se uspjeli postarati i poružnjeti u ovih devet godina, oprostite što sam ovako iskren; doduše, i tada vam je već bilo trideset i sedam godina, ali nisam mogao odvojiti očiju od vas: kakvu ste imali divnu kosu, gotovo sasvim crnu, sjajnu, bez ijedne sijede; brkove i zaliske kao da vam je zlatar izdjeljao – ne znam kako bih se drukčije izrazio: lice blijedo, bez sjaja, a ne tako bolesno blijedo kao sada, nego onakvo kakvo je sad u vaše kćeri, Ane Andrejevne, koju sam imao čast nedavno vidjeti; oči užarene i tamne, a zubi blistavi, osobito kad ste se smijali. Baš ste se nasmijali kad ste me vidjeli da ulazim; tada nisam bogzna što shvaćao pa mi je od vašeg smijeha srce zaigralo. Toga ste jutra bili u tamnoplavom baršunskom kaputu, s plavkastocrvenim šalom na prekrasnoj košulji s alasonskim čipkama, stajali ste pod zrca-

lom s bilježnicom u ruci i učili, recitirali, posljednji monolog Čackoga[1] i napose njegov posljednji uzvik:

Kočiju mi dajte, kočiju!

– Ma zaboga, pa zbilja je bilo tako kako kaže – uskliknu Versilov. – Tada sam pristao, iako sam došao na kratko vrijeme u Moskvu, da zbog bolesti Žilejka igram ulogu Čackoga u kućnoj predstavi kod Aleksandre Petrovne Vitovtove!

– Pa niste valjda zaboravili? – nasmija se Tatjana Pavlovna.

– On me sad podsjetio! I moram priznati da su mi ono nekoliko dana u Moskvi bili možda najljepši časovi u životu! Svi smo još tada bili tako mladi... i svi smo tada tako nestrpljivo čekali... Tada sam u Moskvi iznenada sreo toliko... Ali nastavi, dragi moj, ovaj put si vrlo dobro učinio što si me podsjetio na pojedinosti...

– Ja sam stajao, gledao vas i najednom uzviknuo: »Ah, divota, pravi Čacki!« Vi ste se najednom okrenuli meni i zapitali me: »Pa zar ti već znaš tko je Čacki?« – pa ste sjeli na divan i, onako izvrsno raspoloženi, počeli piti kavu. Tada sam vam rekao da kod Andronikova svi mnogo čitaju, a da gospođice znaju mnoge pjesme napamet i da scene iz *Teško pametnome* same kod kuće igraju, i da smo cijelu prethodnu sedmicu svake večeri čitali svi zajedno, naglas, *Lovčeve zapise,* a da ja najviše volim Krilovljeve basne i da ih znam napamet. Tada ste mi rekli neka nešto recitiram, a ja sam recitirao *Izbiračicu:*

Djevojka je jedna momka tražila.

– Tako je, tako je, e, sad se svega sjećam – uzviknu opet Versilov. – A i tebe se, mili moj, dobro sjećam, tada si bio tako drag dečko, čak i okretan dečko, i kunem ti se da si se i ti za ovih devet godina promijenio nagore.

Tu su se svi nasmijali, čak i Tatjana Pavlovna. Očito je da se Andrej Petrovič želio našaliti i vratiti mi milo za drago zbog moje zajedljive napomene da se postarao. Svi su se raspoložili; pa i jest zgodno rekao.

– Dok sam ja recitirao, vi ste se sve više smješkali, ali nisam došao ni do polovice kad ste me prekinuli, pozvonili i sluzi koji je došao naložili da potraži Tatjanu Pavlovnu, koja je odmah dotr-

[1] Glavni junak u spomenutom Gribojedovljevom komadu.

čala tako radosna da sam je jedva prepoznao, iako sam je bio vidio dan ranije. Pred Tatjanom Pavlovnom sam iznova počeo recitirati *Izbiračicu* i izgurao sjajno do kraja, tako da se čak i Tatjana Pavlovna osmjehnula, a vi, Andreju Petroviču, vi ste čak uzviknuli: »Bravo!« i ushićeno napomenuli da ne bi bilo veliko čudo kad bi bistri dječak u mojim godinama lijepo deklamirao *Cvrčka i mrava,* ali ne basnu:

Djevojka je jedna momka tražila.
Tu još nije zgriješila.

Slušajte samo kako on izgovara: »Tu još nije zgriješila!« Jednom riječju, bili ste oduševljeni. Tada ste najednom počeli govoriti francuski s Tatjanom Pavlovnom, a ona se umah namrgodila i počela vam prigovarati, čak se i ražestila; ali kako se nitko ne može oduprijeti Andreju Petroviču kad se njemu nešto prohtije, Tatjana Pavlovna me brže-bolje odvela u moju sobu: tu su me ponovo umili, oprali mi ruke, promijenili rublje, namazali kosu pomadom i čak je nakovrčali. Zatim se pred večer i Tatjana Pavlovna prilično nagizdala, još više nego što sam očekivao, i povela me sa sobom u kočiji. Došao sam u kazalište prvi put u životu, na amatersku predstavu kod Vitovtovke; svijeće, lusteri, dame, oficiri, generali, gospodične, zastor, redovi stolica – ništa slično nisam dotle vidio. Tatjana Pavlovna sjela je na sasvim skromno mjesto u jednom od zadnjih redova i posjela me do sebe. Bilo je, dakako, i djece, ali se ja nisam više ni na šta obazirao, nego sam sa zebnjom u srcu čekao da počne predstava. Kad ste vi, Andreju Petroviču, stupili na pozornicu, bio sam u zanosu, u takvu zanosu da sam zaplakao – zašto, zbog čega, ne znam ni sam. Zašto sam zaplakao od zanosa – eto što mi nije išlo u glavu za svih ovih devet godina kad god bih se toga sjetio! Napeto sam pratio komediju, od koje sam, naravno, shvaćao samo to da se *ona njemu* iznevjerila i da se njemu rugaju glupani koji nisu vrijedni ni njegova malog prsta. Kad je deklamirao na plesu, shvaćao sam da je ponižen i uvrijeđen, da kori sve one bijednike, ali da je velik, velik! Naravno, pomogla mi je u shvaćanju i ona priprema kod Andronikova, ali i vaša gluma, Andreju Petroviču! Prvi put sam vidio pozornicu! A kad su se razilazili, kad je Čacki viknuo: »Kočiju mi dajte, kočiju!« (a divno ste viknuli), skočio sam sa stolca i s cijelom dvoranom, kojom se zaorio pljesak, zapljeskao i zaviknuo iz sveg grla: »Bravo!« Živo se sjećam kako me u taj isti mah ubolo nešto kao pribadača otraga, »pod krstima«, to me

bijesno uštinula Tatjana Pavlovna, ali se nisam ni osvrnuo na to! Dakako da me odmah nakon predstave *Teško pametnome* Tatjana Pavlovna odvela kući. »Da ne bi ostao na plesu, a zbog tebe ni ja ne mogu ostati!« – siktali ste vi, Tatjano Pavlovna, na mene cijelim putem u kočiji. Svu sam noć bio u bunilu, a sutradan u deset sati stajao sam već pred kabinetom, ali je kabinet bio zatvoren: kod vas su sjedili neki ljudi i vi ste s njima sklapali neke poslove; a onda ste se najednom odvezli na cijeli dan i vratili se kasno u noći tako da vas nisam ni vidio! Zaboravio sam, naravno, što sam vam tada htio reći, a nisam ni tada znao, ali sam žarko želio da vas što prije vidim. A sutradan ujutro, već oko osam sati, otputovali ste u Serpuhov. Upravo ste bili prodali imanje u Tulskoj guberniji da biste podmirili vjerovnike, ali vam je svejedno ostala lijepa hrpa novaca, zato ste se i sjetili da dođete u Moskvu u koju niste dotle smjeli ni primirisati, jer ste se bojali vjerovnika; i samo onaj bezobraznik iz Serpuhova, jedini od svih vjerovnika, nije htio da primi polovicu potraživanja mjesto čitavoga. Tatjana Pavlovna nije čak ni odgovarala na moja pitanja: »Šta te briga, već prekosutra ću te odvesti u internat; spremi se, uzmi svoje bilježnice, sredi knjige i nauči se sam spremati kovčeg, jer vam nije, gospodine moj, suđeno da živite gospodski«, te ovo, te ono, zvrndali ste mi, bome, Tatjano Pavlovna, ta tri dana! Tako je i bilo, odveli su me u internat, k Tušaru, onako zaljubljena u vas, Andreju Petroviču, i onako bezazlena, i premda je, čini se, ono bila sasvim glupa slučajnost, to jest cijeli taj naš susret, vjerujete li da sam ipak poslije, pola godine kasnije, htio pobjeći od Tušara k vama!

– Lijepo si pripovijedao i dozvao mi sve u tako živo sjećanje – otržito će Versilov – ali me najviše u tvom pripovijedanju iznenadilo obilje nekih čudnih pojedinosti, o mojim dugovima, na primjer. Da i ne govorimo o tome kako su te potankosti pomalo nedolične, ne razumijem kako si uopće došao do njih?

– Potankosti? Kako sam došao do njih? Pa ponovo vam kažem da nisam ništa drugo ni radio svih ovih devet godina nego prikupljao potankosti o vama.

– Čudno priznanje, i čudna razonoda!

Okrenuo se ležeći napola u naslonjaču i čak malko zijevnuo – ne znam je li namjerno ili nenamjerno.

– Što, da nastavim o tome kako sam od Tušara htio pobjeći k vama?

– Zabranite mu, Andreju Petroviču, ušutkajte ga i istjerajte iz sobe – graknu Tatjana Pavlovna.

– Ne mogu, Tatjano Pavlovna – odgovori joj Versilov značajno. – Arkadij je, očito, nešto naumio i zato ga svakako treba pustiti da završi. Pa neka ga! Ispričat će sve i skinuti breme s vrata, a njemu i jest najvažnije da skine breme s vrata. De, dragi moj, počni svoju novu priču, to jest tek tako kažem: novu, a ne boj se, znam joj kraj.

IV

– Bježao sam, to jest htio sam pobjeći k vama, vrlo jednostavno. Sjećate li se, Tatjano Pavlovna, kako vam je Tušar, dva tjedna pošto ste me smjestili kod njega, napisao pismo, je li? Meni je poslije Marja Ivanovna i pismo pokazivala, ono se isto tako našlo među spisima pokojnoga Andronikova. Tušar se najednom sjetio da je premalo zaračunao, pa vam je »dostojanstveno« saopćio u pismu da se u njegovu zavodu školuju kneževi i senatorska djeca, pa da drži da je nedostojno njegova zavoda da drži pitomca takva podrijetla kao što sam ja, ako mu još ne doplatite.

– *Mon cher*, mogao bi...

– Ma dobro, dobro – presjekoh ga u riječi – da kažem samo koju riječ o Tušaru. Vi ste mu, Tatjano Pavlovna, odgovorili, već iz provincije, nakon dva tjedna, i odlučno ga odbili. Bio je to vrlo nizak, ali vrlo krepak mali Francuz od svojih četrdeset pet godina, rodom doista iz Pariza, dakako iz postolarske obitelji, ali je već od pamtivijeka bio u Moskvi redoviti profesor francuskog jezika i imao i neke titule kojima se neobično ponosio – izvanredno neobrazovan čovjek. A nas je, pitomaca, bilo svega šest; od njih je jedan doista bio nekakav nećak moskovskog senatora, a svi smo mi kod Tušara živjeli baš kao u obitelji, najviše pod nadzorom njegove supruge, vrlo izvještačene dame, kćeri nekog ruskog činovnika. Ja sam se za ta dva tjedna pravio strašno važan pred drugovima, razmetao se svojim modrim redengotom i svojim taticom Andrejem Petrovičem, a njihova me pitanja zašto se zovem Dolgoruki, a ne Versilov nisu nimalo zbunjivala baš zato što nisam ni sam znao zašto je to tako.

– Andreju Petroviču! – viknula je Tatjana Pavlovna gotovo prijetećim glasom. Majka me, naprotiv, napeto slušala i vidio sam da želi da nastavim.

– *Ce*[1] Tušar... sad se zbilja sjećam da je bio takav nekakav

[1] Taj.

malen i vižlast – procijedi Versilov – ali su mi ga najtoplije preporučili...

– *Ce* Tušar došao je s pismom u ruci, prišao našem velikom hrastovu stolu za kojim smo sva šestorica nešto bubali, čvrsto me ščepao za rame, digao sa stolca i zapovjedio da uzmem svoje bilježnice.

– Tvoje mjesto nije ovdje nego ondje – pokazao mi je sobicu lijevo od predsoblja, u kojoj se nalazio običan stol, pleteni stolac i divan presvučen voštanim platnom – isti onakav kakav je onaj gore u mojoj potkrovnici. Otišao sam tamo začuđen i uplašen; nikad još nitko nije sa mnom grubo postupao. Nakon pola sata, kad je Tušar izišao iz učionice, počeo sam se zgledati i smijati s drugovima; oni su se, naravno, smijali meni, ali se nisam tome dosjetio nego sam mislio da se svi smijemo zato što smo veseli. Tada je baš naišao Tušar, zgrabio me za čupe i počeo vući.

– Ti ne smiješ sjediti s plemićkom djecom, ti si prosta porijekla, isto što i lakaj!

I snažno me udario po bucmastom, rumenom obrazu. To mu se odmah svidjelo pa me ćušnuo i drugi i treći put. Ridao sam, bio sam zaprepašten. Cijeli sam sat sjedio zarivši glavu među ruke i plakao, plakao. Dogodilo se nešto što nikako nisam mogao shvatiti. Ne razumijem kako je jedan čovjek koji nije bio zao, kao Tušar, stranac koji se čak radovao oslobađanju ruskih seljaka, mogao tući onako glupo dijete kakvo sam bio ja. Uostalom, bio sam samo začuđen, a nisam bio uvrijeđen; još nisam znao šta je uvreda. Mislio sam da sam vjerojatno učinio kakvu nepodopštinu, a kad se popravim, da će mi oprostiti i da ćemo se najednom svi opet razveseliti, poći na dvorište da se igramo i da ćemo poživjeti da ne može bolje.

– Dragi moj, da sam samo znao... – izusti Versilov smješkajući se nemarno, kao da je ponešto umoran – kakav je nitkov taj Tušar! Uostalom, još ne gubim nadu da ćeš se nekako potruditi da nam sve to napokon oprostiš i da ćemo opet poživjeti da ne može bolje.

I doista zijevnu.

– Pa ja nikoga i ne krivim, ni najmanje, i vjerujte mi da se ne žalim na Tušara! – povikah, ponešto smeten. – A i tukao me samo prva dva-tri mjeseca. Sjećam se da sam sve nekako htio da ga predobijem za sebe, letio sam da mu ljubim ruke i ljubio sam ih i neprestano plakao, plakao. Drugovi su mi se rugali i prezirali me, jer je Tušar počeo postupati sa mnom kao sa slugom, zapovijedao mi da mu dodajem odjeću dok se oblačio. Tu mi je dobro došla

moja urođena dodvorljivost: trudio sam se svim silama da mu ugodim i nimalo se nisam vrijeđao, jer tada još nisam ništa shvaćao, pa se i sad čudim kako sam tada bio još toliko glup da nisam mogao shvatiti da im nisam ravan. Doduše, drugovi su mi već i tada štošta objasnili, bila je to dobra škola. Tušar me, najposlije, radije udarao koljenom otraga, nego ćuškao; a nakon pola godine pokadšto bi me čak i pomilovao; ali bi me ovda-onda, a najmanje jedanput na mjesec, svakako istukao, da me podsjeti, da ne zaboravim. Uskoro sam opet smio sjediti s djecom i igrati se s njima, ali Tušar nije nijednom za one dvije i pol godine smetnuo s uma razliku u našem društvenom položaju, i premda ne često, ipak me do kraja tjerao da ga uslužujem, mislim baš zato da me podsjeti.

A bježao sam, to jest nakanio sam bio da pobjegnem, tek pet mjeseci nakon ona prva dva mjeseca. Uopće sam se u cijelom svom životu teško na bilo šta odlučivao. Kad bih legao u postelju i pokrio se, odmah bih počeo snatriti o vama, Andreju Petroviču, jedino o vama; nemam pojma zašto je to bilo tako. Čak sam vas i sanjao. Što je najvažnije, uvijek sam živo maštao kako ćete vi najednom doći, a ja ću vam pohrliti u zagrljaj, pa ćete me odvesti svojoj kući, u onaj kabinet, pa ćemo opet ići u kazalište, i slično. Najvažnije je bilo da se ne rastanemo – eto što je bilo najvažnije! A kad bih se ujutro probudio, mangupi bi me odmah počeli ismijavati i omalovažavati; jedan me od njih naprosto počeo tući i siliti da mu dodajem čizme; nazivao me najpogrdnijim imenima, a napose se trudio da mi objasni moje podrijetlo, na veselje svih prisutnih. A kad bi napokon došao i Tušar, bivalo mi je neizrecivo teško pri duši. Naslućivao sam da mi oni neće nikad oprostiti, o, već sam pomalo shvaćao što mi zapravo neće oprostiti i što sam zapravo zgriješio! I tako sam, napokon, odlučio da pobjegnem. Maštao sam strašno o tome puna dva mjeseca i napokon se odlučio; bio je rujan mjesec. Pričekao sam dok se u subotu svi drugovi ne raziđu na nedjeljni odmor, a dotle sam u potaji brižljivo spremio u zavežljaj najpotrebnije stvari; od novaca sam imao dva rublja. Htio sam pričekati dok se ne smrkne. »Onda ću sići niza stepenice« – mislio sam – »i izići i lijepo otići.« Kamo? Znao sam da je Andronikov već premješten u Petrograd, pa sam odlučio da potražim Fanariotovkinu kuću na Arbatu. »Noć ću već nekako provesti hodajući ili sjedeći, a ujutro ću pitati koga u dvorištu one kuće: gdje je sad Andrej Petrovič, a ako nije u Moskvi, u kojem je gradu ili državi? Zacijelo će mi reći, pa ću otići, a onda ću u drugom mjestu negdje nekoga pitati: na koju

mitnicu moram izići da stignem u taj i taj grad, pa ću izići i ići sve dalje i dalje. Neprestano ću ići; noćit ću gdjegod pod grmljem, a jest ću samo kruh, i dva rublja će mi za kruh dugo, dugo dostajati.« U subotu ipak nisam nikako mogao pobjeći; valjalo je čekati do sutradan, do nedjelje, i, baš kao naručeno, Tušar je te nedjelje otišao nekamo sa ženom; u cijeloj smo kući ostali samo ja i Agafja. Jedva sam čekao da padne noć, sjećam se kako sam sjedio u našoj dvorani pokraj prozora i gledao prašnu ulicu s drvenim kućicama i malobrojne prolaznike. Tušar je stanovao u zabačenu kraju pa se kroz prozore vidjela mitnica, i pitao sam se: da nije baš to ona prava? Sunce je na zalasku bilo jarkocrveno, nebo hladno, a ljut vjeter, baš kao danas, dizao je prašinu. Napokon se potpuno smrklo; stao sam pred ikonu i počeo se moliti, samo što brže, žurio sam se; uzeo sam zavežljaj i na prstima pošao niz naše škripave stube strepeći da me ne čuje Agafja u kuhinji. Vrata su bila zaključana, otvorio sam ih i najednom se preda mnom zacrnjela mrkla, mrkla noć, kao beskrajna, opasna neizvjesnost, a vjetar mi odnio kapu s glave. Izišao sam; sa suprotnog pločnika dopirala je promukla, pijana dernjava, psovanje nekog prolaznika; stao sam malo, pogledao i tiho se vratio, tiho se popeo gore, tiho se svukao, razvezao zavežljaj i legao potrbuške, bez suza i bez misli, i eto, baš sam tog trenutka počeo misliti, Andreju Petroviču! Eto, baš tog trenutka kad sam spoznao da sam, uz to što sam slugan, još i kukavica, počeo je moj pravi, istinski duhovni razvoj!

– A evo, baš sam te ovaj trenutak ja jednom zauvijek prozrela! – skoči najednom sa stolca Tatjana Pavlovna, štoviše, tako iznenada da sam bio posve zatečen. – Ma ti ne samo što si onda bio slugan, nego si i sad slugan, sluganska je duša u tebe! Što je priječilo Andreja Petroviča da te dade u postolare? Čak bi ti učinio dobro djelo, naučio bi zanat! Tko bi mogao od njega više očekivati ili tražiti? Otac ti, Makar Ivanič, nije da je očekivao, nego je tako reći tražio da vas, djecu njegovu, ne dižu iz nižeg staleža. Ne, ti ništa ne cijeniš što te je on doveo do sveučilišta i što si s njegovom pomoću stekao povlastice. Mangupi su ga, pomislite, zadirkivali, pa se on zakleo da će se osvetiti čovječanstvu ... đubre jedno!

Priznajem da sam bio osupnut tom upadicom. Ustao sam i neko vrijeme samo gledao, ne znajući što da kažem.

– Pa zbilja, Tatjana Pavlovna mi je rekla nešto novo – okrenuo sam se odrješito Versilovu – zbilja sam toliki slugan da se nikako ne mogu zadovoljiti samo time što me Versilov nije dao u posto-

lare; čak me ni »povlastice« nisu ganule, nego dajte vi meni, kao da velim, čitava Versilova, dajte mi oca... eto što sam ja tražio – pa kako da nisam slugan? Mama, već me osam godina peče savjest zbog onoga kako ste mi sami došli u posjet k Tušaru i kako sam vas tada primio, ali sad ne mogu o tome pričati, jer mi Tatjana Pavlovna ne bi dala. Možda ćemo se još vidjeti sutra, mama. Tatjano Pavlovna! A što ako sam ja i opet do te mjere lakaj da nikako ne mogu dopustiti čak ni to da se netko pored još žive žene ženi drugom? A, eto, to umalo što nije učinio Andrej Petrovič u Emsu! Mama, ako ne budete htjeli ostati s mužem koji će se sutra oženiti drugom, sjetite se da imate sina koji vam obećava da će uvijek biti poslušan sin, sjetite se i pođite sa mnom, ali samo pod uvjetom: »Ili on ili ja« – hoćete li? Ne tražim da mi sad odmah odgovorite, znam da se na takvo pitanje ne može odmah odgovoriti.

Ali nisam mogao dovršiti, ponajviše zato što sam se razjario i izgubio glavu. Majka je sva problijedjela i kao da ju je izdao glas: nije mogla izgovoriti ni riječi. Tatjana Pavlovna govorila je vrlo glasno i mnogo, tako da je nisam mogao čak ni razumjeti, i dva puta me munula šakom u leđa. Sjećam se samo da je vikala da su moje riječi »podmukle, othranjene u sitnoj duši, izopačene«. Versilov je nepomično sjedio i bio vrlo ozbiljan, nije se smješkao. Otišao sam gore, u svoju potkrovnicu. Posljednji pogled koji me ispratio iz sobe bio je sestrin prijekorni pogled; strogo je mahala glavom za mnom.

SEDMO POGLAVLJE

I

Opisujem sve te scene ne štedeći sebe, da bih se svega jasno prisjetio i obnovio dojmove. Kad sam se popeo u svoju potkrovnicu, nisam uopće znao treba li da se stidim ili da likujem, kao čovjek koji je izvršio svoju dužnost. Da sam bio malčice iskusniji, dosjetio bih se da i najmanju sumnju a tako nečemu treba tumačiti kao nešto loše. Ali me bunila jedna druga okolnost: ne znam čemu sam se radovao, ali sam se strašno radovao, iako sam naslućivao i otvoreno priznavao u duši da sam se dolje loše proveo. Čuk i to

što me Tatjana Pavlovna onako pakosno izgrdila bilo mi je samo smiješno i zabavno i nije me nimalo jedilo. Vjerojatno je sve to bilo zato što sam ipak pokidao lance i prvi put osjetio da sam slobodan.

Slutio sam isto tako da sam pogoršao svoj položaj: sad istom nisam bio načistu što da uradim s pismom o baštini. Sad će svakako svi pomisliti da se želim osvetiti Versilovu. Ali sam već dolje bio odlučio, dok je trajala ta prepirka, da o sudbini pisma odluči neka treća osoba i da zamolim Vasina da bude sudac, a ako on odbije, da zamolim još jednu drugu osobu, znao sam već koju. Jednom ću, samo radi toga, poći k Vasinu, mislio sam u sebi, a onda – onda ću se na dugo vremena, na nekoliko mjeseci, izgubiti svima iz očiju, a napose Vasinu; samo ću se s majkom i sestrom možda kadikad viđati. Sve je to bilo abnormalno; osjećao sam da sam učinio nešto, ali ne onako kako treba i – i bio sam zadovoljan; ponavljam, ipak sam se nečemu radovao.

Nakanio sam bio da ranije legnem, jer sam slutio da ću sutradan mnogo hodati. Osim što će unajmiti kakvu sobu i preseliti se, donio sam nekoliko odluka koje sam naumio izvršiti pošto-poto. Ali ta večer nije mogla proći bez iznenađenja, a Versilov je ipak uspio da me neobično začudi. On u moju potkrovnicu nije baš nikad svraćao, a sad sam najednom, nisam još bio ni sat vremena gore, začuo njegove korake na stubama; zvao me da mu posvijetlim. Izišao sam sa svijećom i, pruživši mu ruku koju je on prihvatio, pomogao mu da se dopentra gore.

– *Merci,* prijatelju, nisam se još nijednom ovamo uzverao, čak ni kad sam unaimao stan. Slutio sam kako je tu, ali ipak nisam mislio da je ovakva jazbina – stao je nasred moje potkrovnice gledajući radoznalo oko sebe. – Ama to je lijes, pravi lijes!

Zaista je bilo neke sličnosti s nutrinom lijesa, pa sam se čak zadivio kako je to otprve točno procijenio. Sobičak je bio uzak i dugačak; u visini mog ramena, ne više, počinjao je kut između zida i krova kojem sam kraj mogao dokučiti dlanom. Versilov se u prvo vrijeme nesvjesno zgrbio, jer se bojao da ne udari glavom u strop, ali nije udario, pa je najposlije prilično mirno sjeo na moj divan koji je već bio prostrt za počinak. Ja pak nisam htio sjesti, samo sam ga u čudu gledao.

– Majka ti kaže da nije znala bi li uzela od tebe novac koji si joj maloprije nudio za uzdržavanje za ovaj mjesec. S ozbirom na ovaj lijes, ne samo da ne treba od tebe ništa primiti, nego bismo, naprotiv, mi morali tebi nešto platiti! Nisam nikad bio ovdje i... ne mogu zamisliti kako se ovdje može stanovati.

– Ja sam navikao. Ali što vas vidim u svojoj sobi, na to se nikako ne mogu naviknuti, nakon onoga što se dolje dogodilo.

– Ma jest, ti si dolje bio prilično osoran, ali... i ja imam svoje posebne namjere koje ću ti razložiti, premda, uostalom, moj dolazak nije ništa neobično; čak i ono što se dolje dogodilo – isto je tako sasvim u redu; ali mi objasni, zaboga, evo ovo: ono što si nam dolje pričao i na što si nas onako svečano pripravljao i onako načinjao, zar je to zbilja sve što si nam kanio otkriti ili saopćiti, zar ništa drugo nisi imao na umu?

– To je bilo sve. To jest, recimo da je bilo sve.

– To je nekako malo, dragi moj; moram ti priznati da sam, sudeći po tvom uvodu i po onome kako si nas sve pozivao da se nasmijemo, jednom riječju, kad sam vidio koliko ti je bilo stalo da govoriš – da sam više očekivao.

– Pa zar vama nije svejedno?

– Ma ja to zapravo govorim iz osjećaja za mjeru: nije bila potrebna onolika dreka, i prevršio si mjeru. Cijeli si mjesec šutio, spremao se, a kad tamo – ništa!

– Htio sam nadugo i naširoko pripovijedati, ali se stidim što sam i onoliko ispričao. Ne može se sve iskazati riječima, ponešto je najbolje da se nikad ne kaže. A valjda sam dosta rekao, samo me vi niste shvatili.

– A! I ti ponekad patiš što ti nije pošlo za rukom da misao pretočiš u riječi! To je plemenita patnja, dragoviću moj, i dana je samo odabranima; budala je uvijek zadovoljna onim što je rekla, a osim toga, uvijek kaže više nego što je potrebno; vole da imaju višak.

– Kao ja dolje, na primjer; i ja sam kazao više nego što je bilo potrebno; zatražio sam »čitava Versilova«, a to je kudikamo više nego što je potrebno. Meni Versilov uopće nije potreban.

– Dragi moj, vidim ja da bi ti htio nadoknaditi ono što si dolje propustio. Očito si se pokajao, a kako u nas pokajati se znači odmah opet koga napasti, zacijelo ne bi htio da još jednom promašiš. Rano sam došao, još se nisi ohladio, a, osim toga, teško podnosiš kritiku. Ma sjedi, zaboga, došao sam da ti koješta kažem; eto, tako, hvala ti. Sudeći po onome što si dolje rekao majci na odlasku, sasvim je jasno da će, dapače, u svakom slučaju, najbolje biti da se rastanemo. Došao sam da te pokušam nagovoriti da to obavimo što je moguće mirnije i bez skandala, da ne ražalostimo i ne uplašimo još više tvoju majku. Već ju je to što sam ja sam pošao k tebi ohrabrilo: ona kanda vjeruje da se još možemo pomiriti i da će sve ostati po starome. Ja mislim, kad

bismo se nas dvojica ovdje još dva-tri put malo glasnije nasmijali, da bismo pobudili zanos u njihovim plašljivim srcima. Premda su priprosta srca, one nas vole iskreno i bezazleno, pa zašto im ne bismo učinili po volji kad možemo? Eto, dakle, to je jedno. Drugo: zašto bismo se baš morali rastati žudeći za osvetom, škrgućući zubima, proklinjući jedan drugoga, i tako dalje? Nema nikakve sumnje da nemamo razloga da se jedan drugome vješamo o vrat, ali se možemo rastati, da tako kažem, poštivajući jedan drugoga, nije li tako, a?

– Sve je to koješta! Obećavam da ću otići bez skandala, i to je dosta. To se vi radi mame brinete? A meni se sve čini da vama uopće nije stalo do mamina mira, nego da samo tako govorite.

– Ne vjeruješ mi?

– Razgovarate sa mnom baš kao da sam dijete!

– Dragoviću moj, spreman sam da te zbog toga tisuću puta zamolim za oproštenje, pa i za sve drugo što mi prišivaš, za sve one godine tvoga djetinjstva, i tako dalje, ali, *cher enfant,* što bi to vrijedilo? Toliko si pametan da ne bi ni sam htio da se nađeš u takvu glupu položaju. A da i ne govorim o tome da još ni sad ne razumijem pravu narav tvojih prijekora: zbog čega me zapravo, najposlije, okrivljuješ? Zbog toga što se nisi rodio kao Versilov? Ili ne zbog toga? Oho! Prezirno se smiješ i odmahuješ rukama, dakle nije to posrijedi?

– Vjerujte mi da nije. Vjerujte mi da ne smatram ni za kakavu čast zvati se Versilov.

– Čast ostavimo po strani; a, osim toga, tvoj odgovor mora svakako biti demokratičan; ali ako je tako, zašto me onda okrivljuješ?

– Tatjana Pavlovna rekla je maloprije sve ono što je trebalo da pojmim, a što nikako nisam mogao prije toga shvatiti, a to je da me ipak niste dali u postolare, pa da, prema tome, treba još da vam budem zahvalan. Nikako mi ne ide u glavu zašto sam nezahvalan, čak i sad, čak i kad ste me urazumili. Da to ipak nije glas vaše ponosite krvi, Andreju Petroviču?

– Neće biti. A, osim toga, priznaj da sva tvoja bockanja dolje nisu pogađala mene, kako si želio, nego su boljela i ojađivala samo nju. Međutim, čini se da nije tvoje da joj sudiš. A i što ti je ona skrivila? Objasni mi, uzgred, dragoviću, i ovo: radi čega si i u koju svrhu pričao na sva usta, i u školi, i u gimnaziji, i cijelog života, dapače, svakome koga si sreo, da si nezakonito dijete? Čuo sam da si to govorio s nekim posebnim užitkom. A sve je to glupost i odvratna kleveta: ti si zakonito dijete, Dolgoruki, sin Makara

Ivanića Dolgorukoga, poštovana, pametna i karakterna čovjeka. To što si stekao visoko obrazovanje imaš uistinu zahvaliti svom bivšem vlastelinu Versilovu, ali šta to znači? Što je najvažnije, šireći glas o svom nezakonitom porijeklu, što je već samo po sebi kleveta, baš si time otkrivao tajnu svoje majke i, iz nekakva lažna ponosa, izvodio svoju majku pred sud kakva bilo ološa. Dragoviću moj, to nije baš lijepo, pogotovo zato što tvoja majka nije osobno ni za što kriva: ona je puka nevinost, a ne zove se Versilov jedino zato što je još i sad udata.

– Dosta, potpuno se slažem s vama i vjerujem toliko u vašu pamet da se čvrsto uzdam da me nećete više dugo grditi. Vi veoma volite mjeru, a sve ima mjeru, pa čak i vaša neočekivana ljubav prema mojoj majci. Ali, bolje će biti ovako: kad ste već odlučili da svratite k meni i da tu posjedite četvrt sata, ili pola sata (još ne znam zašto, ali recimo zato da se majka umiri), i kad, povrh toga, tako uživate u razgovoru sa mnom, usprkos svemu što se dolje dogodilo, pripovijedajte mi onda radije o mom ocu Makaru Ivanovu, božjaku. Upravo bih od vas htio čuti nešto o njemu; odavno sam vas kanio pitati. Sad kad se rastajemo, i to možda zadugo, baš bi mi bilo drago da dobijem od vas odgovor i na to pitanje: zar zbilja niste mogli u ovih dvadeset godina ni toliko utjecati na predrasude moje majke, a sad čak ni sestre, da raspršite svojim civilizatorskim djelovanjem iskonski mrak njene okoline? Ma ne govorim ja o njenoj nevinosti! Ona je, oprostite, ionako uvijek bila neusporedivo moralnija od vas, ali... ona je samo neusporedivo moralniji mrtvac. Živi samo i jedino Versilov, a sve ostalo oko njega i sve što je s njim vezano životari neminovno pod uvjetom da ima čast da njega hrani svojom snagom, svojim životnim sokovima. Ali, bila je i ona valjda nekad živa? Pa valjda ste zavoljeli nešto u njoj? Pa bila je i ona valjda nekad žena?

– Dragoviću moj, ako hoćeš da znaš, nikad nije bila – odgovori mi prenavljajući se već na onaj svoj stari način kojim se obraćao meni, koji sam tako dobro poznavao i koji me upravo razbješnjavao; naime, rekao bi da je oličenje prostodušnosti, a kad tamo, sve na njemu govori da se grdno izruguje, tako da ga koji put nikako nisam mogao prozreti – nikad nije bila! Ruskinja nije nikad žena.

– A Poljakinje, Francuskinje jesu? Ili Talijanke, strastvene Talijanke, to je ono što može osvojiti civiliziranoga Rusa iz otmjena društva, Rusa kao što je Versilov?

– Ama zaista se nisam nadao da ću u tebi otkriti slavenofila! – nasmija se Versilov.

Sjećam se svake riječi iz njegova pripovijedanja; počeo je govo-

riti čak voljko i s očitim užitkom. Bilo mi je i te kako jasno da nipošto nije došao k meni da počavrljamo i nipošto zato da umiri majku, nego da zacijelo ima neke druge namjere.

II

– Mi smo, tvoja majka i ja, svih ovih dvadeset godina proveli u šutnji – poče on čavrljati (potpuno namješteno i neprirodno) – i sve ono što je bilo među nama odigralo se isto tako u šutnji. Glavna je značajka naše dvadesetgodišnje veze bila mučaljivost. Mislim da se čak nijednom nismo posvađali. Doduše, ja sam često izbivao i ostavljao je samu, ali sam se najposlije uvijek vraćao. *Nous revenons toujours*[1], to ti je već jedna osnovna osobina muškaraca; to čine iz velikodušnosti. Kad bi brak zavisio samo od žena – ni jedan se brak ne bi održao. Smjerna, pokorna, ponizna, a u isti mah čvrsta, jaka, uistinu jaka – eto, takva je tvoja majka. Upamti da je to najbolja žena od svih koje sam upoznao u životu. A da je jaka, mogu ti posvjedočiti: nisam nikad vidio da ju je ta snaga ostavila. Kad je riječ, neću reći o uvjerenjima, tu ne može biti govora o pravim uvjerenjima, nego o onome što se kod njih smatra za uvjerenje, pa je prema tome, po njima, i svetinja, spremni su i na najgore muke. Pa i sam najbolje znaš: jesam li ja nalik na mučitelja? Eto zašto sam radije gotovo o svemu šutio, a ne samo zato što je tako lakše, i moram ti priznati da se ne kajem. Tako se sve odigralo samo po sebi širokogrudno i čovječno, te čak ništa ne upisujem sebi u zaslugu. Reći ću ti, uz put, u zagradama, da ja, ne znam zašto, sve nekako mislim da ona nije nikad vjerovala u moju čovječnost, pa da je zato uvijek strepila; ali premda je strepila, nije se ipak podvrgavala utjecaju nikakve kulture. Oni to nekako umiju, a mi tu opet nešto ne razumijemo, i uopće, oni umiju bolje od nas voditi svoje poslove. Mogu živjeti na svoj način i u najneprirodnijim prilikama i ostati vjerni sebi i u najneobičnijim prilikama. A mi ne umijemo.

– Tko to oni? Ne razumijem vas sasvim dobro.

– Narod, dragoviću moj, govorim o narodu. On je zasvjedočio tu svoju veliku, žilavu snagu i historijsku širokogrudnost, i moralno i politički. Nego, da se vratim na naš razgovor, napomenut

[1] Uvijek se vraćamo.

ću da tvoja majka ipak ne šuti uvijek; tvoja majka katkad i nešto kaže, ali kaže tako da odmah vidiš da si uzalud govorio, sve da si je i pet godina prije toga malo-pomalo pripremao. A osim toga su njeni prigovori potpuno neočekivani. I opet upamti da nipošto ne kažem da je ona glupa; naprotiv, ona je na svoj način pametna, čak izvanredno pametna; uostalom, možda mi nećeš vjerovati da je pametna...

– Zašto ne bih vjerovao? Samo ne vjerujem da vi sami doista vjerujete da je ona pametna i da se ne pretvarate.

– Je li? Misliš da sam takva podmuklica? Dragoviću moj, i previše ti gledam kroz prste... kao razmaženu sinu... ali neka još zasad ostane tako!

– Kažite mi istinu o mom ocu, ako možete.

– O Makaru Ivanoviču? Makar Ivanovič je, kao što već znaš, sluga koji je, da tako kažemo, zaželio da se nekako proslavi...

– Kladio bih se da mu vi u ovom času na nečemu zavidite!

– Naprotiv, dragoviću moj, naprotiv, ali ako baš hoćeš da znaš, vrlo mi je drago što te vidim tako hirovito raspoložena; kunem ti se da me baš sad obuzima najveće kajanje, i da baš sad, u ovom trenutku, možda po tisućiti put, uzalud žalim zbog svega onoga što se dogodilo prije dvadeset godina. Osim toga, Bog mi je svjedok da se sve to dogodilo potpuno slučajno... a da je poslije, koliko je bilo u mojoj moći, sve bilo i čovječno; bar kako sam ja onda shvaćao čovječnost. Ali, svi smo onda izgarali od prevelike želje da činimo dobro, da služimo društvenim ciljevima, uzvišenoj ideji, osuđivali smo titule, svoja nasljedna prava, dobra, pa čak i zalagaonice, bar neki od nas... Kunem ti se. Nije nas bilo mnogo, ali smo dobro govorili, i uvjeravam te da smo katkad čak i dobro postupali.

– Mislite onda kad ste plakali u zagrljaju?

– Dragoviću moj, ja se u svemu unaprijed s tobom slažem i, uzgred budi rečeno, ti si o tom zagrljaju čuo od mene pa, prema tome, u ovom trenutku zloupotrebljavaš moju iskrenost i povjerljivost; a priznaj da taj zagrljaj nije zbilja bio tako loš kako se čini na prvi pogled; ta mi smo tada istom počinjali. Ja sam se, naravno, tada prenemagao, ali tada još nisam znao da se prenemažem. Zar se ti, na primjer, nikad ne prenemažeš u svakodnevnom životu?

– Maloprije sam se dolje bio pomalo raspekmezio, pa kad sam došao ovamo, bilo me i te kako stid pri pomisli da ćete zaključiti da sam se prenemagao. Istina je da se u nekim prilikama, iako

osjećaš da si iskren, ipak pokatkad pretvaraš; ali je sad dolje, kunem se, sve bilo prirodno.

– Baš je to ono; vrlo si dobro rekao: »Iako osjećaš da si iskren, ipak se pretvaraš«; eto, tako je baš bilo i sa mnom: iako sam se pretvarao, plakao sam potpuno iskreno. Ne poričem da je Makar Ivanovič mogao shvatiti taj zagrljaj kao još veću porugu, da je bio oštroumniji; ali ga je njegova čestitost priječila da bude tada pronicaviji. Ne znam samo je li me tada žalio ili nije; sjećam se da sam tada priželjkivao da me žali.

– Znate – upadoh mu u riječ – vi se eto i sad, dok to govorite, podsmjehujete. I uopće, kad god ste govorili sa mnom, cijeli ovaj mjesec, vi ste mi se podsmjehivali. Zašto ste se uvijek tako držali kad ste govorili sa mnom?

– Misliš? – odvrati on smjerno. – Ti si vrlo sumnjičav; uostalom, ako se kad i podsmjehnem, ne podsmjehujem se tebi, ili bar ne samo tebi, ne boj se! Ali, sad se ne podsmjehujem, a tada – ukratko, učinio sam sve što sam mogao, i to, vjeruj mi, ništa za sebe. Mi, to jest otmjeni ljudi, nasuprot narodu, nismo uopće tada znali raditi za sebe: naprotiv, uvijek smo sami sebi pakostili koliko smo god mogli, a sve nekako mislim da se baš to i smatralo tada kod nas kao neka »viša, pa i naša korist«, dakako, u jednom višem smislu. Današnji je naraštaj naprednih ljudi neusporedivo promećurnije. Ja sam tada, još prije nego što smo sagriješili, objasnio sve neobično otvoreno Makaru Ivanoviču. Sad se slažem da koješta od onoga nije uopće trebalo kazivati, pogotovo ne onako otvoreno: da i ne govorimo o čovječnosti, bilo bi čak i pristojnije; ali, de, suzdrži se kad se razigraš u plesu pa poželiš da lijepo izvedeš neki korak? A možda su zahtjevi lijepoga i uzvišenoga zaista takvi, to nisam cijeloga svog života mogao izvesti načistac. Uostalom, to je suviše teška tema za ovaj naš površni razgovor, ali ti se kunem da bih sad pokatkad najradije propao u zemlju od stida kad se toga sjetim. Ponudio sam mu tada tri tisuće rubalja, i sjećam se da je on neprestano šutio, a samo sam ja govorio. Zamisli, meni se pričinilo da se on mene boji, to jest mog vlastelinskog prava, i sjećam se da sam se svim silama trudio da ga osokolim; nagovarao sam ga da mi kaže sve što želi, bez ikakva straha, čak i da me kritizira koliko god hoće. Kao jamstvo dao sam mu riječ, ako ne pristane na moje uvjete, to jest na tri tisuće, slobodu (njemu i ženi, dakako) i neka ide kud mu drago (bez žene, dakako), i ako mi to otvoreno kaže, da ću ga odmah pustiti na slobodu, vratiti mu ženu, oboje ih nagraditi s one iste tri tisuće, čini mi se, i onda neće oni otići kud mu drago, nego ću ja otići na

tri godine u Italiju, sam samcat. *Mon ami*, ne bih bio poveo sa sobom u Italiju *mademoiselle* Sapoškovu, vjeruj mi; u tim sam časovima bio neobično iskren. I što misliš? Taj je Makar i te kako dobro znao da ću i učiniti ono što kažem; ali je i dalje šutio, i tek kad sam već po treći put htio da ga zagrlim, odmakao se, odmahnuo rukom i izišao, čak nekako bezobzirno, uvjeravam te, čemu sam se čak i onda začudio. Tada sam se načas vidio u ogledalu, i to neću nikad zaboraviti. Uopće su oni najgori kad ništa ne govore, a taj je bio nevesele ćudi, i moram priznati da ne samo što mu nisam mogao vjerovati, kad sam ga pozvao u kabinet, nego sam ga se čak strašno bojao: među njima ima takvih, i to strašno mnogo, koji su, da tako kažem, oličenja podmuklosti, a toga se čovjek boji više nego batina. *Sic.* I koliko sam riskirao, koliko sam riskirao! Pa eto, da se proderao da ga čuju svi na dvorištu, da je zaurlao, taj seoski Urija[1], što bi bilo od mene, od takva mala Davida, i što bih onda mogao? Eto, zato sam i ubacio najprije one tri tisuće, to je bilo instinktivno, ali sam se, na svu sreću, prevario: taj je Makar Ivanovič bio sasvim drugačiji...

– Kažite mi jeste li već bili sagriješili? Maloprije ste rekli da ste pozvali muža još prije nego što ste sagriješili?

– Naime, vidiš, kako se uzme...

– Dakle, već ste bili sagriješili. Sad ste rekli da ste se prevarili u njemu, da je on bio drugačiji; kako drugačiji?

– Pa kako zapravo, ne znam ni dan-danas. Ali nekako drukčiji, i znaš, dapače, sasvim pošten; zaključujem to po tome što sam se na kraju pred njim ja triput više sramio. On je već sutradan pristao da ode, bez riječi, ali dakako da nije zaboravio ni na jednu od nagrada koje sam mu ponudio.

– Primio je novce?

– Još i kako. I znaš, mili moj, u tom me pogledu čak i iznenadio. Tada, naravno, nisam imao u džepu tri tisuće, ali sam nabavio sedamsto rubalja i dao mu ih za prvu nuždu. I šta misliš? On je ostatak od dvije tisuće i trista zatražio od mene u obliku obveznica, a da bude sigurniji, na ime nekog trgovca. Zatim je, nakon dvije godine, na temelju te obveznice zatražio od mene novac sudskim putem, i to s kamatama, tako da sam se opet iznenadio, pogotovo zato što je doslovno sakupljao priloge za gradnju neke crkve, i otada se evo već dvadeset godina tako

[1] Ratnik iz Starog zavjeta, u čiju se ženu zaljubio kralj David, koji ga je zato u bici postavio na najopasnije mjesto da pogine.

potuca. Ne razumijem što će hodočasniku toliki novci... novci su nešto posvema svjetovno... Ja sam mu ih, naravno, u onom času nudio iskreno i, tako reći, u prvotnom žaru, ali sam se poslije, nakon toliko vremena, naravno, mogao i predomisliti... i računao sam da će me bar poštedjeti... ili da će, da tako kažem, *nas* poštedjeti, mene i nju, da će bar malo pričekati. Ali nije htio ni pričekati...

(Ovdje umećem prijeko potrebnu napomenu: da majka kojim slučajem nadživi gospodina Versilova, ostala bi zapravo bez prebijene pare pod stare dane, kad ne bi bilo tih triju tisuća Makara Ivanoviča, koje su već odavno udvostručene kamatama i koje joj je on ostavio u cijelosti, do posljednjeg rublja, lani u oporuci. Već je onda prozreo Versilova.)

Jedanput ste rekli da vam je Makar Ivanovič nekoliko puta dolazio u goste i da je uvijek odsjedao kod mame?

– Jest, dragoviću moj, i moram ti priznati da sam se iz početka strašno bojao tih posjeta. Za sve to vrijeme, u ovih dvadeset godina, došao je svega šest-sedam puta, a ja sam se u početku, ako sam bio kod kuće, sakrivao pred njim. Čak isprva nisam shvaćao: što to znači, i radi čega dolazi? Ali mi se poslije, iz nekih razloga, učinilo da to uopće nije bilo glupo od njega. Zatim sam, slučajno, postao nekako radoznao pa sam došao da ga vidim, i vjeruj mi da je on na mene ostavio izvanredan dojam. To je bilo kad je došao već treći ili četvrti put, baš u ono doba kad sam stupio u službu kao mirovni posrednik i kad sam, dakako, počeo revno proučavati Rusiju. Od njega sam, štoviše, čuo štošta novo. Osim toga, otkrio sam u njemu baš ono što se nikako nisam nadao da ću otkriti: nekakav duševni mir, uravnoteženost i, što je najčudnije, gotovo neku vedrinu. Nije baš ništa natuknuo o *onome (tu comprends*[1]) i umio je govoriti izvanredno konkretno i lijepo, to jest bez one njihove glupe služinske dubokoumnosti koju ja, moram ti priznati, uza svu svoju demokratičnost, ne trpim, i bez svih onih nategnutih rusizama kojim se kod nas služe u romanima i na pozornici »pravi Rusi«. Uz to je neobično malo govorio o vjeri, osim ako nisi sam poveo takav razgovor, i čak je na svoj način zgodno pripovijedao o manastirima i manastirskom životu ako si ga sam pitao. A što je najvažnije, ono poštovanje, ono skromno poštovanje, baš ono poštovanje koje je prijeko potrebno za najveću jednakost, bez kojeg, štoviše, po mom mišljenju, ne možeš postići ni prvenstvo. Tako se baš, bez trunka oholosti, postiže najveća pristojnost i

[1] Razumiješ.

očituje čovjek koji nesumnjivo poštuje sama sebe, i to baš u položaju u kojem se nalazi, ma kakav bio taj položaj i ma kakva mu bila sudbina. Ta sposobnost da čovjek poštuje sama sebe baš u položaju u kojem se nalazi, neobično je rijetka u svijetu, u najmanju je ruku isto toliko rijetka koliko i istinsko vlastito dostojanstvo... I sam ćeš uvidjeti kad budeš stariji. Ali me najviše iznenadilo poslije, baš poslije a ne u početku (nadoda Versilov), što je taj Makar neobično stasit čovjek i, vjeruj mi, neobično lijep. Star je, doduše, ali

Preplanuo, visok i prav,[1]

jednostavan i dostojanstven; čak sam se čudio svojoj jadnoj Sofji kako je mogla *onda* mene odabrati; onda je njemu bilo pedeset godina, ali je bio čovjek i pol, a ja sam prema njemu bio pravo vižle. Ipak, sjećam se da je već onda bio poprilično sijed, pa da se, prema tome, tako sijed i oženio njome... Eto, možda je to bio razlog.

Taj je Versilov imao vrlo ružan običaj, svojstven otmjenu društvu: pošto bi rekao (kad nije mogao drukčije) nekoliko veoma pametnih i lijepih riječi, svršio bi namjerno kakvom besmislicom, kao što je bilo ovo nagađanje o sjedinama Makara Ivanoviča i o njihovu utjecaju na moju majku. To je on činio namjerno, vjerojatno ni sam ne znajući zašto, iz potpuno glupe navike boljeg svijeta. Kad ga slušaš, čini ti se da govori sasvim ozbiljno, a kad tamo – prenavlja se ili podsmjehuje.

III

Ne znam zašto sam se tada najednom strašno ozlojedio. Uopće se vrlo nerado sjećam nekih svojih upadica iz onih časova; najednom sam ustao sa stolca.

– Znate šta – rekoh – kažete da ste došli najviše zato da majka pomisli da smo se pomirili. Prošlo je već dovoljno vremena da ona to pomisli; ne bi li vam sad bilo po volji da me ostavite na miru?

On malo porumenje i ustade.

– Dragoviću moj, ti si neobično brezobziran prema meni.

[1] Iz Njekrasovljeve pjesme *Vlast.*

Uostalom, do viđenja; čovjek te ne može natjerati da budeš ljubezan. Usudit ću se da te samo još nešto zapitam: zaista kaniš napustiti kneza?

– Aha! Znao sam da imate neke posebne namjere...

– To jest, misliš da sam došao da te nagovorim da ostaneš kod kneza, jer bih ja od toga imao neke koristi. Ama, dragoviću moj, da ne misliš još da sam te i iz Moskve pozvao da dođeš zato što sam imao na umu kakvu korist za sebe? O, kako si nepovjerljiv! A ja sam ti, naprotiv, želio svako dobro. I, evo, čak i sad, kad su mi se toliko popravile imovinske prilike, želio bih da bar koji put dopustiš meni i tvojoj majci da ti pomognemo.

– Ja vas ne volim, Versilove!

– I još »Versilove«! Uzgred budi rečeno, zaista mi je žao što ti nisam mogao dati to prezime, jer je zapravo u tome sva moja krivnja, ako uopće ima krivnje, nije li tako? Ali i opet ti kažem, nisam se valjda mogao oženiti udatom ženom, reci i sam!

– Zato ste se vjerojatno i htjeli oženiti neudatom ženom?

Lice mu se malko zgrči.

– To ti o Emsu. Čuj, Arkadije i dolje si se drznuo da me time bocneš upirući prstom u mene pred svojom majkom. E pa, znaj da si baš tu grdno promašio. O slučaju s pokojnom Lidijom Ahmakovom ti ne znaš baš ništa. Ne znaš ni koliko je tome i sama tvoja majka kumovala, jest, bez obzira na to što nije bila ondje sa mnom; i ako sam ikad vidio dobru ženu, vidio sam je onda gledajući tvoju majku. Ali dosta o tome; to je sve još zasad tajna, a ti – ti govoriš ono što si od drugih čuo a da ni sam ne znaš što.

– Knez mi je baš danas rekao da volite golužđrave djevojčice.

– To ti je knez rekao?

– Jest, čujte, hoćete li da vam točno kažem radi čega ste sad došli k meni? Cijelo sam vrijeme ovdje sjedio i pitao se: u čemu je tajna vašega posjeta, i čini mi se da sam se napokon dosjetio.

Već je bio pošao, ali je stao i okrenuo glavu prema meni čekajući.

– Maloprije sam se izlanuo da se Tušarovo pismo Tatjani Pavlovnoj, koje je dospjelo među Andronikovljeve spise, našlo poslije njegove smrti u Moskvi kod Marje Ivanovne. Opazio sam kako vam se lice najednom nekako zgrčilo, a tek sam se sad dosjetio, kad vam se lice maloprije opet isto tako zgrčilo, da vam je tada dolje palo na um, ako se već jedno Andronikovljevo pismo našlo kod Marje Ivanovne, zašto se ne bi moglo naići i koje drugo? A za Andronikovom su mogla ostati i te kako važna pisma, a? Nije li tako?

– I ja sam došao k tebi ne bih li te naveo da nešto izbrbljaš?

– Vi sami najbolje znate.

Veoma je problijedio.

– To se ti nisi sam dosjetio; tu su prsti neke žene; i koliko samo ima mržnje u tvojim riječima, u tvom prostačkom nagađanju!

– Neke žene? Pa ja sam tu ženu baš danas vidio! Htjeli biste da ostanem kod kneza možda baš zato da je uhodim?

– Ipak vidim da ćeš daleko dotjerati na tom svom novom putu. Da nije to ta »tvoja ideja«? Samo nastavi, dragoviću moj, imaš nesumnjive detektivske sposobnosti. Kad ti je dan talent, treba da ga razvijaš.

Zastade na trenutak da predahne.

– Čuvajte se, Versilove, ne stvarajte od mene neprijatelja!

– Dragoviću moj, u ovakvim prilikama nitko ne iskazuje svoje primisli, nego ih čuva za sebe. A zatim, posvijetli mi, molim te! Iako si mi neprijatelj, nisi valjda takav da želiš da skrham vrat. *Tiens, mon ami,*[1] zamisli – proslijedi silazeći – ja sam pak cijeli ovaj mjesec dana mislio da si ti neka dobričina. Ti toliko želiš živjeti i toliko žudiš za životom da ti, čini se, ni tri života ne bi bila dosta: to ti na čelu piše; a takvi su, većinom, dobričine. I vidiš kako sam se prevario!

IV

Ne mogu iskazati riječima kako mi se steglo srce kad sam ostao sam: baš kao da sam sam sebi odrezao komad mesa! Zašto sam se najednom tako razljutio i zašto sam ga tako uvrijedio – tako jako i hotimice – ne bih sad mogao reći, a naravno ni onda. I kako je problijedio! A šta onda ako je to bljedilo možda odražavalo najiskrenije i najčasnije osjećaje i najdublju bol, a ne pakost i uvredu? Zašto, zašto da sad ne vjerujem da je bilo tako? Pogotovo zato što je sad već štošta potpuno razjašnjeno.

A razljutio sam se iznenada i istjerao ga iz svoje sobice možda doista i zato što sam najednom pomislio da je on došao k meni u nadi da će doznati nije li ostalo još koje Andronikovljevo pismo kod Marje Ivanovne. Da je morao tražiti ta pisma, i da ih traži, to sam znao. Ali tko zna, možda sam se tada, baš u tom času, grdno

[1] Pazi, prijatelju.

prevario! I tko zna, možda sam ga tom svojom pogreškom i naveo poslije da pomisli na Marju Ivanovnu i na to da se kod nje možda nalaze pisma?

I najposlije, opet nešto čudno: opet je ponovio od riječi do riječi moju misao (o tri života) koju sam nedavno priopćio Kraftu, i, što je najvažnije, ponovio ju je baš onako kako sam ja rekao. Poklapanje je riječi i opet bilo slučajno, ali kako ipak poznaje srž moje naravi: kakvo oko, kakva pronicavost! Ali kad tako dobro razumije jedno, kako to da uopće ne razumije drugo? I zar se zbilja nije prenemagao i doista se nije mogao dosjetiti da meni nije bilo stalo do Versilovljeva plemstva, da nije istina da mu ne mogu oprostiti svoga podrijetla, nego da mi je oduvijek bio potreban Versilov, potpun čovjek, otac, i da mi je ta misao već u krvi? Zar zbilja taj toliko dovitljiv čovjek može biti toliko tup i priprost? A ako ne može, zašto me onda jedi, zašto se pretvara?

OSMO POGLAVLJE

I

Sutradan ujutro potrudio sam se da što ranije ustanem. Obično smo ustajali oko osam sati, to jest ja, majka i sestra; Versilov je leškario do devet i pol. Točno u osam i pol majka mi je donosila kavu. Ali taj put nisam dočekao kavu, već sam strugnuo iz kuće točno u osam sati. Već sam sinoć bio skovao plan što ću sve raditi toga dana. Slutio sam već da u tom planu, usprkos odlučnoj želji da odmah pristupim njegovu ostvarivanju, ima koječega sumnjivog i neodređenog u onom najvažnijem; zato sam gotovo svu noć proveo u nekom polusnu, baš kao u bunilu, strašno sam mnogo sanjao i nisam gotovo nijednom pošteno zaspao. Ipak sam ustao čiliji i svježiji nego ikad. Pogotovo se s majkom nisam htio susresti. S njom sam mogao govoriti samo o jednoj određenoj temi, a bojao sam se da me neki novi i neočekivani dojam ne odvuče od postavljenih ciljeva.

Jutro je bilo hladno i sve je pokrivala vlažna, mliječna magla. Ne znam zašto, ali mi se rano, radno petrogradsko jutro, iako je neobično ružno, uvijek sviđa, i sav onaj sebični i vazda zamišljeni svijet koji se žuri za svojim poslom ima za mene, između sedam i

osam sati, nešto osobito privlačno. Osobito mi je drago uz put, onako u žurbi, bilo da sâm koga službeno zapitam, bilo da mene tko o čemu zapita: i pitanja i odgovori uvijek su kratki, jasni, jezgroviti, govori se bez zastajkivanja i gotovo uvijek prijazno, i ljudi su u to doba dana najspremniji da odgovore. Oko podne ili navečer Petrograđanin nije više toliko govorljiv i zbog najmanje će sitnice izgrditi ili ismijati čovjeka; posve je drugačiji rano ujutro, prije posla, u najtreznije i najozbiljnije doba. To sam zapazio.

Opet sam se uputio na Petrogradsku stranu. Kako sam se do dvanaest sati morao svakako vratiti na Fontanku, k Vasinu (koji se obično mogao naći kod kuće o podne), požurio sam se ne zadržavajući se nigdje, iako sam osjećao snažnu potrebu da popijem gdjegod kavu. Osim toga, trebalo je da svakako zateknem Jefima Zvereva kod kuće; opet sam išao k njemu i doista umalo što nisam zakasnio; pio je baš kavu i spremao se da iziđe.

– Koje te dobro opet nosi? – dočeka me ne ustajući sa stolca.

– Odmah ću ti reći.

Svako rano jutro, pa tako i petrogradsko, otrežnjava ljude. Gdjekoja vatrena noćna tlapnja posve se ispari s jutarnjim svjetlom i studeni, pa i meni se katkad događalo da me ujutro peče savjest i da se stidim sjećajući se gdjekojih svojih noćnih, netom minulih maštarija. Pa ipak, uzgred napominjem da držim da je petrogradsko jutro, naoko najprozaičnije na cijeloj zemaljskoj kugli – gotovo najfantastičnije na svijetu. To je moje osobno mišljenje ili, bolje reći, moj dojam, ali sam spreman da ga branim. U takvo petrogradsko jutro, gnjilo, vlažno i maglovito, luda tlapnja kakva Puškinova Germana iz *Pikove dame* (kolosalna ličnost, neobičan, posve petrogradski tip – tip iz petrogradskog razdoblja!), mora se, čini mi se, još više ojačati. Mene je sto puta, usred te magle, opsjedala čudna, ali neodoljiva snohvatica: »A neće li, kad se rasprši ova magla i digne uvis, iščeznuti s njom i sav ovaj gnjili, sluzavi grad, dići se s maglom i izgubiti se kao dim, pa će ostati stara finska baruština, a usred nje, kao ukras ako hoćete, brončani konjanik na neobično zadahtanom, iscrpljenom konju?« Ukratko, ne mogu iskazati riječima svoje dojmove, jer je sve to fantazija i najposlije, poezija, i, prema tome, besmislica; ipak me često zaokupljalo, i zaokuplja, jedno posve besmisleno pitanje: »Svi se oni, eto, tu komešaju i motaju, a tko zna, možda sve to netko sanja i možda tu nema nijednog pravog, živog čovjeka, nijednog stvarnog čina? Najednom će se probuditi netko kome se sve to priviđa – i sve će se najednom rasplinuti.« Ama, zabrazdio sam.

Unaprijed kažem: ima u životu svakoga od nas takvih, reklo bi se ekscentričnih zamisli i tlapnji da se otprve mogu mirne duše smatrati kao ludosti. S takvom sam jednom snohvaticom došao to jutro k Zverevu – k Zverevu zato što u Petrogradu nisam imao nikog drugog kome bih se mogao radi toga obratiti. Međutim, Zverev je bio baš onaj čovjek kome bih se, da sam mogao birati, posljednjem obratio s takvom molbom. Kad sam sjeo pred njega, čak mi se i samom učinilo da sam ja, utjelovljenje bunila i vrućice, sjeo pred utjelovljenje zlatne sredine i proze. Ali je u mene bila ideja i pouzdana slutnja, a u njega samo praktičan zaključak da se tako nikad ne radi. Ukratko, razložio sam mu kratko i jasno da u Petrogradu nemam baš nikoga osim njega koga bih mogao izabrati, s obzirom na izvanredno pitanje časti, za sekundanta; da mi je on stari drug i da stoga čak nema prava da me odbije, a da želim izazvati gardijskog poručnika kneza Sokoljskoga zato što je prije nešto više od godinu dana u Emsu priušio mog oca, Versilova. Uz put napominjem da je Jefim čak vrlo dobro poznavao moje obiteljske prilike, moje odnose s Versilovom i gotovo sve što sam ja znao o Versilovljevu slučaju; ja sam mu sam u više navrata sve ispričao, osim, dakako, nekih tajni. On je sjedio i slušao, po svom običaju, nakostriješen, kao vrabac u krleci, šutljiv i ozbiljan, podnaduo, s onom svojom razbarušenom bijelom kosom. Nepomičan, podrugljiv smiješak nije mu silazio s usana. Taj je smiješak bio još odbojniji zato što je bio posve nehotičan i nesvjestan; vidjelo se da u tom času uistinu i najozbiljnije misli kako me kudikamo nadmašuje i pameću i karakterom. Naslućivao sam također da me još uz to prezire zbog jučerašnje scene kod Dergačeva; a i nije moglo biti drugačije. Jefim je rulja, Jefim je ulica, a ona se uvijek klanja samo uspjehu.

– A Versilov ne zna za to? – priupita me.

– Dakako da ne zna.

– Pa kakvo ti onda imaš pravo da se uplećeš u njegove poslove? To je prvo. A drugo, što bi htio time dokazati?

Znao sam što će mi prigovoriti, pa sam mu odmah rekao da to uopće nije tako glupo kako on misli. Prvo, pokazat ću onom bezobraznom knezu da još ima ljudi i u našem staležu koji znaju što je čast, a drugo, posramit ću Versilova i očitati mu lekciju. A treće, što je najvažnije, sve da je i imao pravo što nije, iz nekakvih svojih uvjerenja, izazvao kneza na dvoboj i što je odlučio da otrpi ćušku, Versilov će bar uvidjeti da ima netko tko je toliko kadar da osjeća njegovu uvredu kao svoju, i tko je spreman da dade čak i

svoj život radi njegovih probitaka... premda se rastaje od njega na vječna vremena...

– Stani, nemoj vikati, tetka ne voli kad se viče. Reci ti meni nije li to onaj isti knez Sokoljski s kojim se Versilov parniči oko nasljedstva? Ako je tako, onda bi to već bio sasvim nov i originalan način da se dobije parnica – ubiti protivnika u dvoboju.

Objasnio sam mu, *en toutes lettres*[1], da je naprosto glup i bezobrazan pa, ako se njegov podrugljivi smiješak sve više i više širi, to samo dokazuje da je umišljen i prost, da ne misli valjda da meni nisu pale na pamet misli o parnici, i to od sama početka, i da su se udostojale posjetiti samo njegovu premudru glavu. Zatim sam mu saopćio da je parnica već dobivena, a da se, osim toga, nije vodila s knezom Sokoljskim nego s kneževima Sokoljskim, pa ako pogine jedan knez, ostaju drugi, ali da će svakako trebati odgoditi izrazov dok ne istekne rok za žalbu (iako se kneževi neće žaliti), jedino reda radi. A kad istekne rok, održat će se dvoboj; da sam sad došao znajući da neće odmah biti dvoboja, ali da se moram osigurati zato što nemam sekundanta i nikog ne poznajem, i da bih mogao bar imati vremena da dotle nađem nekoga drugog ako me on, Jefim, odbije. Eto radi čega sam, velim, došao.

– E pa, onda dođi da porazgovaramo, što badava klipšeš deset kilometara!

On ustade i uze kapu.

– A hoćeš li onda htjeti?

– Neću, dakako da neću.

– Zašto?

– Pa neću već i zato što bi ti, kad bih ja sad pristao, dolazio k meni svaki dan u toku cijelog tog roka za žalbu. A što je najvažnije, sve je to besmislica, i ništa drugo. I da ja radi tebe upropastim karijeru? Pa da me knez najednoč zapita: »Tko vas je poslao?« – »Dolgoruki.« – »A što se Dolgorukoga tiče Versilov?« – Pa da mu moram objašnjavati cijelo tvoje rodoslovlje, je li? Ama, on bi prasnuo u smijeh!

– A ti njega po njušci!

– Ma nemoj pričati koješta!

– Bojiš se? A tako si visok; bio si najjači u gimnaziji.

– Bojim se, naravno da se bojim. Knez se neće htjeti boriti već i zbog toga što se svak bori samo sa sebi ravnim.

– I ja sam džentlmen po svom obrazovanju, imam građanska prava, ravan sam mu... naprotiv, on meni nije ravan.

[1] U potpunosti.

– Ma ti si mali.
– Kako mali?
– Tako, mali; mi smo obadvojica mali, a on je velik.
– Budala si ti! Pa ima već godinu dana kako se, po zakonu, mogu oženiti.
– Pa oženi se, a ipak ćeš ostati balavac: još rasteš!
Shvatio sam, naravno, da mu se prohtjelo da mi se ruga. Nema dvojbe da svu tu glupu zgodu nisam morao ni ispričati i da bi čak bilo bolje da je ostala nepoznata; osim toga je i odvratna zbog svoje beznačajnosti i nepotrebnosti, iako je imala prilično ozbiljne posljedice.

Ali, da bih se još jače kaznio, ispričat ću je do kraja. Uvidjevši da mi se Jefim ruga, odvažio sam se da ga udarim u rame desnom rukom ili, bolje reći, desnom šakom. Tada me on uhvatio za ramena, okrenuo me vratima i – dokazao mi na djelu da je odista bio najjači od svih nas u gimnaziji.

II

Čitalac će, naravno, pomisliti da sam, odlazeći od Jefima, bio loše raspoložen, ali se vara. Shvaćao sam i te kako dobro da je to bila đačka, srednjoškolska zgoda, a da je ozbiljnost pothvata ostala netaknuta. Kavu sam popio tek na Vasiljevskom otoku, pošto namjerno nisam svratio u onu gostionicu na Petrogradskoj strani u kojoj sam bio dan prije; i ona gostionica i slavuj bili su mi sad dvostruko mrži. Imam čudnu osobinu da mogu mrziti mjesta i predmete baš kao i ljude. Ali zato imam u Petrogradu i nekoliko sretnih mjesta, to jest takvih na kojima sam bio nekad sretan – i šta mislite, čuvam ta mjesta i hotimice ne svraćam na njih što god dulje mogu da bih poslije, kad budem već posve sam i nesretan, svratio da tu tugujem i sjećam se prošlosti. Dok sam pio kavu, dao sam potpuno za pravo Jefimu i njegovu zdravu razumu. Jest, bio je praktičniji od mene, ali teško da je bio realističniji. Realističnost koja se završava na vrhu vlastita nosa opasnija je od najluđe fantastičnosti zato što je slijepa. Ali, dajući za pravo Jefimu (koji je u taj čas vjerojatno mislio da idem ulicom i psujem), nisam nimalo odstupio od svojih uvjerenja, kao što ni dan-danas ne odstupam od njih. Vidio sam ja i takve koji se već nakon prvog kabla hladne vode ne samo odriču svojih djela, nego čak i ideje, pa

se počinju sami rugati onome što su još čas prije smatrali za svetinju; o, kako to kod njih ide lako! Baš ako je Jefim čak i u biti imao pravo prije nego ja, a ja bio gluplji od najvećeg glupana i samo se prenavljao, ipak je na dnu svega bila točka koja je i meni davala za pravo, nešto je i kod mene bilo točno što oni, a to je najvažnije, nisu nikako mogli shvatiti.

U Vasinov stan, na Fontanki kod Semjonovskog mosta, stigao sam gotovo točno u podne, ali ga nisam zatekao kod kuće. On je radio na Vasiljevskom otoku, a kući je dolazio u točno određene sate, među ostalim gotovo uvijek u podne. S obzirom da je, osim toga, bio nekakav blagdan, računao sam da ću ga svakako naći kod kuće; kad ga nisam našao, odlučio sam da ga pričekam, iako sam prvi put došao k njemu.

Umovao sam ovako: pismo o baštini pitanje je savjesti pa, birajući Vasina za suca, iskazujem mu samim time sve svoje duboko poštovanje, što mu, naravno, mora polaskati. Dakako da sam uistinu bio zabrinut zbog toga pisma i da sam stvarno bio uvjeren da odluku treba da donese netko treći; ali sve nekako mislim da sam se već i tada mogao izvući iz teškoće bez tuđe pomoći. I, što je najvažnije, sam sam znao da je tako; naime, trebalo je samo da predam pismo Versilovu u ruke, pa neka on radi što mu drago: eto rješenja. Da postavim sama sebe za najvišeg suca i arbitra u takvu sporu, bilo bi čak posve neispravno. Dobro bih prošao već i zbog toga što bih se povukao iz spora predajom pisma iz ruke u ruku, i to bez riječi, jer bih tako zauzeo položaj iznad Versilova; odričući se, naime, koliko se to mene ticalo, svih koristi od baštine (jer bi meni, kao Versilovljevu sinu, naravno, već nešto pripalo od tih novaca, ako ne sad a ono poslije), zadržao bih sebi zauvijek pravo da s moralne visine gledam na Versilovljev budući postupak. A nitko mi opet ne bi mogao zamjeriti da sam upropastio kneževe, zato što taj spis nije imao velike pravne vrijednosti. Sve sam to dobro promislio i potpuno izveo načistac dok sam sjedio u Vasinovoj praznoj sobi, pa mi je čak najednom palo na pamet da sam došao k Vasinu, željan da čujem od njega savjet kako da postupim, jedino s tom namjerom da on uz put vidi kako sam izvanredno plemenit i častan čovjek, a valjda i zato da mu se tako osvetim za poniženje koje sam dan prije doživio pred njim.

Kad sam sve to spoznao, silno sam se ozlovoljio; svejedno nisam otišao, nego sam ostao, iako sam pouzdano znao da će mi zlovolja svakih pet minuta bivati samo sve veća.

Ponajprije mi je strašno omrznula Vasinova soba. »Pokaži mi

svoju sobu pa ću ti reći kakav si,« moglo bi se zbilja i tako reći. Vasin je stanovao u sobi koju su namjestili, očito, siromašni ljudi koji su se bavili izdavanjem soba i imali i drugih podstanara. Poznajem te uske, kojekako namještene sobice, koje bi ipak trebalo da budu udobne; u njima je redovito mekan divan koji je kupljen u staretinarnici i koji je opasno pomaknuti, umivaonik i željezna postelja ograđena zaslonima. Vasin je, očito, bio najbolji i najpouzdaniji podstanar: takva najboljeg podstanara ima gazdarica uvijek samo jednog i zato mu najviše ugađa: brižljivije mu pospremaju i metu sobu, iznad divana mu objese kakvu litografiju, a pod stol prostru kakav bijedan mali sag. Ljudi koji vole tu pljesnivu čistoću i, što je najvažnije, uslužno poštovanje gazdarica – i sami su sumnjivi. Bio sam uvjeren da samom Vasinu godi položaj najboljeg podstanara. Ne znam zašto, ali mi je malo-pomalo počeo ići na živce pogled na ona njegova dva stola pretrpana knjigama. Knjige, spisi, tintarnica – sve je to bilo u najodvratnijem redu, čiji se ideal poklapa sa životnim nazorima gazdarice Njemice i njene sobarice. Bilo je prilično knjiga, i to ne novina ni časopisa nego pravih knjiga, i on ih je, očito, čitao i zacijelo sjedao da ih čita ili se prihvaćao pisanja držeći se neobično važno i ozbiljno. Ne znam, ali nekako više volim kad su knjige razbacane i u neredu, bar se onda od posla ne pravi nikakav vjerski obred. Zacijelo je taj Vasin neobično pristojan prema posjetiocu, ali mu zacijelo svaka kretnja govori posjetiocu: »Posjedit ću, evo, koji sat s tobom, a poslije, kad odeš, latit ću se posla.« Zacijelo se s njim može voditi neobično zanimljiv razgovor i čuti od njega nešto novo, ali – »sad ću, eto, porazgovarati s tobom i pobuditi u tebi veliko zanimanje, a kad odeš, latit ću se onoga što je najzanimljivije...« Pa ipak nisam odlazio, nego sam i dalje sjedio. Već sam se bio potpuno uvjerio da mi uopće ne treba njegova savjeta.

Čekao sam već oko sat vremena i više, a sjedio sam na jednom od dva pletena stolca što su stajala uz prozor. Jedilo me i to što vrijeme prolazi, a još do večeri moram potražiti sebi sobu. Već sam htio da uzmem neku knjigu ne bih li skratio vrijeme, ali nisam uzeo: na samu pomisao da se razonodim postalo mi je dvostruko gadnije. Više od jednoga sata trajala je izvanredna tišina kad, najednom, negdje u blizini, iza vrata koja je zaklanjao divan, počeh i nehotice malo-pomalo razabirati šapat koji je bivao sve glasniji i glasniji. Govorile su dvije osobe, očitao ženske, to je bilo jasno, ali nikako nisam mogao razaznati što govore; ipak sam iz dosade počeo pomalo prisluškivati. Bilo je jasno da govore živo i

sa žarom i da nije riječ o krojenju. O nečemu su se dogovarale ili prepirale, ili je jedna od njih uvjeravala i molila drugu, a druga je nije slušala već joj je nešto prigovarala. Bit će da su i one tu bile podstanarke. Uskoro mi je to dosadilo, a uho se priviklo na šapat, pa sam, doduše, i dalje slušao, ali mehanički, a gdjekad sam čak posve zaboravljao da slušam, kad se najednom zbi nešto neobično: baš kao da je netko objema nogama skočio sa stolca ili najednom poskočio s mjesta i zatoptao; onda se razleglo stenjanje, pa najednom krik, štoviše, nije bio krik nego urlik, zvjerski i bijesan, kao od nekoga kome je već sasvim svejedno hoće li ga čuti strani ljudi ili neće. Skočio sam do vrata i otvorio ih; u isti mah su se otvorila i druga vrata na kraju hodnika, gazdaričina, kako sam poslije saznao, kroz koja su izvirile dvije radoznale glave. Krik je ipak odmah utihnuo kad su se najednom otvorila vrata do mojih, od onih susjeda, i jedna se žena mlada, kako mi se učinilo, naglo otela i potrčala niza stube. Druga ju je, postarija žena htjela zadržati, ali nije mogla, pa je samo zajecala za njom:

– Olja, Olja, kamo ćeš? Oh!

Ali, spazivši naša dvoja otvorena vrata, pritvori brže-bolje svoja osluškujući kroz otvor Oljine korake sa stubišta dok se nisu posve izgubili. Vratio sam se do prozora. Nastao je muk. Beznačajna zgoda, možda i smiješna, pa sam prestao i misliti na nju.

Nakon otprilike četvrt sata razlegao se u hodniku, pred samim Vasinovim vratima, snažan i neusiljen muški glas. Netko je uhvatio za kvaku na vratima i odškrinuo ih toliko da sam mogao u hodniku vidjeti nekog visokog muškarca, koji je, očito, i mene opazio i čak me promatrao, ali nije ulazio u sobu nego i dalje preko cijelog hodnika razgovarao s gazdaricom, držeći rukom kvaku. Gazdarica se dovikivala s njim tanahnim i veselim glasom i već se po glasu moglo razabrati da već odavno poznaje tog posjetioca, da ga poštuje i cijeni kao solidna gosta i vesela gospodina. Veseli je gospodin vikao i šalio se, ali je riječ bila samo o tome da Vasin nije kod kuće, da ga on nikako ne može naći, da mu je valjda tako suđeno i da će opet, kao i onda, pričekati, a sve se to, nesumnjivo, gazdarici činilo kao vrhunac duhovitosti. Napokon je gost ušao, otvorivši širom vrata.

Bio je to dobro obučen gospodin, kome je odijela, očito, šio ponajbolji krojač i koji je bio, štono kažu, odjeven »gospodski«, ali je na njemu bilo ponajmanje gospodskoga, iako je, čini se, žarko želio da bude pravi gospodin. Nije da je bio neusiljen, nego nekako po prirodi drzak, što ipak nije bilo toliko uvredljivo koliko drskost naučena pred ogledalom. Njegova kosa, tamno-

plava i malko progrušana, crne obrve, velika brada i krupne oči ne samo što ga nisu izdvajali, nego su mu baš nekako još više pridavali nešto opće, nalik na sve ostale. Takav se čovjek i smije i spreman je da se smije, ali se nekako nikad ne radujete kad ste s njim. Držanje mu se naglo mijenja, čas se smije pa se uozbilji, pa se šali ili namiguje, ali sve to nekako iskidano i bezrazložno... Uostalom, ne valja ga unaprijed opisivati. Tog sam gospodina poslije mnogo bolje i pobliže upoznao, pa ga zato sad i nehotice prikazujem kao da sam ga već dobro poznavao kad je otvorio vrata i ušao u sobu. Ipak bi mi i sad bilo teško da kažem o njemu što točno i određeno, jer je kod tih ljudi najvažnija baš ta njihova nezaokruženost, iskidanost i neodređenost.

Nije još bio ni sjeo kad sam pomislio da je vjerojatno Vasinov očuh, neki gospodin Stebeljkov, o kome sam već koješta čuo, ali sve onako uzgred, tako da nikako ne bih znao reći što: sjećao sam se samo da nije bilo ništa lijepo. Znao sam da je Vasin dugo bio kao siroče pod njegovim nadzorom, ali da se već odavno oslobodio njegova utjecaja, da su im i ciljevi i interesi različiti i da žive svaki za sebe u svakom pogledu. Upamtio sam bio isto tako da taj Stebeljkov ima nekakav kapital i da je čak nekakav spekulant i vjetropir, ukratko, možda sam nekad i znao nešto potanje o njemu, ali sam zaboravio. Odmjerio me pogledom a da me nije ni pozdravio, odložio je cilindar na stol pred divanom, odmaknuo nogom stol kao da je on tu gazda, i nije da je sjeo na divan na koji se ja nisam usudio sjesti, nego se naprosto izvalio na nj, tako da je zaškripao, pa je objesio noge, visoko digao vrh svoje desne lakirane čizme i zagledao se u nj. Naravno, ubrzo mi se okrenuo i opet me odmjerio svojim krupnim, ponešto ukočenim očima.

– Nikako da ga nađem! – klimnu mi ovlaš glavom.

Šutio sam.

– Nije točan! Ima svoje pojmove o poslovima! Je l' s Petrogradske?

– Šta, vi ste došli s Petrogradske? – priupitah ga.

– Ama, ja vas pitam.

– Ja... ja sam došao s Petrogradske, ali kako vi to znate?

– Kako? Hm. – Namignuo mi je, ali se nije udostojao da mi razjasni.

– Naime, ja ne stanujem na Petrogradskoj, ali sam maloprije bio na Petrogradskoj i odande sam došao ovamo.

I dalje se šutke i nekako značajno smješkao, što mi se nije nimalo sviđalo. Bilo je nešto glupo u onom njegovu namigivanju.

– Kod gospodina Dergačeva? – reče napokon.

– Šta kod Dergačeva? – razrogačih oči.

Pogleda me slavodobitno.

– Ja ga uopće ne poznajem.

– Hm.

– Ma baš me briga – rekoh. Bio mi je mrzak.

– Hm, da, molim lijepo. Nego, molim lijepo, dopustite; kupite u trgovini neku stvar, u susjednoj trgovini drugi kupac kupi neku drugu stvar, šta mislite koju? Novce, molim lijepo, kod trgovca koji se zove lihvar, molim lijepo... jer je i novac stvar, a lihvar je isto tako trgovac... Slijedite me?

– Mislim da slijedim.

– Prolazi treći kupac i pokaže na jednu od tih trgovina i kaže: »To je solidno,« pa pokaže na drugu trgovinu i kaže: »To je nesolidno«. Što ja mogu zaključiti o tom kupcu?

– Šta ja znam.

– Nemojte tako, molim lijepo, oprostite! Navodim primjer; čovjek se ravna po dobrim primjerima. Idem po Nevskom i opažam da drugom stranom ulice, po pločniku, ide gospodin kome bih htio odrediti karakter. Dolazimo svaki svojom stranom, sve do Morske, baš do onog mjesta gdje je engleska robna kuća, i opažamo trećeg prolaznika kojeg je upravo zgazio konj. Pazite sad: prolazi četvrti gospodin i želi odrediti kakvi smo nas trojica, i onaj zgaženi, što se tiče praktičnosti i imućnosti... Slijedite me?

– Oprostite, prilično teško.

– Dobro, molim lijepo, to sam i mislio. Promijenit ću temu. Nalazim se u toplicama u Njemačkoj, u lijekovitim toplicama, kao što sam i bio više puta, nije važno u kojim. Idem po toplicama i vidim Engleze. S Englezom je, kao što znate, teško sklopiti poznanstvo; ali eto, nakon dva mjeseca, pošto smo svršili kuru, svi smo u brdima, penjemo se u društvu, sa šiljastim štapovima, na brdo, svejedno na koje. Na zavoju, to jest na odmorištu, baš tamo gdje fratri prave liker šartrez – upamtite ovo – sretnem jednog mještanina koji sam stoji i gleda bez riječi. Htio bih prosuditi o njegovoj solidnosti: šta mislite mogu li se radi toga obratiti skupini Engleza s kojima hodam jedino zato što nisam uspio zapodjenuti razgovor s njima u toplicama?

– Šta ja znam. Oprostite, zbilja vas teško slijedim.

– Teško?

– Jest, zamarate me.

– Hm. – On namignu i učini rukom nekakvu kretnju koja je vjerojatno trebalo da znači nešto slavodobitno i pobjednički; zatim neobično staloženo i mirno izvadi iz džepa novine, koje je,

očito, maloprije kupio, raširi ih i uze čitati od posljednje strane, kao da me želi pošto-poto ostaviti na miru. Oko pet minuta me nije ni pogledao.

– A bresto-grajevske ipak nisu pale, a? Ama, skočile su, rastu! Znam mnoge koje su u isto vrijeme pale.

Pogleda me sav razdragan.

– Još se ne razumijem bogzna kako u tu burzu – odgovorih.

– Osuđujete?

– Šta?

– Pa novac.

– Ne osuđujem novac, nego... nego, meni se čini da prvo dolazi ideja, a onda novac.

– Naime, dopustite, molim lijepo... ako čovjek ima, da tako kažemo, vlastiti kapital...

– Prvo dobra ideja, a onda novac, bez dobre ideje društvo će uza sav novac propasti.

Ne znam zašto sam se već počeo žestiti. On me pogleda nekako tupo, kao da se ne može snaći, ali mu se lice najednom razvuče u neobično veseo i previjan osmijeh:

– Versilov, a? Ipak je omastio brk, omastio, bogme! Jučer su mu sve dosudili, a?

Odjednom sam uvidio da on već odavno zna tko sam ja, i da možda zna i koješta drugo. Ne razumijem samo zašto sam se najednom zacrvenio i zagledao se netremice u njega, najgluplje što sam mogao. On je, očito, likovao i veselo me gledao, baš kao da me neobično lukavo ulovio u nečemu i raskrinkao.

– Ama, molim lijepo – uzvi obrvama – pitajte vi radije mene za gospodina Versilova! Šta sam vam ono maloprije govorio o solidnosti? On je prije godinu i pol mogao s onim djetetom napraviti lijep posao – jest, molim lijepo, a prebacio se, jest, molim lijepo.

– S kakvim djetetom?

– S onim dojenčetom, molim lijepo, koje i sad potajno uzdržava, samo što od toga neće imati nikakve koristi... jer...

– Kakvo dojenče? Šta to govorite?

– Pa naravno, njegovo dijete, njegovo rođeno, molim lijepo, od *mademoiselle* Lidije Ahmakove... »Bajna me djeva milovaše...«[1] Fosforne šibice, a?

– Ma koješta, gluposti! On nije nikad imao dijete s Ahmakovkom!

[1] Stih iz puškinove pjesme »Crni šal«.

– Pazi ga! A gdje sam ja bio? Pa ja sam i doktor, i akušer, molim lijepo. Zovem se Stebeljkov, niste čuli za mene? Doduše, ja sam i onda bio već odavno prestao ordinirati, ali sam mogao dati praktičan savjet u praktičnom slučaju.

– Vi ste akušer... i pomagali ste Ahmakovki pri rađanju,

– Nisam, molim lijepo, ništa nisam pomagao Ahmakovki. Tamo je, u predgrađu, bio doktor Granc, s velikom obitelji, plaćali su mu po pola talira, takav je kod njih položaj liječnika, a i nitko ga, osim toga, nije poznavao, pa je, eto, on bio umjesto mene... Ma ja sam ga i preporučio, da sve ostane obavijeno mrakom neizvjesnosti. Slijedite me? A ja sam samo dao praktičan savjet, na traženje Versilova, molim lijepo, Andreja Petroviča, na strogo povjerljivo traženje, molim lijepo, u četiri oka. Ali je Andrej Petrovič htio dva zeca.

Slušao sam ga zaprepašteno.

– Tko dva zeca lovi, ni jednog ne ulovi, kaže narodna ili, bolje reći, pučka poslovica. A ja kažem ovako: iznimke koje se neprestance ponavljaju pretvaraju se u opće pravilo. Dao se u potjeru za drugim zecom, to jest prevedeno na ruski, za drugom damom, i ostao je praznih šaka. Ako si već nešto ulovio, onda to i drži. Treba raditi brzo, a on zateže. Ma Versilov je »bablji prorok«, tako ga je tada preda mnom lijepo nazvao mladi knez Sokoljski. Nego, dođite vi k meni! Ako hoćete da štošta doznate o Versilovu, dođite k meni!

Uživao je, očito, što sam zinuo od čuda. Nikad to tada nisam ništa čuo za to dijete. I eto, u taj se čas najednom zalupiše vrata kod susjeda i netko brzo uđe u njihovu sobu.

– Versilov stanuje u Semjonovskom puku, u Možajskoj ulici, kod Litvinovke, broj sedamnaest, bila sam sama u prijavnom uredu! – viknu srdito neka žena; čuli smo svaku riječ. Stebeljkov uzvi obrvama i dignu prst uvis.

– Mi o njemu ovdje govorimo, a već je i tamo o njemu riječ... Eto, to su one iznimke koje se neprestance ponavljaju! *Quand on parle d'une corde*...[1]

Hitro skoči, sjede na divan i prikuči se vratima uz koja je stajao divan.

I ja sam bio strašno preneražen. Zaključio sam da je to vjerojatno izviknula ona ista mlada žena koja je maloprije odjurila onako uzrujana. Ali otkud i tu Versilov? Najednom se opet razlegao onakav urlik, bjesomučan, urlik ljudskog stvora koji je

[1] Kad se govori o uzici...

pomahnitao od gnjeva, kojem nešto ne daju ili ga u nečemu sprečavaju. Jedina je razlika bila u tome što su krikovi i urlici sad još dulje potrajali. Čuli smo kako se bore, kako često i brzo izgovaraju nekakve riječi: »Neću, neću, vratite mi, da ste mi odmah vratili!« ili tako nešto – ne sjećam se baš dobro. Zatim je netko, kao i maloprije, naglo skočio do vrata i otvorio ih. Obje su susjede istrčale u hodnik, a jedna je, kao ono maloprije, očito zadržavala drugu. Stebeljkov je bio već davno skočio s divana i prisluškivao s užitkom, a sad je jurnuo do vrata i odmah, bez imalo ustručavanja, istrčao u hodnik pravo pred susjede. Dakako da sam i ja pritrčao vratima. Ali je njegova pojava djelovala na njih kao hladan tuš: susjede su se brže-bolje povukle i bučno zalupile za sobom vratima. Stebeljkov je htio već potrčati za njima, ali je zastao i digao prst uvis smješkajući se i razmišljajući; ovaj put sam u njegovu smiješku zapazio nešto neobično ružno, mračno i zloslutno. Opazivši gazdaricu koja je opet stajala na svojim vratima, on hitro otrča na prstima do nje; pošto je šaputao nešto s njom oko dvije minute i, naravno, dobio sve potrebne obavijesti, vrati se važno i odlučno u sobu, uze sa stola svoj cilindar, pogleda se začas u zrcalu, našušuri kosu i uputi se susjedama samosvjesno i dostojanstveno a da me nije ni pogledao. Časak je osluškivao pred vratima, prislonio uho na njih i pobjednički namigivao preko cijelog hodnika gazdarici, koja mu je prijetila prstom i vrtjela glavom, kao da veli: »Eh, obješenjače jedan!« Napokon je odrješito, ali neobično obzirno, čak se nekako zgrbio od obzirnosti, pokucao na vrata susjedama. Začusmo kako netko pita:

– Tko je?

– Hoćete li mi dopustiti da uđem radi jednog neobično važnog posla! – izusti Stebeljkov glasno i važno.

Skanjivale su se malo, ali su otvorile vrata, isprva tek malčice, odškrinule ih, ali je Stebeljkov odmah čvrsto uhvatio za kvaku i nije im više dao da ih opet zatvore. Započe razgovor. Stebeljkov glasno progovori gurajući se svejednako u sobu; ne sjećam se njegovih riječi, ali je govorio o Versilovu, da im može svašta reći, sve razjasniti. – »Ama, molim vas lijepo, pitajte vi samo mene!« »Ama, molim vas lijepo, dođite vi k meni!« – tako nekako. Ubrzo su ga pustile unutra. Vratio sam se do divana i stao prisluškivati, ali nisam mogao sve razabrati, čuo sam samo kako često spominje Versilova. Po njegovu sam se glasu domislio da već vodi glavnu riječ, da više ne govori dodvorljivo nego zapovjednički, i da se zavalio, onako nekako kao kad je maloprije govorio sa mnom:

»Slijedite me?« »Sad izvolite pripaziti« i slično. Uostalom, sa ženama je morao biti izvanredno ljubezan. Već se dva puta razlegao njihov gromoglasni smijeh, i to zacijelo posve neumjesno, jer su se uz njegov glas, a katkad i iznad njega, razlijegali glasovi obiju žena koji nisu odavali nikakva veselja, a napose glas mlade žene, one koja je nedavno urlikala; govorila je mnogo, nervozno, brzo, očito je nešto razotkrivala i žalila se, tražila pravdu. Ali Stebeljkov nije zaostajao, sve je više i više dizao glas i sve se češće i češće smijao; takvi ljudi ne znaju slušati druge. Ubrzo sam ustao s divana jer mi se učinilo da je sramota da prisluškujem, pa sam se vratio na svoje staro mjesto, na pleteni stolac do prozora. Bio sam uvjeren da Vasin nimalo ne drži do toga gospodina, ali kad bih pred njim izrekao to isto mišljenje, odmah bi se ozbiljno i dostojanstveno zauzeo za njega i poučno napomenuo da je to »praktičan čovjek, od onih današnjih, poslovnih ljudi koje ne valja suditi s našeg uopćenog i apstraktnog gledališta.« Uostalom, u tim sam trenucima, sjećam se, bio nekako sav duševno satrven, srce mi je lupalo i sve sam nešto očekivao. Prošlo je desetak minuta kadli najednom, usred grohotna smijeha, netko skoči sa stolca, baš kao ono maloprije, pa se razlegne vrištanje obiju žena, čuo sam kako je i Stebeljkov skočio na noge, kako je nešto stao govoriti sasvim drugačijim glasom, kao da se brani, kao da moljaka da ga saslušaju... Ali ga nisu saslušali; razlegli su se gnjevni povici: »Van! Ništarija jedna, bezobraznik!« Ukratko, bilo je jasno da ga izbacuju. Otvorio sam vrata baš u času kad je izletio od susjeda u hodnik, rekao bih doslovno, to jest da su ga rukama izgurale. Kad je mene spazio, najednom se proderao pokazujući na me:

– Evo vam Versilovljeva sina! Ako ne vjerujete meni, evo vam njegova sina, njegova rođena sina! Molim vas! – I odriješito me zgrabi za ruku.

– Ovo je njegov sin, njegov rođeni sin! – ponovi vodeći me damama i ne dodajući, uostalom, nikakva druga objašnjenja.

Mlada je žena stajala u hodniku, a postarija korak iza nje, na vratima. Sjećam se samo da je ta jadna djevojka bila zgodna, da joj je moglo biti dvadeset godina, ali da je bila mršava i nekako boešljiva, riđa i u licu pomalo nalik na moju sestru; to mi je proletjelo kroz glavu i ostalo u sjećanju; samo što Liza nije nikad bila niti je, naravno, mogla biti tako izbezumljena od srdžbe kakva je bila ta osoba preda mnom: usne su joj bile blijede, svijetlosive su joj oči sijevale, sva je drhtala od ogorčenja. Sjećam se još da sam se i ja našao u neobično glupom i nedostojnom

položaju, jer nisam znao što da kažem, sve zahvaljujući onom drzniku.

– Pa šta onda ako mu je sin! Čim je s vama, onda je ništarija. Ako ste vi Versilovljev sin – obrati se ona najednom meni – onda kažite vašem ocu u moje ime da je ništarija, da je običan bezobraznik, da meni ne treba njegovih novaca... Na, na, na, dajte mu odmah ove novce!

I brže izvadi iz džepa nekoliko novčanica, ali je postarija žena (to jest njena majka, kako sam poslije doznao) uhvati za ruku:

– Olja, pa možda to i nije istina, možda to i nije njegov sin!

Olja je brzo pogleda, porazmisli, pogleda mene prezirno i okrenu se da pođe u sobu, ali prije nego što zalupi vratima, stojeći na pragu, još jedanput bijesno dobaci Stebeljkovu:

– Van!

I čak zatopta. Zatim zatvori vrata i zaključa ih. Držeći me svejednako za rame, Stebeljkov je digao prst uvis, razvukao usta u širok i zamišljen osmijeh i upro u mene upitan pogled.

– Mislim da je to što ste mi učinili smiješno i nedolično promrmljah ogorčeno.

Ali me on nije ni slušao, iako nije odvajao očiju od mene.

– To bi trebalo is-pi-tati! – reče zamišljeno.

– Pa ipak, kako ste se usudili da mene u to uvlačite? Tko je to? Kakva je to žena? Vi ste me uhvatili za rame i odveli tamo – šta to znači?

– Ma do vraga! Nekakva obeščašćena... »Iznimka koja se često ponavlja« – slijedite me?

I upre mi prst u prsa.

– Ma do vraga! – odgurnuh mu prst.

Ali se on najednom, posve nenadno, nasmija tiho, nečujno, dugo i veselo. Napokon ustaknu šešir, naglo se smrknu i napomenu mršteći se:

– A gazdaricu bi trebalo obavijestiti... Trebalo bi ih istjerati na ulicu – jest, i to što prije, jer će inače one... E pa, vidjet ćete! Zapamtite što sam vam rekao, vidjet ćete! Ma do vraga! – razveseli se opet. – Vi ćete onda sačekati Grišu?

– Ne, neću ga sačekati – odgovorih odlučno.

– E pa, svejedno...

I ne dodavši više ni riječi, okrenu se, iziđe i pođe niza stube a da se ne udostoja čak ni pogledati gazdaricu, koja je, očito, očekivala od njega razjašnjenja i vijesti. I ja uzeh šešir i, zamolivši gazdaricu neka kaže Vasinu da sam ga tražio ja, Dolgoruki, potrčah niza stube.

III

Samo sam potratio vrijeme. Kad sam izišao na ulicu, odmah sam počeo tražiti sobu, ali sam bio rastresen pa sam nekoliko sati bazao ulicama i, premda sam svratio u pet-šest soba što su se izdavale, uvjeren sam da sam prošao pokraj dvadesetak drugih a da ih nisam ni zapazio. Još sam se više ljutio što nisam ni slutio da je tako teško naći sobu. Posvuda su bile sobe kao Vasionova, pa čak i mnogo gore, a cijene su im bile visoke, to jest za moj džep. Zaista sam tražio kutak, da se mogu samo okrenuti u njemu, pa su me prezirno upućivali da onda treba da idem tamo gdje se iznajmljuju »kutovi«. Osim toga, posvuda je bilo mnoštvo čudnih podstanara s kojima se, sudeći samo po njihovoj vanjštini, ne bih nikako mogao slagati; čak bih platio da ne moram živjeti uz njih. Nekakva gospoda, slobodna i radoznala, bez redengota, samo u prslucima, raščupanih brada. U jednoj majušnoj sobi sjedili su desetorica, kartali se i pili pivo, a do njih su mi nudili sobu. Na drugim sam mjestima, na pitanja stanodavaca, odgovarao tako nesuvislo da su me gledali u čudu, a s jednima sam se čak posvađao. Uostalom, neću valjda opisivati sve te trice; hoću samo da kažem da sam se strašno umorio, pa sam pojeo nešto u nekoj menzi kad se već bilo gotovo smrklo. Napokon sam odlučio da pođem, da odmah osobno predam Versilovu pismo o baštini (bez ikakva objašnjenja), da strpam svoje stvari gore u kovčeg i zavežljaj i prenoćim makar i u svratištu. Znao sam da na kraju Obuhovskog prospekta, kod Slavoluka, ima gostionica gdje se može dobiti čak i zasebna soba za trideset kopjejaka; odlučio sam da toliko žrtvujem za jednu noć, samo da ne noćim kod Versilova. Ali, eto, kad sam već prolazio pokraj Tehnološkog fakulteta, odjednom mi je palo na pamet da navratim k Tatjani Pavlovnoj koja je tu stanovala, nasuprot Tehnološkom. Kao izlika da navratim poslužilo mi je opet ono pismo o baštini, ali je moja neodoljiva želja da navratim imala, naravno, druge uzroke koje, uostalom, ne bih umio ni sad razjasniti: u glavi mi je bila neka zbrka o »dojenčetu«, o »iznimkama koje postaju opće pravilo«. Jesam li zaželio da se ispripovijedam, ili da se napravim važan, ili da se potučem, ili da se čak isplačem – ne znam, tek, popeo sam se do Tatjane Pavlovne. Do tada sam bio samo jedanput kod nje, tek što sam bio doputovao iz Moskve, nosio sam neku poruku od majke, i sjećam se, kad sam ušao i predao poruku, otišao sam nakon jedne minute, nisam čak ni sjeo, a nije mi ni ponudila da sjednem.

Pozvonio sam i odmah mi je otvorila kuharica i bez riječi me pustila u sobu. Sve su ove pojedinosti potrebne da bi se moglo shvatiti kako se mogao zbiti onaj ludi događaj koji je tako silno utjecao na sve što je slijedilo. A prvo o kuharici. To je bila neka opaka Finkinja koja je, čini se, mrzila svoju gospodaricu, Tatjanu Pavlovnu, a ova se opet nije mogla rastati od nje zbog neke naklonosti kakvu osjećaju usidjelice prema starim mopsovima vlažnih njušaka, ili prema mačkama što vječito spavaju. Finkinja se ili srdila i bila osorna, ili je nakon svađe šutjela tjedne i tjedne kažnjavajući tako gospođu. Bit će da sam naišao baš na takav jedan dan šutnje, jer mi čak ni na pitanje: – Je li gospođa kod kuće? – koje sam joj, dobro se sjećam, bio postavio – nije odgovorila, nego je bez riječi otišla u kuhinju. Poslije toga sam, naravno, bio uvjeren da je gospođa kod kuće, pa sam otišao u sobu i, kako nisam u njoj nikog našao, počeo čekati, vjerujući da će Tatjana Pavlovna za koji čas izići iz spavaće sobe; zašto bi me inače kuharica pustila u stan? Nisam sjeo, nego sam stajao dvije-tri minute; već se pomalo hvatao mrak, pa je mračni mali stan Tatjane Pavlovne djelovao još neprijaznije zbog sve sile katuna koji je posvuda bio povješan. Dvije-tri riječi o tom ružnom, bijednom stanu da bi se razumjelo na kakvu se mjestu zbio taj događaj. Zbog svoje ćudi, tvrdoglave i zapovjedničke, i poradi starih, vlasteoskih sklonosti, Tatjana Pavlovna ne bi se mogla naviknuti na namještenu podstanarsku sobu, pa je unajmila tu parodiju od stana samo da bi stanovala sama i bila svoja gazdarica. Te su dvije sobe bile baš kao dvije krletke za kanarince, naslonjene jedna na drugu, jedna manja od druge, na drugom katu, a prozori su im gledali na dvorište. Kad ste ulazili u stan, odmah ste stupali u uzak hodničić, metar širok, slijeva su bile spomenute dvije krletke za kanarince, a na kraju hodničića je bio ulaz u majušnu kuhinju. Možda je u tim sobicama i bilo jedan i pol kubični metar zraka potrebna čovjeku za dvanaest sati, ali jedva da je bilo više. Bile su užasno niske, ali, što je najgluplje od svega – prozori, vrata, pokućstvo, sve, sve je bilo zastrto ili pokriveno katunom, lijepim francuskim katunom, urešenom sitnim porubima; ali se zbog toga soba činila još dvostruko mračnija i nalikovala je na unutrašnjost putničke kočije. U sobici u kojoj sam čekao, moglo se još nekako okrenuti, iako je sve bilo zakrčeno pokućstvom, i to, uzgred budi rečeno, sasvim zgodnim pokućstvom: bilo je tu različitih stolića s intarzijama, s brončanim ukrasima, škrinje, krasan i, štoviše, skupocjen toaletni stolić. Ali u drugoj sobici odakle sam očekivao da će ona izići, u spavaćoj sobi,

odvojenoj od ove sobe debelim zastorom, nije bilo, kako se poslije pokazalo, baš ničega drugog osim jedne postelje. Sve su ove pojedinosti potrebne da bi se shvatila glupost koju sam počinio.

Čekao sam, dakle, i nisam ništa sumnjao kad je zazvonilo zvonce. Čuo sam kako je kuharica polaganim koracima prošla po hodničiću i pustila pridošlice bez riječi u stan, baš onako kao maloprije mene. To su bile dvije dame koje su glasno govorile, ali kako sam se iznenadio kad sam po glasovima prepoznao Tatjanu Pavlovnu i – baš onu ženu koju sam najmanje očekivao da ću sad sresti, i to još u ovakvim prilikama! Nije moglo biti zabune, taj sam zvonki, snažni, metalni glas slušao jučer, doduše svega tri minute, ali mi je ostao u duši. Jest, to je bila »ona žena od jučer«. Što sam mogao? Ovo pitanje nipošto ne postavljam čitaocu, nego samo predočavam sebi tadašnji trenutak i ne mogu ni dan-danas protumačiti kako se dogodilo da sam najednom skočio za zastor i našao se u spavaćoj sobi Tatjane Pavlovne. Ukratko, sakrio sam se i jedva sam se nekako uspio skloniti prije nego što su one ušle. Zašto im nisam pošao u susret nego sam se sakrio – ne znam; sve sam to učinio nesvjesno, posve nepromišljeno.

Kad sam uskočio u spavaću sobu i naletio na postelju, odmah sam opazio da jedna vrata vode u kuhinju, da ima, dakle, izlaz iz nevolje i da mogu lijepo pobjeći, ali – o, strahote! – vrata su bila zaključana, a u ključanici nije bilo ključa. Sav zdvojan, svalih se na postelju; bilo mi je jasno da ću sad, vjerojatno, morati prisluškivati što govore, a već sam se po prvim rečenicama, po prvim intonacijama, dosjetio da će razgovor biti tajan i povjerljiv. Ama, naravno, pošten i plemenit čovjek morao je ustati, čak i sad, izići i glasno reći: »Ja sam ovdje, pričekajte malo!« – i, bez obzira na svoj smiješni položaj, proći mimo njih; ali ja nisam ustao ni izišao; nisam se usudio, bojao sam se kao najgora kukavica.

– Draga moja Katerino Nikolajevna, nemojte me tako žalostiti – preklinjaše je Tatjana Pavlovna – umirite se već jednom zauvijek, to se čak i ne slaže s vašom naravi. Gdje god ste vi, tu je i radost, a sad najednoč... Pa meni valjda još vjerujete, ta znate koliko sam vam privržena. Ma ništa manje nego Andreju Petroviču kome ne krijem da ću do groba biti privržena... Pa vjerujte mi onda, tako mi časti, da on nema toga spisa, a možda ga uopće nitko nema; i ne bi se on mogao baviti takvim smicalicama, grehota je i pomisliti. Oboje ste samo izmislili to svoje neprijateljstvo...

– Taj spis postoji, a on je kadar svašta učiniti. Ma što mislite,

jučer ulazim i koga prvog vidim – *ce petit espion*[1] kojeg je on utrapio knezu.

– Ama *ce petit espion!* Prvo, on uopće nije *espion,* jer ja, ja sam se potrudila da ga namjestim kod kneza, inače bi u Moskvi šenuo pameću ili bi umro od glada – tako su nam bar o njemu javili; i, što je najvažnije, taj je neotesani balavac prava bena, kako bi on mogao biti špijun?

– Jest, nekako je benast, ali ga to, uostalom, ne mora priječiti da bude hulja. Da nisam bila onako slabe volje, bila bih jučer umrla od smijeha: kako je problijedio, pritrčao, poklonio se, počeo govoriti francuski. A u Moskvi mi je Marja Ivanovna govorila o njemu kao o kakvu geniju. Da se to nesretno pismo sačuvalo i da je negdje na najnezgodnijem mjestu – to sam najviše zaključila po licu te iste Marje Ivanovne.

– Ljepotice moja! Pa sami ste kazali da ona nema ništa kod sebe!

– To je baš ono što ima, samo laže, i da znate samo kako je previjana! Prije puta u Moskvu još sam se nadala da nema više nikakvih spisa, ali sad, sad...

– Ama, draga moja, naprotiv, svi kažu da je ona dobro i razborito stvorenje, pokojnik je držao do nje više nego do i jedne druge svoje nećakinje. Ja je, doduše, ne poznajem baš tako dobro, ali kako da je vi niste osvojili, ljepotice moja! Pa vama je bar lako osvojiti čovjeka, evo ja, ovako stara, pa sam zaljubljena u vas i najradije bih vas sad izljubila... Kao da vam je bilo teško da je osvojite!

– Trudila sam se, Tatjano Pavlovna, da je osvojim, čak sam je oduševila, ali je i ona vrlo lukava... Ama, ima vam ona karakter, i to onaj posebni, moskovski... I pomislite, savjetovala mi je da ovdje potražim nekog Krafta, bivšeg Andronikovljeva pomoćnika, možebit će, veli, on šta znati. O tom sam Kraftu već ponešto čula i čak sam ga negdje vidjela; ali kad mi je rekla za tog Krafta, odmah sam se uvjerila da ne samo što nešto zna, nego da laže i da zna sve.

– Ma zašto, zašto? A možda biste i mogli nešto saznati od njega! Taj Švabo, Kraft, nije nikakav brbljavac i sjećam se da je jako čestit čovjek – pa zbilja, mogli biste se kod njega raspitati! Samo, čini mi se da sad nije u Petrogradu...

– Ma vratio se još jučer, sad sam bila kod njega... Zato sam i došla k vama ovako uzrujana, sva se tresem, htjela sam vas zamoliti, dušo moja, Tatjano Pavlovna, zato što vi svakog pozna-

[1] Onog malog špijuna.

jete, ne bi li se mogli kako pregledati njegovi spisi, jer su zacijelo ostali za njim nekakvi spisi; kome li će sad oni pripasti? Da opet ne padnu u nečije opasne ruke? Došla sam vas pitati za savjet.

– Ma o kakvim to spisima govorite? – nikako da shvati Tatjana Pavlovna. – Pa sami ste rekli da ste sad bili kod Krafta?

– Jesam, jesam, sad sam bila, ali se on ubio! Još sinoć.

Skočih s postelje. Otrpio sam kad su me nazvali špijunom i idiotom; i što su dulje razgovarale, to mi se više činilo nemoguće da se pojavim. Nisam mogao ni zamisliti da se pojavim! Odlučio sam da ostanem sjediti, premirući, sve dok Tatjana Pavlovna ne isprati gošću (ako budem te sreće da prije ne zaviri zbog nečega u spavaću sobu), a onda, kad ode Ahmakovka, pa ma se i potukao s Tatjanom Pavlovnom!... Ali kad sam sad iznenada čuo za Krafta, skočio sam s postelje i kao da me uhvatio grč. Ne razmišljajući ni o čemu, ne prosuđujući i ne misleći što će biti, zakoračio sam, podigao portijeru i našao se pred njima. Još je bilo dovoljno svjetla da su me mogle raspoznati, onako blijeda i uzdrhtala... Obje su vrisnule. Kako i ne bi?

– Kraft? – promrmljah obraćajući se Ahmakovki. – Ubio se? Jučer? Kad je sunce zalazilo?

– Gdje si ti bio? Odakle sad ti? – kriknu Tatjana Pavlovna i naprosto mi zari nokte u rame. – Uhodio si nas? Prisluškivao si?

– Šta sam vam rekla? – ustade Katerina Nikolajevna s divana pokazujući u mene.

Izhezumih se.

– Lažete, koješta! – upadoh joj pomamno u riječ. – Maloprije ste me nazvali špijunom, o bože! Vrijedi li uopće živjeti s takvima kao što ste vi a kamoli uhoditi vas! Plemeniti se čovjek najposlije ubija; Kraft se ustrijelio – zbog ideje, zbog Hekube... Uostalom, odakle biste vi znali za Hekubu!... I sad hajde živi usred tih vaših spletaka, nateži se oko tih vaših laži, prevara i podvala... Dosta!

– Ćušnite ga! Ćušnite ga! – viknu Tatjana Pavlovna, a kako me Katerina Nikolajevna samo gledala (sjećam se svega do u tančine), ne odvajajući očiju od mene i ne mičući se s jemsta, Tatjana Pavlovna samo što nije sama poslušala svoj savjet, tako da sam i nehotice digao ruku ne bih li se zaštitio, a njoj se baš zbog tog pokreta učinilo da sam zamahnuo da ja nju udarim.

– De, udri, udri! Dokaži da si rođeni nitkov! Jači si od žena pa što se sustežeš!

– Dosta je kleveta, dosta! – povikah. – Nikad ja nisam digao ruke ni na jednu ženu! Sram vas bilo, Tatjano Pavlovna, vi ste mene uvijek prezirali. Ama, ljude ne valja poštivati! Vi se smijete,

Katerino Nikolajevna, vjerojatno mojoj vanjštini; tako je, Bog mi nije dao vanjštinu kao vašim ađutantima. Pa ipak se ne osjećam ponižen pred vama, nego, dapače, uzvišen... Ma svejedno, kako god rekao, samo nisam ja kriv! Slučajno sam dospio ovamo, Tatjano Pavlovna. Kriva je jedino vaša Finkinja ili, bolje reći, vaša naklonost prema njoj. Zašto mi nije odgovorila na moje pitanje nego me uvela pravo ovamo? A poslije, priznajte i sami, da izletim iz spavaće sobe jedne žene učinilo mi se već toliko čudovišno da sam radije šutke podnosio vaše pogrde, nego da se pokažem... Opet se smijete, Katerino Nikolajevna?

– Marš van, marš van, gubi se! – viknu Tatjana Pavlovna gurajući me, tako reći. – Ne obazirite se na njegovo trabunjanje, Katerino Nikolajevna, rekla sam vam da su nam odande javili da je pobenavio!

– Da sam pobenavio? Odande su vam javili? Tko to, i odakle? Svejedno, sad je dosta, Katerino Nikolajevna! Kunem vam se svime što mi je sveto da će ovaj razgovor i sve što sam čuo ostati među nama... Šta sam ja kriv što sam čuo vaše tajne? Pogotovo kad već sutra napuštam službu kod vašeg oca, tako da možete biti bez brige što se tiče spisa koji tražite.

– Šta to znači?... O kakvom to spisu govorite? – smete se Katerina Nikolajevna, i to čak toliko da je problijedjela, ili mi se možda samo učinilo. Shvatih da sam rekao više nego što treba.

Brže-bolje iziđoh; one me bez riječi ispratiše pogledima što odavahu posvemašnje zaprepaštenje. Ukratko, zadao sam im zagonetku...

DEVETO POGLAVLJE

I

Žurio sam se kući i, začudo, bio sam vrlo zadovoljan sam sobom. Tako se, naravno, ne govori sa ženama, i to još s takvim ženama – bolje reći s takvom ženom, jer Tatjanu Pavlovnu ne računam. Možda nipošto ne valja reći u lice ženi njena soja: »Fućkam ja na vaše spletke«, ali sam to rekao i baš sam time i bio zadovoljan. Da i ne govorim o ostalome, bio sam u najmanju ruku uvjeren da sam takvim tonom izbrisao sve ono što je bilo smiješno

u mom položaju. Ali nisam baš imao mnogo vremena da na to mislim: nikako mi Kraft nije izlazio iz glave. Nije da me je ne znam kako mučio, ali sam ipak bio potresen do dna duše; štoviše, toliko da je ono obično stanovito ljudsko uživanje u tuđoj nesreći, to jest kad tko slomi nogu, osramoti se, izgubi voljeno stvorenje i slično, čak je i to obično sramno zadovoljstvo posve ustupilo u meni mjesto jednom drugom, izvanredno cjelovitom osjećanju, naime bolu, žaljenju za Kraftom, to jest ne znam baš je li žaljenju, ali svakako nekom neobično snažnom i dobrom osjećanju. I time sam bio zadovoljan. Pravo je čudo koliko sporednih misli može čovjeku prominuti glavom baš kad ga potrese kakva velika vijest, koja bi, po pravu, morala, čini se, potisnuti sve druge osjećaje i rastjerati sve sporedne misli, napose one beznačajne; a baš beznačajne misli, naprotiv, salijeću čovjeka. Sjećam se još da me malo-pomalo bila svega obuzela prilično jaka nervna drhtavica, koja je potrajala nekoliko minuta pa me čak tresla i za sve ono vrijeme dok sam bio kod kuće i raspravljao s Versilovom.

Ta se raspra vodila u čudnim i neobičnim prilikama. Već sam spomenuo da smo stanovali u zasebnoj kućici u dvorištu; taj je stan nosio broj trinaest. Još prije nego što sam ušao na ulazna vrata, začuo sam kako neka žena pita nekog glasno, nestrpljivo i ljutito: »Gdje je stan broj trinaest?« To je pitala dama koja je stajala blizu ulaza i otvorila vrata sitničarije; ali se čini da joj nitko nije ništa odgovorio ili da su je čak otjerali, pa je silazila niz ulazne stepenice razdražena i srdita.

– Pa gdje je tu pazikuća? – viknula je i topnula. Već sam dobro poznavao taj glas.

– Ja idem u stan broj trinaest – pristupih joj. – Koga tražite?

– Već cijeli sat tražim pazikuću, svakog pitam, uza sve sam se stube penjala.

– To je u dvorištu. Zar me ne poznajete?

Ali me već prepoznala.

– Vi tražite Versilova; imate nešto da pročistite s njim, a imam i ja – produžih. – Došao sam da zauvijek raskrstim s njim. Idemo!

– Vi ste mu sin?

– To ništa ne znači. Uostalom, recimo da jesam. Iako se zovem Dolgoruki. Ja sam nezakonito dijete. Taj gospodin ima svu silu nezakonite djece. Kad savjest i čast zahtijevaju, i rođeni sin napušta roditeljski dom. Tako piše i u Bibliji. Osim toga, on je dobio neko nasljedstvo, a ja neću da ga dijelim s njim, nego odlazim da živim od svoga rada. Kad zatreba, plemenit čovjek žrtvuje čak i svoj život; Kraft se ustrijelio, Kraft, zbog ideje,

zamislite, mlad čovjek, ulijevao je nade... Ovuda, ovuda! Mi stanujemo u zasebnoj kući. A već su u Bibliji djeca napuštala očeve i savijala sebi gnijezda... Ako vas ideja vuče... Ako imate ideju! Ideja je najvažnija, u ideji je sve...

Brbljao sam joj tako dok smo se uspinjali do našeg stana. Čitalac je zacijelo zapazio da baš ne štedim sebe i da pošteno, gdje god treba, govorim o sebi. Hoću da se naučim kazivati istinu. Versilov je bio kod kuće. Ušao sam a da nisam skinuo ogrtač, ona isto tako. Bila je vrlo lagano obučena povrh tamne haljinice klatila joj se nekakva krpa koja je trabalo da bude plašt ili kabanica; na glavi je nosila staru, otrcanu mornarsku kapicu, koja ju je nagrđivala. Kad smo ušli u gostinsku sobu, majka je sjedila na svom uobičajenom mjestu s ručnim radom u rukama, a sestra je došla iz svoje sobe da vidi tko je došao, pa je zastala na vratima. Versilov, po običaju, nije ništa radio te nam je pošao u susret; upro je u mene oštar, upitan pogled.

– S ovim nemam nikakve veze – požurih se da se opravdam i sklonih se u stranu. – Sreo sam ovu damu tek tu na ulazu; tražila je vas, a nitko je nije znao uputiti. A ja sam došao po svom privatnom poslu o kojem ću imati čast da poslije porazgovaram s vama...

Versilov me ipak i dalje radoznalo promatrao.

– Oprostite – poče djevojka nestrpljivo; Versilov se okrenu njoj.

– Dugo sam razmišljala kako vam je palo na pamet da mi jučer ostavite novaca... Ja... ukratko... Evo vam vaš novac! – malne vrisnu ona kao i ono prije pa baci hrpu novčanica na stol. – Morala sam tražiti vašu adresu u prijavnom uredu, inače bih prije donijela. Čujte me vi – okrenu se iznenada mojoj majci koja je bila posve problijedjela – neću da vas vrijeđam, čini mi se da ste poštena žena, a ono vam je, možda, čak i kći. Ne znam jeste li mu žena, ali znajte da ovaj gospodin izrezuje iz novina oglase kojima odgojiteljice i učiteljice za svoje posljednje pare traže neko zaposlenje, pa onda obilazi te nesretnice, traži od njih nečasne usluge i gura ih novcima u nevolju. Ne razumijem kako sam jučer mogla uzeti novaca od njega! Učinio mi se tako pošten!... Šutite! Ni riječi neću da čujem! Vi ste nitkov, milostivi gospodine! Čak ako ste imali i poštene namjere, ne želim vaše milostinje. Ni riječi! Ni riječi! O, kako mi je drago što sam vas sad raskrinkala pred ženama iz vaše obitelji! Prokleti bili!

I brže-bolje istrča, ali se na pragu načas okrenu i samo doviknu:

– Čula sam da ste dobili neko nasljedstvo.

A onda iščeznu kao sjena. Pripominjem još jedanput: bila je izbezumljena. Versilov je bio preneražen; stajao je nekako zamišljen i kao da nešto računa; napokon se iznenada okrenu meni:

– Zar je ti uopće ne poznaješ?

– Slučajno sam je danas vidio kako je bjesnjela u hodniku kod Vasina, derala se i proklinjala vas; ali se nisam upuštao u razgovor s njom i ništa ne znam, a sad sam je sreo na ulazu. Vjerojatno je to ona ista učiteljica o kojoj ste jučer govorili da »daje satove iz aritmetike«?

– Jest, baš je ona. Jednom sam u životu učinio dobro djelo i eto... A, da, zbilja, što ti hoćeš?

– Evo vam ovo pismo – odgovorih. – Smatram da nije potrebno da vam bilo šta objašnjavam. Dobio sam ga od Krafta, a njemu je ono ostalo od pokojnoga Andronikova. Iz sadržaja ćete sve saznati. Dodajem da nitko na svijetu ne zna sad za to pismo osim mene, jer se Kraft, pošto mi je jučer predao to pismo, tek što sam ja otišao od njega, ustrijelio...

Dok sam govorio brzorečicom i neobično zadihan, on je uzeo pismo i, držeći ga u lijevoj ruci, podalje od sebe, pozorno me motrio. Kad sam rekao da se Kraft ubio, zagledao sam se u njega da vidim kako će ga se dojmiti ta vijest. I što mislite? Ta vijest nije proizvela ni najmanji dojam na njega, nije čak ni obrvama uzvio! Štoviše, opazivši da sam ušutio, izvadio je lornjon od kojeg se nije nikad rastajao i koji mu je visio na crnoj vrpci, prinio pismo svijeći i, zirnuvši na potpis, počeo polako čitati. Ne mogu riječima iskazati koliko me čak povrijedila ta nabusita bešćutnost. On je morao vrlo dobro poznavati Krafta; osim toga je to ipak bila i te kako neobična vijest! Najposlije, ja sam, naravno, priželjkivao da ona proizvede nekakav dojam. Pošto sam pričekao oko pola minute, a kako sam znao da je pismo dugačko, okrenuo sam se i izišao. Kovčeg sam bio već odavno spremio, trebalo je samo da još nekoliko stvari potrpam u zavežljaj. Pomislio sam na majku i sjetio se da joj nisam uopće pristupio. Nakon deset minuta, kad sam već bio posve spreman i htio poći po fijaker, uđe sestra u moju potkrovnicu.

– Evo ti mama šalje tvojih šezdeset rubalja i još te jednom moli da joj oprostiš što je govorila o njima Andreju Petroviču, i evo ti još dvadeset rubalja. Jučer si dao za stan i hranu pedeset rubalja, a mama kaže da nikako ne može uzeti od tebe više od trideset, jer nije na tebe potrošila pedeset, pa ti vraća ostatak od dvadeset rubalja.

– E pa, hvala onda, samo ako govori istinu. Zbogom, seko, ja odlazim.

– Kamo ćeš sad?

– Zasad u neko svratište, samo da ne moram spavati u ovoj kući. Kaži mami da je volim.

– Ona to zna. Zna da i Andreja Petroviča voliš. Kako te nije stid što si doveo onu nesretnicu!

– Kunem ti se da je nisam ja doveo; sreo sam je na ulazu u kuću.

– Nisi, nego si je doveo.

– Ma vjeruj mi...

– Razmisli malo, ispitaj sama sebe pa ćeš uvidjeti da si i ti tome kriv.

– Meni je samo bilo drago što se Versilov osramotio. Zamisli, on ima dijete s Lidijom Ahmakovom... uostalom, šta ja to tebi pričam...

– On? Dijete? Ma to nije njegovo dijete! Tko ti je to slagao?

– Ama, šta ti znaš!

– Ja da ne znam? Pa ja sam čak njegovala to dijete u Lugi. Čuj me, braco: odavno sam primijetila da ama baš ništa ne znaš, a ipak vrijeđaš Andreja Petroviča, pa i mamu.

– Ako je on nedužan, onda ću ja biti kriv, i gotovo, ali vas zato ništa manje ne volim. Zašto si tako pocrvenjela, seko? Gle, sad još jače! Pa dobro, svejedno ću onoga bijednog kneza izazvati na dvoboj zato što je ćušnuo Versilova u Emsu. Ako Versilov nije ništa skrivio Ahmakovki, onda pogotovo.

– Saberi se, braco, što ti je?

– Sreća što je sad spor okončan na sudu... Ma gle, sad si opet problijedjela.

– Knez se ne bi ni htio boriti s tobom – osmjehnu se Liza, blijeda od straha.

– Onda ću ga javno osramotiti. Šta ti je, Lizo?

Bila je toliko problijedjela da nije više mogla stajati na nogama, nego se svalila na divan.

– Lizo! – dopre odozdo majčino dozivanje.

Ona se pribra i ustade; nježno mi se osmjehnu.

– Ostavi se, braco, tih gluposti, ili pričekaj dok nešto više ne saznaš. Ne znaš gotovo ništa.

– Neću nikad zaboraviti, Lizo, kako si problijedjela kad si čula da ću izići na dvoboj!

– Nemoj, nemoj ni to zaboraviti! – osmjehnu se ona još jednom na rastanku i siđe.

Otišao sam po fijakerista i s njegovom pomoću odnio iz stana sve svoje stvari. Nitko me od ukućana nije sprečavao ni zadržavao. Nisam se svratio da se oprostim s majkom da se ne bih sreo s Versilovom. Kad sam već sjeo u fijaker, pade mi najednom na um jedna misao.

– Na Fontanku, do Semjonovskog mosta – zapovjedih iznenada i uputih se ponovo k Vasinu.

II

Iznenada sam pomislio da Vasin već zna kako je svršio Kraft, i to možda sto puta bolje nego ja; tako je i bilo. Vasin mi je odmah spremno saopćio sve pojedinosti, uostalom, bez bogzna kakva žara; zaključio sam da je umoran, i doista je bilo tako. On je sam bio toga jutra kod Krafta. Kraft se ubio revolverom (onim istim) jučer, kad je već pao mrak, što se moglo razabrati iz njegova dnevnika. Posljednji put je zapisao nešto u dnevnik tek malo prije nego što se ustrijelio, a u tom zapisu napominje da piše već u mraku i da jedva razaznaje slova; svijeću pak neće da zapali, jer se boji da poslije ne izbije požar. »A neću ni da je zapalim pa da je opet, prije nego opalim, ugasim, kao i život svoj« – dodao je čudnovato, tako reći u posljednjem retku. Taj je svoj predsmrtni dnevnik započeo već prije dva dana, tek što se bio vratio u Petrograd, još prije nego što je posjetio Dergačeva; nakon mog odlaska zapisivao je ponešto u njega svakih četvrt sata; posljednja tri-četiri zapisa unosio je svakih pet minuta. Čudom sam se čudio što Vasin, koji je taj dnevnik imao toliko vremena u rukama (dali su mu da ga pročita), nije sve prepisao, pogotovo zato što, sve u svemu, nije bilo više od jednog arka, a zapisi su svi odreda bili kratki – »pa bar posljednju stranicu!« Vasin se nasmiješio i rekao da se ionako svega sjeća, a da su, uz to zapisi nabacani bez ikakva reda, o svačemu što čovjeku padne na pamet. Već sam ga htio početi uvjeravati kako je baš to u ovoj prilici najdragocjenije, ali sam odustao i počeo navaljivati neka mi kaže što je zapamtio, pa mi je naveo nekoliko redaka koje je Kraft napisao otprilike jedan sat prije nego što se ubio, o tome »kako ga podilazi jeza«; »kako je već htio da popije jednu čašicu ne bi li se ugrijao, ali ga je zadržala pomisao da bi zbog toga možda bio jači izljev krvi«. I sve tako nekako – završi Vasin.

– I vi kažete da su to gluposti! – uzviknuh.

– Kad sam to kazao? Samo nisam ništa prepisao. Ali premda nisu gluposti, dnevnik je doista prilično običan ili, bolje reći, normalan, to jest upravo onakav kakav treba da bude u takvom slučaju...

– Ali to su posljednje misli, posljednje misli!

– Posljednje su misli katkad posve beznačajne. Jedan se isti takav samoubojica baš žali u istom takvom dnevniku što mu u tako važnom trenutku ne pada na um baš nijedna »velika misao« nego, naprotiv, same sitne i šuplje.

– Je li i to što ga podilazi jeza šuplja misao?

– Mislite li zapravo na jezu ili na izljev krvi? Pa poznata je činjenica da su mnogi od onih koji su kadri da misle o svojoj bliskoj smrti, bez obzira idu li u nju drage volje ili ne idu, vrlo često skloni da se brinu o tome kakav će im biti leš. U tom smislu se i Kraft pobojao suvišnog izljeva krvi.

– Ne znam je li to poznata činjenica... i je li tako kako kažete – promrmljah – ali se čudim što držite da je sve to tako normalno, a zar je tome tako davno što je Kraft govorio, uzrujavao se i sjedio među nama? Zar vam ga zbilja nije žao?

– Ma naravno, žao mi ga je, ali je to nešto sasvim drugo; u svakom slučaju, Kraft je sam predočio svoju smrt u obliku logičkog zaključka. Pokazalo se da je istina sve ono što su jučer govorili o njemu kod Dergačeva; ostavio je za sobom evo ovoliku bilježnicu punu znanstvenih zaključaka o tome kako su Rusi drugorazredna rasa, na temelju frenologije, kraniologije, pa čak i matematike, i kako, prema tome, uopće ne vrijedi živjeti kao Rus. Tu je najkarakterističnije, ako hoćete, to što čovjek može izvesti zaključak kakav mu drago, ali da se jednostavno ubije zbog nekog zaključka, to se, naravno, ne događa svaki dan.

– Treba mu bar priznati da je imao karakter.

– Možda ne samo to – pripomenu Vasin uvijeno, ali je bilo jasno da misli na glupost ili slabu moć prosuđivanja. Sve me to razdraživalo.

– Sami ste, Vasine, govorili jučer o osjećajima.

– Ne osuđujem ih ni sad; ali mi se čini da u tome što se dogodilo ima neka grdna zabluda, tako da nesmiljen pogled na sve to nekako potiskuje, htio-ne htio, čak i samo sažaljenje.

– Znate šta, po vašim sam očima već prije naslutio da ćete kuditi Krafta pa, da ne slušam vaše kuđenje, odlučio sam bio da vas ne pitam za mišljenje; ali ste ga vi sami izrekli, a ja se, htio-ne

htio moram složiti s vama; pa ipak sam nezadovoljan vama! Meni je žao Krafta.

– Otišli smo predaleko, znate...

– Jesmo, jesmo – presjekoh ga u riječi – ali je utješno bar to što uvijek u takvim prilikama oni koji su ostali živi mogu reći u sebi: »Iako se ustrijelio čovjek koji je vrijedan svakog sažaljenja i milosti, ipak smo ostali mi pa, prema tome, nema smisla da mnogo jadikujemo.«

– Jest, dabome, ako se gleda s te točke... Ah, vi ste se to, valjda, našalili! I to vrlo duhovito. Ja u ovo doba obično pijem čaj pa ću ga sad naručiti; a vi ćete mi se, nadam se, pridružiti.

I on iziđe mjereći pogledom moj kovčeg i zavežljaj.

Bilo mi je uistinu došlo da mu kažem štogod pakosnije ne bih li osvetio Krafta; pa i rekao sam kako sam najbolje znao, ali je zanimljivo da je on isprva ozbiljno shvatio moju misao o tome da su »ostali ovakvi kao što smo mi«. Bilo kako mu drago, ipak je on u svemu prije imao pravo nego ja, čak i što se tiče osjećaja. Nije mi uopće bili krivo kad sam to spoznao, ali sam se definitivno uvjerio da ga ne volim.

Kad nam donesoše čaj, zamolih ga da me primi pod svoj krov samo na jednu noć, a ako ne može, neka mi samo kaže, pa ću otići u kakvo svratište. Zatim sam mu ukratko izložio zašto sam došao, i rekao mu glasno i jasno da sam se smrtno zavadio s Versilovom, ali se nisam upuštao u potankosti. Vasin me pozorno saslušao, ali nije bio nimalo dirnut. Općenito je samo odgovarao na pitanja, premda je odgovarao ljubezno i prilično opširno. Pismo, s kojim sam onda došao k njemu da ga zamolim za savjet, nisam uopće spominjao; a svoje sam dolaženje objasnio kao običan posjet. Pošto sam Versilovu dao riječ da nitko neće znati za to pismo osim mene, smatrao sam da više nemam prava da ikome o njemu govorim. Osobito mi je, ne znam ni sam zašto, bilo mrsko da o nekim predmetima govorim Vasinu. O nekim, ali ne o svim; ipak sam uspio da probudim u njemu zanimanje kad sam pripovijedao o nedavnim scenama koje su se odigrale u hodniku i kod njegovih susjeda, a završile se u Versilovljevu stanu. Saslušao me neobično pozorno, napose kad sam govorio o Stebeljkovu. Morao sam mu dva puta pričati kako me Stebeljkov pitao za Dergačeva, nakon čega se čak i zamislio; uostalom, ipak se najposlije osmjehnuo. U taj mi se čas najednom učinilo da Vasina ne može nikad ništa dovesti u nepriliku; uostalom, sjećam se da mi se prva pomisao na to javila u obliku koji je bio vrlo povoljan za njega.

– Uopće, nisam mogao baš mnogo shvatiti od onoga što je

govorio gospodin Stebeljkov – završio sam o Stebeljkovu – on govori nekako nesuvislo... i kao da je prilično lakouman...

Vasin se odmah uozbiljio.

– On doista nema govorničkog dara, ali samo na prvi pogled; katkad izrekne poneku izvanrednu umjesnu napomenu; i uopće – to su više ljudi od djela, poslovni ljudi, nego misaoni; o njima treba prosuđivati s tog gledišta...

Baš onako kako sam bio prorekao.

– Ipak je strašno uzbunio vaše susjede i tko zna kako se to još moglo svršiti.

O svojim susjedama Vasin mi je kazao da stanuju tu već oko tri tjedna i da su došle odnekud iz provincije; da imaju neobično malu sobicu i da su, po svemu sudeći, vrlo siromašne; da sve nešto čekaju. Nije znao da je mlada dala oglas u novine da daje satove, ali je čuo da je Versilov bio kod njih; on nije bio u to vrijeme kod kuće, ali mu je gazdarica rekla. Susjede se, međutim, od svakoga tuđe, pa čak i od gazdarice. Tek je u ove posljednje dane i on sam počeo primjećivati da kod njih doista nešto nije u redu, ali takvih scena kao danas nije još bilo. Prisjećam se svega što smo razgovarali o susjedama zbog onoga što je slijedilo; kod njih je dotle, u sobi, bila grobna tišina. Osobito me radoznalo Vasin slušao kad sam govorio o tome kako je Stebeljkov rekao da treba svakako porazgovarati s gazdaricom o susjedama i kako je dva puta ponovio: »Vidjet ćete, vidjet ćete!«

– I vidjet ćete – doda Vasin – da mu to nije uzalud palo na pamet; on ima, što se toga tiče, izvanredno oko.

– Pa što, mislite da bi trebalo savjetovati gazdarici da ih izbaci?

– Ne, nisam mislio da ih izbaci, nego da se ne bi dogodila kakva nemila zgoda... Uostalom, sve se takve nemile zgode svršavaju ovako ili onako, ali se nekako već svršavaju... Ostavimo sad to!

Što se tiče Versilovljeva posjeta susjedama, nikako nije htio da iznese svoje mišljenje o tome.

– Svašta može biti; čovjek je osjetio da im novaca u džepu... Uostalom, moguće je i to da je naprosto udijelio milostinju; to se slaže s onim što se priča o njemu, a možda i s njegovim sklonostima.

Rekao sam mu da je Stebeljkov naklapao nešto o nekom »dojenčetu«.

– Stebeljkov se u ovom slučaju grdno vara – izusti Vasin neobično ozbiljno i neobično izrazito (i toga se i te kako dobro sjećam). Nastavi: – Stebeljkov se katkad previše uzda u svoj

praktični zdravi razum pa donosi brzoplete zaključke, u skladu sa svojom logikom koja je počesto vrlo pronicava; međutim, događaji mogu u zbilji imati kudikamo fantastičniji i neočekivaniji kolorit ako uzmemo u obzir o kojim je osobama riječ. Tako je bilo i tu: na temelju onoga što je znao, on je zaključio da je dijete Versilovljevo; pa ipak, dijete nije Versilovljevo.

Navalih na njega i evo što sam, na svoje veliko čudo, doznao: dijete je bilo od kneza Sergeja Sokoljskoga. Lidija Ahmakova se katkad, možda zbog bolesti ili naprosto zbog svoje hirovite ćudi, vladala kao da je luda. Ona se bila zaljubila u kneza još prije nego u Versilova, a knez se »nije ustručavao da iskoristi njenu ljubav«, kako reče Vasin. Ta je ljubav bila kratka vijeka, jer su se oni, kao što je već poznato, zavadili i Lidija je otjerala od sebe kneza, »što je on, čini se, jedva dočekao«. To je bila vrlo čudna djevojka – dometnu Vasin – čak je vrlo, vrlo vjerojatno da nije baš uvijek bila pri zdravoj pameti. Ali i kad je otputovao u Pariz, knez nije uopće znao u kakvu je stanju ostavio svoju žrtvu, i nije znao sve do kraja, sve dok se nije vratio. Versilov se bio sprijateljio s mladom djevojkom i ponudio joj brak baš zbog te okolnosti koja je izbila na vidjelo (a koju, čini se, ni roditelji nisu naslućivali do pred sam kraj). Zaljubljena je djevojka bila ushićena i Versilovljevu ponudu »nije smatrala samo kao odricanje«, koje je, uostalom, također cijenila. »Uostalom, on je, naravno, to već znao udesiti« – nadodao je Vasin. Dijete (žensko) rodilo se oko mjesec dana, mjesec i pol prije vremena i bilo je predano na brigu nekome u Njemačkoj, ali ga je Versilov poslije opet uzeo k sebi i sad je negdje u Rusiji, možda i u Petrogradu.

– A fosforne šibice?

– O tome ništa ne znam – završi Vasin. – Lidija Ahmakova umrla je dva tjedna nakon porođaja; što se tada dogodilo – ne znam. Knez je tek kad se vratio iz Pariza doznao za dijete, i čini se, da u prvi mah nije ni povjerovao da je njegovo... Uopće, cijeli taj slučaj još i dan-danas svi taje.

– Ali kakav je taj knez! – uzviknuh ogorčeno. – Kako je to postupio s bolesnom djevojkom!

– Ona još tada nije bila tako teško bolesna... Osim toga, sama ga je otjerala od sebe... Doduše, možda se malo previše požurio da prihvati njen otkaz.

– Vi opravdavate takva gada?

– Ne opravdavam, nego ga samo ne nazivam gadom. Ima tu koječega drugog osim puke gadarije. Uopće je sve to prilično normalno.

– Recite mi, Vasine, poznajete li ga vi dobro? Vrlo bih rado prihvatio vaše mišljenje, s obzirom na nešto do čega mi je mnogo stalo.

Ali je Vasin na to odgovorio nekako odviše suzdržljivo. Poznavao je kneza, ali je, očito, namjerno prešutio u kakvim se prilikama upoznao s njim. Nadalje mi je rekao da knez zbog svog karaktera zaslužuje stanovite obzire. – On ima mnogo dobrih sklonosti i osjećajan je, ali nema dovoljno ni razuma ni volje da upravlja svojim željama kako treba. – Neobrazovan je; mnoge ideje i pojave nadilaze njegove sposobnosti, a ipak se hvata s njima ukoštac. Tako će vam, na primjer, uporno tvrditi: »Ja sam knez i Rurikov potomak, ali zašto ne bih bio postolarski pomoćnik ako treba da se sam prehranjujem, a ne znam nikakav drugi posao? Stavit ću natpis: Postolar knez taj i taj – bit će čak i plemenito.« Reći će to i učiniti – to je ono najgore – nadoda Vasin – a uopće nema snage uvjerenja, nego sve to govori iz puke lakoumnosti i osjećajnosti. Zato će ga poslije svakako obuzeti kajanje, a tada je uvijek sklon da padne u drugu krajnost; i tako mu prolazi život. U ovo je naše doba mnogo ljudi zapalo tako u škripac – završi Vasin – baš zato što su se rodili u naše doba.

I nehotice se zamislih.

– Je li istina da su ga prije istjerali iz puka? – pripitah ga.

– Ne znam jesu li ga baš istjerali, ali je doista napustio puk zbog nekih neprilika. Znate da je jesenas, baš kad je izišao iz vojske, proveo dva-tri mjeseca u Lugi?

– Ja... Ja znam da ste vi tada bili u Lugi.

– Jesam, i ja sam bio neko vrijeme. Knez poznaje i Lizavetu Makarovnu.

– Je li? Nisam znao. Moram priznati da sam vrlo malo razgovarao sa sestrom... Ali, nisu ga valjda primali u kući moje majke? – uzviknuh.

– Ma nisu. Oni su se slabo poznavali, tek preko neko treće obitelji.

– Da, zbilja, što mi je ono sestra govorila o tom djetetu? Zar je i dijete bilo u Lugi?

– Bilo je neko vrijeme.

– A gdje je sad?

– Svakako u Petrogradu.

– Nikad dok sam živ neću povjerovati – uzviknuh neobično uzrujan – da je moja majka bilo umiješana u taj slučaj, s tom Lidijom!

– U cijelom tom slučaju, osim svih tih spletaka koje ne kanim

razmrsivati, sama Versilovljeva uloga nije bila baš osobito zazorna – napomenu Vasin smješkajući se milostivo. Činilo se da mu je već dodijao razgovor sa mnom, samo nije to htio ničim pokazati.

– Nikad, nikad neću povjerovati – uzviknuh opet – da bi jedna žena mogla ustupiti svoga muža drugoj ženi, u to neću da vjerujem! ... Kunem se da moja majka nije u to bila umiješana!

– Ipak mi se čini da se nije ni protivila.

– Ja se na njenu mjestu već iz ponosa ne bih protivio.

– Ja, opet, nipošto neću da sudim o tako nečemu – završi Vasin.

I doista, ma koliko da je bio pametan, Vasin možda nije imao ni pojma o ženama, pa mu je cio ciklus ideja i pojava ostao nepoznat. Umuknuo sam. Vasin je privremeno radio u nekom dioničarskom društvu, i znao sam da radi i kod kuće. Priznao je, na moje navaljivanje, da ima i sad posla s nekim računima, a ja sam ga usrdno zamolio neka se ne ustručava preda mnom. Čini se da mu je to bilo drago; ali prije nego što je sjeo za svoje spise, uzeo mi je prostirati ležaj na divanu. Isprva mi je ponudio postelju, a kad ja nisam prihvatio tu ponudu, čini se da je i opet bio zadovoljan. Od gazdarice je dobio jastuk i pokrivač; Vasin je bio izvanredno uljudan i ljubezan, ali je meni bilo nekako neugodno gledati ga kako se trudi oko mene. Više mi se svidjelo kad sam jednom, prije tri tjedna, slučajno ostao da prenoćim kod Jefima na Petrogradskoj strani. Sjećam se kako mi je on tada na brzinu prostro ležaj isto tako na divanu, krišom od tetke, jer se, tko zna zašto, bojao da bi se ona naljutila kad bi doznala da mu drugovi dolaze na spavanje. Mnogo smo se smijali, umjesto plahte prostrli smo košulju, a umjesto jastuka smotali ogrtač. Sjećam se kako je Zverev, po obavljenu poslu, nježno kvrcnuo po divanu i rekao mi:

– *Vous dormirez comme un petit roi.*[1]

I njegovo glupo veselje i francuska fraza koja mu je pristajala kao kravi sedlo, pridonijeli su da sam se slatko naspavao kod toga lakrdijaša. A kod Vasina mi je bilo i te kako drago kad je on sjeo, napokon, za svoj posao i okrenuo mi leđa. Izvalio sam se na divan i, gledajući mu u leđa, razmišljao dugo o koječemu.

[1] Spavat ćete kao mali kralj.

III

A imao sam i o čemu. U duši mi je bila prava zbrka, nije bilo cjelovitosti; ali su se neki osjećaji vrlo jasno isticali, iako me ni jedan nije dotad bio potpuno zaokupio, jer ih je bilo mnogo. Sve se nekako nizalo bez veze i reda, a ni meni nije, sjećam se, bilo stalo do toga da se na nečemu zaustavim ili da zavedem red. Čak je i pomisao na Krafta neopazice pala u zasjenak. Najviše me uzbuđivao vlastiti položaj, što sam, eto, već »raskrstio« s njima, i što je kovčeg uza me, i što nisam kod kuće, i što sam počeo sve iznova. Baš kao da su do tada sve moje nakane i pripreme bile puka šala, a tek je »sad najednom i, što je najvažnije, *nenadano* sve uistinu počelo.« Ta me pomisao sokolila i, premda mi je u duši bila zbrka zbog koječega, veselila. Ali... ali je bilo i drugih osjećaja; jedan se od njih osobito borio da se izdvoji od ostalih i da mi zagospodari dušom, a začudo me taj osjećaj također sokolio i kanda poticao na nešto vrlo radosno. Počelo je ipak od straha: pribojavao sam se već dugo, od sama onog događaja, da sam se, onako ponesen i iznenađen, suviše izbrbljao pred Ahmakovkom o onom spisu. »Jest, malo sam se zaletio« – mislio sam – »i možda će se one koječemu dosjetiti... ne valja! Dakako da mi neće dati mira ako počnu sumnjati, ali... neka! Možda me neće ni naći – sakrit ću se! A što ako me zbilja stanu progoniti...« I tako se počeh prisjećati do u tančine i sa sve većim užitkom kako sam ono stajao pred Katerinom Nikolajevnom, i kako me netremice gledala onim svojim drskim ali strašno začuđenim očima. A kad sam odlazio, ostavio sam je vrlo začuđenu – sjetio sam se sad. »Oči joj ipak nisu posve crne... samo su joj trepavice posve crne, pa se zato i čini da su joj oči vrlo tamne...«

A najednom mi, sjećam se, bje neobično mrsko da se sjećam... i krivo, i mučno, i zbog njih i zbog sebe. Zamjerao sam nešto sebi i nastojao misliti na nešto drugo. »Zašto nisam ni najmanje ogorčen na Versilova zbog onog slučaja sa susjedom?« – palo mi je odjednom na um. Osobno sam bio čvrsto uvjeren da je on tu odigrao ljubavničku ulogu i da je došao da se zabavi, ali me baš to nije ozlojeđivalo. Čak mi se činilo da ga ne mogu drukčije ni zamisliti i, premda mi je uistinu bilo drago što su ga osramotili, nisam ga krivio. Nije mi to bilo važno; bilo mi je važno što me onako srdito pogledao kad sam došao sa susjedom, što me pogledao kao nikad prije. »Najposlije me ipak i on pogledao

ozbiljno!« – pomislio sam sa zebnjom u srcu. O, da ga nisam volio, ne bih se bio toliko obradovao njegovoj mržnji!

Napokon sam zadrijemao i zaspao. Sjećam se samo kao kroza san kako je Vasin, završivši posao, pomno sve pospremio i kako se zagledao u moj divan, svukao i ugasio svijeću. Bila je minula ponoć.

IV

Gotovo točno nakon dva sata prenuo sam se oda sna kao sumanut i sjeo na divanu. Iz sobe naših susjeda dopiralo je strašno vriskanje, plakanje i jaukanje. Naša su vrata bila širom otvorena, a u hodniku, koji je bio već osvijetljen, vikali su i trčkarali ljudi. Htio sam zovnuti Vasina, ali sam se dosjetio da više nije u postelji. Nisam znao gdje su šibice, pa sam napipao svoje odijelo i uzeo se brže-bolje u mraku oblačiti. K susjedama je dotrčala i gazdarica, a možda i podstanari. Zapomagala je, uostalom, samo jedna žena, naime ona starija, a mlađa, čiji sam glas jučer i te kako dobro zapamtio, mukom je mučala; sjećam se da je to bila prva misao koja mi je tada pala na um. Nisam se još bio ni obukao kad je u sobu žurno ušao Vasin; učas je, vičnom kretnjom, našao šibice i osvijetlio sobu. Bio je navukao kućni haljetak preko rublja i natakao papuče, pa se sad odmah uzeo oblačiti.

– Što se dogodilo? – doviknuh mu.

– Nešto vrlo neugodno i vrlo mučno! – odgovori on gotovo ljutito. – Ona mlada susjeda o kojoj ste pričali objesila se u svojoj sobi.

Vrisnuh. Ne mogu opisati koliko me zaboljela duša! Istrčasmo u hodnik. Moram priznati da se nisam usudio ući u sobu susjedama, pa sam tek poslije vidio nesretnicu, kad su je već skinuli, pa i tada, istinabog, malo poizdalje, pokrivenu plahtom ispod koje su virile dvije uske potplate njenih cipela. Uopće joj, ne znam zašto, nisam ni pogledao u lice. Majka joj je bila posve izbezumljena; s njom je bila naša gazdarica koja, uostalom, nije bila bogzna kako uplašena. Tu su se nagurali svi podstanari. Nije ih bilo mnogo; samo jedan postariji mornar koji je vječito nešto gunđao i zahtijevao, a koji je sad ipak sasvim zamuknuo, i neki ljudi koji su došli iz Tverske gubernije, starac i starica, muž i žena, prilično čestiti, činovnička obitelj. Neću sad opisivati ostatak noći, onu jurnjavu, a poslije i službene posjete; sve do zore sam naprosto podrhtavao,

a smatrao sam za svoju dužnost da ne legnem opet u postelju, iako, uostalom , nisam ništa radio. I svi su ostali bili izvanredno čili, čak nekako posebno živahni. Vasin se i odvezao nekamo. Pokazalo se da je gazdarica prilično čestita žena, kudikamo bolja nego što sam mislio. Uvjerio sam je (i upisujem to sebi u zaslugu) da se majka ne smije samo tako ostaviti, sama s kćerinim lešom, i da bar do sutradan treba da je gazdarica drži u svojoj sobi. Ona je odmah pristala na to i, ma koliko da se majka branila i plakala odbijajući da ostavi leš, ipak je, najposlije, pošla gazdarici, koja je odmah naložila da se pristavi čaj. Tada su se i podstanari razišli po svojim sobama i zatvorili se, ali ja ipak nisam nipošto htio leći nego sam dugo sjedio kod gazdarice, kojoj je čak bilo drago da vidi još nekoga uza se, i to nekoga tko također može da joj nešto ispriča o svemu što se dogodilo. Samovar je baš dobro došao, uopće je samovar najpotrebnija ruska sprava upravo u kojekakvim katastrofama i nesrećama, napose onim užasnim, nenadanim i čudnovatim; čak je i majka popila dvije šalićice, naravno, nakon mnogo nutkanja, gotovo silom. Međutim, da kažem po istini, nikad nisam vidio veće i bjelodanije boli od boli te nesretnice. Nakon prvih provala jecanja i histerije čak je nekako voljko počela pričati, a ja sam žudno upijao svaku njenu riječ. Ima nesretnika, osobito nesretnica, kojima je čak prijeko potrebno dati da što više govore u takvim prilikama. Osim toga, ima osoba koje su, da tako kažemo, već previše okorjele od nevolja, koje su sav život patile, koje su prepatile neobično mnogo i velikih nevolja i vječitih sitnih nevolja, i koje više ne možeš ničim iznenaditi, nikakvim nenadanim katastrofama i, što je najvažnije, koje čak ni pred lijesom najmilijeg stvorenja neće smetnuti s uma ni jedno od onih pravila dodvorljivog vladanja prema ljudima, pravila koja su ih tako skupo stajala. I ništa im ja ne zamjeram; tu nije posrijedi obično sebičnjaštvo ni nedostatak istančanosti; u tim se srcima može naći još više zlata nego u naoko najplemenitijih junakinja, ali navika na dugotrajno ugnjetavanje, nagon za samoodržanjem, dugotrajna zastrašenost i potlačenost čine na kraju svoje. Sirota samoubojica nije u tome bila nalik na svoju majku. U licu su, inače, čini se, nalikovale jedna na drugu, iako je pokojnica bila doista zgodna. Majka joj nije bila baš stara, bilo joj je svega pedesetak godina, a bila je isto onako plava, ali duboko usađenih očiju i upalih obraza i žutih, velikih i nepravilnih zuba. Pa i sve je ostalo na njoj djelovalo nekako žuto: koža na licu i rukama nalikovala je na pergament; tamna haljina joj je isto tako od starosti sasvim požutjela, a jedan joj je nokat, na kažiprstu desne

ruke, bio oblijepljen, ne znam zašto, brižno i uredno žutim voskom.

Pripovijedanje te bijednice bilo je gdjekad i nesuvislo. Ispripovjedit ću ono što sam upamtio i onako kako sam shvatio.

V

Doputovale su iz Moskve. Ona je već odavno udovica, »ipak, dvorska savjetnikovica«, muž joj je bio službenik, gotovo ništa nije ostavio za sobom, »osim, ipak, mirovine od dvjesta rubalja. Ali što je dvjesta rubalja?« Ipak je Olju podigla na noge i dala u gimnaziju... »I kako je samo dobro učila, kako je dobro učila; srebrnu je medalju na kraju dobila...« (Tu je, naravno, prolila mnogo suza.) Njenu je pokojnom mužu propao kod jednog petrogradskog trgovca kapital od gotovo četiri tisuće rubalja. Najednom se taj trgovac opet obogatio, »ja imam dokumente pa sam se posavjetovala, rekoše mi, tražite, svakako ćete sve dobiti...« Tako sam i učinila, i trgovac je isprva pristajao: pođite sami, kažu mi. Spremile se Olja i ja i doputovale ima već mjesec dana. Para smo imale malo; uzele smo ovu sobicu zato što je najmanja, a i zato što je, same vidimo, u poštenoj kući, a to nam je najvažnije: neiskusne smo ženske, svak nam može učiniti nažao. E pa, vama smo platile za jedan mjesec, te ovo, te ono, skup je život u Petrogradu, a naš trgovac neće ni da čuje za nas. »Ja vas ne poznajem i neću da vas poznajem«, a dokument mi slabo vrijedi, i sama znam. Pa mi savjetuju: idite k jednom poznatom advokatu; on je bio profesor, nije običan advokat nego fiškal, taj će vam sigurno reći što da radite. Ponijela sam mu naših posljednjih petnaest rubalja; dođe advokat i nije me ni tri minute slušao: »Vidim,« kaže, »znam,« kaže, »ako trgovac hoće da vrati,« kaže, »vratit će, ako neće – neće, a ako ga tužite, možda ćete još sami morati platiti, najbolje da se nagodite.« Još u šali veli da piše u Evanđelju: »Miri se sa suparnikom svojijem brzo,« kaže, »dok si na putu s njim, dok ne daš do posljednjega dinara«[1] – i ispraća me i smije se. Ode mojih petnaest rubalja! Vratim se Olji, sjednemo jedna prema drugoj, i ja zaplačem. Ona ne plače, sjedi onako ponosna, ljuti se. I vazda mi je takva bila, sve do smrti, čak i dok je

[1] Evanđelje po Mateju, glava 5, stihovi 25. i 26.

bila mala, nikad ona nije uzdisala, nikad plakala, samo sjedi i mrko gleda, čak je i meni bila muka da je gledam. I hoćete li mi vjerovati kad vam kažem da sam je se bojala, uistinu bojala, odavno sam je se bojala; i htjela bih koji put zakukati, ali ne smijem pred njom. Otišla sam posljednji put k trgovcu i isplakala se kod njega dosita: »Dobro,« veli, a i ne sluša me. Al moram vam priznati da smo već davno ostale bez novaca, jer nismo računale da ćemo tu tako dugo ostati. Počela sam pomalo raznositi našu odjeću: što založimo, od toga i živimo. Sve smo bile sa sebe založile, pa mi je ona htjela dati i svoje posljednje rublje, al sam ja tada gorko zaplakala. Ona lupne nogom, skoči i otrči sama k trgovcu. On je udovac; porazgovara on s njom: »Dođite,« kaže, »prekosutra u pet sati, možda ću vam imati šta reći.« Došla ona kući sva vesela: »Eto,« veli, »možda će mi imati šta reći.« Pa i meni je drago, samo me nešto oko srca zazeblo: što li će to, mislim, biti, a ne smijem je pitati. Prekosutradan vraća se ona od trgovca blijeda, sva drhti, padne na postelju – odmah sve shvatim, ne smijem je ni pitati. Ma šta mislite: ponudio joj je, lupež, petnaest rubalja. »A ako,« veli, »vidim da si prava djevica, dat ću ti još četrdeset rubalja.« Tako joj je u oči rekao, nije ga bila sramota. Skočila ona na njega, pričala mi je, ali ju je on odgurnuo i čak se u drugu sobu zaključao pred njom. A mi pod kuće, da vam kažem po istini, nemamo skoro šta jesti. Odnijele smo i kaputić, bio je obrubljen zečjim krznom, i prodale i njega, pa je ona otišla u novine i dala tamo oglas: podučava, veli, iz svih nauka i iz aritmetike: »Plaćat će mi,« veli, »bar po trideset kopjejaka.« I počela sam je se, prijo, najposlije i pribojavati: ni riječi da bi progovorila sa mnom, sate i sate sjedi kraj prozora, gleda u krov preko puta i tek najednom vikne: »Pa bar da rublje perem, pa bar da kopam!« Samo tako koju riječ vikne i lupne nogom. A nemamo tu nikoga poznatog, nemamo uopće kome poći: »Što li će biti od nas?« – mislim. A s njom se sve nekako bojim razgovarati. Spava tako jedanput po danu, pa se probudi, otvori oči, gleda me, a ja sjedim na škrinji i gledam nju; ustane bez riječi, priđe mi, zagrli me čvrsto, čvrsto, i eto, tada više nismo mogle izdržati, ni ona ni ja, zaplakale smo, sjedimo i plačemo i ne puštamo jedna drugu iz ruku. Nikad nije takva bila, otkako se rodila. I baš tako jedna s drugom sjedimo kad uđe vaša Nastasja i kaže: traži vas nekakva gospođa, pita za vas. Bilo je to prije svega četiri dana. Uđe gospođa; vidimo, lijepo obučena i, premda govori ruski, zanosi nekako na njemački: »Vi ste,« veli, »dali oglas u novine da dajete satove?« Mi joj se obradovale, ponudile joj da sjedne, a ona se

baš prijazno smije: »Nije za mene,« veli, »nego moja nećakinja ima malu djecu; dođite danas, ako vam je po volji, pa ćemo se dogovoriti.« Dala je i adresu, kod Voznesenskoga mosta, broj taj i taj, stan broj taj i taj. I ode. Spremila se Olječka, isti je taj dan pohitala, i šta je bilo -- vratila se poslije dva sata, spopali je grčevi, bacaka se. Poslije mi je ispričala: »Pitam,« veli, »pazikuću: gdje je stan broj taj i taj?« Pazikuća me, veli, samo pogleda: »A što ćete, veli, u tom stanu?« Tako je čudno to rekao da je već tada mogla posumnjati da tu nisu čista posla. Ali je bila ponosita, nestrpljiva, nije podnosila takvih pitanja ni prostota. »Izvolite,« veli joj on i pokaže prstom na stubište, pa se okrene i ode u svoju sobicu. I šta mislite? Uđe tako ona, pita i začas se sa svih strana sjatiše žene: »Izvol'te, izvol'te!« – same žene, smiju se, navalile, onako narumenjene, gadne, sviraju na klaviru, vuku je. »Već sam,« veli, »htjela napolje, ali me više ne puštaju.« Prepala se ona, noge joj se podsjekle, ne puštaju je, i gotovo, slatko joj govore, nagovaraju je, otvorile pivo, nude joj da pije, časte je. Onda ona skoči, zaviče iz sveg glasa, sva se trese: »Pustite me, pustite!« Poleti vratima, ali one već na vratima, ona stane zapomagati; tada priskoči ona što je dolazila k nama, ćuši dva puta moju Olju i izgura je napolje: »Ne zavređuješ,« veli, »mrcino, da budeš u finoj kući!« A druga joj dovikuje niz stubište: »Sama si došla da se nudiš zato što nemaš šta jesti, mi same ne bismo takvu nakazu ni pogledale!« Svu je tu noć bila u vrućici, buncala je, a ujutro sve sijeva očima, ustala i hoda: »Tužiti je,« veli, »treba tužiti!« Ja šutim: ma šta ti vrijedi, mislim, tužiti, kako ćeš dokazati? Hoda ona, krši ruke, suze joj teku niz obraze, a usne stisla, ne miče ih. I cijelo joj lice potamnjelo toga trenutka i ostalo tako sve do kraja. Poslije tri dana bilo joj malo bolje, ušutjela je i kao da se smirila. I eto, tada, u četiri sata po podne, došao je k nama gospodin Versilov.

I otvoreno vam kažem da još ni dan-danas ne razumijem kako ga je Olja, inače onako nepovjerljiva, gotovo od prve riječi počela slušati. Najviše nas je tada obadvije privuklo to što je bio tako ozbiljan, čak i strog, govorio je mirno, staloženo i sve tako nekako uljudno – kako uljudno, čak smjerno, a ipak se vidjelo da se nimalo ne ulaguje: zbilja se vidi da je čovjek došao s najboljim namjerama. »Pročitao sam,« veli, »vaš oglas u novinama, niste ga dobro, gospodična, sastavili, mogao bi vam čak i naškoditi.« I počeo joj razjašnjavati, moram priznati da ga ja nisam razumjela, govorio je nešto o aritmetici, samo je Olja, vidim, pocrvenjela i sva nekako živnula, sluša ga, rado se upustila u razgovor (mora da je zbilja pametan čovjek!), čujem kako mu se čak i zahvaljuje.

Ispitao ju je temeljito o svemu, i vidjelo se da je dugo živio u Moskvi, i pokazalo se da lično poznaje i direktoricu njene gimnazije. »Satove ću vam,« kaže, »svakako naći jer ovdje poznajem mnogo ljudi, a mogu zamoliti čak i mnoge utjecajne osobe, pa čak ako želite kakvo stalno namještenje, možemo i o tome povesti računa... a sad oprostite,« veli, »što ću vas otvoreno nešto zapitati: mogu li vam trenutno kako pomoći? Neću ja vas, kaže, nego ćete, naprotiv, vi mene obradovati ako dopustite da vam učinim kakvu bilo uslugu. »Neka to bude,« kaže, »pozajmica, pa čim dobijete namještenje, možete mi u najkraćem roku vratiti dug. A ja ću, časti mi moje, ako budem kad poslije zapao u istu takvu nepriliku, a vi budete, naprotiv, posve zbrinute – doći pravo k vama radi male pripomoći, poslat ću ženu i kćer...« Naime, ne sjećam se više što je sve rekao, ali sam se ja nato rasplakala, jer sam vidjela kako su i Olji zaigrale usne od zahvalnosti: »Primit ću samo zato« – odgovara ona njemu – »što vjerujem poštenom i humanom čovjeku koji bi mi mogao biti otac...« Krasno mu je to rekla, kratko i plemenito: »Humanom,« veli, »čovjeku.« On je odmah ustao: »Svakako,« veli, »svakako ću vam pribaviti satove i namještenje, već ću se danas raspitati, jer imate sve potrebne preduvjete...« A zaboravila sam reći da je odmah, čim je došao, pregledao sve njezine svjedodžbe iz gimnazije, ona mu ih je sama pokazala, a i on ju je ispitivao iz različitih predmeta... »Pa on me je, mama« – rekla mi je poslije Olja – »ispitao iz svih predmeta, i kako je,« veli, »pametan, malokad ima čovjek priliku da porazgovara s tako kulturnim i obrazovanim čovjekom...« I sva je upravo prosjala. A na stolu leži šezdeset rubalja: »Spremite to,« veli, »mama, kad dobijem namještenje, prva će nam briga biti da vratimo taj dug, da dokažemo da smo poštene, a već je vidio da smo tankoćutne.« Onda je malo pošutjela, vidjela sam kako duboko uzdiše: »Znate, mama« – kaže mi najednom – »da smo mi neodgojene, možda i ne bismo, kako smo ponosne, ništa primile od njega, ali baš time što smo sad ovo primile, dokazale smo samo koliko smo tankoćutne, i da imamo u njega potpuno povjerenje, kao u čestita, sijeda čovjeka, nije li tako?« U prvi mah je nisam dobro razumjela pa joj kažem: »Zašto bismo, Olja, odbijale dobročinstvo plemenita i bogata čovjeka, pogotovo kad je on uz to još i dobra srca?« Tada se namrgodila na mene: »Ne, mamice,« kaže, »nije o tome riječ, ne treba nama ničijeg dobročinstva, nego njegova je humanost,« veli, »zlata vrijedna. A novce bi čak bilo bolje da uopće nismo primile, mama: ako nam je već obećao namještenje, i to je dosta... iako nam je novac potreban.«

– »Ma Olja,« kažem joj ja, »u takvoj smo nevolji da ne možemo ništa odbiti« – čak sam se i nasmiješila. E pa, veselim se u duši, ali mi ona poslije jednog sata dobaci: »Nemojte,« veli, »mamice, još zasad trošiti taj novac« – tako mi je nekako odrješito rekla. »A što?« kažem ja. »Tako,« kaže, i ni riječi više. Cijelu je večer šutjela; tek se u noći, oko dva sata, probudim i čujem kako se Olja prevrće u krevetu: »Spavate li, mamice?« – »Ne,« velim, »ne spavam.« – »Znate,« veli, »pa on je meni zlo mislio?« – »Šta ti je, šta ti je?« – kažem ja.– »Jest, jest,« veli, »to je pokvaren čovjek, da se niste usudili potrošiti ni jedne njegove kopjejke,« Ja joj počela govoriti, čak sam i proplakala onako u krevetu, ali se ona okrenula zidu: »Šutite,« veli, »ostavite me da spavam!« Ujutro je gledam, hoda po sobi, sva se izobličila; i vjerovali vi meni ili ne, ali ću i na sudnji dan reći: nije tada bila pri zdravoj pameti! Otkako su je u onoj sramotnoj kući uvrijedili, nije joj srce bilo na mjestu... a ni pamet. Gledam je to jutro i ne znam što da mislim o njoj; bojim se; neću joj, mislim, ni u čemu protusloviti. »On nam, mamice,« veli, »nije uopće ostavio svoje adrese.« – »Krivo činiš,« velim, »Olja; sama si ga jučer čula kako govori, sama si ga poslije hvalila i samo što nisi zaplakala od zahvalnosti.« Tek što sam to rekla, a ona podvrisnu i lupnu nogom: »Vi ste,« veli, »žena nečasnih osjećaja, starog odgoja,« veli, »iz doba kmetstva!« – i što mi sve nije rekla, pa je zgrabila kapu i istrčala, a ja za njom; šta joj je, mislim, kud bježi? A ona otrčala u prijavni ured, doznala gdje stanuje gospodin Versilov i vratila se: »Još ću mu danas,« veli, »sad odmah, odnijeti te novce i baciti mu ih u lice; on je meni,« veli, »zlo mislio kao i Safronov (to je onaj naš trgovac); samo mi je Safronov učinio nažao kao kakva seljačina, a ovaj ko lukav jezuit.« I tada najednom, na svu nesreću, pokuca onaj gospodin jučer: »Čujem da govorite o Versilovu, a ja vam mogu reći sve o njemu.« Čim je čula za Versilova, ona navali na čovjeka, sva izbezumljena, i govori, govori, a ja je gledam i čudim se: ni s kim ona, onako šutljiva, tako ne govori, i to još s posve nepoznatim čovjekom! Obrazi joj se zažarili, oči sijevaju... A on ko navlaš: »Imate,« veli, »potpuno pravo, gospodična. Versilov je,« veli, »baš ko ovdašnji generali o kojima pišu u novinama; nakiti se general odlikovanjima i obilazi sve guvernante koje daju oglase u novine, ide tako i nađe što traži; a ako ne nađe što traži, malo posjedi, porazgovara, obeća brda i doline i ode – ipak se malo razonodio.« Nasmijala se čak i Olja, samo nekako pakosno, a onaj gospodin, gledam ja, hvata je za ruku, prinosi je srcu: »Ja, gospodična,« veli, »imam svoj vlastiti kapital i uvijek bih mogao

zaprositi lijepu djevojku, ali ću joj radije,« veli, »najprije samo poljubiti dražesnu ručicu...« – i vuče je, vidim, da joj poljubi ruku. Kad najednom skoči ona, a i ja, pa ga skupa istjeramo napolje. Nekako pred večer Olja mi otme novce, odjuri i vrati se: »Osvetila sam se, mamice,« veli, »onom gadu!« – »Ah, Olja, Olja,« kažem ja, »možda smo se odrekle sreće, uvrijedila si plemenita, kreposna čovjeka!« Rasplakala sam se od jada, nisam se mogla suzdržati. A ona viče na mene: »Neću,« viče, »neću! Da je i najpošteniji čovjek, neću njegove milostinje! Neću da me itko sažaljeva!« Legla sam i nisam ništa mislila. Koliko sam se puta zagledala u onaj čavao na zidu što vam je ostao od ogledala – ali mi nije bilo ni nakraj pameti, ni nakraj pameti, ni jučer ni prije, i nisam pomišljala na to, nisam uopće slutila niti sam to od Olje očekivala. Obično čvrsto spavam, hrčem, to mi krv navali u glavu, a koji put mi navre i u srce pa vičem u snu, tako da me Olja noću i budila: »Šta vam je,« veli, »mamice, kako čvrsto spavate, ne može vas čovjek ni probuditi kad zatreba.« – »Ma jest,« velim, »Olja, čvrsto spavam, zbilja čvrsto.« Tako sam valjda i sinoć zahrkala, a ona je to jedva dočekala, pa je ustala ne bojeći se da ću se probuditi. A onaj dugački remen od kovčega bio je neprestano na vidiku, cijeli ovaj mjesec, još sam jučer ujutro mislila: »Treba ga napokon spremiti da se tuda ne povlači.« Stolac je valjda poslije odgurnula nogom, a da ne tresne, podmetnula je sa strane svoju suknju. I bit će da sam se ja probudila puno, puno kasnije, cio sat ili više od sata: »Olja« – zovem je – »Olja!« Odmah sam nešto naslutila pa je dozivam. Bilo da nisam više čula kako diše u krevetu, bilo da sam možda nazrijevala u mraku da je krevet prazan – tek, naglo ustanem i popipam po krevetu: nema nikog u njemu, a jastuk hladan. Steglo mi se srce, stojim na mjestu ko ukopana, pamet mi stala: »Izašla je,« mislim i koraknem kad pokraj kreveta, u kutu, kod vrata, vidim kao da ona stoji. Stojim, šutim, gledam je, a i ona baš kao da me gleda iz mraka, ni da bi se makla... »Samo zašto se,« mislim, »popela na stolac?« – »Olja« – šapnem i strepim. – »Olja, čuješ li me?« Tek najednom kao da mi je puklo pred očima, zakoračila sam, pružila obje ruke pravo prema njoj, obujmila je, a ona mi se u rukama njiše, hvatam je, a ona se njiše, sve razumijem, ali neću da razumijem... Vrisnula bih a ne mogu... Eh, mislim! Pa se srušim na pod i tek onda vrisnem...

. . . .

– Vasine – rekoh ujutro, već oko šest sati – da nije bilo onog vašeg Stebeljkova, možda se ovo ne bi bilo ni dogodilo.

– Tko zna, vjerojatno bi se ipak dogodilo. Tu ne valja tako suditi, tu je ionako sve bilo gotovo... Doduše, taj je Stebeljkov katkad...

Nije rekao do kraja što je mislio, i vrlo se gadno namrštio. Poslije šest sati je otišao; neprestano je o nečemu vodio brigu. Napokon sam ostao sam samcat. Već je svanulo. Malko mi se vrtjelo u glavi. Priviđao mi se Versilov: u pripovijedanju ove dame bio je posve drukčiji. Da bih mogao o svemu lakše promisliti, prilegao sam na Vasinovu postelju, onako obučen i u čizmama, samo na trenutak, ne pomišljajući uopće na spavanje – najednom sam zaspao, čak se i ne sjećam kako se to dogodilo. Spavao sam gotovo četiri sata; nitko me nije budio.

DESETO POGLAVLJE

I

Probudio sam se oko deset i pol i dugo nisam vjerovao svojim očima: na divanu na kojem sam sinoć spavao sjedila je moja majka, a uz nju – nesretna susjeda, samoubojičina majka. Držale su se za ruke i razgovarale šaptom, vjerojatno da me ne probude, i obadvije su plakale. Ustao sam iz postelje i pohrlio ravno majci da je poljubim. Ona je sva zasjala, poljubila me i prekrižila tri puta desnom rukom. Nismo dospjeli kazati ni riječi, jer se otvoriše vrata i uđoše Versilov i Vasin. Mama je odmah ustala i odvela susjedu sa sobom. Vasin mi je pružio ruku, a Versilov mi nije rekao ni riječi, već se zavalio u naslonjač. On i mama bili su ovdje zacijelo već dulje vremena. Bio je namrgođen i zabrinut.

– Najviše mi je žao – obrati se on odmjerenim glasom Vasinu nastavljajući, očito, prekinuti razgovor – što nisam stigao sinoć sve to urediti, jer se tada, vjerojatno, ne bi dogodila ta strahota! A bilo je još vremena: nije bilo ni osam sati. Čim je jučer odjurila od nas, odlučio sam da pođem odmah za njom ovamo i da je razuvjerim, ali je taj nepredviđeni i neodložni posao koji sam, uostalom, mogao mirne duše odložiti za danas... pa i za tjedan dana – taj je nesretni posao sve pokvario i sve spriječio. Steklo se tako sve odjednom!

– Možda je i ne biste uspjeli razuvjeriti; u nje se i bez vas, čini se, previše jada nakupilo – napomenu Vasin više onako uzgred.

– Ma uspio bih. Svakako bih uspio. I proletjela mi je glavom misao da umjesto mene ode Sofja Andrejevna. Ali je proletjela, samo proletjela. Sofja Andrejevna bi jedina mogla izići s njom na kraj, i nesretnica bi ostala u životu. Ne, nikad se više neću rivati... da činim »dobra djela«... I svega sam se jedanput u životu porinuo! A mislio sam da još nisam zaostao za današnjim pokoljenjem i da razumijem sadašnju mladež. Jest, mi stariji smo ostarjeli gotovo prije nego što smo i sazreli. Zbilja, danas ima strašno mnogo ljudi koji iz navike još misle da pripadaju mladom pokoljenju zato što su mu još jučer pripadali, a i ne primjećuju da su već otpjevali svoje.

– Tu je došlo do nesporazuma, do posve očitog nesporazuma – napomenu Vasin razborito. – Njezina majka kaže da je ona nakon onog okrutnog vrijeđanja u javnoj kući kanda izgubila razum. Dodajte tome njihove prilike, uvredu koju joj je prije toga nanio onaj trgovac... sve se to moglo dogoditi baš isto tako i nekad i, po mom mišljenju, nipošto ne obilježava posebno baš današnju mladež.

– Nestrpljiva je malko današnja mladež, uz to što, naravno, slabo razumije stvarnost, što je, doduše, značajka svake mladeži u svim vremenima, ali nekako posebice današnje mladeži... Nego, recite mi što je tu zamijesio gospodin Stebeljkov?

– Gospodin Stebeljkov je kriv svemu – upletoh se iznenada ja. – Da nije njega bilo, ništa se ne bi ni dogodilo; on je dolio ulja na vatru.

Versilov me saslušao, ali me nije ni pogledao. Vasin se namrštio.

– Zamjeram sebi još jednu smiješnu pojedinost – proslijedi Versilov polako, otežući riječi kao i prije. – Čini mi se da sam, po svom ružnom običaju, dopustio sebi da razgovaram s njom nekako veselo, da se lakoumno šalim – jednom riječju, nisam bio dovoljno oštar, hladan i mrk, što su tri osobine koje su, čini se, isto tako na velikoj cijeni kod suvremenog mladog naraštaja... Jednom riječju, dao sam joj povod da pomisli da sam seladon-lutalica[1].

– Baš naprotiv – upletoh se opet oštro – njezina majka izričito tvrdi da ste ostavili izvanredan dojam baš svojom ozbiljnošću, čak

[1] Seladon je tip čeznutljiva ljubavnika iz francuskog romana iz XVII st.

i strogošću, iskrenošću – tako nam je sama rekla. I pokojnica vas je, kad ste otišli, hvalila u tom smislu.

– Je-e li? – promumlja Versilov i napokon zirnu na mene. – Pa uzmite ovu cedulju, ona će ipak biti potrebna u istrazi – i pruži Vasinu neki papirić. Vasin ga uze, a kad vidje kako ga gledam radoznalo, dade mi ga da pročitam. To je bila poruka, dva neravna retka nadrljana olovkom, možda u mraku.

»Mamice draga, oprostite što sam prekinula svoj životni debi. Vaša Olja koja vas je ražalostila.«

– To su našli tek jutros – protumači mi Vasin.

– Pa zar se mogu u takvim trenucima upotrebljavati u pismu humoristični izrazi?

Vasin me upitno pogleda.

– A i čudan je taj humor – produžih – gimnazijski jezik uobičajen među drugovima... Ma tko bi još u takvu času i u takvoj poruci nesretnoj majci – a majku je, sudeći po svemu, voljela – napisao: »Prekinula sam svoj životni debi!«

– A zašto ne bi napisao? – nikako da shvati Vasin.

– Tu nema ni trunčice humora – napomenu napokon Versilov. – Taj izraz, naravno, nije prikladan, nije uopće u pravom tonu i zaista je mogao poniknuti iz gimnazijskog ili šta ja znam kakvog uobičajenog drugarskog, kako si ti rekao, jezika, ili iz kakva romana u nastavcima, ali kad ga je pokojnica upotrijebila, sigurno nije ni zapazila da tu nikako ne pristaje, i vjeruj mi da ga je u tom užasnom pisamcu upotrijebila posve bezazleno i ozbiljno.

– To ne može biti, ona je maturirala i bila nagrađena srebrnom medaljom.

– Srebrna medalja tu ništa ne znači. Danas je mnogi dobivaju.

– Opet vi protiv mladeži – nasmiješi se Vasin.

– Nipošto – odgovori mu Versilov ustajući i uzimajući šešir. – Ako današnji naraštaj nije toliko književno obrazovan, ono ima svakako... drugih vrlina – nadoda neobično ozbiljno. – Osim toga, »mnogi« nisu »svi«, i eto, na primjer, za vas ne bih nikad kazao da niste književno obrazovani, a i vi ste još mlad čovjek.

– Ali ni Vasinu nije bilo ništa zazorno u »debiju«! – nisam odolio da ne kažem.

Versilov šutke pruži ruku Vasinu, koji također dohvati svoju kapu da pođe s njim, a meni doviknu »do viđenja«. Versilov iziđe a da me i ne pogleda. Ni ja nisam smio dangubiti: morao sam pošto-poto što prije naći sobu koja mi je sad bila potrebnija nego ikad! Mama više nije bila kod gazdarice, otišla je i odvela sa sobom i susjedu. Izišao sam na ulicu nekako posebno čio... U

duši mi se rađalo neko novo i snažno osjećanje. Osim toga mi je sve nekako išlo na ruku: neobično sam brzo naišao na posve pogodnu sobu; o toj će sobi biti poslije riječi, a sad da završim o onom glavnom.

Bio je tek prošao jedan sat kad sam se opet vratio k Vasinu po svoj kovčeg i opet ga zatekao kod kuće. Kad me ugledao, uskliknuo je radosno i iskreno:

– Baš mi je drago što smo se našli, upravo sam htio da odem. Mogu vam saopćiti nešto što će vas, čini mi se, i te kako zanimati.

– Unaprijed vam vjerujem! – uzviknuh.

– Oho! Kako ste samo čili! Čujte, jeste li znali što o nekom pismu koje je Kraft sačuvao, a koje je jučer dospjelo u ruke Versilovu, baš o nečemu u vezi s baštinom koju je dobio? U tom pismu oporučilac izlaže svoju volju drugačije nego što je sud jučer dosudio. To je pismo vrlo staro. Ukratko, ne znam što u njemu zapravo piše, ali ne znate li vi štogod?

– Kako ne bih znao. Zbog toga me Kraft prekjučer i poveo k sebi... od one gospode, da mi preda to pismo, a ja sam ga jučer predao Versilovu.

– Je li? To sam i mislio. Zamislite, onaj posao o kojem je maloprije Versilov ovdje govorio – koji ga je spriječio da sinoć dođe ovamo da razuvjeri onu djevojku – taj je posao upravo posljedica toga pisma. Versilov je odmah, već sinoć, otišao do advokata kneza Sokoljskoga, predao mu to pismo i odrekao se čitave baštine koju je dobio. Sad je već to odricanje dobilo zakonski oblik. Versilov nije ništa darovao, nego je u tom aktu priznao kneževima njihovo puno pravo.

Bio sam osupnut ali i oduševljen. Ako ćemo pravo, bio sam čvrsto uvjeren da će Versilov uništiti pismo, štoviše, premda sam govorio Kraftu kako bi to bilo nepošteno, i premda sam to isto ponavljao u sebi u gostionici, i da sam »došao k čestitu čovjeku, a ne k ovome« – ipak još dublje u sebi, to jest u dnu duše, držao sam da se drukčije i ne može postupiti nego da se naprosto ukloni taj spis. Naime, držao sam da bi to bilo najprirodnije. Ako bih poslije i krivio Versilova, krivio bih ga samo onako, iz prkosa, to jest da bih sačuvao svoju moralnu nadmoć nad njim. Ali kad sam sad čuo za Versilovljev pothvat, obuzeo me iskren i neizmjeran zanos, pokajao sam se i posramio zbog svog cinizma i ravnodušnosti prema vrlini i, uzdigavši Versilova beskrajno visoko iznad sebe, umalo što nisam zagrlio Vasina.

– Kakav čovjek! Kakav čovjek! Tko bi to drugi učinio? – klicao sam zaneseno.

– Slažem se s vama da ima vrlo mnogo ljudi koji to ne bi učinili... i da je taj postupak, nedvojbeno, izvanredno nesebičan...

– »Ali«!... Recite do kraja, Vasine, što mislite, kod vas tu ima još neko »ali«?

– Pa naravno, ima i jedno »ali«; Versilovljev postupak, po mom mišljenju, malo je prenagao i nije baš vrlo iskren – osmjehnu se Vasin.

– Nije iskren?

– Nije. Tu ima kao neki »pijedestal«. Jer je svakako mogao učiniti to isto a da ne naudi sam sebi. Ako nije polovica, svakako je bar neki dio baštine mogao i sad pripasti Versilovu, čak i po najstrožem sudu, pogotovo zato što taj spis nije imao velike pravne vrijednosti, a parnicu je ionako već dobio. Isto tako misli i sam pravni zastupnik protivničke strane; baš sam maloprije s njim razgovarao. Postupak bi ostao isto tako lijep, ali se jedino iz trenutne oholosti dogodilo drukčije. Što je najvažnije, gospodin Versilov se zanio i – suviše prenaglio; pa i sam je maloprije rekao da je taj posao mogao odložiti za cijeli tjedan dana...

– Znate šta, Vasine! Moram se složiti s vama, ali... ja više ovako volim! Ovako mi se više sviđa!

– Uostalom, to je pitanje ukusa. Da me niste sami povukli za jezik, ne bih ništa ni rekao.

– Pa čak ako je tu i »pijedestal«, i onda je bolje ovako! – nastavih. – Pijedestal je doduše pijedestal, ali je sam po sebi nešto vrlo dragocjeno. Pa taj je »pijedestal« isto što i »ideal« i ne vjerujem da je bolje što ga nema u ponekoj današnjoj duši; pa makar bio i malo okrnjen, neka ga! A sigurno i sami, Vasine, tako mislite, dušo moja, Vasine, dragi moj Vasine! Jednom riječju, ja sam, naravno, malo zabrazdio, ali me valjda razumijete. Zato ste vi Vasin; i, kako bilo da bilo, dopustite da vas zagrlim i izljubim, Vasine!

– Od radosti?

– Od silne radosti! Jer taj čovjek »bijaše mrtav i oživje, izgubljen i nađe se!« Ja sam, Vasine, običan balavac i nisam dostojan vas. To vam baš zato priznajem što sam u nekim časovima posve drukčiji, uzvišeniji i vredniji. Govorim vam to zato što sam vas prekjučer u oči hvalio (a hvalio sam vas samo zato što su mene ponizili i osramotili), ali zato sam vas puna dva dana mrzio! Zarekao sam se bio, te iste noći, da vas nikad neću posjetiti, i jučer sam vas prije podne posjetio samo od bijesa, razumijete li: od bijesa. Sjedio sam ovdje sam na stolcu i kritizirao vašu sobu, i vas,

i svaku vašu knjigu, i vašu gazdaricu, nastojao sam vas poniziti i narugati vam se...

– Bolje da o tome ne govorite...

– Sinoć sam iz jedne vaše rečenice zaključio da ne poznajete žene, i bilo mi je drago što sam vas tu ulovio. Kad sam vas ono ulovio na »debiju«, opet mi je bilo i te kako drago, a sve to zato što sam vas onda onoliko hvalio...

– A nego što biste vi htjeli? – uzviknu napokon Vasin (svejednako se smješkao i nimalo mi se nije čudio). – Pa to se uvijek tako događa, gotovo svakome, i to čak i u prvim trenucima; samo to nitko ne priznaje, a i ne treba da priznaje, jer uvijek prođe a da ne ostavi nikakva traga za sobom.

– Zar se to svakome događa? Svi su takvi? I vi to tako mirno kažete? Pa čovjek ne može živjeti ako tako misli!

– A vi mislite:

Od istina niskih draža mi je
Obmana što nas uzvisuje.[1]

– Pa to je istina – uzviknuh – ta dva stiha sadrže sveti aksiom!

– Ne znam; neću da sudim o tome jesu li ta dva stiha istinita ili nisu. Bit će da je istina, kao i uvijek, negdje u sredini: naime, u jednom slučaju sveta istina, a u drugom – laž. Ja samo jedno znam pouzdano: da će još dugo ta misao ostati jedna od najvažnijih spornih točaka među ljudima. Kako bilo da bilo, primjećujem da se vama pleše. Pa dobro, zaplešite: gibanje je korisno, a meni su baš jutros natovarili strašno mnogo posla na leđa... a i zadržao sam se s vama!

– Idem, idem, odlazim! Samo još nešto – viknuh pošto sam već dohvatio kovčeg. – Sad sam vam se opet »obisnuo o vrat« jedino zato što ste, kad sam došao, onako istinski uživali da mi saopćite onu vijest, i zato što ste se »obradovali« što smo se našli, i to poslije onog »debija«; tim istinskim užitkom predobili ste u jedan mah ponovo moje »mlado srce« za sebe. E pa, zbogom, zbogom, nastojat ću da vam što dulje ne dolazim, a znam da će to vama biti neobično drago, što vam čak čitam u očima, a nama obadvojici čak i korisno.

Brbljajući tako i malne se zagrcavajući od radosnog brbljanja, izišao sam s kovčegom i otputio se u svoj novi stan. Što je najvažnije, neobično mi je bilo drago što se Versilov maloprije

[1] Stihovi iz Puškinove pjesme *Junak*.

nesumnjivo na mene ljutio, što me nije htio ni pogledati ni razgovarati sa mnom. Pošto sam prenio kovčeg, odmah sam odjurio k svom starini knezu. Moram priznati da mi je ta dva dana bilo čak pomalo teško bez njega. Zacijelo je već i on bio čuo za Versilova.

II

Dobro sam znao da će mi se strašno obradovati, i kunem se da bih toga dana svratio k njemu čak da i nije bilo Versilova. Mene je samo dan prije i nedavno plašila pomisao da ne sretnem kojim slučajem Jekaterinu Nikolajevnu; ali se sad više ničega nisam bojao.

Knez me zagrlio od radosti.

– A Versilov! Jeste li čuli? – načeh odmah ono glavno.

– *Cher enfant,* dragi moj prijatelju, to je toliko uzvišeno, to je toliko plemenito – jednom riječju, čak je i Kiljana (onoga službenika dolje) potreslo! To je nerazumno od njega, ali je sjajno, to je pothvat! Treba cijeniti ideal!

– Je li da je tako? Je li da je tako? U tome sam se uvijek s vama slagao.

– Dragi moj, nas smo se dvojica uvijek slagali. Gdje si bio? Svakako sam htio da i sam odem do tebe, ali nisam znao gdje bih te mogao naći... Jer, ipak, nisam mogao k Versilovu... Iako sad, nakon svega ovog... Znaš, dragi moj, meni se sve čini da je on baš time i žene osvajao, baš tim svojim osobinama, o tom nema sumnje...

– Da, zbilja, da ne bih zaboravio, baš sam to radi vas upamtio. Jučer je jedan bijedni lakrdijaš grdio preda mnom Versilova, pa je rekao za njega da je »bablji prorok«; što kažete na taj izraz? Na sam izraz? Radi vas sam ga upamtio...

– »Bablji prorok«! *Mais... c'est charmant!*[1] Ha-ha! Ma to mu tako dobro pristaje, odnosno, uopće mu ne pristaje – fuj!... Ali je tako točno... odnosno uopće nije točno, nego...

– Ma dobro, dobro, nemojte se sad zbunjivati, uzmite to samo kao dosjetku!

– Izvrsna je dosjetka, i znaš da ima i te kako dubok smisao... Posve istinita ideja! Odnosno, vjeruješ li... Ukratko, odat ću ti

[1] Ama... to je dražesno.

jednu malu tajnu. Jesi li vidio onda onu Olimijadu? Vjeruješ li mi da ona pomalo gine za Andrejem Petrovičem, i to čak toliko da se, čini se, pomalo nada...

– Nada! Da ne bi ovo? – uzviknuh pokazajući mu ogorčeno šipak.

– Nemoj vikati, *mon cher,* sve je to točno, i možda imaš pravo, sa svog gledišta. A, da, zbilja, dragi moj, što ti je ono bilo prošli put kad je došla Katerina Nikolajevna? Zateturao si... ja sam mislio da ćeš pasti, već sam htio priskočiti da te pridržim?

– Nećemo sad o tome! Ma, ukratko, naprosto sam se smeo, zbog nečega...

– Pa i sad si pocrvenio.

– A vi to odmah morate napuhati! Pa znate da je ona u zavadi s Versilovom... pa onda sve ono, i eto, tako, uzrujao sam se: ma ostavimo to za poslije!

– Pa ostavimo, ostavimo, i ja više volim da sve to ostavimo... Ukratko, ja sam se o nju teško ogriješio i čak sam, sjećaš li se, rogoborio onda pred tobom... Zaboravi to, dragi moj; i ona će promijeniti mišljenje o tebi, ja to i te kako dobro predosjećam... A evo i kneza Serjože!

Uđe mlad i lijep oficir. Zapiljih se u njega, jer ga nisam nikad prije vidio. Naime, kažem lijep, kao što su svi o njemu govorili, ali je na njegovu mladom i lijepom licu bilo nešto što nije osobito privlačilo. Baš to napominjem ovdje kao dojam onoga prvog trenutka, mog prvog pogleda na njega, dojam koji sam do kraja o njemu sačuvao. Bio je suhonjav, divna stasa, zagasitoplave kose, svježa lica, doduše malo žućkasta i odlučna pogleda. Divne tamne oči gledale su ponešto mrko, čak i kad je bio posve miran. Ali je njegov odlučan pogled bio odbojan baš zato što se nekako naslućivalo, tko zna zašto, da ga ta odlučnost ne stoji mnogo. Uostalom, ne znam kako bih se izrazio... Njegovo se lice, naravno, moglo naglo pretvoriti iz mrkoga u izvanredno ljubezno, smjerno i nježno, i to, što je najvažnije, posve iskreno. Baš je ta iskrenost bila privlačna. Ističem još jednu značajku: ma koliko bilo ljubezno i iskreno, to lice nije nikad bilo radosno, pa čak i kad se knez smijao od sveg srca, ipak ste naslućivali da prave, vedre, lagane radosti nije kanda nikad bilo u njegovu srcu... Uostalom, neobično je teško ovako opisivati nečije lice. Ja to uopće ne znam. Stari se knez odmah, po svom glupom običaju, požurio da nas upozna.

– Ovo je moj mladi prijatelj, Arkadij Andrejevič (opet Andrejevič!) Dolgoruki.

Mladi knez se odmah okrenu meni s dvostruko uljudnijim izrazom na licu, ali se vidjelo da mu je moje prezime posve nepoznato.

– On je... rođak Andreja Petroviča – promumlja moj nesnosni knez. (Kako su katkad nesnosne te starkelje sa svojim navikama!) Mladi knez se odmah dosjetio.

– Ah! Već sam odavno čuo za vas... – reče on brzorečicom. – Bilo mi je neobično drago kad sam se lani upoznao u Lugi s vašom sestrom Lizavetom Makarovnom... I ona mi je govorila o vama...

Čak sam se začudio: lice mu je zasjalo od posve iskrene radosti.

Dopustite, kneže – promucah zabacujući ruke na leđa moram vam iskreno reći – i drago mi je što to mogu reći pred našim dragim knezom – da sam čak želio da se s vama sretnem, i to sam još nedavno želio, koliko jučer, ali s posve drugačijim namjerama. To vam otvoreno kažem, ma koliko vam to bilo čudno. Da ne duljim, htio sam vas izazvati na dvoboj zbog uvrede koju ste nanijeli Versilovu prije godinu i pol, u Emsu. I premda vi, naravno, možda i ne biste prihvatili moj izazov zato što sam tek gimnazijalac i maloljetni mladac, ipak bih vas izazvao, kako god vi to primili i što god učinili... i moram priznati da još nisam odustao od te namjere.

Stari knez je poslije kazao da mi je pošlo za rukom da to izreknem neobično otmjeno.

Na kneževu se licu ogledaše iskrena žalost.

– Vi mi samo niste dali da kažem do kraja ono što sam mislio – odgovori mi značajno. – Obratio sam vam se onako od srca baš zbog onoga što sad uistinu osjećam prema Andreju Petroviču. Žao mi je što vam ne mogu sad odmah iznijeti sve okolnosti, ali vam jamčim svojom čašću da se već odavno grdno kajem zbog svog nečasnog postupka u Emsu. Vraćajući se u Petrograd, odlučio sam da dadem Andreju Petroviču svaku moguću zadovoljštinu, to jest da ga otvoreno, doslovno zamolim za oproštenje, u onom obliku koji on sam odredi. Viši i moćniji utjecaji pridonijeli su toj promjeni u mom mišljenju. To što smo se parničili ne bi nimalo utjecalo na moju odluku. Njegov me jučerašnji postupak prema meni potresao, tako reći, do dna duše, i vjerujte mi da se još ni do sada nisam pravo oporavio. I eto, moram vam reći da sam zapravo i knezu došao da mu kažem nešto izvanredno važno: prije tri sata, to jest baš u ono vrijeme dok je on s advokatom sastavljao onaj akt, došao je k meni opunomoćenik Andreja Petroviča i

uručio mi njegov izazov... formalni izazov zbog onog slučaja u Emsu...

– On vas je izazvao na dvoboj! – uzviknuh i oćutjeh kako su mi se oči užarile, a krv udarila u glavu.

– Jest, izazvao me; odmah sam prihvatio izazov, ali sam nakanio da mu, još prije dvoboja, pošaljem pismo u kojem mu izlažem svoje mišljenje o mom postupku i koliko se kajem zbog te užasne zablude... jer to je bila puka zabluda – nesretna, kobna zabluda! Napominjem da me moj položaj u puku nagnao da toliko riskiram: takvim sam se pismom uoči dvoboja izlagao javnom mnijenju... razumijete? Ali sam, usprkos tome, ostao pri svojoj odluci i samo nisam dospio poslati pismo, jer sam jedan sat nakon primitka izazova dobio opet od njega pisamce u kojem me moli da oprostim što me je uznemirio, i da zaboravim na izazov, i dodaje da se kaje zbog tog »trenutnog nastupa malodušnosti i sebičnjaštva« – kako se sam izrazio. Tako mi je mnogo olakšao da ostvarim svoju nakanu s pismom. Još ga nisam poslao, ali sam došao baš zato da knezu ponešto kažem o tome... I vjerujte mi da sam kudikamo više prepatio od grižnje savjesti, nego možda itko drugi... Zadovoljava li vas ovo objašnjenje, Arkadije Makaroviču, bar zasad? Hoćete li mi učiniti čast da vjerujete da sam posve iskren?

Posve me razoružao; vidio sam nesumnjivu prostosrdačnost kojoj se nikako nisam nadao. A i ničem se sličnom nisam nadao. Nešto sam promrmljao kao odgovor i odmah mu pružio obje ruke; on ih je radosno prodrmao svojim rukama. Zatim je odveo kneza i razgovarao s njim oko pet minuta u njegovoj spavaćoj sobi.

– Ako mi želite prirediti posebno zadovoljstvo – obrati mi se on glasno i otvoreno odlazeći od kneza – pođite sad odmah sa mnom pa ću vam pokazati pismo koje ću odmah poslati Andreju Petroviču, a ujedno i njegovo pismo meni.

Vrlo sam rado pristao. Moj se knez uzvrpoljio na rastanku i pozvao i mene načas u svoju spavaću sobu.

– *Mon ami,* kako mi je drago, kako mi je drago... Porazgovarat ćemo o svemu tome poslije... Da, zbilja, imam evo ovdje u lisnici dva pisma: jedno treba odnijeti i razložiti – osobno, a drugo je za banku i ondje isto tako...

I tada mi povjeri dva zadatka koji su, tobože, bili neodgodivi i koji su, tobože, iziskivali mnogo truda i pažnje. Trebalo je otići i doista predati, potpisati se, i tako dalje.

– Eh, što ste lukavi! – uzviknuh uzimajući pisma. – Zakleo bih se da su sve to trice i da tu nema nikakva posla, a da ste ta dva zadatka izmislili samo da me uvjerite da radim i da ne primam nizašta novce!

– *Mon enfant,* kunem ti se da se varaš, to su dva zaista neodložna posla... *Cher enfant!* – uzviknu odjednom strašno raznježeno. – Dragi moj mladiću! (Metnuo mi je obje ruke na glavu). Blagoslovljen bio ti i tvoja sudbina... budimo uvijek ovako nedužni u srcu kao sada... budimo dobri i plemeniti što više možemo... volimo sve što je lijepo... u svim najrazličitijim oblicima... Ama, *enfin... enfin rendons grâce... et je te bénis.*[1]

Nije dovršio, već je stao cmizdriti nad mojom glavom. Moram priznati da umalo što nisam i ja zaplakao; ali sam bar iskreno i radosno zagrlio svog čudaka. Izljubili smo se.

III

Knez Serjoža (to jest knez Sergej Petrovič, kako ću ga ubuduće zvati) dovezao me svojom pomodnom kočijicom do svog stana, pa sam se najprije zadivio velebnosti njegova stana. Naime, ne toliko velebnosti koliko tome što je taj stan bio kao u »najsolidnijih ljudi«, visoke, velike, svijetle sobe (vidio sam dvije, ostale su bile zatvorene), a pokućstvo – i opet, premda nije bilo ne znam kakav Versailles ili Renaissance, bilo je tapecirano, udobno, brojno, neobično raskošno: sagovi, rezbarije i figurice. A svi su o njima govorili da su golaći, da nemaju nigdje ničega. Ipak sam negdje uzgred čuo da je taj knez bacao ljudima prašinu u oči gdje je god mogao – i tu, i u Moskvi, i u svom nekadašnjem puku, i u Parizu – da je čak i kockar i da je zadužen. Ja sam imao na sebi zgužvani redengot na kojem je bilo još i paperja, jer sam spavao u njemu, a košulju sam nosio već četvrti dan. Uostalom, redengot mi još nije bio tako loš, ali kad sam došao knezu, sjetio sam se Versilovljeve ponude da dadem sašiti odijelo.

– Zamislite, ja sam zbog jednog samoubojstva cijelu noć prospavao obučen – napomenuh rastreseno, a kako je on odmah

[1] Konačno... konačno zahvalimo Bogu... i ja te blagoslivljem...

pokazao zanimanje, ispripovjedih mu sve ukratko. Ali je njega, očito, najviše zanimalo njegovo pismo. Što je najvažnije, čudio sam se što ne samo da se nije osmjehnuo, nego nije pokazao nikakvu namjeru da se osmjehne kad sam mu maloprije onako otvoreno rekao da sam ga htio izazvati na dvoboj. Ja bih ga, doduše, znao spriječiti da se ne smije, ali je to ipak bilo čudno od čovjeka njegova soja. Sjeli smo jedan nasuprot drugome za njegov golemi pisaći stol, i dao mi je da pročitam njegovo već gotovo i načisto prepisano pismo Versilovu. Taj je spis sadržavao, uglavnom, sve ono što mi je maloprije ispričao kod moga kneza; napisao ga je čak sa žarom. Još, istinabog, nisam znao što da mislim o toj njegovoj očitoj prostosrdačnosti i spremnosti na sve što je dobro, ali sam već počeo popuštati, jer zašto mu, zapravo, ne bih vjerovao? Kakav god to bio čovjek i što god o njemu pričali, mogao je ipak težiti dobru. Pročitao sam i Versilovljevo posljednje pisamce od sedam redaka kojim opoziva izazov na dvoboj. Iako je doista spominjao u njemu svoju »malodušnost« i »sebičnjaštvo«, iz cijelog je tog pisamca, sve u svemu, izbijala nekakva uznositost... ili, bolje reći, u cijelom se tom postupku očitovalo nekakvo omalovažavanje. Uostalom, nisam to rekao knezu.

– Pa ipak, kako vi gledate na ovo opozivanje – upitah ga – ne mislite valjda da se on prepao?

– Naravno da ne mislim – osmjehnu se knez, ali nekako vrlo ozbiljno, uopće je bivao sve zabrinutiji i zabrinutiji. – Ja i te kako dobro znam da je taj čovjek hrabar. Tu su, naravno, posrijedi posebni pojmovi... osobni način mišljenja...

– Svakako – upadoh mu gorljivo u riječ. – Neki Vasin kaže da se u njegovu postupku s tim pismom i s odricanjem baštine krije »pijedestal«... Po mom mišljenju, tako se nešto ne čini radi javnosti, nego u skladu s nečim bitnim što je u čovjeku.

– Ja vrlo dobro poznajem gospodina Vasina – pripomenu knez.

– Ah da, sigurno ste se vidjeli u Lugi.

Odjednom se zgledasmo, i sjećam se da sam, čini se, malčice pocrvenio. Bilo kako mu drago, on je prekinuo taj razgovor. Meni se, uostalom, baš razgovaralo. Pomisao na jedan susret prethodnoga dana mamila me da mu zadam kojekakva pitanja, ali nisam znao kako da počnem. I uopće se nekako nisam ugodno osjećao. Isto tako me se snažno doimala njegova izvanredna uglađenost, uljudnost, prirodnost – jednom riječju, sav onaj sjaj njihova vladanja koji oni usisaju, tako reći, u kolijevci. U njegovu sam

pismu našao dvije prilično krupne gramatičke pogreške. I uopće se pri takvim susretima nikad ne ponižavam, nego postajem pretjerano oštar, što je ponekad možda i ružno. Ali je u ovoj prilici tome pogotovo pripomogla pomisao da sam pokriven paperjem, tako da sam čak malo pretjerao i postao familijaran... Kradom sam zapazio da me knez kadikad vrlo pozorno gleda.

– Čujte, kneže – opalih iznenada kao iz puške – ne mislite li da je smiješno to što sam vas ja, ovakav »zelembać«, htio izazvati na dvoboj, i to još zbog tuđe uvrede?

– Zbog uvrede nanesene ocu čovjek se može lako uvrijediti. Ne, ne mislim da je smiješno.

– A meni se opet čini da je to dozlaboga smiješno... s nečijeg gledišta... naime, dakako da nije s mog. Pogotovo zato što sam ja Dolgoruki, a ne Versilov. A ako ne govorite po istini, ili ako želite sve ublažiti iz obzira društvene uglađenosti, onda me valjda i u svemu ostalome zavaravate?

– Ne, ne mislim da je smiješno – ponovi on neobično ozbiljno – morate valjda osjećati u sebi krv svog oca?... Doduše, još ste mladi jer... ne znam... čini mi se da se onaj tko nije punoljetan ne smije boriti, i da se ne smije prihvatiti njegov izazov... po pravilima... Ali tu može biti, ako baš hoćete, samo jedan ozbiljan prigovor: ako nekog izazivate na dvoboj bez znanja uvrijeđenoga, onda tim samim pokazujete, rekao bih, da ga baš osobito ne poštujete, nije li tako?

Naš je razgovor najednom prekinuo lakaj koji je ušao da nešto javi. Ugledavši ga, knez, koji ga je, čini se, očekivao, ustade a da nije dorekao što je htio, i hitro mu priđe tako da ga lakaj izvijesti o nečemu u po glasa, pa, naravno, nisam ništa čuo.

– Oprostite – obrati mi se knez – vratit ću se za koji časak.

I iziđe. Ostadoh sam; ushodah se po sobi razmišljajući. On mi se, začudo, i sviđao i nije sviđao. Bilo je nešto u njega što ne bih znao imenovati, ali što je čovjeka odbijalo. »Ako mi se baš nimalo ne ruga, onda je svakako strašno bezazlen, ali kad bi mi se rugao, onda bi mi se... možda činio pametniji.« Priđoh stolu i iznova pročitah njegovo pismo Versilovu. Zanio sam se pa sam i zaboravio na vrijeme, a kad sam se prenuo, odjednom sam ustanovio da se knežev časak nedvojbeno protegao već na punu četvrt sata. To me malo uznemirilo; još sam jednom prošao gore-dolje i napokon uzeo šešir, i sjećam se da sam nakanio da iziđem iz sobe i potražim nekoga koga ću poslati po kneza, a kad on dođe, da se odmah oprostim s njim, pošto ga uvjerim da imam posla i da ne mogu više čekati. Činilo mi se da će tako biti najdoličnije, jer me malčice

mučila pomisao da postupa sa mnom bezobzirno, ostavljajući me tako dugo sama.

Dvoja zatvorena vrata u toj sobi bila su na dva kraja jednog te istog zida. Kako sam zaboravio na koja smo vrata bili ušli, a još više iz rastresenosti, otvorio sam jedna od njih i najednom sam, u dugačkoj i uskoj sobi, ugledao kako sjedi na divanu – moja sestra Liza. Nije bilo nikoga drugog osim nje, i ona je, naravno, nekoga čekala. Ali nisam se još pravo ni začudio kad sam odjednom začuo kneza kako glasno nešto govori i vraća se u kabinet. Brže zatvorih vrata tako da knez koji je ušao na druga vrata nije ništa primijetio. Sjećam se da se stao ispričavati i da je govorio nešto o nekakvoj Ani Fjodorovnoj... Ali sam bio toliko smeten i preneražen da nisam gotovo ništa razumio, pa sam samo promucao da moram kući, a onda sam odrješito i brzo otišao. Uglađeni se knez, naravno, morao čuditi mome vladanju. Ispratio me do u samo predvorje i neprestano nešto govorio, ali mu nisam odgovarao niti sam ga uopće gledao.

IV

Izišavši na ulicu, krenuo sam nalijevo i pošao kud me noge nose. U glavi mi je bila prava zbrka. Išao sam polagano i odmakao sam, čini mi se, prilično daleko, oko petsto koraka, kad sam iznenada osjetio kako me netko lako udario po ramenu. Okrenuo sam se i ugledao Lizu: ona me dostigla i lako udarila kišobranom. Iz njena vedra pogleda izbijala je neka velika radost, a donekle i lukavost.

– E, baš mi je drago što si pošao na ovu stranu, jer se inače danas ne bih ni srela s tobom! – Bila se malo zadihala od brza hoda.

– Kako si se zadihala!

– Trčala sam kao bez duše ne bih li te stigla.

– Lizo, jesam li to tebe maloprije vidio?

– Gdje to?

– Kod kneza... kod kneza Sokoljskoga...

– Ne, nisi mene, mene nisi vidio...

Ušutjeh, i tako prođosmo deset koraka. Liza se naduši grohotom smijati.

– Mene, mene, naravno da mene! Pa čuj, vidio si me svojim

očima, gledao si mi u oči, i ja sam tebi gledala u oči, pa kako me onda možeš pitati jesi li me vidio? Kakav karakter! A znaš da mi je došlo da se nasmijem kad si mi ono gledao u oči, strašno si me smiješno gledao.

Grohotom se smijala. Osjetih kako mi iz srca nestaje sva tuga.

– Pa dobro, reci mi kako si se ti tamo stvorila?

– Bila sam kod Ane Fjodorovne.

– Kod koje Ane Fjodorovne?

– Stolbejevke. Kad smo bili u Lugi, kod nje sam provodila po cijele dane; ona je i mamu primala, a i k nama ja čak dolazila. Inače nije tamo gotovo nikom svraćala. Ona je neka daljna rođakinja Andreju Petroviču, a u rodu je i s kneževima Sokoljskim i knezu je nekakva baka.

– Dakle, ona kod kneza stanuje?

– Ne, nego knez kod nje stanuje.

– Pa čiji je onda ono stan?

– Njezin, cijeli je stan njezin već godinu dana. Knez je tek doputovao pa je kod nje odsjeo. Pa i ona je tek četiri dana u Petrogradu.

– Ma ... znaš šta, Lizo, nek idu s milim bogom i stan, i ona ...

– Ma ona je divna ...

– Pa neka je, i svaka joj čast! I mi svi smo divni! Gledaj kakav je dan, gle kako je lijepo! Kako si mi lijepa danas, Lizo! Ma, uostalom, ti si pravo derište.

– Arkadije, šta kažeš na onu djevojku, na ono jučer?

– Ah, kakva šteta, Lizo, ah, kakva šteta!

– Ah, kakva šteta! Kakav udes! Znaš da je čak grehota što mi idemo ovako veseli, a njezina duša sad leti negdje po mraku, po nekom bezdanom mraku, sa svojim grijehom i uvredom koju su joj nanijeli ... Arkadije, tko je kriv što je ona zgriješila? Ah, kako je to strašno! Pomisliš li kad na taj mrak? Ah, kako se ja bojim smrti, i kakav je to grijeh! Ne volim tamu, ovakvo je sunce nešto sasvim drugo! Mama kaže da je grijeh bojati se ... Arakadije, poznaješ li ti dobro mamu?

– Slabo još, Lizo, slabo je poznajem.

– Ah, kakvo je ona stvorenje; moraš je, moraš upoznati! Nju treba nadasve razumjeti ...

– Pa eto, nisam ni tebe poznavao, a sad te već dobro poznajem. Upoznao sam te u tren oka. Ti se, Lizo, doduše, bojiš smrti, ali bit će da si ponosna, smiona i hrabra! Bolja si od mene, kudikamo bolja! Ja te strašno volim, Lizo. Oh, Lizo! Neka dođe smrt kad treba, a sad valja živjeti, živjeti! Požalimo za onom nesretnicom,

ali ipak blagoslovljen bio život, nije li tako? Nije li tako? Imam »ideju«, Lizo, Lizo, znaš valjda da se Versilov odrekao baštine?

– Kako ne bih znala! Već sam se zbog toga izljubila s mamom.

– Ti me ne poznaješ u dušu, Lizo, ti ne znaš što je taj čovjek značio za mene...

– Ma šta ne znam, sve znam!

– Sve znaš? Pa dabome da znaš! Ti si pametna; ti si pametnija od Vasina. Ti i mama – vi imate pronicave, humane oči, odnosno poglede a ne oči, šta trabunjam... Ja imam mnogo mana, Lizo!

– Tebe treba držati na uzdi, i gotovo!

– Drži me, Lizo! Pravo je uživanje gledati te danas! Ma znaš li ti da si vraški zgodna? Nikad ti još nisam vidio oči... Sad ih prvi put vidim... Otkud ti te oči, Lizo? Gdje si ih kupila? Koliko si platila? Ja, Lizo, nisam imao prijatelja, a i ta je ideja za mene glupost, ali kad sam s tobom, nije glupost... Hoćeš li da se sprijateljimo? Razumiješ li što hoću da kažem?...

– I te kako te dobro razumijem.

– I znaš, bez pogodbe, bez ugovora – jednostavno budimo prijatelji!

– Tako je, jednostavno prijatelji, samo uz jednu pogodbu: ako se budemo kad tužili jedno na drugo, ako budemo čime nezadovoljni, ako sami postanemo zli, opaki, ako čak zaboravimo sve ovo – nemojmo nikad zaboraviti današnjeg dana i, evo, ovoga trenutka! Zakunimo se na to! Zakunimo se da ćemo se uvijek sjećati današnjeg dana kad smo evo ovako išli držeći se ispod ruke, i kad smo se ovako smijali, i kad smo bili ovako radosni... Hoćeš? Je li da hoćeš?

– Hoću, Lizo, hoću, kunem ti se; ali Lizo, kao da te sad prvi put slušam... Lizo, ti si mnogo čitala?

– Nikad me još do sada nisi ni pitao! Tek ste se jučer prvi put, kad sam se zabunila u jednoj riječi, udostojali da svratite pažnju, milostivi gospodine, gospodine mudrače!

– A što nisi sama zapodjela razgovor sa mnom kad sam ja već bio takva budala?

– Pa neprestano sam čekala da se opametiš... Ja sam vas prozrela od sama početka, Arkadije Makaroviču, i čim sam vas prozrela, pomislila sam ovako: »Ma doći će on, mora najposlije ipak doći« – i eto, odlučila sam da vama radije prepustim tu čast da vi meni prvi pristupite: »A ne, pomislila sam, potrčider ti sad za mnom!«

– Eh, kaćiperko jedna! De, Lizo, priznaj mi otvoreno: jesi li mi se smijala u ovo mjesec dana ili nisi?

– Ma ti si vrlo smiješan, ti si strašno smiješan, Arkadije! I znaš, možda sam te zato i najviše voljela u ovo mjesec dana što si, eto, takav čudak. Ali si često i nevaljao čudak – ovo ti kažem da se ne bi uzoholio. A znaš tko ti se još smijao? Mama ti se smijala, mama i ja zajedno:»Pazi ga, šapućemo jedna drugoj, kakav je čudak, kakav je samo čudak!« A ti dotle sjediš i misliš da mi sjedimo i strepimo pred tobom.

– Lizo, što ti misliš o Versilovu?

– Ja svašta o njemu mislim; ali, znaš, nećemo sad o njemu. O njemu ne treba danas govoriti; je li da je tako?

– Baš je tako. Ama, ti si strašno pametna, Lizo! Ti si svakako pametnija od mene. Čekaj malo, Lizo, dok sve to ne posvršavam, pa ću ti onda možda koješta i reći...

– Što si se smrknuo?

– Ne, nisam se smrknuo, Lizo, to ja onako... Vidiš, Lizo, bolje da ti otvoreno kažem: ja sam takav da ne volim kad mi tko dira u osjetljiva mjesta u duši... ili, bolje reći, kad se neki osjećaji često iznose na vidjelo da im se svi dive, to je sramota, nije li tako? Zato katkad više volim da se smrknem i šutim; ti si pametna, ti to moraš shvatiti.

– Ma ne samo to nego sam i sama takva; potpuno te razumijem. Znaš li da je i mama takva?

– Ah, Lizo! Da nam je samo da malo dulje poživimo na svijetu! A? Što si rekla?

– Ništa, ništa nisam rekla.

– Što me gledaš?

– Pa i ti mene gledaš. Gledam te i volim te.

Dopratio sam je gotovo do kuće i dao joj svoju adresu. Na rastanku sam je poljubio prvi put u životu...

V

I sve bi to bilo lijepo, samo nešto nije bilo lijepo: jedna se teška misao koprcala u meni od same noći i nikako da mi iziđe iz glave. To je ono što sam rekao onoj nesretnici, kad sam je prethodne večeri sreo na našem ulazu, da i ja odlazim od kuće, iz gnijezda, da svatko odlazi od zlih ljudi i savija sebi gnijezdo. Takve sinove riječi o ocu potkrijepile su napokon sve njene sumnje o Versilovu i o tome da je imao zle namjere. Krivio sam Stebeljkova, a možda

sam baš ja, što je najgore, dolio ulja na vatru. Ta je misao strašna, strašna je i sad... Ali tada, toga prijepodneva, iako me već počela mučiti, ipak mi se činilo da je to besmislica: »Ama, tu se i bez mene nakupilo jada« – ponavljao sam od vremena do vremena – »ma, šta, proći će! Popravit ću se! Nadoknadit ću to već nekako... nekim dobrim djelom... Preda mnom je još pedeset godina života!«

Ali ona se misao i dalje u meni koprcala.

SVRŠETAK PRVOG DIJELA

DRUGI DIO

PRVO POGLAVLJE

I

Preskačem razmak od gotovo dva mjeseca; neka čitalac bude bez brige: iz daljeg će mu izlaganja sve biti jasno. Nadasve izdvajam dan petnaesti studenoga – dan koji i te kako dobro pamtim iz više razloga. Ponajprije, nitko tko me nije vidio dva mjeseca ne bi me prepoznao; naime, prepoznao bi me, bar što se tiče vanjštine, ali ne bi ništa shvatio. Obučen sam kao kicoš – to je prvo. Onaj »savjesni Fracuz koji ima ukusa« i kojeg mi je jednom preporučio Versilov, ne samo što mi je već sašio kompletno odijelo, nego sam ga već i ostavio; sad mi šiju drugi krojači, bolji, prvorazredni, čak imam kod njih otvoren račun. Imam otvoren račun i u jednom otmjenom restoranu, ali se tu još ustručavam, pa, čim se domognem novaca, odmah plaćam, iako znam da je to *mauvais ton*[1] i da se tako brukam. Dobar sam s Francuzom, brijačem na Nevskom prospektu, pa mi on, dok me dotjerava, priča viceve. I moram priznati da se vježbam s njim u francuskom. Premda znam taj jezik, i to čak dobro, još se sve nekako bojim da počnem govoriti u otmjenom društvu; pa ni izgovor mi, po svoj prilici, nije ni približno pariški. Imam Matveja, kočijaša s konjem kasačem, koji dolazi po mene kad ga naručim. On ima svijetla dorata ždrijepca (ne volim zelenke). Nije, uostalom, sve u najboljem redu: petnaesti je studenoga i već tri dana zima, a bunda mi je stara, od rakunovine, Versilov ju je već iznosio: da je prodam, dobio bih za nju dvadeset i pet rubalja. Treba kupiti novu, a

[1] Neotmjeno, neotesano.

džepovi su mi prazni. Osim toga, treba namaknuti novaca za večeras, i to pošto-poto – inače sam »nesretan i izgubljen«; to su moje vlastite tadašnje riječi. O, koje li gadarije! Pa kako, odakle sad najednom te tisuće, ti kasači i Boreli?[1] Kako sam mogao tako iznenada sve zaboraviti i tako se promijeniti? Sramota! Čitaoče, sad počinje povijest moga srama i sramote, ništa mi u životu ne može biti zazornije od ovih uspomena!

Ovako govorim kao sudac i znam da sam kriv. Premda sam u onom vrtlogu u koji sam se tada sunovratio bio sam, bez vođe i savjetnika, kunem se da sam već i tada znao da padam, pa mi se ne može oprostiti. Ipak sam cijela ta dva mjeseca bio gotovo sretan – zašto gotovo? Bio sam i te kako sretan! Čak toliko sretan da me spoznaja o sramoti koja se javljala na trenutke (vrlo često!) i od koje je strepila moja duša – ta me spoznaja – hoćete li mi vjerovati? – još više opijala: »Pa šta, kad padam, nek padam; a i neću propasti, izvući ću se! Čuva me moja zvijezda!« – Išao sam po krhkom mostiću od trijesaka, bez ograde, nad ponorom, i uživao što tuda idem; čak sam zavirivao u ponor. Bilo je pogibeljno, pa sam uživao. A »ideja«? – »Ideja« će doći poslije na red, ideja je čekala; sve što se zbivalo bilo je »samo zastranjenje«: »Zašto se ne bih malo proveselio?« Eto, baš zato i ne valja moja ideja što podnosi ama baš sva zastranjivanja; da nije tako čvrsta i radikalna, možda bih se pomalo i bojao zastranjivanja.

Dotle sam i dalje držao u najmu svoju sobicu, držao sam je ali nisam u njoj stanovao; u njoj je bio moj kovčeg, putna torba i druge stvari, a moje je glavno prebivalište bilo kod kneza Sergeja Sokoljskoga. Kod njega sam se zadržavao, kod njega sam i spavao, i tako je to bilo tjedne i tjedne... Kako je do toga došlo, o tome će biti uskoro govora, a ponajprije da kažem koju riječ o toj mojoj sobici. Ona mi je bila već prirasla srcu: tu me je pohodio Versilov sam, prvi put nakon one svađe, i poslije mi je više puta dolazio. Ponavljam da mi je to vrijeme bilo doba strašne sramote, ali i goleme sreće... Pa i kako mi je sve tada polazilo za rukom i godilo mi! »I čemu sve one prijašnje mrzovolje, mislio sam u ponekim opojnim časovima, čemu sva ona stara mučna natezanja, moje usamljeno i neveselo djetinjstvo, moje glupo snatrenje pod pokrivačem, kletve, obračuni, pa čak i »ideja«? Sve sam to nabajao i izmislio, a pokazalo se da je svijet posve drukčiji; ja sam, evo, tako radostan i bezbrižan: imam oca – Versilova, imam prijatelja – kneza Serjožu, imam još...« ali što još – ostavimo to

[1] Borel je bio Francuz, vlasnik otmjena restorana u Petrogradu u ono doba.

radije zasad! Jao, sve se tada radilo u ime ljubavi, plemenitosti, časti, a poslije se pokazalo da je gadno, bezobzirno i nečasno.

Dosta!

II

Prvi put mi je došao tri dana nakon one naše svađe. Nisam bio kod kuće pa me pričekao. Premda sam ga čekao sva ta tri dana, kad sam ušao u svoju tijesnu sobicu, zamaglilo mi se pred očima, a srce mi je tako zalupalo da sam čak zastao na vratima. Na svu sreću, sjedio je s mojim gazdom koji je, da ne bi gostu bilo dosadno čekati, smatrao za potrebno da se odmah upozna s njim, pa mu stao živo o nečemu pripovijedati. On je bio titularni savjetnik[1] od četrdesetak godina, vrlo kozičav, vrlo siromašan, a imao je na vratu sušičavu ženu i bolesno dijete; po naravi je bio neobično društven i pitom, uostalom, i prilično obziran. Obradovao sam mu se i čak mi je bio dobro došao, jer što bih mogao sam reći Versilovu? Znao sam, uistinu sam znao sva ta tri dana da će Versilov doći sam, prvi – baš onako kako sam priželjkivao, jer ja ne bih bio ni za živu glavu otišao k njemu prvi, i to ne iz tvrdoglavosti nego baš iz ljubavi prema njemu, iz nekakve ljubomore – ne znam kako bih se izrazio. Ama, uopće, čitalac neće naći kod mene ljeporječivosti. Ali, premda sam ga čekao sva ta tri dana i neprekidno predočavao sebi kako će on ući, nikako nisam mogao unaprijed zamisliti, iako sam se svim silama trudio, o čemu li ćemo zapodjenuti razgovor nakon svega onog što se dogodilo.

– A, stigao si i ti – pruži mi prijateljski ruku, ne ustajući sa stolca. – Hajde, sjedi s nama; Petar Hipolitovič priča o neobično zanimljivu slučaju s onim kamenom blizu Pavlovskih kasarni... ili ondje negdje...

– A, znam gdje je taj kamen – odgovorih sjedajući na stolac do njega. Sjedili su za stolom. Cijela je soba imala površinu od točno dva četvorna hvata. Teško sam predahnuo.

U Versilovljevim očima zasja iskra zadovoljstva: čini se da nije bio načistu i da je mislio da bih mogao prirediti nekakvu scenu. Umirio se.

– Počnite opet iz početka, Petre Hipolitoviču! – Već su zvali jedan drugoga imenima po ocu.

[1] Jedan od srednjih građanskih činova u carskoj Rusiji.

– Naime, to se dogodilo, molit ću lijepo, još za pokojnoga cara – obrati se meni Petar Hipolitovič nervozno i kao da se muči, kao da se pribojava konačnog dojma – pa vi znate taj kamen – taj blesavi kamen na ulici, čemu, zašto, samo smeta ljudima, nije li tako, molit ću lijepo? Vozio se više puta onuda car i svaki put vidio taj kamen. Najposlije to caru dojadilo, pa i zbilja: pravo brdo, stoji brdo nasred ulice, zakrčilo ulicu: »Da ne vidim više taj kamen!« Dakle, rekao je da ga ne vidi više – razumijete li šta to znači »da ga ne vidi više«? Sjećate se valjda kakav je bio pokojnik? Šta će sad s kamenom? Svi izgubili glavu, duma je tu i, što je najvažnije, tu je, ne sjećam se pravo više tko, ali jedan od prvih tadašnjih velikaša kome je bio povjeren taj zadatak. I eto, taj velikaš čuje: kažu da će stajati ništa manje nego petnaest tisuća, i to u srebru, molit ću lijepo (jer su tek za pokojnog cara srebro zamijenili novčanicama). »Kakvih petnaest tisuća, koješta!« Isprva su Englezi htjeli sagraditi prugu, postaviti kamen na prugu i odvući ga parostrojem; ali koliko bi to stajalo novaca? Tada još nije ni bilo željeznica, samo je vozila ona u Carsko Selo...

– Pa dobro, mogli su ga ispiliti – namrgodih se; bilo mi je vrlo neugodno i stidio sam se pred Versilovom, ali je on očito uživao. Shvatih da je i njemu drago što je gazda tu, jer se i on sramio preda mnom, to sam vidio; sjećam se da me to čak nekako ganulo.

– Ispiliti, molit ću lijepo, baš su na tu ideju i oni došli, i to baš Monferrand[1]; ta on je tada gradio stolnu crkvu svetoga Isaka. Ispiliti, veli, a onda odvući. Jest, molit ću lijepo, ali koliko bi to koštalo?

– Ništa ne bi koštalo, trebalo je jednostavno ispiliti i odvući.

– Ama, dopustite, ipak bi tu trebalo postaviti stroj, parni, molit ću lijepo, pa kamo onda odvući? I još onakvo brdo? Deset tisuća, veli, jeftinije se ne bi moglo proći, deset ili dvanaest tisuća.

– Ma čujte, Petre Hipolitoviču, to je puka besmislica, nije moglo biti tako... – Ali mi je u tom času Versilov neopazice namignuo, a ja sam u tom namigivanju pročitao takvo obzirno sažaljenje prema gazdi, čak i bol, da mi se to strašno svidjelo pa sam se nasmijao.

– Pa da, da, da – obradovao se gazda, koji nije ništa opazio i koji se strašno bojao, kao što se svagda boje takva pričala, da će ga omesti pitanjima – ali baš naiđe neki pučanin, i to još mlad, pa znate, Rus, šiljaste brade, u kaftanu dugih skuta, i rekao bi nekako

[1] Francuski graditelj Richard Monferrand počeo je 1819. graditi crkvu svetoga Isaka u Petrogradu.

nacvrcan... uostalom, ne, nije bio nacvrcan, molit ću lijepo. Tek stoji taj pučanin dok se oni dogovaraju, Englezi i Monferrand, a ona ličnost kojoj je bio povjeren taj zadatak baš se bila dovezla u kočiji, pa sluša i ljuti se: kako to smišljaju a ništa da smisle; i najednoč opazi podalje od sebe kako onaj pučanin stoji i podmuklo se nekako smješka, naime, ne podmuklo nego onako, kako se ono kaže...

– Podrugljivo – nabaci Versilov oprezno.

– Podrugljivo, molit ću lijepo, naime malko podrugljivo, znate onaj dobri ruski smiješak; ali je uglednik, znate, naravno, zle volje: »A šta ti tu, bradonja, čekaš? Tko si ti?«

– Pa, eto – veli – kamen gledam, vaša svjetlosti.

Baš je, čini mi se, rekao svjetlosti; sve bih rekao da je to bio Suvorov, onaj iz Italije, potomak vojskovođin... Uostalom, ne, nije bio Suvorov, baš mi je žao što sam zaboravio tko je zapravo bio, samo, znate, premda je svjetlost, pravi Rus, pravi ruski tip, rodoljub, široko rusko srce; i dosjeti se on.

– Pa šta, bi li ti – veli – maknuo taj kamen, što se kesiš?

– To ja više Englezima, vaša svjetlosti, malo su previše zaračunali, molit ću lijepo, zato što je debeo ruski buđelar, a oni kod kuće nemaju šta jesti. Dajte sto rubalja, vaša svjetlosti, pa ćemo do sutra navečer maknuti taj kamen.

– E pa, možete misliti kako je djelovala ta ponuda. Englezi bi ga, dabome, najradije živa pojeli; Monferrand se smije; samo onaj presvijetli, pravo rusko srce, veli: »Dajte mu sto rubalja! Ma zar ćeš ga zbilja, veli, maknuti?«

– Do sutra navečer sve ćemo udesiti nefaljeno, vaša svjetlosti.

– Ma kako ćeš to učiniti?

– To je, da prostite, vaša svjetlosti, naša tajna, molit ću lijepo – kaže, i to, znate, onako lijepo ruski. Svidjelo se to onom ugledniku: »E pa, dajte mu sve što zatraži!« I tako ga ostavili; i šta mislite šta je on napravio?

Gazda zastade u govoru i poče nas razdragano gledati, čas jednog, čas drugog.

– Ne znam – nasmiješi se Versilov; smrknuh se.

– Pa evo kako je on to učinio, molit ću lijepo – prozbori gazda tako slavodobitno kao da je sam to uradio. – Uzeo je seljake s lopatama, obične ruske seljake, i stao kopati uz sam kamen, uz sam rub; svu su noć kopali i iskopali su golemu jamu, baš onako veliku ko kamen i tek koji palac dublju, a kad su iskopali, on zapovjedi da polako i oprezno potkopavaju ispod sama kamena. I, dakako, kad su potkopali, kamen nije imao na čemu stajati,

ravnoteža je bila poremećena; a kad je ravnoteža bila poremećena, uprli oni s druge strane rukama, onako na ho-ruk, ruski: i kamen lijepo, puf, u jamu! Odmah ga lijepo lopatama zasuli, nabijačem nabili, kamenjem popločili i – sve glatko, nema više kamena!

– Zamislite! – reče Versilov.

– A da vidite što se tu svijeta sjatilo, ne vidiš mu kraja; i Englezi su tu bili, odavno se dosjetili jadu pa se ljute. Dođe i Monferrand: to je, veli, seljačka rabota, odviše, veli, jednostavna. Ali u tome i jest vic što je jednostavno, a vi se, budale jedne, niste dosjetile! I kažem vam, onaj starješina, uglednik, samo ga zagrli i poljubi: »Ma otkud si ti?« veli. – »Pa iz Jaroslavske gubernije, vaša svjetlosti, ja sam, naime, izučeni krojač, a ljeti dolazim u prijestolnicu pa trgujem voćem, molit ću lijepo.« I tako to došlo do vlasti; i vlast naredi da mu dadnu kolajnu, pa je tako hodao s kolajnom, a poslije se, vele, opio; znate kako je, Rus, ne može se svladati! Zato nas, eto, još i dan-danas stranci iskorištavaju, jest, molit ću lijepo, eto tako, molit ću lijepo!

– Pa naravno, ruska pamet... – poče Versilov.

Ali je tu pripovjedača, na njegovu sreću, zovnula bolesna gazdarica pa je otrčao; inače ne bih više mogao izdržati. Versilov se smijao.

– Dragi moj, on me zabavljao cijeli sat prije nego što si ti došao. Taj kamen... to je ono najgore rodoljublje u svim takvim pričama, ali kako da ga čovjek presiječe u riječi: pa vidio si kako se topi od užitka. A, osim toga, čini mi se da taj kamen i sad ondje stoji, ako se ne varam, i da uopće nije zakopan...

– O, bože, pa zbilja! – uzviknuh. – Ma kako se usudio!...

– Što ti je? Pa ti si, čini mi se, zaista ogorčen. Mani se! Pa on je to zbilja pobrkao: čuo sam takvu nekakvu priču o kamenu još dok sam bio dijete, samo, dakako, jednu drugu i ne o tom kamenu. Pomisli: »Došlo to do vlasti«. Pa njemu je sva duša pjevala kad je »došao do vlasti«. U toj se bijednoj sredini i ne može bez sličnih pričica. A imaju ih svu silu, uglavnom zbog svoje neumjerenosti. Ništa nisu učili, ništa pravo ne znaju, a ipak bi, pored karata i svog posla, htjeli da porazgovaraju i o nečemu općeljudskom, poetskom... Šta je on, tko je taj Petar Hipolitovič?

– Puki siromah, štoviše, nesretan čovjek.

– Eto vidiš, možda se čak i ne karta. Kažem ti opet, pričajući tu budalaštinu, on udovoljava svojoj ljubavi za bližnjega svoga: pa i nas je htio usrećiti. Udovoljio je i svom rodoljublju; imaju oni, na primjer, još jednu pričicu o tome kako su Zavjalovu Englezi nudili milijun rubalja samo da ne udara žig na svoje proizvode...

– Pa zaboga, i ja sam već čuo tu pričicu.

– Tko je nije čuo? Pa i on čak, dok je priča, dobro zna da si je ti već sigurno čuo, ali opet priča i *namjerno* uobražava sebi da je nisi čuo. Priviđenje švedskog kralja čini se da je kod njih već zastarjelo; ali su ga, dok sam ja bio mlad, prepričavali u zanosu i tajanstvenim šaptom, isto onako kao što su pričali o tome kako je, na početku našeg stoljeća, netko tobože klečao u senatu pred senatorima. O zapovjedniku Bašuckomu[1] bilo je isto tako mnogo pričica, kako su mu spomenik odvukli. Oni strašno vole dvorske pričica; tako, na primjer, priče o Černiševu, ministru pokojnoga cara, kako se on, sedamdesetogodišnji starac, umio tako dotjerati da mu čovjek ne bi dao više od trideset godina, te mu se i pokojni car divio na smotrama...

– I to sam čuo.

– A tko nije? Sve su te pričice vrhunac neotesanosti, ali znaj da je ta vrsta neotesanosti kudikamo dublje i više rasprostranjena nego što mislimo. Na želju da se slaže, ne bi li se usrećio bližnji, naići ćeš čak i u našem najboljem društvu, jer svi mi patimo od te neobuzdanosti srdaca svojih. Samo su naše priče druge vrste; što sve samo o Americi ne pričamo, to je strahota, čak i državnici! Pa i ja, moram priznati, pripadam tom neotesanom soju i cijeli sam život patio od toga...

– I ja sam nekoliko puta pričao o Černiševu.

– I ti si pričao?

– Tu je, osim mene, još jedan podstanar, činovnik, i on je kozičav i već u godinama, ali je užasno prozaičan, pa tek što Petar Hipolitovič progovori, počne mu upadati u riječ i proturječiti mu. I dotle je dotjerao da ga ovaj poslužuje kao rob i u svemu mu ugađa, samo da mu može pričati.

– To je već drugi tip neotesana čovjeka, možda čak i nesnosniji. Prvi je sušti zanos! »Ma daj samo da ti slažem pa ćeš vidjeti kako će lijepo ispasti!« Drugi je sušta čangrizavost i proza: »Na dam ti da lažeš, gdje, kada, koje godine?« – jednom riječju, čovjek bez srca. Dragoviću moj, pusti uvijek čovjeka da malo slaže – to nikom ne škodi. Pusti ga čak da i mnogo slaže. Prvo, time ćeš pokazati da si obziran, a drugo, zato će i tebe pustiti da slažeš – dvije velike koristi u jedan mah. *Que diable!*[2] Treba ljubiti bližnjega svoga. Ali vrijeme je da pođem. Lijepo si se smjestio –

[1] Zapovjednik petrogradskog garnizona od 1814. do svoje smrti, 1836. godine.
[2] Do vraga.

nadoda ustajući sa stolca. – Reći ću Sofji Andrejevnoj i tvojoj sestri da sam navratio do tebe i našao te živa i zdrava. Do viđenja, dragoviću moj!

Kako, zar je to bilo sve? Ama, meni nije bilo uopće stalo do toga razgovora; očekivao sam nešto drugo, ono *glavno*, premda sam dobro razumio da nije ni moglo biti drukčije. Pošao sam sa svijećom u ruci da ga ispratim; pritrčao je gazda, ali sam ga, krišom od Versilova, zgrabio svom snagom za ruku i nemilosrdno odgurnuo. Pogledao me u čudu, ali se odmah pokupio.

– Te stube... – mumljao je Versilov otežući riječi, očito tek toliko da nešto kaže i očito se bojeći da ja ne kažem štogod – te stube – odvikao sam se od njih, a ti si na drugom katu, uostalom, sad ću se već snaći... Nemoj se truditi, dragoviću moj, još ćeš se prehladjeti...

Ipak nisam odlazio. Silazili smo već niz donje stube.

– Čekao sam vas sva ova tri dana – ote mi se iznenada, kao samo od sebe; dah mi se presjekao.

– Hvala ti, dragoviću moj.

– Znao sam da ćete sigurno doći.

– I ja sam znao da ti znaš da ću sigurno doći. Hvala ti, dragoviću moj.

Umaknuo je. Bili smo već došli do ulaznih vrata, a ja sam još išao za njim. On otvori vrata; vjetar nahrupi i ugasi mi svijeću. Tada ga iznenada uhvatih za ruku; bio je mrak kao u rogu. On uzdrhta, ali je šutio. Sagnuh se do njegove ruke i najednom je uzeh požudno cjelivati, poljubih je nekoliko puta, mnogo puta.

– Dragi moj derane, ama zašto me toliko voliš? – izusti on, ali već posve drukčijim glasom. Glas mu je podrhtavao, i nešto je posve novo zazvučalo u njemu, baš kao da nije on govorio.

Zaustio sam da mu odgovorim, ali nisam mogao pa sam otrčao gore. On je pak svejednako stajao na mjestu, i tek kad sam dotrčao do svog stana, začuo sam kako su se dolje otvorila i bučno zalupila ulazna vrata. Šmugnuo sam u svoju sobu pokraj gazde koji je opet odnekud iznikao, pa sam se zakračunao i, ne paleći svijeće, svalio na svoju postelju, zario glavu u jastuk i – plakao, plakao. Prvi put sam zaplakao otkako sam otišao od Tušara! Jecaji su provalili iz mene svom snagom, i bio sam sretan... ali šta da to opisujem!

Zapisao sam sad ovo bez stida zato što je sve to možda bilo i dobro, koliko god bilo besmisleno.

III

Ali mi je to, bogme, skupo platio! Postao sam strašan despot. Razumije se samo po sebi da poslije nije bilo među nama ni spomena o tom prizoru. Naprotiv, kad smo se nakon tri dana sastali, držali smo se kao da se ništa nije dogodilo – štoviše, ja sam bio gotovo grub prema njemu te večeri, a on opet nekako hladan. Bilo je to opet kod mene; ni sam ne znam zašto još nisam bio otišao k njemu, iako sam želio vidjeti majku.

Sve smo to vrijeme, to jest cijela ta dva mjeseca, razgovarali o posve apstraktnim predmetima. I eto čemu se čudim: ništa drugo nismo ni radili nego razgovarali o apstraktnim predmetima – naravno, općeljudskim i nužnim, ali nikako o onim bitnim. A mnogo, mnogo šta bitno trebalo je odrediti i razjasniti, i to, štoviše, hitno, a baš smo o tome šutjeli. Čak nisam ništa govorio ni o majci, ni o Lizi, ni... pa, najposlije, ni o sebi samom, o svoj svojoj prošlosti. Je li svemu tome bio kriv stid ili kakva mladenačka glupost – ne znam. Bit će glupost jer sam stid ipak mogao svladati. A tiranizirao sam ga strašno i više sam puta bio i drzovit, čak i protiv svoje volje: sve se to nekako samo od sebe zbivalo, nisam mogao obuzdati sama sebe. A njegovo je držanje, kao i prije, odražavalo istančanu podrugljivost, iako je, usprkos svemu, uvijek bio neobično ljubezan. Nisam se mogao načuditi ni tome što je više volio dolaziti sam k meni, tako da sam najposlije malokad svraćao k majci, najviše jedanput na tjedan, osobito pred sam kraj, kad sam već bio posve izgubio glavu. Dolazio je svagda navečer, sjedio kod mene i ćaskao; vrlo je rado ćaskao i s gazdom; ovo me potonje smetalo kod čovjeka kao što je on. Padala mi je na um i misao: zar nema nikoga drugog pohoditi osim mene? Ali sam pouzdano znao da ima znanaca; u posljednje je vrijeme čak bio obnovio mnoga svoja prijašnja poznanstva u otmjenom društvu, koja je u posljednju godinu dana bio zanemario; ali, čini se da ga nisu osobito privlačila i da je mnoga od njih obnovio samo službeno, a da je radije dolazio k meni. Pokadšto bi me upravo dirnuo kad bi navečer, gotovo svaki put, otvorio vrata nekako snebivljivo i u prvi mi čas uvijek nekako čudno uznemireno zagledao u oči: »Da ne smetam,« kao da veli, »kaži mi pa ću otići«. Čak je ponekad tako i govorio. Jednom je, na primjer, baš pod kraj, došao kad sam već bio obukao odijelo koje mi je upravo bio poslao krojač, i kad sam se spremao da pođem »knezu Serjoži«, da se s njim otputim dalje (razjasnit ću poslije kamo). A

on je ušao i sjeo, jer zacijelo nije opazio da se ja spremam da iziđem; na mahove je bio nekako čudno rastresen. Kao za pakost, raspreo je priču o gazdi; planuo sam.

– Ma do vraga i gazda!

– Ah, dragoviću moj – ustade on naglo sa stolca – pa ti se, čini mi se, spremaš da iziđeš, a ja te zadržavam... Oprosti, molim te!

I pokorno se požuri da iziđe. I eto, baš ta pokornost takva čovjeka preda mnom, takva otmjena i samostalna čovjeka koji je imao toliko svoga, osobnog, uskrisivala je umah u mom srcu svu nježnost koju sam osjećao prema njemu i sve moje povjerenje u njega. Ali ako me toliko volio, zašto me nije zadržao tada, u doba moje sramote? Da je samo riječ rekao, bio bih se možda obuzdao. A, uostalom, možda i ne bih. Ama, vidio je ono gizdanje, ono razmetanje, onoga Matveja (jednom sam ga čak htio povesti svojim saonicama, ali on nije htio sjesti u njih, to se čak nekoliko puta dogodilo da nije htio sjesti u njih), ta vidio je kako rasipam novce – i ni da bi riječi rekao, nije me čak ništa ni pitao! Tome se još i dan-danas čudim. A ja se, dakako, nisam tada nimalo ustručavao pred njim, sve sam otvoreno radio, iako, naravno, nisam ni jednom riječju ništa razjašnjavao. On me nije pitao, a ja mu nisam ništa govorio.

Uostalom, dva-tri puta kao da smo progovorili i o nečemu bitnom. Ja sam ga jednom, u početku, ubrzo pošto se bio odrekao baštine, upitao: od čega će sad živjeti?

– Nekako ću već živjeti, dragoviću moj – kazao je neobično mirno.

Sad znam da je čak i Tatjana Pavlovna u ove posljednje dvije godine potrošila polovicu svog neznatnog kapitala, od oko pet tisuća, na Versilova.

Drugi put smo nekako došli na razgovor o mami.

– Dragoviću moj – reče on najednom turobno – često sam govorio Sofji Andrejevnoj, u početku našeg zajedničkog života, uostalom, i u početku, i u sredini, i na kraju: »Draga moja, ja te mučim i upropaštavam, ali mi nije žao dok si uz mene; ali umreš li, znam da ću se za kaznu ubiti.«

Uostalom, sjećam se da je te večeri bio izvanredno otvoren:

– Da sam bar slabić i da patim zbog toga! Ali nisam, dobro znam da sam neizmjerno jak, a zašto, što misliš? Pa eto, baš zbog te svoje urođene sposobnosti da se prilagodim bilo čemu, sposobnosti kojom su obdareni svi pametni Rusi našega pokoljenja. Mene ne možeš ničim uništiti, ničim satrti i ničim iznenaditi. Žilav sam kao pas čuvar. Mogu sasvim lijepo imati dva suprotna

osjećaja u isto vrijeme – i to, naravno, protiv svoje volje. Ali, usprkos tome, znam da to nije pošteno, uglavnom zato što je odviše razumno. Doživio sam gotovo pedeset godina, a još ni sad ne znam je li dobro što sam ih doživio, ili zlo. Naravno, volim živjeti i to jasno proizlazi iz same činjenice; ali nije pošteno da čovjek kao ja voli život. U posljednje vrijeme javilo se nešto novo, i Kraftovi se više ne prilagođavaju životu nego se ubijaju. Ali je jasno da su Kraftovi glupi; e, a mi smo pametni – prema tome, ni tu se ne mogu povući nikakve paralele i pitanje ipak ostaje otvoreno. Pa zar je zemlja zbilja stvorena samo za ovakve kao mi? Najvjerojatnije je da jest; ali ta ideja nije nimalo utješna. A, uostalom... a, uostalom, pitanje ipak ostaje otvoreno.

Govorio je tužno, a ipak nisam znao govori li iskreno. Bio je uvijek u njega nekakav način mišljenja kojeg se nije nizašto htio okaniti.

IV

Zasipao sam ga tada pitanjima, navaljivao na njega kao gladan čovjek na kruh. Uvijek mi je spremno i prostosrdačno odgovarao, ali je sve, na kraju krajeva, svodio na najopćenitije aforizme tako da zapravo nisam mogao ništa izvući iz njega. A sva su me ta pitanja mučila otkako znam za sebe, i otvoreno priznajem da sam već u Moskvi odgađao da potražim odgovore na njih dok se ne sastanem s njim u Petrogradu. Čak sam mu to otvoreno kazao, a on me nije ismijao – naprotiv, sjećam se da mi je stisnuo ruku. Što se tiče opće politike i društvenih pitanja, nisam mogao ništa iz njega izvući, a baš su me ta pitanja, s obzirom na moju »ideju«, sve više i više mučila. O ljudima kao što je Dergačev izmamio sam mu jednom napomenu da su oni »ispod svake kritike«, ali je istodobno čudno nadodao da »pridržava sebi pravo da svom mišljenju ne pripisuje nikakvu važnost.« Na to kakav će biti kraj današnjih država i svijeta i kako će se opet obnoviti mir u društvu, vrlo je dugo izbjegavao da odgovori, ali sam, najposlije, na jedvite jade iscijedio jednom iz njega riječ – dvije.

– Mislim da će se sve to zbiti nekako sasvim obično – rekao je jednom. – Sve će se države prosto-naprosto, bez obzira na sve bilance u budžetima i na »nepostojanje deficita«, *un beau matin*[1]

[1] Jednog lijepog dana.

do kraja zaplesti i sve će do jedne odbiti da plate dugovanja, da bi se sve do jedne obnovile u općem bankrotu. Ali će se svi konzervativni elementi cijeloga svijeta usprotiviti tome, jer će baš oni biti dioničari i vjerovnici i neće htjeti dopustiti da dođe do bankrota. Tada će, dakako, početi, tako reći, opće truljenje; pojavit će se mnogo Židova i nastat će židovsko kraljevstvo; a zatim svi oni koji nisu nikad imali dionica i koji uopće nikad ništa nisu imali, to jest svi siromasi, neće, dakako, htjeti da sudjeluju u truljenju... Počet će borba i siromasi će, nakon sedamdeset sedam poraza, uništiti dioničare, oduzeti im dionice i zasjesti na njihovo mjesto, kao dioničari, dakako. Možda će i reći štogod novo, a možda i neće. Vjerojatnije je da će isto tako bankrotirati. Dalje, dragoviću moj, ne bih mogao ništa proreći o sudbinama koje će izmijeniti lice ovoga svijeta. Uostalom, pogledaj u Apokalipsu...

– Pa zar je zbilja sve to tako materijalno; zar će zbilja samo zbog financija propasti današnji svijet?

– Ma razumije se, uzeo sam samo jedan djelić slike, ali je i taj djelić vezan sa svime, da tako kažemo, neraskidivim vezama.

– Pa što da se radi?

– Ah, bože moj, nemoj se tako žuriti: sve to neće biti tako skoro. Uopće je najbolje da ništa ne radiš; bar ti je mirna savjest da ni u čemu nisi sudjelovao.

– Ma prestanite, govorite ozbiljno! Hoću da znam što zapravo treba da radim i kako da živim?

– Što da radiš, dragi moj? Budi pošten, nikad nemoj lagati, ne poželi kuće bližnjega svoga, jednom riječju, pročitaj deset zapovijedi Božjih: ondje je sve to napisano za vječna vremena.

– Prestanite, prestanite, sve je to tako staro i uz to – puste riječi, a potrebna su djela.

– E pa, ako ti bude baš dosadno, potrudi se da zavoliš nekoga ili nešto, ili da se čak jednostavno posvetiš nečemu.

– Samo mi se rugate! A, osim toga, šta mogu sam s tih vaših deset zapovijedi?

– Pa pridržavaj ih se, bez obzira na sva ta tvoja pitanja i sumnje, i bit ćeš velik čovjek.

– Za koga nitko neće znati.

– Nema nijedne tajne koja neće postati javna.

– Zbilja mi se rugate!

– Pa dobro, ako već sve tako primaš k srcu, najbolje da se potrudiš da se što prije specijaliziraš, prihvati se građevinarstva ili advokature, i onda ćeš se, kad se već budeš bavio nekim pravim i ozbiljnim poslom, umiriti i zaboraviti na kojekakve trice.

Zašutio sam; ama, što se odatle moglo izvući? Pa ipak, nakon svakog takvog razgovora bio sam još uznemireniji nego prije. Osim toga, dobro sam vidio da on uvijek kanda krije neku tajnu; baš me to sve više i više privlačilo k njemu.

– Čujte – upadoh mu jednom u riječ – oduvijek sam naslućivao da sve to govorite tek onako, iz pakosti i od jada, ali da ste potajno, u sebi, slijepi privrženik nekakve velike ideje koju samo krijete ili se stidite da je priznate.

– Hvala ti, dragoviću moj.

– Čujte, nema ništa uzvišenije nego biti koristan. Recite mi kako ja mogu u određenom trenutku biti najkorisniji? Znam da vi ne možete riješiti to pitanje; ali tražim samo vaše mišljenje: kažite mi, i kako vi kažete, tako ću i učiniti, kunem vam se! Dobro, u čemu je ta velika misao?

– Pa, pretvoriti kamenje u kruh – eto ti velike misli.

– Najveće? Ma jest, pokazali ste mi cijeli jedan put; ali mi recite: je li najveća?

– Vrlo je velika, dragoviću moj, vrlo velika, ali nije najveća; velika je, ali drugorazredna i samo u određenom trenutku velika: najede se čovjek i zaboravi; štoviše, odmah kaže: »E pa, evo, najeo sam se, a što sad?« Pitanje ostaje vječito otvoreno.

– Jednom ste govorili o »ženevskim idejama«; nisam razumio kakve su to »ženevske ideje«?

– Ženevske ideje su vrlina bez Krista, dragoviću moj, današnje ideje ili, bolje reći, ideja cijele današnje civilizacije. Jednom riječju, to je jedna od onih dugih priča koje je vrlo dosadno načinjati, pa će biti mnogo bolje da porazgovaramo o nečemu drugom, a još bolje da pošutimo o nečemu drugom.

– Vi biste samo šutjeli!

– Dragoviću moj, upamti da je šutjeti dobro, bezopasno i lijepo.

– Lijepo?

– Naravno. Šutnja je uvijek lijepa, a šutljivac je uvijek ljepši od pričala.

– Pa ovako govoriti kao što mi govorimo, isto je, naravno, što i šutjeti. Do vraga i takva ljepota, a pogotovu do vraga takva prednost!

– Dragoviću moj – reče mi iznenada mijenjajući ponešto ton, čak osjećajno i nekako posebno značajno – dragoviću moj, nipošto neću da te obmanem kakvom buržoaskom vrlinom koja bi zamijenila tvoje ideale, ne tvrdim da je »sreća bolja od junaštva«; naprotiv, junaštvo je iznad svake sreće, i već sama sposobnost za

junaštvo tvori sreću. Dakle, to smo prečistili. Ja tebe baš zato i cijenim što si uspio da u ovo naše iskvareno doba zasnuješ u svojoj duši nekakvu »svoju ideju« (ne boj se, dobro sam to zapamtio). Ali treba misliti i na mjeru, jer je tebi baš sad do bučnog života, da nešto zapališ, da nešto smrviš, da se izdigneš iznad cijele Rusije, da prohujaš kao oblak nabijen gromovima i da sve za sobom ostaviš u strahu i zanosu, pa da se sakriješ u Sjedinjene Američke Države. Ma sigurno ima nešto takvo u tvojoj duši, pa zato i smatram za potrebno da te upozorim, jer sam te, dragoviću moj, istinski zavolio.

Što sam čak i iz toga mogao izvući? Tu se krila samo zabrinutost za mene, za moju materijalnu sudbinu; javljao se otac sa svojim prozaičnim, mada hvalevrijednim osjećajima, ali zar je to meni trebalo, uzmemo li u obzir ideje za koje bi svaki čestiti otac morao poslati svoga sina čak i u smrt, kao što je stari Horacije poslao svoje sinove za ideju Rima?

Često sam ga salijetao pitanjima o religiji, ali je tu bio najmaglovitiji. Na pitanje: što da radim u tom pogledu – odgovarao mi je najgluplje što je mogao, kao djetetu:

– Treba vjerovati u Boga, dragoviću moj.

– Dobro, a ako ja ne vjerujem u sve to? – uzviknuo sam srdito.

– Pa lijepo, dragoviću moj.

– Kako lijepo?

– Izvrstan znak, mili moj; čak vrlo pouzdan znak, jer je naš ruski ateist, samo ako je uistinu ateist i koliko-toliko pametan, najbolji čovjek na svijetu i uvijek sklon da prigrli Boga zato što je uistinu dobar, a dobar je zato što je neobično zadovoljan što je – ateist. Naši su ateisti ljudi dostojni poštovanja i na njih se možeš u svemu osloniti, oni su, tako reći, oslonac domovine...

Ovo je, naravno, bilo nešto, ali meni nije bilo do toga; jedanput se samo izjasnio, ali toliko čudno da me iznenadio više nego ikad, pogotovo s obzirom na sve ono katoličanstvo i verige o kojima sam čuo.

– Dragoviću moj – rekao mi je jednom, ne kod kuće nego na ulici, nakon duga razgovora; pratio sam ga. – Dragoviću moj, ne možeš voljeti ljude takve kakvi jesu. A ipak moraš. I stoga im čini dobro obuzdavajući svoje osjećaje, začepljujući nos i zatvarajući oči (ovo je posljednje prijeko potrebno). Podnosi zlo koje ti nanose, i ne ljuti se na njih ako si kadar da se ne ljutiš, »sjeti se da si i ti čovjek«. Dakako da smiješ biti i strog prema njima ako si koliko-toliko pametniji od svoje okoline. Ljudi su po prirodi puzavi i rado vole iz straha; ne vjeruj takvoj ljubavi i ne prestani ih

prezirati. Negdje u Kuranu Alah zapovijeda proroku neka postupa s »tvrdoglavcima« kao s miševima, neka im čini dobro i prođe mimo njih – malo je oholo, ali istinito. Nauči se da ih prezireš čak i onda kad su dobri, jer baš tada ne valjaju. O, dragoviću moj, to ti ja kažem sudeći po samom sebi! Tko ima samo mrvu pameti u glavi ne može živjeti a da ne prezire sebe, bio pošten ili ne bio – svjedno. Ne možeš ljubiti bližnjega svoga a da ga ne prezireš. Po mom mišljenju, čovjek je tako stvoren da fizički ne može ljubiti bližnjega svoga. Tu je posrijedi neka zabuna u riječima, od sama početka, i »ljubav za čovječanstvo« treba shvatiti samo kao ljubav za ono čovječanstvo koje si sam stvorio u svojoj duši (drugim riječima, sam si sebe stvorio, pa je i ta ljubav samo ljubav za sama sebe) i kojeg zato nikad uistinu i ne može biti.

– Nikad ga ne može biti?

– Dragoviću moj, slažem se da je to malo bedasto, ali ja nisam tome kriv; a kako se pri stvaranju svijeta nisu savjetovali sa mnom, pridržavam sebi pravo da imam o tome svoje vlastito mišljenje.

– Pa kako vas onda ljudi mogu nazivati kršćaninom – uzviknuh – kaluđerom koji nosi verige, propovjednikom? Ne razumijem!

– A tko me tako naziva?

Rekoh mu; saslušao me je vrlo pozorno, ali je prekinuo taj razgovor.

Nikako ne mogu da se sjetim koji je bio povod tom našem nezaboravnom razgovoru; ali se čak i razljutio, što se nije gotovo nikad događalo. Govorio je strastveno i nije se podsmjehivao, kao da i nije meni govorio. Ali mu ni tada nisam povjerovao: ma nije on valjda mogao s ovakvim kao što sam ja ozbiljno razgovarati o ovako nečemu?

DRUGO POGLAVLJE

I

Toga prijepodneva, petnaesti studenoga, baš sam ga zatekao kod »kneza Serjože«. Zahvaljujući meni je i bio obnovio poznan-

stvo s knezom, iako su oni i bez mene imali dovoljno zajedničkih točaka (mislim na one nekadašnje zgode u inozemstvu i ostalo.) Osim toga, knez mu je bio zadao riječ da će mu odstupiti bar jednu trećinu baštine, što bi iznosilo najmanje dvadeset tisuća. Meni je, sjećam se, bilo vrlo čudno što mu daje svega jednu trećinu, a ne cijelu polovicu, ali nisam ništa rekao. To je obećanje knez dao bez ičijeg nagovora; Versilov nije izustio ni riječce, nije ni pisnuo; knez se sam zaletio, a Versilov je samo bez riječi pristao i nijedanput nije to poslije spomenuo, nije čak ni pokazivao da se uopće sjeća tog obećanja. Napominjem uzgred da je knez u početku bio posve očaran njime, napose njegovim riječima, čak je zapadao u zanos i nekoliko mi je puta to otvoreno priznao. Kadikad je, dok je bio nasamu sa mnom, uzvikivao gotovo očajno da je »tako neobrazovan, da je na tako krivom putu!...« O, tada smo još bili dobri prijatelji!... Neprestano sam se trudio da i Versilovu govorim sve najljepše o knezu, opravdavao sam njegove mane, iako sam ih i sam zapažao; ali je Versilov jednako šutio ili se smješkao.

– Ako on ima mana, onda ima u najmanju ruku isto toliko vrlina koliko i mana! – uzviknuo sam jedanput kad sam bio nasamu s Versilovom.

– Kako mu, zaboga, laskaš – nasmija se on.

– Kako laskam? – nisam mogao da shvatim.

– Isto toliko vrlina! Pa onda će mu kosti biti čudotvorne, ako ima isto toliko vrlina koliko i mana!

Ali, naravno, to nije bilo nikakvo mišljenje. Uopće je on tada nekako izbjegavao da govori o knezu, pa i o svemu bitnom. Već sam i tada naslućivao da on zalazi knezu i bez mene i da imaju nekakve svoje posebne odnose, ali nisam imao ništa protiv toga. Nisam bio ljubomoran ni zbog toga što je on s njim razgovarao nekako ozbiljnije nego sa mnom, određenije, da tako kažem, i što se nije toliko podsmjehivao; tada sam bio toliko sretan da mi se to čak i sviđalo. Ispričavao sam ga i time što je knez bio pomalo ograničen pa je volio da se ljudi točno izražavaju, a poneke doskočice nije uopće shvaćao. Ali, eto, u posljednje se vrijeme počeo nekako emancipirati. Čak su se njegovi osjećaji prema Versilovu počeli nekako mijenjati. Osjetljivi je Versilov to zapazio. Upozoravam isto tako da se knez u isto vrijeme i prema meni promijenio, štoviše, suviše očito; preostale su samo neke mrtve forme našeg prvotnog, gotovo žarkog prijateljstva. Ali sam i dalje dolazio k njemu; uostalom, kako i ne bih dolazio kad sam se bio upleo u sve ono. O, kako sam tada bio neiskusan, i zar zbilja puka

prostodušnost može dovesti čovjeka do takve nespretnosti i poniženja? Uzimao sam od njega novac i mislio da to nije ništa, da tako i mora biti. Uostalom, nije tako: i tada sam znao da to ne valja, ali nisam mislio o tome. Nisam mu radi novaca dolazio, iako su mi novci bili i te kako potrebni. Znao sam da ne dolazim radi novaca, ali mi je bilo jasno da svaki dan dolazim po novce. Ali sam bio u vrtlogu i, osim svega toga, u mojoj je duši tada bilo nešto sasvim drugo – duša mi je pjevala!

Kad sam došao, u jedanaest sati prije podne, zatekao sam Versilova već pri kraju neke dugačke tirade; knez ga je slušao hodajući po sobi, a Versilov je sjedio. Činilo mi se da je knez nekako uzrujan. Versilov ga je gotovo uvijek bio kadar uzrujati. Knez je bio neobično dojmljiv čovjek, upravo bezazlen, pa sam ga u mnogim prilikama gledao s visoka. Ali, ponavljam, posljednjih je dana počeo nekako pakosno režati. Zastao je kad me je ugledao, i kao da mu se lice nekako zgrčilo. Znao sam kako da protumačim taj oblak toga prijepodneva, ali nisam očekivao da će mu se lice toliko zgrčiti. Znao sam da su se u njega bile nakupile različite brige, ali je gadno bilo to što sam znao samo za desetinu njih, a ostale su mi tada bile nedokučiva tajna. To je bilo gadno i glupo zato što sam ga često pokušavao tješiti i dijeliti mu savjete, i što sam se čak s visoka podsmjehivao njegovoj slabosti što se izbezumljava »zbog takvih trica.« On je šutio; ali me je u tim trenucima morao strašno mrziti: ja sam bio u suviše neprirodnom položaju a da nisam ni slutio. Ama, Bog mi je svjedok da ono glavno nisam ni slutio!

Ipak mi je uljudno pružio ruku, a Versilov je klimnuo glavom a da nije prestao govoriti. Izvalio sam se na divan. Ma kako sam se tada samo vladao, kako sam se držao! Tada sam se još većma raspojasao, s njegovim sam znancima postupao kao sa svojima... Eh, kad bi se bar sve to sad moglo preinačiti, kako bih se sad umio drukčije držati!

Još dvije-tri riječi, da ne zaboravim: knez je tada stanovao u onom istom stanu, ali je bio gotovo sam u njemu; vlasnica stana, Stolbejevka, stanovala je bila tu svega mjesec dana pa je opet nekamo otputovala.

II

Razgovarali su o plemstvu. Napominjem da je ta ideja katkad neobično uzbuđivala kneza, unatoč njegovu naprednu držanju, i čak naslućujem da je štošta ružno u njegovu životu poteklo i nastalo iz te ideje; kako je cijenio svoje kneževstvo, a bio siromah, oduvijek je iz lažna ponosa rasipao novce i zaduživao se. Versilov je nekoliko puta nabacivao u razgovoru s njim misao da se kneževstvo ne sastoji u tome, i htio mu usaditi u srce uzvišeniji pojam; ali se knez pod kraj počeo nekako vrijeđati što ga on uči. Po svemu sudeći, toga se prijepodneva nešto slično događalo, ali ja nisam bio došao na početak. Versilovljeve su mi se riječi iz početka učinile natražnjačke, ali se on poslije popravio.

– Riječ čast znači dužnost – govorio je on (prenosim samo smisao njegovih riječi, i koliko sam ih upamtio). – Kad u državi vlada povlašteni stalež, onda je zemlja jaka. Povlašteni stalež ima uvijek svoju čast i svoje poimanje časti koje može biti i neispravno, ali gotovo uvijek služi kao spona i jača zemlju; koristi moralu, ali još više politici. A trpe robovi, to jest svi oni koji ne pripadaju tom staležu. Da ne bi trpjeli, izjednačuju se u pravima. Tako su i kod nas uradili i to je lijepo. Ali iskustvo pokazuje da je posvuda do sada (to jest u Evropi) pri izjednačavanju prava slabio osjećaj časti pa, prema tome, i dužnosti. Sebičnost je zamjenjivalo prijašnju ideju koja je vezivala ljude, i sve se raspadalo na slobodu pojedinaca. Oslobođeni ljudi koji su ostali bez misli što ih je vezivala, toliko su pod kraj gubili svaku uzvišeniju vezu da su prestali braniti i stečenu slobodu. Ali ruski tip plemstva nije nikad bio nalik na evropski. Naše bi plemstvo i sad, pošto je izgubilo svoja prava, moglo ostati najviši stalež, kao čuvar časti, svjetlosti, znanosti i više ideje, a da se, što je najvažnije, ne začahuri u zasebnu kastu, što bi uništilo ideju. Naprotiv, vrata su staleža kod nas bila odvajkada otvorena, a sad je došlo vrijeme da se otvore širom. Neka svaki pothvat časti, znanosti i junaštva kod nas dade svakome pravo da se pridruži najvišoj kategoriji ljudi. Tako se stalež sam od sebe pretvara tek u skup najboljih ljudi, u doslovnom i istinskom smislu, a ne u prijašnjem smislu povlašćene kaste. U tom novom ili, bolje reći, obnovljenom obliku stalež bi se mogao očuvati.

Knez se iskesi:

– A kakvo će to onda biti plemstvo? Vi biste htjeli osnovati nekakvu masonsku ložu, a ne plemstvo.

Ponavljam, knez je bio vrlo neobrazovan. Ja sam se čak promeškoljio na divanu od zlovolje, iako se nisam potpuno slagao s Versilovom. Versilov je i te kako dobro shvatio da mu knez pokazuje zube.

– Ne znam u kojem to smislu govorite o masoneriji – odvrati mu – ali, uostalom, kad se čak i jedan ruski knez odriče takve ideje, onda, dakako, nije još došlo njeno vrijeme. Ideja časti i prosvjećivanja, kao zavjet svakoga tko želi pristupiti staležu koji nije zatvoren i koji se neprekidno obnavlja, naravno da je utopija, ali zašto bi bila neostvariva? Ako ta misao živi bar u nekolicini glava, onda još nije propala, nego svijetli kao svijetla točka u mrklu mraku.

– Rado upotrebljavate riječi: »uzvišena misao«, »velika misao«, »misao koja vezuje ljude« i slično; htio bih znati što zapravo mislite kad kažete »velika misao«?

– Bogme ne znam kako bih vam odgovorio na to pitanje, dragi moj kneže – nasmjehnu se Versilov jedva primjetno. – Bit će točnije ako vam priznam da vam nisam kadar odgovoriti. Velika je misao ponajčešće osjećaj koji katkad suviše dugo ostaje neodređen. Znam samo da je to uvijek bilo ono iz čega je potekao živi život[1], to jest ne duhovni ni izmišljeni, nego, naprotiv, zabavni i veseli život; stoga je uzvišena ideja iz koje on potječe svakako prijeko potrebna, dakako, na opću žalost.

– Zašto na žalost?

– Zato što je dosadno živjeti s idejama, a bez ideja je uvijek veselo.

Knez proguta pilulu.

– A što vam je opet taj živi život? (Očito se srdio).

– Ni to ne znam, kneže; samo znam da to mora biti nešto strašno jednostavno, nešto najobičnije što udara u oči svaki dan i svaki čas i što je toliko jednostavno da nikako ne možemo povjerovati da je tako jednostavno, pa naravno prolazimo pokraj njega evo već tisuće i tisuće godina a da ga ne primjećujemo i ne poznajemo.

– Htio sam samo reći da je vaša ideja o plemstvu u isto vrijeme i nijekanje plemstva – reče knez.

– Pa ako vam je baš toliko stalo do toga, plemstva nije možda nikad ni bilo kod nas.

[1] Omiljeni izraz Dostojevskoga i tadašnjih slavenofila koji su ga pozajmili od Hegela. Život je pojedinca »živ« tek kad sudjeluje u zajedničkom životu ostalih ljudi.

– Sve je to strašno mutno i nejasno. Kad čovjek već govori, onda treba, po mom mišljenju, razviti...

Knez nabere čelo i baci pogled na zidni sat. Versilov ustade i uze šešir.

– Razviti? – reče. – Ma bolje će biti da ništa ne razvijam, a osim toga je moja pasija da ne razvijam misli kad govorim. Zbilja je tako. I imam još jednu čudnu osobinu: ako slučajno počnem razvijati neku misao u koju vjerujem, gotovo uvijek ispadne tako da na kraju izlaganja i sam prestanem vjerovati u ono što izlažem; i sad se bojim da se to ne dogodi. Do viđenja, dragi kneže; kod vas se uvijek suviše raspričam.

I iziđe; knez ga uljudno isprati, ali sam ja bio uvrijeđen.

– A što ste se vi tako nakostriješili? – opali on najednom ne gledajući me i idući mimo mene do stalka za pisanje.

– Nakostriješio sam se zato – počeh drhtavim glasom – što sam opazio čudnu promjenu u vašem držanju prema meni, pa čak i prema Versilovu, i... Versilov je, naravno, počeo možda malo natražnjački, ali se poslije popravio i... u njegovim se riječima možda krila duboka misao, ali je vi naprosto niste shvatili i...

– Ja naprosto neću da mi itko dijeli lekcije i da postupa sa mnom kao s balavcem! – odsiječe on gotovo gnjevno.

– Kneže, takve riječi...

– Molim vas, samo bez teatralnih gesta – budite tako ljubezni! Znam da je nečasno sve ono što radim, da sam rasipnik, kockar, možda i lopov... jest, lopov, zato što tratim novac svoje obitelji, ali neću da mi itko sudi. Neću i ne dopuštam. Ja sam sebi sudim. I čemu te dvosmislenosti? Ako mi je htio što reći, zašto mi ne kaže otvoreno nego se gubi u maglovitim proročanstvima? Ali da mi to kaže, treba da ima pravo na to, treba da sam bude pošten...

– Prvo i prvo, nisam bio tu od početka pa ne znam o čemu ste govorili, a drugo, dopustite da vas upitam zašto bi Versilov bio nepošten?

– Prestanite, molim vas lijepo, prestanite! Jučer ste tražili trista rubalja, evo vam ih... I stavi preda me na stol novce pa sjede u naslonjač, nervozno se zavali u nj i prebaci nogu preko noge. Bijah zbunjen.

– Ne znam... – promrmljah. – Iako sam vas molio... i iako su mi sad novci i te kako potrebni, ipak, s obzirom na vaš ton...

– Ostavite sad ton! Oprostite mi ako sam bio malo oštar. Vjerujte mi da mi nije do toga. Čujte što je posrijedi: dobio sam pismo iz Moskve; moj je brat Saša, znate, ono dijete, umro prije četiri dana. Otac mi je, kao što također znate, evo već dvije godine

uzet, a sad mi pišu da mu je još gore, ne može ni riječi izgovoriti i nikog ne poznaje. Oni su se obradovali toj ostavštini i htjeli bi ga odvesti u inozemstvo; ali mi doktor piše da će jedva i dva tjedna poživjeti. Prema tome, ostajemo majka, sestra i ja, pa sam, prema tome, sad gotovo sam... Ma, jednom riječju, sam sam... Ta ostavština... Ta ostavština – ma možda bi bilo bolje da je uopće nismo ni dobili! Ali evo što sam vam zapravo htio reći: od te ostavštine obećao sam Andreju Petroviču *minimum* dvadeset tisuća... A zamislite, zbog kojekakvih formalnosti nisam mogao sve do sada tu ništa učiniti. Ja čak... to jest mi... to jest otac, nije još ni preuzeo taj imutak. A u ova tri tjedna izgubio sam toliko novaca, a ona hulja Stebeljkov uzima tolike kamate... Sad sam vam dao, tako reći, svoje posljednje pare...

– Ah, kneže, ako je tako...

– Nisam vam to zato rekao – ni govora! Stebeljkov će danas sigurno donijeti novaca i to će za neko vrijeme biti dosta, ali vrag bi znao toga Stebeljkova! Molio sam ga da mi pribavi deset tisuća da bih bar deset tisuća mogao dati Andreju Petroviču. Muči me moje obećanje da ću mu odstupiti jednu trećinu. Zadao sam mu riječ i moram je održati. I kunem vam se da jedva čekam da se oslobodim bar te obaveze. Teške su mi, teške te obaveze, nesnosne! Tišti me taj odnos... Ne trpim Andreja Petroviča zato što mu ne mogu otvoreno pogledati u oči... Pa zašto on to zloupotrebljava?

– Kako zloupotrebljava, kneže? – stadoh pred njega u čudu. – Zar vam je ikad išta spomenuo?

– Ma nije i ja to cijenim, ali sam sebe na to podsjećam. I, napokon, sve se više i više zaplećem... taj Stebeljkov...

– Čujte, kneže, umirite se, molim vas; vidim da se sve više uzrujavate, a sve je to možda tek privid. Pa i ja sam se zapleo, sramno, nečasno; ali znam da je to samo privremeno... i samo da iskartam određenu svotu pa ću... a zbilja, s ove tri stotine dugujem vam oko dvije tisuće i petsto, je li tako?

– Čini mi se da nisam od vas ništa tražio – iskesi se najednom knez.

– Kažete: Versilovu deset tisuća. Kad sad ovo od vas uzimam, ti novci, naravno, idu na račun onih Versilovljevih dvadeset tisuća; drukčije ne pristajem. Ali... ali ću vam sigurno i sam vratiti... Pa ne mislite valjda da Versilov dolazi k vama radi novaca?

– Meni bi bilo lakše kad bi dolazio radi novaca – promrsi knez zagonetno.

– Spomenuli ste nekakav »odnos koji vas tišti«... Ako mislite na Versilova i na mene, onda je to, bogami, uvreda. I, konačno, kažete: zašto sam nije takav kako druge uči da budu – to je vaša logika! Ali, prvo, dopustite mi da vam kažem da to nije nikakva logika, jer, sve da i nije takav, ipak bi mogao propovijedati istinu... I, napokon, kakva je to riječ »propovijeda«. Kažete: »prorok«. Čujte, jeste li ga to vi prozvali u Njemačkoj »babljim prorokom«?

– Ne, nisam ja.

– Meni je Stebeljkov rekao da ste vi.

– Laže. Ja nisam majstor u prišivanju posprdnih nadimaka. Ali ako netko propovijeda o poštenju, treba da i sam bude pošten – to je moja logika, a ako nije ispravna, nije važno. Ja hoću da bude tako, i bit će tako. I neka se nitko, nitko ne usudi doći k meni u kuću da mi sudi i da postupa sa mnom kao sa šmrkavcem! Dosta – viknuo je i mahnuo mi rukom neka ne govorim dalje... – E, napokon!

Otvoriše se vrata i uđe Stebeljkov.

III

Bio je isti onakav kao i prije, isto onako kicoški odjeven, isto se onako isprsavao, isto je onako glupo gledao čovjeka u oči, isto je onako mislio da je dovitljiv i bio neobično zadovoljan sam sobom. Ali je ovaj put, kad je ušao, nekako čudno pogledao oko sebe; u njegovu je pogledu bilo nešto izvanredno oprezno i pronicavo, kao da želi pročitati nešto na našim licima. Začas se, uostalom, umirio, a na usnama mu zatitrao samopouzdan smiješak, onaj »umolan a drzak« smiješak koji je meni bio neizrecivo mrzak.

Odavno sam znao da strašno muči kneza. Već je dva-tri puta došao k njemu kad sam ja bio kod njega. Ja... i ja sam imao posla s njim u taj mjesec dana, ali sam se ovaj put, zbog nečega, malo začudio njegovu dolasku.

– Odmah – reče mu knez a da ga i ne pozdravi, pa nam se okrenu leđima i poče vaditi iz stalka za pisanje potrebne spise i račune. Što se mene tiče, mene su uistinu zaboljele posljednje kneževe riječi; ciljanje na Versilovljevo nepoštenje bilo je toliko jasno (i toliko začudno!) da nisam mogao otići od njega prije nego što ne izvedem sve načistac. Ali nisam mogao pred Stebeljkovom.

Ponovo sem se izvalio na divan i otvorio knjigu koja je ležala preda mnom.

– Bjelinski, drugi dio! Ovo je nešto novo: želite se prosvijetliti? – doviknuh knezu, i to, čini se, vrlo izvještačeno.

On je bio silno zauzet i žurio se, ali se iznenada na moje riječi okrenu:

– Molim vas da tu knjigu ostavite na miru – dobaci mi oštro.

Ovo je već prevršilo svaku mjeru, i to, što je najgore, pred Stebeljkovom! A Stebeljkov se, kao za pakost, lukavo i odvratno nacerio i krišom mi mahnuo glavom na kneza. Okrenuh se od tog blesana.

– Nemojte se ljutiti, kneže; prepuštam vas najutjecajnijem čovjeku i zasad se povlačim...

Odlučio sam da se ne ustručavam.

– To sam ja – taj najutjecajniji čovjek? – prihvati Stebeljkov upirući veselo prstom u sama sebe.

– Jeste, vi ste taj; vi ste najutjecajniji čovjek i sami to dobro znate.

– Nisam, molim lijepo, oprostite! Svagdje na svijetu ima i drugi čovjek. Ja sam drugi čovjek. Postoji prvi čovjek i postoji drugi čovjek. Prvi čovjek uradi, a drugi čovjek uzme. Dakle, drugi čovjek ispada prvi čovjek, a prvi čovjek – drugi čovjek. Je li tako ili nije?

– Možda i jest tako, samo vas ja, kao i obično, ne razumijem.

– Dopustite. U Francuskoj je bila revolucija, i sve su posmicali. Došao je Napoleon i sve uzeo. Revolucija je prvi čovjek, Napoleon drugi čovjek. A ispalo je da je Napoleon postao prvi čovjek, a revolucija drugi čovjek. Je li tako ili nije?

Napominjem, između ostaloga, da sam to što je sa mnom poveo riječ o francuskoj revoluciji smatrao za nekakvu njegovu staru lukavštinu koja mi je bila zaista smiješna: i dalje je mislio da sam ja nekakav revolucionar, i kad bismo se god sreli, držao je za potrebno da progovori o tako nečemu.

– Hajdemo – reče knez pa obojica odoše u drugu sobu. Kad sam ostao sam, tvrdo sam naumio da mu vratim njegovih trista rubalja čim ode Stebeljkov. Ti su mi novci bili neophodno potrebni, ali sam tako naumio.

Bili su u onoj sobi desetak minuta a da nisam ni riječi čuo, a onda su najednom glasno progovorili. Progovorila su obadvojica, ali je knez najednom počeo vikati kao da se žestoko razljutio, gotovo pobjesnio. Katkad je bio vrlo plahovit tako da sam mu čak i ja popuštao. Ali je baš u taj čas ušao lakaj da nekog najavi;

pokazah mu na onu sobu u kojoj začas sve utihnu. Knez se brzo vrati zabrinuta lica, ali nasmiješen; lakaj potrča, i nakon pola minute uđe knežev gost.

To je bio ugledan gost, s epoletama i carskim monogramom, gospodin kome je moglo biti najviše trideset godina, otmjene i nekako stroge vanjštine. Upozoravam čitaoca da knez Sergej Petrovič još nije pravo pripadao petrogradskom otmjenom društvu, ma koliko da je to žarko želio (ja sam znao za tu njegovu želju), pa je zacijelo mnogo držao do takvih posjeta. Ovo je poznanstvo, kao što sam znao, knez bio tek nedavno sklopio, nakon velika truda; gost je sad uzvraćao posjet, ali je, na nesreću, došao u zao čas po domaćina. Opazio sam kako se mučno i s kakvim zdvojnim pogledom knez okrenuo način Stebeljkovu; ali je Stebeljkov podnio taj pogled a da nije ni trepnuo i, čak i ne pomišljajući da se izgubi, neusiljeno sjeo na divan i uzeo rukom mrsiti kosu, vjerojatno da pokaže svoju samostalnost. Čak je poprimio nekakvo važno držanje, jednom riječju, bio je doista nesnosan. Što se mene tiče, ja sam se, dakako, već i tada znao lijepo vladati i ne bih, naravno, nikoga osramotio, ali kako sam se zaprepastio kad sam ulovio onaj isti zdvojni, kukavni i pokosni pogled knežev i na sebi: stidio se, dakle, nas obadvojice i mene izjednačavao sa Stebeljkovom! Pri toj sam se pomisli razjario; još sam se više razvaganio i uzeo prelistavati knjigu kao da me se ništa ne tiče. Stebeljkov je, naprotiv, izbečio oči, nagnuo se naprijed i slušao njihov razgovor držeći, zacijelo, da je to i pristojno i lijepo. Gost je dva-tri puta bacio pogled na Stebeljkova; pa i na mene, uostalom.

Povela se riječ o obiteljskim novostima; taj je gospodin nekoć poznavao kneževu majku koja je potjecala iz neke poznate obitelji. Koliko sam mogao zaključiti, gost je, unatoč ljubeznosti i naoko prostodušnom držanju, bio vrlo nadut i držao do sebe, naravno, toliko da je mogao smatrati da svakom čini veliku čast svojim posjetom. Da je knez bio sam, to jest bez nas, uvjeren sam da bi bio dostojanstveniji i snalažljiviji; sad ga je pak izdavao nekakav poseban titrav osmijeh, koji je možda bio i odviše ljubezan, i nekakva čudna rastresenost.

Jedva su sjedili pet minuta kadli se najavi novi gost, i to, kao za pakost, opet neugodan. Dobro sam ga poznavao i čuo mnogo o njemu, iako on mene uopće nije poznavao. Bio je to još vrlo mlad čovjek, uostalom, bilo mu je već dvadeset i tri godine, a bio je krasno odjeven, iz dobre obitelji i pravi ljepotan, ali je nesumnjivo pripadao lošem društvu. Prije godinu dana služio je još u jednom

od najuglednijih konjičkih gardijskih pukova, ali je morao sam istupiti iz njega, a svi su znali iz kojih razloga. Njegova je obitelj objavila čak u novinama da ne priznaje njegove dugove, ali je on i dalje bančio, pozajmljivao novac uz kamate od deset posto, ludo se kockao po kockarskim društvima i nemilice trošio pare na neku poznatu Francuskinju. Međutim, prije tjedan dana pošlo mu je bilo za rukom da za jednu večer dobije oko dvanaest tisuća pa je likovao. S knezom se pazio: često su se kockali zajedno i u savezu; ali se knez čak lecnuo kad ga je ugledao, zapazio sam to sa svog mjesta: taj se deran vladao svagdje kao da je u svojoj kući, govorio je glasno i veselo sve što bi mu palo na um ne prezajući ni pred čim, i dakako da mu nije bilo ni nakraj pameti da naš domaćin toliko strepi pred svojim uglednim gostom zbog svoga društva.

Čim je ušao, prekinuo je njihov razgovor i odmah se, još prije nego što je sjeo, raspričao o jučerašnjem kockanju.

– I vi ste, čini mi se, bili – obrati se on već nakon treće rečenice uglednom gostu, za koga je mislio da je iz njihova društva, ali je, čim ga je malo bolje pogledao, uzviknuo. – Oh, oprostite, učinilo mi se da ste i vi jučer bili s nama!

– Aleksej Vladimirovič Darzan, Hipolit Aleksandrovič Naščokin – upozna ih brže-bolje knez; tog je balavca ipak mogao predstaviti: bio je iz dobre i poznate obitelji, ali nas maloprije nije predstavio, po smo mi i dalje sjedili svaki u svom kutu. Nipošto nisam htio da se obazrem na njih; ali se Stebeljkov, kad je ugledao onoga mladića, počeo radosno cerekati, i očito je prijetila opasnost da će se uplesti u razgovor. Sve me je to čak počelo zabavljati.

– Lani sam vas često viđao kod grofice Verigine – reče Darzan.

– I ja se vas sjećam, ali mi se čini da ste tada bili u uniformi – odvrati Naščokin ljubezno.

– Jest, u uniformi, ali zahvaljujući... Oho, Stebeljkov je već tu? Kako se on našao ovdje? Eto, upravo zahvaljujući, eto, takvoj gospodi nisam više u uniformi – pokaza pravo u Stebeljkova i prasnu u smijeh. I Stebeljkov se radosno nasmija, jer je to, vjerojatno, smatrao za kompliment. Knez pocrvenje i brže se obrati Naščokinu nekakvim pitanjem, a Darzan priđe Stebeljkovu i poče vrlo živo razgovarati s njim o nečemu, ali u po glasa.

– Vi ste, čini mi se, u inozemstvu bili često s Katerinom Nikolajevnom Ahmakovom? – upita gost kneza.

– Pa da, jesam...

– Čini se da će tu uskoro biti novosti. Kažu da se ona udaje za baruna Bjoringa.

– Tako je! – doviknu Darzan.

– Vi... to pouzdano znate? – upita knez Naščokina očito uzbuđeno, izgovarajući nekako posebno to pitanje.

– Čuo sam tako; čini mi se da se o tome već naveliko priča; uostalom, ne znam ništa pouzdano.

– Ma to je sigurno! – pristupi im Darzan. – Meni je jučer Dubasov rekao; on uvijek prvi zna takve novosti. Pa i knez bi morao znati...

Naščokin je pričekao da Darzan dovrši, pa se nanovo obrati knezu:

– Ona sad nekako rijetko izlazi u društvo.

– Otac joj je bio bolestan posljednji mjesec dana – napomenu knez nekako hladno.

– A čini se da je ta gospoja imala dosta avantura – izvali najednom Darzan.

Digoh glavu i uspravih se.

– Imam čast da osobno poznajem Katerinu Nikolajevnu i smatram za svoju dužnost da kažem da su svi ti sablažnjivi glasovi puka laž i sramota... i da su ih izmislili oni... koji su oblijetali oko nje a nisu uspjeli.

Upavši ovako glupo, ušutio sam gledajući ih dalje sve redom, zažarena lica i uspravljen. Svi su se okrenuli meni, ali se Stebeljkov poče iznenada smijuckati, a naceri se i Darzan, koji je u prvi mah bio preneražen.

– Arkadij Makarovič Dolgoruki – pokaza knez Darzanu na mene.

– Ama, vjerujte mi, *kneže* – obrati mi se Darzan otvoreno i dobroćudno – da govorim samo ono što sam čuo; ako je bilo glasina, nisam ih ja proturao.

– Ma ne kažem ja ništa vama! – odvratih mu brže-bolje, ali se Stebeljkov već bezočno nasmijao, i to baš, kako se poslije razjasnilo, zato što me Darzan nazvao knezom. Moje mi je prokleto prezime i tu napakostilo. Čak se i sad crvenim pri pomisli da se od stida, naravno, nisam u taj čas usudio potegnuti tu glupost i glasno izjaviti da sam naprosto Dolgoruki. To mi se dogodilo prvi put u životu. Darzan je u nedoumici gledao u mene i nasmijanoga Stebeljkova.

– Da, zbilja, koja je ono zgodna mala koju sam maloprije sreo na vašem stubištu, ona živahna plavojka? – priupita on iznenada kneza.

– Zbilja ne znam na koju mislite – odgovori knez brzo, crveneći se.

– A tko onda zna? – nasmija se Darzan.
– Uostalom, to... to je mogla biti... – smeo se nekako knez.
– To je... to je bila upravo njegova seka, Lizaveta Makarovna! – pokaza Stebeljkov najednom na mene. – I ja sam je maloprije sreo.
– Ah, pa da, zbilja! – potvrdi knez, ali ovaj put s neobično dostojanstvenim i ozbiljnim izrazom na licu. – To je, po svoj prilici, bila Lizaveta Makarovna, dobra znanica Ane Fjodorovne Stolbejeve kod koje sad stanujem. Sigurno je danas posjetila Darju Onisimovnu, isto tako dobru znanicu Ane Fjodorovne, koja joj je ostavila na brizi kuću kad je otputovala...
Baš je tako i bilo. Ta je Darja Onisimovna bila majka sirote Olje o kojoj sam već govorio, a koju je Tatjana Pavlovna najposlije smjestila kod Stolbejevke. Dobro sam znao da je Liza posjećivala Stolbejevku i da je poslije pokatkad dolazila i k jadnoj Darji Onisimovnoj, koju su svi kod nas zavoljeli; ali sam se tada, nakon tih kneževih, uostalom neobično razboritih riječi, i napose nakon Stebeljkovljeve glupe upadice, a možda i zato što sam netom bio oslovljen kao knez, najednom, zbog svega toga, sav zajapurio. Na svu sreću, baš je u taj čas Naščokin ustao da se oprosti; on pruži ruku i Darzanu. U trenutku kad sam ostao sam sa Stebeljkovom, on najednom zamaha glavom na Darzana koji je stajao na vratima okrenut nama leđima; zaprijetih Stebeljkovu šakom.
Čas kasnije ode i Darzan, pošto se dogovorio s knezom da će se svakako sastati sutradan na nekakvu već ugovorenu mjestu – u kockarnici, dakako. Na odlasku je doviknuo nešto Stebeljkovu i naklonio se ovlaš i meni. Čim je on izišao, Stebeljkov skoči sa svog mjesta, stade nasred sobe i dignu prst uvis:
– Pazite što je taj gospodičić izveo prošlog tjedna: izdao je mjenicu i krivotvorio Averjanovljev potpis. Ta mjenica i postoji u tom obliku, samo nije priznata! Krivično djelo. Na osam tisuća.
– A ta je mjenica sigurno kod vas? – ošinuh ga zvjerskim pogledom.
– Ja imam banku, molim lijepo, ja imam *Mont-de-piété*,[1] a ne mjenicu. Jeste li čuli šta je *Mont-de-piété* u Parizu? To je kruh i pomoć sirotinji; ja imam *Mont-de-piété*...
Knez ga osorno i pakosno presiječe u riječi:
– A što vi tu radite? Zašto ste tu ostali?
– A! – zažmirka Stebeljkov brzo. – A ono? Zar nećete ono?

[1] Založni zavod – zalagaonicu.

– Ne, ne, ne, neću ono – viknu knez i zatopta – već sam vam rekao!

– Pa dobro, ako je tako... neka bude tako. Samo, nije tako...

Naglo se okrenu, pognu glavu, povi leđa i hitro pođe. Kad je već bio na vratima, knez doviknu za njim:

– Da znate, milostivi gospodine, da vas se nimalo ne bojim!

Bio je vrlo srdit, htio je već sjesti, ali pošto je bacio pogled na mene, nije sjeo. Njegov pogled kao da je i meni govorio: »A i ti, šta si se tu namjestio?«

– Ja, kneže – počeh.

– Sad zbilja nemam vremena, Arkadije Makaroviču, moram odmah izići.

– Samo časak, kneže, imam nešto važno da vam kažem; a prvo, evo vam vaših trista rubalja.

– Šta je sad opet to?

Hodao je, ali je sad zastao.

– To da nakon svega što se dogodilo... i što ste govorili o Versilovu da je nepošten i, najposlije, vaše držanje za sve ovo vrijeme... Ukratko, nikako ne mogu primiti taj novac.

– A ipak ste ga *primali* cijeli ovaj mjesec.

Najednom sjede na stolac. Ja sam stajao pokraj stola i jednom rukom gladio knjigu Bjelinskoga, a u drugoj držao šešir.

– Posrijedi su bili drugi osjećaji, kneže ... I, najposlije, ja ne bih nikad premašio izvjesnu svotu... To kockanje... Jednom riječju, ne mogu.

– Naprosto se niste ničim proslavili pa se zato izjedate; molim vas da ostavite tu knjigu na miru!

– Šta to znači: »niste se proslavili«? i, konačno, vi ste me pred svojim gostima gotovo izjednačili sa Stebeljkovom.

– A, eto odgonetke! – naceri se on zajedljivo. – A, osim toga zbunili ste se što vas je Darzan nazvao knezom.

Pakosno se nasmija. Planuh:

– Ja vas čak i ne razumijem... ja ne bih htio čak ni badava uzeti vaš kneževski naslov...

– Poznajem ja tu vašu ćud. Kako ste smiješno zagalamili u obranu Ahmakovke... Ostavite tu knjigu!

– Šta to znači? – uzviknuh i ja.

– O-sta-vi-te tu knjigu? – podvrisnu on iznenada i uspravi se ratoborno u naslonjaču, baš kao da će nasrnuti na mene.

– Ovo je već prevršilo svaku mjeru – rekoh i brzo iziđoh iz sobe. Ali nisam došao ni do kraja predsoblja kad on doviknu za mnom s vrata kabineta:

– Vratite se, Arkadije Makaroviču! Vra-ti-te se! Vra-ti-te se odmah!

Nisam ga poslušao, nego sam išao dalje. On me sustignu hitrim koracima, uhvati za ruku i povuče u kabinet. Nisam se protivio.

– Uzmite to! – govorio je blijed od uzrujanosti, pružajući mi onih trista rubalja koje sam ostavio. – Svakako uzmite... inače ćemo... svakako!

– Kako ih mogu uzeti, kneže?

– Pa dobro, zamolit ću vas da mi oprostite; hoćete li? Ama, oprostite mi...

– Ja sam vas, kneže, uvijek volio, a ako ste i vi mene...

– I ja sam vas; uzmite...

Uzeh. Njemu su podrhtavale usne.

– Razumijem, kneže, da vas je razbjesnio onaj gad... ali neću ovo uzeti, kneže, ako se ne poljubimo, kao i nakon prijašnjih razmirica...

Dok sam to govorio, čak sam drhtao.

– Eto sad opet i nježnosti! – promrmlja knez smješkajući se zbunjeno, ali se sagnu i poljubi me. Lecnuh se: na njegovu sam licu, u času kad me poljubio, pročitao nesumnjivo gađenje.

– Je li vam bar donio novce?...

– Ma svejedno.

– Pitam to radi vas...

– Donio je, donio.

– Kneže, mi smo bili prijatelji... i, najposlije, Versilov...

– Ma jest, jest; dobro!

– A, najposlije, zbilja ne znam pravo mogu li ovih trista...

Držao sam ih u rukama.

– Nosite ih, no-si-te! – nasmiješi se on ponovo, ali je u tom smiješku bilo nečega vrlo ružnog.

Uzeo sam ih.

TREĆE POGLAVLJE

I

Uzeo sam ih zato što sam ga volio. Tko mi ne vjeruje, neka zna da sam, bar u onom času kad sam uzimao taj novac, bio čvrsto

uvjeren da bez po muke mogu, samo ako hoću, dobiti novaca i na drugom mjestu. Stoga nisam valjda uzeo iz puke nužde, nego iz obzira, samo da njega ne uvrijedim. Tada sam, jao, tako umovao! Ali mi je svejedno bilo teško pri srcu kad sam odlazio od njega: toga sam prijepodneva vidio da se neobično promijenio prema meni; tako se nije još nikad držao prema meni; a protiv Versilova se uistinu već pobunio. Stebeljkov ga je, naravno, nečim ozlovoljio, ali je on bio takav još prije nego što je došao Stebeljkov. Ponavljam još jednom: sve se te posljednje dane mogla zapažati ta promjena, ali ne toliko, ne u toj mjeri – to je ono najvažnije.

Možda je na njega utjecala i ona glupa vijest o onom krilnom ađutantu, barunu Bjoringu... I ja sam se uzbudio zbog toga, ali... To je baš ono što mi je tada nešto sasvim drugo sjalo pred očima, tako da sam lakoumno štošta smetnuo s uma: trudio sam se da što prije zaboravim, tjerao sam od sebe sve što je bilo mračno i obraćao se onome što je sjalo...

Nije bio još ni jedan sat poslije podne. Od kneza me moj Matvej odvezao pravo – hoćete li mi vjerovati kome? – k Stebeljkovu! To i jest baš ono što me on maloprije nije toliko zapanjio svojim dolaskom knezu (jer mu je i obećao da će doći), koliko time što mi, premda mi je namigivao, po svojoj glupoj navici, nije namigivao zbog onoga zbog čega sam očekivao da će mi namigivati. Večer uoči toga dobio sam bio od njega gradskom poštom pisamce koje mi je bilo prilično zagonetno, a u kojemu me usrdno zamolio da dođem k njemu baš toga dana, između jedan i dva, da mi »saopći koješta što će me iznenaditi«. I, eto, o tom pismu nije maloprije, kod kneza, ni zinuo. Kakvih je moglo biti tajni između Stebeljkova i mene? Takva je pomisao bila čak i smiješna; ali, s obzirom na sve što se dogodilo, bio sam sad, dok sam išao k njemu, čak i malo uzbuđen. Naravno, obratio sam se jedanput njemu, prije dva tjedna, radi novaca, i on mi ih je nudio, ali se tada nismo oko nečega sporazumjeli, da ih nisam ni uzeo: on je nešto nejasno, po svom običaju, promrmljao, a meni se učinilo da mi želi nešto predložiti, nekakve posebne uvjete; a kako sam govorio s njim s visoka kad god bih ga sreo kod kneza, iz ponosa sam odbacio svaku pomisao na posebne uvjete i otišao, iako je on trčao za mnom sve do vrata; pozajmio sam tada od kneza.

Stebeljkov je živio sam za sebe, i to raskošno: stan od četiri krasne sobe, lijepo pokućstvo, muška i ženska posluga i nekakva domaćica, uostalom već u godinama. Ušao sam srdit.

– Čujte, dragoviću moj – počeh već s vrata – što znači, u prvom redu, ovo pismo? Ne dopuštam da mi onako pišete. I zašto mi

niste otvoreno kazali što želite maloprije kod kneza: nisam li vam stajao na raspolaganju?

– A zašto ste i vi šutjeli i niste me ništa pitali? – razvuče on usne u smiješak, zadovoljan sam sobom.

– Zato što ne trebam ja vas, nego vi mene – uzviknuh pošto sam se najednom ražestio.

– A zašto ste onda došli k meni, ako je tako?– umalo ne poskoči on na mjestu od dragosti. U hipu se okrenuh i htjedoh otići, ali me on uhvati za rame.

– Nemojte, nemojte, samo sam se šalio. Nešto je važno posrijedi; vidjet ćete i sami.

Sjedoh. Moram priznati da sam bio radoznao. Sjeli smo do velikog pisaćeg stola, jedan nasuprot drugome. On se lukavo osmjehnu i dignu prst uvis.

– Molim vas, samo bez vaših lukavština i bez prstiju i, što je najvažnije, bez ikakvih alegorija, nego pravo na ono glavno, inače ću odmah otići! – uzviknuh opet srdito.

– Vi ste... ponosni! – izusti on nekako glupo prijekorno, nagnu se u naslonjaču prema meni i uzvi svim svojim borama na čelu.

– Tako i treba postupati s vama.

– Vi ste... uzeli danas novaca od kneza; trista rubalja; a ja imam novaca. Moji su novci bolji.

– Kako znate da sam uzeo? – zgranuh se. – Nije vam valjda on sam rekao?

– Rekao mi je; budite bez brige, rekao je onako uzgred, omaklo mu se, naprosto mu se omaklo, nije namjerno. On mi je rekao. A niste morali od njega uzeti. Je li tako ili nije?

– Ali čuo sam da vi gulite ljudima kožu kamatama.

– Ja imam *Mont-de-piété*, ja ne gulim nikome kožu. To držim samo radi prijatelja, a drugima ne dam. Za druge je *Mont-de--piété*...

Taj *Mont-de-piété* bila je najobičnija zalagaonica ne tuđe ime, u drugom stanu, u kojoj je posao cvjetao.

– A prijateljima dajem velike svote.

– Pa zar vam je knez toliki prijatelj?

– Pri-ja-telj; ali... on priča koješta. A ne bi smio pričati koješta.

– Zar ga tako čvrsto držite u svojim rukama? Je li vam mnogo dužan?

– On je... mnogo dužan.

– Vratit će vam; dobio je nasljedstvo...

– To nije njegovo nasljedstvo; on je dužan novaca i još nešto drugo. Nasljedstvo neće biti dovoljno. Vama ću dati bez kamata.

– Isto kao »prijatelju«? A čime sam to zavrijedio? – nasmijah se.

– Zavrijedit ćete. – Opet se nagnu prema meni cijelim tijelom i htjede dići prst uvis.

– Stebeljkove! Bez prstiju, inače odoh.

– Čujte... on bi se mogao oženiti Anom Andrejevnom! – I đavolski prižmiri lijevim okom.

– Čujte, Stebeljkove, naš razgovor postaje toliko sablažnjiv... Kako se usuđujete spominjati Anu Andrejevnu?

– Nemojte se ljutiti!

– Slušam vas nerado, jer jasno vidim da spremate neku psinu, pa bih htio znati... Ali, mogao bih izgubiti strpljenje, Stebeljkove!

– Nemojte se ljutiti, nemojte se uznositi! Nemojte se samo načas uznositi, radije me saslušajte; a poslije se opet uznosite! Znate valjda za to o Ani Andrejevnoj? Za to da bi se knez mogao oženiti njome... znate valjda?

– Za tu sam zamisao, naravno, čuo, i sve znam; ali nisam nikad govorio s knezom o toj zamisli. Samo znam da se ta zamisao rodila u glavi staroga kneza Sokoljskoga koji je još i sad bolestan, ali nisam nikad ništa o tome govorio, niti sam u tome sudjelovao. Kažem vam to jedino da vam sve bude jasno, a sad dopustite da vas upitam, prvo: radi čega ste zapodjeli taj razgovor sa mnom? A drugo, zar knez govori *s vama* i o takvim stvarima?

– Ne govori on sa mnom, on neće da govori sa mnom, nego ja s njim govorim, a on me ne sluša. Danas se izderao na mene.

– Kako i ne bi! Pravo ima.

– Onaj stari, knez Sokoljski, dat će mnogo uz Anu Andrejevnu; omilila mu je. Onda će mladoženja, knez Sokoljski, vratiti meni sve novce. Vratit će mi i ono što mi ne duguje u novcu. Svakako će vratiti! A sad nema odakle.

– A ja, zašto sam vam ja tu potreban?

– Radi glavnog pitanja: vi ih poznajete; sve ih poznajete. Možete sve saznati.

– Ma k vragu... što mogu saznati?

– Želi li to knez, želi li Ana Andrejeva, želi li stari knez. Pouzdano možete saznati.

– I vi se usuđujete meni nuditi da budem vaš špijun, i to za novce! – skočih ozlojeđen.

– Nemojte se uznositi, nemojte se uznostiti! Nemojte se još samo časak uznositi, svega pet minuta! – Opet me posjeo. Očito se

nije bojao mojih gesta ni uzvika; naumio sam da ga saslušam do kraja.

– Morao bih to uskoro znati, uskoro znati, jer... jer će možda uskoro biti kasno. Jeste li vidjeli kako je danas progutao pilulu kad je oficir poveo riječ o barunu i Ahmakovki?

Doista sam se ponižavao što sam ga i dalje slušao, ali me radoznalost neodoljivo tjerala na to.

– Čujte, vi... vi, nevaljalče – rekoh odlučno. – Što ja ovdje sjedim i slušam i dopuštam da govorite o takvim osobama... čak vam i odgovaram, to nije nipošto zato što vam priznajem to pravo. Naprosto vidim tu nekakvu gadariju... A prvo, čemu se može knez nadati od Katerine Nikolajevne?

– Ničemu, ali se izjeda.

– To nije istina.

– Izjeda se. Sad je valjda kod Ahmakovke tropa. Tu je izgubio ulog. Sad mu ostaje još samo Ana Andrejevna. Dat ću vam dvije tisuće... bez kamata i bez mjenice.

Rekavši to, odlučno se i važno zavali na naslon stolice i izbeči oči na mene. I ja sam razrogačio oči.

– To je vaše odijelo iz Velike Milionske[1]; treba vam novaca, treba vam para; moji su novci bolji od njegovih. Dat ću vam više od dvije tisuće...

– Ama, za što? Za što, do vraga?

Zatoptah. On se nagnu prema meni i reče značajno:

– Zato da ništa ne ometate.

– Pa ionako se ne petljam u to! – uzviknuh.

– Ja znam da vi šutite; to je dobro.

– Meni ne treba vaše odobrenje. To sâm od sveg srca želim, ali mislim da se to mene ne tiče i da mi ne bi ni dolikovalo da se petljam u to.

– Eto vidite, eto vidite, ne bi vam dolikovalo! – dignu on prst uvis.

– Šta »eto vidite«?

– Ne bi vam dolikovalo... He! – i najednom se nasmija. – Razumijem, razumijem da vam ne bi dolikovalo, ali... nećete ništa ometati? – namignu mi, a u tom je namigivanju bilo već nečega vrlo drzovitog, čak i podrugljivog, nevaljalog! Upravo kao da je u meni naslućivao nekakvo nevaljalstvo i da je na to nevaljalstvo i računao... To je bilo jasno, ali nikako nisam mogao da shvatim što je posrijedi.

[1] Otmjena trgovačka kuća u bivšem Petrogradu, nedaleko od Ermitaža.

– Vama je i Ana Andrejevna sestra, molim lijepo – izusti on značajno.

– Da se niste usudili o tome govoriti! I uopće, da se niste usudili govoriti o Ani Andrejevnoj!

– Nemojte se uznositi, samo još koji časak! Čujte: on će dobiti novce i sve će vas zbrinuti – ozbiljno će Stebeljkov. – Sve vas, *sve* slijedite me?

– I vi mislite da bih ja od njega uzeo novaca?

– Pa i sad uzimate.

– Uzimam svoje!

– Kako svoje?

– To su Versilovljevi novci; on je dužan Versilovu dvadeset tisuća.

– Dakle Versilovu, a ne vama.

– Versilov je moj otac.

– Nije, vi ste Dolgoruki, a ne Versilov.

– To je svejedno! – Tada sam doista mogao tako prosuđivati! Znao sam da nije svejedno, nisam bio toliko glup, ali sam i opet tako prosuđivao »iz obzira«.

– Dosta! – viknuh. – Tu više ama baš ništa ne razumijem. I kako ste se samo usudili da me pozivate zbog takvih trica?

– Zar me zbilja ne razumijete? Pretvarate se ili ozbiljno govorite? – reče polako Stebeljkov zagledajući se oštro u mene i smješkajući se nekako nepovjerljivo.

– Tako mi boga, ne razumijem vas!

– Kažem vam da vas on može sve zbrinuti, *sve*, samo ništa ne ometajte i nikog ne odgovarajte...

– Vi ste valjda poludjeli! Što ste navalili s tim *»sve«?* Hoće li Versilova, koga li, zbrinuti?

– Niste vi sami, ni Versilov... ima tu i drugih. A Ana Andrejevna vam je isto tako sestra *kao i Lizaveta Makarovna!*

Buljio sam u njega razrogačenim očima. Najednom je u njegovu odvratnu pogledu zatitralo nešto kao sažaljenje prema meni:

– Još bolje ako ne razumijete! Dobro je, zbilja je dobro što ne razumijete. To je hvale vrijedno... samo ako doista ne razumijete.

Uistinu se razjarih:

– Gu-bi-te se s tim vašim budalaštinama, luđače jedan! – viknuh i zgrabih šešir.

– To nisu budalaštine! Onda, vrijedi? A znajte da ćete opet doći.

– Neću – odbrusih mu s praga.

– Hoćete, a onda ... onda ćemo drukčije razgovarati. Razgovarat ćemo o onom glavnom. Dvije tisuće, zapamtite!

II

Ostavio je na mene tako ružan i mutan dojam da sam, kad sam izišao, nastojao da ne mislim na njega i samo sam pljuvao od gađenja. Pomisao da je knez mogao razgovarati s njim o meni i o tim novcima, ubola me kao iglom. »Još ću danas sve iskockati i vratiti« – pomislih odlučno.

Ma koliko Stebeljkov bio glup i nerazumljiv u govoru, vidio sam veliku hulju u punom sjaju, a što je najvažnije, tu se morala kriti nekakva spletka. Ali nisam tada imao vremena da razotkrivam bilo kakve spletke, a baš je to bio glavni uzrok mom kokošjem sljepilu. Zabrinuto sam pogledao na sat. Međutim, nije bilo još ni dva sata; mogao sam, dakle, posjetiti još nekog, inače ne znam što bih od uzbuđenja do tri sata. Pošao sam k Ani Andrejevnoj Versilovoj, mojoj sestri. S njom sam se već odavno bio sprijateljio kod mog starog kneza, baš za njegove bolesti. Pekla me savjest pri pomisli da ga već tri-četiri dana nisam vidio; ali me baš Ana Andrejevna spasila; pravo je čudo kako je prirasla srcu knezu koji ju je čak nazivao svojim anđelom-čuvarom. Uzgred budi rečeno, zamisao da se ona uda za kneza Sergeja Petrovića zaista je ponikla u glavi mog vrlog starca, i on mi ju je čak višeput iznio, naravno kao tajnu. Ja sam prenio tu zamisao Versilovu, jer sam još prije bio opazio da se od svega bitnog, prema čemu je Versilov bio onako ravnodušan, ipak uvijek nekako posebno zanima za ono što mu kazujem o svojim susretima s Anom Andrejevnom. Versilov je tada promrmljao da je Ana Andrejevna i te kako pametna i da će se znati snaći u tako škakljivu položaju i bez tuđih savjeta. Dakako da je Stebeljkov imao pravo kad je rekao da će joj starac dati miraz, ali kako je smio tu na bilo šta računati? Onomad je knez doviknuo za njim da ga se uopće ne boji: da mu zbilja nije Stebeljkov u kabinetu govorio o Ani Andrejevnoj; mogu zamisliti kako bih se ja raspalio na njegovu mjestu.

K Ani Andrejevnoj sam u posljednje vrijeme zalazio prilično često. Ali se tu uvijek zbivalo nešto čudno: uvijek bi mi sama rekla kad da dođem i svakako bi me već čekala, ali čim bih došao,

redovito se gradila da sam došao neočekivano i bez dogovora; tu sam osobinu zapazio kod nje, ali mi je ona svejedno bila prirasla srcu. Stanovala je kod Fanariotovke, svoje bake, naravno kao njena štićenica (Versilov nije ništa plaćao za njihovo uzdržavanje), ali ni približno u onoj ulozi u kojoj obično prikazuju štićenice u kućama uglednih plemkinja, kao što je kod Puškina, na primjer, u *Pikovoj dami*, štićenica kod stare grofice. Ana Andrejevna je sama živjela kao grofica. Stanovala je u toj kući posve zasebno, to jest, doduše, na istom katu i u istom stanu kao i Fanariotovi, ali u dvije zasebne sobe tako da ja, na primjer, kad sam dolazio i odlazio, nisam ni jednom sreo nikoga od Fanariotovih. Ona je imala pravo da prima koga hoće, i da provodi sve svoje vrijeme kako joj drago. Istinabog, bila je već u dvadeset i trećoj godini života. U društvo je, u posljednju godinu dana, gotovo prestala zalaziti, iako Fanariotovka nije škrtarila na izdacima za svoju unuku koju je, kako sam čuo, mnogo voljela. Naprotiv, meni se baš sviđalo kod Ane Andrejevne što sam je uvijek zatjecao u vrlo skromnim haljinama, vazda za kakvim poslom, s knjigom ili ručnim radom u ruci. U njenoj je vanjštini bilo nečega manastirskog, gotovo kaluđeričkog, i to mi se sviđalo. Nije mnogo govorila, ali je uvijek govorila promišljeno i izvanredno je umjela slušati, što ja nikad nisam umio. Kad bih joj rekao da me ona, iako nema nijedne zajedničke crte s Versilovom, ipak mnogo podsjeća na njega, uvijek bi jedva primjetno porumenjela. Rumenjela je često i uvijek brzo, ali uvijek jedva primjetno, i veoma sam zavolio tu osobitnost njena lica. Kod nje nisam nikad zvao Versilova prezimenom, nego uvijek Andrejem Petrovičem, i to je došlo nekako samo od sebe. Udarilo mi je, štoviše, u oči da su se općenito kod Fanariotovih, po svojoj prilici, nekako stidjeli Versilova; to sam uostalom, zapazio samo kod Ane Andrejevne, premda i opet ne znam valja li tu upotrijebiti riječ »stidjeli«; ipak je tu bilo nešto posrijedi. Razgovarao sam s njom i o knezu Sergeju Petroviču i ona me je pozorno slušala i činilo mi se da se zanima za sve što bih joj rekao o njemu; ali se uvijek tako nekako događalo da sam joj ja sam govorio o njemu, a da me ona nije nikad ispitivala. O tome da bi se njih dvoje moglo vjenčati nisam se nikad usudio povesti riječ, iako sam često želio jer se i meni ta zamisao donekle sviđala. Ali se u njenoj sobi o vrlo mnogo predmeta nekako nisam usuđivao govoriti, iako mi je, začudo, u toj sobi bilo neobično ugodno. Veoma mi se sviđalo i to što je vrlo obrazovana i što je mnogo čitala, čak i ozbiljne knjige; čitala je kudikamo više od mene.

Prvi put me bila samo pozvala da joj dođem. Već sam i tada shvaćao da možda računa da će od mene koješta doznati. O, tada su mnogi mogli vrlo mnogo doznati od mene! »Pa šta onda,« »mislio sam,« ne prima me samo radi toga; ukratko, bilo mi je čak drago što joj mogu biti od koristi... i kad sam sjedio s njom, uvijek mi se činilo da to moja sestra sjedi uza me, iako nismo, doduše, nikad ni jednom riječju spomenuli da smo u rodu, pa čak ni natuknuli, kao da i nismo u rodu. Dok sam sjedio kod nje, činilo mi se da je nekako posve nezamislivo da zapodjenemo razgovor o tome i, zbilja, gledajući je, dolazila mi je ponekad na um glupa misao: da ona možda uopće ne zna da smo mi u rodu – tako se držala prema meni.

III

Kad sam došao, zatekao sam kod nje Lizu. To me malne prenerazilo. Vrlo sam dobro znao da su se i prije viđale; upoznale su se bile kod »dojenčeta«. O tom prohtjevu uznosite i sramežljive Ane Andrejevne da vidi to dijete i o njenu tadašnjem susretu s Lizom, ispričat ću možda poslije ako bude prilike; ali se opet nisam nikako nadao da bi Ana Andrejevna mogla ikad pozvati Lizu k sebi. To me ugodno iznadilo. Nisam to, naravno, pokazao, samo sam se pozdravio s Anom Andrejevnom i srdačno stisnuo Lizi ruku i sjeo do nje. Obadvije su bile zaokupljene *radom:* na stolu i u njihovim krilima ležala je skupocjena, svečana haljina Ane Andrejevne, ali stara, to jest nosila ju je tri puta, a sad ju je htjela nekako prepraviti. Liza je bila pravi »majstor« u tom poslu i imala je ukusa, pa je tako i došlo do svečanog vijećanja »mudrih žena«. Sjetio sam se Versilova i nasmijao se; i inače sam bio izvrsno raspoložen.

– Vi ste danas vrlo dobre volje, to je vrlo lijepo – prozbori Ana Andrejevna izgovarajući riječi ozbiljno i odmjereno. Glas joj je bio pun i zvučan kontraalt, ali je uvijek govorila mirno i tiho, uvijek ponešto spuštenih dugih trepavica, a na blijedom licu jedva da joj je titrao slabašan osmijeh.

– Liza zna kako sam neugodan kad sam loše volje – odgovorih veselo.

– Možda i Ana Andrejevna zna – bocnu me pustopašna Liza. Srce moje! Da sam samo znao što joj je tada ležalo na srcu!

– Što sad radite? – upita me Ana Andrejevna. (Napominjem da me upravo molila da je toga dana posjetim.)

– Sad sjedim ovdje i pitam se: zašto mi je uvijek draže da vas zateknem za knjigom, nego za ručnim radom? Ma zbilja, vama nekako ne pristaje ručni rad. U tome sam se uvrgao na Andreja Petroviča.

– Još niste odlučili hoćete li studirati?

– I te kako sam vam zahvalan što ne zaboravljate naše razgovore; to znači da katkad mislite na mene; ali... što se tiče studiranja, nisam još načistu, a uz to još imam nekih drugih namjera.

– Ima, naime, jednu tajnu – pripomenu Liza.

– Mani se šale, Lizo! Jedan je pametan čovjek nedavno rekao da smo u cijelom ovom naprednom pokretu u posljednjih dvadeset godina u prvom redu dokazivali da smo zatucani i neobrazovani. Tu je, naravno, mislio i na naša sveučilišta.

– To je sigurno tata rekao; strašno često ponavljaš njegove misli – napomenu Liza.

– Ti, Lizo, kao da ne vjeruješ da ja mislim svojom glavom.

– U ovo je naše doba korisno slušati što govore pametni ljudi i to pamtiti – zauze se Ana Andrejevna donekle za mene.

– Tako je, Ano Andrejevna – prihvatih gorljivo. – Tko ne misli na Rusiju u sadašnjem trenutku, taj nije nikakav građanin! Ja gledam na Rusiju možda s čudnog stanovišta: mi smo preživjeli tatarsku najezdu, zatim dva stoljeća ropstva, i to, naravno, zato što nam je i jedno i drugo odgovaralo. Sad smo dobili slobodu i treba da slobodu podnesemo: hoćemo li biti kadri? Hoće li nam i sloboda isto tako odgovarati? To je pitanje.

Liza hitro zirnu na Anu Andrejevnu, koja odmah poniknu očima i uze tražiti nešto oko sebe; vidio sam kako se Liza pokušava svladati, ali su nam se najednom ukrstili pogledi i ona prasnu u smijeh; planuh.

– Ti si nepojmljiva, Lizo!

– Oprosti! – reče ona iznenada gotovo tužno, pošto se prestala smijati. – Ne znam što mi je danas...

I baš kao da joj je glas zadrhtao od plača. Strašno se posramih: uhvatih joj ruku i snažno je poljubih.

– Vi ste vrlo dobri – napomenu Ana Andrejevna blago kad je vidjela da ljubim Lizi ruku.

– Najviše se radujem, Lizo, što te vidim nasmijanu – rekoh. – Vjerujete li, Ano Andrejevna, da me ona ovih dana svaki put dočekivala nekakvim čudnim pogledom, a u tom pogledu kao da

je bilo pitanje: »Šta, da nisi nešto saznao? Je li sve u redu?« I zbilja se u njoj nešto zbivalo.

Ana Andrejevna pogleda je polako i oštro. Liza obori oči. Uostalom, vrlo sam dobro vidio da se one kudikamo bolje i intimnije poznaju nego što sam mogao pomisliti kad sam maloprije ušao u sobu; godila mi je ta pomisao.

– Rekli ste da sam dobar; nećete mi vjerovati kad vam kažem da kod vas postajem sve bolji i da mi je vrlo ugodno kod vas, Ano Andrejevna – rekoh nježno.

– A meni je zaista drago što to upravo sada govorite – odvrati mi ona značajno.

Moram ovdje reći da nikad nije razgovarala sa mnom o mom razuzdanom životu ni o kolopletu u koji sam zapao, iako ona, kao što sam znao, ne samo što je za sve to znala, nego se i raspitivala o meni kod drugih. Stoga je ovo bilo nešto kao prvi nagovještaj, pa mi je srce još jače prionulo za nju.

– Kako naš bolesnik? – priupitah.

– Ah, mnogo mu je bolje: već hoda, a jučer i danas se i provozao. A zar vi ni danas niste svraćali k njemu? On vas željno čeka.

– Kriv sam, ali ga sad vi obilazite i potpuno ste me odmijenili. On je vrlo nevjeran, iznevjerio mi se s vama.

Ona se uozbilji, jer je, vrlo vjerojatno, moja šala bila plitka.

– Bio sam maloprije kod kneza Sergeja Petroviča – promrmljah – pa sam... Da, zbilja, Lizo, i ti si maloprije bila kod Darje Onisimovne?

– Jesam, bila sam – odgovori ona nekako kratko, ne dižući glave. – Pa ti, čini mi se, svaki dan odlaziš k bolesnom knezu? – zapita ona nekako nenadano, možda tek toliko da nešto kaže.

– Jest, odlazim mu, ali nikad ne dođem do njega – osmjehnuh se. – Uđem u kuću i skrenem nalijevo.

– Čak je i knez primijetio da vrlo često zalazite Katerini Nikolajevnoj. Jučer je o tome govorio i smijao se – reče Ana Andrejevna.

– Ama čemu, čemu se smijao?

– Šalio se, znate. Rekao je da inače mlada i lijepa žena uvijek izaziva kod mladića u vašim godinama samo ogorčenje i jad... – nasmija se najednom Ana Andrejevna.

– Čujte... znate da je to vrlo dobro rekao – uzviknuh. – Bit će da to nije on rekao vama, nego vi njemu?

– Ama zašto? Nije, nego je on rekao.

– Pa dobro, a ako se ta ljepotica zagleda u njega, iako je on

tako kukavan i stoji u kutu i ljuti se zato što je »mali«, pa ako najednom dade njemu prednost pred svom onom ruljom obožavalaca oko sebe, što će onda biti? – zapitah iznenada vrlo smiono i izazovno. Srce mi je zalupalo.

– Onda ćeš lijepo propasti kod nje – nasmija se Liza.

– Propasti? – uskliknuh. – Ne, neću propasti. Čini mi se da neću propasti. Ako mi se koja žena ispriječi na putu, mora poći za mnom. Meni nitko ne može nekažnjeno prepriječiti put...

Liza mi je jednom, mnogo kasnije, usput, rekla da sam tada izgovorio tu rečenicu strašno čudno, ozbiljno, i kao da sam se najednom zamislio; ali u isti mah »tako smiješno da čovjek nije mogao a da se ne nasmije«; i doista se Ana Andrejevna opet nasmijala.

– Smijte mi se samo, smijte! – uzviknuh kao opijen, jer su mi se sav taj razgovor i smjer kojim se kretao strašno sviđali. – Time mi pričinjate samo užitak. Volim vaš smijeh, Ano Andrejevna! Vi imate tu osobinu: samo šutite pa se najednom nasmijete, u jedan mah, tako da čas prije ne može čovjek ni naslutiti po vašem licu da ćete se nasmijati. Poznavao sam u Moskvi jednu damu, iz viđenja, gledao sam je iz prikrajka: bila je gotovo isto tako krasna kao i vi, ali se nije znala tako smijati, a njeno lice, koje je bilo isto tako privlačno kao i vaše, izgubilo bi privlačnost kad bi se nasmijala; vaše pak lice strašno privlači čovjeka... baš tom osobinom... Odavno sam vam to htio kazati.

Kad sam rekao za onu damu da je »bila isto tako krasna kao i vi«, poslužio sam se lukavštinom: pretvarao sam se kao da mi se to nehotice otelo, kao da to, tobože, nisam ni opazio; dobro sam znao da žene više cijene takvu pohvalu »što se otme«, nego bilo kakav profinjeni kompliment. I ma koliko Ana Andrejevna porumenjela, znao sam da joj to godi. A i tu sam damu izmislio: nikakve dame nisam poznavao u Moskvi; učinio sam to samo da polaskam Ani Andrejevnoj i da joj ugodim.

– Zbilja bi čovjek mogao pomisliti – osmjehnu se ona dražesno – da ste ovih dana bili pod utjecajem nekakve divne žene.

Bilo mi je kao da nekamo letim... Čak sam htio da im nešto otkrijem... ali sam se svladao.

– A, zbilja, još ste nedavno govorili o Katerini Nikolajevnoj posve neprijateljski.

– Ako sam rekao što ružno – sijevnuh očima – onda je tome bila kriva čudovišna kleveta da je ona neprijateljica Andreja Petroviča; i isto takva kleveta da je on nju tobože volio, da ju je prosio i slične besmislice. Ta je ideja isto toliko čudovišna koliko i

druga kleveta da je ona, tobože, još dok joj je muž bio živ, obećala knezu Sergeju Petroviču da će poći za njega kad obudovi, a da poslije nije održala riječ. A ja znam iz prve ruke da sve to nije istina, nego da je bila puka šala. To znam iz prve ruke. Jednom je ona ondje, u inozemstvu, onako u šali rekla zaista knezu »možda«, jednom poslije; ali što je to drugo moglo značiti nego lakoumno izgovorenu riječ? I te kako dobro znam da sâm knez ne može pripisivati nikakve vrijednosti takvu obećanju, a i da mu nije to ni nakraj pameti – dodah jer sam se nečega sjetio. – Čini se da on ima posve drukčije namjere – ubacih lukavo. – Danas je kod njega Naščokin rekao da se Katerina Nikolajevna, navodno, udaje za baruna Bjoringa: vjerujte mi da je on primio tu vijest da ne može bolje, kažem vam.

– Naščokin je bio kod njega? – zapita Ana Andrejevna najednom ozbiljno i nekako začuđeno.

– Pa da; čini se da je to jedan od onih čestitih ljudi...

– I Naščokin je razgovarao s njim o tom vjenčanju s Bjoringom? – postade Ana Andrejevna najednom vrlo radoznala.

– Nije o vjenčanju, nego onako, o mogućnosti, da se priča tako; rekao je da se u društvu govori o tome; što se mene tiče, ja sam uvjeren da je to besmislica.

Ana Andrejevna porazmisli i nagnu se nad svoje švelo.

– Ja volim kneza Sergeja Petroviča – nadodah najednom sa žarom. – On ima svojih mana, o tom nema dvojbe, već sam vam govorio o njima, naime, nekako je jednostran... ali i njegove mane svjedoče isto tako o plemenitoj duši, nije li tako? Na primjer, danas samo što se nismo posvađali jedino zbog ideje, on smatra da čovjek, kad govori o plemenitosti, mora i sam biti plemenit, a ako nije, da je sve što kaže – laž. Pa je li to logično? Međutim, baš to svjedoči o tome koliko on u duši polaže na čast, dužnost, pravednost, nije li tako? Ah, bože, koliko je to sati? – uzviknuh odjednom pošto mi je slučajno pogled pao na brojčanik sata na kaminu.

– Za deset minuta tri – izgovori ona mirno pošto pogleda na sat. Dok sam god govorio o knezu, slušala me oborenih očiju, smiješeći se nekako previjano ali dražesno, znala je zašto ga toliko hvalim. Liza je slušala nagnuta nad rad i odavno se već nije upletala u razgovor.

Skočih kao oparen.

– Nekamo ste zakasnili?

– Jesam... nisam... uostalom, zakasnio sam, ali ću stići. Samo još nešto, Ano Andrejevna – zabrzah uzbuđeno. – Moram

vam to danas reći! Htio bih vam priznati da sam već nekoliko puta blagoslivljao vašu dobrotu i obzirnost koju ste pokazali pozivajući me da vas posjećujem... Moje poznanstvo s vama dojmilo me se neobično snažno... U vašoj sobi kao da mi se pročišćava duša pa odlazim od vas bolji nego što jesam. To je istina. Kad sjedim uz vas, ne samo što ne mogu govoriti ni o čemu ružnom, nego ne mogu imati ni ružnih misli; one se gube pored vas i, čim se časkom sjetim nečega ružnog kad sam s vama, odmah se posramim te rugobe, uplašim se i posramim. I, znate, osobito sam se obradovao što sam danas kod vas zatekao moju sestru... To svjedoči o takvoj vašoj plemenitosti... o takvom divnom odnosu... Jednom riječju, zasvjedočili ste tako nešto *sestrinski,* ako dopuštate da konačno probijem taj led, da sam...

Dok sam to govorio, ona je ustajala sa stolca i sve jače i jače rumenjela; ali najednom kao da se prepala nečega, nekakve granice koju ne treba prelaziti, pa me brže-bolje presjekla u riječi:

– Vjerujte mi da ću znati duboko cijeniti vaše osjećaje... Shvatila sam ih i bez vaših riječi... i to već odavno...

Ona zastade posve zbunjena, stišćući mi ruku. Najednom me Liza neopazice povuče za rukav. Oprostih se i iziđoh, ali me u drugoj sobi Liza sustignu.

IV

– Zašto si me povukla za rukav, Lizo?

– Ona je opaka, ona je lukava, ona ne zavređuje... Ona te trpi samo da dozna koješta od tebe – prošaputa brzo i pakosno. Nikad još nisam vidio takva izraza na njenu licu.

– Idi s milim bogom, Lizo, pa ona je tako divna djevojka!

– Pa dobro, onda sam ja opaka.

– Što je tebi?

– Ja sam veoma zla. Ona je možda najdivnija djevojka, a ja sam zla. Dosta, ostavimo to! Čuj, mama te moli nešto »što se sama ne usuđuje reći«, baš je tako rekla. Arkadije, dušo, mani se kocke, dragi moj, molim te... i mama te moli...

– I sam znam, Lizo, ali... Znam da je to bijedna malodušnost, ali... to su tek trice i kučine, ništa više! Vidiš, zadužio sam se kao budala i hoću da iskockam para samo da bih mogao vratiti. A iskockati mogu jer sam do sada kockao bez računa, na juriš, kao budala, a sad ću strepiti za svaki rubalj... Ne bio ja – ja ako ne

iskockam! Nije mene obuzela kockarska strast; to nije ono glavno, to je tek prolazno, vjeruj mi! Isuviše sam jak da ne bih mogao prestati kad hoću. Kad vratim dugove, bit ću zauvijek vaš, i reci mami da vas neću više ostavljati...

– Koliko te samo stajalo tih trista rubalja danas!

– Kako znaš? – trgoh se.

– Darja Onisimovna je sve čula.

Ali me u taj čas Liza najednom gurnu za portijeru pa se oboje nađosmo iza zastora, u takozvanom »erkeru«, to jest u okrugloj prostorijici od samih prozora. Nisam se još ni snašao kad sam začuo poznati glas, zveckanje ostruga i poznate korake.

– Knez Serjoža – prošaptah.

– Jest – prošapta ona.

– Što si se tako uplašila?

– Tako; ne bih nipošto htjela da me vidi...

– *Tiens,* pa valjda on ne oblijeće oko tebe? – osmjehnuh se. – Pokazao bih mu ja onda. Kamo ćeš?

– Hajdemo; idem s tobom.

– Pa zar si se već oprostila?

– Jesam; bunda mi je u predsoblju.

Iziđosmo; na stubištu mi iznenada pade nešto na pamet:

– Znaš, Lizo, možda je on došao da je zaprosi!

– N-nije... neće je on zaprositi... – reče ona tiho, odlučno i polagano.

– Ti ne znaš, Lizo, ja sam se, doduše, danas porječkao s njim – kad su ti već pričali – ali ga, bogami, iskreno volim i želim mu da tu uspije. Odmah smo se i pomirili. Kako smo dobri kad smo sretni... On, vidiš, ima mnogo divnih sklonosti... i human je... Bar donekle... a u rukama takve odlučne i pametne djevojke kakva je Versilovka, posve bi se popravio i usrećio se. Šteta što nemam vremena... ma hajde da te povezem pa ću ti koješta ispričati...

– Neću, idi ti samo, ja moram na drugu stranu. Hoćeš li doći na večeru?

– Doći ću, doći, kao što sam obećao. Čuj, Lizo, jedno đubre, jednom riječju, jedan najodurniji čovjek, neki Stebeljkov, ako ga poznaješ, ima velik utjecaj na njegove poslove... mjenice... ama, jednom riječju, drži ga u šahu i toliko ga je pritegnuo, a on je tako nisko pao da njih dvojica ne vide drugog izlaza nego da on zaprosi Anu Andrejevnu. Nju bi zapravo trebalo upozoriti; uostalom, koješta, ona će poslije sve to već sama urediti. A šta misliš, hoće li ga ona odbiti?

– Zbogom, nemam vremena – odsiječe Liza, a u njenu letimičnu pogledu spazih najednom toliko mržnje da u istom trenu uzviknuh prestrašeno:

– Lizo, mila moja, zašto si takva?

– To nema veze s tobom; nemoj se samo kockati...

– Ah, ti misliš na kockanje! Neću, neću.

– Maloprije si rekao: »kad smo sretni«, znači da si zbilja sretan?

– Strašno, Lizo, strašno! Zaboga, već je prošlo tri sata!... Zbogom, Lizice! Lizočka, draga moja, reci mi smije li čovjek ostaviti ženu da čeka? Je li to dopušteno?

– Misliš kad se urekne sastanak? – osmjehnu se Liza jedva primjetno, nekakvim mrtvim, drhtavim osmijehom.

– Daj mi ruku da mi posreći.

– Da ti posreći? Moju ruku? Ne dam ti je nizašta!

I brzo ode. Što je najvažnije, uzviknula je to posve ozbiljno. Skočih na saonice.

Jest, jest, baš je ta »sreća« bila tada glavni razlog tome što, kao slijepa krtica, nisam ništa shvaćao ni vidio osim sebe.

ČETVRTO POGLAVLJE

I

Bojim se i pripovijedati dalje. Sve je to bilo tako davno; ali mi sve to i sad dođe kao neki privid. Kako bi mogla onakva žena ureći sastanak onakvu odvratnu balavcu kakav sam tada bio ja? Eto, to je odmah udaralo u oči! Kad sam se rastao s Lizom i pojurio, a srce mi zalupalo, odmah sam pomislio da sam poludio: pomisao na *urečeni* sastanak učinila mi se najednom tako bjelodano besmislena da se teško moglo vjerovati u nju. Pa ipak, nisam nimalo sumnjao; dapače: što mi se bjelodanija činila besmislenost, to sam čvršće vjerovao.

Zabrinjavalo me što je već bilo prošlo tri sata: »Ako mi je urekla sastanak, zar smijem zakasniti?« – mislio sam. Glavom su mi promicala i ovakva glupa pitanja: »Što je sad bolje, da budem hrabar ili plašljiv?« Ali je sve to samo promicalo, jer je u srcu bilo

ono glavno, i to tako nešto što nisam mogao odrediti. Dan prije mi je bila rekla: »Sutra ću biti u tri sata kod Tatjane Pavlovne« – i to je sve. Ali, ponajprije, ona me i kod sebe, u svojoj sobi, uvijek primala nasamu i mogla mi je reći što je god htjela a da ne idemo k Tatjani Pavlovnoj; prema tome, zašto je odredila drugo mjesto, kod Tatjane Pavlovne? I još jedno pitanje: hoće li Tatjana Pavlovna biti kod kuće ili neće? Ako je ovo sastanak, onda Tatjana Pavlovna neće biti kod kuće. A kako se to može postići a da se prije sve ne razjasni Tatjani Pavlovnoj? Dakle, i Tatjana Pavlovna upućena je u tu tajnu? Ta mi se pomisao činila nevjerojatna i nekako poročna, gotovo bezočna.

Najposlije, ona je prosto-naprosto mogla poželjeti da posjeti Tatjanu Pavlovnu, pa mi je to dan prije rekla bez ikakve posebne namjere, a ja sam svašta sebi uobrazio. Pa i rekla mi je to onako usput, nehajno, mirno i nakon vrlo dosadna domjenka, jer sam sve vrijeme dok sam toga dana bio kod nje bio nekako smeten a da nisam ni sam znao zašto: sjedio sam, pentao nešto i nisam znao što da kažem, strašno sam se ljutio i strepio, a ona se, kako se poslije pokazalo, nekamo spremala pa se, očito, obradovala kad sam se stao opraštati. Sva su mi se ta razmišljanja motala po glavi. Napokon sam odlučio da pođem, pozvonim, otvorit će mi kuharica, zapitati ću je: je li Tatjana Pavlovna kod kuće? Ako nije kod kuće, znači da je »sastanak«. Ali nisam ni sumnjao, nisam ni sumnjao!

Ustrčah uza stube i – na stubištu, pred vratima, izgubi se sav moj strah: »Ma hajde« – pomislio sam – »samo neka bude što prije!« Kuharica mi otvori vrata i, onako odvratno flegmatično, reče mi kroz nos da Tatjane Pavlovne nema kod kuće. »A da nema koga drugoga, da tko ne čeka Tatjanu Pavlovnu« – zaustio sam da je zapitam, ali je nisam zapitao. »Bit će bolje da sam pogledam«. Promrmljah kuharici da ću pričekati, pa skinuh bundu i otvorih vrata...

Katerina Nikolajevna sjedila je kraj prozora i »čekala Tatjanu Pavlovnu«.

– Nema je? – upita me iznenada nekako zabrinuto i zlovoljno čim me ugleda. Ni glas ni lice nisu joj se nikako slagali s mojim očekivanjima tako da sam se upravo skamenio na pragu.

– Koga nema? – promrmljah.

– Tatjane Pavlovne! Pa zar vas nisam jučer zamolila da joj kažete da ću doći k njoj u tri sata?

– Ja... nisam je ni vidio.

– Zaboravili ste?

Sjeo sam kao gromom ošinut. Eto, dakle, što je bilo posrijedi! I što je najgore, sve je bilo tako jasno kao dva puta dva, a ja... ja sam i dalje uporno vjerovao.

– I ne sjećam se da ste me zamolili da joj što kažem. Pa i niste me zamolili: naprosto ste rekli da ćete doći u tri sata – odbrusih nestrpljivo. Nisam je gledao.

– Ah! – uskliknu ona odjednom. – Pa ako ste zaboravili da joj kažete, a znali ste da ću ja biti ovdje, zašto ste onda došli?

Dignuh glavu: na njenu licu ne bijaše ni podsmijeha ni srdžbe, nego tek onaj njen vedri, veseli smiješak i nekakva izrazita nestašnost – njen obični izraz, uostalom – gotovo djetinja nestašnost. »Eto vidiš, konačno sam te ulovila: što ćeš sad reći?« – kao da joj je govorilo lice.

Nisam joj htio odgovoriti, već sam ponovo oborio oči. Šutnja je potrajala oko pola minute.

– Dolazite li od tate? – priupita me iznenada.

– Dolazim od Ane Andrejevne, kod kneza Nikolaja Ivanoviča nisam uopće bio... i vi ste to znali – dodah iznenada.

– Da vam se nije što dogodilo kod Ane Andrejevne?

– To će reći da sam sad nalik na luđaka? Ama, bio sam nalik na luđaka i prije nego što sam bio kod Ane Andrejevne.

– I niste se opametili kod nje?

– Ne, nisam se opametio. Kod nje sam, osim toga, čuo da se udajete za baruna Bjoringa.

– Je li vam to ona rekla? – postade najednom radoznala.

– Nije, ja sam njoj rekao, a čuo sam kako je to Naščokin rekao knezu Sergeju Petroviču kad je bio kod njega u posjetu.

Svejednako nisam dizao očiju; da sam je pogledao, obasjala bi me bila svjetlost, radost, sreća, a nisam htio biti sretan. Žalac ogorčenja zario mi se bio u srce, pa sam u hipu donio veliku odluku. Zatim sam najednom počeo govoriti, jedva se sjećam što. Zadihao sam se bio pa sam nekako mrmljao, ali sam već smiono gledao. Srce mi je lupalo. Govorio sam o nečemu što se nije ni na šta odnosilo, uostalom, možda sam govorio i suvislo. Isprva me slušala smiješeći se onim svojim jednakim, strpljivim smiješkom koji joj nije nikad silazio s lica, ali se u njenu upornu pogledu postupno javljalo iznenađenje, a onda čak i strah. Smiješak joj nije još silazio s lica, ali kao da je i on na časove podrhtavao.

– Što vam je? – priupitah je iznenada, pošto sam opazio da je sva uzdrhtala.

– Bojim vas se – odgovori mi gotovo uznemireno.

– Zašto onda ne odete? Kako, eto, nema Tatjane Pavlovne, a znate da neće ni doći, treba, dakle, da ustanete i odete?

– Htjela sam je pričekati, ali sad... zbilja...

Već se pripodignu.

– Nemojte, nemojte, sjednite – zadržah je. – Eto, opet ste zadrhtali, ali se smiješite, iako vas je strah... Uvijek se smiješite. Eto, sad ste se zaista nasmiješili...

– Niste li vi u bunilu?

– Jesam.

– Ja se bojim... – šapnu ona opet.

– Čega?

– Da ćete vi... stati razbijati zid... – nasmiješi se ona opet, ali se već istinski prepala.

– Ne mogu više podnositi taj vaš smiješak!...

I opet stadoh govoriti. Baš kao da sam letio. Kao da me nešto tjeralo. Nikad, nikad nisam govorio tako s njom, uvijek sam se plašio. I sad sam se užasno plašio, ali sam govorio; sjećam se da sam joj počeo govoriti o njenu licu. – Ne mogu više podnositi taj vaš smiješak! – uzviknuo sam iznenada. – Zašto sam već u Moskvi zamišljao da ste strašni, velebni i da sipate zlobne društvene fraze? Jest, u Moskvi, već sam onda govorio o vama s Marjom Ivanovnom i predočavao vas sebi... Sjećate li se Marje Ivanovne? Bili ste kod nje. Kad sam putovao ovamo, sanjao sam vas svu noć u vlaku. Ovdje sam prije vašeg dolaska gledao cijeli mjesec vaš portret u kabinetu vašeg oca, ali nisam ništa pogodio. Na vašem se licu ogleda djetinja nestašnost i beskrajna prostodušnost, da znate! Neprestano sam se tome strašno čudio kad sam god dolazio k vama. A i vi znate biti uznositi i satrti čovjeka pogledom: sjećam se kako ste me pogledali kod vašeg oca, kad ste ono doputovali iz Moskve... Tada sam vas vidio, ali da me tko upitao kakvi ste, ne bih znao ništa reći. Ne bih čak znao reći ni koliko ste visoki. Čim sam vas ugledao, obnevidio sam. Na onom portretu uopće niste nalik na sebe: vaše oči nisu tamne, nego svijetle, samo se zbog dugačkih trepavica čine tamne. Vi ste punašni, srednjega rasta, ali je vaša punašnost jedra, lagana, punašnost zdrave seljačke mladojke. Pa i lice vam je posve seljačko, lice seljačke ljepotice – nemojte se vrijeđati, pa to je dobro, to je najbolje – okruglo, rumeno, vedro, odvažno, nasmijano i... snebivljivo lice! Zbilja snebivljivo. Snebivljivo lice u Katerine Nikolajevne Ahmakove! Snebivljivo i čedno, kunem vam se! Još više nego čedno – djetinje! – takvo je vaše lice! Nikako se nisam mogao iščuditi i nikako se nisam prestajao pitati: je li to ta žena? Sad znam da ste vrlo

pametni, ali sam isprva mislio da ste priprosti. Vesele ste ćudi, ali ništa ne uljepšavate... Volim i to što vam smiješak ne silazi s lica: to je moj raj! Volim i vašu mirnoću i to što govorite odmjereno, mirno i gotovo lijeno – baš tu lijenost volim. Kad bi se most srušio pod vama, čini mi se da biste i tada rekli nešto odmjereno i mirno. Mislio sam da ste vrhunac oholosti i strasti, a kad tamo, puna ste dva mjeseca razgovarali sa mnom kao student sa studentom... Nikad nisam mislio da vam je takvo čelo: onisko, kao na kipovima, ali bijelo i nježno kao mramor, pod bujnom kosom. Grudi su vam visoke, hod lagan, neobično ste lijepi, a niste nimalo oholi. Tek sam se sad uvjerio u to, sve do sada nisam vjerovao!

Ona je slušala svu tu nesklapnu tiradu širom otvorenih očiju; vidjela je da i ja dršćem. Nekoliko je puta pridizala ruku u rukavici dražesnom, brižnom kretnjom ne bi li me zaustavila, ali ju je svaki put spuštala u nedoumici i strahu. Kadikad je čak hitro uzmicala cijelim tijelom. Dva-tri puta joj je smiješak opet obasjao lice; u jednom je trenutku porumenjela, ali se pod kraj uistinu prepala i problijedjela. Čim sam na trenutak umuknuo, pružila je ruku i izustila nekako umolno ali ipak staloženo:

– Ne valja tako govoriti... ne smijete tako govoriti...

I najednom je ustala, polako uzela svoj vratni rubac i muf od samurovine.

– Idete? – uzviknuh.

– Zaista vas se bojim... vi zloupotrebljavate... – reče otegnutim glasom, kao da me žali i kori.

– Čujte, neću, bogami, razbijati zid.

– Pa već ste počeli – nije se mogla suzdržati da se ne osmjehne. – Čak ne znam hoćete li me pustiti da prođem? – Čini se da se odista bojala da je neću pustiti.

– Sam ću vam otvoriti vrata, idite, ali znajte da sam donio jednu veliku odluku; pa ako mi želite razgaliti dušu, vratite se, sjedite i saslušajte samo dvije-tri riječi. A ako nećete, idite, sam ću vam otvoriti vrata!

Pogledala me i opet sjela.

– Kako bi neka druga ogorčeno otišla, a vi ste sjeli! – uskliknuh u zanosu.

– Nikad se prije niste usuđivali tako govoriti.

– Prije sam se uvijek plašio. I sad sam došao a da nisam znao što ću vam reći. Mislite li da se sad ne plašim? Plašim se. Ali sam iznenada donio veliku odluku i osjetio da ću je izvršiti. A čim sam donio tu odluku, poludio sam i počeo vam sve ovo govoriti...

Saslušajte me, evo tih mojih dviju-triju riječi: jesam li vaš špijun ili nisam? Odgovorite mi na to pitanje!

Lice joj brzo obli rumenilo.

– Ne odgovarajte mi još, Katerino Nikolajevna, nego saslušajte sve pa onda recite po istini.

U jedan mah sam oborio sve pregrade i poletio u prostranstvo.

II

– Prije dva mjeseca stajao sam ovdje za portijerom ... znate ... a vi ste razgovarali s Tatjanom Pavlovnom o onom pismu. Izletio sam i, onako izbezumljen, izlanuo se. Odmah ste shvatili da nešto znam ... morali ste shvatiti ... tražili ste važan spis i bojali se za njega ... Pričekajte, Katerino Nikolajevna, nemojte još govoriti! Kažem vam sad da su vaše sumnje bile osnovane: taj spis postoji ... naime, postojao je ... ja sam ga vidio; to je vaše pismo Andronikovu, je li?

– Vi ste vidjeli to pismo? – upita me brzo, zbunjena i uzbuđena. – Gdje ste ga vidjeli?

– Vido sam ga ... vidio sam ga kod Krafta ... kod onoga što se ustrijelio ...

– Zbilja? Sami ste ga vidjeli? Što je bilo s njim?

– Kraft ga je razderao.

– Pred vama, vidjeli ste?

– Preda mnom. Rastrgao ga je vjerojatno zato što se bio nakanio ubiti ... Pa tada nisam znao da će se on ustrijeliti ...

– Dakle je uništeno, hvala bogu! – reč ona polako, uzdahnu i prekriži se.

Nisam slagao. Naime, jesam slagao jer je spis bio kod mene, nikad nije ni bio kod Krafta, ali je to bila tek sitnica, a što se tiče onoga glavnog, nisam slagao jer sam se, u času kad sam lagao, zarekao da ću spaliti pismo još iste večeri. Da mi je u tom trenutku bilo u džepu, kunem se da bih ga bio izvadio i vratio joj ga; ali ga nisam imao uza se, bilo mi je u stanu. Uostalom, možda ga i ne bih bio vratio, jer bi me bilo stid da joj tada priznam da je bilo kod mene i da sam ga čuvao toliko vremena, da sam čekao i da joj ga nisam prije vratio. Svejedno: spalio bih ga svakako kod kuće i ne bih slagao! U tom sam trenutku bio nedužan, kunem se!

– A ako je tako – proslijedih gotovo izbezumljen – recite mi:

jeste li me zato mamili, mazili, primali me, što ste naslućivali da znam nešto o tom spisu? Čekajte, Katerino Nikolajevna, nemojte još časak govoriti, dopustite mi da kažem sve do kraja: ja sam sve vrijeme što sam dolazio k vama, sve sam to vrijeme naslućivao da me samo zato i mazite da saznate od mene nešto o tom pismu, da me natjerate da priznam... Pričekajte još časak: naslućivao sam, ali sam patio. Vaša mi je dvoličnost bila nesnosna zato... zato što sam u vama otkrio najplemenitije stvorenje! Otvoreno vam kažem, otvoreno vam kažem da sam bio vaš neprijatelj, ali sam u vama otkrio najplemenitije stvorenje! Sve ste u meni nadvladali u jedan mah. Ali me dvoličnost, naime sumnja da ste dvolični, mučila... Sad se mora sve riješiti, sve razjasniti, kucnuo je čas; ali čekajte još malo, nemojte govoriti, da čujete kako ja gledam na sve to, baš sad, u ovom trenutku; otvoreno vam kažem: ako je i bilo tako, neću se naljutiti... naime, htio sam reći – neću se uvrijediti, jer je to tako prirodno, ma razumijem. Što tu može biti neprirodno i zlo? Vas muči taj spis, naslućujete da taj i taj sve zna, pa šta, mogli ste pižeļjeti da vam taj i taj kaže što zna... U tome nema nikakva zla, baš nikakva. Iskreno vam kažem. Ipak, treba da mi sad nešto kažete... da priznate (oprostite mi na toj riječi). Potrebna mi je istina. Zbog nečega mi je prijeko potrebna! Recite mi, dakle: jeste li me zato onako mazili da saznate od mene nešto o onom spisu... Katerino Nikolajevna!

Govorio sam kao da padam, a čelo mi je gorjelo. Ona me već mirno slušala, štoviše, lice joj je odavalo ganutost; ali me gledala nekako snebivljivo, kao da se srami.

– Jesam, zato – reče polako upo glasa. – Oprostite, kriva sam – dometnu najednom dižući ovlaš ruke prema meni. Sve sam očekivao, samo nisam te dvije riječi; čak ni od nje koju sam već poznavao.

– I kažete mi »kriva sam«! Tako otvoreno: »kriva sam«! – uzviknuh.

– O, već odavno osjećam da sam vam kriva... čak mi je sad drago što je sve izbilo na vidjelo...

– Odavno osjećate? Pa zašto mi niste prije ništa rekli?

– Pa nisam znala ni kako da vam kažem – nasmiješi se ona – naime, i znala bih – nasmiješi se opet – ali sam se nekako sve više sramila... zato što sam vas doista u početku samo radi toga »mamila«, kako ste se izrazili, a poslije mi se ubrzo sve zgadilo... i dojadilo mi sve ono pretvaranje, vjerujte mi! – nadoda gorko. – I sve ono natezanje!

– Pa zašto, zašto me niste tada sasvim otvoreno upitali? Tre-

balo je samo da kažete. »Ma ti znaš za ono pismo, što se pretvaraš?« I bio bih vam odmah sve rekao, odmah sve priznao!

– Pa ja sam vas se... malo bojala. Moram priznati da nisam imala ni povjerenja u vas. Pa i zbilja: ako sam ja mudrovala, i vi ste, bome – doda smješkajući se.

– Jest, jest, bio sam nevaljao! – uzviknuh skrušeno. – Oh, vi još ne znate svu dubinu moga pada!

– Eto već i dubine! Poznajem taj vaš stil – nasmiješi se ona mirno. – To je pismo – nadoda tužno – najžalosniji i najlakoumniji postupak u mom životu. Spoznaja o tom postupku bila mi je vječiti prijekor. Pod utjecajem okolnosti i bojazni posumnjala sam bila u svog dragog, velikodušnog oca. Znala sam da je to pismo moglo dospjeti... u ruke zlih ljudi... imala sam mnogo razloga da tako mislim (izgovori gorljivo), pa sam strepila da se njime ne okoriste, ne pokažu ga tati... a njega se to moglo neobično snažno dojmiti... u njegovu položaju... pa bi me prestao voljeti... Jest – doda gledajući mi ravno u oči, pošto je zacijelo ulovila na trenutak nešto u mom pogledu – jest, bojala sam se i za svoju budućnost: bojala sam se da bi mi on... pod utjecajem svoje bolesti... mogao uskratiti i svoju potporu... I taj je osjećaj igrao neku ulogu, ali sam mu i tu, po svoj prilici, učinila krivo: on je toliko dobar i velikodušan da bi mi, naravno, oprostio. Eto, to je bilo sve. A što sam tako postupala s vama, to mi ne služi na čast – završi pošto se opet najednom zastidjela. – Vi ste me posramili.

– Ama, vi se nemate čega sramiti! – uzviknuh.

– Zaista sam računala... na vašu vatrenost... i priznajem to – izusti ona oborenih očiju.

– Katerino Nikolajevna! Tko, tko vas, recite mi, sili da mi sve to priznate? – uzviknuh kao opijen. – Ama, mogli ste lijepo ustati i dokazati mi, kao što je dva puta dva četiri, najbiranijim izrazima i najobzirnije, da je doduše bilo tako, ali da ipak ničega nije bilo – razumijete li, kao što obično kod vas u visokom društvu postupaju s istinom? Ta ja sam glup i tup, pa bih vam odmah povjerovao, povjerovao bih svemu što biste god rekli! Zar niste mogli tako učiniti? Ne bojite se valjda uistinu mene! Kako ste se mogli tako dobrovoljno poniziti pred jednim skorojevićem, pred jednim bijednim mlacem?

– Sad se bar nisam ponizila pred vama – izusti ona neobično dostojanstveno, jer očito nije shvatila moje uzvike.

– Ma naprotiv, naprotiv! Upravo vam to i tuvim...

– Ah, kako je to bilo ružno i lakoumno od mene! – uskliknu ona prinoseći ruku licu kao da se želi sakriti. – I jučer me bilo sram

pa sam zato i bila onako neraspoložena kad ste bili kod mene... Cijela je tajna u tome – nadoda – što su se sad okolnosti tako stekle da mi je bilo prijeko potrebno da saznam napokon golu istinu o sudbini toga nesretnog pisma, inače sam ga već bila počela zaboravljati... jer vas nisam samo zbog toga primala – dometnu iznenada.

Srce mi uzdrhta.

– Naravno da nisam – nasmiješi se tananim smiješkom – naravno da nisam! Ja... Vrlo ste dobro napomenuli maloprije, Arkadije Makaroviču, da smo nas dvoje često razgovarali kao student sa studentom. Vjerujte mi da je meni katkad i te kako dosadno u društvu; osobito nakon boravka u inozemstvu i svih onih naših obiteljskih nesreća... Sad i malo kud zalazim, i to ne samo iz lijenosti. Često poželim da odem na selo. Ondje bih ponovo pročitala svoje najdraže knjige koje sam već odavno zanemarila, a sad nikako da se nakanim da ih pročitam. Već sam vam govorila o tome. Sjećate se, rugali ste mi se što čitam ruske novine, po dvoje na dan?

– Nisam se vama rugao...

– Naravno, zato što je i vas to isto tako uzbuđivalo, a ja sam vam odavno priznala da sam Ruskinja i da volim Rusiju. Sjećate li se kako smo zajedno neprestano čitali »fakta«, kako ste vi to nazivali (nasmiješi se). Premda ste vrlo često nekako... čudni, katkad biste se tako oduševili da biste uvijek našli pravu riječ, a zanimalo vas je baš ono što je i mene zanimalo. Kad ste »student«, zbilja ste dragi i originalni. Ali vam druge uloge, čini mi se, slabo pristaju – nadoda podsmjehujući se dražesno i previjano. – Sjećate li se kako smo katkad po cijele sate razgovarali samo o brojkama, kako smo računali i mjerili, vodili brigu o tome koliko ima škola kod nas, u kojem se smjeru razvija prosvjeta. Brojili smo ubojstva i krivična djela, uspoređivali ih s dobrim vijestima... htjeli smo znati kamo sve to vodi i što će biti, napokon, od nas samih. Kod vas sam naišla na iskrenost. U visokom društvu s nama, ženama, nikad tako ne razgovaraju. Ja sam prošlog tjedna zapodjela bila razgovor s knezom... vom o Bismarcku zato što me on zaista zanimao, a nisam znala što da mislim, i pomislite, on je sjeo do mene i stao mi tumačiti čak i vrlo opširno, ali sve nekako podrugljivo i baš onako milostivo, što nikako ne trpim, kako obično govore »veliki muževi« s nama, ženama, kad se miješamo u »tuđe poslove«... A sjećate li se kako se nas dvoje umalo ne posvadismo zbog Bismarcka? Vi ste tvrdili da imate svoju ideju koja je »kudikamo čistija« od Bismarckove – nasmija se naje-

dnom. – Srela sam do sada svega dva čovjeka koji su sa mnom govorili potpuno ozbiljno: svoga pokojnog muža, vrlo, vrlo pametna i... ple-me-nita čovjeka – izgovori značajno – i još jednoga – i sami znate koga...

– Versilova – viknuh. Gutao sam svaku njenu riječ.

– Jest; njega sam vrlo rado slušala, pod kraj sam bila s njim potpuno... možda i previše otvorena, a baš mi tada nije povjerovao.

– Nije vam povjerovao!

– Nije, a i inače mi nikad nitko nije vjerovao.

– Ali Versilov, Versilov!

– Ne samo što mi nije povjerovao – izusti ona obarajući oči i smješkajući se nekako čudno – nego je mislio da su u meni »svi poroci«.

– A vi nemate ni jednog!

– Imam, imam ih više.

– Versilov vas nije volio pa vas zato nije ni shvatio – uzviknuh sijevajući očima.

Lice joj se nekako zgrči...

– Ostavite sad to i nemojte mi nikad spominjati... tog čovjeka... – doda gorljivo i neobično odrješito. – A sad dosta; vrijeme je da pođem. – Ustade da pođe. – Pa šta, opraštate li mi ili ne opraštate? – reče gledajući mi pravo u oči.

– Da ja... vama... oprostim! Čujte, Katerino Nikolajevna, i nemojte se ljutiti! Je li istina da se udajete?

– Još se ništa ne zna – reče ona kao da se uplašila nečega, nekako zbunjena.

– Je li on dobar čovjek? Oprostite, oprostite što vas to pitam!

– Jest, vrlo je dobar...

– Nemojte mi više odgovarati, nisam dostojan odgovora! Ma znam ja da vam dodijavam takvim pitanjima! Htio sam samo znati je li on vrijedan poštovanja ili nije, ali ću to već i sam doznati.

– Ma čujte – reče ona prestrašeno.

– Ne, neću, neću. Ostavit ću ga na miru... Nego, evo što ću vam reći: dao vam Bog svaku sreću, kakvu sami sebi želite... zato što ste me sad toliko usrećili, za ovaj jedan jedini sat! Sad ste mi se utisnuli zauvijek u dušu. Stekao sam blago: misao o vašem savršenstvu. Mislio sam da ste podmukli, da grubo koketirate, pa sam bio nesretan... jer nisam mogao povezati tu misao s vama... ovih sam dana razmišljao dan i noć; a najednom sve postaje jasno kao dan! Kad sam dolazio ovamo, mislio sam da ću naći jezuit-

stvo, lukavost, ispitljivu guju, a našao sam čast, veličinu, studenta!... Smijete se? Pa neka, neka! Vi ste sveti, vi se ne možete smijati nečemu što je sveto.

– Ma ne, smijem se samo zato što upotrebljavate tako strašne riječi... Ama, što vam je ta »ispitljiva guja«? – nasmija se ona.

– Danas vam se omakla jedna dragocjena riječ – nastavih zaneseno. – Kako ste samo mogli reći preda mnom da ste »računali na moju vatrenost«? Pa dobro, vi ste svetica i priznajete čak i to, zato što ste uobrazili sebi da ste nešto skrivili, pa ste htjeli sami sebe kazniti... Iako, uostalom, niste ništa skrivili, jer ako ste i učinili nešto, sve što od vas potječe – sveto je! Pa ipak, niste morali izustiti baš tu riječ, taj izraz!... Ta upravo neprirodna prostosrdačnost pokazuje samo vašu savršenu krepost, poštovanje prema meni, povjerenje u mene – klicao sam nesuvislo. – Ma nemojte crvenjeti, nemojte crvenjeti... I tko, tko vas je mogao oklevetati i reći da ste strastvena žena? Oh, oprostite: vidim bolan izraz na vašem licu, oprostite izbezumljenom mlacu njegove nespretne riječi! A i zar su sad važne riječi, izrazi! Zar vi niste iznad svih izraza!... Versilov je jednom rekao da Otelo nije ubio Dezdemonu, a zatim sebe, zato što je bio ljubomoran, nego zato što su mu oduzeli ideal... Ja sam to shvatio jer je i meni danas vraćen moj ideal!

– Previše me hvalite, to nikako ne zavređujem – izgovori ona ganuto. – Sjećate li se što sam vam govorila o vašim očima? – doda vragolasto.

– Da nemam oči nego dva mikroskopa, pa da od svake muhe pravim slona! Ne, tu nema slona!... Šta, odlazite?

Stajala je nasred sobe s mufom i šalom u ruci.

– Ne odlazim, nego ću pričekati dok vi ne odete, pa ću za vama. Napisat ću još dvije-tri riječi Tatjani Pavlovnoj.

– Odmah ću otići, odmah, ali još jedanput: dao Bog da budete sretni, sami ili s onim koga odaberete! A meni – meni je potreban samo ideal.

– Dragi moj, dobri Arkadije Makaroviču, vjerujte mi da ću o vama... Moj otac uvijek kaže za vas: »Onaj dragi, dobri dečko!« Vjerujte mi da ću se uvijek sjećati vaših priča o sirotom dečku koga su ostavili kod tuđih ljudi, i o njegovim maštanjima u samoći... I te kako dobro razumijem kako se razvila vaša duša... Ali sad, premda smo studenti – nadoda smiješeći se umolno i stidljivo i stišćući mi ruku – nećemo se više moći viđati kao prije i, i... to valjda shvaćate?

– Nećemo moći?

– Nećemo moći, dugo nećemo moći... ja sam tome kriva... Uviđam da je to sad potpuno nemoguće... Srest ćemo se koji put kod tate...

»Bojite se 'vatrenosti' mojih osjećaja, ne vjerujete mi?« – bilo mi je na jeziku da uzviknem, ali se ona najednom tako zastidjela preda mnom da su mi riječi zapele u grlu.

– Recite mi – zaustavi me najednom kad sam već bio pred vratima – jeste li vidjeli svojim očima da je... ono pismo... razderano? Sjećate li se dobro toga? Kako ste tada znali da je to baš ono pismo koje sam ja napisala Andronikovu?

– Kraft mi je ispričao njegov sadržaj i čak mi ga je pokazao... Zbogom! Kad god sam bio kod vas u kabinetu, bio sam stidljiv pred vama, a kad biste izišli, najradije bih bio pao na pod i ljubio ono mjesto na kojem je stajala vaša noga... – rekoh odjednom nepromišljeno, ne znajući ni sam kako ni zašto, i brže-bolje iziđoh a da je i ne pogledah.

Pođoh kući; dušu mi obuzimaše zanos. Svašta mi se vrtjelo u glavi kao vihor, a srce mi je bilo prepuno. Dovezavši se do mame, sjetih se najednom kako je Liza nepravedna prema Ani Andrejevnoj, kako je nedavno o njoj govorila okrutno i čudovišno, pa me iznenada zabolje srce radi sviju njih! »Kako su svi oni tvrda srca! Pa i Liza, šta je njoj?« pomislih kad siđoh pred kućom.

Otpustih Matveja i rekoh mu da dođe po mene, u moj stan, u devet sati.

PETO POGLAVLJE

I

Na večeru sam zakasnio, ali još nisu bili sjeli za stol, čekali su me. Možda su zato što sam općenito malokad večerao kod njih, pripravili čak nekakve posebne priloge: iznijeli su sardine kao predjelo i slično. Ali, na moje veliko čudo i žalost, zatekao sam ih sve nekako zabrinute, natmurene: Liza jedva da se osmjehnula kad me ugledala, a mama je bila očito uznemirena; Versilov se smješkao, ali usiljeno. »Da se nisu posvađali?« – pomislih. Uostalom, u početku je sve bilo u redu: Versilov se samo malo namrštio

na juhu s valjušcima, a strašno se nakreveljio kad su iznijeli nadjevene kotlete.

– Treba samo da ja kažem da mi želudac ne podnosi neko jelo, pa da se ono odmah sutradan pojavi na stolu – ote mu se srdit uzvik.

– Ama, šta da izmislim, Andreju Petroviču? Kako da čovjek izmisli neko novo jelo – odvrati mama bojažljivo.

– Tvoja je majka sušta opreka nekim našim novinama kojima je dobro sve što je novo – htjede se Versilov našaliti, biti malo neozbiljniji i prijazniji, ali mu nekako ne pođe za rukom, nego samo još više prestraši mamu koja, naravno, nije ništa razumjela od te usporedbe s novinama, te je gledala sve oko sebe u nedoumici. U taj čas uđe Tatjana Pavlovna, reče da je već povečerala i sjede na divan do mame.

Još nisam bio uspio zadobiti naklonost te osobe; naprotiv, počela me još više napadati za sve i sva. Osobito je bila kivna na mene u posljednje vrijeme: nije mogla da vidi mog kicoškog odijela, a Liza mi je rekla da se malne onesvijestila kad je čula da imam svog fijakerista. Najposlije sam je počeo izbjegavati koliko sam god mogao. Prije dva mjeseca, nakon ustupanja baštine, dotrčao sam bio k njoj da popričamo o Versilovljevu postupku, ali nisam kod nje naišao ni na kakvo razumijevanje; naprotiv, bila je strašno ozlojeđena: nikako joj se nije sviđalo što je Versilov ustupio sve, a ne samo polovicu; meni je pak tada oštro pripomenula:

– Kladila bih se da si ti uvjeren da je on i te novce vratio i onoga izazvao na dvoboj jedino zato da Arkadij Makarovič popravi svoje mišljenje o njemu.

I umalo da nije pogodila: zapravo sam tada nešto slično doista osjećao.

Odmah sam shvatio, čim je ušla, da će bezuvjetno navaliti na mene; čak sam bio pomalo uvjeren da je upravo zato i došla, pa sam se najednom počeo neobično slobodno ponašati; a to mi nije bilo ni teško jer sam još od poslije podne sav sjao od radosti. Napominjem, jednom zauvijek, da mi slobodno vladanje nije nikad u životu pristajalo, nije mi, naime, priličilo, nego me, naprotiv, uvijek sramotilo. Tako se dogodilo i sad: umah sam nešto bubnuo; bez ikakve zle namjere, iz puke lakoumnosti, kad sam opazio da je Liza neraspoložena, najednom sam izvalio a da nisam čak ni pomislio što govorim:

– Jedanput u sto godina ovdje večeram, a eto, ti si, Lizo, kao za pakost, baš neraspoložena!

– Boli me glava – odvrati Liza.

– Ah, zaboga – uplete se Tatjana Pavlovna – pa šta onda što si bolesna? Arkadij Makarovič se udostojao da dođe na večeru, pa moraš plesati i veseliti se.

– Vi ste doista moja pokora, Tatjano Pavlovna; nikad više neću doći ovamo kad vi budete ovdje! – i, iskreno razljućen, lupih šakom o stol; mama se trgnu, a Versilov me čudno pogleda. Odjednom se nasmijah i zamolih ih da mi oproste.

– Tatjano Pavlovna, povlačim ono što sam rekao o pokori – okrenuh se njoj vladajući se i dalje slobodno.

– Nemoj, nemoj – odbrusi mi ona – meni mnogo više laska da budem tvoja pokora, nego obratno, vjeruj mi!

– Dragoviću moj, treba znati podnositi male pokore u životu – promrsi Versilov smješkajući se – bez pokora se ne može ni živjeti.

– Znate li vi da ste katkad strašan natražnjak! – uzviknuh smijući se nervozno.

– To nije važno, dragoviću moj.

– Ama, važno je! Zašto ne kažete magarcu otvoreno da je magarac?

– Ne misliš tu valjda na sebe? Ja, ponajprije, neću i ne mogu nikome suditi.

– Zašto nećete i zašto ne možete?

– I ne da mi se, i gadi mi se. Jedna mi je pametna žena jednom rekla da nemam prava da drugima sudim zato što »ne znam patiti«, a da bi čovjek mogao suditi drugima, treba da patnjom pribavi sebi pravo da sudi. Malo je pretjerano, ali je, kad se primijeni na mene, možda i istina, tako da sam se čak drage volje pokorio tom sudu.

– A da vam to nije rekla Tatjana Pavlovna? – uzviknuh.

– Kako znaš da je ona? – pogleda me Versilov pomalo u čudu.

– Pa pogodio sam po licu Tatjane Pavlovne: najednom se trgla.

Pogodio sam slučajno. To je doista, kako se poslije pokazalo, Tatjana Pavlovna rekla Versilovu dan prije u živu razgovoru. Pa i uopće, ponavljam da sam, onako radostan i čio, naletio na njih u najgori čas; svak je od njih imao svoje vlastite, teške jade.

– Ništa ne razumijem jer je sve to tako apstraktno; i to je vaša osobina: čudo jedno kako vi, Andreju Petroviču, volite govoriti apstraktno; to je egoistična osobina: apstraktno vole govoriti samo i jedino egoisti.

– Nije glupo rečeno, ali me ostavi na miru!

– Ama, dopustite – navaljivao sam i dalje čilo – što znači

»patnjom pribaviti sebi pravo da sudiš«? Tko je pošten, može i suditi – eto kako ja mislim.

– Onda nećeš naći baš mnogo sudaca.

– Jednoga već znam.

– Koga to?

– Upravo sad sjedi i razgovara sa mnom.

Versilov se čudno osmjehnu, nagnu mi se tik nad uho, uhvati me za rame i šapnu mi: »On ti samo laže.«

Ni dan-danas ne znam što je tada mislio, ali je, očito, u tom trenutku bio nekako neobično uznemiren (zbog jedne vijesti, kako sam se poslije dosjetio). Ali je te riječi: »On ti samo laže« izgovorio tako neočekivano i tako ozbiljno, i s takvim čudnim, nimalo vragolastim izrazom na licu, da sam se sav nekako nervozno trgnuo, prepao se, tako reći, i divlje ga pogledao; ali se Versilov brže-bolje nasmijao.

– E pa, hvala bogu! – reče mama, koja se bila prepala što mi on šapće na uho. – A ja sam već pomislila... Ti se, Arkaša, nemoj ljutiti na nas; pametnih ćeš ljudi uvijek naći, ali tko će te voljeti kad nas više ne bude?

– Zato je baš i nemoralna rodbinska ljubav, mama, što je nezaslužena. Ljubav treba zaslužiti.

– Još ćeš je zaslužiti, mi te ovdje volimo i zabadava.

Svi se najednom nasmijaše.

– E pa, mama, možda i niste ciljali, ali ste pogodili zeca! – viknuh smijući se s ostalima.

– A ti si već zbilja uobrazio sebi da te imaju za šta voljeti – okomi se opet Tatjana Pavlovna na mene – a oni ne samo da te utaman vole, nego te vole iako im se gadiš!

– Ma ni govora! – uzviknuh veselo. – Znate li tko mi je, možda, danas rekao da me voli?

– Tjerao je šegu s tobom kad ti je to rekao! – dočeka najednom nekako neprirodno pakosno Tatjana Pavlovna, baš kao da je i očekivala od mene te riječi. – Ma osjetljivu čovjeku, a osobito ženi, mora se zgaditi već sama tvoja duševna nečistoća. Češljaš se na razdeljak, imaš tanko rublje, odijelo ti je sašio Francuz, a sve je to nečisto! Tko te obukao, tko te hrani, tko ti daje novce da igraš na ruleti? Sjeti se od koga te nije stid primati pare?

Mama se bila sva zažarila, nikad prije nisam na njenu licu vidio takva stida. Ja sam se pak sav zgrčio.

– Ako trošim, trošim svoj novac i nikom nisam dužan polagati računa – odbrusih sav zajapuren.

– Kakav svoj novac? Koji svoj novac?

– Ako nije moj, onda je od Andreja Petroviča. On mi neće uskratiti... Uzimao sam od kneza na ime njegova duga Andreju Petroviču...

– Dragoviću moj – najednom će Versilov odlučno – ja nemam ni kopjejke kod njega.

Ta je rečenica bila i te kako značajna. Zanijemjeh. Ma, dakako, kad se sjetim svega svog tadašnjeg, paradoksalnog i bezbrižnog raspoloženja, uvjeren sam da bih se bio izvukao iz škripca kakvim »silno plemenitim« izljevom, ili dopadljivom doskočicom, ili bilo čime, ali sam, najednom, na Lizinu natmurenu licu opazio nekakav pakostan, optužilački izraz, uvredljiv izraz, gotovo porugu, zbog čega baš kao da me neki bijes spopao:

– Čini mi se da vi, milostiva gospojice – obratih se najednom njoj – često posjećujete u kneževu stanu Darju Onisimovnu? Pa ne biste li izvoljeli sami predati knezu evo ovih trista rubalja zbog kojih ste mi danas već toliko zanovijetali!

Izvadih novac i pružih joj ga. Ali, hoćete li mi vjerovati da sam te nedostojne riječi izrekao tada bez ikakve namjere, naime, da nisam uopće ni na šta ciljao. A i nisam mogao ciljati kad u to vrijeme nisam ama baš ništa znao. Možda sam jedino želio da je malo bocnem nečim relativno posve nedužnim, kao da velim, eto tobože neka gospođica, a miješa se u tuđe poslove, pa ne biste li onda izvoljeli, ako baš svakako hoćete da se miješate, da sami potražite toga kneza, mladića, petrogradskog oficira, i predate mu novac, »ako vam se već toliko hoće plesti u poslove mladih ljudi«. Ali kako sam se zaprepastio, kad je, najednom mama ustala, pripriјetila mi prstom i viknula:

– Da se nisi usudio! Da se nisi usudio!

Tome se nisam nipošto nadao od nje pa sam skočio sa stolice, nije da sam se uplašio nego sam osjetio nekakav bol, nekakvu tešku ranu na srcu, jer sam najednom pojmio da se nešto ozbiljno dogodilo. Ali mama nije dugo izdržala: pokrila je lice rukama i brzo izišla iz sobe. Liza je izišla za njom a da me nije ni pogledala. Tatjana Pavlovna gledala me šutke oko pola minute:

– Pa zar si zbilja htio tu nešto podvaliti? – uzviknu zagonetno, gledajući me osupnuto, ali nije dočekala da joj odgovorim, nego je otrčala za njima. Versilov ustade od stola držeći se mrko, gotovo pakosno, i uze u kutu svoj šešir.

– Mislim da uopće nisi tako glup, nego samo bezazlen – promrsi podrugljivo. – Ako se vrate, reci im neka me ne čekaju na kolače: malo ću se prošetati.

Ostadoh sam; iz početka sam bio začuđen, zatim uvrijeđen, a

zatim sam jasno shvatio da sam kriv. Uostalom, nisam znao što sam zapravo skrivio, samo sam nešto naslućivao. Sjedio sam do prozora i čekao. Pošto sam čekao desetak minuta, uzeo sam i ja šešir i pošao gore, u svoju bivšu potkrovnicu. Znao sam da su ondje, to jest mama i Liza, i da je Tatjana Pavlovna već otišla. Doista sam ih i našao kako sjede na mom divanu i nešto šapuću. Čim sam došao, prestale su šaputati. Na moje veliko čudo, nisu se ljutile na mene; bar mi se mama nasmiješila.

– Oprostite, mama – počeh...

– Ma ništa, ništa – presiječe me mama u riječi – samo se volite i nemojte se nikad svađati, pa će vam i Bog dati sreće.

– On mi, mama, neće nikad ništa nažao učiniti, kažem vam! – reče Liza uvjereno i osjećajno.

– Samo da nije bilo te Tatjane Pavlovne, ne bi se ništa ni dogodilo – uzviknuh – gadura jedna!

– Vidite, mama? Čujete li? – pokaza Liza na mene.

– Pazite što ću sad vama dvjema reći – kazah – ako je na svijetu išta gadno, gadan sam samo ja, sve je ostalo divota.

– Arkaša, nemoj se ljutiti, dušo, ali kad bi zbilja prestao...

– Misliš kockati se? Kockati se? Prestat ću, mama; danas idem posljednji put, pogotovo kad je Andrej Petrovič sam i pred svima rekao da on nema kod kneza ni kopjejke. Nećete mi vjerovati koliko se stidim... Uostalom, moram s njim prečistiti račune... Mama, dušo, prošli put sam ovdje rekao... nešto nezgodno... mamice, lupetao sam koješta: ja želim iskreno vjerovati, samo sam se pravio važan, a jako volim Krista...

Prošli put se zaista poveo takav razgovor; mama se bila ozbiljno ražalostila i uznemirila. Kad me sad čula, osmjehnula mi se kao djetetu:

– Krist će, Arkaša, sve oprostiti: oprostit će i tvoje bogohuljenje, a oprostit će i veće grijehe. Krist je otac, Krist ne treba ništa i sjat će čak i u mrklom mraku...

Oprostio sam se s njima i otišao misleći hoću li još iste večeri vidjeti Versilova; trebalo je da svakako porazgovaram s njim, a maloprije nisam mogao. Sve sam nekako mislio da me čeka u mom stanu. Pođoh pješice; poslije jugovine počelo se pomalo smrzavati pa je bilo vrlo ugodno šetati.

II

Stanovao sam nedaleko od Voznesenskoga mosta, u golemoj kući u dvorištu. Gotovo na ulazu u kuću sreo sam Versilova koji je izlazio iz mog stana.

– Došao sam, po običaju, šetajući, do tvog stana pa sam te čak i čekao neko vrijeme kod Petra Hipolitoviča, ali mi je dosadilo. Oni kod tebe vječito se nešto svađaju, danas mu je žena čak legla i plače. Pogledao sam i otišao.

Ozlovoljih se a da ne znam ni sam zašto.

– Svi valjda samo mene posjećujete, nemate nikog drugog u cijelom Petrogradu osim mene i Petra Hipolitoviča?

– Dragoviću moj... pa to nije važno.

– A kamo ćete sad?

– Ne, neću se više vraćati k tebi. Ako hoćeš, hajde da se prošetamo, krasna je večer.

– Da ste vi, umjesto vaših apstraktnih razmatranja, porazgovarali sa mnom ljudski i da ste mi, recimo, bar izdaleka spomenuli to prokleto kockanje, možda ne bih bio ovako zastranio kao budala – rekoh najednom.

– Kaješ se? To je dobro – procijedi on. – Oduvijek sam naslućivao da tebi nije kockanje najvažnije, nego tek pri-vre-meno zastranjenje... Imaš pravo, dragoviću moj, kockanje je svinjarija, a osim toga, možeš i izgubiti.

– I izgubiti tuđe novce.

– A izgubio si i tuđe?

– Vaše sam izgubio. Uzimao sam od kneza na vaš račun. To je, naravno, bilo strašno besmisleno i glupo od mene... to što sam vaše novce smatrao za svoje, ali sam neprestano htio povratiti što sam izgubio.

– Upozoravam te, dragi moj, još jedanput da ja nemam kod njega nikakvih novaca. Znam da je taj mladić i sam u škripcu, pa se ne nadam ničemu od njega, usprkos njegovim obećanjima.

– Ako je tako, onda sam u dvostruko gorem položaju... u smiješnom položaju! I na ime čega da mi on sad još daje pare, a ja da ih primam?

– To je tvoja briga... A zbilja, zar nemaš na ime čega primati od njega pare, a?

– Osim drugarstva...

– Dobro, osim drugarstva? Zar nema ničega zbog čega bi

smatrao da možeš primati od njega pare, a? Recimo, iz ne znam kakvih obzira?

– Kakvih obzira? Ne razumijem.

– Još bolje što ne razumiješ, i moram ti priznati, mili moj, da sam bio uvjeren da je tako, *Brisons-là, mon cher,*[1] i potrudi se nekako da se ne kockaš.

– Da ste mi to bar prije rekli! Pa i sad mi govorite nekako bi – ne bi.

– Da sam ti prije rekao, samo bismo se bili posvađali, i ne bi me onako rado navečer primao. I znaj, dragi moj, da svi ti spasonosni prethodni savjeti nisu ništa drugo nego zavlačenje u tuđu savjest na tuđ račun. Dosta sam zavirivao u savjest drugih ljudi, ali sam na kraju krajeva odatle iznio samo zvrčke i podsmijehe. Meni se, naravno, fućka za zvrčke i podsmijehe, ali je tu najvažnije to što takvim postupkom ništa ne postižeš: nitko te neće poslušati, ma koliko se nametao... a svima ćeš samo omrznuti.

– Drago mi je što ste prestali sa mnom govoriti o apstraktnim predmetima. Htio bih vas još nešto pitati, odavno sam htio, ali sve nekako nisam mogao. Dobro je što smo na ulici. Sjećate li se one večeri kod vas, one posljednje večeri, prije dva mjeseca, kad smo nas dvojica sjedili kod mene »u lijesu« i kad sam vas ispitivao o mami i o Makaru Ivanoviču – sjećate li se kako sam se tada prema vama »slobodno ponašao«? Zar se smjelo dopustiti sinu balavcu da onako govori o svojoj majci? I šta? Niste ni jednom jedinom riječcom pokazali da ne dopuštate: dapače, i sami ste se »oslobodili«, pa ste mi tako dali još veću slobodu.

– Dragoviću moj, meni je i te kako drago što čujem od tebe... za takve osjećaje... Jest, dobro se sjećam, doista sam se tada nadao da će ti rumenilo obliti lice i, ako sam ti popuštao, to je možda bilo baš zato da te dotjeram do te granice...

– I samo ste me tada prevarili i još više zamutili čisti izvor u mojoj duši! Jest, ja sam kukavan mladac i na časove ni sam ne znam što je zlo, a što dobro. Da ste mi tada pokazali bar donekle put, bio bih se dosjetio i odmah pošao pravim putem. A vi ste me tada samo ozlojedili.

– *Cher enfant,* oduvijek sam naslućivao da ćemo se nas dvojica, ovako ili onako, jednom ipak složiti: to ti je »rumenilo« sad oblilo lice samo od sebe i bez mojih naputaka, a kunem ti se da je tako za tebe bolje... Zapazio sam da si ti, dragoviću moj, u

[1] Prekinimo sad tu, dragi moj!

posljednje vrijeme mnogo naučio... nisi valjda u društvu s onim bijednim knezom?

– Nemojte me hvaliti, to ne volim. Nemojte da mi u srcu ostane teška sumnja da me hvalite kao jezuit, na štetu istine, da ne biste izgubili moju naklonost. A u posljednje vrijeme... vidite... zalazio sam k ženama. Znate li da sam vrlo lijepo primljen, na primjer, kod Ane Andrejevne?

– To sam čuo od nje same, dragoviću moj. Jest, ona je vrlo draga i pametna. *Mais brisons-là, mon cher.* Danas se osjećam upravo gadno – je li to čamotinja, što li? Pripisujem to hemoroidima. Kako je kod kuće? Sve po starom? Ti si se, dakako, pomirio s njima pa ste se izgrlili? *Cela va sans dire.*[1] Katkad me obuzme neka tuga kad idem k njima, čak i nakon najneugodnije šetnje. Koji put, bogami, idem i po kiši zaobilaznim putem, samo da se što kasnije vratim pod njihovo okrilje... O bože, kako je dosadno, kako je dosadno!

– Mama...

– Tvoja je majka najsavršenije i najdivnije stvorenje, *mais*... Jednom riječju, ja ih vjerojatno nisam vrijedan. A zbilja, što im je danas? Ovih su dana sve do jedne nekakve takve... Ja se, znaš, uvijek trudim da se ne obazirem, ali se danas kod njih ondje nešto zapetljalo... Zar nisi ništa opazio?

– Ne znam ništa pouzdano i čak ne bih bio ništa zapazio da nije bilo one proklete Tatjane Pavlovne koja ne može da ne ujeda. Imate pravo: kod njih se nešto događa. Danas sam Lizu zatekao kod Ane Andrejevne; ona je i kod nje bila nekako... čak me iznenadila. Vi valja znate da je Ana Andrejevna prima?

– Znam, dragoviću moj. A ti... kad si bio danas kod Ane Andrejevne, naime, točno – u koliko sati? To treba da znam radi nečega.

– Od dva do tri. I, pomislite, kad sam odlazio, došao je knez...

Tada sam mu ispripovjedio o svom posjetu sve do u tančine. On me šutke saslušao; na moje riječi da će knez možda zaprositi Anu Andrejevnu nije izustio ni riječi; na moje oduševljeno hvaljenje Ane Andrejevne promrsio je opet da je »draga«.

– Uspio sam je neobično iznenaditi danas kad sam joj saopćio najnoviju vijest iz visokog društva da se Katerina Nikolajevna Ahmakova udaje za baruna Bjoringa – rekoh iznanada, kao da mi se otelo.

– Je li? A pomisli, ona je meni tu istu »vijest« saopćila još

[1] To se razumije samo po sebi.

ranije, prije podne, to jest mnogo prije nego što si je ti mogao iznenaditi.

– Ma nemojte? – stadoh kao ukopan. – Pa od koga je ona već mogla doznati? Ma, uostalom, šta ja to pričam? Dakako da je mogla doznati prije mene, ali opet zamislite: slušala me baš kao da to prvi put čuje! Uostalom... uostalom, šta ja to pričam? Živjela širokogrudnost! Treba biti širokogrudan u priznavanju karaktera, nije li tako? Ja bih, na primjer, odmah sve izbrbljao, a ona lijepo zatvori u tabakeru... Pa neka, neka, nije ona zato ništa manje divno stvorenje i izvanredan katakter!

– Ama, svakako, sto ljudi – sto ćudi! A najoriginalnije je od svega to što ti izvanredni karakteri mogu katkad i te kako neobično zaskočiti čovjeka; pomisli, Ana Andrejevna me danas najednom zaprepastila pitanjem volim li ja Katerinu Nikolajevnu Ahmakovu ili ne volim.

– Kakvo čudnovato i nevjerojatno pitanje! – uzviknuh, ponovo preneražen. Čak mi se zamaglilo pred očima. Nikad prije nisam još zapodjeo razgovor s njim o tome, a eto, sad on sam...

– A kako je obrazložila to svoje pitanje?

– Nikako, dragoviću moj, baš nikako; tabakera se odmah još bolje zatvorila, a pazi, što je najvažnije, nikad nisam dopuštao čak ni mogućnost takvih razgovora s njom, pa ni ona... Uostalom, i sam kažeš da je poznaješ, pa možeš zamisliti kako joj priliči takvo pitanje... Ne znaš li možda što joj je bilo?

– Isto sam toliko zaprepašten koliko i vi. Da nije posrijedi kakva radoznalost, ili možda šala?

– Ma, naprotiv, najozbiljnije me pitala, i to nije pitala, nego gotovo, tako reći, zahtijevala da joj odgovorim, i to, očito, u neke izvanredne i određene svrhe. Hoćeš li ići k njoj? Ne bi li mogao što saznati? Čak bih te zamolio, znaš...

– Ali kako je mogla, što je najvažnije, kako je samo mogla pomisliti da vi volite Katerinu Nikolajevnu! Oprostite, još se nikako ne mogu oporaviti od zaprepaštenja. Ja se nikad, nikad nisam usudio da govorim s vama o tome ili o bilo čemu sličnom...

– I to je bilo pametno od tebe, dragoviću moj!

– Vaše nekadašnje avanture i vaši odnosi – već je, naravno, sama ta tema nedolična za naše razgovore, i bilo bi čak glupo od mene da je načinjem; ali sam baš u posljednje vrijeme, ovih dana, nekoliko puta uzviknuo u sebi: da ste ikad voljeli tu ženu, bar na trenutak, nikad se ne biste onako grdno prevarili u svom mišljenju o njoj kao što ste se poslije prevarili! Ono što se dogodilo – to znam: znam za vaše uzajamno neprijateljstvo i za vašu odbojnost,

tako reći međusobnu, koju osjećate jedno prema drugome, čuo sam, čak i previše, već sam u Moskvi čuo, ali je baš to najbolji primjer snažne odbojnosti, snažna neprijateljstva, upravo *osjećaja suprotnog ljubavi,* a Ana Andrejevna vas najednom pita: »Volite li je?« Zar je zbilja tako neupućena? Čudnovato! Ona se rugala, uvjeravam vas da se rugala!

– Ali primjećujem, dragoviću moj – zazvuča najednom nešto nervozno i prisno u njegovu glasu, nešto što me dirnulo u srce i što se tek kadikad javljalo u njega – primjećujem da i ti s prevelikim žarom govoriš o tome. Maloprije si rekao da svraćaš k ženama... meni je, naravno, nekako neprilično... kako si se ti izrazio, da te ispitujem o tome... Ali nije li i ta žena među tvojim novim prijateljima?

– Ta je žena... – zadrhta mi iznenada glas. – Čujte, Andreju Petroviču, čujte, ta je žena ono što ste vi danas kod kneza govorili o »živom životu« – sjećate li se? Rekli ste da je živi život nešto toliko neposredno i jednostavno, nešto što nas toliko neposredno prati da upravo zbog te neposrednosti i jasnoće ne možemo povjerovati da je baš to ono što cijeli život tako uporno tražimo... I, eto, takvim ste pogledom vi dočekali i idealnu ženu, i u savršenstvu, u idealu vidjeli »sve poroke«. Eto tako!

Čitalac može i sam prosuditi koliko sam bio izbezumljen.

– »Sve poroke«! Oho! Taj mi je izraz poznat! – uskliknu Versilov. – Pa ako si već dotle dotjerao da si doznao za taj izraz, nije li vrijeme da ti čestitam na nečemu? To označava takvu intimnost među vama da ću te morati možda čak pohvaliti za skromnost i čuvanje tajne, za što je malo koji mladić sposoban...

U glasu mu je treperio prijazan, prijateljski, umiljat smijeh... bilo je nekog poticanja i prijaznosti u njegovim riječima, na njegovu vedru licu, koliko sam u mraku mogao opaziti. Bio je neobično uzbuđen. I nehotice sam sav zasjao.

– Skromnost, čuvanje tajne! Ma ni govora, ni govora! – klicao sam crveneći se i u isti mah mu stezao ruku, koju sam nekako uspio uhvatiti i nisam je više ispuštao a da nisam to ni primjećivao. – Ama, nipošto!... Ukratko, nemate mi na čemu čestitati, i među nama se nikad, nikad ne može ništa dogoditi – govorio sam bez daha i letio, i tako mi se letjelo, tako mi je bilo ugodno – znate... pa neka bude jedanput ovako, jedan jedini put! Vidite, zlato, dobri moj tata – dopustit ćete mi da vas zovem tata – ne samo otac sa sinom, nego nitko ne bi smio govoriti s nekom trećom osobom o svojim odnosima s nekom ženom, čak ni o najnevinijim odnosima! Štoviše, što su odnosi neviniji, to mora biti stroža za-

brana! To je ogavno, to je neotesano, jednom riječju – tu se ne može govoriti o osobi povjerenja! Ali ako nema ničega posrijedi, ama baš ničega, onda se valjda smije govoriti, je li?

– Kako ti srce nalaže.

– Jedno nepristojno, vrlo nepristojno pitanje: vi ste valjda upoznali mnogo žena u svom vijeku, doživjeli svakakvih pustolovina?... Mislim općenito, općenito, ne mislim ni na koga posebice! – crvenio sam se i zagrcavao od zanosa.

– Recimo da se i griješilo.

– E pa, evo onda jednog slučaja, a vi mi ga razjasnite, kao iskusniji čovjek: najednom vam jedna žena kaže na rastanku, onako usput, gledajući u stranu: »Sutra u tri sata bit ću tu i tu...« pa recimo, kod Tatjane Pavlovne – oteh se i napokon poletjeh. Srce mi zalupa i stade; čak sam zastao u govoru, nisam mogao dalje. On me napeto slušao.

– I eto me sutradan u tri sata kod Tatjane Pavlovne, dolazim i mislim ovako: »Otvorit će mi kuharica« – poznajete njezinu kuharicu? – »pa ću je najprije zapitati je li Tatjana Pavlovna kod kuće. Pa ako kuharica kaže da Tatjana Pavlovna nije kod kuće, ali da je čeka nekakva gošća« – što onda treba da mislim, recite mi ako ste... Ukratko, ako ste...

– Prosto-naprosto da ti je urekla sastanak. Pa valjda je i bilo tako? I to je bilo danas? Je li?

– Ma nije, nije, nije, ni govora, ni govora! Bilo je, ali nije bilo to; sastanak, ali ne radi toga, i to vam odmah kažem da ne bih ispao hulja, bilo je, ali...

– Dragoviću moj, sve to postaje toliko zanimljivo da ti predlažem...

– I ja sam nekad davao prosjacima po deset i dvadeset pet kopjejaka. Za jednu čašicu! Samo nekoliko kopjejaka moli poručnik, prosi bivši poručnik! – ispriječi nam se najednom na putu visoka prilika nekog prosjaka, možda doista umirovljena poručnika. Najzanimljivije je bilo što je bio čak vrlo dobro obučen za svoje zanimanje, a pružao nam je ruku.

III

Namjerno neću da izostavim tu dozlaboga bijednu zgodu o kukavnom poručniku zato što sad ne mogu Versilova zamisliti bez

svih, pa i najmanjih pojedinosti toga događaja, koji je za njega bio koban. Koban a da to nisam ni znao!

– Ako nas, milostivi gospodine, ne ostavite na miru, odmah ću pozvati policiju – povisi Versilov iznenada nekako neprirodno glas zaustavljajući se pred poručnikom. Nikad ne bih očekivao da će se takav filozof tako razljutiti zbog tako neznatna razloga. I nemojte zaboraviti da smo prekinuli razgovor na mjestu koje je za njega bilo najzanimljivije, kao što je i sam kazao.

– Pa zar nemate ni pišljive petice? – prodere se grubo poručnik i odmahnu rukom. – Pa koja bitanga nema danas petice? Gadovi! Hulje! Nosi dabrovinu, a pravi državno pitanje zbog jedne petice!

– Policija! – viknu Versilov.

Ali nije ni trebalo vikati; policajac je baš stajao na uglu pa je i sam čuo kako nas poručnik grdi.

– Molim vas da posvjedočite da me je ovaj vrijeđao, a vas ću zamoliti da pođete s nama na policiju – reče Versilov.

– E – e, meni je svejedno, ne možete mi baš ništa dokazati! A pogotovo nećete dokazati da ste pametni!

– Držite ga na oku, gospodine, i vodite nas – završi Versilov neumoljivo.

– Ma zar ćemo zbilja na policiju? Pustite ga do vraga! – šapnuh mu.

– Moramo, dragi moj! Ta drskost na našim ulicama pretvara se već u pravi nered, a kad bi svak izvršavao svoju dužnost, bilo bi svima bolje. *C'est comique, mais c'est ce que nous ferons.*[1]

Prvih stotinjak koraka poručnik se silno žestio; hrabrio je sam sebe i junačio se; tvrdio je da se »tako ne može«, da je sve to »zbog jedne petice« i slično. Ali je napokon stao šaputati nešto policajcu. Policajac, razborit čovjek i, očito, protivnik sličnih natezanja, bio je, čini se, na njegovoj strani, ali samo donekle. On mu je na njegova pitanja potiho mrmljao da se »sad više ne može ništa«, da se »sad već zakuhalo« i da »jedino možda kad biste se vi, na primjer, ispričali, a gospodin pristao da primi ispriku...«

– Ma ču-u-ujte, milostivi gospodine, ma kamo to idemo? Pitam ja vas kamo smo to pošli i u čemu je tu vic? – zaviče poručnik. – Ako nesretan čovjek u svojoj nevolji pristaje da vam se ispriča... ako vam je, napokon, stalo da ga ponizite... Ma, do vraga, nismo valjda u salonu, nego na ulici! Za ulicu je i ovakva isprika dovoljna...

[1] To je komično, ali ćemo baš to učiniti.

Versilov stade i najednom prasnu u smijeh; već sam bio pomislio da je samo zbijao šalu, ali nije bilo tako.

– Sve vam opraštam, gospodine oficiru, i vjerujte mi da ste sposoban čovjek. Postupajte tako i u salonu – uskoro će to i za salon biti posve dovoljno, a zasad, evo vam dvije dvadesetice, popijte i pojedite nešto; oprostite, gospodine policajce, što sam vas uznemirio, odužio bih se i vama za vaš trud, ali ste vi sad tako plemenito raspoloženi... Dragoviću moj – okrenu se meni – tu ima jedna prčvarnica, zapravo strašna jazbina, ali se čovjek može u njoj napiti čaja, pa bih ti predložio... eto, tu je blizu, hajdemo.

Ponavljam, nisam ga još vidio tako uzrujana, premda mu je lice bilo radosno i ozareno; ali sam opazio, kad je iz novčarke vadio dvije dvadesetice da ih dade oficiru, da mu ruke дršću, a prsti ga uopće ne slušaju, tako da je napokon zamolio mene da ih izvadim i dadem poručniku; ne mogu to zaboraviti.

Doveo me u jednu malu gostionicu na kanalu, u podrumu. Gostiju je bilo malo. Svirao je raskladen promukao vergl, zaudaralo je na zamazane ubruse; sjeli smo u kut.

– Ti možda i ne znaš? Volim katkad iz dosade... iz strašne duhovne dosade... svraćati u evo ovakve jazbine. Ovaj namještaj, ova mucava arija iz *Lucije,* ovi konobari u upravo nedoličnim ruskim odijelima, ovaj dim od krdže, ova dreka iz sobe za biljar – sve je to toliko otrcano i prozaično da graniči gotovo s fantastičnim. E pa, šta je, dragi moj? Onaj Marsov sin prekinuo nas je, čini mi se, na najzanimljivijem mjestu... A evo i čaja; volim ovaj čaj ovdje... Zamisli, Petar Hipolitovič počeo je maloprije najednom uvjeravati onoga drugog kozičavog podstanara da je u engleskom parlamentu, u prošlom stoljeću, bila imenovana posebna komisija pravnika da prouči cijeli Kristov proces pred vrhovnim svećenikom i Pilatom, jedino zato da se sazna kako bi to sad bilo po našim zakonima, i da je sve bilo obavljeno najsvečanije, s braniteljima, javnim tužiocima i ostalim... i da je porota morala proglasiti Krista krivim... Čudo jedno! Onaj se blesavi podstanar stao prepirati s njim, rasrdio se i posvađao i kazao da će se sutra odseliti... gazdarica se rasplakala jer gubi prihod... *Mais passons.*[1] U ovim gostionicama ima ponekad slavuja. Znaš li onu staru moskovsku pričicu à la Petar Hipolitovič? Pjeva slavuj u jednoj gostionici u Moskvi, ulazi trgovac tipa »pazi da mi se ne zamjeriš« i pita pošto slavuj. – »Sto rubalja.« – »Ispecite mi ga i donesite!« – Ispekoše ga i donesoše. »Otcapari mi za deset kopje-

[1] Ali dosta o tome.

jaka!« Jedanput sam to ispričao Petru Hipolitoviču, ali mi on nije vjerovao, čak je bio ogorčen...

Mnogo je još govorio. Navodim ove odlomke samo kao primjere. Neprestano mi je upadao u riječ, čim bih zaustio, te bi mi počeo pričati nekakvu posve drugu i neumjesnu budalaštinu; govorio je uzbuđeno, radosno; smijao se svačemu, čak se cerekao, što nisam nikad prije vidio da čini. Nadušak je popio šalicu čaja i ponovo natočio. Sad mi je jasno: tada mu je bilo kao čovjeku koji je primio drago, zanimljivo i dugo očekivano pismo, pa ga je stavio preda se i namjerno ga ne otvara, naprotiv, dugo ga vrti u rukama, pregledava omotnicu, žig, ide u drugu sobu da nešto obavi, jednom riječju, odgađa onaj najzanimljiviji trenutak za koji zna da mu neće izmaći, a sve to da bi što više uživao.

Sve sam mu, dakako, ispripovjedio, sve od sama početka, pripovijedao sam mu valjda cijeli sat. A kako je i moglo biti drukčije; već sam maloprije žudio da govorim. Počeo sam od našeg prvog susreta, onda kod kneza, kad je ona doputovala iz Moskve; zatim sam ispripovjedio kako se sve to postepeno zbivalo. Nisam ništa izostavio, a i nisam mogao izostaviti; sam me navodio, sam pogađao, sam me napućivao. Na mahove mi se činilo da se zbiva nešto fantastično, da je on sjedio ili stajao negdje za vratima kad sam god bio kod nje u ta dva mjeseca; unaprijed je znao za svaku moju gestu, za svaki moj osjećaj. Neizmjerno sam se naslađivao tim svojim ispovijedanjem zato što sam zapažao kod njega sasvim iskrenu blagost, vrlo duboku psihološku pronicavost, izvanrednu sposobnost da odmah pogodi što hoću da kažem. Slušao me osjećajno, kao žena. Što je najvažnije, umio se tako držati da se ničega nisam stidio; katkad bi me iznenada prekinuo u pričanju zbog neke pojedinosti; često me prekidao i nervozno govorio: »Nemoj zaboravljati sitnice, najvažnije je da ne zaboravljaš sitnice, što je neka značajka sitnija, to je katkad važnija.« I tako me nekoliko puta prekidao u pričanju. Dakako da sam počeo s visoka, prema njoj s visoka, ali sam ubrzo sveo pripovijedanje na istinu. Iskreno sam mu ispričao kako sam bio spreman da poljubim ono mjesto na podu na kojem je stajala njena noga. Najljepše je, najbolje je bilo to što je on i te kako dobro shvatio da se »može strahovati zbog jednog spisa«, i usprkos tome ostati neporočno i besprijekorno stvorenje kakva se ona toga dana pokazala preda mnom. I te kako je dobro shvatio riječ »student«. Ali kad sam već bio pri kraju, opazio sam da mu je, usprkos njegovu dobru osmijehu, počelo na trenutke izbijati iz pogleda nešto odviše nestrpljivo, nešto, rekao bih, rastreseno i trpko. Kad sam došao do

»spisa«, pomislio sam: »da mu kažem sve po istini ili da ne kažem?« – i nisam mu rekao, ma koliko da sam bio zanesen. To ističem ovdje da ne zaboravim dok sam god živ. Protumačio sam mu to isto onako kao i njoj, to jest s pomoću Krafta. Oči su mu se užagrile. Čudna mu bora preletjela čelom, vrlo zloslutna bora.

– Sjećaš li se dobro, dragi moj, što se tiče toga pisma, da ga je Kraft spalio na svijeći? Da se ne varaš?

– Ne varam se – ustvrdih.

– Radi se o tome da je njoj to pisamce i te kako važno i, samo kad bi ga ti danas imao u rukama, mogao bi još danas... – Ali što bih »mogao«, nije rekao do kraja. – I što, nije sad kod tebe?

Uzdrhtao sam u sebi, ali se to nije moglo vidjeti. Nisam se ničim odao, nisam ni trepnuo; ali još nisam htio povjerovati u njegovo pitanje:

– Kako, nije kod mene? Da je *sada* kod mene? Pa kako kad ga je Kraft tada spalio?

– Je li? – upro je u mene užagren, ukočen pogled, pogled koji sam dobro zapamtio. Smješkao se, uostalom, ali je odjednom nestalo sve njegove dobroćudnosti i sve ženskosti u izrazu, a pojavilo se nešto neodređeno i poremećeno; bivao je sve rastreseniji i rastreseniji. Da je tada bolje vladao sobom, baš onako kako je vladao do toga trenutka, ne bi mi bio zadao to pitanje o mom spisu; zadao ga je zacijelo zato što je i sam bio izbezumljen. Uostalom, sad tek mislim ovako, a tada nisam tako brzo pronikao u tu promjenu na njemu; još sam svejednako letio, a u duši mi je odzvanjala ona ista glazba. Ali sam mu bio sve ispripovjedio i sad sam ga gledao.

– Zbilja čudnovato – reče napokon, pošto sam mu ispričao sve do amena – pravo čudo, dragoviću moj: kažeš da si bio ondje od tri do četiri i da Tatjana Pavlovna nije bila kod kuće?

– Točno od tri do četiri i pol.

– A zamisli, ja sam navratio k Tatjani Pavlovnoj točno u tri i pol, na minutu točno, i ona me dočekala u kuhinji; gotovo joj uvijek dolazim stražnjim stubištem.

– Kako, dočekala vas je u kuhinji? – viknuh i zabacih se na stolici od zaprepaštenja.

– Jest, i rekla mi je da me ne može primiti; ostao sam kod nje svega dvije-tri minute, a svratio sam samo zato da je pozovem na večeru.

– Možda se bila upravo vratila odnekud?

– Ne znam; uostalom, neće biti. Bila je u kućnoj haljini. To je bilo točno u tri i pol.

– Ali... zar vam Tatjana Pavlovna nije rekla da sam kod nje?

– Ne, nije mi rekla da si kod nje... Inače bih znao i ne bih te ni pitao.

– Čujte, to je jako važno...

– Jest... kako se uzme; pa ti si čak problijedio, dragoviću moj; ma, uostalom, zašto bi to bilo baš toliko važno?

– Našalili su se sa mnom kao s djetetom!

– Naprosto se »pobojala tvoje vatrenosti«, kao što ti je sama rekla, pa se lijepo zaštitila Tatjanom Pavlovnom.

– Ama, zaboga, kakva je to bila podvala! Ta čujte, dopustila je da joj sve ono kažem pred trećom osobom, pred Tatjanom Pavlovnom, koja je, po svoj prilici, čula sve što sam rekao! To je... to je užasno čak i pomisliti!

– *C'est selon, mon cher.*[1] A osim toga si sam maloprije spomenuo da treba »širokogrudno« gledati općenito na žene i uzviknuo »Živjela širokogrudnost!«

– Da sam ja Otelo, a vi Jago, ne biste mogli bolje... uostalom, vidite da se smijem! Ne može tu biti nikakva Otela zato što nema nikakvih sličnih odnosa. Pa kako se ne bi čovjek smijao! Neka! Ipak vjerujem u ono što je visoko iznad mene i ne gubim svoga ideala!... Ako se i našalila sa mnom, opraštam joj. Našalila se s kukavnim mlacem – pa neka! Pa i nisam ja ništa izigravao, a student – student je ipak bio i ostao, bez obzira na sve, u njenoj je duši bio, u njenu je srcu bio, postoji i postojat će! Dosta! Čujte, što mislite kako bi bilo da odem sad odmah do nje da saznam svu istinu, ili da ne odem?

Govorio sam da se »smijem«, a suze su mi bile u očima.

– Pa šta? Idi, dragoviću moj, ako hoćeš.

– Nekako kao da sam uprljao sebi dušu time što sam vam sve to ispričao. Nemojte se ljutiti, zlato, ali o ženama, ponovo vam kažem, o ženama ne treba govoriti nekoj trećoj osobi; osoba povjerenja neće ništa shvatiti. Ni sam anđeo neće shvatiti. Ako cijeniš ženu, ne povjeravaj se nikome, ako cijeniš sebe, ne povjeravaj se nikome! Sad više ne cijenim sebe. Do viđenja; neću nikad sebi oprostiti...

– Prestani, dragoviću moj, pretjeruješ! Pa i sam kažeš da »nije ničega bilo«.

Izišli smo na kanal i počeli se opraštati.

– Pa zar me zbilja nikad nećeš poljubiti od srca, kao dijete, kao

[1] Kako se uzme, dragi moj.

sin oca? – reče mi, a glas mu nekako čudno podrhtavaše. Žarko ga poljubih.

– Dragi moj ... budi uvijek tako čiste duše kao što si sad!

Nikad ga još nisam bio poljubio, nikad nisam ni u snu pomislio da bi on to mogao poželjeti.

ŠESTO POGLAVLJE

I

»Dakako da ću otići do nje!« – odlučih hitajući kući. – »Odmah idem. Vrlo je vjerojatno da ću je naći samu kod kuće; samu ili s nekim – svejedno: mogu je pozvati da iziđe. Primit će me; začudit će se, ali će me primiti. A ako me ne primi, pobrinut ću se da me primi, poručit ću joj da je hitno trebam. Pomislit će da je riječ o onom spisu pa će me primiti. I tako ću saznati sve o Tatjani. A onda ... što ću onda? Ako joj učinim nepravdu, ispravit ću je, a ako budem imao pravo, a ona krivo, onda će valjda biti svemu kraj! U svakom slučaju – bit će svemu kraj! I što ja tu mogu izgubiti? Ništa ne mogu izgubiti. Idem. Idem!«

I eto, nikad neću zaboraviti i uvijek ću se s ponosom sjećati da *nisam* otišao! To nitko neće znati, to će ostati nepoznato, ali je dovoljno i to što ja znam, što sam u takvu času bio kadar da se tako plemenito ponesem! »To je iskušenje, i ja ću mu se odrvati« zaključio sam napokon, pošto sam došao k pameti. – »Plašili su me činjenicom, ali ja nisam povjerovao i nisam izgubio vjeru u njenu nedužnost! I zašto da idem, što da se raspitujem? Zašto bi ona baš bezuvjetno morala imati povjerenje u mene kao što ja imam u nju, u moju »nedužnost«, zašto se ne bi pribojavala moje »vatrenosti« i zaštitila se Tatjanom? To još nisam zaslužio, po njenu mišljenju. Pa neka, neka ne zna da to zaslužujem, da nisam podlegao »iskušenjima«, da ne vjerujem zlim jezicima: ali zato sâm to znam i cijenit ću sam sebe zbog toga. Cijenit ću svoje osjećaje. Pa jest, dopustila je da sve kažem pred Tatjanom, ostavila je Tatjanu, znala je da Tatjana ondje sjedi i prisluškuje (jer ta nije mogla odoljeti da ne prisluškuje), znala je da mi se ona ondje smije – to je užasno, užasno! Ali ... ali opet – što ako nije mogla

tome izbjeći? Pa što je ona mogla u onom položaju, i kako bih je mogao zbog toga kriviti? Pa i ja sam njoj slagao za Krafta, pa i ja sam nju prevario zato što isto tako nisam mogao tome izbjeći te sam, nehotice, nedužno lagao. Za boga miloga!« – uzviknuo sam crveneći najednom od muke. – »A ja, što sam ja sad uradio: zar je nisam naslikao pred tom istom Tatjanom, zar nisam sad sve ispričao Versilovu? Uostalom, što ja to pričam? To je nešto drugo. Tu je bila riječ samo o onom spisu; zapravo sam pričao Versilovu samo o onom spisu, jer mu nisam ni imao o čemu drugom pričati. Zar ga nisam odmah u početku upozorio i vikao da »ničega nije ni moglo biti«? On je uviđavan. Hm... Pa ipak, kakvu mržnju na tu ženu krije on u svom srcu još dan-danas! I kakva se drama tada morala odigrati među njima, i zbog čega? Naravno, zbog taštine! *Versilov i nije sposoban ni za kakav drugi osjećaj nego za beskrajnu taštinu!*

Jest, ova mi je posljednja misao proletjela tada glavom a da je nisam ni zapazio. Eto kakve su mi se tada misli, redom jedna za drugom, rojile u glavi, a bio sam iskren sam sa sobom: nisam mudrovao niti sam se zavaravao; pa ako u tom trenutku nisam što pojmio, to je bilo samo zato što nisam bio dosta pametan, a ne zato što sam se pretvarao pred samim sobom.

Vratio sam se kući strahovito uzrujan i, ne znam ni sam zašto, u strahovito veselu raspoloženju, iako vrlo neodređenom. Ali sam se bojao analizirati i svim sam se silama trudio da se rastresem. Odmah sam pošao gazdarici: odista su se njen muž i ona bili strašno zavadili. Ona je bila sušičava činovnička žena, možda i dobra, ali, kao i svi sušičavci, neobično hirovita. Odmah sam ih počeo miriti, otišao sam k podstanaru, dozlaboga neotesanom, kozičavom glupanu, neobično taštom činovniku koji je radio u nekoj banci, Červjakovu, koga nikako nisam volio, ali s kim sam se ipak dobro slagao zato što sam bio nevaljao te sam se često s njim šalio na račun Petra Hipolitoviča. Odmah sam ga odgovorio od selidbe, ni on se sam ne bi mogao lako odlučiti da se doista odseli. Najposlije sam posve umirio gazdaricu i, povrh toga, uspio da joj lijepo namjestim jastuk pod glavu: »Petar Hipolitovič neće nikad tako znati« – zaključila je pakosno. Zatim sam se u kuhinji pozabavio njenim gorušičnim oblozima i spremio joj dva izvrsna obloga. Jadni Petar Hipolitovič samo me gledao i zavidio mi, ali mu nisam dao ni blizu, a ona me nagradila istinskim suzama zahvalnicama. I, eto, sjećam se da mi je najednom sve to dodijalo i da sam se najednom dosjetio da nipošto ne njegujem bolesnicu iz

neke duševne dobrote, nego onako, tko zna zbog čega, ali svakako zbog nečega sasvim drugog.

Nervozno sam čekao Matveja: naumio sam bio da te večeri posljednji put okušam sreću i... i, osim sreće, osjećao sam strašnu potrebu za kockom; inače bi bilo nesnosno. Da nisam imao kamo poći, možda ne bih bio odolio da ne odem do nje. Matvej je imao uskoro doći, ali su se iznenada otvorila vrata i ušla neočekivana gošća, Darja Onisimovna. Namrštih se i iznenadih. Znala je gdje stanujem zato što ju je jedanput mama bila poslala k meni po nekom poslu. Ponudio sam joj da sjedne i pogledao je upitno. Ništa nije govorila, samo mi je gledala pravo u oči i ponizno se smiješila.

– Je li vas Liza poslala? – sjetih se da je upitam.

– Nije, došla sam samo onako.

Upozorih je da odmah odlazim; opet mi odgovori da je »došla samo onako« i da će i ona odmah otići. Najednom mi se nekako smilila. Napominjem da smo joj svi mi, mama a napose Tatjana Pavlovna, pokazivali da je veoma žalimo, ali pošto su je smjestili kod Stolbejevke, svi su je naši počeli nekako zaboravljati, osim, možda, Lize koja ju je često obilazila. Čini se da je ona sama bila tome kriva, jer je imala osobinu da se uklanja i povlači, uza svu svoju poniznost i dodvorljive osmijehe. Meni se osobno nisu nimalo sviđali ti osmijesi ni to što se uvijek, očito, pretvarala, pa sam čak jednom pomislio da nije baš dugo žalila za svojom Oljom. Ali mi se ovaj put nekako smilila.

I eto, najednom se bez riječi sagnula, oborila oči i iznenada pružila obje ruke i obujmila me oko struka, a glavu prignula mojim koljenima. Uhvatila me za ruku, pomislio sam da će je poljubiti, ali ju je prinijela svojim očima iz kojih su na njih potekle vrele suze. Sva se tresla od jecaja; ali je plakala tiho. Srce mi se steglo, iako me bila obuzela i neka zlovolja. Ali me ona grlila s punim povjerenjem, nimalo se ne bojeći da ću se rasrditi, iako mi se maloprije onako bojažljivo i ropski osmjehivala. Stadoh je moliti neka se smiri.

– Prijane, dušo, ne znam što bih sa sobom. Čim se smrkne, ne mogu podnijeti; čim se smrkne, ne mogu više izdržati, upravo me nešto vuče na ulicu, u mrak. A vuče me najviše tlapnja. Zametnula mi se u glavi takva tlapnja kao da ću je, čim iziđem, najednom sresti na ulici. Idem i kanda je vidim. To, naime, drugi idu, a ja namjerno idem za njima pa mislim: nije li to ona, gle, gle, mislim, pa nije li to zbilja moja Olja? I mislim tako, mislim. Na kraju pobenavim, samo guram svijet oko sebe, muka me hvata. Guram

se baš kao da sam pjana, a neki me i psuju. A sve tajim u sebi i nikom ne idem. I kud god odem – još mi je gore. Prolazila sam maloprije ovuda pa sam pomislila: »Hajde da svratim k njemu; on je najbolji od svih i bio je onda tamo.« Oprostite, prijane, meni nevrijednici; odmah ću otići, idem...

Najednom je ustala i užurbala se. Baš tada dođe Matvej; posjedoh je uza se u saonice i odvezoh je uz put kući, u Stolbejevkin stan.

II

U posljednje sam dane počeo svraćati Zerščikovu na ruletu. Do tada sam svraćao u druge tri kuće, svagda s knezom koji me »uvodio« na ta mjesta. U jednoj se od tih kuća najviše igrao farao i kockalo se u vrlo velike svote. Ali mi se tu nije sviđalo: uvidio sam da je tu dobro za onoga tko ima mnogo novaca, osim toga, tamo je dolazilo i suviše bezobraznih ljudi i »čuvene« mladeži iz visokog društva. Baš se to sviđalo knezu; on se rado kockao, ali se i rado družio s tim mangupima. Opazio sam da je tih večeri katkad ulazio, doduše, sa mnom, ali da mi se nekako, u toku večeri, uklanjao i da me nije ni s kim »od svog društva« upoznavao. Ja sam se pak držao kao pravi divljak pa sam baš zato kadikad svraćao pažnju na sebe. Za kockarskim je stolom trebalo pokatkad i porazgovarati s nekim; ali sam jednom pokušao da se u tim istim prostorijama sutradan pozdravim s nekim gospodičićem, s kojim ne samo što sam dan prije razgovarao, nego sam se i smijao, sjedio do njega i čak mu pogodio dvije karte, i šta mislite – uopće me nije poznao. I još gore: pogledao me kao da se tobože čudi, i prošao mimo mene smješkajući se. Stoga sam ubrzo prestao tamo svraćati i navikao se da idem u neku jazbinu – ne znam kako bih to drukčije nazvao. To je bila kockarnica s ruletom, prilično bijedna, mala, a vlasnica joj je bila neka milosnica koja se, doduše, nije u njoj pojavljivala. Tu su se svi vladali neobično slobodno i, premda je bilo i oficira i bogatih trgovaca, sve se radilo nekako prljavo, što je, uostalom, mnoge upravo privlačilo. Osim toga, tu me često služila sreća. Ali sam i tamo prestao ići nakon jedne nemile zgode koja se jedanput zbila u jeku igre, a završila se tučnjavom između dva gosta, pa sam počeo ići k Zerščikovu, kamo me isto tako bio uveo knez. Zerščikov je bio umirovljeni konjički kapetan druge klase, pa je ponašanje na njegovim veče-

rima bilo posve pristojno, vojničko, budno se pazilo na sve što se tiče časti, postupalo se brzo i poslovno. Tu, na primjer, nije bilo šaljivaca ni velikih bekrija. Osim toga, tu u igri nije bilo šale. Igrao se farao i igralo se na ruletu. Prije te večeri, petnaesti studenoga, bio sam tu svega dva puta, ali čini se da me Zerščikov već poznavao iz viđenja, iako nisam još bio sklopio nikakvih poznanstava. Kao navlaš, i knez je s Darzanom došao te večeri tek oko ponoći, na povratku iz one kockarnice u kojoj su mangupi iz visokog društva igrali farao i u koju sam bio prestao svraćati: tako sam te večeri bio, tako reći, neznanac u gomili stranaca.

Da imam čitaoca i da je on pročitao sve ovo što sam već napisao o svojim dogodovštinama, nema dvojbe da mu ne bi trebalo kazivati da nisam stvoren ni za kakvo društvo. Što je najgore, nikako se ne znam vladati u društvu. Kad ulazim nekamo gdje ima mnogo svijeta, uvijek mi se čini da me svi opčinjaju pogledima. Sve me počinje smetati, tjelesno smetati, čak i na takvim mjestima kao što je kazalište, a nekmoli u privatnim kućama. U svim tim kockarnicama i skupovima nikako nisam mogao da zauzmem neko određeno držanje: čas sjedim i zamjeram sam sebi što sam odviše blag i uljudan, čas najednom ustanem i učinim nešto nezgodno. A kakvi su se nevaljalci, kad se usporede sa mnom, umjeli tu držati da je divota – baš me to najviše izjedalo, tako da sam sve više i više gubio hladnokrvnost. Reći ću otvoreno da mi je ne samo sada, nego već i onda sve ono društvo, pa i sam dobitak, ako već treba sve da kažem – postalo najposlije odvratno i mučno. Uistinu mučno. Naravno, uživao sam i te kako, ali me je to uživanje skupo stajalo; sve ono, to jest oni ljudi, kockanje i, što je najvažnije, ja sâm s njima, činilo mi se strašno prljavo. »Samo da dobijem pa ću odmah poslati sve do vraga!« – govorio sam svaki put u sebi prije nego što bih zaspao u svom stanu nakon noći provedene u kockanju. Pa onda opet taj dobitak: ako se samo uzme u obzir da uopće nisam volio novce. Naime, neću sad ponavljati onu otrcanu glupost koja se obično navodi u ovakvim razjašnjenjima, da sam se tobože kockao radi kocke, radi uzbuđenja, radi uživanja u riziku, hazardu i slično, a uopće ne zato da dobijem. Novci su mi bili prijeko potrebni i, premda to nije bio moj put, ni moja ideja, bilo kako mu drago, ipak sam tada bio naumio da pokušam poći i tim putem, radi probe. Tu me neprestano zbunjivala jedna nametljiva misao: »Pa već si zaključio da možeš doista postati milijunaš, samo ako imaš dovoljno jak karakter; i već si iskušavao svoj karakter; iskaži se onda i tu: ne treba valjda za ruletu više karaktera nego za tvoju ideju?« – Eto

što sam ponavljao u sebi. A kako i dan-danas vjerujem da se u hazardnoj igri, uz potpunu pribranost, tako da se sačuva sva oštrina uma i sposobnost računanja, mora nadvladati tupost slijepog slučaja i dobiti, dakako da sam se morao sve više i više srditi kad sam vidio da se na trenutke ne mogu savladati, nego da se zanosim kao kakav balavac. »Ja, koji sam mogao trpjeti glad, ne mogu sad trpjeti ovakve gluposti!« – eto što me ljutilo. Osim toga, spoznaja da se kod mene, u meni, ma koliko naoko bio smiješan i ponižen, krije onaj izvor snage koja će ih sve kad-tad natjerati da promijene mišljenje o meni, ta je spoznaja – već od mog najranijeg djetinjstva punog poniženja – bila tada jedino vrelo moga života, moja svjetlost i moje dostojanstvo, moje oružje i moja utjeha, jer bih se inače možda bio ubio još u djetinjstvu. I stoga, kako se ne bih ljutio na sama sebe kad sam vidio u kakva se kukavna stvora pretvaram za kockarskim stolom? Eto zašto se nisam više ni mogao okaniti kocke: sad mi je sve to jasno. Osim svega toga, najvažnijeg, trpjela je i moja sitna taština: gubeći, ponižavao sam se pred knezom, pred Versilovom koji se, doduše, nije udostojavao da bilo što kaže, pred svima, pa čak i pred Tatjanom – tako mi se bar činilo, tako sam se osjećao. Napokon, da još nešto priznam: tada sam se već bio iskvario; već mi je bilo teško da se odreknem ručka od sedam jela u restoranu, Matveja, engleske robne kuće, mišljenja svog parfimera, pa i svega ostalog. Znao sam to već i tada, ali se nisam obazirao na to; sad, dok ovo pišem, crvenim.

III

Pošto sam došao sam i našao se u gomili stranaca, najprije sam sjeo na ugao stola i počeo stavljati sitne uloge, tako sam sjedio oko dva sata a da se nisam ni maknuo. Za ta dva sata išlo mi je strašno traljavo – bi-ne bi. Propuštao sam divne prilike i trudio se da se ne ljutim i da ostanem hladnokrvan i samopouzdan. Po isteku ta dva sata bio sam, tako reći, na svome: od trista rubalja izgubio sam deset-petnaest rubalja. Taj me bijedni ishod ozlojedio, a osim toga se zbila vrlo nemila zgoda. Znam da se oko tih ruleta nađe lopova, naime ne onih s ulice, nego naprosto među poznatim kockarima. Uvjeren sam, na primjer, da je poznti kockar Aferdov lopov; njega i sad možete sresti u gradu; baš sam ga nedavno vidio kako se vozi

u kočiji u koju su upregnuta njegova dva vlastita ponija, ali je on lopov; i mene je okrao. Međutim, o tom će još kasnije biti riječi; te je večeri bila samo predigra: sjedio sam puna dva sata na uglu stola, a do mene, slijeva, sjedio je neprekidno neki pokvareni fićfirić, mislim da je bio Čifutin; uostalom, negdje radi, čak nešto piše i objavljuje. U posljednji sam trenutak iznenada dobio dvadeset rubalja. Preda mnom su ležale dvije crvene novčanice kad najednom vidim kako taj Čifutin pruža ruku i sasvim mirno uzima jednu moju novčanicu. Već sam ga htio spriječiti u tome, ali mi on upravo bezočno i nimalo ne povisujući glasa najednom kaže da je on to dobio, da je maloprije stavio ulog; nije čak htio ni razgovarati dalje sa mnom, nego se okrenuo. Na nesreću sam u tom trenutku bio vrlo glupo raspoložen: pala mi je na um velika ideja pa sam otpljunuo, brzo ustao i otišao te mu tako poklonio crvenu novčanicu, a da se nisam htio čak ni pravdati. A i teško bi bilo okončati spor s tim drskim lopovom jer sam propustio pravi trenutak; igra je tekla dalje. I, eto, baš je to bila moja grdna pogreška koja je urodila nemilim posljedicama: tri-četiri kockara oko nas opazila su kako se prepiremo pa su, kad su vidjeli kako sam lako popustio, vjerojatno pomislili da sam i ja jedan od onih. Upravo je bila ponoć; otišao sam u drugu sobu, porazmislio, smislio nov plan, vratio se i promijenio kod državaoca banka svoje novčanice za poluimperijale. Dobio sam ih nešto više od četrdeset komada. Podijelio sam ih na deset dijelova i odlučio da stavim deset uloga po četiri zlatnika za redom na ništicu. »Dobijem li – sreća moja, izgubim li – još bolje; nikad se više neću kockati.« Napominjem da za puna dva sata ništica nije nijedanput izišla, tako da pod kraj nitko više nije ni stavljao na ništicu.

Stavljao sam stojećki, šutljiv, namršten i stisnutih zuba. Pošto sam po treći put stavio, Zerščikov je izviknuo ništicu koja nije bila izišla cijelu večer. Izbrojili su mi četrdeset poluimperijala. Ostalo mi je bilo još sedam uloga pa sam igrao dalje, a sve se oko mene zavrtjelo i zaplesalo.

– Prijeđite ovamo! – doviknuo sam preko cijeloga stola jednom kockaru uz koga sam prije sjedio, nekom sijedom brkonji tamnocrvena lica, u fraku, koji je već nekoliko sati neizmjerno strpljivo stavljao sitne uloge i gubio jedan za drugim. – Prijeđite ovamo! Ovdje je sreća!

– Je l vi to meni? – odazva se brkonja s kraja stola nekako prijeteći i začuđeno.

– Jest, vama! Tu ćete sve izgubiti!

– To nije vaša briga i molim vas da mi ne smetate!

Ali više se nisam mogao svladati. Sučelice meni, s druge strane stola, sjedio je neki postariji oficir. Gledajući moj ulog, promumljao je svom susjedu:

– Čudno: ništica. Ne, ja se ne bih usudio igrati na ništicu.

– Ne bojte se, pukovniče! – doviknuh mu stavljajući nov ulog.

– Molim vas da i mene ostavite na miru, ne treba mi vaših savjeta, molit ću lijepo – odbrusi mi on. – Vi tu previše galamite.

– Pa ja vam dobro savjetujem; eto, da se okladimo da će sad opet biti ništica: evo, mećem deset zlatnika, hoćete li?

I odvojih deset poluimperijala.

– Da se okladimo u deset zlatnika? To mogu – izusti on hladno i strogo. – Kladim se s vama da neće izići ništica.

– U deset lujdora, pukovniče!

– Ma kakvih deset lujdora?

– Deset poluimperijala, pukovniče, a uzvišenim stilom – lujdora.

– Onda tako i recite: poluimperijala, i molim vas da se ne šalite sa mnom!

Dakako da se nisam nadao da ću dobiti okladu: šanse su bile trideset šest naprama jedan da ništica neće izići; ali sam ponudio okladu, prvo, zato što sam se pravio važan, a drugo, zato što sam htio sve njih nečim predobiti. I te kako sam dobro vidio da me tu, tko zna zašto, nitko ne voli i da mi to svi vrlo rado pokazuju. Ruleta se zavrtjela – a kako su se svi zabezeknuli kad je iznenada opet izišla ništica! Čak su svi zagrajali. Tada mi je tek pobjednička radost udarila u glavu. Opet su mi izbrojili sto četrdeset poluimperijala. Zerščikov me upitao da li želim da mi jedan dio isplate u novčanicama, ali sam samo nešto promumljao, jednostavno nisam više mogao mirno i staloženo govoriti. U glavi mi se vrtjelo, a noge su mi klecale. Najednom sam predosjetio da ću sad vrlo mnogo staviti na kocku; osim toga, htio sam još nešto učiniti, ponuditi opet nekom okladu, izbrojiti nekome nekoliko tisuća. Makinalno sam zgrtao dlanom svoju hrpu novčanica i zlatnika, nisam se mogao pribrati da ih prebrojim. U tom sam času najednom opazio za sobom kneza i Darzana: upravo su se bili vratili s partije faraoa u kojoj su, kako sam poslije doznao, izgubili sve što su imali.

– Hej, Darzane – doviknuh mu – gledajte gdje je sreća! Stavite na ništicu!

– Izgubio sam sve, nemam novaca – odgovori mi on hladno; a knez me, tobože, uopće nije primijetio ni prepoznao.

– Evo vam novaca! – viknuh pokazujući mu na svoju hrpu zlata. – Koliko hoćete?

– Do vraga! – viknu Darzan sav zajapuren. – Čini mi se da nisam tražio novaca od vas.

– Zovu vas – povuče me Zerščikov za rukav.

Zvao me već nekoliko puta i gotovo se derao na mene pukovnik koji je izgubio, kladeći se sa mnom, deset poluimperijala.

– Izvolite uzeti! – vikao je sav crven od gnjeva. – Nisam dužan da stojim tu kraj vas; a poslije ćete još reći da niste primili. Izbrojte!

– Vjerujem vam, vjerujem, pukovniče, vjerujem vam i bez brojenja, samo nemojte, molim vas, vikati tako na mene i nemojte se ljutiti – i privukoh rukom hrpicu njegovih zlatnika.

– Molim vas, milostivi gospodine, da koga drugog gnjavite svojim oduševljenjem, a ne mene – zaviče pukovnik oštro. – Nisam ja s vama koze pasao!

– Čudno je što puštaju takve – tko je taj – nekakav deran – razlijegali su se potihi uzvici.

Ali ih nisam slušao, nego sam nasumce stavljao, i to ne više na ništicu. Stavio sam cijelu hrpu stotinjarki na prvih osamnaest brojeva.

– Idemo, Darzane – začuh odostraga knežev glas.

– Kući? – okrenuh se njima. – Pričekajte i mene, zajedno ćemo, evo, gotov sam.

Opet sam dobio; to je bio velik dobitak.

– Dosta! – viknuh i uzeh drhtavim rukama grabiti zlato i sipati ga u džepove, nisam brojio, nego sam nekako nespretno gužvao prstima novčanice koje sam sve htio strpati u džep sa strane. Najednom je Aferdov, koji je sad sjedio desno od mene i također stavljao velike uloge, pružio svoju tustu ruku s prstenom put moje tri stotinjarke i poklopio ih dlanom.

– Oprostite, molim lijepo, ovo nije vaše – reče odlučno i razgovijetno, ali inače prilično blagim glasom.

I eto, baš je to bila ona predigra koja je poslije, nakon nekoliko dana, urodila teškim posljedicama. Sad se mogu zakleti svojom čašću da su te tri novčanice od po sto rubalja bile moje, ali, na svoju nesreću, iako sam tada bio uvjeren da su moje, ipak je u meni bio tračak sumnje, a poštenom je čovjeku to svetinja; a ja sam pošten čovjek. Što je najvažnije, tada još nisam pouzdano znao da je Aferdov lopov; tada još nisam znao ni kako se zove, tako da sam u taj čas doista mogao pomisliti da sam se prevario i da te tri novčanice od po sto rubalja nisu bile među onima koje su mi upravo bili odbrojili. Uopće nisam prebrojavao svoju hrpu novaca i samo sam zgrtao rukama, a pred Aferdovom su isto tako

neprestano ležali novci, i to sad baš pokraj mojih, ali uredno složeni i prebrojeni. Najposlije, Aferdova su tu poznavali, smatrali su ga za bogataša, obraćali mu se s poštovanjem: sve je to i na mene utjecalo pa opet nisam prigovorio. Strašno sam pogriješio! Najgore je bilo što sam bio zanesen.

– Vrlo mi je žao što se ne sjećam dobro; ali mi se sve čini da je to moje – rekoh, a usne su mi podrhtavale od ogorčenja. Te su riječi odmah izazvale gunđanje.

– Da bi se tako govorilo, treba se *dobro* sjećati, a vi ste sami izvoljeli reći da se *ne* sjećate dobro – reče Aferdov nestrpljivo i s visoka.

– Ma tko je taj – ma kako to dopuštaju – razlegnu se nekoliko uzvika.

– To mu nije prvi put; maloprije se s Rehbergom isto tako zakvačio oko deset rubalja – razlegnu se pokroj mene glas neke hulje.

– Pa dobro, dobro! – uskliknuh. – Ne protestiram, nosite! Kneže... a gdje su knez i Darzan? Otišli su? Gospodo, niste li vidjeli kamo su otišli knez i Darzan? – I pošto sam napokon pokupio sve svoje novce a da nekoliko poluimperijala nisam ni dospio strpati u džep, nego sam ih držao u šaci, potrčah za knezom i Darzanom. Čitalac valjda opaža da ne štedim sebe i da se u ovom trenutku sjećam kakav sam tada bio, do najmanje gadarije, da bude jasno što se poslije dogodilo.

Knez i Darzan bili su već sišli niza stube ne obazirući se ni najmanje na moje dozivanje i povike. Već sam ih sustigao, ali sam stao na trenutak pred vratarom i tutnuo mu u ruku tri poluimperijala, vrag zna zašto; on me pogledao u nedoumici, nije mi čak ni zahvalio. Ali je meni bilo svejedno, a da je tu bio Matvej, zacijelo bih i njemu bio dao punu šaku zlatnika. Čini mi se da sam i kanio tako učiniti, ali kad sam istrčao pred kuću, najednom sam se sjetio da sam ga već bio poslao kući. U taj su čas doveli knezu njegova kasača, pa je on sjeo u saonice.

– I ja ću s vama, kneže, idem k vama! – viknuh, uhvatih za pokrivač i odgrnuh ga da se popnem na saonice; ali najednom promaknu mimo mene i uskoči u saonice Darzan, a kočijaš mi istrgnu iz ruku pokrivač i zamota gospodu.

– Ma do vraga! – viknuh izbezumljen. Ispalo je kao da sam Darzanu odgrnuo pokrivač, kao lakaj.

– Kući! – viknu knez.

– Stani! – dreknuh hvatajući se za saonice, ali konj povuče, pa se svalih u snijeg. Čak mi se učinilo da su se nasmijali. Kad sam

skočio na noge, odmah sam našao fijaker i pojurio knezu nukajući svaki čas fijakerista da brže potjera svoje kljuse.

IV

Ali se kljuse, kao za pakost, vuklo neprirodno sporo, iako sam bio obećao fijakeristu cio rubalj. Fijakerist ga je samo šibao i, naravno, išibao ga za jedan rubalj. Srce mi je premiralo: stao sam nešto razgovarati s fijakeristom, ali nisam čak mogao izgovarati riječi kako treba, samo sam mumljao nekakve besmislice. Eto u kakvu sam raspoloženju dotrčao knezu. On se upravo bio vratio; odvezao je bio Darzana kući i ostao sam. Hodao je po kabinetu blijed i srdit. Ponavljam još jedanput: strašno je mnogo bio izgubio na kocki. Pogledao me u nedoumici i nekako rasijano.

– Opet vi! – izusti i namršti se.

– Samo zato da raskrstim s vama! – rekoh predišući. – Kako ste se usudili onako postupati sa mnom?

On me upitno gledaše.

– Ako ste se htjeli vratiti s Darzanom, mogli ste mi lijepo reći da ćete se vratiti s Darzanom, a ne potjerati konja tako da sam...

– Ah, da, vi ste, čini mi se, pali u snijeg – i nasmija mi se u lice.

– Na to se uzvraća izazovom na dvoboj, pa ćemo zato najprije prečistiti račune...

I uzeh drhtavom rukom vaditi novce i metati ih na divan, na mramorni stolić, čak i u nekakvu otvorenu knjigu, hrpimice, u pregrštima i svežnjevima; nekoliko se zlatnika otkotrljalo po sagu.

– Ah, da, vi ste, čini mi se, dobili?... Vidi se i po vašem držanju.

Nikad još nije govorio tako drsko sa mnom. Bio sam vrlo blijed.

– Tu je... ne znam koliko... trebalo bi prebrojiti. Dužan sam vam oko tri tisuće... ili koliko ono?... Više ili manje?

– Čini mi se da vas ne silim da mi vratite dug.

– Ne silite, molim lijepo, ali sam hoću da ga vratim, a vi morate znati zašto. Znam da u ovom svežnju stotinjarki ima tisuća rubalja, evo pogledajte! – I uzeh drhtavim rukama brojiti, ali odustadoh. – Svejedno, znam da je tisuća. E pa, onda, evo ja uzimam tu tisuću sebi, a sve ostalo, sve te hrpe, uzmite na ime duga, kao dio moga duga: tu mislim da ima oko dvije tisuće, možda i više!

– A tisuću ipak zadržavate za sebe? – naceri se knez.

– A treba vam? Ako je tako... samo sam htio... samo sam pomislio da nećete htjeti... ali, ako vam treba, evo, onda...

– Ne, ne treba – okrenu se on prezirno od mene i ponovo se ushoda po sobi.

– I vrag bi znao što vam je palo na pamet da mi vraćate dug? – okrenu se iznenada meni, sa strašno izazovnim izrazom na licu.

– Vraćam vam ga zato da bih vas mogao pozvati na odgovornost! – proderah se sad ja.

– Tornjajte se s tim vašim vječitim frazama i gestama! – zatopta on iznenada kao da je pomahnitao. – Ja sam vas obadvojicu htio već odavno otjerati, i vas i onog vašeg Versilova.

– Vi ste poludjeli! – viknuh. A i reklo bi se da jest.

– Obadvojica ste me ugnjavili tim vašim bombastičnim frazama i samo frazama, frazama, frazama! O časti, na primjer! Fuj! Odavno sam htio raskinuti... Drago mi je, drago mi je što je kucnuo taj čas. Držao sam da su mi vezane ruke pa sam crvenio što vas primam... obadvojicu! A sad više ne držim da su mi vezane ruke bilo čime, bilo čime, da znate! Vaš me Versilov huškao da napadnem Ahmakovku i da je osramotim... Da se niste poslije toga usudili govoriti preda mnom o časti! Jer, vi ste ljudi bez časti... obadvojica, obadvojica; i zar vas nije bilo stid da uzimate od mene novac?

Meni pade mrak na oči.

– Uzimao sam od vas kao vaš drug – počeh neobično tiho. – Sami ste mi nudili, a ja sam povjerovao u vašu naklonost...

– Kakav sam vam ja drug! Davao sam vam novaca, ali ne radi toga, nego sami znate radi čega.

– Uzimao sam na Versilovljev račun; to je, naravno, glupo, ali ja...

– Vi niste mogli uzimati na Versilovljev račun bez njegova odobrenja, a ja vam nisam mogao davati novaca bez njegova odobrenja... Davao sam vam svoje novce; i vi ste to znali; znali ste i uzimali; a ja sam trpio tu mrsku komediju u svojoj kući!

– Što sam je znao? Kakvu komediju? Radi čega ste mi davali novce?

– *Pour vos beaux yeux, mon cousin!*[1] – nasmija mi se on u brk.

– K vragu! – zaurlah. – Uzmite sve, evo vam i ova tisuća! Sad smo kvit, a sutra...

I bacih na njega onaj svežanj stotinjarki koje sam bio zadržao za

[1] Radi vaših lijepih očiju, prijane dragi!

sebe. Svežanj ga pogodi ravno u prsluk i skotrlja se na pod. On se hitro, sa tri golema koraka, nađe tik do mene:

– Hoćete li se usuditi reći – reče okrutno i odmjereno, kao da sriče – da ste cijeli mjesec uzimali od mene novce a da niste znali da je vaša sestra zanijela sa mnom?

– Šta? Kako? – povikah i najednom mi se noge podsjekoše, pa se nemoćno svalih na divan. Sam mi je poslije kazivao da sam bio problijedio kao krpa. Um mi se pomutio. Sjećam se da smo svejednako šutke gledali jedan drugome u oči. Njegovim licem kao da preletje strah; najednom se sagnuo, uhvatio me za ramena i pridržao. Dobro se sjećam njegova ukočena smiješka koji je odavao nepovjerenje i iznenađenje. Jest! Nikako nije očekivao da će njegove riječi tako djelovati na mene, bio je uvjeren da sam kriv.

Naposljetku sam se onesvijestio, ali sam samo trenutak bio u nesvijesti; prenuo sam se, pridigao na noge i premišljao – i najednom se sva istina ukazala mom umu koji je tako dugo spavao! Da mi je to tko prije rekao i upitao me što bih mu učinio u tom trenutku, zacijelo bih bio odgovorio da bih ga rastrgao na komadiće. Ali je ispalo sasvim drugačije i sasvim suprotno mojoj volji: najednom sam pokrio lice objema rukama i gorko, ljuto zaplakao. Samo se od sebe tako dogodilo! U mladiću se najednom probudilo malo dijete. Malo je dijete, dakle, živjelo tada još u mojoj duši i zapremalo cijelu njenu polovicu. Sruših se na divan jecajući. – Lizo! Lizo! Sirotice, nesretnice! – Knez mi je odjednom potpuno povjerovao.

– Zaboga, kakvu sam vam nepravdu nanio! – viknu srvan jadom. – O, kako sam, u svojoj sumnjičavosti, mislio ružno o vama... Oprostite mi, Arkadije Makaroviču!

Naglo sam skočio na noge, htio mu nešto reći, stao sam pred njega, ali mu nisam ništa rekao, nego sam izjurio iz sobe i stana. Dovukao sam se kući pješke, a jedva se sjećam kuda sam išao. Svalio sam se na svoju postelju, zario glavu u jastuk i, onako u mraku, mislio, mislio. U takvim se trenucima nikad ne misli suvislo ni postupno. Pamet i mašta kao da su mi spadale s niti, pa se sjećam da sam čak počeo snatriti o nečemu posve sporednom, štoviše, bogzna o čemu još. Ali bih se najednom opet prisjetio jada i nevolje osjećajući bol i teret, pa sam opet kršio ruke i uzvikivao: – Lizo, Lizo! – i opet plakao. Ne sjećam se kako sam zaspao, ali sam spavao čvrsto i slatko.

SEDMO POGLAVLJE

I

Probudio sam se ujutro oko osam sati, odmah zaključao vrata, sjeo do prozora i zamislio se. Tako sam sjedio do deset sati. Služavka mi je dva puta kucala na vrata, ali sam je otjerao. Napokon, već poslije deset sati, opet je netko pokucao. Opet sam povikao, ali to je bila Liza. S njom je ušla i služavka, donijela mi kavu i uzela ložiti peć. Nisam mogao otjerati služavku pa sam, sve vrijeme dok je Fjokla slagala drva i raspirivala vatru, hodao krupnim koracima po svojoj sobici ne zapodijevajući razgovora i čak se kloneći da pogledam Lizu. Služavka je radila neopisivo sporo, i to namjerno, kao što čine sve služavke kad zapaze da smetaju gospodarima da govore. Liza je sjela na stolac do prozora i slijedila me pogledom.

– Kava će ti se ohladjeti – reče mi iznenada.

Pogledah je: ni traga od zbunjenosti, nepomućena mirnoća, na usnama čak i smiješak.

– Eto kakve ste vi žene! – ne otrpjeh i slegnuh ramenima. Napokon je služavka naložila peć i htjela pospremiti sobu, ali sam je srdito istjerao i onda zaključao vrata.

– Reci mi, molim te, zašto si opet zaključao vrata? – zapita me Liza.

Stadoh pred nju.

– Lizo, nikad ne bih ni u snu pomislio da ćeš me tako obmanuti! – uzviknuh najednom, iako nisam uopće mislio da ću tako početi, i nisu mi potekle suze, nego me nekakav gotovo pakostan osjećaj ujeo najednom za srce, tako da sam se čak iznenadio. Liza je porumenjela, ali mi nije ništa odgovorila, samo mi je i dalje gledala ravno u oči.

– Čekaj, Lizo, čekaj, o kako sam bio glup! Ama, jesam li bio glup? Svi su se nagovještaji tek jučer stekli u jedno, a kako sam do tada mogao znati? Zato što si ti svraćala k Stolbejevki i k onoj... Darji Onisomovnoj? Ali si ti meni bila kao sunce, Lizo, pa kako mi je moglo bilo šta pasti na pamet? Sjećaš li se kako sam te vidio onda, prije dva mjeseca, *kod njega* u stanu, i kako smo zatim hodali po suncu i radovali se... Je li već tada bilo? Je li bilo?

Potvrdi mi naklonom glave.

– Dakle, već si me i tada vukla za nos! Tu nije bila kriva moja glupost, Lizo, nego je više bio kriv moj egoizam, a ne glupost, egoizam moga srca i... i, možda, vjera u tvoju svetost. Ma ja sam oduvijek vjerovao da ste svi vi kudikamo bolji od mene, a gle sad! I napokon jučer, u jednom jedinom danu, nisam ni dospio o svemu promisliti, usprkos svim nagovještajima... A i nije mi jučer bilo samo to na pameti!

Tada se najednom sjetih Katerine Nikolajevne pa me opet nešto mučno ubode u srce kao pribadačom, te se sav zajapurih. Prirodno je što u tom trenutku nisam mogao biti dobar.

– Ma šta se sad ispričavaš? Ti, Arkadije, kao da se žuriš da se zbog nečega ispričaš, a zbog čega? – priupita me Liza tiho i smjerno, ali vrlo čvrstim i uvjerenim glasom.

– Kako zbog čega? A što treba sad da ja uradim? Uzmimo samo to pitanje! A ti kažeš »zbog čega«? Ne znam što ću! Ne znam što u takvim prilikama čine braća... Znam da sile ljude na vjenčanje s pištoljem u ruci... Postupit ću kao pošten čovjek! Ali, eto, uopće ne znam kako tu treba da postupi pošten čovjek!... Zašto? Zato što mi nismo plemići, a on je knez i karijerist; on nas, poštene ljude, neće htjeti slušati. Nas dvoje i nismo čak brat i sestra, nego nekakva nezakonita djeca, bez prezimena, služinska djeca; a zar se kneževi žene služinčadi? Kakve li gadarije! A ti još tu sjediš i čudiš mi se.

– Vjerujem ti da se mučiš – porumenje opet Liza – ali se prenagljuješ i sam sebe mučiš.

– Prenagljujem? Ama, zar ti zbilja ne misliš da sam dobrano zakasnio? Ti, ti, Lizo, da mi tako govoriš! – obuze me napokon svega ogorčenje. – A koliko sam sramote pretrpio i kako me taj knez morao prezirati! O, sad mi je sve jasno i cijela mi je ta slika pred očima: on je čvrsto vjerovao da sam se ja već odavno dosjetio da se on spanđao s tobom, ali da šutim ili da čak dižem nos i dičim se tom »čašću« – eto što je čak mogao misliti o meni! I da za sestru, za sestrinu sramotu primam novce! Eto što nije mogao gledati, i ja mu dajem potpuno za pravo. Dajem mu potpuno za pravo: svaki dan viđa i prima hulju zato što je on njezin brat, i taj mu još govori nešto o časti... tu se mora stvrdnuti srce, čak i takvo kao što je njegovo! I ti si sve to dopustila, nisi me upozorila! On me toliko prezirao da je Stebeljkovu govorio o meni, a jučer mi je sam rekao da je Versilova i mene htio izbaciti iz svoje kuće. A tek Stebeljkov! »Pa Ana Andrejevna vam je isto tako sestra kao i Lizaveta Maka-

rovna«, pa još viče za mnom: »Moji su novci bolji.« A ja, ja sam se bezočno valjao *kod njega* po divanima i gurao se među njegove znance kao da sam im ravan, k vragu i oni! I ti si sve to dopustila! Sad valjda i Darzan zna, sudeći bar po njegovu držanju sinoć... Svi, svi su znali osim mene!

– Nitko ništa ne zna, on nije ništa rekao ni jednom svom znancu niti je *mogao* reći – upade mi Liza u riječ – a o tom Stebeljkovu znam samo to da ga Stebeljkov muči, i da je taj Stebeljkov mogao jedino možda sam pogoditi... A o tebi sam mu nekoliko puta govorila, i on mi je doista vjerovao da ti nemaš pojma ni o čemu, samo, eto, ne znam zašto i kako je jučer došlo među vama do toga.

– Ah, hvala bogu što sam mu jučer vratio dug pa sam bar tu brigu skinuo s vrata! Lizo, zna li mama? Ama, kako ne bi znala: baš je jučer, jučer skočila na mene!... Ah, Lizo! Pa zar ti zbilja misliš da imaš u svemu pravo, zar ni najmanje ne kriviš samu sebe? Ne znam kako ljudi danas sude o tome, ni što ti misliš, naime što se tiče mene, mame, brata, oca... Zna li Versilov?

– Mama mu nije ništa rekla, a on ne pita; vjerojatno neće da pita.

– Zna, ali neće da zna, tako je, takav je on! Ama, samo se ti rugaj bratovoj ulozi, ulozi glupoga brata kad on govori o pištoljima, ali majka, majka? Zar zbilja, Lizo, nisi pomislila da to nanosi sramotu mami? Mene je to mučilo svu noć; mama sad uvijek najprije pomisli: »To je zato što sam i ja skrivila, kakva majka, takva kći!«

– O, kako si pakosno i okrutno to rekao! – viknu Liza i suze joj navriješe na oči. Ustade i brže pođe prema vratima.

– Stani, stani! – obujmih je, opet posjedoh i sjedoh do nje ne puštajući je iz ruku.

– I sama sam mislila da će baš tako biti kad sam išla ovamo, i da ćeš ti svakako htjeti da ja svakako okrivim samu sebe. Pa izvoli, kriva sam. Samo sam iz ponosa do sada šutjela, nisam htjela govoriti, a tebe i mamu mnogo više žalim nego samu sebe... – Ne dovrši, nego se najednom ljuto rasplaka.

– Nemoj, Lizo, ne treba, ništa meni ne treba. Nije na meni da ti sudim. Kako je mama, Lizo? Reci mi zna li ona odavno za to?

– Mislim da odavno zna: ali sam joj sama rekla nedavno, kad se *to* dogodilo – izusti ona tiho i obori oči.

– A šta ona?

– Rekla mi je: »Nosi!« – izusti Liza još tiše.

– Oh, Lizo, tako je, »nosi«! Nemoj da sebi što učiniš, bože sačuvaj!

– Neću – odgovori ona odlučno i ponovo dignu pogled. – Ne boj se – nadoda – to uopće ne dolazi u obzir.

– Lizo moja draga, ja samo uviđam da ništa ne znam, ali sam zato tek sada spoznao koliko te volim. Samo nešto ne razumijem, Lizo; sve mi je jasno, samo nešto uopće ne shvaćam: zbog čega si ga zavoljela? Kako si ga mogla zavoljeti? Eto što te pitam!

– Sigurno te i to noćas mučilo? – nasmiješi se Liza mirno.

– Stani, Lizo, to je glupo pitanje i ti mi se rugaš; rugaj mi se, ali kako se čovjek ne bi čudio: ti i *on* – vi ste sušte suprotnosti! On je – ja sam ga proučio – on je mrzovoljan, sumnjičav, možda je dobar čovjek, svaka mu čast, ali je zato i te kako sklon da u svemu ponajprije vidi zlo (u tome je, uostalom, baš kako i ja!). Strastveno poštuje plemenitost – to mu priznajem, to uviđam, ali samo, čini se, kao ideal. Oh, on je sklon da se pokaje, vječito, neprekidno, proklinje sama sebe i kaje se, ali se zato uopće ne popravlja. Uostalom, i u tome je možda kao ja. Ima tisuću predrasuda i zabluda, ali nikakvih misli! Traži velike pothvate, a čini sitne pakosti. Oprosti, Lizo, budala sam, uostalom, kad ti ovako govorim, vrijeđam te i znam da te vrijeđam; to mi je jasno...

– Portret bi mogao biti vjeran – nasmiješi se Liza – ali se suviše ljutiš na njega zbog mene, pa zato i nije ništa od svega toga točno. Od sama početka bio je nepovjerljiv prema tebi, i ti ga nisi mogao dobro upoznati, a sa mnom je još od Luge... On samo mene vidi, još od Luge. Jest, sumnjičav je i bolešljiv i poludio bi da nema mene; i ako me ostavi, poludjet će ili će se ubiti; čini se da je to shvatio i da zna – doda Liza nekako više za sebe i zamišljeno. – Jest, on je doista slab, ali su baš takvi slabići sposobni ponekad i za neobično velika djela... Kako si ti, Arkadije, čudno rekao ono o pištolju: ništa od svega toga nije tu potrebno, i sama znam kako će biti. Ne trčim ja za njim, nego on za mnom. Mama plače i kaže: »Ako pođeš za njega, bit ćeš nesretna, prestat će te voljeti.« Ja u to ne vjerujem; bit ću možda nesretna, ali me on neće prestati voljeti. Nisam ga ja zato neprestano odbijala, nego zbog nečega drugog. Već ga dva mjeseca odbijam, ali sam mu danas rekla: *da*, poći ću za tebe. Arkaša, znaš, on je jučer (oči su joj sjale i najednom me zagrlila objema rukama), on je jučer otišao k Ani Andrejevnoj i otvoreno joj, bez ikakva okolišanja, rekao da je ne može voljeti... Jest, sve je izveo načistac s njom, i taj je plan sad propao! On nije nikad ni sudjelovao u tom planu, to je sve tlapnja kneza Nikolaja Ivanoviča, a navaljivali su na njega i oni mučitelji, Stebeljkov i još

jedan... Eto, zato sam mu i rekla danas: *pristajem*. Dragi moj Arkadije, on te preklinje da dođeš k njemu, i nemoj se ljutiti zbog onoga sinoć: danas mu nije nekako dobro pa je cijeli dan kod kuće. Zbilja je bolestan, Arkadije, nemoj misliti da se izgovara. On me i poslao k tebi i zamolio da ti kažem da te »treba«, da ti ima štošta reći, a ovdje kod tebe, u tvom stanu, ne bi bilo zgodno. Pa zbogom! Ah, Arkadije, stidim se samo da ti kažem, ali kad sam išla ovamo, strašno sam se bojala da me više ne voliš, neprestano sam se uz put krstila, a ti si tako dobar i drag! Neću ti to nikad zaboraviti! Idem mami. A njega ćeš zavoljeti bar malo, a?

Srdačno je zagrlih i rekoh joj:

– Lizo, mislim da je u tebe postojan karakter. Jest, vjerujem da ti ne trčiš za njim, nego on za tobom, samo ipak...

– Samo ipak, »zbog čega si ga zavoljela – eto što te pitam!« – prihvati ona i najednom se vragolasto osmjehnu, kao nekad, a ono »eto što te pitam!« izgovorila je baš kao ja. I uz to je, baš kao što i ja činim kad to kažem, digla kažiprst pred nos. Poljubili smo se, ali kad je otišla, opet mi se steglo srce.

II

Napominjem ovdje samo za sebe: bilo je, na primjer, trenutaka nakon Lizina odlaska kad su mi padale na um najneočekivanije misli u cijelim rojevima, i bio sam, štoviše, njima vrlo zadovoljan. »Ma šta se ja tu bakćem« – mislio sam – »šta me briga? Kod svih je tako ili slično. Šta onda što se to Lizi dogodilo? Zar ja treba da spašavam obiteljsku čast, što li?« Spominjem sve ove gadarije zato da pokažem koliko sam tada još slabo poimao dobro i zlo. Spašavao me samo osjećaj: znao sam da je Liza nesretna, da je mama nesretna, a znao sam to po osjećaju kad sam mislio na njih, pa sam zato i osjećao da se neće dogoditi ništa dobro.

Upozoravam da su se događaji od toga dana do same katastrofe, moje bolesti, nizali toliko brzo da se sad, kad ih se prisjećam, čak i sam čudim kako sam im se mogao odrvati, kako me nije smlavila sudbina. Oni su mi otupili pamet, pa čak i osjećaje, i da sam pod kraj podlegao i počinio zločin (a samo što ga nisam počinio), vrlo je vjerojatno da bi me porota oslobodila krivnje. Ali ću se potruditi da sve opišem nekim redom, iako upozoravam da je tada u mojim mislima bilo malo reda. Događaji

su nahrupili kao vjetar, a misli su mi se zakovitlale u glavi kao jesensko suho lišće. Budući da sam bio pun tuđih misli, odakle bih smogao svoje kad su mi ustrebale da sam donesem odluku? A nije bilo nikoga da me vodi.

Bio sam naumio da pođem knezu navečer kako bismo o svemu mogli potpuno slobodno razgovarati, a do večeri sam ostao kod kuće. Ali sam pred večer dobio gradskom poštom opet jedno pisamce od Stebeljkova, svega tri retka, u kojem me usrdno i »najtoplije« zamolio da ga posjetim sutradan ujutro oko jedanaest sati radi »nekih izvanredno važnih poslova, a sami ćete vidjeti kakvih.« Pošto sam porazmislio, odlučio sam da postupim prema prilikama, jer je do sutra ostalo još mnogo vremena.

Bilo je već osam sati; odavno bih već bio otišao, ali sam neprestano čekao Versilova: htio sam mu štošta reći, a srce mi je gorjelo. Ali Versilov nije dolazio, i nije ni došao. Kod mame i Lize nisam se još mogao pokazati, a i slutio sam da Versilov, po svoj prilici, nije cijeli dan kod kuće. Pošao sam pješice i tek mi je uz put palo na pamet da zavirim u onu gostionicu na kanalu u kojoj smo bili dan prije. Versilov je sjedio na istom mjestu kao i tada.

– Mislio sam da ćeš doći ovamo – reče on pošto se čudno osmjehnuo i čudno me pogledao. Taj je osmijeh bio zao, već davno nisam vidio takva osmijeha na njegovu licu.

Sjedoh za stolić i ispripovjedih mu ponajprije sve što sam znao o knezu i o Lizi, i o tome što sam doživio kod kneza nakon kockanja; nisam zaboravio spomenuti ni da sam dobio na ruleti. Saslušao me vrlo pozorno i zapitkivao me o kneževoj nakani da se oženi Lizom.

– *Pauvre enfant,*[1] ona možda time neće ništa dobiti. Ali vjerojatno do toga neće ni doći... iako je on kadar...

– Recite mi kao prijatelju: vi ste valjda znali za to, naslućivali ste nešto?

– Što sam ja tu mogao, dragoviću moj? Sve je to pitanje osjećaja i tuđe savjesti, pa ma i te sirote djevojke. Ponovo ti kažem: nekad sam se dosta uvlačio u savjesti drugih ljudi – to ti je vrlo nezgodan posao! Neću nikad odbiti da pomognem u nevolji, koliko god budem mogao i ako budem što razumio. A ti, dragi moj, zbilja nisi ništa ni slutio?

– Ama, kako ste mogli – viknuh sav zažaren – kako ste mogli, ako ste imalo slutili da znam da se Liza spanđala s knezom, i kad ste vidjeli kako u isto vrijeme primam novce od kneza, kako ste

[1] Siroto dijete.

mogli razgovarati sa mnom, sjediti sa mnom, pružati mi ruku – meni koga ste morali smatrati za hulju! Jer, kladio bih se da ste sigurno mislili da sve znam, a da ipak primam za sestru novce od kneza!

– I to je opet pitanje savjesti – nasmjehnu se on. – A kako znaš – doda razgovijetno, odajući neko zagonetno osjećanje – kako znaš da se nisam i ja, kao ti jučer u drugoj prilici, bojao da ne izgubim svoj »ideal« i da umjesto moga plahovitog i poštenog dečka, ne otkrijem u tebi nevaljalca? Pribojavao sam se pa sam odgađao taj trenutak. Kako nisi pomislio da nisam toliko lijen ili podmukao, nego da sam neviniji, čak i glup, ali malo plemenitiji? *Que diable!*[1] Često sam odviše glup a da nisam plemenit. Što bih imao od tebe kad bi u tebe već bile takve sklonosti? U takvim je prilikama nedostojno nagovarati i popravljati nekoga; ti bi za me izgubio svaku vrijednost čak i kad bi se popravio...

– A Lize vam je žao, žao vam je?

– I te kako mi je žao, dragoviću moj, po čemu si zaključio da sam toliko bezosjećajan... naprotiv, potrudit ću se koliko god budem magao... Pa dobro, a *kako* si ti, kako *tvoji* poslovi?

– Ostavimo sad moje poslove; sad više nemam *svojih* poslova. Čujte, zašto sumnjate da će se on oženiti njome? Jučer je bio kod Ane Andrejevne i konačno odustao... naime, od one glupe zamisli... one što se rodila u glavi kneza Nikolaja Ivanoviča – da ih oženi. Konačno je odustao.

– Je li? A kad je to bilo? I od koga si zapravo čuo? – zapitkivaše me radoznalo. Ispripovjedih mu sve što sam znao.

– Hm... – izusti zamišljeno, kao da računa nešto u sebi. – Bit će da se to dogodilo točno jedan sat prije... jednog drugog razgovora. Hm... pa da, naravno, oni su mogli voditi takav razgovor... premda, ipak, znam da sve do sada nisu nikad ništa rekli ni učinili, ni on ni ona... Ma naravno, dovoljne su i dvije-tri riječi da se sve izvede načistac. Ali znaš šta – nasmjehnu se iznenada nekako čudno – reći ću ti sad jednu izvanrednu novost koja će te, naravno, zanimati: sve da je tvoj knez i zaprosio jučer Anu Andrejevnu (što ja, sluteći što se dogodilo Lizi, ne bih bio nikako odobrio, *entre nous soit dit*[2]), Ana Andrejevna bi ga bila svakako i nesumnjivo odmah odbila. Čini mi se da ti jako voliš Anu Andrejevnu, da je poštuješ i cijeniš? To je vrlo lijepo od tebe, pa ćeš se, vjerojatno, obradovati kad čuješ da se ona, dragoviću

[1] Do vraga!
[2] Među nama budi rečeno.

moj, udaje. Sudeći po njezinu karakteru, čini se da će se sigurno udati, a ja... pa ja ću joj, naravno, dati svoj blagoslov.

– Udaje se? A za koga? – viknuh strahovito začuđen.

– Pa pogodi! Ali, neću te mučiti: za kneza Nikolaja Ivanoviča, tvog dragog starinu.

Iskolačio sam oči.

– Bit će da se ona već odavno bavila tom mišlju i da ju je, naravno, majstorski obradila sa svih strana – produži on lijeno i odmjereno. – Mislim da se to dogodilo točno jedan sat nakon posjeta »kneza Serjože«. (Taj se opet u zao čas zaletio!) Ona je jednostavno otišla knezu Nikolaju Ivanoviču i zaprosila ga.

– Kako »zaprosila ga«? Valjda je on nju zaprosio?

– Ma gdje bi on! Ona, ona je njega zaprosila. Baš zato on ne zna što bi od radosti. Kažu da sad samo sjedi i čudi se kako to njemu samom nije palo na pamet. Čuo sam da mu je čak malo pozlilo... valjda isto tako od radosti.

– Čujte, vi govorite tako posprdno... Gotovo vam ne mogu vjerovati. A i kako bi ga ona mogla zaprositi? Što mu je rekla?

– Budi uvjeren, dragoviću moj, da se ja iskreno radujem – odgovori mi, pošto se naglo posve uozbiljio. – On je, naravno, star, ali se može oženiti, prema svim zakonima i običajima, a ona – to je i opet pitanje tuđe savjesti, kao što sam ti već, dragoviću moj, višeput rekao. Uostalom, ona je dovoljno zrela da ima svoje mišljenje i da sama donosi odluke. A što se tiče pojedinosti i kojim se zapravo riječima poslužila, to ti, dragoviću moj, ne bih znao reći. Ali je ona, naravno, znala, i to možda bolje nego što bismo se nas dvojica ikad mogli dosjetiti. Najljepše je u svemu tome to što tu nema nikakve sablazni, sve je *très comme il faut*[1] u očima društva. Naravno da je posve jasno da ona želi pribaviti sebi položaj u društvu, ali ga valjda i zaslužuje. Sve se tu, dragoviću moj, vrti oko društva. A zaprosila ga je, vjerojatno, lijepo i otmjeno. Ona je, drugoviću moj, tip stroge djevojke, kaluđerica, kako si je ti jedanput okrstio; »mirna djeva«, kako je ja već odavno nazivam. Pa ona je, tako reći, njegova štićenica, znaš, i već je više puta iskusila njegovu dobrotu. Odavno me već uvjerava da ga »vrlo poštuje i vrlo cijeni, duboko žali i suosjeća s njim«, i slično, tako da me čak donekle pripravila. Mene je o svemu tome izvijestio jutros, u njeno ime i na njenu molbu, moj sin, a njen brat Andrej Andrejevič, koga ti, čini se, ne poznaješ, a koga ja viđam

[1] Vrlo pristojno.

redovito jedanput u pola godine. On obzirno odobrava njezin korak.

– Onda je to već prodrlo u javnost? Bože, još se nikako ne mogu načuditi!

– Ne, to još nipošto nije prodrlo u javnost niti će prodrijeti neko vrijeme... ne znam pravo, uopće sam ja po strani od svega toga. Ali je sve to istina.

– Ali sad će Katerina Nikolajevna... Što vi mislite, ta se kaša neće svidjeti Bjoringu?

– Ni to ne znam... što mu se tu zapravo ne bi svidjelo; ali vjeruj da je Ana Andrejevna i u tom pogledu žena na svom mjestu. Ma kakva je ipak ta Ana Andrejevna! Baš me je prije toga, jučer ujutro, pitala: volim li ili ne volim gospođu udovu Ahmakovu? Sjećaš se kako sam se jučer tome čudio: a ona ne bi mogla poći za oca kad bih se ja oženio kćerkom! Razumiješ li sad?

– Ah, pa zbilja! – uzviknuh. – Ali zar je zbilja Ana Andrejevna mogla pomisliti da biste se vi... mogli oženiti Katerinom Nikolajevnom?

– Očito da jest, dragoviću moj, a, uostalom... a, uostalom, čini mi se da je vrijeme da pođeš kamo si naumio. Mene, vidiš, neprestano boli glava. Reći ću im neka zasviraju *Luciju*. Volim svečanost dosade, uostalom, to sam ti već rekao... Neoprostivo se ponavljam... Uostalom, možda ću i otići odavde. Volim te, dragoviću moj, ali zbogom mi ostaj; kad me boli glava ili zubi, uvijek čeznem za samoćom.

Na licu mu se pojavila nekakva bolna bora; sad vjerujem da ga je tada boljela glava, najviše glava...

– Do sutra – rekoh.

– Što znači do sutra, i što će biti sutra? – nasmiješi se usiljeno.

– Ja ću doći k vama ili vi k meni.

– Ne, ja neću doći k tebi, nego ćeš ti dotrčati k meni...

Na licu mu se ogledalo nešto što nije bilo nimalo dobroćudno, ali nisam ni pazio na njega: kakav događaj!

III

Knez doista nije bio zdrav pa je sjedio sam kod kuće s mokrim ručnikom omotanim oko glave. Željno me je očekivao; ali ga nije boljela samo glava, nego je prije bio duhovno bolestan. Opet

upozoravam: cijelo to vrijeme, sve do katastrofe, nekako sam imao posla samo s ljudima koji su svi bili toliko uzrujani da su bili na samu rubu ludila, tako da sam se i ja, htio-ne htio, morao tako reći, zaraziti od njih. Moram priznati da sam došao k njemu obuzet zloćom, a bilo me i stid što sam se dan prije bio rasplakao pred njim. Ipak su me on i Liza bili tako vješto zavarali da nisam mogao da ne smatram sebe za glupana. Riječju, kad sam došao k njemu, u duši su mi odzvanjali lažni tonovi. Ali sve se to namješteno i neiskreno ubrzo izgubilo. Moram mu odati priznanje: čim bi njegova sumnjičavost oslabila i raspršila se, potpuno bi se predao; u njemu bi se probudile osobine gotovo djetinje nježnosti, povjerenja i ljubavi. Poljubio me sa suzama u očima i odmah počeo govoriti o onom najvažnijem... Jest, zaista sam mu bio vrlo potreban: u njegovim riječima i toku misli bio je pravi nered.

Vrlo mi je odlučno kazao da se kani oženiti Lizom, i to što prije.

–To što ona nije plemkinja nije me, vjerujte mi, ni na trenutak smetalo – reče mi. – Moj se djed oženio kmeticom, pjevačicom u kućnom kazalištu nekog susjeda vlastelina. Moja je obitelj, naravno, polagala u mene nekakve nade, ali će ih se sad morati odreći, neće uopće biti otpora. Hoću da raskinem, da napokon raskinem sa svim dosadašnjim! Da sve bude drukčije, da sve bude novo! Ne znam zašto me zavoljela vaša sestra; ali, naravno, da nije nje, možda više ne bih ni bio živ. Kunem vam se svom dušom da sad vidim u susretu s njom u Lugi prst Božji. Mislim da me ona zavoljela zbog »dubine moga pada«... uostalom, možete li vi to shvatiti, Arkadije Makaroviču?

– Potpuno vas shvaćam! – izustih posve uvjerenim glasom. Ja sam sjedio u naslonjaču pred stolom, a on je hodao po sobi.

– Moram vam ispričati sve o tom našem susretu a da vam ništa ne zatajim. Počelo je od moje osobne tajne za koju je samo ona znala zato što sam je samo njoj bio povjerio. I nitko drugi do sada nije saznao za nju. U Lugu sam tada došao očajan i stanovao sam kod Stolbejevke, ne znam ni sam zašto, možda sam tražio potpunu samoću. Upravo sam bio napustio službu u ...skom puku. U taj sam puk bio stupio kad sam se vratio iz inozemstva, poslije onoga susreta s Andrejem Petrovičem u inozemstvu. Imao sam tada novaca, nemilice sam trošio u puku, živio gospodski, ali me drugovi, oficiri, nisu voljeli, iako sam pazio da nikog ne uvrijedim. I moram vam priznati da me nikad nitko nije volio. U puku je bio i jedan zastavnik, neki Stepanov, moram priznati neobično kukavan, ništavan i čak nekako zatucan čovjek, jednom riječju, čovjek koji se nije ničim isticao. Inače, bio je neosporno čestit. On mi se

prikrpio, nisam se ustručavao pred njim, sjedio je kod mene u kutu šutke po cijele dane, ali dostojanstveno, i nije mi uopće smetao. Jedanput sam mu ispričao jednu tadašnju zgodu, u koju sam upleo mnogo besmislica, o tome kako pukovnikova kći nije ravnodušna prema meni i kako pukovnik računa na mene pa bi učinio sve što god zaželim... Ukratko, neću se upuštati u pojedinosti, ali se iz svega toga poslije izlegla vrlo zamršena i vrlo gadna spletka. Nije potekla od Stepanova, nego od mog momka koji je prisluškivao i sve zapamtio, jer je to bila neka smiješna zgoda koja je škodila ugledu mlade dame. I eto, taj se momak, na saslušanju pred oficirima, kad je spletka izbila na vidjelo, pozvao na Stepanova, naime da sam ja to pričao Stepanovu. Stepanov se našao u takvu položaju da nikako nije mogao poreći ono što je čuo; to je bilo pitanje časti. A kako sam ja dvije trećine od te zgode izmislio, oficiri su bili ogorčeni i komandant puka nas je morao okupiti i izvesti sve načistac. I eto, tada su pred svima zapitali Stepanova: je li on to čuo ili nije? I on je rekao sve po istini. E pa, što sam ja tada uradio, ja čiji su preci tisuću godina kneževi? Sve sam porekao i kazao u oči Stepanovu da laže, na uljudan način, naime u tom smislu da me »nije dobro razumio« i slično... Neću se ni sad upuštati u pojedinosti, ali je prednost moga položaja bila u tome što je Stepanov često zalazio k meni, pa sam prilično uvjerljivo mogao sve prikazati tako da se on tobože udružio s mojim momkom radi nekih svojih probitaka. Stepanov me samo šutke pogledao i slegnuo ramenima. Sjećam se dobro toga njegova pogleda, nikad ga neću zaboraviti. On je tada odmah htio istupiti iz puka, ali šta mislite što se dogodilo? Oficiri su ga svi do jednoga zajedno posjetili i nagovorili ga da ostane u puku. Nakon dvije sedmice ja sam istupio iz puka: nitko me nije tjerao, nitko nije zatražio od mene da odem, a naveo sam da odlazim iz obiteljskih razloga. Na tome je i ostalo. Isprva mi je bilo potpuno svejedno i čak sam se ljutio na njih; živio sam u Lugi, upoznao se s Lizavetom Makarovnom, ali sam poslije, nakon mjesec dana, već počeo bacati poglede na svoj revolver i pomišljati na smrt. Ja na sve gledam crno, Arkadije Makaroviču. Pripremio sam pismo komandantu puka i drugovima, u kojem sam priznao sve svoje laži i obranio Stepanovljevu čast. Kad sam napisao pismo, zadao sam sam sebi pitanje: »Da ga pošaljem i živim, ili da ga pošaljem i ubijem se?« Ne bih nikad sam znao odgovoriti na to pitanje. Zahvaljujući slučaju, slijepu slučaju, nakon jednog kratkog i čudnog razgovora s Lizavetom Makarovnom, najednom sam se sprijateljio s njom. I dotle je bila svraćala k Stolbejevki; susretali

smo se, pozdravljali i čak kadikad razgovarali. Najednom sam joj sve povjerio. I eto, tada mi je ona pružila ruku da mi pomogne.

– A kako je ona odgovorila na to pitanje?

– Nisam poslao pismo. Ona je odlučila da ga ne šaljem. Obrazložila je to ovako: ako pošaljem pismo, učinit ću, naravno, plemenito djelo, dovoljno da spere svu ljagu, i čak mnogo više, ali hoću li to sam moći podnijeti? Mislila je da to nitko ne bi mogao podnijeti, jer bi mi tada propala budućnost i više se ne bih preporodio za nov život. I onda, još hajde-de da je Stepanov nastradao; ali je njega ionako opravdao oficirski zbor. Jednom riječju – paradoks; ali me ona odgovorila, i potpuno sam se predao njoj u ruke.

– Odlučila je jezuitski, ali ženski! – uzviknuh. – Već vas je tada voljela!

– Baš sam se zato i preporodio. Zarekao sam se da ću se popraviti, drugačije živjeti, zadobiti svoje i njezino poštovanje i – eto kako se svršilo! Svršilo se tako da sam s vama obilazio ovdje kockarnice, igrao farao; nisam mogao odoljeti baštini, poveselio sam se karijeri, svim tim ljudima, konjima... mučio sam Lizu – sramota!

Protrlja rukom čelo i uspropada se po sobi.

– Nas je obadvojicu snašla zajednička ruska sudbina, Arkadije Makaroviču, vi ne znate što da radite, a ni ja ne znam što da radim. Ispadne li Rus samo malo iz svakodnevne kolotečine ozakonjene običajima, više ne zna što da radi. Dok je u kolotečini, sve je jasno: prihodi, čin, položaj u društvu, kočija, posjeti, služba, žena, a čim nešto malo – i što sam ja? List nošen vjetrom. Ne znam što da radim! Ova sam se dva mjeseca trudio da ostanem u kolotečini, zavolio sam kolotečinu, zaglibio sam u kolotečinu. Još i ne znate koliko sam se ovdje srozao: volio sam Lizu, iskreno sam je volio, a u isto sam vrijeme mislio na Ahmakovku!

– Zar zbilja? – uzviknuh bolno. – Da, zbilja, kneže, što ste mi ono jučer rekli za Versilova da vas je poticao da nekako osramotite Katerinu Nikolajevnu?

– Možda sam to preuveličao, i možda sam i njemu učinio krivo, u svojoj nepovjerljivosti, kao i vama. Na stranu sad sve to! Što, zar zbilja mislite da za sve to vrijeme, možda od samog boravka u Lugi, nisam imao uzvišena životna ideala? Kunem vam se da me on nije napuštao, da mi je neprekidno bio pred očima i da nije izgubio nimalo od svoje ljepote u mojoj duši. Sjećao sam se riječi koju sam bio zadao Lizaveti Makarovnoj da ću se preporoditi. Vjerujte da mi Andrej Petrovič, kad je jučer tu govorio o

plemstvu, nije rekao ništa novo. Moj ideal počiva na čvrstoj osnovi: nekoliko desetaka hektara zemlje (samo nekoliko desetaka jer mi nije ostalo više gotovo ništa od baštine); zatim potpun, posvemašnji raskid s visokim društvom i s karijerom; kuća na selu, obitelj i ja – ratar ili tako nešto. Ah, u našem rodu nije to ništa novo: moj je rođeni stric orao zemlju svojim rukama, i djed isto tako. Mi smo samo kneževi tisuću godina i plemići kao Rohani, a inače smo sirotinja. I eto, to bih naučio i svoju djecu: »Uvijek imaj na umu, do kraja života, da si plemić, da ti u žilama teče sveta krv ruskih kneževa, ali se nemoj stidjeti što ti je i otac orao zemlju: on je to radio *kneževski.*« Ne bih im ostavio drugog imutka osim tog komadića zemlje, ali bih im zato dao najvišu naobrazbu, to bih smatrao za svoju dužnost. O, tu bi mi pomogla Liza. Liza, djeca, rad, o, kako smo nas dvoje maštali o svemu tome, ovdje smo maštali, evo u ovim sobama, i što mislite? U isto sam vrijeme mislio na Ahmakovku a da je uopće nisam volio, mislio sam kako da se oženim bogato, iz visokog društva! I tek pošto je Naščokin jučer donio vijest o tom Bjoringu, odlučio sam da pođem k Ani Andrejevnoj.

– Ali otišli ste da je se odreknete! Pa to je već, valjda, bilo pošteno od vas?

– Mislite li? – zastade on preda mnom. – Ne, još ne znate kakva je moja narav! Ili... ili ni ja tu nešto ne znam: jer bit će da tome nije kriva samo moja narav. Iskreno vas volim, Arkadije Makaroviču, a osim toga sam vam nanio veliku nepravdu u ova dva mjeseca, pa zato hoću da vi, kao Lizin brat, sve saznate: pošao sam k Ani Andrejevnoj da je zaprosim, a ne da je se odreknem.

– Je li moguće? Ali Liza mi je rekla...

– Obmanuo sam Lizu.

– Dopustite: jeste li formalno zaprosili Anu Andrejevnu, a ona vas odbila? Je li tako? Je li tako? Te su mi pojedinosti neobično važne, kneže.

– Ne, nisam je uopće zaprosio, ali samo zato što nisam dospio; ona me sama preduhitrila – nije, naravno, otvoreno, ali mi je i te kako prozirnim i jasnim riječima dala »diskretno« na znanje da je ta zamisao neostvariva.

– Dakle, kao da je i niste zaprosili pa vam ni ponos nije povrijeđen!

– Zar zbilja možete tako prosuđivati! A sud savjesti, a Liza koju sam prevario i... prema tome, htio ostaviti? A zavjet koji sam učinio sebi i svim svojim precima – da ću se preporoditi i iskupiti sva svoja prijašnja nevaljalstva? Molim vas da joj ne

govorite o tome. Ona mi možda ne bi mogla ni to oprostiti! Od jučer sam bolestan. A što je najgore, čini se da je sad već svemu kraj i da će posljednji knez Sokoljski na robiju. Sirota Liza! Cijeli sam vas dan željno očekivao, Arkadije Makaroviču, da vam, kao Lizinu bratu, otkrijem ono što još ni ona ne zna. Ja sam kriminalac i sudjelujem u krivotvorenju dionica ... ske željeznice.

– Šta je opet to? Kako, na robiju? – skočih na noge gledajući ga prestravljeno. Lice mu odražavaše dubok, sumoran i beznadan jad.

– Sjedite – reče i sjede u naslonjač sučelice meni. – Prvo, da čujete činjenice: prije nešto više od godinu dana, baš onog ljeta kad sam bio u Emsu, s Lidijom i Katerinom Nikolajevnom, a poslije u Parizu, upravo onda kad sam otputovao na dva mjeseca u Pariz, u Parizu mi je, naravno, ponestalo novaca. Tu se baš našao Stebeljkov, koga sam, inače, otprije poznavao. On mi je dao novaca i obećao da će mi još dati, ali me zamolio da i ja njemu pomognem: on je trebao nekog umjetnika, crtača, gravera, litografa i slično, kemičara i tehničara, i to u izvjesne svrhe. O tim je svrhama od sama početka progovorio prilično jasno. I šta? Poznavao je moj karakter – mene je sve to nasmijavalo. Poznavao sam, naime, još iz školskih klupa nekog tipa koji je sad ruski emigrant, iako nije, inače, porijeklom Rus, a živi negdje u Hamburgu. U Rusiji je bio već jedanput upleten u krivotvorenje vrijednosnih papira. Eto, na tog je baš čovjeka i računao Stebeljkov, ali mu je bila potrebna preporuka pa se obratio meni. Napisao sam mu dva retka i odmah sve to zaboravio. Zatim sam se još nekoliko puta našao s njim i dobio od njega u svemu oko tri tisuće. Na sve sam to jednostavno zaboravio. Ovdje sam neprestano pozajmljivao od njega novce na mjenice i zaloge, a on se previjao preda mnom kao rob, ali sam najednom jučer prvi put čuo od njega da sam kriminalac.

– Kad jučer?

– Pa eto, jučer, kad sam ujutro u kabinetu vikao na njega, prije nego što je došao Naščokin. On se prvi put usudio sasvim otvoreno govoriti sa mnom o Ani Andrejevnoj. Digao sam ruku da ga udarim, ali je on naglo ustao i rekao mi da sam suodgovoran, neka ne zaboravim da sam njegov sudionik i isto takav lupež kao i on – ukratko, nije rekao baš tako, ali je to bio smisao njegovih riječi.

– Kakve besmislice, ma to je valjda tlapnja?

– Ne, nije tlapnja. Danas je bio kod mene i sve mi potanje razjasnio. Te su dionice odavno u prometu i još će ih puštati u

promet, ali se čini da su negdje već zapele. Naravno, bio sam po strani od svega toga, ali »vi ste ipak onda izvoljeli dati ono pisamce, molit ću lijepo« – eto šta mi je Stebeljkov rekao.

– Pa dobro, valjda niste znali radi čega je to, ili ste znali,

– Znao sam – odgovori knez tiho i obori oči. – Naime, vidite, i znao sam, i nisam znao. Svemu sam se smijao, bilo mi je smiješno. Nisam tada ništa mislio, pogotovo zato što meni uopće nisu trebale krivotvorene dionice i što se nisam ja spremao da ih izrađujem. Pa ipak me za one tri tisuće koje mi je tada dao nije čak poslije ni zadužio, i ja sam to dopustio. A, uostalom, šta znate, možda sam i ja bio krivotvoritelj! Morao sam znati, nisam dijete; znao sam, ali mi je bilo smiješno i pomagao sam huljama i robijašima... i to sam im pomagao za pare! Prema tome, i ja sam krivotvoritelj!

– Ma sad preuveličavate; vi jeste krivi, ali preuveličavate svoju krivnju!

– Što je najgore, tu je neki Žibeljski, još mlad čovjek, iz pravne struke, nešto kao advokatski pisar. On je u tim dionicama isto tako nekakav sudionik, dolazio je poslije od onoga gospodina iz Hamburga k meni, radi nekih sitnica, dakako, čak ni ja nisam znao radi čega, ali o dionicama nije bilo ni govora... Pa ipak su kod njega ostala dva spisa napisana mojom rukom, pisamca od po dva retka, ali su i ona, naravno, dokazi; to sam danas dobro shvatio. Stebeljkov kaže da taj Žibeljski svemu smeta: on je ondje nešto ukrao, nečije novce, čini se državne, a kani još ukrasti pa onda emigrirati; i zato mu treba najmanje osam tisuća kao pomoć da emigrira. Moj bi dio baštine podmirio Stebeljkova, ali Stebeljkov kaže da treba podmiriti i Žibeljskoga... Ukratko, treba da se odreknem svog dijela baštine i da dadem još deset tisuća – to je njihova posljednja riječ. Tada će mi vratiti moja dva pisamca. Oni su u dosluhu, to je jasno.

– Puka besmislica! Pa ako vas prijave, i sami će se izdati. Nikad vas neće prijaviti.

– To razumijem! Oni i ne prijete da će me prijaviti; samo kažu: »Mi vas, naravno, nećemo prijaviti, ali ako nas otkriju, onda...« eto, to je sve što kažu, ali mislim da je i to dosta! Nije riječ o tome: bez obzira što se dogodilo, i baš da su mi ta pisamca sad u džepu, ali da moram biti suodgovoran s tim lupežima, da im moram biti drug, dovijeka, dovijeka! Da moram lagati Rusiji, da moram lagati djeci, da moram lagati Lizi, da moram lagati svojoj savjesti...

– Zna li Liza za to?

– Ne, ne zna za sve. Ona to ne bi mogla podnijeti u svom sadašnjem položaju. Sad nosim odoru svoga puka, ali kad god sretnem nekog vojnika iz svog puka, u svakom trenutku, moram priznati sam sebi da ne bih smio nositi tu odoru.

– Čujte – uzviknuh odjednom – tu se nema što razgovarati; ima jedan jedini način da se spasite; pođite knezu Nikolaju Ivanoviču, uzajmite od njega deset tisuća, zamolite ga, ali mu nemojte ništa priznati, onda pozovite ona dva lupeža, pročistite s njima račune i otkupite ona svoja pisma... i gotovo! Sve će biti gotovo, i onda idite orati! Okanite se maštarija i vjerujte u život!

– Mislio sam na to – reče on čvrstim glasom. – Danas sam se cijeli dan dvoumio i napokon odlučio. Samo sam vas čekao; poći ću k njemu. Znate li da nikad, otkako znam za sebe, nisam uzajmio ni kopjejke od kneza Nikolaja Ivanoviča. On je dobar prema našoj obitelji i čak je... suosjećao s nama, ali ja osobno nisam nikad uzajmljivao od njega novaca. No, sad sam odlučio... Upamtite da je naš rod Sokoljskih stariji od roda kneza Nikolaja Ivanoviča: oni su mlađi ogranak, čak pobočni, gotovo sporni... Naši su preci bili zavađeni. Na početku reforme Petra Velikoga moj je prapradjed, također Petar, bio i ostao raskolnik i skitao se po kostromskim šumama. Taj se knez Petar drugi put isto tako oženio pučankom... Eto, tada su se baš i uzdigli ti drugi Sokoljski, ali ja... o čemu sam ono govorio?

Bio je vrlo umoran, gotovo kao da je buncao.

– Ma umirite se – ustadoh i uzeh šešir. – Lezite i spavajte, to je prvo. A knez Nikolaj Ivanovič neće vas nikako odbiti, pogotovo sad kad je tako sretan. Znate li što se ondje dogodilo? Zar zbilja ne znate? Čuo sam nešto nevjerojatno, da se on ženi; to je tajna, ali dakako, nije i za vas.

I sve mu ispripovjedih stojeći već sa šeširom u ruci. On nije ništa znao. Brzo me zapitkivao za pojedinosti, uglavnom za vrijeme, mjesto i stupanj vjerodostojnosti. Naravno, nisam zatajio da se to, po pričanju, dogodilo odmah nakon njegova jučerašnjeg posjeta Ani Andrejevnoj. Ne mogu iskazati riječima kako ga se bolno dojmila ta vijest; lice mu se izobličilo, nekako iskrivilo, usne mu se grčevito stegle od usiljena smiješka; naposljetku je strašno problijedio, duboko se zamislio i oborio oči. Odjednom mi je puklo pred očima da je njegova taština bila strahovito pogođena kad ga je dan prije Ana Andrejevna odbila. Možda mu je u tom času odviše živo, u onom njegovu bolesnom raspoloženju, iskrsla pred očima njegova jučerašnja smiješna i nedostojna uloga pred tom djevojkom, u čiji je pristanak, kako se sad pokazalo, neprestano čvrsto

vjerovao. A možda je, napokon, pomislio kako se sramotno ponio prema Lizi, a sve je bilo uzalud! Zanimljivo je za koga ti kicoši iz visokog društva smatraju jedan drugoga i na temelju čega mogu cijeniti jedan drugoga: pa taj je knez ipak morao pomisliti da Ana Andrejevna već zna da se on spanđao s Lizom, zapravo s njenom sestrom, a ako ne zna, da će već jednom svakako doznati; a eto, »nije sumnjao u njen pristanak«!

– A zar ste zbilja mogli pomisliti – dignu on iznenada na me ponosan i nadmen pogled – da bih ja, *ja,* mogao sad, nakon takve vijesti, poći knezu Nikolaju Ivanoviču i zatražiti od njega novaca! Od njega, zaručnika djevojke koja me upravo odbila – kakva li prosjačenja, kakva li sluganstva! Ama, sad je sve propalo, a ako mi je pomoć toga starca bila posljednja nada, neka propadne i ta nada!

U sebi sam se složio s njim, ali je stvarnost bila kudikamo složenija: pa zar je starkelja knez bio čovjek, zaručnik? U glavi mi se zarojilo nekoliko misli. Ionako sam, uostalom, bio nedavno naumio da sutradan obiđem starca. Sad sam se pak potrudio da ublažim knežev dojam i da ga spremim u postelju: – Ispavajte se pa će vam se misli razvedriti, vidjet ćete i sami! – Srdačno mi je stisnuo ruku, ali me više nije poljubio. Obećao sam da ću mu doći sutradan navečer, pa da ćemo »porazgovarati, porazgovarati; i previše se toga nakupilo o čemu treba da porazgovaramo«. Na te se moje riječi nekako fatalistički nasmiješio.

OSMO POGLAVLJE

I

Svu sam tu noć sanjao ruletu, kockanje, zlato i račune. Sve sam nešto računao, kao da sam za kockarskim stolom, o nekakvu ulogu, o nekakvoj prilici, i to me gušilo cijelu noć kao mora. Reći ću po istini da sam se i cijelog prethodnog dana, usprkos svim onim neobičnim dojmovima, svaki čas sjećao dobitka kod Zerščikova. Potiskivao sam tu misao, ali nisam mogao potisnuti dojam, i uzdrhtao bih čim bih se toga sjetio. Taj me dobitak dirnuo u srce. Zar sam zbilja rođeni kockar? U najmanju ruku, svakako imam

kockarske osobine. Čak i sad, dok ovo pišem, na mahove mislim na kockanje! Događa se da po cijele sate katkad šutke sjedim zabavljajući se u mislima kockarskim kombinacijama i snatreći kako igra teče, kako stavljam uloge i dobivam. Jest, imam mnogo različitih »osobina« i duša mi je nemirna.

U deset sati sam kanio poći k Stebeljkovu, i to pješice. Matveja sam poslao kući čim se javio. Dok sam pio kavu, nastojao sam o svemu promisliti. Zbog nečega sam bio zadovoljan; pošto sam se zadubio u sama sebe, dosjetio sam se da sam najviše zadovoljan time što ću »danas biti u kući kneza Nikolaja Ivanoviča«. Ali je taj dan bio u mom životu koban i pun iznenađenja i počeo je upravo iznenađenjem.

Točno u deset sati otvorila su se širom moja vrata i u sobu je uletjela – Tatjana Pavlovna. Sve sam mogao očekivati, samo ne njen posjet, pa sam skočio u strahu pred nju. Lice joj je bilo unezvijereno, kretnje neprirodne, a da ju je tko pitao, možda ne bi ni sama znala reći zašto je dotrčala k meni. Unaprijed upozoravam: upravo je bila čula jednu neobičnu vijest koja ju je prenerazila, pa je još bila pod njenim prvim dojmom. A ta se vijest ticala i mene. Uostalom, ostala je kod mene oko pola minute, pa recimo i cijelu minutu, ali nije dulje. Upravo se okomila na mene.

– Tako ti, dakle! – stala je preda me i sva se nagnula nada me. – Eh, štene jedno! Što si to zakuhao? Zar još ne znaš? Kavu pije! Eh ti, blebetalo, eh ti, naklapalo, eh ti, ljubavniče od kartona... ama, takve treba šibom, šibom, šibom!

– Što je bilo, Tatjano Pavlovna? Što se dogodilo? Da nije mama?...

– Čut ćeš već! – viknula je prijeteći i istrčala iz sobe, jedva da sam je i vidio. Bio bih, naravno, potrčao za njom, ali me zadržala jedna pomisao, zapravo i nije bila pomisao nego nekakav neodređeni nemir: naslutio sam da je »ljubavnik od kartona« bio najvažniji izraz u tim njenim povicima. Naravno, ne bih mogao ništa sam pogoditi, ali sam brže izišao da što prije svršim sa Stebeljkovom pa da pođem knezu Nikolaju Ivanoviču. »Kod njega se krije ključ svemu!« pomislih instinktivno.

Tko zna kako, ali Stebeljkov je već bio saznao sve o Ani Andrejevnoj, i to čak do u tančine; neću opisivati naš razgovor i njegove geste, ali je bio ushićen, ludo ushićen »majstorskim pothvatom«.

– Eto, to je žena, molit ću lijepo! Ama, eto, molit ću lijepo, to je prava žena! – klicao je. – Ama, nije to, molit ću lijepo, kao mi; mi eto sjedimo i ništa, a njoj se prohtjelo da se napije vode s pravog

izvora i – napila se. To je... to je antički kip! To je antički kip Minervin, molit ću lijepo, samo što hoda i nosi suvremene haljine!

Zamolih ga da prijeđe na posao; sav se posao, kao što sam i predvidio, sastojao u tome da sklonim i nagovorim kneza da zamoli napokon za pomoć kneza Nikolaja Ivanoviča. »Inače se može vrlo, vrlo loše provesti, i to ne više po mojoj volji; je li tako ili nije?«

Zagledao mi je u oči, ali kao da nije slutio da znam nešto više nego jučer. A nije ni mogao slutiti, jer se samo po sebi razumije da nisam ni riječju ni pogledom pokazao da znam za »dionice«. Nismo raspravljali dugo, odmah mi je počeo obećavati novce, »i to puno, molit ću lijepo, puno, molit ću lijepo, samo pomozite da knez ode tamo. To je hitno, vrlo hitno, to je baš ono što je strašno hitno!«

Nisam se htio prepirati ni kavžiti s njim kao dan prije pa sam pošao, pošto sam mu, za svaki slučaj, dobacio da ću »se potruditi«. Ali me ponovo strahovito zapanjio: već sam išao prema vratima kad me iznenada uhvatio rukom ljubezno oko struka i počeo mi govoriti... nešto posve nerazumljivo.

Ispuštam pojedinosti i ne navodim sav tok razgovora da ne bih zamarao. Smisao je svega toga bio da me zamolio da ga »upoznam s gospodinom Dergačevom, s obzirom da tamo svraćam«!

Učas sam se pritajio trudeći se svim silama da se ne odam kakvom kretnjom. Odmah sam mu, uostalom, odgovorio da ne poznajem nikoga od njih i da sam svega jedanput bio slučajno kod njih.

– Ali kad su vas jedanput *pripustili,* onda možete doći i drugi put, je li tako ili nije?

Zapitah ga otvoreno, ali posve hladnokrvno, radi čega mu to treba. I eto, ni dan-danas još ne mogu shvatiti kako može biti toliko naivan čovjek koji, očito, nije glup i koji je »poslovan«, kako ga je nazvao Vasin. Posve mi je otvoreno kazao kako misli da se kod Dergačeva »sigurno radi nešto zabranjeno, nešto strogo zabranjeno, pa da bih, kad bih to ispitao, mogao odatle izvući neku korist«. I namignuo mi lijevim okom smješkajući se.

Nisam mu odgovorio baš ništa određeno, nego sam se pretvarao da razmišljam, i obećao sam mu »da ću porazmisliti«, a onda sam brže-bolje otišao. Položaj se zamršivao; odjurio sam k Vasinu i zatekao ga kod kuće.

– Oho, i vi! – reče mi zagonetno kad me ugleda.

Ne obazirući se na taj njegov usklik, ispripovjedih mu odmah

sve što sam čuo. On je, očito, bio preneražen, iako je ostao potpuno hladnokrvan. Potanko me o svemu ispitao.

– Možda ste ga pogrešno razumjeli?

– Ama, dobro sam ga razumio, smisao je bio potpuno jasan.

– Kako bilo da bilo, neobično sam vam zahvalan – doda iskreno. – Jest, zaista, ako je sve tako bilo, onda je zacijelo mislio da ne biste mogli odoljeti određenoj svoti novaca.

– A, osim toga, on i te kako dobro zna u kakvu sam položaju; neprestano sam se kockao, Vasine, ružno sam se vladao.

– Čuo sam.

– Najzagonetnije mi je što on zna i za vas, da i vi tamo zalazite – odvažih se da ga pripitam.

– Zna on i te kako dobro – odgovori mi Vasin posve jednostavno – da ja nemam nikakve veze s njima. Pa svi su ti mladi ljudi, uglavnom, brbljavci, i ništa drugo; uostalom, valjda se i sami dobro svega sjećate.

Učinilo mi se da mi ne vjeruje potpuno.

– Kako bilo da bilo, neobično sam vam zahvalan.

– Čuo sam da su poslovi gospodina Stebeljkova pošli nizbrdo – pokušah se opet raspitati. – Bar sam čuo za neke dionice...

– Za kakve ste to dionice čuli?

Namjerno sam spomenuo »dionice«, ali ih dakako nisam spomenuo zato da mu ispričam tajnu koju mi je dan prije bio povjerio knez. Samo sam htio zucnuti i razabrati mu po licu, po pogledu, zna li štogod o dionicama. Postigao sam cilj: po neulovljivu i trenutnu trzaju njegova lica zaključio sam da i o tome štošta zna. Nisam odgovorio na njegovo pitanje »kakve dionice«, nego sam ušutio; a zanimljivo je da ni on nije više nastavio o tome.

– Kako zdravlje Lizavete Makarovne? – zapita me sa zanimanjem.

– Zdrava je. Moja vas je sestra uvijek poštovala...

Oči mu zaigraše od radosti; već sam odavno slutio da nije ravnodušan prema Lizi.

– Neki dan je bio kod mene knez Sergej Petrovič – reče mi najednom.

– Kada? – viknuh.

– Točno prije četiri dana.

– A nije bio jučer?

– Ne, jučer nije bio. – Pogleda me upitno.

– Možda ću vam poslije ispričati nešto više o tom našem sastanku, ali sad smatram za potrebno da vas upozorim (reče Vasin zagonetno) da mi se tada učinilo da nije u normalnom

duhovnom... pa ni umnom stanju. Uostalom, imao sam još jedan posjet – osmjehnu se najednom – malo prije nego što ste vi došli, pa sam i opet morao zaključiti da posjetilac nije u posve normalnom stanju.

– Da nije knez bio ovdje maloprije?

– Ne, nije knez, ne govorim sad o knezu. Kod mene je maloprije bio Andrej Petrovič Versilov i... zar ništa ne znate? Nije li se njemu što dogodilo?

– Možda mu se i dogodilo, ali što se zapravo zbilo ovdje kod vas? – upitah brže-bolje.

– Morao bih, naravno, čuvati tajnu... Nas dvojica nekako čudno razgovaramo, odviše povjerljivo – osmjehnu se opet. – Uostalom, Andrej Petrovič mi nije rekao da je to tajna. A vi ste mu sin, pa kako znam što osjećate prema njemu, bit će, čini mi se, čak i dobro da vas upozorim. Pomislite, došao je k meni i upitao me: »Ako slučajno, ovih dana, uskoro, bude morao izići na dvoboj, ne bih li pristao da preuzmem ulogu njegova sekundanta?« Dakako da sam odlučno odbio.

Neobično sam se začudio; ova me vijest najviše uznemirila; nešto se izleglo, nešto se zbilo, nešto se svakako dogodilo što još ne znam! Odjednom se na trenutak sjetih kako mi je Versilov dan prije rekao: »Neću ja doći k tebi, nego ćeš ti dotrčati k meni.« Odjurih do kneza Nikolaja Ivanoviča, jer sam sve više naslućivao da se u njega krije odgonetka. Vasin mi se na rastanku još jedanput zahvalio.

II

Starina knez sjedio je pred kaminom, nogu omotanih pledom. Dočekao me nekakvim čak upitnim pogledom, baš kao da se začudio što sam došao, iako me gotovo svaki dan pozivao da dođem. Uostalom, ljubezno me pozdravio, ali je na moja prva pitanja odgovarao nekako preko volje i strašno rastreseno. Od vremena do vremena kao da je o nečemu razmišljao i pozorno se zagledao u mene, kao da je nešto zaboravio pa se prisjeća nečega što se svakako tiče mene. Otvoreno mu rekoh da sam već sve čuo i da mi je vrlo drago. Na usnama mu je odmah zatitrao prijazan i dobroćudan osmijeh i živnuo je; oprez i nepovjerenje izgubiše se u tren oka, baš kao da ih je smetnuo s uma. Pa i smetnuo ih je, naravno.

– Dragi moj prijatelju, znao sam da ćeš prvi doći i, znaš, već sam jučer pomislio: »Tko će se obradovati? On će se obradovati.« I nitko više; ali ništa za to. Ljudi imaju zle jezike, ali to nije važno... *Cher enfant,* sve je to tako uzvišeno i tako divno... Pa ti je i sam dobro poznaješ. A o tebi Ana Andrejevna ima čak vrlo dobro mišljenje. Ona, ona ima ozbiljno i divno lice, lice iz engleskih spomenara. Ona je najdivnija engleska gravira što uopće može biti... Prije dvije godine imao sam cijelu zbirku tih gravira... Oduvijek sam, oduvijek imao tu namjeru; samo se čudim kako nisam nikad pomislio na to.

– Koliko se sjećam, uvijek ste voljeli i hvalili Anu Andrejevnu.

– Dragi moj, mi nikome ne želimo nauditi. Život s prijateljima, s rodbinom, s onima koji su nam srcu dragi – to je raj. Svi su ljudi pjesnici... Ukratko, to je poznato još iz prethistorijskih vremena. Na ljeto ćemo, znaš, najprije u Soden, a onda u Bad-Gastein. Ali kako tebe, ipak, nije bilo dugo, dragi moj; pa što je s tobom? Čekao sam te. A je li, koliko se toga dogodilo odonda! Šteta samo što nemam mira; čim ostanem sam, nemam više mira. Eto, zato i ne smijem ostati sam, nije li tako? Pa to je kao dva puta dva. Odmah sam to shvatio, čim je izgovorila prve riječi. O, dragi moj, ona je rekla svega dvije riječi, ali je to... to je bila kao najljepša pjesma. Ma, uostalom, ti si joj brat, gotovo brat, nije li tako? Dragi moj, nisam te uzalud toliko zavolio! Kunem ti se da sam sve to naslućivao. Poljubio sam joj ruku i zaplakao.

I izvadi rupčić kao da će opet zaplakati. Bio je vrlo potresen i, čini se, u jednom od svojih najgorih »raspoloženja« kojih sam se mogao sjetiti iz svekolikog našeg poznanstva. Obično, gotovo uvijek, bio je neusporedivo svježiji i čiliji.

– Svima bih oprostio, dragi moj – lupetao je dalje. – Htio bih svima oprostiti, već se odavno ni na koga na ljutim. Umjetnost, *la poésie dans la vie*[1], pomaganje nesretnima i ona, biblijska ljepota. *Quelle charmante personne, a? Les chants de Salomon... non, ce n'est pas Salomon, c'est David qui mettait une jeune belle dans son lit pour se chauffer dans sa vieillesse. Enfin, David, Salomon*[2], sve mi se to mota u glavi – zbrka nekakva. Sve, *cher enfant,* može biti i veličanstveno i smiješno u isti mah. *Cette jeune belle de la*

[1] Poezija u životu.

[2] Kakve li dražesne osobe, a? Pjesme Salomonove... ne, nije Salomon, David je metnuo jednu mladu ljepoticu u svoju postelju ne bi li se ogrijao u starosti. Najposlije, David, Salomon...

vieillesse de David – c'est tout un poème[1], a kod Paula de Kocka ispala bi tu nekakva *scène de bassinoire*[2] i svi bismo se tome smijali. Paul de Kock nema ni mjere ni ukusa, iako je talentiran... Katerina Nikolajevna se smješka... Rekao sam da joj nećemo smetati. Mi smo započeli našu romancu i neka nas ostave da je završimo. Neka je to i tlapnja, ali neka nam ne oduzmu tu tlapnju.

– Ma kakva tlapnja, kneže?

– Tlapnja? Kakva tlapnja? Pa neka bude tlapnja, samo neka nas ostave da umremo s tom tlapnjom.

– Ama, kneže, zašto da umrete? Treba živjeti, baš sad treba živjeti!

– A nego šta ja govorim? Ništa drugo i ne kažem. Nikako ne razumijem zašto je život tako kratak. Da ne dosadi, naravno, jer je i život umjetničko djelo sama Stvoritelja, u konačnom i besprijekornom obliku jedne Puškinove pjesme. Sažetost je prvi uvjet umjetničke vrijednosti. Ali ako kome nije dosadno, trebalo bi mu dati da dulje poživi.

– Recite mi, kneže, je li to već poznato javnosti?

– Nije, dragi moj, nipošto. Tako smo se sporazumjeli. To se tiče obitelji, obitelji, i samo obitelji. Za sada. Ja sam se jedino Katerini Nikolajevnoj potpuno povjerio zato što mislim da sam joj nažao učinio. O, Katerina Nikolajevna je anđeo, ona je anđeo!

– Jest, jest!

– Je li? I ti kažeš da jest? A ja sam mislio da si joj baš ti neprijatelj. Ah, da, zbilja, ona me zamolila da te više ne primam. I, zamisli, kad si došao, odjednom sam to smetnuo s uma.

– Šta kažete? – poskočih. – Zašto? Kada? (Slutnja me nije prevarila; jest, baš sam tako nešto naslućivao od Tatjanina posjeta!)

– Jučer, dragi moj, jučer, čak ne razumijem kako si sad mogao proći, jer su izdali nalog da te ne puste. Kako si ušao?

– Jednostavno sam ušao.

– To i jest najvjerojatnije. Da si pokušao ući s pomoću lukavstva, sigurno bi te ukebali, a budući da si jednostavno ušao, lijepo su te propustili. Bezazlenost je, *mon cher*, zapravo najveće lukavstvo.

– Ništa ne razumijem, dakle, i vi ste odlučili da me više ne primate?

– Nisam, dragi moj, rekao sam da se to mene ne tiče... Naime.

[1] Ta mlada ljepotica iz starosti Davidove – to je prava poema.
[2] Prizor s grijalicom za postelju.

pristao sam. A vjeruj mi, dragi moj dečko, da te mnogo volim. Ali je Katerina Nikolajevna suviše, suviše odlučno to zatražila... Oho, gle!

U taj se čas na vratima iznenada pojavi Katerina Nikolajevna. Bila je odjevena kao da će izići i svratila je k ocu, kako je obično činila, da ga poljubi. Kad me je ugledala, zastala je, smela se, hitro se okrenula i izišla.

– *Voilà!*[1] – uzviknu knez, preneražen i strašno uzrujan.

– To je neki nesporazum! – viknuh. – To je samo jedan trenutak... Odmah... odmah ću se vratiti, kneže!

I istrčah za Katerinom Nikolajevnom.

Zatim se sve što je slijedilo odigralo tako brzo da ne samo što se nisam mogao snaći, nego se nisam mogao čak ni koliko-toliko pripraviti kako da se držim. Da sam se mogao pripraviti, bio bih se, naravno, drukčije ponio! Ali sam izgubio glavu kao kakvo derište. Jurnuo sam bio u njene odaje, ali mi je lakaj uz put rekao da je Katerina Nikolajevna već izišla i da sjeda u kočiju. Istrčao sam glavom bez obzira na glavno stubište. Katerina Nikolajevna silazila je, u bundi, a uz nju je išao, ili, bolje reći, vodio ju je, visok, sjenit oficir, u odori, bez kabanice, sa sabljom; lakaj je za njim nosio kabanicu. To je bio barun, pukovnik, od svojih trideset pet godina, kicoški tip oficira, suhonjav, malo odviše duguljasta lica, riđih brkova i čak riđih trepavica. Lice mu, doduše, nije uopće bilo lijepo, ali mu je izraz bio oštar i izazovan. Opisujem ga površno, kako sam ga zapazio u tom času. Nikad ga dotada nisam bio vidio. Trčao sam za njima niza stube bez šešira i bez bunde. Katerina Nikolajevna me prva opazila i odmah mu nešto šapnula. On tek što je okrenuo glavu, namignuo je sluzi i vrataru. Sluga je bio zakoračio prema meni već na samim vratima, ali sam ga odgurnuo rukom i izjurio ustopice za njima pred kuću. Bjoring je pomagao Katerini Nikolajevnoj da se uspne u kočiju.

– Katerino Nikolajevna! Katerino Nikolajevna! – uzvikivao sam glupo. (Kao budala! Kao budala! Oh, svega se sjećam, bio sam bez šešira!)

Bjoring se opet bijesno okrenuo sluzi i nešto mu glasno doviknuo, jednu ili dvije riječi, koje nisam dobro razabrao. Osjetio sam kako me netko hvata za lakat. U taj je čas kočija krenula; opet sam zavikao i jurnuo za kočijom. Katerina Nikolajevna je, vidio sam, izgledala na prozor kočije i bila, čini se, vrlo uznemirena. Ali uslijed mog naglog pokreta, kad sam jurnuo, iznenada

[1] Eto!

sam snažno gurnuo Bjoringa a da nisam ni mislio na to, i čini se da sam ga svojski očepio. On tiho jauknu i zaškrguta zubima, zgrabi me snažnom rukom za rame i ljutito odgurnu, tako da sam odletio dva-tri koraka. U taj su mu čas dodali kabanicu, zaogrnuo se njome, sjeo u saonice i iz saonica još jedanput prijeteći nešto viknuo pokazujući na mene lakajima i vrataru. Oni me ščepaše i zadržaše; jedan mi je sluga prebacio bundu preko ramena, drugi mi dodao šešir i – više se ne sjećam što su mi govorili; nešto su mi govorili, a ja sam stajao i slušao, ali nisam ništa razumio. Onda sam ih ostavio i potrčao.

III

Ne razabirući ništa i gurajući prolaznike, dotrčao sam napokon do stana Tatjane Pavlovne a da se nisam ni sjetio da se odvezem fijakerom. Bjoring me odgurnuo pred njom! Naravno, očepio sam ga, pa me instinktivno odgurnuo, kao čovjek kome su stali na žulj (a možda sam mu i zbilja stao na žulj!) Ali je ona to vidjela, i vidjela je kako me hvataju sluge, sve to pred njom, pred njom! Kad sam dotrčao k Tatjani Pavlovnoj, nisam mogao u prvi mah progovoriti, a donja mi se čeljust tresla kao u groznici. Pa i bio sam u groznici, a još sam i plakao... O, kako sam patio!

– Oho! Šta je? Izbacili te? Tako ti i treba, tako ti i treba! – reče Tatjana Pavlovna; šutke se svalih na divan gledajući je.

– Ma šta mu je? – pogleda me ona pozorno. – Na ti čaša, popij malo vode, popij! Kaži mi što si opet zabrljavio?

Promrmljah da su me istjerali i da me je Bjoring gurnuo na ulici.

– Razumiješ li sad šta, ili još ne razumiješ? Na, pročitaj pa uživaj! – I uze sa stola neko pismo, dade mi ga i stade preda me čekajući. Odmah sam prepoznao Versilovljev rukopis – svega nekoliko redaka: bilo je to pismo Katerini Nikolajevnoj. Uzdrhtah i sposobnost shvaćanja mi se umah potpuno vrati. Evo što je stajalo u tom strašnom, odvratnom, besmislenom, razbojničkom pismu, od riječi do riječi:

»Milostiva gospođo,

Katerino Nikolajevna!

Koliko god ste pokvareni, po svojoj naravi i po svojoj vještini, ipak sam mislio da ćete obuzdati svoje strasti i da bar nećete dirati

u djecu. Ali niste ni od toga zazirali. Obavještavam vas da spis koji vam je dobro poznat nije nipošto spaljen na svijeći i da nije nikad ni bio kod Krafta, tako da tu za vas neće biti nikakve koristi. Stoga nemojte uzalud kvariti mladića. Poštedite ga, još je maloljetan, tako reći dječak, nerazvijen i duševno i tjelesno, koja vam koristi od njega? Meni je stalo do njega, pa sam se zato i odvažio da vam pišem, iako se ne nadam uspjehu. Čast mi je upozoriti vas da prijepis ovoga pisma istodobno šaljem barunu Bjoringu.

A. Versilov.«

Blijedio sam dok sam čitao, a onda sam najednom planuo i usne su mi zadrhtale od ogorčenja.

– To on o meni piše! O onome što sam mu prekjučer povjerio! – uzviknuh sav razjaren.

– To je baš ono što si mu povjerio! – ote mi pismo Tatjana Pavlovna.

– Ali... ja nisam to, nisam uopće to govorio! O bože, što ona sad može misliti o meni! Ama, je li on lud? Ama, on je lud... Jučer sam ga vidio. Kad je poslano ovo pismo?

– Jučer je za dana poslano i navečer je stiglo, a danas mi ga je ona sama predala.

– Ali ja sam ga jučer vidio, on je lud! Versilov nije mogao tako pisati, to je pisao lud čovjek! Tko može tako pisati jednoj ženi?

Pa eto, pišu u bijesu takvi luđaci, kad od ljubomore i pakosti oslijepe i ogluše, a krv im se prometne u otrov... A ti još nisi znao kakav je on! Zato će ga sad tako udesiti da će ga vrag odnijeti. Sam srlja pod sjekiru! Ama, bolje bi mu bilo da po noći ode na Nikolajevsku prugu i da metne glavu na tračnice, pa da mu je lijepo otfikare, kad mu je već teško da je nosi! A koji je vrag tebe tjerao da mu pričaš! Koji te vrag tjerao da ga dražiš? Htio si se pohvaliti?

– Ali, kakva je to mržnja! Kakva mržnja! – lupih se rukom po čelu. – A zašto, zašto? Mržnja na ženu! Što mu je ona skrivila? Kakvi su to bili odnosi među njima da mogu pisati takva pisma?

– Mr-žnja! – podsmjehnu mi se srdito Tatjana Pavlovna oponašajući me.

Iznova mi krv udari u glavu; odjednom kao da sam pojmio nešto posve novo; piljio sam upitno u nju.

– Torrnjaj se odavde! – vrisnu ona, pošto se brže-bolje okrenula i zamahnula rukom na mene. – Dosta sam se ja s vama svima natezala! Sad mi je svega dosta! Makar svi u zemlju propali!... Jedino mi je još tvoje majke žao...

Otrčao sam dakako, k Versilovu. Uh, kakve li podmuklosti! Kakve li podmuklosti!

IV

Versilov nije bio sam. Da prvo razjasnim: pošto je dan prije odaslao ono pismo Katerini Nikolajevnoj i odista (sam bog zna zašto) poslao prijepis barunu Bjoringu, morao je, naravno, toga dana očekivati i stanovite »posljedice« svoga postupka, pa je zato i poduzeo svojevrsne korake; već je izjutra premjestio mamu i Lizu (koja se, kako sam poslije doznao, pošto se već prije podne bila vratila, razboljela i legla u postelju) gore, u »lijes«, a sobe su, napose naš »salon«, bile brižljivo pospremljene i pometene. I doista, u dva sata poslije podne posjetio ga je neki barun R., oficir, pukovnik, gospodin od kojih četrdeset godina, njemačkog podrijetla, visok, mršav i naoko tjelesno vrlo snažan čovjek, također riđ, kao i Bjoring, tek malo proćelav. Bio je jedan od onih baruna R. kojih ima vrlo mnogo u ruskoj vojsci i koji svi mnogo drže do svoje barunske časti, koji nemaju nigdje ničega pa žive samo od plaće i koji su izvanredne vojničine i borci. Nisam došao na početak njihova razgovora; obadvojica su bila vrlo uzbuđena, a kako i ne bi. Versilov je sjedio na divanu za stolom, a barun u naslonjaču sa strane. Versilov je bio blijed, ali je govorio suzdržljivo cijedeći riječi, a barun je povisivao glas i bio, očito, sklon plahovitim gestama pa se teško suzdržavao, ali je gledao strogo, nabusito, čak i prezirno, iako pomalo u čudu. Kad me je ugledao, smrknuo se, ali mi se Versilov gotovo obradovao:

– Zdravo, dragoviću moj! Evo, barune, ovo je baš onaj momak o kome je riječ u pismu, a vjerujte mi da nam on neće smetati, čak nam može dobro doći. (Barun me odmjeri prezirnim pogledom.) Dragoviću moj – nadoda Versilov – meni je čak drago što si došao, pa zato sjedi malo u kut, molim te, dok ne svršim s barunom. Budite bez brige, barune, samo će malo posjediti u kutu.

Bilo mi je svejedno jer sam već bio donio odluku, a osim toga me sve to zapanjilo; sjeo sam bez riječi u kut, što sam mogao dalje, i sjedio sam a da nisam ni trepnuo ni maknuo se sve do kraja razgovora...

– Još vam jedanput ponavljam, barune – kazivaše Versilov odsječno i razgovijetno – da Katerinu Nikolajevnu Ahmakovu,

kojoj sam napisao to nedostojno i nenormalno pismo, smatram ne samo za izvanredno plemenito stvorenje, nego i za vrhunac savršenstva!

– Takvo opovrgavanje svojih riječi, kao što sam vam već napomenuo, isto je što i njihovo potkrepljivanje – promumlja barun. – Vaše riječi nipošto ne odaju poštovanje.

– Pa ipak će biti najsigurnije da ih shvatite u njihovu doslovnom smislu. Vidite, ja patim od nekih napadaja i... različitih poremećaja, čak se i liječim, pa se tako dogodilo da sam u jednom takvom trenutku...

– Takva se objašnjenja ne mogu nikako uzeti u obzir. Ponovo i ponovo vam kažem da se i dalje varate, a možda se i namjerno varate. Na samu početku sam vas upozorio da sve što se tiče te dame, naime vašeg pisma generalici Ahmakovoj, treba apsolutno isključiti iz našeg sadašnjeg razgovora; a vi se neprestano navraćate na njega. Barun Bjoring me zamolio i stavio mi u zadatak da ponajprije izvedem načistac zapravo samo ono što se odnosi na njega osobno, to jest vaše drsko dostavljanje toga »prijepisa«, a zatim vaš pripis da ste »spremni odgovarati za to bilo čime i bilo kako«.

– Ali čini mi se da je ovo posljednje jasno i bez ikakvih objašnjenja.

– Razumijem, čuo sam. Čak se i ne ispričavate, nego i dalje tvrdite da ste »spremni odgovarati bilo čime i bilo kako«. Ali biste se tako suviše jeftino izvukli. I zato već sad smatram da imam pravo, s obzirom na obrat koji uporno nastojite dati ovom razgovoru, da vam sa svoje strane kažem sve bez ikakva sustezanja, naime da sam došao do zaključka da barun Bjoring ne može nikako raspravljati s vama kao sa sebi ravnim.

– Takvo je rješenje, naravno, jedno od najpovoljnijih za vašega prijatelja baruna Bjoringa, i moram priznati da me niste nimalo iznenadili; to sam i očekivao.

Napominjem u zagradama: bilo mi je i te kako jasno, od prvih riječi i na prvi pogled, da Versilov čak traži zadjevicu, da izaziva i draži tog razdražljivog baruna i da možda čak previše iskušava njegovo strpljenje. Barun je bio kao na iglama.

– Čuo sam da ste katkad duhoviti, ali duh još nije pamet.

– Neobično dubokoumna napomena, pukovniče!

– Nisam tražio pohvalu od vas – viknu barun – i nisam došao da presipam iz šupljega u prazno! Izvolite me saslušati: barun Bjoring se našao u velikoj nedoumici kad je primio vaše pismo, jer ono kao da je došlo iz ludnice. I, naravno, mogao je odmah naći

načina da vas... umiri. Ali je prema vama, iz nekih posebnih razloga, imao obzira pa se najprije raspitao o vama: pokazalo se da ste, doduše, nekad pripadali boljem društvu i da ste služili u gardi, ali da ste izopćeni iz društva i da je vaša reputacija više nego sumnjiva. Ipak, čak i usprkos tome, došao sam ovamo da se osobno uvjerim, a eto, vi se još, povrh svega, usuđujete igrati riječima, i sami za sebe govorite da ste podložni napadajima... Dosta! Položaj baruna Bjoringa i njegova reputacija ne smiju biti okaljani u ovoj aferi... Ukratko, milostivi gospodine, ovlašten sam da vam izjavim da će se, ako budete ponovo učinili to isto ili bilo što slično, odmah naći načina da vas se umiri, vrlo brzo i pouzdano, uvjeravam vas. Mi ne živimo u šumi, nego u dobro uređenoj državi.

–Jeste li baš čvrsto uvjereni u to, dobri moj barune R.?

– Do vraga – ustade naglo barun – dovodite me u preveliku kušnju da vam odmah dokažem da nisam »vaš dobri barun R.«

– Ah, još vas jedanput upozoravam – ustade i Versilov – da su tu u blizini moja žena i kćerka... pa vas zato molim da ne govorite tako glasno, jer vaša vika dopire do njih.

– Vaša žena... do vraga... Sad sam sjedio i govorio s vama jedino zato da se izvede načistac taj vaš odvratni postupak – produži barun isto onako gnjevno i nimalo tiše. – Dosta! – viknu razjareno. – Ne samo što ste izopćeni iz društva čestitih ljudi, nego ste i manijak, pravi pomahnitali manijak, kao što su i rekli za vas! Niste vrijedni nikakvih obzira, i kažem vam da će još danas biti poduzete mjere protiv vas i da ćete biti pozvani na jedno mjesto gdje će vas znati naučiti pameti... i uklonit će vas iz grada!

I iziđe iz sobe brzim i krupnim koracima. Versilov ga nije ispratio. Stajao je gledajući me rastreseno i kao da me ne primjećuje; iznenada se osmjehnuo, zabacio kosu, uzeo šešir i također pošao prema vratima. Uhvatih ga za ruku.

– Ah, da, i ti si tu? Jesi li... čuo? – zaustavi se preda mnom.

– Kako ste mogli to učiniti? Kako ste mogli sve tako iskriviti, tako me osramotiti!... Tako podmuklo!

Gledao me netremice, ali mu se osmijeh sve više i više širio i pretvarao u pravi smijeh.

– Ta mene ste osramotili... pred njom! Pred njom! Ismijali su me na njene oči, a on me... gurnuo! – viknuh posve izbezumljeno.

– Zar zbilja? Ah, jadni moj dečko, kako mi te je žao... Kažeš da su te... is-mi-jali!

– Vi se smijete, vi se meni smijete! Vama je to smiješno!

On naglo istrgnu ruku iz moje ruke, ustaknu šešir i, smijući se,

smijući se sad već pravim smijehom, iziđe iz stana. Što, da trčim za njim, zašto? Sve sam shvatio i – sve izgubio u jednom trenutku! Najednom opazih mamu; sišla je odozgo i plašljivo gledala oko sebe.

– Je li otišao?

Zagrlih je bez riječi, a ona se čvrsto, čvrsto privi uza me.

– Mama, rođena moja, zar vi zbilja možete tu ostati? Pođimo sad odmah, sklonit ću vas, radit ću za vas kao robijaš, za vas i za Lizu... Ostavimo ih sve, sve, i otiđimo odavde. Bit ćemo sami. Mama, sjećate li se kako ste mi dolazili kad sam bio kod Tušara, i kako nisam htio čuti za vas?

– Sjećam se, rođeni, ja sam ti kriva do groba, rodila sam te, a nisam te poznavala.

– On je tome kriv, mama, on je svemu tome kriv, on nas nije nikad volio.

– Jest, volio nas je.

– Idemo, mama!

– Kud ću od njega, zar je on sretan, je li?

– Gdje je Liza?

– Leži; došla je kući i razboljela se; bojim se. Što se to oni ondje ljute na njega? Što će sad s njim? Kamo je otišao? Što se taj oficir tu prijetio?

– Ništa njemu neće biti, mama, njemu nije nikad ništa; njemu se neće nikad ništa dogoditi, niti mu se može dogoditi, on je takav čovjek! Eto vam Tatjane Pavlovne, nju pitajte ako ne vjerujete, eto vam nje. (Tatjana Pavlovna ušla je iznenada u sobu.) Zbogom, mama! Brzo ću se vratiti, a kad se vratim, zamolit ću vas opet to isto...

Istrčah; nisam mogao nikoga da vidim, ne samo Tatjanu Pavlovnu, a mama me je mučila. Htio sam biti sam, sam.

V

Ali nisam došao ni do kraja ulice kad sam osjetio da ne mogu hodati, sudarajući se glupo s tim ljudima, stranim i bešćutnim; ali kamo da se djenem? Kome sam potreban, i što je meni sad potrebno? Makinalno sam se dovukao do kneza Sergeja Petroviča a da nisam ni mislio na njega. Nije ga bilo kod kuće. Rekao sam Petru (njegovu sluzi) da ću ga pričekati u kabinetu (kako sam

mnogo puta činio). Kabinet je bio velika, vrlo visoka soba zakrčena pokućstvom. Zavukao sam se u najmračniji kut, sjeo na divan, nalaktio se na stol i podupro glavu objema rukama. Jest, pitanje je bilo: »Što mi je sad potrebno?« Premda sam tada mogao još nekako formulirati to pitanje, nikako nisam mogao odgovoriti na njega.

Ali nisam mogao pravo ni misliti ni pitati. Već sam spomenuo da sam u te posljednje dane bio »skršen događajima«; sad sam sjedio i sve mi se kovitlalo u glavi, pravi kaos. »Jest, sve mi je u njega izmaklo pogledu, ništa nisam razumio« – pričinjalo mi se na trenutke. »Maloprije mi se nasmijao u lice, ali se nije nasmijao meni; neprestano je mislio na Bjoringa, a ne na mene. Već je prekjučer za ručkom sve znao i bio mrk. Iskoristio je moju glupu ispovijed u gostionici i iskrivio sve na štetu istine, ali što on mari za istinu? Ni sam ne vjeruje ni u jednu riječ od onoga što joj je napisao. Njemu je bilo samo do toga da joj nanese bol, da joj bez razloga nanese bol, ni sam nije znao zašto, pa se zakvačio za prvu izliku, a izliku sam mu dao ja... Ponio se kao bijesan pas! Hoće li sad ubiti Bjoringa, što li? Zašto? Njegovo srce najbolje zna zašto! A ja nemam pojma što se krije u njegovu srcu... Ne, ne, ni sad ne znam. Zar je zbilja tako strastveno voli? Ili je tako strastveno mrzi? Ne znam, a zna li i on sam? Što sam ono rekao mami da se njemu ne može ništa dogoditi; što sam time htio reći? Jesam li ga izgubio ili nisam?«

»... Ona je vidjela kako su me gurali... Je li se i ona smijala ili nije? Ja bih se smijao. Špijuna su tukli, špijuna!...«

»Što znači (sijevnu mi odjednom), što znaši ono što je spomenuo u onom mrskom pismu, da spis uopće nije spaljen nego da postoji?...«

»Neće on ubiti Bjoringa, nego sad sigurno sjedi u gostionici i sluša *Luciju!* A možda će poslije *Lucije* otići da ubije Bjoringa. Bjoring je mene gurnuo, ama, udario me, tako reći; je li me udario? Bjoringu je čak ispod časti da se s Versilovom bori, pa kako će onda izići na dvoboj sa mnom? Možda ću ga morati sutra ubiti iz revolvera na ulici...« I ta mi je, eto, misao samo proletjela glavom, nisam se uopće zadržao na njoj.

Na trenutke sam kanda zamišljao da će se vrata sad na otvoriti, pa da će Katerina Nikolajevna ući i pružiti mi ruku, i da ćemo se obadvoje nasmijati... O, studente moj dragi! To mi se pričinjalo, naime to sam priželjkivao kad se već u sobi dobrano smračilo. »Pa zar je davno tome što sam stajao pred njom, opraštao se s njom, a ona mi pružala ruku i smijala se! Kako se moglo dogoditi da smo

se za tako kratko vrijeme toliko užasno otuđili! Da jednostavno odem k njoj i odmah sve izvedem načistac, sad odmah, naprosto tako, naprosto tako! Bože, kako je to najednom nastao potpuno drugi svijet... A Liza, a knez, oni su još isti... Evo, sad sam ovdje kod kneza. A mama – kako je ona mogla živjeti s njim ako je tako? Ja bih mogao, ja sve mogu, ali ona? A što će sad biti?« I gle, kao u vrtlogu, likovi Lize, Ane Andrejevne, Stebeljkova, kneza, Aferdova, svih, promakoše bestraga u mom bolesnom mozgu. Ali su mi misli bivale sve bezobličnije i neulovljivije; bio sam zadovoljan kad bih uspio dokučiti koju od njih i uhvatiti se za nju.

»Imam ,ideju'« – pomislih iznenada. – »Imam li je, zaista? Ne govorim li to napamet? Moja je ideja mrak i usamljenost, a zar se sad još mogu uvući u onaj prijašnji mrak? Ah, zaboga, pa ja nisam spalio onaj ,spis'! Zaboravio sam ga spaliti prekjučer. Sad ću se vratiti i spaliti ga na svijeći, baš na svijeći; samo ne znam mislim li sad baš to...«

Odavno se bilo smrklo, pa je Petar donio svijeću. Zastao je pokraj mene i upitao me jesam li jeo. Samo sam odmahnuo rukom. Ipak mi je nakon sat vremena donio čaja, pa sam pohlepno popio veliku šalicu. Zatim sam pitao koliko je sati. Bilo je osam i pol, nisam se ni začudio što sjedim već pet sati.

– Već sam tri puta ulazio – reče Petar – ali ste valjda spavali.

Nisam se sjećao da je ulazio. Ne znam zašto, ali sam se najednom strašno uplašio da sam »spavao«, pa sam ustao i ushodao se po sobi da ne bih opet »zaspao«. Napokon me počela strašno boljeti glava. Točno u deset sati došao je knez, a ja sam se začudio što sam ga čekao; potpuno sam bio zaboravio na njega, ama, potpuno.

– Vi ste tu, a ja sam svraćao k vama, po vas – reče mi. Lice mu je bilo sumorno i ozbiljno, ni traga smiješku. U očima fiksna ideja.

– Borio sam se cijeli dan i učinio sve što sam mogao – proslijedi sabrano. – Sve se srušilo, a budućnost je užasna... (NB. Nije bio kod kneza Nikolaja Ivanoviča.) Bio sam sa Žibeljskim, taj je čovjek nemoguć. Vidite, prvo treba imati novaca, a onda ćemo vidjeti. A ako ni s novcem ne uspije, onda... Ali sam odlučio da danas ne mislim na to. Samo da danas smognemo novaca, pa ćemo sutra vidjeti. Vaš dobitak od prekjučer još je nedirnut, do posljednje kopjejke. Ima tri tisuće manje tri rublja. Kad se odbije vaš dug, ostaje vam trista četrdeset rubalja. Uzmite ih, i još sedamsto da bude tisuća, a ja ću uzeti one dvije. Onda ćemo sjesti kod Zerščikova na dva kraja i pokušati dobiti deset tisuća –

možda ćemo nešto postići, a ako ne dobijemo, onda... Uostalom, ništa mi drugo i ne preostaje.

Fatalistički me pogleda.

– Tako je, tako je! – viknuh odjednom, baš kao da sam se preporodio. – Idemo! Samo sam vas čekao...

Napominjem da sve to vrijeme nisam ni na trenutak pomislio na ruletu.

– A sramota? A nedostojnost ovoga postupka? – pripita me iznenada knez.

– To što idemo na ruletu? Pa u tome je sve! – viknuh. – U novcu je sve! Samo smo nas dvojica sveti, a Bjoring se prodao. Ana Andrejevna se prodala, a Versilov – jeste li čuli da je Versilov manijak? Manijak! Manijak!

– Jeste li vi zdravi, Arkadije Makaroviču? Nekako su vam čudne oči.

– To vi zato da odete bez mene? Ali vas sad ne puštam. Nisam badava svu noć sanjao da se kockam. Idemo, idemo! – uzvikivao sam, baš kao da sam najednom našao odgonetku svemu.

– Pa dobro, idemo onda, iako imate groznicu, a onda...

Nije dovršio. Lice mu je odavalo nešto bolno, užasno. Već smo izlazili.

– Znate li – reče iznenada pošto je zastao na vratima – da ima još jedan izlaz iz nevolje osim kocke?

– Koji?

– Kneževski!

– Ma šta? Šta?

– Poslije ćete čuti šta. Samo znajte da ga ja više nisam vrijedan, jer sam zakasnio. Idemo, a vi zapamtite što sam vam rekao. Pokušat ćemo lakajski izlaz... Kao da ne znam da svjesno, od svoje volje, idem i vladam se kao lakaj!

VI

Pohitao sam na ruletu kao da mi je samo u njoj spas, jedini izlaz, iako, kao što sam već rekao, nisam ni pomislio na nju prije nego što je knez došao. Pa nisam ni išao da se kockam radi sebe, nego radi kneza i za kneževe novce; ne mogu pojmiti što me vuklo, ali me vuklo neodoljivo. Ma nikad mi se oni ljudi, ona lica, oni krupjei, oni kockarski uzvici, sva ona sramna dvorana kod Zeršči-

kova, nikad mi se sve to nije činilo tako mrsko, tako sumorno, tako grubo i žalosno kao taj put. I te kako se dobro sjećam bola i žalosti koji su mi ovda-onda obuzimali srce sve to vrijeme koje sam proveo za stolom. Ali zašto nisam otišao? Zašto sam podnosio, baš kao da sam se pokorio sudbini, prinosio žrtvu, izvodio junačko djelo? Reći ću samo nešto: teško da bih mogao za sebe reći da sam tada bio pri zdravoj pameti. Pa ipak, nikad se još nisam kockao tako razumno kao te večeri. Bio sam šutljiv i sabran, pažljiv i strašno promišljen; bio sam strpljiv i škrt, a u isto vrijeme odlučan kad god je zatrebalo. Opet sam sjeo kod ništice, to jest opet između Zerščikova i Aferdova koji je uvijek sjedio desno od Zerščikova; gadilo mi se to mjesto, ali sam svakako htio stavljati na ništicu, a sva su ostala mjesta oko ništice bila zauzeta. Kockali smo se već više od jednog sata; napokon sam opazio sa svog mjesta kako je knez naglo ustao i, blijed, primakao se i stao nasuprot meni, s druge strane stola: sve je bilo izgubio pa je bez riječi gledao kako se ja kockam, uostalom, vjerojatno ništa nije shvaćao i čak možda nije više ni mislio na kockanje. U to sam vrijeme baš počeo dobivati, i Zerščikov mi je odbrojio novce. Najednom je Aferdov bez riječi, na moje oči, najbezobraznije što je mogao, uzeo jednu moju stotinjarku i prikučio je svojoj hrpi novaca što je ležala pred njim. Viknuh i uhvatih ga za ruku. Tu me spopalo nešto što nisam očekivao: baš kao da sam se otkinuo s lanca; baš kao da su se sve strahote i uvrede toga dana najednom bile skupile u tom jednom trenutku, u tom nestanku stotinjarke. Baš kao da je sve što se bilo nagomilalo i zbilo u meni čekalo samo ovaj trenutak da provali.

– Ovo je lopov, sad mi je ukrao stotinjarku! – viknuo sam sav izbezumljen, gledajući oko sebe.

Neću opisivati pometnju koja je nastala; ovakva je zgoda bila tu nešto sasvim novo. Kod Zerščikova su se svi pristojno vladali i njegova je kockarnica bila na dobru glasu. Ali nisam bio pri sebi. Usred buke i povika razlegao se najednom Zerščikovljev glas:

– Pa ipak, nema novaca, a tu su ležali! Četiri stotine rubalja!

U isti se mah zbila i druga nemila zgoda: nestali su novci iz banke, Zerščikovu ispod nosa, svežanj od četiri stotine rubalja. Zerščikov je pokazivao mjesto gdje su ležali, »sad su tu ležali«, a to je mjesto bilo tik do moga, doticalo se mjesta gdje su ležali moji novci, bilo je, naime, mnogo bliže dakle, meni nego Aferdovu.

– Evo lopova! To je opet on ukrao, pretražite ga! – uzvikivao sam pokazujući na Aferdova.

– To je sve zato – razlegnu se nečiji gromoviti i značajni glas

usred opće vike – što ovamo dolaze svakakvi ljudi. Puštaju ih bez preporuke! Tko je ovoga uveo? Tko je taj?

– Neki Dolgoruki.

– Knez Dolgoruki?

– Uveo ga je knez Sokoljski – viknu netko.

– Čujete li, kneže – zavapih preko stola posve izbezumljen – ovi misle da sam ja lopov, a mene su ovaj čas okrali! Pa recite im, recite im tko sam!

I eto, tu se zbilo nešto što je bilo užasnije od svega što se dogodilo toga dana... čak i u cijelom mom životu: knez me se odrekao. Vidio sam kako je slegnuo ramenima i kako je, odgovarajući na pitanja kojima su ga obasuli, rekao glasno i jasno:

– Ni za koga ja ne odgovaram. Molim vas da me ostavite na miru!

Međutim je Aferdov stajao usred mnoštva i glasno tražio da ga pretraže. Sam je izvrtao svoje džepove. Ali su na njegovo traženje odgovorili uzvicima: »Ostavite, ostavite, zna se tko je lopov!« Dozvaše dva lakaja koji me uhvatiše odostraga za ruke.

– Ne dam se pretraživati, ne dopuštam! – vikao sam otimajući se.

Ali me odvukoše u susjednu sobu i tu me, usred mnoštva, pretražiše čitava, do posljednjeg nabora. Vikao sam i batrgao se.

– Bacio je sigurno, treba na podu potražiti – zaključi netko.

– Gdje ćeš sad po podu tražiti?

– Bit će da je nekako uspio baciti pod stol!

– Naravno, nema ničega.

Izveli su me, ali sam nekako uspio stati na vrata i, onako glupo razjaren, doviknuti svima u dvorani.

– Ruleta je policijski zabranjena. Još ću vas danas sve prijaviti!

Odveli su me niza stube, obukli mi kaput i... otvorili mi vrata što vode napolje.

DEVETO POGLAVLJE

I

Dan se svršio katastrofom, ali je ostala još noć, a evo što sam zapamtio od te noći.

Mislim da je bila odbila ponoć kad sam se našao na ulici. Noć je

bila vedra, mirna i studena. Malne sam trčao, strašno sam se žurio, ali nipošto kući. »Zašto da idem kući? Zar sad može biti govora o kući? U kući se živi, sutra ću se probuditi da živim, a kako sad mogu živjeti? Život je svršen, sad više uopće nema života«. I tako sam basao po ulicama ne razabirući uopće kuda idem, a i ne znam jesam li htio kamo stići. Bilo mi je vruće pa sam na mahove odgrtao tešku bundu od rakunovine. »Sad više nikakav postupak,« činilo mi se u tom trenutku, »ne može imati nikakve svrhe.« I čudno, sve mi se nekako činilo da je sve oko mene, čak i zrak koji udišem, s nekog drugog planeta, baš kao da sam se odjednom našao na mjesecu. Sve to – grad, prolaznici, pločnik kojim sam trčao – sve to više *nije bilo moje*. »Eno, ono je Dvorski trg, eno, ono je Sveti Isak« – pričinjalo mi se – »ali sad ne marim za njih«; sve se nekako otuđilo, sve to sad najednom *nije više moje*. »Imam mamu, Lizu, ali šta, šta će mi sad Liza i majka? Sve se svršilo, sve se odjednom svršilo osim jednoga, a to je da sam ostao zauvijek lopov.«

»Kako ću dokazati da nisam lopov? Zar uopće to sad mogu? Da odem u Ameriku? Ali što ću time dokazati? Versilov će prvi povjerovati da sam ukrao! ‚Ideja'? Kakva ‚ideja'? Što je sad ‚ideja'? Za pedeset godina, za sto godina, kud god išao, naći će se čovjek koji će reći pokazujući na mene: ‚Eno ono je lopov'. Počeo je provoditi u djelo ‚svoju ideju' tako da je ukrao novce u kockarnici...«

Jesam li bio kivan? Ne znam, možda sam i bio. U mene je, začudo, oduvijek, možda od najranijeg djetinjstva, bila takva crta: kad su mi već učinili nažao, duboko me ojadili, uvrijedili preko svake mjere, redovito se u meni odmah javljala neutaživa žudnja da se pasivno pokorim vrijeđanju i da čak premašim mučiteljeve želje: »Eto vam, ponizili ste me, pa ću se sam još više poniziti, evo gledajte i uživajte!« Tušar me tukao i htio mi pokazati da sam lakaj, a ne senatorski sin, i odmah sam preuzeo lakajsku ulogu. Ne samo što sam mu pomagao pri oblačenju, nego sam, štoviše, sam dohvaćao četku i uklanjao s njega svaki trag prašine a da me on uopće nije molio ni zapovjedio mi, a katkad sam u žaru lakajske revnosti trčao za njim sa četkom u ruci da odstranim i najmanji trun s njegova fraka, tako da me sam katkad sustavljao: »Dobro, dobro, Arkadije, dosta je!« Kad dođe kući, primjerice, i skine ogrtač, ja ga očistim, pomno složim i pokrijem kockastim svilenim rupcem. Znam da mi se drugovi zato smiju i preziru me, vrlo dobro znam, ali mi baš to godi: »Kad ste već htjeli da budem lakaj, onda sam, evo, lakaj, ako sam slugan, onda sam slugan«.

Pasivnu mržnju i pritajenu kivnost takve vrste mogao sam osjećati godine i godine. I što? Kod Zerščikova sam viknuo svima u dvorani, posve izbezumljen: »Prijavit ću vas sve, ruleta je policijski zabranjena!« I evo, kunem se da je i tu bilo posrijedi nešto slično: ponizili su me, pretražili, proglasili lopovom, satrli – »E, pa, onda, da znate svi da ste pogodili, ne samo da sam lopov, nego sam i doušnik!« Kad se sad toga prisjećam, upravo tako sudim i tumačim; ali mi tada nije uopće bilo do raščlanjivanja; tada sam viknuo bez ikakve namjere, čak trenutak prije toga nisam znao što ću viknuti: oteo mi se uzvik – bila je naprosto takva *crta* u meni.

Dok sam trčao, bio sam svakako već u bunilu, ali se dobro sjećam da sam znao što radim. Pa ipak, odlučno tvrdim da mi je već tada cio niz ideja i zaključaka bio nedostupan; čak sam i u tim časovima slutio da »neke misli mogu imati, a druge nikako ne mogu«. Isto tako i neke moje odluke, iako sam ih donio pri potpunoj svijesti, možda nisu bile ni najmanje logične. Štoviše, vrlo se dobro sjećam da sam u ponekim trenucima potpuno shvaćao kako je neka odluka besmislena, a da sam se u isto vrijeme potpuno svjesno prihvaćao da je izvršim. Jest, zločin me primamljivao te noći i samo ga slučajno nisam počinio.

Tada mi je najednom proletjelo kroz glavu ono što je Tatjana Pavlovna rekla o Versilovu: »Bolje bi mu bilo da ode na Nikolajevsku prugu pa da metne glavu na tračnice: lijepo bi mu je otfikarili«. Ta me je misao na trenutak svega obuzela, ali sam je začas odagnao od sebe osjećajući bol: »Da položim glavu na tračnice i poginem, pa da sutra kažu: to je zato učinio što je ukrao, učinio je to od sramote – ne, nipošto!« I eto, u tom času, sjećam se, postao sam iznenada, na trenutak, strahovito kivan. »Pa šta?« – prominulo mi je glavom. – »Opravdati se više nikako ne mogu, započeti nov život isto tako ne mogu, pa će zato biti najbolje da se pokorim, da postanem lakaj, pas, bubica, doušnik, pravi doušnik, a da se potajno spremam da jednom iznenada sve dignem u zrak, da sve uništim, sve njih, i krive i prave, i tada će najednom svi saznati da je to onaj isti koga su nazvali lopovom ... pa da onda i sebe ubijem.«

Ne sjećam se kako sam dospio u neku uličicu, negdje blizu Bulevara gardijske konjice. U toj su se uličici s obje strane, na stotinjak koraka, dizali visoki kameni zidovi – ograde dvorišta iza kuća. Iza jednog zida s lijeve strane opazio sam golemu složenu gomilu drva, dugačku složenu gomilu baš kao na skladištu drva, koja je za više od dva metra nadvisivala zid. Naglo sam stao i počeo razmišljati. U džepu sam imao voštane šibice u maloj

srebrnoj kutiji. Ponavljam da sam tada vrlo dobro znao o čemu razmišljam i što kanim učiniti, pa se i sad svega dobro sjećam, ali zašto sam to htio učiniti – ne znam, nemam pojma. Sjećam se samo da me iznenada obuzela jedna žarka želja. »Mogao bih se lako popeti na ogradu« – umovao sam; baš su na dva koraka od mene bile u zidu vratnice koje su, po svoj prilici, bile mjesece i mjesece čvrsto zatvorene. »Kad bih stao dolje na izbočinu« – mozgao sam dalje – »mogao bih se uhvatiti za vrh vratnica i popeti se na sam zid – i nitko me ne bi ni opazio, nikoga nema, mir je! A onda ću sjesti na vrh zida i lijepo zapaliti drva, čak ne moram ni silaziti, jer drva gotovo dodiruju zid. Zbog studeni će još bolje gorjeti, treba samo da dokučim jednu brezovu cjepanicu... a neće mi trebati ni cjepanica, nego mogu odmah, sjedeći na zidu, oguliti rukom koru s brezove cjepanice i zapaliti je šibicom, zapaliti je i gurnuti među drva – i eto ti požara! Pa ću skočiti dolje i lijepo otići; čak ne moram ni bježati jer neće tako skoro primijetiti...« Tako sam sve to promislio i najednom se odlučio. Osjetih neobičan užitak, nasladu, i počeh se penjati. Penjao sam se inače izvrsno: gimnastika mi je bila specijalnost već u gimnaziji, ali sam na nogama imao kaljače pa je bilo teže nego što sam se nadao. Ipak mi je nekako pošlo za rukom da se uhvatim gore za neku jedva primjetnu izbočinu i da se pridignem, a drugom sam rukom zamahnuo da se uhvatim za vrh zida, ali sam se tada najednom omaknuo i poletio nauznak dolje. Mislim da sam udario potiljkom u tlo i bit će da sam minutu-dvije ležao bez svijesti. Kad sam se osvijestio, makinalno sam zakopčao bundu, jer sam najednom osjetio nesnosnu studen i, još jedva znajući što radim, otpuzao u kut do vratnica i tu sjeo, naježen i zgrčen, u udubinu između vratnica i izbočine zida. Misli su mi se izmiješale i vjerojatno sam vrlo brzo zadrijemao. Kao kroza san se sjećam da mi je najednom u ušima odjeknula potmula, teška zvonjava i da sam uživao slušajući je.

II

Zvono je udaralo snažno i odmjereno po jedanput u dvije ili čak tri sekunde, ali nije zvonilo na uzbunu, to je bila nekakva ugodna, skladna zvonjava, i odjednom sam razabrao da mi je ta zvonjava poznata, da to zvone u Svetom Nikoli, u crvenoj crkvi preko puta

Tušaru – u staroj moskovskoj crkvi koje se dobro sjećam, koja je bila sagrađena još za Alekseja Mihajloviča, a puna je šara, ima mnogo kupola i stupova – i da je upravo prošao Uskrs pa na kržljavim brezama u vrtu ispred Tušarove kuće već treperi novorođeno zeleno sitno lišće. Jarko predvečernje sunce prosipa svoje kose zrake po našoj učionici, a kod mene, u mojoj sobici s lijeve strane, u koju me Tušar već prije godinu dana bio premjestio, odvojivši me od »grofovske i senatorske djece«, sjedi gošća. Jest, ja sam, siroče, najednom dobio gošću – prvi put otkako sam kod Tušara. Odmah sam prepoznao tu gošću, čim je ušla: bila je to mama, iako je odonda kad me je vodila na pričest u seosku crkvu, i kad je golub proletio ispod kupole, nisam više nijednom vidio. Sjedili smo sami, a ja sam se nekako čudno zagledao u nju. Kasnije, tek poslije mnogo godina, saznao sam da je tada ostala bez Versilova, koji je iznenada otputovao u inozemstvo, pa je došla u Moskvu *od svoje volje*, s ono nešto svojih novaca, gotovo potajno od onih kojima je tada bila ostavljena na brizi, i to jedino zato da mene vidi. Čudno je bilo i to što mi ona, pošto je došla i porazgovarala s Tušarom, nije nijednom riječju rekla da mi je majka... Sjedila je pokraj mene i, sjećam se, čak sam se čudio što tako malo govori. Donijela je sa sobom zavežljaj koji je razvezala: u njemu je bilo šest naranči, nekoliko medenjaka i dva obična bijela kruščića. Naljutio sam se zbog tih kruščića pa sam uvrijeđeno rekao da je ovdje kod nas »hrana« vrlo dobra, i da svaki dan uz čaj dobijemo po jednu cijelu žemičku.

– Ipak, dušo, ja sam, jadna, pomislila, možda ih tamo, u toj školi, slabo hrane, nemoj mi zamjeriti, rode!

– I Antonini Vasiljevnoj (Tušarovoj ženi) bit će krivo, molim lijepo. I drugovi će se sprdati sa mnom...

– Nećeš ih uzeti, je li, ili ćeš ih možda pojesti?

– Ostavite ih, molim lijepo, ako baš hoćete...

Darove nisam ni taknuo; naranče i medenjaci ležali su preda mnom na stoliću, a ja sam sjedio oborenih očiju, ali sam se držao vrlo dostojanstveno. Tko zna, možda mi je čak bilo mnogo stalo do toga da joj ne zatajim da me njen posjet sramoti pred drugovima; da joj bar malčice pokažem, da shvati: »Eto vidiš, sramotiš me, a čak to i ne shvaćaš«. O, tada sam već trčao s četkom za Tušarom da ga iščetkam! Mislio sam također koliko će mi se dečki podsmjehivati čim ona ode, a možda i sam Tušar – i nisam osjećao ništa lijepo prema njoj. Samo sam ispriijeka gledao njenu tamnu, staru haljinu, prilično grube, gotovo radničke ruke, njene sasvim proste cipele i neobično izmršavjelo lice; na čelu su joj se već

ocrtavale sitne bore, premda mi je Antonina Vasiljevna rekla poslije, navečer, kad je ona otišla: »Bit će da je vaša *maman* bila nekad vrlo lijepa«.

Tako smo sjedili, kad najednom uđe Agafja s pladnjem na kojem je bila šalica kave. Baš smo bili poručali, a Tušarovi su uvijek u to vrijeme pili kavu u svom salonu. Ali se mama zahvalila i nije uzela šalicu: poslije sam saznao da tada uopće nije pila kavu, jer joj je od nje lupalo srce. Naime, Tušarovi su, očito, držali da su joj učinili veliku milost što su joj dopustili da me posjeti i vidi, pa je šalica kave koju su poslali mami bila već, tako reći, humani pothvat, koji je, u relativnom smislu, zaista služio na čast njihovim civiliziranim osjećajima i evropskim shvaćanjima. A mama je, kao uprkos, odbila kavu.

Pozvali su me k Tušaru, koji mi je naložio da uzmem sve svoje bilježnice i knjige i da ih pokažem mami: – Neka vidi koliko ste stekli znanja u mom zavodu. – Tada je Antonina Vasiljevna naškubila usne i procijedila uvrijeđeno i podrugljivo:

– Čini se da se vašoj *maman* nije svidjela naša kava.

Skupio sam bilježnice i odnio ih mami koja me je čekala, pa sam tako prošao mimo »grofovske i senatorske djece«, koja su se sjatila u učionici i motrila mamu i mene. I eto, čak mi je bilo drago da izvršim Tušarov nalog najsavjesnije što mogu. Počeo sam redom listati svoje bilježnice i tumačiti: »Evo, ovo su vježbe iz francuske gramatike, a evo, ovo su vježbe iz diktata, evo, ovdje je sprezanje pomoćnih glagola *avoir* i *être*, evo, ovo je iz zemljopisa, opis glavnih gradova u Evropi i svih dijelova svijeta, i tako dalje, i tako dalje.« Dobrih pola sata ili čak i dulje tumačio sam jednoličnim, sitnim glasom, čedno oborenih očiju. Znao sam da mama nema pojma o naukama, da je možda čak i nepismena, ali mi se baš zato i sviđala moja uloga. Ipak je nisam mogao zamoriti – neprekidno me slušala ne upadajući mi u riječ, neobično pozorno i čak sa strahopoštovanjem, tako da je naposljetku meni dosadilo pa sam ušutio; pogled joj je, uostalom, bio tužan i lice joj je bilo nekako jadno.

Ustala je napokon da pođe; iznenada je ušao sam Tušar i upitao, držeći se budalasto važno: – Je li zadovoljna uspjehom svoga sina? – Mama je počela nešto nesuvislo mrmljati i zahvaljivati se; došla je i Antonina Vasiljevna. Mama ih je oboje počela moliti: – Ne ostavite siroče, jer on je sad isto što i siroče, smilujte mu se ... – I suznih im se očiju poklonila, svakom od njih posebice, duboko, baš onako kako se klanjaju ljudi »iz puka« kad dođu da mole nešto uglednu gospodu. Čak ni Tušarovi nisu to očekivali, a

Antonina Vasiljevna bila je, očito, ganuta pa je, naravno, odmah promijenila mišljenje o onoj šalici kave. Tušar se još jače naduo i humano odgovorio da on »ne pravi razliku među djecom, da su svi ovdje njegova djeca, a on im je otac, da sam ja kod njega gotovo ravnopravan sa senatorskom i grofovskom djecom i da to treba cijeniti«, i slično, i slično. Mama se samo klanjala, ali se, uostalom, zbunila i napokon se okrenula meni i rekla mi sa suzama koje su joj zasjale u očima:

– Zbogom, dušo!

I poljubila me, naime, dopustio sam joj da me poljubi. Htjela me, očito, još ljubiti, zagrliti, priviti uza se, ali bilo da se sama stidjela pred ljudima, bilo da se zbog nečega drugog ražalostila, bilo da se već dosjetila da se sramim zbog nje, tek, pošto se još jedanput poklonila Tušarovima, pošla je brže-bolje iz sobe. Ja sam stajao.

– *Mais suivez donc votre mere*[1] – reče Antonina Vasiljevna – *il n'a pas de coeur cet enfant!*[2]

Tušar je, umjesto odgovora, samo slegnuo ramenima, što je, naravno, značilo: »Ne postupam ja valjda uzalud s njim kao s lakajem«.

Pošao sam poslušno za mamom; izišli smo pred kuću. Znao sam da nas svi oni gore sad gledaju kroz prozor. Mama se okrenula crkvi i tri puta se prekrižila i duboko poklonila, usne su joj podrhtavale, teško je zvono zvučno i odmjereno zvonilo sa zvonika. Ona se okrenu meni i – ne izdrža, metnu mi obje ruke na glavu i zaplaka nada mnom.

– Nemojte, mamice, molim lijepo... sramota je... pa oni sad sve to gledaju kroz prozor, molim lijepo...

Ona se hitro uspravi i užurba:

– O, bože... e pa, zbogom ostaj... e pa, čuvali te anđeli nebeski, presveta Bogorodica, ugodnik Božji Nikola... Bože, bože! – ponavljala je brzorečicom, neprestano me krsteći i neprestano se trudeći da što češće i što više križeva načini nada mnom. – Dušo moja, zlato moje! Ma čekaj, dušo...

Brže-bolje turi ruku u džep i izvadi rupčić, modrikast, kockast rupčić kojem je jedan kraj bio čvrsto svezan u uzao, pa uze razvezivati uzao... ali uzao nikako da se odveže...

– Ma svejedno, uzmi i rupčić, čist je, ustrebat će ti možda, tu su

[1] Ta pođite za majkom!
[2] Nema srca ovo dijete.

četiri dvadesetice, možda će ti ustrebati, oprosti, dušo, sad baš i nemam više... oprosti, dušo!

Uzeh rupčić, htjedoh napomenuti da smo »kod gospodina Tušara i Antonine Vasiljevne vrlo dobro opskrbljeni i da ni u čemu ne oskudijevamo«, ali se obuzdah i uzeh rupčić.

Još me jedanput prekrstila, još je jedanput šaptom izgovorila nekakvu molitvu i najednom – i najednom se i meni poklonila, baš isto onako kao gore Tušarovima – dubokim, polaganim i dugim poklonom – nikad to neću zaboraviti! Upravo sam zadrhtao a da nisam ni sam znao zašto. Što je htjela reći tim poklonom: »Je li priznala da mi je skrivila?« – kao što sam pomislio jednom, mnogo kasnije – ne znam. Ali sam se tada odmah još više zastidio što nas »oni odozgora gledaju, a Lambert će me možda i istući«.

Napokon je otišla. Naranče i medenjake pojela su senatorska i grofovska djeca još prije nego što sam se vratio, a četiri dvadesetice odmah mi je oteo Lambert; za njih su nakupovali u slastičarni pirožaka i čokolade a da mene nisu čak ni ponudili.

Prošlo je dobre pola godine i došao je vjetroviti i tmurni listopad. Posve sam bio zaboravio na mamu; o, tada mi se već mržnja, pritajena mržnja na sve bila zavukla u srce, posve ga prožela; četkao sam, doduše, kao i prije Tušara, ali sam ga već mrzio iz dna duše, i to svaki dan sve više i više. I eto, tada, nekako baš u tužan večernji sumrak, uzeo sam jednom prekopavati zbog nečega po svojoj škrinji i najednom sam u kutu spazio njen modrikasti batisteni rupčić koji je tu ležao onako kako sam ga onda bio ostavio. Izvadio sam ga i pogledao čak nekako radoznalo; na kraju rupčića potpuno se bio sačuvao trag nekadašnjeg uzla i čak se jasno razaznavao okrugao otisak novčića; vratio sam, uostalom, rupčić opet na mjesto i zatvorio škrinju. Bilo je to uoči blagdana pa je zazvonilo na večernju službu božju. Pitomci su se već poslije ručka bili razišli kućama, ali je taj put Lambert ostao preko nedjelje, ne znam zašto nisu bili poslali po njega. Iako me i dalje tukao kao i prije, već mi je štošta povjeravao i trebao me. Razgovarali smo cijelu večer o Lepageovim pištoljima[1] koje ni on ni ja nismo bili nikad vidjeli, o čerkeskim sabljama i o tome kako one sijeku, o tome kako bi bilo dobro osnovati razbojničku družinu, a na kraju je Lambert prešao na svoju omiljenu ružnu temu, o kojoj sam ja, premda sam se čudio, rado slušao. Ali ovaj put mi je najednom postalo nesnosno pa sam mu rekao da me boli glava. U deset sati smo legli na počinak; pokrio sam se preko glave

[1] Pištolji koje je proizvodio francuski oružar Lepage.

i izvadio ispod jastuka modrikasti rupčić: opet sam ga bio, ne znam zašto, uzeo iz škrinje i, čim su nam prostrli postelju, turnuo ga pod jastuk. Odmah sam ga pritisnuo na lice i najednom ga stao ljubiti: – Mama, mama – šaptao sam sjećajući se svega, a prsa su mi se stegla kao u škripcu. Sklapao sam oči i vidio njeno lice uzdrhtalih usana dok se križala prema crkvi i dok je poslije križala mene, a ja joj govorio: »Sramota je, gledaju nas«. »Mamice, mama, svega si jedanput u životu bila kod mene... Mamice, gdje si sada, gošćo moja izdaleka? Sjećaš li se sad svog jadnog dečka kome si došla... Pokaži mi se sad bar još jedanput, javi mi se bar u snu, samo da ti kažem koliko te volim, samo da te zagrlim i poljubim tvoje plave oči, da ti kažem da te se sad više uopće ne stidim, i da sam te i onda volio, i da me onda srce boljelo, a samo sam sjedio kao lakaj. Nećeš ti, mama, nikad znati koliko sam te onda volio! Mamice, gdje si sad, čuješ li me? Mama, mama, a sjećaš li se onog goluba na selu?...«

– Eh, do vraga... Šta mu je! – gunđa Lambert sa svoje postelje. – Čekaj, dat ću ti ja! Ne da mi ni spavati... – I skače napokon s postelje, dotrči do mene i počne trgati pokrivač s mene, ali se ja čvrsto, čvrsto držim za pokrivač pod kojim sam podvukao glavu.

– Cmizdriš, šta cmizdriš, norac, nohrac! Evo ti na! Evo ti na! – i tuče me, snažno me udara šakom u leđa, u slabine, sve jače i jače... i najednom otvaram oči...

Već uvelike sviće, igličast led odsijeva na snijegu, na zidu... Sjedim sav zgrčen, jedva da sam živ, ukočen u svojoj bundi, a netko stoji pokraj mene, budi me psujući glasno i udarajući me snažno u slabine vrhom desne čizme. Pripodižem se, gledam: čovjek u skupocjenoj medvjeđoj bundi, sa šubarom od samurovine na glavi, crnih očiju, gizdavih zalisaka crnih kao ugljen, kukasta nosa, bijelih zuba iskešenih na mene, bijela lica i rumenih obraza kao u maske... Sasvim se nisko nagnuo nada me, a para mu od studeni suklja na usta pri svakom dahu.

– Smrznula se pijana njuška, nohrac! Smrznut ćeš se ko pas, ustaj! Ustaj!

– Lambert! – vičem.

On se brže sagne nada me.

– Tko si ti?

– Dolgoruki!

– Kakav vražji Dolgoruki?

– *Naprosto* Dolgoruki!... Tušar... Onaj isti kome si u gostionici zabo viljušku u bedro!...

– A-ha-a-a! – uzvikuje on smješkajući se nekako dugo, kao da se prisjeća (pa nije me valjda zaboravio!). – Aha! Ti si to, dakle, ti!

Diže me, osovljuje na noge; jedva stojim, jedva se mičem, on me vodi, pridržava rukom. Zaviruje mi u oči kao da nešto računa i prisjeća se, i guta svaku moju riječ, a ja neumorno, neprekidno, bez predaha, klaprnjam, i baš mi je drago, baš mi je drago što govorim, i drago mi je što je tu Lambert. Je li mi se, tko zna zašto, učinilo da mi je on »spas«, ili sam mu zato u tom trenutku pohrlio u zagrljaj što sam mislio da je on čovjek iz posve drugog svijeta – ne znam – nisam tada razmišljao – ali sam mu pohrlio u zagrljaj bez razmišljanja. Uopće se ne sjećam što sam tada govorio, ali teško da sam govorio koliko-toliko suvislo, teško da sam uopće govorio razgovijetno, ali me on pozorno slušao. Zaustavio je prvi fijaker koji je prolazio, pa sam već za nekoliko minuta bio na toplom, u njegovoj sobi.

III

Svaki čovjek, bio on tko mu drago, svakako čuva kakvu uspomenu na neki doživljaj koji drži, ili je sklon da drži, za nešto fantastično, neobično, izvanredno, gotovo čudesno, bilo da je to neki san, susret, proročanstvo, slutnja ili tako nešto. I dan-danas sam sklon smatrati taj svoj susret s Lambertom kao nešto čak proročansko... sudeći bar po okolnostima i posljedicama toga susreta. Sve se to, inače, bar s jedne strane, zbilo potpuno prirodno: on se jednostavno vraćao s jednog svog noćnog posla (poslije će se vidjeti kakva) podnapit, i u onoj uličici, kad je kod vratnica zastao na trenutak, ugledao mene. A bio je u Petrogradu tek nekoliko dana.

Soba u kojoj sam se našao bila je malena, vrlo jednostavno namještena, prosječna podstanarska soba u Petrogradu. Sam je Lambert bio inače izvrsno i bogato obučen. Na podu su ležala dva kovčega, samo napola ispražnjena. Kut sobe bijaše zagrađen zaslonima koji su skrivali postelju.

– *Alphonsine!* – viknu Lambert.

– *Présente!*[1] – odazva se iza zaslona napukao ženski glas s pariškim naglaskom, i nije prošlo ni dvije minute kad izletje *Mlle*

[1] Evo me!

Alphonsine, obučena na brzu ruku, tek što je ustala iz postelje – čudno nekakvo stvorenje, visoka i mršava kao trlica, crnka, visoka struka, duguljasta lica, živih očiju i upalih obraza – strašno oronulo stvorenje!

– Brže! (Prevodim, on je govorio francuski.) Oni su ondje već sigurno pristavili samovar; daj brže vrele vode, crnoga vina i šećera, i jednu čašu, samo brže, smrznuo se, ovo je moj prijatelj... prespavao je noć na snijegu.

– *Malheureux!*[1] – uzviknu ona i pljesnu rukama teatralnom kretnjom.

– De, de! – podviknu na nju Lambert baš kao na psetance i pripriječi joj prstom; ona se odmah okani prenemaganja i potrča da izvrši zapovijed.

On me pregleda i opipa; popipa mi bilo, čelo, sljepoočnice.

– Čudim se – gunđao je – kako se nisi smrznuo... doduše, bio si sav umotan u bundu, preko glave, pa ti je bilo kao da si u jazbini obloženoj krznom...

Donesoše vreli čaj, koji pohlepno posrkah pa odmah živnuh; opet stadoh klaprnjati; sjedio sam zavaljen u kutu na divanu i neprekidno govorio – zagrcavao sam se govoreći – ali se i opet gotovo nimalo ne sjećam što sam zapravo i kako pripovijedao; potpuno sam zaboravio neke trenutke, čak i cijela razdoblja. Ponavljam: je li on tada shvatio što od moga pripovijedanja – ne znam; ali mi je nešto tek poslije postalo jasno, a to je da me je razumio baš toliko da je mogao izvesti zaključak da susret sa mnom ne treba zanemariti... Poslije ću razjasniti, kad bude vrijeme, na šta je tu mogao računati.

Ne samo da sam silno živnuo nego sam na časove, čini se, bio čak i veseo. Sjećam se kako je sunce naglo obasjalo sobu kad su digli zastore, i kako je zapucketala peć koju je netko naložio – ne sjećam se tko ni kako. Ostao mi je u sjećanju i crn sićušan bolonjski psić kojeg je *Mlle Alphonsine* držala u naručju pritiskajući ga koketno na srce. Taj me psić nekako silno zabavljao, čak toliko da sam prestajao pričati te sam posegnuo dva-tri puta za njim, ali je Lambert mahnuo rukom i Alfonsina je u tren oka nestala sa svojim psićem za zaslonom.

On je bio vrlo šutljiv, sjedio je preda mnom, nagnuo se nisko prema meni i slušao me ne odvajajući pogleda od mene; na mahove se smiješio dugo, polagano, obnaživao zube i škiljio kao da napregnuto razmišlja i nešto odgonetava. Ostalo mi je jasno u

[1] Nesretnik!

sjećanju samo to da se, kad sam mu pričao o »spisu«, nikako nisam mogao razumljivo izraziti ni suvislo povezati pripovijedanje, a po licu sam mu i te kako dobro vidio da me nikako ne može shvatiti, ali da mu je mnogo stalo do toga da me shvati, tako da se čak usudio da me nešto zapita, što je bilo opasno jer sam odmah, čim bi me presjekli u riječi, sam mijenjao razgovor i zaboravljao što sam prije toga govorio. Koliko smo vremena tako sjedili i razgovarali – ne znam niti čak mogu izračunati. On je naglo ustao i pozvao Alfonsinu:

– Njemu je potreban mir; možda će trebati i liječnika. Učinite sve što bude tražio, naime... *vous comprenez, ma fille? Vous avez l'argent,*[1] nemate? Evo vam. – I izvadi novčanicu od deset rubalja. Zatim poče s njom nešto šaputati. – *Vous comprenez! Vous comprenez!* – ponavljao je prijeteći joj prstom i mršteći se strogo. Vidio sam da ona strašno strepi pred njim.

– Ja ću se vratiti, a ti najbolje da se ispavaš – osmjehnu se meni i uze šubaru.

– *Mais vous n'avez pas dormi du tout, Maurice!?*[2] – podvrisnu Alfonsina patetično.

– *Taisez vous, je dormirai après*[3] – i on ode.

– *Sauvée!*[4] – šapnu ona patetično pokazajući rukom za njim.

– *Monsieur, monsieur!* – stade odmah deklamirati pošto je zauzela pozu nasred sobe. – *Jamais homme ne fut si cruel, si Bismarck, que cet être, qui regarde une femme comme une saleté de hasard. Une femme, qu'est-ce que ça dans notre époque? «Tue la!« – voilà le dernier mot de l'Académie française...*[5]

Izvalio sam oči na nju, vidio sam sve dvostruko, privиđale su mi se dvije Alfonsine... Najednom sam opazio da plače, trgnuo sam se i spoznao da mi već odavno nešto priča, a ja sam valjda dotle spavao ili bio u nesvjestici.

– *Hélas! De quoi m'aurait servi de le découvrir plus tôt* – uzvikivala je ona – *et n'aurais-je pas autant gagné à tenir ma honte cachée toute ma vie? Peut-être, n'est-il pas honnête à une demoiselle de s'expliquer si librement devant monsieur, mais enfin, je*

[1] Razumijete li, djevojko? Imate novaca.
[2] Ali vi uopće niste spavali, Maurice!
[3] Šutite, spavat ću poslije.
[4] Spašena sam!
[5] Nema tako okrutna čovjeka, takva Bismarcka, kao što je to čeljade koje smatra ženu kao smeće koje slučaj nanese. Što je žena u ovo naše doba? »Ubij je!« – to je posljednja riječ Francuske akademije!

vous avoue que, s'il m'était permis de vouloir quelque chose, oh, ce serait de lui plonger au coeur mon couteau, mais en détournant les yeux, de peur que son regard exécrable ne fît trembler mon bras et ne glaçât mon courage! Il a assassiné ce pope russe, monsieur, il lui arracha sa barbe rousse pour la vendre à un artiste en cheveux au pont des Maréchaux, tout près de la Maison de monsieur Andrieux – hautes nouveautés, articles de Paris, linge, chemises, vous savez, n'est ce pas?... Oh, monsieur, quand l'amitié rassemble à table épouse, enfants, soeurs, amis, quand une vive allegresse enflamme mon coeur, je vous le demande, monsieur: est-il bonheur préférable à celui dont tout jouit? Mais il rit, monsieur, ce monstre exécrable et inconcevable, et si ce n'était pas par l'entremise de monsieur Andrieux, jamais, oh, jamais je ne serais... Mais quoi, monsieur, qu'avez vous, monsieur?[1]

Ona pohrli k meni: čini se da me spopala drhtavica, a možda sam se i onesvijestio. Ne mogu riječima iskazati kakav je težak, bolan dojam učinilo na me to sumanuto stvorenje. Možda je bila uobrazila sebi da je dužna da me zabavlja, uglavnom, nije me ni na trenutak ostavljala sama. Možda je nekad glumila na pozornici; strašno je deklamirala, vrckala se, govorila bez predaha, a ja sam već odavno šutio. Sve što sam mogao shvatiti od njena pripovijedanja bilo je to da je bila nekako tijesno povezana s nekakvom »*la Maison de monsieur Andrieux – hautes nouveatés, articles de Paris etc*«[2], i da je možda čak i potekla iz *la Maison de monsieur Andrieux,* ali je nekako bila zauvijek otrgnuta od *monsieura Andrieuxa, par ce monstre furieux et inconcevable*[3], i eto, u tom je

[1] Ah, što bi mi vrijedilo da sam ga prije raskrinkala, i ne bi li bilo bolje da sam cijeli život skrivala svoju sramotu? Možda ne služi na čast jednoj gospodici da govori ovako slobodno s gospodinom, ali, ukratko, priznajem, kad bih smjela nešto poželjeti, da bih poželjela da mu zarijem nož u srce, ali bih gledala na drugu stranu, iz straha da mi od njegova odvratnog pogleda ne zadršće ruka i da ne izgubim hrabrost! On je umorio onog ruskog popa, gospodine, iščupao mu riđu bradu da je proda nekom majstoru frizeru kod Maršalskog mosta, tik do trgovine gospodina Andrieuxa – pomodna roba, pariški proizvodi, rublje, košulje, znate, je li?... Ali, gospodine, kad prijateljstvo okupi za stolom suprugu, djecu, sestre, prijatelje, kad mi živa radost zagrije srce, pitam vas, gospodine, ima li veće sreće od one u kojoj sve uživa? Ali se on smije, gospodine, to odvratno i nepojmljivo čudovište, i da nije posredovao gospodin Andrieux, nikad, ama, nikad ne bih ja... Ali što je, gospodine, što vam je, gospodine?

[2] Trgovinom gospodina Andrieuxa – pomodna roba, pariški proizvodi itd.

[3] Ali ju je nekako zauvijek otrgnulo od gospodina Andrieuxa ono pomamno i nepojmljivo čudovište.

i bila sva tragedija... Jecala je, ali mi se činilo da jeca samo onako, reda radi, i da uopće ne plače; na mahove mi se činilo da će se sva raspasti, kao kostur; glas joj je bio pomalo načet, napukao; riječ *préférable,* na primjer, izgovarala je *préfé-a-able,* a pri glasu *a* blejala je kao ovca. Kad sam se jednom prenuo, opazio sam da nasred sobe izvodi piruetu, ali nije plesala, i ta se pirueta nekako odnosila na pripovijedanje, i samo je oponašala pojedine osobe. Iznenada je skočila i otvorila mali stari i raskladeni klavir koji je bio u sobi, pa je stala lupati po njemu i pjevati... Čini se da sam se na desetak minuta ili još dulje bio posve zanio, usnuo, ali je zakevtao psić pa sam se prenuo: odjednom mi se svijest na trenutak posve vratila i obasjala me svom svojom svjetlošću; skočio sam prestravljen na noge.

»Lambert, ja sam kod Lamberta!« – pomislih pa dohvatih šubaru i skočih do svoje bunde.

– *Où allez-vous, monsieur?*[1] – vrisnu budna Alfonsina.

– Hoću van, hoću da iziđem! Pustite me, nemojte me držati...

– *Oui, monsieur!* – usrdno potvrdi Alfonsina i skoči da mi sama otvori vrata što su vodila u hodnik. – *Mais ce n'est pas loin, monsieur, c'est pas loin du tout, ça ne vaut pas la peine de mettre votre chouba, c'est ici près, monsieur!*[2] – vikala je da se orio cijeli hodnik.

Kad sam istrčao iz sobe, pošao sam nadesno.

– *Pas ici, monsieur, c'est pas ici!*[3] – vikala je ona iz sveg glasa, pošto me ščepala za bundu svojim dugačkim koščatim prstima pokazujući mi drugom rukom nekamo lijevo kamo uopće nisam htio ići. Oteh joj se i potrčah do vrata što su vodila na stubište.

– *Il s'en va, il s'en va!*[4] – jurila je za mnom Alfonsina vičući svojim kreštavim glasom – *mais il me tuera, monsieur, il me tuera!*[5] – Ali sam već bio izletio na stubište i, premda je čak i niza stube jurila za mnom, uspio sam nekako otvoriti izlazna vrata, izletjeti na ulicu i uskočiti u prvi fijaker. Dao sam fijakeristu maminu adresu...

[1] Kamo ćete, gospodine?

[2] Ali to nije daleko, gospodine, to uopće nije daleko, ne morate oblačiti bundu, to je tu blizu, gospodine!

[3] Ovuda, gospodine, ovuda!

[4] Ode, ode!

[5] Ali on će me ubiti, gospodine, ubit će me!

IV

Ali se svijest, koja je načas bljesnula, ubrzo ugasila. Jedva da se još sjećam kako su me dovezli i odveli k mami, ali sam tu gotovo odmah pao u duboku nesvjesticu. Sutradan mi se, kako su mi poslije kazivali (pa i sam se, uostalom spominjem toga), razum opet na trenutak razbistrio. Spominjem se da sam ležao u Versilovljevoj sobi, na njegovu divanu; sjećam se Versilovljeva, mamina i Lizina lica kraj sebe, dobro se sjećam kako mi je Versilov govorio o Zerščikovu, o knezu, kako mi je pokazivao nekakvo pismo i umirivao me. Poslije su mi pripovijedali da sam se neprestance prestravljeno raspitivao za nekog Lamberta i da sam neprestano govorio da laje nekakav psić. Ali se slabašna svjetlost svijesti uskoro ugasila: pred večer drugog dana spopala me već bila prava vrućica. Ali htio bih da poremetim tok događaja i da unaprijed nešto protumačim.

Kad sam one večeri izletio od Zerščikova i kad se ondje sve bilo donekle smirilo, Zerščikov je nastavio igru i iznenada gromoglasno objavio da je došlo do neželjene zabune: izgubljeni novci, onih četiristo rubalja, našli su se u hrpi drugih novaca i računi banke potpuno su se slagali. Tada je knez, koji je ostao u kockarnici, pristupio Zerščikovu i odlučno zatražio od njega da izjavi pred svima da sam nevin, i da mi se, osim toga, pismeno ispriča. Zerščikov je pak držao da je to traženje opravdano, pa je dao riječ pred svima da će mi već sutradan uputiti pismo u kojem će sve razjasniti i ispričati mi se. Knez mu je dao Versilovljevu adresu, i Versilov je doista već sutradan primio pismo od sama Zerščikova na moje ime i nešto više od tisuću trista rubalja koji su bili moji, a koje sam bio zaboravio u kockarnici. Tako se svršila ta nemila zgoda kod Zerščikova; ta mi je radosna vijest mnogo pomogla da ozdravim kad sam se osvijestio.

A knez je, kad se vratio s kockanja, napisao te iste noći dva pisma – jedno meni, a drugo svom bivšem puku u kojem se zbila ona nemila zgoda sa zastavnikom Stepanovom. Oba je pisma odaslao sutradan ujutro. Zatim je napisao izvještaj svojoj komandi i s tim se izvještajem u rukama, rano izjutra, sam prijavio komandantu svoga puka i izjavio da je on »zločinac, sudionik u krivotvorenju ... ih dionica, da se predaje u ruke pravde i da traži da mu sude«. Uz to je predao i izvještaj u kojem je sve to pismeno izložio. Uhapsili su ga.

Evo tog njegova pisama meni, pisma koje je napisao one noći, od riječi do riječi:

»Predragi moj Arkadije Makaroviču!

Pošto sam okušao lakajski ‚izlaz', izgubio sam samim tim pravo da se bar koliko-toliko tješim mišlju da sam napokon i ja smogao hrabrosti da izvršim junački pothvat. Ogriješio sam se o domovinu i svoj rod i zato ću se kazniti sam, kao posljednji izdanak svoga roda. Ne razumijem kako sam se mogao hvatati za nedostojnu misao da spasim sama sebe, i kako sam neko vrijeme mogao maštati o tome da se novcima iskupim od ucjenjivača? Ipak bih sam pred svojom savješću zauvijek ostao kriminalac. A ti ljudi, kad bi mi i vratili pisma koja me kompromitiraju, ne bi me nizašta do kraja života ostavili na miru! Što mi je preostalo: da živim s njima, da ostanem zajedno s njima do kraja života – eto kakva me sudbina čekala! Nisam se mogao pomiriti s njom pa sam, napokon, našao u sebi toliko čvrstine ili, možda, pukog očaja da postupim ovako kako sad postupam.

Napisao sam pismo svom bivšem puku i svojim bivšim drugovima i opravdao Stepanova. Taj postupak nije i ne može biti nikakav iskupiteljski pothvat: to je sve tek predsmrtna oporuka sutrašnjeg mrtvaca. Tako to treba shvatiti.

Oprostite što sam vas se odrekao u kockarnici; učinio sam to zato što u tom času nisam vjerovao u vas. Sada kad sam već mrtav čovjek, mogu čak i to priznati... s onoga svijeta.

Sirota Liza! Ona ništa ne zna o ovoj mojoj odluci; neka me ne proklinje, neka sama prosudi. Opravdavati se pak ne mogu, čak ne mogu naći riječi da joj bilo što razjasnim. Znajte isto tako, Arkadije Makaroviču, da sam joj jučer ujutro, kad je posljednji put bila kod mene, otkrio svoju prevaru i priznao da sam išao k Ani Andrejevnoj u namjeri da je zaprosim. Nisam mogao time i dalje opterećivati svoju savjest prije posljednje odluke koju sam već donio, videći koliko me voli, pa sam joj sve otkrio. Ona mi je oprostila, sve mi je oprostila, ali joj nisam povjerovao; to nije oproštenje; da sam na njenu mjestu, ja joj ne bih mogao oprostiti.

Sjetite me se kadgod!

Vaš nesretni posljednji knez *Sokoljski*«.

Odležao sam u nesvjestici punih devet dana.

SVRŠETAK DRUGOG DIJELA

TREĆI DIO

PRVO POGLAVLJE

I

A sad o nečemu posve drugom.

Neprestano najavljujem: »o nečemu drugom, o nečemu drugom«, a neprestano i dalje drljam samo o sebi. A već sam tisuću puta kazao da nipošto neću sebe da prikazujem, pa zaista i nisam htio kad sam počeo ove zapise: i te kako dobro razumijem da nisam ni najmanje potreban čitaocu. Prikazujem i hoću da prikažem druge, a ne sebe, a što se neprestance pojavljujem, to je tek žalosna pogreška, jer nikako ne mogu tome izbjeći, ma koliko želio. Najviše me smeta što, prikazujući s toliko žara svoje doživljaje, samim time dajem povoda da se misli kako sam i sad onakav kakav sam bio onda. Čitalac se, uostalom, valjda sjeća da sam već više puta uzviknuo: »O, kad bih bar mogao promijeniti ono što je bilo i početi sve iznova!« Ne bih mogao tako uzvikivati da se nisam iz temelja promijenio i da nisam postao sasvim drugi čovjek. To je isuviše jasno; i kad bi samo tko mogao zamisliti koliko su mi dozlogrdile sve ove isprike i uvodi koje gdjekad moram umetati čak i u sredinu svojih zapisa!

Na posao!

Pošto sam ležao devet dana u nesvjestici, probudio sam se preporođen, ali se nisam popravio; uostalom, moj je preporod bio, dakako, blesav, ako se uzme u širem smislu, a možda ne bi bilo tako da se to dogodilo sada. Ideja, to jest osjećanje, sastojalo se opet samo u tome (kao i tisuću puta prije toga) da ih zauvijek ostavim, ali da ih bezuvjetno ostavim, a ne onako kao prije, kad sam tisuću puta postavljao sebi taj zadatak a nikako da ga izvršim.

Nikome se nisam htio osvećivati, poštenja mi, iako su mi svi bili učinili nažao. Spremao sam se da ih ostavim bez gađenja, bez proklinjanja, ali sam priželjkivao osobnu snagu, i to onu pravu, koja ne zavisi ni od koga od njih ni od cijelog svijeta; a umalo što se već nisam pomirio sa svime i svačim na svijetu! Ne zapisujem tu svoju tadašnju tlapnju kao misao, nego kao tadašnje snažno osjećanje. Nisam ga još htio formulirati dok sam ležao u postelji. Bolestan i malaksao, ležeći u Versilovljevoj sobi koju su mi prepustili, bolno me se doimala moja iznemoglost: na postelji je ležala nekakva slamka, a ne čovjek, i to ne samo zato što sam bio bolestan – i kako me to samo boljelo! I gle, iz dubine moga bića stao se svom snagom dizati prosvjed, ponestajao mi je dah od nekakva osjećanja pretjerane uznositosti i prkosa. Čak se ne sjećam ni jednog razdoblja u svom životu kad su me više obuzimali uznositi osjećaji nego u te prve dane prizdravljanja, dok je, naime, slamka ležala na postelji.

Ali dotle sam šutio i čak sam odlučio da ni o čemu ne razmišljam! Neprestance sam im zavirivao u lica nastojeći po njima pogoditi sve što mi je potrebno. Bilo je očito da ni oni ne žele da mene ispituju ni da pokažu radoznalost, a razgovarali su sa mnom o posve sporednim predmetima. To mi se sviđalo i u isto me vrijeme žalostilo; neću sad tumačiti tu proturječnost. Lizu sam viđao manje nego mamu, iako me svaki dan obilazila, čak i po dva puta. Iz odlomaka njihovih razgovora i iz cijeloga njihova držanja zaključio sam da Liza ima strašno mnogo briga i da čak često izbiva iz kuće zbog svojih poslova: već sama ta pomisao da ona može imati »svojih poslova« nekako me vrijeđala; uostalom, sve su to bili tek bolesni, posve fiziološki osjećaji koje ne vrijedi opisivati. I Tatjana Pavlovna dolazila mi je gotovo svaki dan i, premda nije bila nimalo nježna prema meni, bar me nije grdila kao prije, što me strahovito ozlojeđivalo tako da sam joj jednostavno kazao:

– Tatjano Pavlovna, dozlaboga ste dosadni kad nikog ne grdite.

– E pa, onda ti više neću ni dolaziti – odbrusila mi je i otišla. A meni je bilo drago što sam baš nju otjerao od sebe.

Najviše sam mučio mamu i ljutio se na nju. Dobio sam strašan tek pa sam neprestano gunđao što jelo zakašnjava (a nikad nije zakašnjavalo). Mama nije znala kako bi mi ugodila. Jedanput mi je donijela juhu i uzela me, po običaju, sama hraniti, a ja sam neprekidno gunđao dok sam jeo. I najednom sam se rasrdio što gunđam: »Nju jedinu možda volim a baš nju mučim.« Ali me

srdžba nije ostavljala pa sam se od srdžbe najednom rasplakao, a ona je, sirota, pomislila da sam proplakao od raznježenosti te se nagnula nada me i počela me ljubiti. Upeo sam se i nekako otrpio, ali sam je u tom času uistinu mrzio. Ipak sam mamu uvijek volio, pa i tada sam je volio i nipošto je nisam mrzio, samo se dogodilo ono što se uvijek događa: koga najviše voliš, najprije mu nažao i učiniš.

Mrzio sam u te prve dane samo i jedino liječnika. Taj je liječnik bio mlad i nabusit čovjek koji je govorio oštro, pa čak i neuljudno. Baš kao da su svi ti ljudi od nauke tek jučer iznenada saznali nešto posebno, a jučer se nije dogodilo ništa osobito; ali su uvijek takvi »osrednjost« i »ulica«. Dugo sam trpio, ali sam napokon iznenada planuo i rekao mu pred svima našima da se uzalud trsi, da ću se izliječiti i bez njega, da je on naoko realističan, ali da je pun predrasuda i da ne razumije da medicina nije još nikad nikog izliječila; da je, najposlije, po svoj prilici, vrlo neobrazovan, »kao što su sad kod nas svi tehničari i specijalisti koji su u posljednje vrijeme toliko digli nos«. Liječnik se smrtno uvrijedio (time je dokazao kakav je), ali je i dalje dolazio. Napokon sam rekao Versilovu, ako liječnik ne prestane dolaziti, da ću mu reći nešto što će biti još deset puta neugodnije. Versilov je samo napomenuo da se ne može reći ništa što bi bilo i dvaput neugodnije od onoga što sam već rekao, a kamoli deset puta. Drago mi je bilo što je to napomenuo.

Ipak, kakav čovjek! Mislim Versilov. On, jedini je on bio kriv svemu – i gle, na njega se jedino nisam ljutio. Nije me predobio samo svojim vladanjem. Mislim da smo tada obojica slutili da smo dužni jedan drugome mnogo toga razjasniti ... i da će baš zato biti najbolje da nikad ništa ne razjašnjavamo. Neobično je ugodno kad se u takvim prilikama namjeriš na pametna čovjeka! Već sam u drugom dijelu svoga pripovijedanja spomenuo da mi je vrlo kratko i jasno ispričao sve o pismu koje mi je uputio uhapšeni knez, o Zerščikovu, o njegovoj izjavi koju je dao u moju korist i tako dalje, i tako dalje. Kako sam bio naumio da šutim, postavio sam mu potpuno suhoparno tek dva-tri posve kratka pitanja; odgovorio mi je na njih jasno i točno, ali bez ikakvih suvišnih riječi i, što je najbolje, bez suvišnih osjećaja. Baš sam se suvišnih osjećaja tada pribojavao.

O Lambertu šutim, ali se čitalac, naravno, dosjetio da sam isuviše mislio na njega. U bunilu sam nekoliko puta govorio o Lambertu; ali kad sam se prenuo iz bunila i počeo se snalaziti, ubrzo sam zaključio da je sve ono o Lambertu ostalo tajna i da oni

ništa ne znaju, ne izuzimajući tu ni Versilova. Tada sam se obradovao i oslobodio straha, ali sam se prevario, kako sam poslije, na svoje veliko čudo, saznao: on je već za moje bolesti navraćao, ali mi je Versilov to prešutio, pa sam pomislio da sam za Lamberta već nestao za vječna vremena. Ipak sam često mislio na njega; štoviše, mislio sam na njega ne samo bez gađenja, ne samo radoznalo, nego i sa simpatijama, kao da tu naslućujem nešto novo i iznimno što se podudaralo s novim osjećajima i planovima koji su se rađali u meni. Jednom riječju, nakanio sam bio da najprije porazmislim o Lambertu kad budem odlučio da razmišljam. Da pripomenem još nešto što je čudno: potpuno sam bio zaboravio gdje stanuje i u kojoj se ulici sve ono onda zbilo. Sobu, Alfonsinu, psića, hodnik – sve sam to dobro upamtio, mogao bih ih odmah nacrtati; a gdje se sve to zbilo, to jest u kojoj ulici i u kojoj kući – posve sam bio zaboravio. A najčudnije je što sam to pojmio tek treći ili četvrti dan pošto sam potpuno došao k sebi, kad sam bio već uvelike zaokupljen Lambertom.

Takvi su dakle bili moji prvi osjećaji pošto sam uskrsnuo. Zabilježio sam samo ono najpovršnije, po svoj prilici nisam uspio zabilježiti ono glavno. Doista, možda se sve ono glavno baš tada i odredilo i uobličilo u mom srcu; pa nisam se valjda neprestano jedio i ljutio samo zato što mi ne donose bujon. O, sjećam se kako mi je tada bilo katkad teško pri srcu i kako sam tugovao u tim trenucima, osobito kad bih dugo ostao sam. A oni su, kao za pakost, ubrzo shvatili da ih teško podnosim i da me razdražuje njihova samilost, te su me počeli sve češće i češće ostavljati sama: suvišna tankoćutnost!

II

Četvrti dan otkako sam došao k sebi, ležao sam između dva i tri sata poslije podne u postelji i nikoga nije bilo uza me. Dan je bio vedar pa sam znao da će poslije tri sata, kad sunce bude zalazilo, jedna kosa crvena zraka udariti pravo u kut moga zida i obasjati to mjesto jarkom pjegom. Znao sam to po prijašnjim danima, i zbog toga što će se to bezuvjetno zbiti za sat vremena, a ponajviše zbog toga što sam to unaprijed znao kao dva puta dva, ozlovoljio sam se toliko da sam se razbjesnio. Nervozno sam se okrenuo na drugu stranu i odjednom, usred grobne tišine, jasno začuo ove riječi: – Gospode Isuse Kriste, Bože naš, smiluj nam se! – Te je

riječi netko potiho izgovorio i onda duboko uzdahnuo punim plućima, pa je sve opet potpuno umuklo. Brže pridigoh glavu.

Već sam i prije, to jest dan uoči toga, pa i prije dva dana, opazio da se zbiva nešto posebno u one naše tri sobe dolje. U onoj sobici, nasuprot salonu, u kojoj su prije spavale mama i Liza, bio je sad, očito, netko drugi. Već sam višeput čuo neke šumove, i noću i danju, ali uvijek samo na mahove, posve kratke, pa bi odmah zatim opet nastala potpuna tišina, po nekoliko sati, tako da se nisam na to ni osvrtao.

Dan prije sam bio pomislio da je u toj sobi Versilov, pogotovo zato što je on ubrzo zatim došao k meni, iako sam u isto vrijeme pouzdano doznao, iz njihovih razgovora, da se Versilov za moje bolesti preselio u neki drugi stan u kojem i spava. A što se tiče mame i Lize, već sam odavno znao da su one obadvije (da me ne bi uznemirivale, mislio sam) prešle gore, u moj nekadašnji »lijes«, i čak sam jednom pomislio: »Kako su se mogle njih dvije tamo smjestiti?« A sad se najednom pokazalo da u njihovoj prijašnjoj sobi stanuje neki čovjek, a da taj čovjek nije Versilov. Lako, kako nisam mislio da bih mogao (jer sam sve do tada uobražavao sebi da sam potpuno onemoćao), spustio sam noge s postelje, turnuo ih u papuče, zaogrnuo sivi kućni haljetak od janjećeg krzna, što je ležao pokraj mene (darovao mi ga je Versilov), i uputio se kroz našu gostinsku sobu u bivšu maminu spavaonicu. Ono što sam u njoj ugledao posve me smelo; nisam se nadao ničemu sličnom pa sam stao na pragu kao ukopan.

Tu je sjedio sijed, potpuno sijed starac duge, neobično bijele brade, a bilo je očito da tu već odavno sjedi. Nije sjedio na postelji, nego na maminoj klupici i samo je leđima bio naslonjen na postelju. Uostalom, držao se tako pravo te se činilo da mu i ne treba nikakva oslonca, iako je, očito, bio bolestan. Na sebi je imao, povrh košulje, kožuščić, preko koljena mamin pled, a na nogama papuče. Razabrao sam da je visoka rasta, plećat, vrlo bodra držanja unatoč bolesti, premda ponešto blijed i mršav, duguljasta lica, neobično bujne ali ne predugačke kose, a bilo mu je valjda preko sedamdeset godina. Do njega na stoliću, nadohvat ruke, ležale su tri-četiri knjige i naočale u srebrnu okviru. Premda se ni u snu nisam bio nadao da ću ga sresti, odmah sam pogodio tko je, samo još nikako nisam mogao pojmiti kako je sve te dane proveo gotovo uza me tako tiho da sve do tada nisam ništa čuo.

Nije se ni maknuo kad me opazio, samo me netremice i šutke gledao, isto kao i ja njega, samo s tom razlikom što sam ja bio neizmjerno začuđen, a on nimalo. Naprotiv, pošto me dobro

promotrio, do posljednje crte, za tih pet ili deset sekundi šutnje, najednom se osmjehnuo i čak se mirno i nečujno nasmijao, i premda je taj smijeh brzo nestao, ostao mu je vedar, radostan trag na licu i, što je najvažnije, u neobično plavim, sjajnim i krupnim očima, kojima su kapci bili ipak od starosti otežali i natekli i koje su bile okružene nebrojenim sićušnim mrštinama. Taj me se njegov smijeh najsnažnije dojmio.

Mislim da je obično neugodno gledati čovjeka kako se smije. Ponajčešće se u smijehu ljudi očituje nešto prostačko, nešto što kao da ponizuje smijača, iako sam smijač gotovo nikad ne zna kakav dojam ostavlja svojim smijehom. Isto tako ne zna, kao što i uopće nitko ne zna, kakvo mu je lice kad spava. U gdjekojeg je spavača i u snu lice pametno, a u ponekog, čak i pametnog čovjeka, lice u snu postaje vrlo glupo i zato smiješno. Ne znam zašto je to tako: hoću samo reći da smijač, kao i spavač, uglavnom nema pojma kakvo mu je lice. Neobično mnogo ljudi ne zna se uopće smijati. Uostalom, tu se nema što znati: to je dar i ne možeš ga steći. Steći ćeš ga jedino možda tako da se preodgojiš, da se popraviš i svladaš svoje niske nagone: tada bi se i smijeh takva čovjeka, po svoj prilici, mogao promijeniti nabolje. Poneki se čovjek smijehom potpuno odaje pa možeš odjednom otkriti sve njegove tajne. Čak i smijeh o kojem nema dvojbe da je pametan biva katkad odvratan. Smijeh iziskuje nadasve iskrenost, a zar su ljudi iskreni? Smijeh iziskuje bezazlenost, a ljudi se najčešće smiju pakosno. Iskren je i bezazlen smijeh radost, a zar su ljudi u naše doba radosni, i znaju li se radovati? (Napomena o radovanju u naše doba potječe od Versilova, dobro sam je upamtio.) Čovjekovo je radovanje značajka koja ga najviše i potpuno odaje. Gdjekoji karakter ne možete dugo prozreti, a nasmije li se čovjek sasvim iskreno, najednom se sav njegov karakter ukaže jasno kao na dlanu. Samo se čovjek koji je na najvišem i najsretnijem stupnju razvoja može radovati zarazno, to jest neodoljivo i dobroćudno. Ne govorim o njegovu umnom razvoju, nego o karakteru, o cijelom čovjeku. Ako hoćete, dakle, da proniknete nekog čovjeka i upoznate ga u dušu, nemojte se zadubljivati u to kako šuti, ni kako govori, ni kako plače, pa čak ni kako se zanosi najplemenitijim idejama, radije ga promatrajte kad se smije. Smije li se dobro, znači da je dobar čovjek. Pazite pri tom na sve tančine: smijeh vam se, na primjer, nipošto ne smije učiniti glup, ma koliko bio radostan i prostodušan. Čim zapazite i najmanji trag prigluposti, to nesumnjivo znači da je taj čovjek umno ograničen, sve da se i razbacuje idejama. Ako mu smijeh i nije glup, ali ako je sam

čovjek, kad se nasmijao, odjednom postao, tko zna zašto, smiješan, makar i malo, onda znajte da taj čovjek nema pravog osobnog dostojanstva, da ga bar nema u dovoljnoj mjeri. Ili, napokon, ako je taj smijeh doduše zarazan, ali vam se, tko zna zašto, čini pomalo prostački, onda znajte da je i narav toga čovjeka pomalo prostačka, te da je sve ono plemenito i uzvišeno što ste prije u njega zapazili – ili hotimice namješteno, ili nesvjesno preuzeto, i da će se taj čovjek poslije bezuvjetno pokvariti, prihvatiti se »korisna posla«, a plemenite ideje odbaciti bez žaljenja, kao mladenačke zablude i zanose.

Ovu dugačku tiradu o smijehu umetnuo sam ovamo namjerno, čak nauštrb toka pripovijedanja, jer držim da je to jedan od najozbiljnijih zaključaka koje sam izveo iz života. A napose je preporučujem udavačama koje su već i spremne da pođu za svog odabranika, ali ga još svejednako zamišljeno i nepovjerljivo promatraju i ne mogu se nikako odlučiti. I neka se ne smiju bijednom mlacu što se sa svojim poukama upleće u bračne poslove o kojima nema pojma. Znam samo to da je smijeh najpouzdanija kušnja duše. Pogledajte dijete: jedino se djeca znaju smijati potpuno dobro – zato i jesu čarobna. Odvratno mi je dijete koje plače, a nasmijano i radosno dijete rajska je svjetlost, otkriće budućnosti, kada će čovjek napokon postati isto tako čedan i prostodušan kao dijete. I eto, tako nešto djetinje i upravo nevjerojatno privlačno zasjalo je i u trenutnom smijehu tog starca. Odmah sam mu pristupio.

III

– Sjedi, sjedi malo, još si valjda slab na nogama – pozva me prijazno pokazujući mi na mjesto do sebe i gledajući mi svejednako u oči onim istim sjajnim pogledom. Sjedoh do njega i rekoh:

– Znam ja tko ste vi, vi ste Makar Ivanovič.

– Tako je, dušo. Baš je lijepo što si usto. Ti si mladić, tebi je lijepo. Za starca je grob, a za mladića je da živi.

– A vi ste bolesni?

– Bolestan sam, sinko, više u nogama; do praga su me noge još donijele, a, eto, kako sam ovdje sjeo – otekle mi. To mi je još od prošlog četvrtka, kad su počeli gradi (NB – to jest kad se počelo smrzavati). Mazao sam ih, vidiš, dosad nekom mašću; preklani mi

ju je propisao Lihter, doktor, Edmund Karlič, u Moskvi, i pomagala mi je ta mast, uh, još kako mi je pomagala; e, a sad mi, vidiš, više ne pomaže. A i u prsima me boli. A eto, od jučer i u leđima, baš ko da me psi grizu... Obnoć i ne spavam.

– A kako to da vas uopće nisam čuo? – upadoh mu u riječ.

Pogleda me kao da nešto razmišlja.

– Samo pazi da mater ne probudiš – nadoda kao da se najednom nečega sjetio. – Ona se tu svu noć vrtjela, ali je ni čuti nije bilo, baš ko muha; a sad je, znam, prilegla. Eh, gadno je bolesnom starcu – uzdahnu – ne znaš za što se samo zakvačila duša, a sve se drži, sve se raduje svjetlu božjem; i sve ti se čini, kad bi opet valjalo iznova živjeti, da se duša možebit ni toga pobojala ne bi; iako je takva pomisao možda i grešna.

– Zašto bi bila grešna?

– Tlapnja je takva pomisao, a starac treba lijepo da ode na onaj svijet. Isto je tako ako dočekaš smrt ropćući ili nezadovoljan, velik grijeh. E, a ako si zavolio život duhovnom radošću, ja bih reko da će ti i Bog oprostiti, pa makar bio i starac. Teško je čovjeku znati za svaki grijeh, šta je grehota, a šta nije: to je tajna koja nadilazi ljudsku pamet. A starac mora biti zadovoljan u svako doba i umrijet mora u punom cvatu svoje pameti, blaženo i lijepo, zasićen danima svojim, uzdišući za posljednjim trenutkom i radujući se što odlazi, ko klas u snopu, pošto je ispunio tajnu svoju.

– Neprestano govorite o »tajni«; što vam to znači »pošto je ispunio tajnu svoju«? – priupitah i obazreh se na vrata. Bilo mi je drago što smo sami i što je oko nas nepomućena tišina. Sunce je pred zalazom jarko sjalo kroz prozor. Govorio je pomalo zaneseno i nesklapno, ali vrlo iskreno i nekako uzbuđeno, baš kao da se doista obradovao mom dolasku. Ali sam opazio da je nesumnjivo u vrućici, i to čak jakoj. I sâm sam bio bolestan, također u vrućici, od onoga časa kad sam došao k njemu.

– Što je tajna? Sve je tajna, sinko, u svemu je tajna Božja. U svakom drvetu, u svakoj vlati krije se ta ista tajna. Pjeva li ptičica, ili sjaju li svekolike zvijezde na nebu u noći, sve je to ista tajna, jednaka. A najveća je tajna od svih što ljudsku dušu čeka na onom svijetu. Eto, tako je to, sinko!

– Ne znam u kojem to smislu... Naravno, ne želim vas zadirkivati, i vjerujte mi da vjerujem u Boga; ali je sve te tajne razum odavno otkrio, a sve ono što još nije otkriveno, bit će otkriveno, posve sigurno, možda i u vrlo kratkom roku. Botanika točno zna kako drvo raste, fiziolog i anatom znaju čak zašto ptica pjeva, ili će uskoro znati, a što se tiče zvijezda, one ne samo što su sve

izbrojane, nego je i svaki njihov pokret izračunat točno na minutu, tako da se može predvidjeti čak i tisuću godina unaprijed, od minute do minute, kad će se pojaviti kakva kometa... sad se čak zna i sastav najudaljenijih zvijezda. Uzmite mikroskop, to je takvo povećalo što povećava stvari milijun puta, i pogledajte kroz njega kap vode, pa ćete vidjeti cijeli jedan nov svijet, cijeli život živih stvorenja, a i to je bila tajna pa su je otkrili.

– Čuo sam za to, dušo, višeput sam čuo od ljudi. Nema šta, to je nešto veliko i dobro; sve je čovjeku dato Božjom voljom; nije mu Bog uzalud udahnuo život: »Živi i upoznaj!«

– Ama, to su opća mjesta. Ipak, niste valjda neprijatelj nauke, niste klerikalac? Naime, ne znam hoćete li me razumjeti...

– Ama, ja sam, dušo, još od mladih dana poštivo nauku i, premda nisam domišljat, nisam se nikad žalio na to; ako nije dato meni, dato je drugome. Možda je tako i bolje, svakom svoje. Jer, dušo moja, ni nauka ne koristi svakome. Ljudi su neumjereni, svak bi rad zadivit cijeli svijet, a ja bih možda i više od svih kad bih bio učen. A budući sam sasma neuk, kako se mogu uznosit kad ništa ne znam? A ti si mlad i bistar i takva te sudbina zapala, pa uči! Upoznaj sve da bi mogo, kad sretneš nekog bezbožnika ili nevaljalca, na sve odgovorit, i da te ne smete žestokim riječima i da ti ne pomuti nezrele misli. A to sam staklo vidio, nema tome dugo.

Predahnu i uzdahnu. Nije bilo dvojbe da sam mu svojim dolaskom priredio izvanredno zadovoljstvo. Njegova žudnja za povjeravanjem bila je bolesna. Osim toga, nipošto se neću prevariti ako ustvrdim da mu je pogled na trenutke odavao čak i nekakvu neobičnu ljubav prema meni: nježno mi je metao dlan na ruku, gladio me po ramenu... ali je na trenutke, valja priznati, nekako posve zaboravljao na mene, baš kao da sjedi sam, i premda je i dalje govorio sa žarom, reklo bi se da govori samo tako.

– Ima, dušo moja – nastavi – u Genadijevu manastiru jedan čovjek velike pameti. Plemenita je roda i potpukovnik po činu i silno bogat. Dok je živio među svijetom, nije se htio vezati brakom; a već je, evo, deseta godina kako se povuko iz svijeta, pošto je zavolio tiha i mirna utočišta i oslobodio se svjetovnih taština. Drži se manastirskog reda, a neće da se zakaluđeri. A knjiga ima, dušo moja, toliko koliko nisam još nikad vidio ni u koga – sam mi je reko da ih ima za osam tisuća rubalja. Zove se Petar Valerjanič. Mnogo čemu me ovda-onda učio, a ja sam ga vrlo rado slušao. Kažem mu jedanput: »Kako to da se vi, milostivi

gospodine, kraj tako velike pameti, i kad već deset godina živite u manastirskoj stezi i kad ste pokorili volju svoju, kako to da se ne zakaluđerite, da budete još savršeniji?« A on će meni: »Šta ti meni, starče, govoriš o mojoj pameti; možda je mene moja pamet zatočila, a nisam ja nju ukrotio. A što ono sudiš o mojoj stezi: možda sam već odavno izgubio mjeru o sebi. I što mi govoriš o pokoravanju volje? Evo, odma ću ti dati sve svoje pare, i činova ću se odreći, i sve ću svoje ordenje odmah ostavit tu na stolu, ali bez lule ne mogu bit, evo već deseta godina kako se borim š njom. Pa kakav sam ti ja onda monah, i kakvo to moje pokoravanje volje slaviš?« Začudio se ja tada toj njegovoj smjernosti. I onda, svratim lani, o Petrovu, opet u taj manastir – Bog je tako htio – i vidim u njegovoj ćeliji stoji ta stvar – mikroskop – naručio ga bio za velike pare iz neke strane zemlje. »Čekaj,« veli, »starče, da ti pokažem nešto čudesno, to još nisi nikad vidio. Vidiš li ovu kap vode, čista je ko suza, e pa, pogledaj onda šta ima u njoj, pa ćeš vidjet da će mehaničari uskoro otkrit sve tajne Božje, ni jedne neće ostaviti tebi i meni« – tako je baš reko, dobro se sjećam. A ja sam u taj mikroskop gledo baš prije trideset pet godina kod Aleksandra Vladimiroviča Malgasova, gospodara našega, ujaka Andreja Petroviča, čija je očevina pripala kasnije, poslije njegove smrti, Andreju Petroviču. Bio je to viđen gospodin, veliki general, držo je puno lovačkih pasa i više sam godina onda bio kod njega lovovođa. Onda je baš postavio taj mikroskop, isto ga sa sobom donio, pa je zapovjedio svoj služinčadi da pristupe jedno za drugim, i muškarci i žene, i da gledaju, i isto su pokazivali buhu i uš, i vršak igle, i dlačicu, i kap vode. Ala je bilo veselo: boje se pristupit, a i gospodina se boje, bio je plahovit. Jedni i ne znaju gledat, zažmure pa ništa ne vide; drugi se plaše i deru, a seoski knez Savin Makarov pokrio oči obadvjema rukama i viče: »Činite od mene što vas volja, ali ja ne idem!« Bilo je smijurije napretek. Ipak nisam reko Petru Valerjaniču da sam već nekad, prije više od trideset pet godina, vidio to isto čudo, jer vidim – čovjek mi pokazuje zato što jako uživa u tome, pa sam se, pače, stao čudit i zgražat. Pustio me je da se načudim pa me pita: »A šta, stari, sad kažeš?« A ja se uspravim i kažem mu: »I reče Bog: neka bude svjetlost. I bi svjetlost.« A on će mi najednoč na to: »A ne bi li mrak?« To je reko tako čudno, nije se čak ni osmjehnuo. Začudio sam mu se tada, a on je, ko da se čak naljutio, umuknuo.

– Taj vaš Petar Valerjanič prosto-naprosto jede u manastiru koljivo i metaniše, a u Boga ne vjeruje, i vi ste baš tada naišli, i gotovo – rekoh. – A povrh toga je prilično smiješan čovjek:

sigurno je već desetak puta prije toga vidio mikroskop pa što mu je bilo da je jedanaesti put poludio? Pati od nekakve bolesne osjetljivosti... valjda ju je u manastiru stekao.

– To ti je čovjek čedan i uzvišenih misli – izusti starac uvjereno – i nije bezbožnik. Ima pameti koliko hoćeš, ali mu je srce nemirno. Takvih se ljudi sad vrlo mnogo pojavilo među gospodom i među učenjacima. I pazi šta ću ti još reći: čovjek sam sebe kažnjava. A ti im se uklanjaj i nemoj im dodijavat, a prije nego ćeš leć na počinak, spomeni ih se u molitvi, jer takvi traže Boga. Moliš li se ti prije spavanja?

– Ne molim se, mislim da je to puki obredni običaj. Moram, uostalom, priznati da mi se vaš Petar Valerjanič sviđa: bar nije krpa, ipak je čovjek, donekle sličan jednom čovjeku koji je nama obojici blizak, koga obojica poznajemo.

Starac je svratio pažnju samo na prvu rečenicu mog odgovora:

– Ne valja ti, sinko, što se ne moliš; dobro je pomolit se, srcu godi, i prije spavanja, i kad ustaneš, i kad se probudiš u noći. To ti ja kažem. Jednog ljeta, već u srpnju mjesecu, žurili smo se u Bogorodičin manastir na slavu. Što smo se više primicali mjestu, to se više svijeta skupljalo, pa nas se napokon okupilo skoro dvjesta ljudi, a svi smo hitali da poljubimo svete i svekolike moći dvaju velikih čudotvoraca, Anikija i Grigorija. Zanoćili smo, brate moj, u polju, a ja se probudio rano ujutro, svi još spavaju, ni sunce se nije još iza šume bilo pomolilo. Dignem ja glavu, dragoviću moj, pogledam oko sebe i uzdahnem: posvuda neiskazana ljepota! Sve mirno, zrak lagan; travica raste – rasti, travico božja, ptičica pjeva – pjevaj, ptičice božja, djetešce je na majčinim rukama zakmečalo – Bog te čuvao, mali čovječe, rasti da budeš sretan, mališane! I eto, baš ko da sam tada prvi put, otkako znam za sebe, sve to primio u sebe... Pa opet spustim glavu i lijepo zaspim. Lijepo je na svijetu, dragoviću moj! Evo ja, kad bi mi bilo malo bolje, opet bih na proljeće pošo na put. A što je tajna, to je čak i bolje; strašno je srcu i krasno, i taj je strah srcu na veselje: »Sve je u tebi, Gospode, i ja sam u tebi, primi me!« Ne ropći, momče: još je ljepše zato što je tajna – doda razdragano.

– »Još je ljepše zato što je tajna...« To ću zapamtiti, te vaše riječi. Strašno se netočno izražavate, ali vas razumijem... Čudim se što kudikamo više znate i razumijete, nego što možete izraziti; samo, kao da ste u bunilu... – ote mi se dok sam mu gledao grozničave oči i problijedjelo lice. Ali kao da nije ni čuo što sam mu rekao.

– Znaš li ti, drago momče – poče opet kao da nastavlja

započeti govor – znaš li ti da ima granica sjećanju na čovjeka na ovome svijetu? Granica sjećanja na čovjeka određena je da bude svega sto godina. Sto godina poslije njegove smrti mogu ga se još sjećati njegova djeca, ili njegova unučad koji su mu još vidjeli lice, a onda može, doduše, i dalje trajati sjećanje na njega, ali samo usmenom predajom, u duhu, jer će dotle nestati svi oni koji su mu vidjeli živi lik. I obrast će mu humak na groblju travom, ogulit će se bijeli kamen na njemu i zaboravit će ga svi ljudi, pa i njegovo potomstvo, zatim će mu zaboravit i ime, jer malo koji ostanu u ljudskom pamćenju – pa neka! Pa makar me zaboravili, dragoviću moj, ali vas i u grobu volim. Čujem, dječice, vaše vesele glasove, čujem vaše korake po grobovima vaših rođenih otaca na Svisvete; živite dotle na suncu, radujte se, a ja ću se pomolit Bogu za vas, doći ću vam u san... ionako ljubav ostaje i poslije smrti!...

Što je najgore, bio sam isto tako u vrućici kao i on: umjesto da odem ili da ga pokušam umiriti, a možda i spremiti u postelju, jer baš kao da je bio u bunilu, iznenada sam ga uhvatio za ruku, nagnuo se nad njega i, stišćući mu ruku, rekao uzbuđenim šaptom, zatomljujući suze:

– Radujem vam se. Možda sam vas odavno očekivao. Ne volim nikog od njih: nema u njih divote... Ja neću ići za njima, ne znam kamo ću, poći ću s vama...

Ali je, na svu sreću, iznenada ušla mama, inače ne znam kako bih završio. Ušla je uznemirena lica, tek što se bila probudila, u rukama je držala bočicu i žlicu; kad nas je ugledala, uskliknula je:

– To sam znala! Nisam mu dala kinin na vrijeme pa ga je uhvatila groznica! Zaspala sam, dušo, Makare Ivanoviču!

Ustadoh i iziđoh. Ipak mu je dala lijek i spremila ga u postelju. I ja sam legao, ali silno uzbuđen. Bio sam vrlo radoznao i napregnuto sam razmišljao o tom susretu. Što sam tada očekivao od tog susreta – ne znam. Rasuđivao sam, naravno, nesuvislo i glavom mi nisu prolazile misli, nego tek odlomci misli. Ležao sam okrenut zidu i najednom sam u kutu spazio jarku, svijetlu pjegu sunca na zalasku, onu istu pjegu koju sam maloprije čekao i onako proklinjao, i gle, sjećam se kako mi se sva duša razigrala i kao da mi je nova svjetlost prodrla u srce. Sjećam se toga slatkog časa i ne bih ga htio zaboraviti. To je bio tek trenutak nove nade i nove snage... Tada sam prizdravljao, pa su takvi zanosi mogli biti tek neminovne posljedice stanja mojih živaca, ali u tu svijetlu nadu vjerujem i dan-danas – eto što sam htio sad pribilježiti i dozvati u sjećanje. I tada sam, naravno, znao da neću hodočastiti s Makarom Ivanovičem i da ni sam ne znam u čemu se sastoji ta nova

težnja koja me obuzela, ali sam već izgovorio jednu riječ, pa ma i u bunilu: »Nema u njih divote!« »Naravno« – mislio sam u zanosu – »od ovog ću trenutka tražiti ‚divotu', a u njih je nema, pa ću ih zato i ostaviti«.

Nešto je zašuštalo za mnom pa sam se okrenuo: mama je stajala sagnuta nada mnom i gledala mi u oči bojažljivo i radoznalo. Naglo je uhvatih za ruku:

– A što mi, mama, niste ništa rekli o našem dragom gostu? – upitah je najednom a da se nisam gotovo ni sam nadao da ću je tako zapitati. U tren oka nestade svega nemira s njena lica i na njemu buknu nekakva radost, ali mi ništa ne odgovori, osim jedne jedine rečenice:

– Ni Lizu nemoj zaboraviti, ni Lizu; Lizu si zaboravio.

Izgovorila je to brzorečicom, sva se zarumenjela, i htjela je što prije otići jer je i njoj bilo najmrže razmetati se osjećajima, i u tome je bila baš kao i ja, naime snebivljiva i stidljiva; osim toga, dakako da nije htjela načinjati sa mnom razgovor o Makaru Ivanoviču; dovoljno je bilo i ono što smo mogli reći pogledima jedno drugome. A ja, koji baš mrzim svako razmetanje osjećajima, ja sam je uhvatio za ruku i silom zadržao; gledao sam joj umiljato u oči, smijao se mirno i nježno, a drugim sam joj dlanom gladio drago lice, upale obraze. Ona se sagnula i naslonila čelo na moje čelo:

– De, bog bio s tobom – reče iznenada uspravljajući se sva ozarena – gledaj da mi ozdraviš! Neću ti ovo nikad zaboraviti. Bolestan je, teško je bolestan... Život mu je u Božjoj ruci... Ah, što sam to rekla, ama, ne može biti!...

I ode. Cijeloga života duboko je poštovala, obuzeta strahom i strepnjom i strahopoštovanjem, zakonitoga muža svoga i bosjaka Makara Ivanoviča, koji joj je velikodušno i jednom zauvijek sve oprostio.

DRUGO POGLAVLJE

I

A Lizu nisam »zaboravio«, tu se mama prevarila. Tankoćutna je majka opazila da su brat i sestra nekako ohladjeli jedno prema

drugome, ali tu nije bila posrijedi nenaklonost nego prije ljubomora. Da razjasnim to u dvije-tri riječi, radi onoga što slijedi.

U sirotoj Lizi probudila se, čim je knez bio uhapšen, nekakva nabusita oholost, nekakva odbojna uznositost, upravo nesnosna; ali su svi u kući naslutili istinu i koliko ona pati, a ja sam se u početku durio i mrgodio zbog njena držanja prema nama jedino zbog svoje sitničave razdražljivosti, koju je bolest udeseterostručila – eto kako sad mislim o tome. A uopće nisam bio prestao voljeti Lizu, naprotiv, još sam je više volio, samo joj nisam htio pristupiti prvi, premda sam, uostalom, znao da ni ona nipošto neće pristupiti meni prva.

Naime, čim se saznalo sve o knezu, Liza je, odmah nakon njegova hapšenja, brže-bolje zauzela takvo držanje, ponajprije prema nama, a i uopće prema svima, kao da ne dopušta ni da se pomisli da nju netko može sažaljevati ili tješiti, a kneza opravdavati. Naprotiv, kloneći se svakog raspravljanja i prepiranja bilo s kim, kao da se neprekidno ponosila postupkom svoga zlosretnog zaručnika kao najvećim junaštvom. Kao da nam je svima svaki čas govorila (a nije nam, ponavljam, ni riječi kazivala): »Ama, nitko od vas ne bi to učinio, ta ne biste se vi predali vlastima radi časti i dužnosti; ta nitko od vas nema takve osjetljive ni čiste savjesti. A što se tiče njegovih postupaka, tko ne nosi na duši neke ružne postupke? Samo ih svi kriju, a taj je čovjek više volio da sebe upropasti, nego da ostane nedostojan u vlastitim očima.« Eto što je zacijelo izražavala svaka njena gesta. Ne znam, ali meni se čini da bih ja na njenu mjestu postupio navlas isto tako. Ne znam jesu li joj te iste misli bile u srcu, naime je li uopće tako mislila; sve bih rekao da nije. Drugom, bistrom polovicom svoga razuma morala je svakako uviđati svu ništavost svoga »junaka«; jer tko se sad još ne bi složio da je taj nesretni i, štoviše, u neku ruku velikodušan čovjek bio u isto vrijeme i pravi ništavac? Čak i po samoj onoj nabusitosti i, rekao bih, otresitosti prema svima nama, po onoj njenoj neprekidnoj sumnji da mislimo o njemu nekako drugačije, moglo se donekle naslutiti da se u skrovitim zakucima njena srca možda stvorilo i drukčije mišljenje o njenu nesretnom prijatelju. Ali svejedno hitam da dodam, u svoje ime, da je ona, po mom shvaćanju, imala bar upola pravo; njoj se čak prije nego svima nama moglo oprostiti što se dvoumi u donošenju konačnog zaključka. Otvoreno priznajem da ni dan-danas, kad je već sve to minulo, nisam uopće načistu kako da napokon ocijenim tog nesretnika koji nam je svima zadao takvu zagonetku.

Ipak je zbog nje u kući nastao pravi mali pakao. Liza, koja ga je

toliko voljela, morala je silno patiti. Zbog svoga karaktera, više je voljela da pati šutke. Karakter joj je bio sličan mome, to će reći despotski i ohol, i oduvijek sam mislio, i onda i sad, da je zavoljela kneza iz pukog despotizma, baš zato što on nije imao karaktera i što joj se potpuno pokorio, od prve riječi i prvoga trenutka. To se nekako samo od sebe zbiva u srcu, bez ikakve prethodne namjere; ali je takva ljubav, ljubav snažna bića prema slabom, katkad neusporedivo jača i mučnija od ljubavi jednakih karaktera, zato što i nehotice preuzimaš odgovornost za svoga slabog prijatelja. Ja bar tako mislim. Svi su je naši, od sama početka, okružili najnježnijom skrbi, pogotovo mama; ali se ona nije smekšala, nije ničim uzvratila na samilost i kao da je odbila svaku pomoć. S mamom je još govorila u početku, ali je svakim danom bivala sve škrtija na riječima, sve otresitija, pa čak i okrutnija. Iz početka se savjetovala s Versilovom, ali je uskoro izabrala Vasina za savjetnika i pomoćnika, kao što sam, na svoje čudo, poslije doznao... Išla je k Vasinu svaki dan, išla je i po sudovima, išla je k odvjetnicima, k javnom tužiocu; najposlije je gotovo po cijeli dan izbivala iz kuće. Dakako da je svaki dan, po dva puta, posjećivala i kneza koji je bio zatočen u tamnici, u odjelu za plemiće, ali su ti sastanci, kao što sam se poslije potpuno uvjerio, bili Lizi vrlo mučni. Dakako, tko uopće može potpuno upoznati odnose dvoje zaljubljenih? Ali znam da joj je knez na mahove nanosio veliku bol, i to čime, na primjer? Začudo, neprekidnom ljubomorom; uostalom, o tome poslije; ali ću tu dodati jednu misao: teško je reći tko je koga od njih dvoje više mučio. Liza, koja se među nama ponosila svojim junakom, držala se možda posve drukčije prema njemu kad su bili nasamu, kao što naslućujem na temelju nekih podataka o kojima će, uostalom, isto tako biti riječi poslije.

Dakle, što se tiče mojih osjećaja i odnosa prema Lizi, sve ono vanjsko bilo je samo prijetvorna, ljubomorna laž s obje strane, a zapravo se nikad nas dvoje nismo više voljeli nego u to doba. Dodajem još da se prema Makaru Ivanoviču, čim je on došao k nama, Liza držala, nakon prvotnog iznenađenja i radoznalosti, nekako gotovo prezirno, čak i uznosito. Kao navlaš, nije se uopće obazirala na njega.

Pošto sam se bio zarekao da ću »šutjeti«, kao što sam kazao u prethodnom poglavlju, mislio sam, naravno u teoriji, to jest u svojim snovima, da ću održati riječ. Ah, s Versilovom bih, na primjer, prije zapodjeo razgovor o zoologiji ili o rimskim carevima, nego, na primjer, o *njoj* ili, na primjer, o onom najvažnijem retku u njegovu pismu kojim ju je izvijestio da »spis« nije spaljen,

nego je čitav i da će izići na vidjelo – retku o kojem sam odmah počeo opet razmišljati, čim sam se prenuo i povratio od groznice! Ali jao! Već na prvom koraku u praksi, gotovo još i prije prvog koraka, pojmio sam kako je teško i nemoguće ustrajati u ovakvim nakanama: sutradan pošto sam se upoznao s Makarom Ivanovičem, strašno me uzrujala jedna nenadana zgoda.

II

Uzrujao me nenadani posjet Darje Onisimovne, majke pokojne Olje. Od mame sam već bio čuo da je dva puta dolazila za moje bolesti i da se živo zanimala za moje zdravlje. Je li baš radi mene dolazila ta »dobra žena«, kako je mama svagda govorila o njoj, ili je, jednostavno, posjećivala mamu, po već utvrđenom redu – nisam pitao. Mama mi je uvijek pripovijedala o svim domaćim zbivanjima obično kad bi mi donijela juhu da me nahrani (dok još nisam mogao sam jesti), ne bi li me razonodila; a ja sam tada svaki put upravo nastojao pokazati da me baš ne zanimaju sve te novosti, pa se nisam ni za Darju Onisimovnu potanje raspitivao, čak nisam ni riječi rekao.

Bilo je oko jedanaest sati: baš sam htio ustati iz postelje i sjesti u naslonjač do stola kad je ona ušla. Namjerno sam ostao u postelji. Mama je gore bila nečim zaokupljena i nije ni sišla kad je ona došla, tako da sam se najednom našao s njom nasamu. Ona je sjela sučelice meni, na stolac do zida, smješkajući se i šuteći kao zalivena. Slutio sam da ćemo dugo šutjeti; pa i inače me njen dolazak neobično razdražio. Nisam joj ni klimnuo glavom i gledao sam joj pravo u oči, ali je i ona gledala pravo u mene.

– Je li vam sad, kad nema kneza, dosadno samoj u onom stanu? – priupitah je iznenada, pošto sam izgubio strpljenje.

– Nije, molit ću lijepo, nisam više u onom stanu. Imam da zahvalim Ani Andrejevnoj što sad čuvam njihovo dijete.

– Čije dijete?

– Od Andreja Petroviča – izusti ona povjerljivim šapatom, pošto se obazrela na vrata.

– Pa tu je valjda Tatjana Pavlovna...

– I Tatjana Pavlovna, i Ana Andrejevna, one obadvije, molit ću lijepo, i Lizaveta Makarovna isto, i vaša mamica... svi, molit ću lijepo. Svi se brinu. Tatjana Pavlovna i Ana Andrejevna jako su se sad sprijateljile, molit ću lijepo.

To je bilo nešto novo. Sva je živnula dok je govorila. Pogledah je kivno.

– Sad ste mnogo življi nego kad ste posljednji put bili kod mene.

– Ah, jesam, molit ću lijepo.

– I udebljali ste se, čini mi se?

Ona me čudno pogleda.

– Jako sam ih zavoljela, molit ću lijepo, jako.

– Koga to?

– Pa Anu Andrejevnu. Jako, molit ću lijepo. To je tako plemenita djevojka, i tako pametna...

– A, tako. Pa šta, kako ona sad?

– Oni su jako mirni, molit ću lijepo, jako.

– Pa i bila je uvijek mirna.

– Uvijek, molit ću lijepo.

– Ako ste došli da ogovarate – viknuh najednom, pošto nisam mogao otrpjeti – znajte onda da se ja ni u što ne miješam, odlučio sam da se okanim... svega i svih, meni je svejedno – otići ću odavde!...

Zašutio sam jer sam se bio pribrao. Učinilo mi se da se ponizujem što joj tumačim svoje nove namjere. Ona se, pak, nije začudila ni uzbudila dok me je slušala, ali je opet nastala šutnja. Iznenada je ustala, prišla vratima i zavirila u susjednu sobu. Pošto se osvjedočila da nema nikoga i da smo sami, posve se mirno vratila i sjela opet na stolac.

– To ste dobro izveli! – nasmijah se iznenada.

– Hoćete li zadržati onaj svoj stan, kod onoga činovnika, molit ću lijepo? – zapita me iznenada, pošto se malko sagnula nada me i spustila glas, baš kao da je to najvažnije pitanje zbog kojeg je i došla.

– Stan? Ne znam. Možda ću se i odseliti... Šta ja znam!

– A gazde vas željno čekaju; onaj je činovnik jako nestrpljiv, a i njegova žena. Andrej Petrovič im je kazao da ćete se svakako vratiti.

– A zašto vas to zanima?

– I Ana Andrejevna je htjela da zna; jako su bili zadovoljni kad su čuli da ostajete.

– A otkud ona tako pouzdano zna da ću baš ostati u tom stanu?

Htio sam još dodati: »I zašto je to zanima?« – ali mi ponos nije dao da je upitam.

– Pa i gospodin Lambert su im to isto potvrdili.

– Šta-a-a?

– Gospodin Lambert, molit ću lijepo. I oni su Andreju Petroviču zdušno potvrđivali da ćete ostati i o tome su uvjerili Anu Andrejevnu.

Kao da me grom ošinuo. Kakvih li čudesa! Dakle, Lambert već poznaje Versilova, Lambert je dopro do Versilova – Lambert i Ana Andrejevna – dopro je i do nje! Oblila me vrućina, ali sam ušutio. Strahovita mi je oholost prožela dušu, oholost ili ne znam što. Ali kao da sam u tom času rekao sam sebi: »Ako zatražim da mi i jednom riječju što objasni, opet ću se zaplesti u taj svijet i nikad se neću iskoprcati iz njega«. Mržnja mi je planula u srcu. Tvrdo sam naumio da šutim i da se ne mičem; i ona je šutjela cijelu jednu minutu.

– A kako knez Nikolaj Ivanovič? – pripitah najednom kao da mi se pomutila pamet. Zapitao sam to, naime, samo zato da promijenim razgovor, a slučajno sam opet postavio najvažnije pitanje, vraćajući se sam, kao luđak, opet u taj svijet iz kojeg sam onako mukotrpno bio netom nakanio da pobjegnem.

– U Carskom Selu su, molit ću lijepo. Nešto su se razboljeli, a u gradu je sad zaredala ta groznica, pa su im svi savjetovali da se presele u Carsko, u njihovu tamošnju kuću, radi promjene zraka, molit ću lijepo.

Ne uzvratih ni riječi.

– Ana Andrejevna i generalica obilaze ih svaki treći dan, skupa se i voze tamo.

Ana Andrejevna i generalica (to jest *ona*) da su prijateljice! Skupa se voze! Šutio sam.

– Tako su se lijepo sprijateljile njih dvije, molit ću lijepo, i Ana Andrejevna govori sve najljepše o Katerini Nikolajevnoj...

Svejednako sam šutio.

– A Katerina Nikolajevna se opet »dala« u društvo, ide s proslave na proslavu, sva sjaje; kažu da su i svi na dvoru zaljubljeni u nju... a s gospodinom Bjoringom sasvim su raskrstili i neće biti ništa od njihove svadbe; svi tako vele... otkako se, vele, ono dogodilo.

Naime od Versilovljeva pisma. Sav sam protrnuo, ali nisam rekao ni riječi.

– Kako samo Ana Andrejevna žali kneza Sergeja Petroviča, a i Katerina Nikolajevna isto tako, molit ću lijepo, i svi za njega kažu da će ga pustiti, a da će onoga, Stebeljkova, osuditi...

Pogledah je obuzet mržnjom. Ona ustade i najednom se nagnu nada me:

– Ana Andrejevna me je posebno zamolila da se raspitam za vaše zdravlje – reče sad već pravim šaptom – i moli da joj dođete čim izađete iz kuće. Zbogom ostajte! Gledajte da ozdravite, a ja ću joj tako i reći...

I ode. Sjedoh na postelju, hladan mi znoj izbio na čelu, iako se nisam bojao: neshvatljiva i mrska vijest o Lambertu i njegovim smicalicama, na primjer, nije me nimalo prestravila, s obzirom na strah, možda i nesvjestan, koji me obuzimao kad sam se sjećao, i u bolesti i u prvim danima prizdravljanja, susreta s njim one noći. Naprotiv, u taj prvi trenutak smetenosti na postelji, odmah nakon odlaska Darje Onisimovne, nisam čak ni razmišljao o Lambertu, nego me... najviše potresla vijest o *njoj*, o njenu raskidu s Bjoringom, i o njenoj sreći u društvu, o proslavama, o uspjehu, o »sjaju«. »Sve se sjaje, molit ću lijepo« – pričinjalo mi se da čujem Darju Onisimovnu. I najednom sam osjetio da nemam dovoljno snage da se izvučem iz tog vrtloga, iako sam uspio nekako da se svladam, da šutim i da ne ispitujem Darju Onisimovnu nakon njenih čudnih priča! Neizmjerna žudnja za tim životom, za *njihovim* životom presjekla mi je dah i... i još neka druga slatka žudnja koja me tako prožimala da sam osjećao sreću i mučnu bol. Misli su mi se pak nekako uskovitlale, ali sam ih pustio neka se kovitlaju. »Šta se tu ima razmišljati!« – slutio sam. »Ipak, čak mi je i mama prešutjela da je dolazio Lambert« – mislio sam nesuvislo, na prekide. – »To joj je Versilov zapovjedio da šuti... Radije ću umrijeti nego da pitam Versilova za Lamberta!« »Versilov« – proletje mi opet glavom – »Versilov i Lambert, o, što se sve nije kod njih zbilo! Svaka čast Versilovu! Zastrašio je Švabu Bjoringa onim pismom; nju je oklevetao; *la calomnie... il en reste toujours quelque chose,*[1] pa se dvoranin Švabo uplašio skandala – ha-ha... sad je dobila lekciju!« »Lambert... da nije već i do nje dopro Lambert? Nego šta? A zašto se ona ne bi i s njim ‚povezala'?«

Tada sam se najednom okanio svih tih besmislica i sav zdvojan oborio glavu na jastuk. »Ma neće biti tako!« – uskliknuh neočekivano odlučno, skočih s postelje, natakoh papuče, obukoh kućni haljetak i pođoh pravo u sobu Makara Ivanoviča, baš kao da ću kod njega naći obranu od svih utvara, spas, sidro za koje ću se uhvatiti.

Odista mi je ta misao tada možda prožela svu dušu; zašto bih inače onako iznenada i naglo skočio s mjesta i u onom raspoloženju pohrlio do Makara Ivanoviča?

[1] Kleveta... uvijek ostane za njom nešto.

III

Ali sam kod Makara Ivanoviča zatekao društvo, mamu i liječnika, čemu se nikako nisam nadao. Budući da sam, ne znam zašto, kad sam pošao onamo, mislio da ću starca naći sama kao i dan prije, zastao sam na pragu u tupoj nedoumici. Ali nisam se dospio ni namrštiti, kad mi hitro priđe Versilov, a za njim najednom i Liza... Svi su se, dakle, bili okupili radi nečega kod Makara Ivanoviča, i to »baš kad nije trebalo«.

– Došao sam da vidim kako vam je – rekoh prilazeći ravno Makaru Ivanoviču.

– Hvala ti, dragi moj, čeko sam te, znao sam da ćeš doći! Noćas sam mislio na tebe.

Gledao mi je prijazno u oči i vidio sam da me voli gotovo više nego sve ostale, ali sam umah i nehotice zapazio da mu je lice, doduše, radosno, ali da je bolest obnoć napredovala. Liječnik ga je bio netom temeljito pregledao. Poslije sam doznao da je taj liječnik (onaj isti mladić s kojim sam se bio posvađao i koji je liječio Makara Ivanoviča od njegova dolaska) iskazivao mnogo pažnje pacijentu i – samo ne znam ja taj njihov medicinski jezik – držao da je nastupila komplikacija od kojekakvih bolesti. Makar Ivanovič se, kao što sam zapazio na prvi pogled, bio već s njim uvelike sprijateljio; meni se to istog trena nije svidjelo; a, uostalom, bio sam i vrlo zle volje u tom trenutku.

– Zbilja, Aleksandre Semjonoviču, kako je danas našem dragom bolesniku? – priupita ga Versilov. Da nisam bio onako potresen, ponajprije bi me bilo strašno zanimalo da proučim Versilovljev odnos prema tom starcu, o čemu sam već dan prije razmišljao. Sad me je najviše prenerazio neobično blag i privlačan izraz na Versilovljevu licu; u njemu je bilo nečega posve iskrenog. Čini mi se da sam već napomenuo nešto o tome kako je Versilovljevo lice bivalo izvanredno lijepo čim bi postao malko prostodušniji.

– Ma, eto, neprestano se svađamo – odgovori liječnik.

– S Makarom Ivanovičem? Ne vjerujem; s njim se čovjek ne može svađati.

– Ma ne sluša me; noću ne spava...

– Ama, prestani već jednom, Aleksandre Semjonoviču, dosta si me grdio – nasmija se Makar Ivanovič. – Pa dobro, dragoviću moj, Andreju Petroviču, kako je prošla naša gospodična? Evo, ova se cijelo jutro brine i sekira – nadoda pokazujući na mamu.

– Ah, Andreju Petroviču – uskliknu mama doista neobično zabrinuto – daj ispričaj što prije, nemoj nas mučiti: kako je sirota prošla?

– Osudili nam gospodičnu!

– Ah – uzviknu mama.

– Neće u Sibir, ne boj se – mora platiti svega petnaest rubalja globe; prava komedija!

On sjede, a za njim i liječnik. Riječ je bila o Tatjani Pavlovnoj, a ja još nisam bio ništa čuo o toj zgodi. Sjedio sam lijevo od Makara Ivanoviča, a Liza je sjela desno, nasuprot meni; nju je, očito, mučio toga dana neki njen posebni jad zbog kojeg je došla da se izjada mami; na licu joj se ogledahu nemir i mrzovolja. U taj su nam se tren pogledi nekako sreli, pa sam iznenada pomislio: »Obadvoje smo osramoćeni, i ja joj moram pristupiti prvi«. Srce mi se najednom smekšalo. Versilov je, međutim, počeo pričati o jutrošnjoj zgodi.

Naime, Tatjana Pavlovna je toga jutra bila sa svojom kuharicom na saslušanju kod suca za prekršaje. Razlog je bio posve ništavan; već sam spomenuo da bi se ta pakosna Finkinja katkad naljutila, pa bi šutjela tjedne i tjedne i ne bi uopće odgovarala gospodarici na njena pitanja; spomenuo sam i kako je Tatjana Pavlovna bila slaba prema njoj, kako je sve podnosila od nje i kako je nizašto nije htjela zauvijek otjerati. Sve te psihološke mušice usidjelica i starih gazdarica zaslužuju, po mom mišljenju, najveći prezir, a nipošto pažnju, i odlučio sam da tu zgodu spomenem ovdje samo zato što je toj kuharici suđeno da poslije, u daljnjem toku moga pripovijedanja, odigra stanovitu značajnu i kobnu ulogu. Dakle, pošto je napokon izgubila strpljenje s tvrdoglavom Finkinjom koja joj nije uopće odgovarala već nekoliko dana, Tatjana Pavlovna ju je napokon najednom udarila, što se prije nije nikad dogodilo. Finkinja nije ni tada ispustila ni glasa, ali je taj isti dan stupila u vezu s bivšim mornaričkim potporučnikom Osetrovom, koji je stanovao negdje dolje kod nekoga, na istom stražnjem stubištu, i koji se, u borbi za opstanak, bavio rješavanjem kojekakvih sporova i, dakako, podnošenjem sličnih tužbi sudu. Najposlije je Tatjana Pavlovna bila pozvana sucu za prekršaje, a Versilov je, tko zna zašto, morao nastupiti kao svjedok.

Sve je to Versilov ispripovjedio neobično veselo i šaljivo, tako da se čak i mama nasmijala; oponašao je i Tatjanu Pavlovnu, i potporučnika, i kuharicu. Kuharica je odmah na početku izjavila na sudu da traži globu, »jer inače, ako zatvore gospođu, kome ću ja kuhati?« Na sučeva pitanja Tatjana Pavlovna odgovarala je s

visoka i nije se čak udostojila da se pravda; naprotiv, na kraju je rekla: »Izlemala sam je i još ću je izlemati«, pa je odmah bila kažnjena da plati tri rublja zbog drskog odgovaranja sudu. Mornarički je potporučnik, protegljast i mršav mladić, bio započeo dugačak govor u obranu svoje branjenice, ali se obrukao i natjerao sve prisutne u smijeh. Suđenje se brzo svršilo, i Tatjana Pavlovna bila je osuđena da plati tužiteljici Marji petnaest rubalja. Tatjana Pavlovna je, ne časeći ni časa, izvadila novčarku da plati, a tu se odmah našao i potporučnik i pružio joj već ruku, ali mu ju je ona snažno odgurnula, gotovo ga udarila, i obratila se Marji. »Ostavite, gospođo, nemojte se sekirati, metnite na moj račun, molit ću lijepo, a ja ću se već s njim sama obračunati.« – »Gle, Marja, kakva si dugonju uzela!« – pokazala je Tatjana Pavlovna na potporučnika, pošto se neobično obradovala što je Marja napokon progovorila. »Baš je pravi dugonja« – odgovori Marja lukavo – »a jeste li ono za danas naručili kotlete s graškom, nisam jutros dobro čula kad sam se ovamo žurila?« – »Ma ne s graškom, nego s krumpirom, Marja, samo pazi da ti ne zagore kao jučer.« – »Ama, danas ću se posebno potruditi, milostiva; dajte mi ruku, molit ću lijepo« – i u znak pomirenja poljubila je gospođi ruku. Ukratko, nasmijala je sve prisutne.

– Gle ti nje! – zaklima mama glavom, neobično zadovoljna i onim što je čula i pripovijedanjem Andreja Petroviča, ali je krišom zabrinuto pogledavala Lizu.

– Već je izmalena bila svojeglava gospodična – osmjehnu se Makar Ivanovič.

– Žučljiva i dokona – javi se liječnik.

– Ja da sam svojeglava, ja da sam žučljiva i dokona? – uđe iznenada Tatjana Pavlovna, očito vrlo zadovoljna sama sobom. – Bar ti, Aleksandre Semjonoviču, ne bi smio lupetati koješta; poznaješ me od svoje desete godine, pa kad sam ja to bila dokona, a od žuči me cijelu godinu dana liječiš i nikako da me izliječiš, tako da bi se ti morao zapravo stidjeti. E, dosta ste me ismijavali; hvala vam, Andreju Petroviču, što ste se potrudili da dođete svjedočiti. Pa kako je, Makaruška, samo sam tebe došla da vidim, a ne ovoga (pokazujući na mene, ali me odmah prijateljski lupi rukom po ramenu; nikad je još nisam vidio tako veselu).

– Pa šta je? – završi, obraćajući se najednom liječniku i mršteći se zabrinuto.

– Ma, eto, neće da legne, nego ovako sjedi i samo se zamara.

– Ma samo da malčice ovako posjedim s ljudima – promrmlja Makar Ivanovič s umolnim izrazom na licu, kao u djeteta.

– E, ala to volimo, ala to volimo; volimo počavrljati kad se okupi društvo; poznajem ja našeg Makarušku – reče Tatjana Pavlovna.

– Ma kud si navro, uh kakav si – osmjehnu se opet starac obraćajući se liječniku – ne daš čovjeku ni do riječi da dođe; čekaj malo, da ti kažem: leći ću, dušo, čuo sam šta si reko, ali kod nas ovako kažu: »Ako legneš, može bit da više i ne ustaneš« – eto šta me, dragi moj, tišti.

– E pa, da, to sam znao, pučke predrasude: »Da legnem«, veli, »pa da više, ne daj bože, ne ustanem« – eto čega se vrlo često boje u narodu, pa više vole da odboluju na nogama nego da leže u bolnici. A vas je, Makaru Ivanoviču, jednostavno uhvatila čežnja, čežnja za slobodom i za velikim putom; u tome je sva vaša bolest; odvikli ste se da dugo boravite na jednom mjestu. Pa vi ste takozvani božjak, hodočasnik-lutalica, je li? E, a skitnja se u našem narodu gotovo pretvara u strast. To sam već višeput primijetio u narodu. Naš je narod, uglavnom, skitalački narod.

– Onda, ti misliš da je Makar skitnica – preuze Tatjana Pavlovna.

– Ma nisam tako mislio; upotrijebio sam tu riječ u općem smislu. Recimo da je religiozna skitnica, pobožna skitnica, ali je ipak skitnica. U dobrom, valjanom smislu, ali je skitnica... Mislim, s medicinskog gledišta...

– Vjerujte mi – obratih se iznenada liječniku – da smo prije skitnice ja i vi, i svi mi, koliko nas god ovdje ima, nego ovaj starac od koga imamo još štošta naučiti, jer on ima neki oslonac u životu, a nitko od nas, koliko nas god ovdje ima, nema nikakva oslonca u životu... Uostalom, gdje biste vi to mogli shvatiti!

Očito sam oštro progovorio, ali sam zato i došao. Ne znam zapravo zašto sam još tu sjedio, i kao da sam bio u nekom bunilu.

– Što ti opet hoćeš? – zirnu Tatjana Pavlovna sumnjičavo na mene. – A što kažeš za njega, Makare Ivanoviču? – upre prstom u mene.

– Bistar je, blagoslovio ga Bog – reče starac ozbiljno, ali se na riječ »bistar« gotovo svi nasmijaše. Nekako sam se svladao; najviše se smijao liječnik. Najgore je bilo što tada nisam znao za njihov prethodni dogovor. Versilov, liječnik i Tatjana Pavlovna bili su se već prije tri dana dogovorili da će se truditi koliko god mogu da odagnaju mamine zle slutnje i strepnje za Makara Ivanoviča, koji je bio kudikamo bolesniji i ugroženiji nego što sam tada slutio. Eto zašto su se svi šalili i okretali sve na smijeh. Samo je liječnik bio glup i, naravno, nije se znao šaliti: odatle se poslije i

sve izleglo. Da sam znao za njihov dogovor, ne bih bio učinio ono što sam učinio. Ni Liza nije ništa znala.

Sjedio sam i slušao samo na pola uha; razgovarali su i smijali se, a meni je u glavi bila Darja Onisimovna s onim svojim vijestima, nikako da mi iziđe iz glave; neprestano mi je bila pred očima kako sjedi i gleda, oprezno ustaje i zaviruje u drugu sobu. Napokon se svi najednom nasmijaše: Tatjana Pavlovna je odjednom, nemam pojma u povodu čega, rekla liječniku da je bezbožnik.

– Ma svi ste vi, doktori, bezbožnici!...

– Makare Ivanoviču! – viknu liječnik pretvarajući se sasvim glupo da je uvrijeđen i da traži pravicu. – Jesam li ja zbilja bezbožnik?

– Jesi li bezbožnik? Ne, nisi bezbožnik – odgovori starac ozbiljno, gledajući ga netremice. – Nisi, hvala bogu! – zavrtje glavom. – Ti si veseljak.

– A tko je veseljak, taj nije bezbožnik? – pripomenu liječnik podrugljivo.

– I to je svojevrsna misao! – napomenu Versilov a da se uopće nije nasmijao.

– To je izvanredna misao! – uskliknuh i nehotice, preneražen tom idejom. Liječnik je pak upitno gledao sve oko sebe.

– Uh, tih sam se učenih ljudi, tih istih profesora (vjerojatno su prije toga razgovarali o profesorima) – poče Makar Ivanovič obarajući pomalo pogled – isprva jako bojao: zazirao sam od njih, jer sam se ponajvećma pribojavao bezbožnika. Imam jednu jedinu dušu, mislim se; ako nju izgubim, druge neću naći; e, a onda sam se malo ohrabrio: »Pa šta,« mislim, »nisu ni oni bogovi, nego su ljudi ko i mi, imaju iste strasti ko i mi.« A bio sam i jako znatiželjan: »Bar ću znati«, ko velim, »šta je bezbožnost«. Samo me poslije, dragoviću moj, prošla i ta znatiželja.

Ušutje, ali je naumio nastaviti svejednako se osmjehujući mirno i ozbiljno. Postoji prostodušnost koja vjeruje svemu i svakom i ne naslućuje podsmijeha. Takvi su ljudi redovito ograničeni, jer su spremni da pred prvim namjernikom istresu iz srca sve što im je najdraže. Ali meni se činilo da je u Makara Ivanoviča nešto drugo posrijedi i da ga nešto drugo tjera da govori, a ne samo puka nedužnost i prostodušnost: rekao bih da je iz njega virio propagandist. S užitkom sam uvrebao nekakav, rekao bih čak lukav podsmijeh koji je uputio liječniku, a možda i Versilovu. Taj je razgovor, očito, bio nastavak njihovih prijašnjih prepiraka u toj sedmici; ali se u njemu, na nesreću, opet javila ona ista kobna riječ

koja me dan prije bila onako naelektrizirala i potakla na upadicu, zbog koje i dan-danas žalim.

– Bezbožna se čovjeka – nastavi starac sabrano – možda i sad pomalo bojim; samo, znate šta, dragi moj Aleksandre Semjonoviču, bezbožnika nisam još nijedanput u životu sreo, sretao sam same vjetropire – bolje će biti da ih tako nazovemo. Svakakvi su to ljudi; nemaš pojma kakvih tu sve ljudi nema; i velikih i malih, i glupih i učevnih, a ima ih čak i iz najprostijeg stališa, a sve se vrte. Jer svega svog vijeka čitaju i raspravljaju i nasite se književne slasti, a jednako su u nedoumici i ništa ne znaju sami riješiti. Neki se sav rastrgo, ne vidi više sam sebe. Neki je tvrđi od kamena, a u srcu mu vrve snohvatice; a drugi je opet bešćutan i lakouman i samo bi da se naruga dosita. Neki je pokupio iz knjiga samo cvijeće, pa i to samo ono koje je njemu po volji; a sam je nestalan i ničesa se ne drži. Evo, i opet kažem: previše je dosade. Mali čovjek i oskudijeva, kruha nema, nema čime djecu prehranit, spava na oštroj slami, a srce mu vazda veselo i lako; i griješi i psuje, a srce mu je vazda lako. A veliki se čovjek opija, previše jede, sjedi na hrpi zlata, a srce mu vazda puno čamotinje. Neki je sve nauke proučio – a vazda ga muči čamotinja. I sve mislim ovako, što više netko pameti stekne, to se više i dosađuje. Pa uzmi i ovo: uče otkako je svijeta i vijeka, a šta su dobra naučili da svijet bude najljepše i najveselije prebivalište, prepuno svake radosti? I još ovo kažem: nemaju divote, čak je i neće; svi su propali i samo svak hvali svoju propast, a i ne pomišljaju da se obrate jedinoj Istini; a živjeti bez Boga prava je muka. Pa ispada da proklinjemo ono isto što nas prosvjetljuje, a da ni sami toga ne znamo. Pa i šta vrijedi: čovjek i ne može da se ne klanja; takav čovjek ne bi mogo sama sebe podnijeti, pa i ni jedan ne bi mogo. I odbaci li Boga, poklonit će se idolu – jal drvenu, jal zlatnom, jal izmišljenom. Sve su to idolopoklonci, a ne bezbožnici, tako njih treba zvat. A kako ne bi bilo i bezbožnika? Ima takvih koji su i zbilja bezbožnici, samo su ovi mnogo strašniji od onih jer dolaze s imenom Božjim na ustima. Čuo sam višeput za njih, ali nisam sreo ni jednoga. Ima, dragoviću moj, takvih, sve mislim da ih i mora biti.

– Ima ih, Makare Ivanoviču – potkrijepi iznenada Versilov – ima takvih i »mora ih biti«.

– Svakako ih ima i »mora ih biti«! – nisam mogao odoljeti da ne kažem sa žarom, ne znam ni sam zašto; ama, zanio me Versilovljev ton i nekako me opčinila nekakva ideja u riječima »i mora ih biti«. Taj razgovor nisam nikako očekivao. Ali se u taj čas najednom dogodi još nešto posve neočekivano.

IV

Bio je neobično vedar dan; u sobi Makara Ivanoviča obično nisu po cijeli dan dizali zastor, po liječnikovu nalogu; ali na prozoru i nije bio zastor nego samo prijevjes, tako da gornji dio prozora ipak nije bio zastrt; to je bilo zato što je uz prijašnji zastor starcu bilo teško što uopće ne vidi sunca. I eto, sjedili smo sve do trenutka kad je sunčana zraka iznenada udarila ravno u lice Makara Ivanoviča. Onako zaokupljen razgovorom, nije to isprva ni primijetio, samo je makinalno, dok je govorio, nekoliko puta okrenuo glavu u stranu, jer ga je žarka zraka poprilično smetala i dražila mu bolesne oči. Mama je stajala pokraj njega i već je nekoliko puta uznemiremo zirnula na prozor; jednostavno je trebalo nečim zastrti dokraja prozor, ali da ne bi smetala razgovoru, nakani pomaknuti nadesno klupicu na kojoj je sjedio Makar Ivanovič: trebalo ju je pomaknuti za svega tri, najviše četiri palca. Već se nekoliko puta sagnula i uhvatila za klupicu, ali je nije mogla pokrenuti; klupica na kojoj je sjedio Makar Ivanovič nije se ni maknula. Naslućujući njene napore, ali posve nesvjesno, u žaru razgovora, Makar Ivanovič je nekoliko puta pokušao da se pridigne, ali ga noge nisu slušale. Mama se ipak i dalje naprezala i vukla i to je sve napokon strahovito ozlojedilo Lizu. Sjećam se kako je nekoliko puta ljutito sijevnula očima, ali u prvi mah nisam znao čemu da to pripišem, a uz to sam još bio zanesen razgovorom. I gle, najednom Liza malne dreknu na Makara Ivanoviča:

– Ma pridignite se bar malo, zar ne vidite kako je mami teško!

Starac hitro zirnu na nju, odmah je shvati i požuri se da se digne, ali uzalud: pridigao se svega dva-tri palca i opet pao na klupicu.

– Ne mogu, dušo – reče nekako turobno Lizi, gledajući je skrušeno.

– Možete napričati za cijelu knjigu, a niste kadri da se maknete!

– Lizo! – viknu Tatjana Pavlovna. Makar Ivanovič se opet upeo iz petnih žila.

– Uzmite štaku, eno je pokraj vas, dignite se štakom! – odsiječe Liza još jednom.

– Pa zbilja – reče starac i odmah brže-bolje dohvati štaku.

– Jednostavno ga treba pridići! – ustade Versilov; pokrenu se i liječnik, skoči i Tatjana Pavlovna, ali nisu još ni došli do Makara Ivanoviča, kad se on, poduprijevši se svom snagom o štaku,

najednom pridigao i radosno i slavodobitno stao, gledajući sve oko sebe.

– Bome sam se digo! – reče gotovo ponosno, osmjehujući se radosno. – Baš ti hvala, draga moja, što si me poučila, već sam mislio da me noge više uopće ne služe...

Ali nije stajao dugo i nije dospio ništa više reći, jer je iznenada štaka, o koju se opirao svom težinom, nekako kliznula po sagu, a kako ga noge nisu gotovo nimalo držale, stropošta se na pod koliko je dug i širok. Sjećam se da je to bilo upravo užasno gledati. Svi su zakukali i pohrlili da ga dižu, ali se nije, hvala bogu, ugruhao; samo se dobrano, uz trijesak, udario koljenima u pod, ali je uspio ispružiti preda se desnu ruku i dočekati se na nju. Digli su ga i polegli na postelju. Bio je problijedio, ali ne od straha nego od potresa. (Liječnik je ustanovio da je, povrh svega, i srčani bolesnik.) Mama je bila sva izbezumljena od straha. I najednom se Makar Ivanovič, još onako blijed, sav uzdrhtao i još nekako nepribran, okrenu Lizi i reče joj gotovo nježno, tiho:

– Eto vidiš, draga moja, zbilja me noge više ne služe.

Ne mogu iskazati koliko me se to dojmilo. Naime, u riječima jadnoga starca nije bilo ne najmanjeg prizvuka žalbe ili prijekora; naprotiv, zaista se vidjelo da od sama početka nije uopće zapazio nikakve pakosti u Lizinim riječima, a da je njen prigovor shvatio kao nešto dolično, to jest da ga je i trebalo onako »ukoriti« zato što je skrivio. Sve je to strašno djelovalo na Lizu. U trenutku kad je pao, skočila je kao i ostali i stala ukočena, pateći, naravno, zato što je bila svemu kriva, a kad je čula te riječi, odjednom je, gotovo u hipu, sva buknula od stida i kajanja.

– Dosta! – zapovjedi najednom Tatjana Pavlovna. – Sve je to od tih razgovora! Vrijeme je da se raziđemo; kakvu smo se dobru mogli nadati kad je sam doktor prvi počeo brbljati!

– Tako je – prihvati Aleksandar Semjonovič skakućući oko bolesnika. – Kriv sam, Tatjano Pavlovna, njemu je potreban mir!

Ali ga Tatjana Pavlovna nije slušala, samo je oko pola minute šutke promatrala Lizu.

– Hodi amo, Lizo, i poljubi me, staru ludu, samo ako želiš – reče nenadano.

I poljubila ju je, ne znam zašto, ali je baš tako i trebalo učiniti, pa umalo da nisam i ja pohrlio da izljubim Tatjanu Pavlovnu. Doista nije trebalo gnjaviti Lizu prijekorima, nego radosno i čestitkama dočekati novo divno osjećanje koje se nesumnjivo moralo zametnuti u njoj. Ali, nasuprot svim tim osjećajima, iznenada sam ja ustao i progovorio odsječno i razgovijetno:

– Opet ste, Makare Ivanoviču, upotrijebili riječ »divota«, a baš me jučer i sve ove dane mučila ta riječ... pa i cijeli me život mučila, samo prije nisam znao što me to muči. Mislim da je to podudaranje riječi sudbonosno, gotovo pravo čudo... Kažem to pred vama...

Ali su me u tren oka ušutkali. Ponavljam da nisam znao za njihov dogovor o mami i Makaru Ivanoviču; oni su pak, naravno, zbog mojih prijašnjih postupaka, držali da sam kadar izazvati opet kakvu sličnu sablazan.

– Umirite ga, umirite ga! – unezvijerila se posve Tatjana Pavlovna. Mama je uzdrhtala. Videći kako su se svi prepali, Makar Ivanovič također se prestrašio.

– Dosta, Arkadije! – viknu Versilov strogo.

– Meni je, gospodo – digoh još više glas – meni je zazorno što vas sve vidim ovdje uz ovog našeg dobričinu (pokazah na Makara). Tu je samo jedna svetica, a to je mama, ali je i ona...

– Uplašit ćete ga! – otržito će liječnik.

– Znam da sam neprijatelj svima... – probrgljao sam (ili nešto slično), ali sam se još jednom obazro i izazovno pogledao Versilova.

– Arkadije! – viknu on nanovo. – Upravo se ista ovakva scena već jednom odigrala ovdje između nas. Molim te da se savladaš!

Ne mogu iskazati koliko je snažnih osjećaja bilo u tim riječima. Na licu mu se odrazio neobičan, iskren, dubok jad. Najčudnije je bilo što se držao kao krivac: ja sam bio sudac, a on – zločinac. Sve me to dotuklo.

– Jest! – odgovorih mu uzvikom. – Odigrala se već jednom ista takva scena kad sam sahranjivao Versilova i čupao ga iz svog srca... Ali je zatim uskrsnuo od mrtvih, a sad... sad više neće biti svanuća! Ali... ali svi ćete još vidjeti što sam ja kadar učiniti! Čak i ne slutite što sve mogu dokazati!

Rekavši to, pohrlih u svoju sobu. Versilov potrča za mnom...

V

Bolest mi se povratila; uslijedio je neobično jak napad groznice, a pred večer sam pao u bunilo. Ali nije to bilo pravo bunilo: bilo je tu i nebrojenih snova, cijeli niz i bez kraja i konca, od kojih sam jedan san ili odlomak sna upamtio zauvijek. Opisat ću ga bez ikakvih tumačenja; to je bilo proročanstvo pa ga ne mogu zaobići.

Iznenada sam se našao, s nekom velikom i ponositom namjerom u srcu, u velikoj i visokoj sobi; ali ne kod Tatjane Pavlovne: vrlo se dobro sjećam te sobe; to odmah napominjem. Ali, premda sam sâm, neprekidno slutim, uznemiren i na muci, da nisam potpuno sam, da me čekaju i da očekuju nešto od mene. Negdje u drugoj sobi sjede ljudi i čekaju što ću uraditi. Nesnosan osjećaj: »O, da sam bar sam!« I najednom ulazi *ona*. Gleda me bojažljivo, strašno se boji, zagleda mi u oči. *U mojim je rukama spis*. Smješka se ne bi li me očarala, umiljava mi se; žao mi je nje, ali me pomalo obuzima gađenje. Najednom pokriva lice rukama. Bacam »spis« na stol neizrecivo prezirno: »Nemojte me moljakati, evo vam, ne trebam ništa od vas! Prezirom se osvećujem za svu svoju sramotu!« Izlazim iz sobe nadimajući se od neizmjerna ponosa. Ali me na vratima, u mraku, ščepa Lambert: »Nohrac, nohrac!« – šapuće mi svom snagom držeći me za ruku. – »Ona mora na Vasiljevskom otoku otvoriti internat za plemenite djevojčice (NB – to jest da bi se prehranila ako je otac, kad dozna od mene za spis, razbaštini i istjera iz kuće. Navodim Lambertove riječi od riječi do riječi, kako sam sanjao.)

– Arkadij Makarovič traži »divotu« – čujem glasić Ane Andrejevne negdje u blizini, isto tu na stubištu; ali njene riječi ne iskazuju pohvalu, nego nesnosno izrugivanje. Vraćam se u sobu s Lambertom. Ali kad ugleda Lamberta, *ona* se najednom naduši smijati. Moj je prvi dojam užasan strah, takav strah da se zaustavljam i neću da joj priđem. Gledam je i ne vjerujem svojim očima; baš kao da je najednom skinula masku s lica: iste crte, ali kao da se svaka crtica iskrivila od neizmjerne bezočnosti. »Otkupninu, gospođo, otkupninu!« – viče Lambert pa se oboje još glasnije smiju, a meni srce premire. – »O, zar je zbilja ta bestidna žena ona ista od čijeg bi mi samog pogleda u srcu nabujala krepost?«

– Eto što su kadri učiniti za pare, te oholice, u onom njihovom visokom društvu! – kliče Lambert. Ali čak ni to ne zbunjuje bestidnicu; ona se smije baš zato što sam se ja toliko prepao. O, pristaje na otkupninu, to vidim i... i što je ovo meni? Više ne osjećam ni sažaljenja ni gnušanja; dršćem kao što nisam nikad drhtao... Spopada me neko novo osjećanje, neizrecivo, kakvo me još nije nikad obuzelo, snažno kao sve sile svijeta... O, sad više nipošto ne mogu otići! O, kako mi se sviđa što je to tako besramno! Hvatam je za ruku, dodir me njenih ruku bolno potresa i primičem usne njenim bezočnim, skrletnim usnama koje podrhtavaju od smijeha i zovu me.

O, što dalje od te sramotne uspomene! Prokleti san! Kunem se

da mi prije tog sna nije bilo na pameti ništa što bi bilo imalo nalik na tu sramnu pomisao! Čak nije bilo ni takve nesvjesne tlapnje (iako sam čuvao »spis« ušiven u džepu i mašao se katkad za džep, smješkajući se čudno). Pa odakle je sve to izniklo kao nešto gotovo? Odatle što sam imao paučju dušu! To znači da se sve to već odavno bilo zametnulo i ležalo u mom razvratnom srcu, ležalo u mojoj *želji,* ali se srce još stidjelo na javi, a razum još nije smio svjesno predočiti sebi ništa takvo. A u snu je duša sama predočila i iznijela sve što je bilo u srcu, posve točno i kao potpunu sliku, i to u proročanskom obliku. I zar sam im zbilja *to* htio *dokazati* kad sam tog jutra pobjegao iz sobe Makara Ivanoviča? Ali dosta, zasad ni riječi više o tome! Taj san koji sam usnio jedan je od najčudnijih doživljaja u mom životu.

TREĆE POGLAVLJE

I

Nakon tri dana ustao sam ujutro iz postelje i najednom osjetio, čim sam stao na noge, da više neću ponovo leći. Cijelim sam bićem oćutio da ću ubrzo ozdraviti. Sve te sitne pojedinosti možda i ne bi trebalo zapisivati, ali je tada zaredalo nekoliko dana za kojih se, doduše, nije zbilo ništa osobito, ali koji su mi svi ostali u sjećanju kao nešto lijepo i mirno, što je rijetkost u mojim uspomenama. Zasad neću prikazivati svoje raspoloženje; kad bi čitalac saznao kakvo je bilo, ne bi mi, naravno, povjerovao. Bolje će sve poslije razjasniti same činjenice. A zasad ću reći samo ovo: neka čitalac upamti *paučju dušu.* I to u nekoga tko je htio napustiti sve njih i cijeli svijet u ime »divote«! Žudnja za divotom bila je na vrhuncu, o tom, naravno, nema dvojbe, ali kako se mogla stopiti s drugima, sam bog zna kakvim žudnjama, to je za mene tajna. A i oduvijek je bila tajna, i nebrojeno puta sam se čudio toj ljudskoj sposobnosti (i to, čini se, napose ruskoj) da gaji u duši najuzvišeniji ideal uz najgore nevaljalstvo, i to sve potpuno iskreno. Je li to širokogrudnost koja je značajna za Rusa i koja će ga daleko odvesti, ili je naprosto nevaljalstvo – to je pitanje!

Ali, ostavimo sad to! Bilo kako mu drago, nastalo je zatišje.

Jednostavno sam shvatio da moram ozdraviti pošto-poto, i to što prije, kako bih što prije počeo djelovati, pa sam stoga odlučio da se pridržavam higijene i slušam liječnika (ma kakav on bio), a svoje sam mahnite naume neobično razumno (plod širokogrudnosti) odgodio do dana kad iziđem, to jest kad ozdravim. Kako su se svi ti blagi osjećaji i uživanje u zatišju mogli složiti s bolno slatkim i nemirnim lupanjem srca, kad sam naslućivao skorašnje mahnite odluke – ne znam, ali i opet sve to pripisujem »širokogrudnosti«. Međutim, nije više bilo onog negdašnjeg, nedavnog nemira u meni; sve sam bio odgodio do određenoga dana i nisam više strepio od budućnosti kao nedavno, osjećao sam se kao bogataš koji vjeruje u svoje bogatstvo i moć. Sve su više i više rasli u meni uznositost i prkošenje sudbini koja me očekivala, djelomično, držim, i zato što sam već uistinu ozdravljao i što mi se brzo vraćala životna snaga. I eto, tih se nekoliko dana konačnog i, štoviše, potpunog ozdravljenja sjećam sada s pravim užitkom.

O, sve su mi oprostili, to jest onu upadicu, i to oni isti ljudi kojima sam bio u lice rekao da su mi mrski! To je ono što volim kod ljudi, to je ono što zovem pameću srca; bar me to odmah privuklo, dakako, do stanovite mjere. S Versilovom sam, na primjer, i dalje razgovarao kao s dobrim znancem, ali samo do stanovite mjere: čim bi se javilo previše zanosa (a javljalo se), obojica bismo se odmah svladavali, kao da se malčice nečega sramimo. Ima slučajeva kad pobjednik ne može a da se ne srami poraženoga, i to baš zato što ga je pobijedio. Pobijednik sam, očito, bio ja, pa sam se ja i sramio.

Toga jutra, to jest kad sam ustao iz postelje nakon povratka bolesti, on je svratio k meni i tada sam prvi put čuo od njega za njihov zajednički tadašnji sporazum o mami i Makaru Ivanoviču; usput je napomenuo da je starcu, doduše, bolje, ali da liječnik nipošto ne jamči za njega. I od svega srca sam mu obećao da ću ubuduće biti obzirniji. Kad mi je Versilov sve to kazivao, prvi put sam iznenada zapazio da i on neobično iskreno vodi brigu o tom starcu, to jest kudikamo više nego što sam se nadao od čovjeka njegova kova, i da ga smatra za čovjeka koji je i njemu samom, tko zna zašto, osobito drag, a ne samo radi mame. Odmah me je to počelo zanimati, gotovo i začudilo, i moram priznati da bi mi, da nije bilo Versilova, štošta promaklo i da štošta ne bih uočio u tog starca koji je u mom srcu ostavio jednu od najtrajnijih i najizvornijih uspomena.

Versilov kao da se pribojavao za moje držanje prema Makaru Ivanoviču, to jest nije vjerovao ni mojoj pameti ni mojoj obzirno-

sti, pa je bio neobično zadovoljan poslije, kad je uvidio da i ja gdjekad mogu shvatiti kako se treba držati prema čovjeku posve drukčijih shvaćanja i nazora, ukratko, da mogu biti, kad zatreba, i popustljiv i širokogrudan. Moram priznati isto tako (mislim da se zbog toga neću poniziti) da sam u tom čovjeku iz puka našao i nešto posve novo što se tiče nekih osjećaja i nazora, nešto nepoznato, nešto kudikamo jasnije i utješnije od onoga kako sam sve to nekoć shvaćao. Ipak, kadšto čovjek nije mogao a da se jednostavno ne izbezumi zbog nekih njegovih nespornih predrasuda, u koje je on vjerovao upravo pretjerano tvrdo i mirno. Ali je tome, naravno, bila kriva samo njegova neukost, a duša mu je bila i te kako lijepo sređena, štoviše, još nikad nisam ništa bolje upoznao u ljudi.

II

Nadasve su me kod njega privlačile, kao što sam već spomenuo, njegova izvanredna prostosrdačnost i pomanjkanje svake taštine; naslućivalo se gotovo bezgrešno srce. U njega je bilo »veselja« u srcu, pa stoga i »divote«. Neobično je volio riječ »veselje« i često ju je upotrebljavao. Kadšto bi ga, doduše, spopao nekakav bolestan ushit, nekakva bolesna raznježenost, djelomično, držim, i zato što ga groznica, ako ćemo pravo, nije nikako ostavljala; ali divoti to nije škodilo. Bilo je i opreka: uz začudnu prostodušnost, zbog koje katkad nije uopće opažao podrugljivosti (što me često jedilo), bilo je u njega i nekakve istančane lukavosti, ponajčešće u polemičkim sukobima. A rado se prepirao, ali samo od vremena do vremena i na svoj način. Vidjelo se da je mnogo lutao po Rusiji, da je mnogo šta čuo, ali, ponavljam, najviše je volio da se raznježi, pa i sve ono što bi ga navelo da se raznježi, a volio je i sam pripovijedati ganutljive zgode. Uopće je vrlo rado pripovijedao. Naslušao sam se i o njegovim potucanjima, i različitih legendi iz života najstarijih »pustinjaka«. Ne znam mnogo o tome, ali mislim da je štošta iskrivio u tim legendama, jer ih je, uglavnom, primio usmenom predajom od puka. Jednostavno se koješta nije moglo prihvatiti. Ali, uz očite preinake ili naprosto izmišljotine, uvijek se javljala nekakva začudna cjelina, puna pučkog osjećanja i uvijek tako ganutljiva... Upamtio sam, na primer, od tih priča jednu dugačku priču – »Žitije Marije Egipatske«. O tom »žitiju«, pa gotovo i o svima sličnima, nisam do tada imao ni

pojma. Otvoreno priznajem: to se gotovo nije moglo slušati a da se ne plače, i to ne od ganuća nego od nekakva čudna zanosa: nazrijevalo se nešto neobično i žarko, nekakva užarena pješčana stepa s lavovima po kojoj je lutala svetica. Uostalom, ne želim o tome govoriti, a nisam ni mjerodavan.

Osim raznježenosti, sviđali su mi se kod njega i neki izvanredno originalni nazori o nekim još posve spornim pitanjima iz suvremene stvarnosti. Pričao je, na primjer, jedanput jednu skorašnju zgodu o nekom otpuštenom vojniku; on je tako reći bio svjedok tom događaju. Vratio se jedan vojnik kući iz vojske, opet seljacima, ali mu nije bilo po volji da opet živi sa seljacima, a ni on nije bio po volji seljacima. Zabrazdio čovjek, propio se i opljačkao negdje nekog; nije bilo čvrstih dokaza protiv njega, ali su ga ipak uhvatili i izveli pred sud. Na sudu ga je branitelj već bio tako reći posve obranio – nema dokaza i gotovo, kad je najednom vojnik, koji je slušao i slušao, ustao i upao branitelju u riječ: »Ama, čekaj malo!« i sve lijepo ispričao, »do u tančine«; priznao je sve plačući i kajući se. Porotnici su se povukli, zatvorili se da vijećaju pa se svi vratili: »Ne, nije kriv«. Svi su zagrajali, obradovali se, a vojnik, kako je stajao, ni da se makne, baš kao da se u stup pretvorio, ništa ne shvaća; nije shvatio ništa ni od onoga što mu je predsjednik suda rekao kao pouku, puštajući ga na slobodu. Iziđe vojnik opet na slobodu i nikako ne vjeruje sam sebi. Postao je nekako potišten, zamišljen, ne jede, ne pije, s ljudima ne razgovara, a peti dan, ni pet ni šest, objesi se. »Eto kako ti je živjeti s grijehom na duši!« – završio je Makar Ivanovič. Ta je priča, naravno, beznačajna i takvih priča ima sad sva sila po svim novinama, ali se meni u njoj svidio ton, a najviše poneke riječi u kojima je svakako bilo novih misli. Kad je, na primjer, govorio o tome kako seljak, pošto se vratio na selo, nije bio po volji seljacima, Makar Ivanovič je ovako rekao: »A zna se kakav je vojnik: vojnik je *iskvareni seljak*«. Kad je poslije govorio o advokatu koji samo što nije dobio parnicu, rekao je opet ovako: »A zna se kakav je advokat: advokat je *unajmljena savjest*«. Oba je ta izraza upotrijebio a da se nije ni najmanje trudio oko njih, nije ni primijetio da ih je upotrijebio, a svaki od ta dva izraza sadrži cijeli jedan poseban nazor o svemu tome, koji, naravno, nije nazor cijeloga naroda, ali je zato osobni i izvorni nazor Makara Ivanoviča! Ti pučki sudovi o ponekim temama uistinu su pokadšto izvanredni po svojoj izvornosti.

– A šta mislite, Makaru Ivanoviču, o grijehu samoubojstva? – upitao sam ga u povodu toga.

– Samoubojstvo je najveći grijeh ljudski – odgovorio je pošto je uzdahnuo. – Ali je tu jedino Gospod sudac, jer samo on zna sve, svaku granicu i svaku mjeru. A mi svakako treba da se molimo za takva grešnika. Kad god čuješ za takav grijeh, a ti se, prije negoli pođeš na počinak, skrušeno pomoli za toga grešnika; makar samo uzdahni Bogu za njega; pa makar ga uopće nisi poznavao – jer onda će mu tvoja molitva biti još vrednija.

– A hoće li mu pomoći molitva ako je već osuđen?

– A šta znaš? Mnogi, ah, mnogi ljudi ne vjeruju i tako zavode one neupućene; a ti ih ne slušaj, jer ni oni sami ne znaju kuda idu. Molitva još živa čovjeka za osuđena grešnika uistinu dopire do Boga. Pa kako je onda onome za koga se nema ama baš nitko pomolit? Zato, kad se već moliš, prije nego pođeš na počinak, na kraju još dodaj: »Smiluj se, Isukrste, i svima onima za koga se nema tko pomolit«. Ta je molitva i te kako vrijedna i Bogu ugodna. Isto tako i za sve još žive grešnike: »Gospode Bože, sam budi sudac sudbinama njihovim i spasi sve one koji se nisu pokajali« – i to je dobra molitva.

Obećao sam mu da ću se pomoliti, jer sam slutio da ću mu tim obećanjem prirediti neizmjeran užitak. I doista, radost mu je zasjala na licu; ali hitam da dodam da u takvim prilikama nikad nije govorio sa mnom s visoka, naime kao kakav stari pustinjak s kakvim mlacem; naprotiv, vrlo je često i on mene rado slušao, čak bi se zanio slušajući me kako govorim o različnim predmetima, držeći da ima posla, doduše, s »junošom«, kao što je govorio služeći se uzvišenim stilom (on je vrlo dobro znao da se govori »mladić« a ne »junoša«), ali je ujedno shvaćao i to da je taj »junoša« neizmjerno naobraženiji od njega. Volio je, na primjer, vrlo često govoriti o pustinjačkom životu i neusporedivo je više držao do »pustinjaštva« nego do »hodočašćenja«. Gorljivo sam ga pobijao ističući sebičnjaštvo tih ljudi koji se odriču svijeta i koristi, koju bi mogli donijeti čovječanstvu, misleći sebično jedino na svoj spas. Isprva me nije razumio, a sve mi se čini da me uopće nije razumio; ali je pustinjaštvo odlučno branio: »S početka ti je, naravno, žao sama sebe (to jest kad postaneš pustinjak), e, a onda se svaki dan sve više raduješ, pa onda već i Boga usmotriš«. Tada sam mu predočio potpunu sliku korisne djelatnosti jednog znanstvenika, medicinara, ili uopće prijatelja čovječanstva u svijetu, i upravo sam ga oduševio, jer sam i sam govorio sa žarom; na trenutke mi je odobravao: »Tako je, dragoviću moj, tako, Bog te blagoslovio, istina je što kažeš«; ali kad sam završio, nije se potpuno složio sa mnom: »Jest da je tako« – uzdahnuo je duboko

– »ali ima li mnogo ljudi koji će odoljeti da se ne provesele? Novac ako i nije bog, ipak je polubog, velika napast; a tu su i ženskinje, a tu je i sumnja, i zavist. Veliko djelo zaborave, a počnu se baviti tricama. A u pustinjaštvu? U pustinjaštvu se čovjek čelici za svaki pothvat. Prijane moj! Pa i šta imaš u svijetu?« – uskliknu izvanredno osjećajno. – »Nije li sve puka tlapnja? Uzmi zrnce pijeska i posij ga na kamenu; kad ti nikne žuto zrnce pijeska na tom kamenu, onda će ti se i tlapnja u svijetu obistiniti – tako kod nas govore. Kako ono reče Krist: ‚Idi i razdijeli svoje bogatstvo i budi svima sluga'. I bit ćeš bogatiji nego prije, i to nebrojeno puta; jer nećeš biti sretan samo s jela, ni sa skupocjenih haljina, ni s ponosa, ni sa zavisti, nego s nebrojeno umnogostručene ljubavi. Nećeš više steći malo bogatstvo, sto tisuća ni milijun, nego cijeli svijet! Dan-danas zgrćemo a da se ne možemo zasititi, i ludo rasipamo, a tada neće biti ni sirota ni prosjaka, jer svi su moji, svi su mi rod, sve sam ih stekao, sve sam ih do jednoga kupio! Dan-danas nije nikakva rijetkost da je i najbogatiji i najugledniji čovjek ravnodušan prema broju svojih dana, da ni sam više ne zna kakvu bi zabavu sebi izmislio; a tada će ti se dani i satovi umnogostručiti po tisuću puta, jer nećeš htjeti da izgubiš ni jednog trenutka i svaki ćeš trenutak osjetiti u veselju srca svoga. Tada nećeš ni mudrost steći samo iz pustih knjiga, nego ćeš se sa samim Bogom naći licem u lice; i zasjat će zemlja jače od sunca, i neće biti ni jada ni uzdaha, nego samo i jedino bescjeni raj...«

Eto, takve je zanosne izljeve osobito, čini se, volio Versilov. Taj put je i on bio u sobi.

– Makare Ivanoviču! – presjekoh ga iznenada u riječi, pošto sam se i sam zanio preko svake mjere (sjećam se dobro te večeri). – Pa ako je tako, onda vi propovijedate komunizam, pravi komunizam!

A kako on nije znao ama baš ništa o komunistčkom nauku, pa i samu je tu riječ prvi put čuo, počeo sam mu odmah izlagati sve što sam znao o toj temi. Moram priznati da sam znao malo i slabo, a ni sad nisam baš mjerodavan, ali ono što sam znao izložio sam mu, usprkos svemu, s najvećim žarom. Još se i sad rado sjećam izvanredna dojma koji sam učinio na starca. To čak nije bio dojam, nego tako reći potresenost. Uz to se strašno zanimao za historijske pojedinosti: »Gdje? Kako? Tko je to napravio? Tko je to rekao?« Usput napominjem da je to općenita osobina puka: on se ne zadovoljava općom idejom ako se za nešto živo zanima, nego bezuvjetno zahtijeva najpouzdanije i najtočnije pojedinosti. Ja se opet nisam snalazio u pojedinostima, a kako je tu bio i Versilov,

malo sam ga se sramio pa sam se još više zanosio. Na kraju je Makar Ivanovič, onako raznježen, samo ponavljao uz svaku moju riječ: »Tako, tako!«, ali se vidjelo da više ništa ne razumije i da je izgubio nit. Ozlojedio sam se, ali je Versilov naglo prekinuo razgovor, ustao i kazao da je vrijeme spavanju. Bili smo svi na okupu i bilo je kasno. Kad je on nakon nekoliko minuta zavirio u moju sobu, odmah sam ga zapitao: kako općenito sudi o Makaru Ivanoviču i što o njemu misli? Versilov se veselo podsmjehnuo (ali nipošto mojim pogrešnim pojmovima o komunizmu, štoviše, nije ih ni spomenuo). Opet ponavljam: njemu je svakako Makar Ivanovič bio nekako prirastao srcu, pa sam često vrebao na njegovu licu izvanredno privlačan osmijeh dok je slušao starca. Uostalom, osmijeh mu nije nimalo smetao da bude kritičan.

– U prvom redu, Makar Ivanovič nije seljak, nego vlastelinski služitelj i bivši sluga, rodio se kao sluga i od sluge. Ti služitelji i sluge neobično su mnogo sudjelovali u privatnom, duhovnom i umnom životu svojih gospodara. Nemoj zaboraviti da se Makar Ivanovič i dan-danas najviše zanima za događaje iz gospodskog i otmjenog života. Ti još i ne znaš koliko se on zanima za neke događaje koji su se u posljednje vrijeme zbili u Rusiji. Znaš li ti da je on velik političar? Njemu je duša slušati gdje tko ratuje i hoćemo li mi ratovati. Nekad je bivao sav blažen kad smo vodili takve razgovore. Znanost mnogo cijeni, a od svih znanosti najviše voli astronomiju. Uza sve to, razvio je u sebi nešto toliko samostalno što ne može ništa uzdrmati. Ima uvjerenja, i to čvrstih, i prilično određenih... i istinskih. Premda je potpuno neuk, iznenada će te zaprepastiti neočekivanim poznavanjem nekih pojmova, čemu se nikako ne bi od njega nadao. Kuje pustinjaštvo u zvijezde, ali neće ni za živu glavu ni u pustinjake ni u manastir, jer je prava »skitnica«, kako ga je zgodno nazvao Aleksandar Semjonovič, na koga se ti, uzgred budi rečeno, bez razloga ljutiš. I onda, napokon: pomalo je umjetnik, u njega je mnogo njegovih riječi, ali i tuđih. Pomalo šepa u logičnom izlaganju, na časove je prilično apstraktan; spopada ga i sentimentalnost, ali posve narodska ili, bolje reći, spopada ga ona ista općenarodna razdraganost koju naš narod tako obilato unosi u svoje vjersko osjećanje. Njegovu prostosrdačnost i dobroćudnost ostavljam po strani: nama dvojici ne dolikuje da načinjemo tu temu...

III

Da bih dovršio portret Makara Ivanoviča, prepričat ću jednu njegovu priču, upravo iz njegova osobnog života. Čudno je bilo obilježje tih priča, bolje reći, one nisu imale nikakva zajedničkog obilježja; iz njih se nije mogla izvući nikakva pouka ni opća težnja, osim možda jedino to da su sve bile manje-više ganutljive. Ali je bilo i onih koje nisu bile ganutljive, bilo ih je čak i sasvim veselih, bilo je čak izrugivanja nekim razuzdanim kaluđerima, tako da je svojim pripovijedanjem izravno nanosio štetu svojoj ideji – što sam mu i napomenuo; ali nije shvatio što sam htio reći. Ponekad je bilo teško dokučiti što ga toliko potiče da priča, pa sam se na trenutke čak i čudio takvoj govorljivosti i djelomično je pripisivao staračkoj slabosti i bolesti.

– Nije on više ono što je nekad bio – šapnuo mi je jedanput Versilov. – Nekad nije uopće bio takav. Ubrzo će umrijeti, mnogo prije nego što mislimo, treba da budemo spremni.

Zaboravio sam spomenuti da se kod nas uobičajilo nešto nalik na »sijela«. Osim mame koja nije ostavljala Makara Ivanoviča, navečer je uvijek u njegovu sobicu dolazio Versilov; i ja sam uvijek dolazio, a i kamo bih drugdje; u posljednje je dane gotovo uvijek svraćala i Liza, doduše ponešto kasnije od ostalih, i gotovo je uvijek sjedila i šutjela. Dolazila je i Tatjana Pavlovna, a dolazio je i liječnik, iako malokad. S liječnikom sam se najednom nekako sprijateljio; baš ne osobito ali bar nije bilo više onih upadica. Sviđala mi se nekakva njegova priprostost koju sam napokon otkrio u njega, i stanovita privrženost našoj obitelji, tako da sam napokon odlučio da mu oprostim njegovu medicinsku uznositost, a povrh toga. naučio sam ga da pere ruke i čisti nokte kad već ne može nositi čisto rublje. Otvoreno sam mu rastumačio da to nipošto nije potrebno radi gizde ni radi ne znam kakve umjetnosti, nego da se čistoća prirodno uklapa u liječnički posao, i to sam mu dokazao. Često je, napokon, prilazila vratima iz svoje kuhinje Lukerja pa je, stojeći za vratima, slušala kako Makar Ivanovič pripovijeda. Versilov ju je jedanput pozvao da uđe i da sjedne s nama. Meni se to svidjelo; ali od tada ona više nije prilazila vratima. Žena na svoju ruku.

Umećem ovdje jednu priču, onako nasumce, jedino zato što sam je bolje upamtio nego druge. To je zgoda o jednom trgovcu, a mislim da se na tisuće takvih zgoda zbiva po našim gradovima i

gradićima, samo treba znati gledati. Tko želi, može preskočiti ovu priču, pogotovo zato što ću je ispripovijedati u njegovu stilu.

IV

A evo, sad da čuješ kakvo se čudo dogodilo kod nas u gradu Afimjevu. Bio jedan trgovac, zvao se Skotobojnikov, Maksim Ivanovič, i nije bilo bogatijeg čovjeka od njega u cijelom kraju. Podigo je tvornicu katuna i držo nekoliko stotina radnika; i uznio se preko svake mjere. I valja reći da se već sve po njemu ravnalo, ni sama vlast nije ga ni u čemu priječila, i arhimandrit mu zahvaljivo na revnosti: mnogo je darivo manastiru, a nekad bi ga ufatilo takvo raspoloženje te je mnogo uzdisao zbog svoje duše i mnogo se brinuo za budući život. Bio je udovac i nije imo djece: za ženu mu se pričalo da ju je satro već u prvoj godini braka i da se od mladih dana rado služio šakama; samo je to bilo davno prije, a da se ponovo veže brakom nije htio. Bio je slab i prema piću, pa kad bi ga ufatilo, pijan bi trčo po gradu gol golcat i dero se; nije velik grad, al je ipak zazorno. A kad bi ga prošlo, razljutio bi se pa sve što prosudi mora bit dobro, i sve što zapovjedi mora bit lijepo. A ljudima je plaćo kako je htio; uzme računalo, natakne očale: »Koliko sam ti dužan, Foma?« – »Od Božića nisam ništa dobio, Maksime Ivanoviču, imam da dobijem tridset devet rubalja.« – »Uh, kolike pare! Bilo bi ti previše; sav ne vrijediš tolike pare: ne bi ti nikako dolikovalo; odbit ćemo ti deset rubalja pa ćeš dobiti dvadeset devet.« A čovjek mukom muči; pa i nitko ne smije pisnuti, svi mukom muče.

– Znam ja – veli on – koliko mu treba dati. S ovim se svijetom i ne može drukčije. Ovaj je svijet pokvaren; da nema mene, svi bi ovdje, koliko ih god ima, skapali od gladi. Zatim valja reći da je ovaj svijet – lopov, što ugleda to i uzme, nema u njemu čvrstine. Zatim valja držati na umu i da je pijanica; isplati ga, pa će sjediti u krčmi dok sve ne zapije, i izaći će gol, bez ičesa na sebi, ko od majke rođen. A zatim je i hulja: sjedne na kamen pred krčmom i stane jadikovati: »Majčice moja rođena, što si me ovakvu tešku pijanduru na svijet rodila? Ama, bolje da si me, ovakvu tešku pijanduru, ugušila u porodu!« Pa je l to čovjek? To je zvijer, a ne čovjek; njega treba, prvo i prvo, naobraziti, a onda mu istom davati pare. Ja znam kad mu ih treba dati.

Eto, tako je govorio Maksim Ivanovič o svijetu u Afimjevu; i akoprem je ružno govorio, imo je i pravo: svijet je bio slabomoćan, nije se mogo suspreć.

Bio je u tom gradu još jedan trgovac, ali je umro; bio je mlad i lakouman čovjek, propo je i izgubio sav svoj imutak. Koprco se posljednju godinu dana ko riba na suhu, ali mu došo kraj. S Maksimom Ivanovičem nije se nikako slago i osto mu do guše dužan. Još je na samrti proklinjo Maksima Ivanoviča. A ostavio je za sobom još mladu udovicu, i s njom petero djece. Čak i kad ostane sama udovica poslije muževe smrti, ona ti je ko lastavica bez gnijezda -- teška je to kušnja, a nekmoli s petero nejačadi koje nema čime prehranit: posljednje dobro, drvenu kuću, oduzeo joj Maksim Ivanovič na ime duga. I ona ih sve lijepo poredala pred crkvenom portom: najstarijem je dečku osam godina, a ostale su sve curice po godinu dana mlađa jedna od druge, jedna drugoj do uha; najstarijoj je četri godine, a najmlađa joj je još na rukama, na sisi. Svršila se služba božja, i izađe Maksim Ivanovič, a sva dječica, sva redom, klekla pred njega – naučila ih ona prije toga, pa sklopili ručice ko jedan, a ona za njima, s petim djetetom u naručju, poklonila mu se pred svim ljudima do crne zemlje. »Gospodaru, Maksime Ivanoviču, smiluj se sirotama, ne oduzimlji nam posljednje korice kruha, ne tjeraj nas iz rodnoga gnijezda!« I svi, koji su god tu bili, svi su proplakali, tako ih je lijepo naučila. Mislila je: »Pred ljudima će se ponijet i oprostit, ostavit će kuću sirotama«, samo nije tako ispalo. Stao Maksim Ivanovič i kaže: »Ti si,« veli, »mlada udovica, muža bi htjela, a ne plačeš ti zbog sirota. Pokojnik me i na samrti proklinjo« – i prođe mimo njih i ne ostavi im kuće. »Što da slušam njihove budalaštine (to jest da im popuštam?) Učini im dobročinstvo pa će te još gore grdit; od svega toga nikakve koristi, samo bi se još više govorkalo.« A zbilja se i govorkalo kako je on toj udovici, još dok je bila djevojka, prije deset godina, slao nekog i nudio velike novce (bila je vrlo lijepa), ne misleći na to da je taj grijeh isto što i srušiti hram božji; ali nije tada uspio. A takvih je gadarija počinio svu silu, i po gradu i po cijeloj guberniji, i u tome je prevršio svaku mjeru.

Zakukala majka sa svojim tićima, ali je on istjero sirote iz kuće, i to ne samo iz puke pakosti, ni sam čovjek koji put ne zna što ga tjera da ostane pri svome. E pa, isprva su joj pomagali, a onda je počela raditi za druge. Samo, što se kod nas može zaradit, osim u tvornici; ovdje oriba podove, ondje oplijevi vrt ili naloži kupelj, a sve s djetetom na rukama koje kmeči; a ostalo četvero trčka po ulici u košuljicama. Kad su ono klečali pred portom, svi su još

imali kakve-takve cipelice na nogama, pa i kaputiće na sebi, jer, kako bilo da bilo, ipak su bila trgovačka djeca; a sad su već trčkali i bosi: zna se kako djeca brzo sve poderu. E, a djeci ništa: samo da je sunca, vesele se, ne slute zlo, baš ko ptičice, glasići im ko zvončići. Misli udovica: »Doći će zima pa kud ću onda s vama; da vas bar dotle Bog uzme k sebi!« Ali nije ni morala čekati zimu. Ima u našem kraju takav dječji kašalj, hripavac, što prelazi s jednoga djeteta na drugo. Najprvo je umrlo dojenče, a za njim se razboljeli i ostali, i sve je četiri curice te iste jeseni jednu za drugom pokopala. Jednu su, istinabog, konji zgazili na ulici. I šta misliš? Sahranila ih i zalelekala; prije ih proklinjala, a kad ih je Bog uzeo k sebi, ražalila se. Takvo je materinsko srce!

Osto joj u životu samo onaj najstariji dečko pa ga čuva ko oko u glavi, strepi nad njim. Bio je slabašan i nježan i lijep u licu ko curica. I dovede ona njega u tvornicu, njegovu krsnom kumu, upravitelju, a ona se zaposli ko dadilja kod nekog činovnika. Ali jedanput trčka mali po dvorištu kad se najednom doveze na dvopregu Maksim Ivanovič, i to baš pripit; a mali sa stuba pravo na njega, naime nehotice, osklizno se, i zaleti se pravo u njega, dok je silazio s kočije, i objema rukama njemu pravo u trbuh. A on ga ufati za kose i cikne: »Čiji je ovaj? Šibe amo! Išibajte ga«, veli, »sad odmah preda mnom!« Dječak premro od straha, uzeli ga tući, a on u dreku. »A ti se još i dereš? Šibaj ga dok se ne prestane derati!« Tko zna jesu l ga šibali malo il mnogo, tek, nije se presto derat sve dok nije posve obumro. Onda su ga prestali šibat, prepali se, dečko ne diše, leži u nesvijesti. Kazivali su poslije da ga i nisu puno šibali, ali je bio jako strašljiv. Prepo se i Maksim Ivanovič. »Čiji je?« – pita; rekoše mu. »Gle, molim te! Odnesite ga materi; što se mota tu po tvornici?« Onda je dva dana šutio pa je opet zapito: »A kako je malom?« A malom je bilo loše: razbolio se, kod matere u kutu leži, ona je zato i mjesto kod činovnika ostavila, a on dobio upalu pluća. »Gle, molim te! Pa od čega prije? Još da su ga svojski tukli, ali su ga samo malko pritegnuli. Ja sam i sve one druge isto tako dao šibat pa nije nikad bilo ovakvih gluposti.« Čeko je on neće li se dečkova mati pritužiti, pa se uznio i šutio; ali gdje će ona, nije se usudila pritužit. I pošalje joj on tada sam od sebe petnaest rubalja i doktora, i to nije da se uplašio čega nego onako, sjetio se. A tada ga je nekako opet ufatilo ono njegovo pa je tri sedmice pijančevo.

Prođe zima, a na sam svijetli Uskrs Gospodnji, na taj najveći blagdan, pita opet Maksim Ivanovič: »A kako je onom malom?« Svu je zimu bio šutio, nije ništa pito. I kažu mu: »Ozdravio je, eno

ga kod matere, a ona neprestano ide na nadnicu.« I ode Maksim Ivanovič tog istog dana k udovici, ne uđe u kuću nego je zovne na vrata, a on sjedi u kočijici: »Znaš šta,« veli, »časna udovice, hoću da tvom sinu budem pravi dobrotvor i da ga obaspem beskrajnim milostima: uzet ću ga k sebi, u svoju kuću. Pa ako mi samo malo ugodi, ostavit ću mu prilično imutka; a ako mi u svemu ugodi, možda ću odrediti da mi poslije smrti bude baštinik svekolike imovine, baš ko da mi je rođeni sin, al pod uvjetom da mi vi ne dolazite u kuću, osim na velike blagdane. Ako pristajete, dovedite malog sutra ujutro, neće se valjda vječito igrat titre.« I kad je to reko, ode i ostavi dječakovu mater ko ludu. Čuli to ljudi pa joj kažu: »Porast će mali pa će ti prigovarat što si mu uskratila takvu sreću«. Tu je noć proplakala nad njim, a ujutro je odvela dijete. A dječak ni živ ni mrtav.

Obuko ga Maksim Ivanovič ko kakva gospodičića i uzeo mu učitelja i istog časa posjeo ga za knjigu; i dotle je dotjero da ga više nije s oka pušto, sve ga drži uza se. Tek što se dečko malo zanese, a on viče na njega: »Fataj se knjige! Uči, ja hoću da napravim čovjeka od tebe.« A dečko bolešljiv, otkako je ono dobio batina, počeo je i kašljati. »Pa zar se kod mene slabo živi!« – čudi se Maksim Ivanovič. – »Kod matere je bos trčo, suhe korice žvako, pa kako je sad još bolešljiviji nego prije.« A učitelj mu kaže: »Svaki se dječak,« veli, »mora i poigrat, ne može samo učit; njemu je potrebno da se kreće« – i sve mu je lijepo dokazo. Maksim Ivanovič pomisli: »Pravo i kažeš«. A taj je učitelj, Petar Stepanovič, bog mu duši dao lako, bio kanda malo luckast; puno je pio, čak i previše, pa je zato već odavno izgubio svaku službu i živio je u gradu tako reć od milostinje, ali je bio pametna glava i dobro potkovan u znanostima. »Nije meni ovdje mjesto« – govorio je sam o sebi – »meni je mjesto samo na sveučilištu ko profesoru, a ovdje sam zaglibio i ‚čak sam se i haljinama svojima zgadio'«. Sjeo tako Maksim Ivanovič i viknuo dečku: »Igraj se!«, a ovaj jedva da diše pred njim. I dotle je dotjero da mu dijete nije moglo ni glasa podnijeti – odmah bi uzdrhtalo. A Maksim Ivanovič sve se više čudi: »Tko bi znao što mu je; iz blata sam ga izvuko, u fino ga sukno obuko; na nogama mu svilene cipelice, košulja mu izvezena, postupam s njim ko s generalskim sinom, pa zašto mi onda nije privržen? Što šuti ko vučić? I akoprem su se već odavno svi prestali čuditi Maksimu Ivanoviču, sad se opet začudiše: izbezumio se čovjek; prionuo uz to dijete, ne može se odvojit od njega. »Nije mi ni do života, ali ću me zatrt ćud. Mene je njegov otac na samrti proklinjo, kad je već primio svetu pričest; to je u njega

očeva ćud.« Al nije više ni jedan jedini put posegnuo za šibom (bojo se odonda). Zaplašio je dijete, eto šta je. Zaplašio ga i bez šiba.

Kad eto ti nevolje. Samo što je on jedanput izašo, dečko ostavi knjigu i popne se na stolac: prije toga mu lopta pala na ormar pa je htio da je dokuči, al je rukavom zapeo o porculansku lampu na ormaru, lampa se srušila na pod i razletjela na komadiće, cijela je kuća zazvečala, a skupa stvar, saksonski porculan. Čuje to Maksim Ivanovič iz treće sobe i vrisne. Dijete udri bježat kud ga oči vode, prepalo se, pobjeglo na terasu, pa kroz bašču, pa na stražnja vratašca pravo na obalu. A uz obalu vodi bulevar, rastu stare rakite, zgodno mjesto. Potrči on dolje na vodu, vidjeli ga ljudi, pljesne rukama baš kod onog mjesta gdje pristaje skela, al se zgrozio, što li, od vode – stao ko ukopan. A rijeka na tom mjestu široka, brza, šlepovi prolaze, a na drugoj su strani trgovine, trg, crkva na kojoj se sjaju zlatna kubeta. I baš je tuda hitala da se preveze pukovnikovica Ferzing s kćerkom – u gradu je bio pješadijski puk. Kćerkica, isto dijete od osam godina, ide u bijeloj haljinici, gleda dječaka i smije se, a u ruci joj mala seljačka košarica, a u košarici mali jež. »Pazite«, veli, »mamice, kako ovaj dečko gleda u mog ježa.« – »Ne gleda« kaže pukovnikovica – »nego se on nečega uplašio.« Čega ste se to tako uplašili, zgodni dečko? (Tako su poslije sve to pripovijedali.) I kako je,« veli, »zgodan taj dečko, i kako je lijepo obučen; čiji ste vi,« veli, »dečko?« A on još nikad nije bio vidio ježa, pa im priđe i zagleda se i sve je već zaboravio – dijete ko dijete! »Šta vi to,« veli, »imate?« – »Pa to je« – veli mala gospodična – »jež, sad smo ga baš kupili u selu od jednog seljaka, a on ga je u šumi našo.« – » A kakav je taj jež?« – veli i već se smije i uzme ga dirati prstom, jež se naježi, a djevojčica se veseli dečku: »Nosimo ga,« veli, »kući pa ćemo ga pripitomit.« – »Ah,« veli mali, »dajte mi tog vašeg ježa!« I tako ju je umiljato zamolio, ali tek što je to reko kad eto ti odozgora Maksima Ivanoviča: »A! Tu li si! Drž ga!« (Toliko se razjario da je sam bez kape istrčo za njim iz kuće.) Dečko se sjeti svega što je bilo, pa vrisne i trkne do vode, pritisne šačice na prsa, pogleda u nebo (vidjeli ga ljudi, vidjeli!) – pa pljus u vodu! Diže se dreka, skočili ljudi sa skele ne bi li ga ulovili, al ga voda odnese, brza je rijeka, a kad ga izvukli, već se bio udavio – mrtav. Bio je slab na plućima, nije podnio vodu, a i koliko treba takvome? I eto, od pamtivijeka se nije još u tom kraju dogodilo da takvo malo dijete oduzme samo sebi život! Kakva li grijeha! I što može ta mala dušica kazati na onom svijetu Gospodu Bogu!

I stao tada Maksim Ivanovič premišljat o svemu tome. I promijenio se čovjek da ga ne možeš poznati. Silno se ražalostio. Uzeo piti, puno je pio, ali je ostavio i piće, ništa ne pomaže. Nije više ni u tvornicu išo, nikog ne sluša. Kad mu tko šta kaže, samo šuti il odmahne rukom. Tako je bilo dva mjeseca, a onda je počeo govorit sam sa sobom. Ide i sam sa sobom govori. Zapalilo se seoce Vaskovo blizu grada i izgorjelo devet kuća; ode Maksim Ivanovič da vidi. Okupili se oko njega pogorjelci, zakukali, obeća im on pomoć i izda nalog, a onda pozove upravitelja i sve opozove: »Ne treba, « veli, »ništa davat« – i nije rekao ni zašto. »Bog me stvorio,« veli, »da gazim sve ljude, ko da sam neki izrod, pa nek onda i bude tako!« Dođe mu i sam arhimandrit, strog starac, u manastiru je zaveo zajednički život: »Šta je tebi?« – veli mu, onako strogo. »Pa evo šta mi je« – rekne mu Maksim Ivanovič i otvori Sveto pismo i pokaže mu ovo mjesto:

»A tko na grijeh navede jednoga od ovih malenih što u me vjeruju, bolje bi mu bilo da mu objese o vrat mlinski kamen što ga okreće magare i da ga utope u dnu mora.« (Mat. 18,6).

– Jest – nato će arhimandrit – iako to nije rečeno baš za ovu priliku, ipak ima neke veze s tim. Jao čovjeku koji izgubi mjeru; taj čovjek mora propast. A ti si se uznio.

Maksim Ivanovič sjedi, baš ko da se skamenio. Arhimandrit ga gleda, gleda, pa će ovako:

– Čuj – veli – i zapamti! Kazano je: »Riječi očajnikove odnese vjetar«. I zapamti još i to da ni anđeli Božji nisu savršeni, i da je savršen i bezgrešan samo i jedino Bog naš, Isus Krist, a njemu anđeli i služe. A i nisi ti želio smrti tom djetetu, nego si samo bio nepromišljen. Nego, evo – veli – što mi je čak za čudo: nisi li ti – veli – počinio mnogo još i gorih zlodjela, nisi li mnoge ljude doveo na prosjački štap, nisi li mnoge pokvario, nisi li mnoge upropastio – svejedno ko da si ih ubio? I nisu li sve njegove sestre još prije toga pomrle, sve četiri djevojčice, tako reć na tvoje oči? Pa što te je taj jedan toliko potreso? Sve one prije, mislim, ne samo što nisi žalio nego ih se ni sjetio nisi? Pa što si se toliko prestrašio zbog tog mališana čijoj smrti i nisi posvema kriv?

– U san mi dolazi – otpovrne Maksim Ivanovič.

– Pa šta?

Ali ništa više nije htio da kaže, samo sjedi i šuti. Začudi se arhimandrit, a onda ode: šta se tu može!

Pošalje Maksim Ivanovič po učitelja, po Petra Stepanoviča; odonda ga još nije vidio.

– Sjećaš li se svega? – pita ga.

– Sjećam se – kaže ovaj.

– Ti si – veli – ovdje u gostionici slikao slike uljenom bojom i napravio si kopiju vladičina portreta. Bi li mogo meni naslikati jednu sliku?

– Ja – veli onaj – mogu sve. Ja sam – veli – svačim obdaren i sve mogu.

– E pa, naslikaj mi onda što veću sliku, koliki je god zid, i naslikaj na njoj, prvo i prvo, rijeku, i obalu, i skelu, i da budu svi oni ljudi koji su onda bili. I pukovnikovica i curica da budu, i onaj jež. A i drugu mi obalu cijelu nariši da se vidi točno kakva je – i crkvu, i trg, i trgovine, i gdje fijakeri stoje – nariši sve kako jest. A tu blizu skele dečka, nad samom rijekom, na onom istom mjestu, i svakako da šačice evo ovako na prsa pritišće, na sise. To da svakako bude. Pa rastvori pred njim s druge strane više crkve nebo i da mu svi anđeli lete u susret sred nebeske svjetlosti. Možeš li to potrefit il ne možeš?

– Mogu ja sve.

– Ne bi moro uzeti takva mazala ko što si ti, nego bi mogo pozvati prvog slikara iz Moskve il čak iz sama Londona, al se ti njegova obličja sjećaš. Ako ne bude sličan, ili bude samo malo sličan, dat ću ti svega pedeset rubalja, a ako bude sasvim sličan, dat ću ti dvjesta rubalja. Zapamti, plave oči... I da slika bude što je moguće veća.

Sve lijepo pripraviše, i uze Petar Stepanovič slikat, ali najedanput dođe i kaže:

– Ne – veli – ne može se tako naslikat.

– A što?

– Zato što je taj grijeh, samoubojstvo, najveći od svih grijeha. Pa kako da ga onda anđeli dočekaju poslije takva grijeha?

– Ama, on je dijete, on ne može odgovarat.

– Ne, nije dijete, nego je već dječak; bilo mu je već osam godina kad se to zbilo. Ipak mora bar donekle odgovarat.

A Maksim Ivanovič se još jače zgrozi.

– Nego, evo – veli Petar Stepanovič – kako sam ja to zamislio: da ne otvorimo nebo i da ne slikamo anđele; nego ću spustit s neba zraku, ko da dolazi u susret njemu; jednu sjajnu zraku: svejedno će biti makar nešto.

I tako spustiše zraku. Vidio sam i ja, jednoč poslije, tu sliku i tu istu zraku i rijeku – pružila se preko cijelog zida, sasma modra; i onaj je dragi dečko tu, pritisnuo ručice na prsa, i mala gospodična, i jež – sve je potrefio. Samo, Maksim Ivanovič nije tada nikom pokazo sliku, već ju je zaključo u kabinet da je nitko ne vidi. A u

gradu su se svi otimali da je vide; ali je on naložio da ih sve otjeraju. Stalo se naveliko o tome pričati. A Petar Stepanovič nije više kanda znao šta bi: »Sad,« veli, »mogu sve; meni je,« veli, »mjesto samo u Petrogradu na dvoru.« Bio je duša od čovjeka, ali se preko svake mjere rado uznosio. I snašla ga zla kob: čim je dobio svih dvjesta rubalja, počeo je odmah pit i svima pokazivat novce hvaleć se na sav glas, pa ga je onako pijana ubio jedne noći neki naš čovjek s kojim je pio, i orobio ga; sve je to sutradan ujutro izbilo na javu.

A svršilo se sve tako da se i dan-danas još o tome priča. Odjednom se Maksim Ivanovič doveze k onoj udovici, koja je unajmila od jedne građanke potleušicu nakraj grada. Taj put je ušo i u dvorište; stao je pred nju i poklonio joj se do crne zemlje. A ona je sve odonda bila bolesna, jedva se micala: »Draga moja,« zavapio je, »časna udovice, pođi za mene, izroda, da bih mogo živjet na ovom svijetu!« Ona ga pogleda, ni živa ni mrtva. »Htio bih,« veli on, »da nam se još rodi dječak, pa ako nam se rodi, onda znači da nam je onaj dječak obojema oprostio, i tebi i meni. Tako mi je dječak naložio.« Vidi ona da čovjek nije pri sebi, nego nekako sumanut, al opet nije otrpjela:

– Sve su to budalaštine – odgovara mu – i puka malodušnost. S te sam iste malodušnosti ja izgubila sve svoje tiće. Ja vas ne mogu ni vidjet a kamoli da preuzmem tu vjekovitu muku.

I ode Maksim Ivanovič, ali se nije smirio. Zabrujao cijeli grad od tolika čuda. A Maksim Ivanovič poslo provodadžinice. Pozvo iz glavnog grada gubernije svoje dvije tetke, građanke. Bile one tetke il ne bile, ipak su mu rođakinje, znači ima poštene namjere; počele je one nagovarat, uzele je svjetovat, ne izlaze iz potleušice. Poslo je i žene iz grada, i trgovkinje, i protinicu iz saborne crkve, i činovničke žene; saletio nju cijeli grad, a ona se čak gnuša: »Kad bi mi bar,« veli, »oživjela moja siročad, a što će mi sad to? Kako bih se ogriješila o svoje sirote!« Nagovorio je on i arhimandrita pa joj je i taj zucnuo u uho: »Ti bi,« veli, »mogla u njemu probudit novoga čovjeka.« Zgrozila se žena. A ljudi joj se ne mogu načudit: »Ma kako se uopće može netko odreći takve sreće!« A evo kako ju je najposlije predobio: »Ipak je on,« veli, »samoubojica, nije dijete nego već dječak, i s obzirom na svoje godine nije više mogo pristupit svetoj pričesti pravo, bez ispovijedi, pa je, prema tome, ipak moro bar donekle odgovarat. Ako stupiš u brak sa mnom, učinit ću velik zavjet: podići ću novu crkvu samo za vječni spomen njegovoj duši.« Ovome nije odoljela pa je pristala. I tako su se uzeli.

I bilo je tako da su se svi čudom čudili. Od prvog su dana njih dvoje živjeli u velikoj i iskrenoj slozi, brižno čuvali svoj brak, ko jedna duša u dva tijela. Ona je tu istu zimu zatrudnjela pa su počeli obilaziti crkve strepeć od gnjeva Gospodnjega. Bili su u tri manastira i slušali proročanstva. On je sagradio zavjetnu crkvu i podigo u gradu bolnicu i ubožnicu. Odvojio je dosta novaca za udovice i siročad. I sjetio se svakoga kome je učinio nažao, i ushtio je ispravit nepravde; a novce je stao dijelit šakom i kapom, tako da su ga već i supruga i arhimandrit odvraćali od toga i kazali mu: »Dosta je toga.« I posluša ih Maksim Ivanovič, ali veli: »Onomad sam zakinuo Fomu.« Pa isplatiše Fomu. A Foma čak zaplako: »Ja,« veli, »ja ionako... I bez toga sam i te kako zadovoljan i dužan da se vječito Bogu molim.« Sve ih je to, dakle, zafatilo, pa znači da je istina kad kažu da čovjek živi od dobra primjera. A i dobar je svijet tamo.

Sama je supruga počela upravljat tvornicom, i to tako da je i dan-danas spominju. On nije prestao piti, ali je ona baš tih dana počela pazit na njega, a onda ga počela i liječit. Riječi su mu postale ozbiljne, čak mu se i glas promijenio. Posto je neizmjerno milosrdan, čak i prema životinjama: kad bi kroz prozor opazio kako neki seljak nesmiljeno tuče konja po glavi, odmah bi poslo nekoga da kupi od njega konja uz dvostruku cijenu. I steko je dar da plače: čim bi tko progovorio s njim koju riječ, već bi ga oblile suze. A kad je njoj došlo vrijeme, Bog im je najposlije uslišo molitve i dao im sina, pa se Maksim Ivanovič, prvi put od onog vremena, ozario od radosti; mnogo je milostinje podijelio, mnogo dugova oprostio i cijeli je grad pozvo na krstitke. Pozvo je grad, a sutradan izašo iz sobe mrk ko noć. Vidi žena da ga je nešto snašlo, pa mu prinese novorođenče i veli: »Oprostio nam je dječak, uslišao nam je suze i molitve.« A o tome, valja reći, nisu bili cijelu godinu ni cigle riječi prozborili, sve su u sebi držali. I pogleda je Maksim Ivanovič mrko ko noć: »Čekaj malo«, veli, »nije mi skoro svu godinu dolazio, a noćas mi se opet javio u snu.« – »Tad je prvi put i meni užas obuzeo srce, poslije tih čudnih riječi« – pričala je kasnije žena.

I nije se uzalud javio dječak u snu. Tek što je Maksim Ivanovič izustio te riječi, tako reć u isti čas, snađe novorođenče zlo: najednom se razboli. I bolovalo dijete osam dana, neprestano su se molili i zvali doktore i naručili iz Moskve najprvog doktora da dođe željeznicom. Stigne liječnik i razljuti se: »Ja sam,« veli, »najprvi doktor, mene sva Moskva čeka.« Prepiše kapljice i brže-bolje ode. Odnio im je osam stotina rubalja. A djetešce pred večer umre.

I šta je onda bilo? Prepiso Maksim Ivanovič sav svoj imutak na milu suprugu, dao joj sav novac i sve spise, uredio sve kako treba i po zakonu, a onda stao pred nju i poklonio joj se do crne zemlje: »Pusti me, milostiva ženo moja, da spasim sebi dušu dok još mogu. Provede li moja duša ovo vrijeme uzalud, neću se više vratit. Bio sam neumoljiv i okrutan i tlačio sam ljude, al držim da će mi radi budućih muka i potucanja Gospod iskazat milost, jer ostavit sve ovo nije mali križ ni mala muka.« A žena ga uzme odgovarat i plakat ko ljuta godina: »Ti si mi sada jedini osto na zemlji, kome me ostavljaš? Meni se,« veli, »u ovu godinu dana u srcu probudila milošta.« I cijeli ga grad cijeli mjesec odvraćo i kumio i htjeli su ga silom zadržat. Al ih on ne posluša, nego se noću iskrade i više se ne vrati. Čuo sam da se i dan-danas potuca od nemila do nedraga, i da se svojoj dragoj ženi javlja svake godine...

ČETVRTO POGLAVLJE

I

Sad ću pristupiti konačnoj katastrofi kojom ću i završiti ove svoje zapise. Ali da bih nastavio dalje, moram prije toga preteći događaje i razjasniti nešto o čemu u ono vrijeme nisam imao ni pojma, a što sam doznao i potpuno izveo načistac tek mnogo kasnije, to jest kad se već sve svršilo. Inače ne bi bilo koješta jasno, jer bih neprestano morao pisati u zagonetkama. I zato ću sve otvoreno i jednostavno razjasniti, nauštrb takozvane umjetničke vrijednosti, i pisat ću kao da ne pišem ja, neću tu unijeti svoje srce, nego onako otprilike kako se piše *entrefilet*[1] u novinama.

Naime, moj drug iz djetinjstva Lambert mogao bi se mirne duše, čak izravno, ubrojiti među one odvratne sitne lupeže koji se udružuju u bande radi onoga što danas zovu »šantaža«, a za što sad traže da se u zakoniku predvide odredbe i kazna. Banda kojoj je pripadao Lambert nastala je u Moskvi gdje je već počinila

[1] Bilješka, člančić.

prilično zlodjela (poslije je bila djelomično otkrivena). Kasnije sam čuo da su u Moskvi neko vrijeme imali neobično iskusna i pametna kolovođu, koji je bio već čovjek u godinama. Upuštali su se bili u pothvate, i svi zajedno i u skupinama. Uz najprljavije i najsramotnije podvale (o kojima su, uostalom, već izvještavale novine), izvodili su i prilično složene i čak lukave pothvate pod vodstvom svoga vođe. Za neke sam od njih poslije saznao, ali neću sad iznositi potankosti. Spomenut ću samo da je glavno obilježje njihova načina rada bilo to da saznaju kojekakve tajne kadšto posve poštenih ljudi na prilično visokim položajima; zatim su se javljali tim osobama i prijetili im da će objaviti spise (kojih katkad nisu uopće imali), i tražili da im plate da šute. Ima postupaka koji nisu nikakav grijeh, a još manje zločin, ali za koje se čak i čestiti i odrješiti ljudi boje da se ne razglase. Ponajčešće je bila riječ o obiteljskim tajnama. Da bih pokazao kako je njihov vođa katkad vješto radio, ispričat ću, ne upuštajući se ni u kakve pojedinosti, u svega dva-tri retka, jednu njihovu smisalicu. U nekoj vrlo poštenoj kući zbilo se nešto što je doista bilo i grijeh i prijestup; naime, žena jednog poznatog i poštovanog čovjeka spanđala se bila potajno s jednim mladim i bogatim oficirom. Oni su to nanjušili i postupili ovako: odmah su obavijestili mladića da će sve otkriti mužu. Nisu imali nikakvih dokaza, i mladić je to vrlo dobro znao, a ni oni nisu to od njega tajili; ali je u ovoj prilici sva vještina postupka i sva promećurnost bila u tome što su računali da će obaviješteni muž i bez ikakvih dokaza postupiti isto onako, i poduzeti iste one korake koji bi bio poduzeo da je dobio i najpouzdanije dokaze. Tu su se uzdali u poznavanje karaktera toga čovjeka i u poznavanje njegovih obiteljskih prilika. Najvažnije je što je u bandi bio i jedan mladić iz najboljeg društva koji je prije toga uspio prikupiti sve potrebne podatke. Ljubavnika su dobro operušali, i to bez ikakve opasnosti po sebe, jer je samoj žrtvi bilo najviše stalo da se sačuva tajna.

Premda je surađivao s tom moskovskom bandom, Lambert nije bio njen pravi član; ali kako se ostrvio, počeo je pomalo i za pokus raditi na svoju ruku. Moram odmah reći da nije bio za to potpuno sposoban. Bio je vrlo bistar i promećuran, ali nagao i, povrh toga, prostodušan ili, bolje reći, naivan, to jest nije poznavao ni ljude ni društvo. Na primjer, uopće nije, čini se, znao koliko je bio važan onaj moskovski vođa, nego je držao da je lako voditi i organizirati takve pothvate. Napokon, mislio je da su gotovo svi ljudi isto takve hulje kao i on. Ili, na primjer, kad bi jednom utuvio sebi u glavu da se taj i taj čovjek boji, ili da se zato i zato mora bojati,

nije više ni sumnjao da se doista boji, kao da je riječ o aksiomu. Ne znam kako bih se izrazio; poslije ću sve bolje razjasniti činjenicama, ali sve mislim da je on bio duševno prilično nerazvijen i da u neke dobre, plemenite osjećaje ne samo što nije vjerovao, nego čak možda nije imao ni pojma o njima.

Došao je u Petrograd zato što je već odavno pomišljao na Petrograd kao na šire polje rada od Moskve, a i zato što je u Moskvi negdje i nekako zapao u nepriliku, pa ga je netko tražio s najgorim namjerama. Čim je stigao u Petrograd, potražio je jednog svog starog druga, ali je našao oskudno polje rada i sitne poslove. Poslije je proširio poznanstva, ali bez ikakve koristi: »Tu je kukavan svijet, sami balavci« – govorio mi je poslije. I gle, jednog lijepog jutra, u zoru, nađe najednom mene smrznuta udno zgrade i odmah nagazi na trag »unosna posla«, kako je mislio.

Sav se taj posao bio izlegao iz mog bulažnjenja kad sam se ono grijao u njegovu stanu. O, tada sam bio kao u bunilu! Ali je iz mojih riječi ipak bilo jasno da mi se od svih uvreda koje sam pretrpio toga kobnog dana, najjače usjekla u pamet i da sam najviše primio k srcu uvredu koju su mi nanijeli Bjoring i *ona:* inače ne bih bio kod Lamberta bulaznio samo o tome, nego bih, na primjer, bulaznio i o Zerščikovu; međutim, spominjao sam samo ono prvo, kao što sam poslije doznao od sama Lamberta. Uz to sam bio u nekom zanosu pa sam i Lamberta i Alfonsinu smatrao toga užasnog jutra kao nekakve svoje oslobodioce i spasioce. Kad sam poslije, prizdravljajući i ležeći još u postelji, nagađao što je Lambert mogao razbrati iz moga bulažnjenja i koliko sam se zapravo izbrbljao, nisam ni slutio da je tada već bio toliko saznao! Ma, naravno, sudeći po grižnji savjesti, i tada sam naslućivao da sam, vjerojatno, suviše brbljao, ali ponavljam da nikako nisam mogao ni pomisliti da sam toliko brbljao! Nadao sam se isto tako i računao da nisam tada kod njega bio kadar ni govoriti razgovijetno, kao što sam se dobro sjećao, a pokazalo se da sam ipak govorio kudikamo jasnije nego što sam mislio i nadao se. Ali je najgore to što je sve to tek poslije, nakon mnogo vremena, izbilo na vidjelo, u tome je i bila nevolja.

On je iz moga bunila, bulažnjenja, mucanja, zanosa i ostaloga saznao, prvo, gotovo sva imena, pa čak i neke adrese. Drugo, stvorio je sebi prilično točnu predodžbu o ulozi tih osoba (staroga kneza, nje, Bjoringa, Ane Andrejevne, čak i Versilova); treće, saznao je da sam povrijeđen i da prijetim da ću se osvetiti i, naposljetku, četvrto, najvažnije: saznao je da postoji nekakav spis, tajanstven i sakriven, neko pismo koje treba samo pokazati

suludom starom knezu pa da on, kad ga pročita i sazna da ga rođena kći smatra za luđaka i da se već »savjetovala s pravnicima« kako da ga strpaju u ludnicu – ili konačno pomjeri pameću, ili istjera nju iz kuće i razbaštini je, ili se oženi nekom *mademoiselle* Versilovom kojom se ionako želi oženiti, ali ga u tome sprečavaju. Ukratko, Lambert je štošta shvatio; nema sumnje da mu je vrlo mnogo ostalo nepoznato, ali je majstor u ucjenjivanju ipak naišao na pouzdan trag. Kad sam poslije utekao Alfonsini, odmah je potražio moju adresu (sasvim jednostavno: u prijavnom uredu); zatim je bez odlaganja prikupio potrebne podatke i doznao da sve one osobe o kojima sam bulaznio doista postoje. Tada je smjesta poduzeo prvi korak.

Najvažnije je bilo što postoji *spis*, i što je on u mojim rukama, i što taj spis ima veliku vrijednost: o tome Lambert nije sumnjao. Neću sad iznositi jednu okolnost o kojoj ću radije govoriti poslije i na pravom mjestu, ali ću reći samo to da je ta okolnost ponajviše učvrstila Lamberta u uvjerenju da spis doista postoji i, što je najvažnije, da je neobično vrijedan. (Unaprijed kažem da je to kobna okolnost koju nikako nisam mogao naslutiti, ne samo tada nego ni do sama kraja cijele zgode, kad se sve odjednom srušilo i razjasnilo samo od sebe.) Dakle, uvjeren u ono glavno, ponajprije se uputio k Ani Andrejevnoj.

Međutim, meni ni dan-danas nikako ne ide u glavu kako je mogao on, Lambert, doprijeti do takve nepristupačne i otmjene osobe kakva je Ana Andrejevna i slizati se s njom? Propitao se, doduše, o njoj, ali šta onda? Bio je, doduše, lijepo obučen, govorio je kao Parižanin i imao je francusko prezime, ali kako Ana Andrejevna nije odmah u njemu prozrela varalicu? Ili treba vjerovati da je njoj tada bio i potreban varalica? Zar je zbilja bilo tako?

Nikad nisam mogao saznati pojedinosti njihova prvog sastanka, ali sam poslije često predočavao sebi taj prizor. Najvjerojatnije je da je Lambert od prve riječi i kretnje izigravao pred njom mog prijatelja iz djetinjstva, koji strepi za svog dragog i voljenog prijatelja. Ali joj je, naravno, već na tom prvom sastanku umio vrlo jasno nagovijestiti da je »spis« kod mene, nagovijestiti da je to tajna, da jedino on, Lambert, zna za tu tajnu i da se ja spremam da se tim spisom osvetim generalici Ahmakovki, i tako dalje, i tako dalje. Što je najvažnije, mogao joj je razjasniti, što je moguće iscrpnije, značenje i vrijednost toga papira. Što se pak tiče Ane Andrejevne, ona je bila baš u takvu položaju da nije mogla da se ne uhvati za vijest o tako nečemu, nije mogla da je ne sasluša izvanredno pozorno i ... nije mogla da ne proguta udicu – »zbog

borbe za opstanak«. Baš su joj nekako u to vrijeme bili oduzeli njena zaručnika i stavili ga pod skrbništvo u Carsko Selo, pa čak su i nju stavili pod skrbništvo. I sad najednom takvo otkriće: tu više nema govora o ženskom šaputanju, ni o plačnim jadikovkama, ni o klevetama i ogovaranjima, nego je tu pismo, rukopis, to jest matematski pouzdan dokaz o podmukloj namjeri njegove kćeri i svih onih koji joj ga otimaju, pa se, prema tome, valja spasavati, makar i bijegom, uteći se opet njoj, opet onoj istoj Ani Andrejevnoj, i vjenčati se s njom najkasnije u roku od dvadeset i četiri sata; inače će ga u tren oka strpati u ludnicu.

Možda čak Lambert nije uopće okolišao pred tom gospođicom ni na trenutak, nego je od prve riječi grunuo »*Mademoiselle,* ili ćete ostati usidjelica, ili ćete postati kneginja i milijunašica: tu je spis, izmamit ću ga od onog mlaca i dati vam ga ... za mjenicu na trideset tisuća.« Čak mislim da je baš tako i bilo. Ali on je držao da su svi isto takve hulje kao i on; ponavljam, bio je pomalo prostodušna hulja, bezazlena hulja ... Bilo kako mu drago, posve je moguće da se ni Ana Andrejevna, čak ni pri takvom nastupu, nije ni na trenutak smela, nego da se znala izvrsno svladati i saslušati ucjenjivača koji je govorio u svom stilu, a sve to zahvaljujući »širokogrudnosti«. I dakako da je najprije malo pocrvenjela, ali se onda upela i sve saslušala. I kad zamislim tu nepristupačnu, uznositu, uistinu vrijednu djevojku, pa još onako pametnu, pečenu i kuhanu s Lambertom, onda ... ali to je baš ono što je pametna! Ruska pamet, kad je tako velika, voli biti širokogrudna; pa još ženska pamet i još u takvim okolnostima!

A sad da sažmemo: onoga dana i sata kad sam izišao nakon svoje bolesti, Lambert je imao na umu ove dvije kombinacije (to sad već pouzdano znam): prvo, da dobije za spis od Ane Andrejevne mjenicu na najmanje trideset tisuća pa da joj zatim pomogne da zaplaši kneza, da ga ugrabi i da se brže-bolje uda za njega – ukratko, tako nešto. Već su skovali i plan; čekali su samo da im ja pomognem, to jest da im dadem spis.

Druga zamisao: da iznevjeri Anu Andrejevnu, da je ostavi i proda papir generalici Ahmakovki, ako mu se to više isplati. Tu je računao i na Bjoringa. Ali se generalici Lambert još nije javljao, tek se propitivao za nju. I tu je čekao mene.

O, ja sam mu bio potreban, naime ne ja, nego spis! Što se tiče mene, skovao je također dva plana. Prvi se sastojao u tome da se, ako ne može drukčije, uortači sa mnom i obeća mi polovicu dobitka, pošto prethodno zagospodari mnome i duševno i tjelesno. Ali mu je drugi plan bio mnogo više po ćudi, a sastojao se u

tome da me izigra kao kakva derana i da mi izmami spis, ili da mi ga naprosto otme. Taj mu se plan sviđao i njime se zanosio u svojim snatrenjima. Ponavljam: bila je jedna okolnost zbog koje nije gotovo ni sumnjao u uspjeh ovoga drugog plana, ali ću to sve, kako sam već rekao, poslije razjasniti. Kako bilo da bilo, čekao me obuzet grozničavim nestrpljenjem: sve je zavisilo od mene, svi koraci i izbor plana.

I valja mu odati priznanje: suzdržao se do željenog trenutka, iako je bio nagao. Nije mi dolazio kući dok sam bio bolestan – došao je samo jedanput i razgovarao s Versilovom; nije me uznemiravao, nije me uplašio, držao se potpuno ravnodušno sve do onoga dana i sata kad sam izišao. Nije se morao bojati da ću spis predati, ili obznaniti, ili uništiti. Iz mojih je riječi mogao zaključiti kako ljubomorno čuvam tu tajnu i kako se bojim da ne bi tko saznao za spis. A da ću doći najprije do njega i nikoga drugog, čim budem ozdravio, ni o tome nije nimalo sumnjao. Darja Onisimovna došla je bila k meni donekle i na njegov nalog, i on je znao da je već u meni probudio radoznalost i strah te da neću odoljeti... Uz to je učinio sve što je bilo potrebno, mogao je čak znati koji ću dan izići iz kuće, tako da mu se nikako nisam mogao ukloniti, sve da sam i htio.

Ali, ako me je Lambert čekao, možda me još željnije čekala Ana Andrejevna. Da pravo kažem, Lambert je mogao imati donekle i pravo što se spremao da je iznevjeri, ona je bila sama tome kriva. Premda su se bili svakako sporazumjeli (ne znam kako, ali ne sumnjam da su se sporazumjeli), Ana Andrejevna nije sve do posljednjeg trenutka bila s njim potpuno otvorena. Nije mu se u svemu povjerila. Nagovijestila mu je da na sve pristaje i da sve obećava, ali je samo nagovijestila; saslušala je možda cijeli njegov plan do najmanjih pojedinosti, ali ga je odobrila samo šutnjom. Imam pouzdane podatke na temelju kojih to zaključujem, a razlog je svemu tome bio taj što je – *čekala mene*. Radije je imala posla sa mnom, nego s onim lupežom Lambertom – ne sumnjam u tu činjenicu! To shvaćam; ali je njena pogreška bila u tome što je to napokon shvatio i Lambert. A njemu ne bi nikako išlo u račun da ona, mimo njega, izmami od mene spis i da sa mnom sklopi sporazum. Osim toga je on u to vrijeme bio već uvjeren da je posrijedi pouzdan »posao«. Netko bi se drugi na njegovu mjestu pribojavao i sve bi još nešto sumnjao; ali je Lambert bio mlad, drzak, obuzet žarkom žudnjom za zaradom, slabo je poznavao ljude i uistinu držao da su svi hulje; takav čovjek nije mogao ni u

što posumnjati, pogotovo kad mu je već Ana Andrejevna potvrdila sve ono najvažnije.

Još nešto, neobično važno: je li Versilov dotle što znao i je li već tada sudjelovao u nekim, ma i dalekim Lambertovim planovima? Nije, nije, i sto puta nije, *tada* još nije, iako je možda već bila nabačena kobna misao... Ali dosta, suviše se zalijećem.

E, a što je bilo sa mnom? Jesam li ja što znao, i što sam znao, onoga dana kad sam izišao iz kuće? Na početku ovoga *entrefileta* ustvrdio sam da nisam ništa znao prije nego što sam izišao iz kuće, da sam sve saznao suviše kasno, štoviše, onda kad je već sve bilo gotovo. To je istina, ali je li baš tako? Ne, nije tako; već sam uistinu koješta znao, znao sam čak i previše, ali kako? Neka se čitalac sjeti moga *sna*! Kad sam već mogao imati takav san, kad mi se već mogao oteti iz srca i tako se uobličiti, onda znači da vrlo mnogo – nisam znao, nego *naslutio* od onoga što sam upravo izložio, a da sam odista saznao tek »kad je već sve bilo gotovo«. Znao nisam ništa, ali mi je srce lupalo od slutnji, a zlodusi su mi već bili zagospodarili snovima. I eto, tom sam čovjeku težio, premda sam dobro znao kakav je to čovjek i premda sam čak naslućivao pojedinosti! A zašto sam težio? Zamislite: sad, u ovom času dok ovo pišem, čini mi se da sam već tada znao do u tančine zašto težim njemu, pa ipak, tada još nisam ništa znao. Možda će to čitalac shvatiti. A sad – na posao, od činjenice do činjenice!

II

Počelo je tako što se još dva dana prije nego što sam izišao iz kuće Liza uvečer vratila kući sva usplahirena. Bila je strahovito uvrijeđena; i doista ju je snašlo nešto užasno.

Već sam spomenuo njene odnose s Vasinom. Nije otišla k njemu samo zato da nam pokaže da joj mi nismo potrebni, nego i zato što je uistinu cijenila Vasina. Oni su se bili upoznali još u Lugi, i uvijek mi se činilo da Vasin nije ravnodušan prema njoj. U nesreći koja ju je zadesila, prirodno je što se sjetila da se obrati za savjet čovjeku pouzdana, staložena i uvijek uzvišena duha kakvim je zamišljala Vasina. Osim toga, žene ne znaju baš procijeniti muški um ako im se čovjek sviđa, pa vrlo rado smatraju paradokse za pravilne zaključke, ako se slažu s njihovim vlastitim željama. Lizi je bilo drago što Vasin suosjeća s njom u njenu položaju i, kako joj se činilo u početku, što osjeća simpatiju i

prema knezu. Kako je uz to naslućivala kakvi su njegovi osjećaji prema njoj, morala je cijeniti tu njegovu simpatiju prema svom suparniku. Kneza je, pak, kome je ona sama rekla da odlazi k Vasinu da se posavjetuje s njim, ta vijest odmah neobično uznemirila; postao je ljubomoran. Lizu je to uvrijedilo pa je namjerno i dalje odlazila k Vasinu. Knez je tada ušutio, ali je bio mrk. Liza mi je sama poslije priznala (mnogo kasnije) da joj se Vasin ubrzo prestao sviđati; bio je miran, ali joj je baš ta njegova vječita uravnotežena mirnoća, koja joj se isprva toliko svidjela, poslije prilično omrznula. Reklo bi se da je on bio sposoban, i doista joj je dao nekoliko naoko dobrih savjeta, ali se pokazalo, kao za pakost, da su ti savjeti neprovedivi. Katkad je izricao sudove pomalo s visoka a da se nije nimalo ustručavao pred njom; što dalje, to se manje ustručavao, što je ona pripisivala njegovu sve većem i nehotičnom nehaju za njen položaj. Jedanput mu se bila zahvalila što je uvijek dobrohotan prema meni i što razgovara sa mnom kao sa sebi ravnim, premda me mnogo nadmašuje pameću (to jest prenijela mu je moje vlastite riječi). On joj je odgovorio:

– Nije to tako, i nije to zbog toga. To je zato što ne vidim nikakve razlike između njega i drugih. Ne mislim ni da je on gluplji od pametnih ljudi, ni gori od dobrih. Prema svima sam jednak jer su svi ljudi u mojim očima jednaki.

– Pa kako, zar zbilja ne vidite razlike?

– Ma naravno, svi se ljudi razlikuju bilo po čemu jedan od drugoga, ali u mojim očima nema razlike zato što se mene ne tiču razlike među ljudima; meni su svi jednaki i sve mi je jednako, pa sam prema svima podjednako dobar.

– I nije vam dosadno tako?

– Nije; uvijek sam zadovoljan sam sobom.

– I ništa ne želite?

– Kako ne bih želio? Ali ne želim mnogo. Gotovo mi ništa ne treba, ni jedan rubalj više nego što imam. Bio ja sav u zlatu ili onakav kakav jesam – to je svejedno; zlato ne bi nimalo uzdiglo Vasina. Ne primamljuju me masni zalogaji: ima li položaja ili počasti koji vrijede koliko položaj koji zavređujem?

Liza mi se zaklinjala da je jednom baš tako rekao, od riječi do riječi. Uostalom, o tome se ne može tako suditi, treba znati u kakvim je prilikama to rečeno.

Malo-pomalo Liza je zaključila da je on i prema knezu dobrohotan možda samo zato što su mu svi ljudi jednaki i što među njima »nema razlike«, a nipošto iz simpatije prema njoj; ali je pod kraj očito bivao sve manje ravnodušan, i ne samo što je osuđivao

kneza nego mu se i prezirno podrugivao. To je razljutilo Lizu, ali Vasin nije ustuknuo. Što je najvažnije, uvjek je govorio vrlo blago, čak se nije ni srdio dok ga je osuđivao, naprosto je izvodio logične zaključke o svoj ništavosti njena junaka; ali se baš u toj logičnosti i krila podrugljivost. Napokon je gotovo otvoreno izložio pred njom svu »nerazboritost« njene ljubavi, svu tvrdoglavu neprirodnost te ljubavi. »Prevarili ste se u svojim osjećajima, a greške, kad se jednom spoznaju, treba bezuvjetno ispraviti.«

Bilo je to baš toga dana; Liza je, sva ogorčena, ustala sa stolca da pođe, i što je tada uradio i kako se najposlije ponio taj razboriti čovjek: s najplemenitijim izrazom na licu i, štoviše, osjećajno – zaprosio je. Liza mu je odmah u brk rekla da je budala, pa je otišla.

Predložiti joj da se iznevjeri nesretniku zato što taj nesretnik »nije vrijedan« nje i, što je najvažnije, predložiti to ženi koja nosi pod srcem dijete toga nesretnika – eto kakva je pamet u tih ljudi! To je za mene puko teoretiziranje i potpuno nepoznavanje života koje potječe iz neizmjerne taštine. Uz to je još Liza posve jasno razabrala da se on čak i diči svojim postupkom, makar i zato, na primjer, što je već znao da je trudna. Sa suzama od ogorčenja u očima, pohitala je knezu, a knez – knez je čak nadmašio Vasina: čovjek bi rekao da se on mogao na temelju njezina pripovijedanja uvjeriti da nema više zašto biti ljubomoran; ali je baš tada pomahnitao. Uostalom, svi su ljubomorni ljudi takvi! Priredio joj je strašnu scenu i tako je uvrijedio da je nakanila da odmah potpuno raskine s njim.

Ipak, kad je došla kući, još se svladavala, ali nije mogla da ne prizna sve mami. Te su večeri opet bile prisne kao nekad: led je bio probijen; obadvije su se, dakako po svom običaju, zagrljene, dosita naplakale, i Liza se naoko smirila, iako je ostala natmurena. Cijelu je večer prosjedila kod Makara Ivanoviča a da nije ni riječi izustila, ali nije ni iz sobe izlazila. Pozorno je slušala što on govori. Otkako se zbilo ono s klupicom, postala je neobično i nekako bojažljivo smjerna prema njemu, iako nije nikad mnogo govorila.

Ali je taj put Makar Ivanovič, začudo, nekako neočekivano okrenuo razgovor; napominjem da su Versilov i liječnik toga jutra vrlo zabrinuto govorili o njegovu zdravlju. Napominjem također da su se kod nas već nekoliko dana spremali za proslavu mamina rođendana, koji je bio točno za pet dana, i da su često o tome razgovarali. Makar Ivanovič je u povodu toga najednom odnekud udario u uspomene i sjetio se mamina djetinjstva i vremena kad

nije još mogla »ni na nožicama stajati«. »Nije mi s ruku silazila« – prisjećao se starac – »učim je, biva, hodati, metnem je u kut na tri koraka od sebe pa je zovnem, a ona se gega preko sobe spram mene, i ne boji se neg se smije, pa kad dotrči do mene, poleti mi u naručaj. Poslije sam ti pričo priče, Sofjo Andrejevna; duša ti je bila slušati priče; po dva sata sjedi mi na koljenima i sluša. U kući se svi čudom čudili: ‚Gle kako je Makara zamilovala'. Pa te onda odnesem u šumu, nađem kakav malinov grm, metnem te do malina, a ja ti dotle pravim svirale od drveta. Nahodamo se pa te nosim natrag kući na rukama – a dijete spava. A jedanput se vuka uplašila, doletjela do mene i sva strepi, a vuku ni traga.«

– Toga se sjećam – reče mama.

– Zar se zbilja sjećaš?

– Mnogo se čega sjećam. Otkako znam za sebe, uvijek me pratila vaša ljubav i milošta – reče ona ganutim glasom i sva se odjednom zažari.

Makar Ivanovič zašutje načas.

– Zbogom, djeco, ja odlazim. Dani su mi odbrojani. U starosti sam našao utjehu za sve svoje jade; hvala vam, dragi moji!

– Manite se, dušo, Makare Ivanoviču – uskliknu Versilov ponešto uznemiren. – Maloprije mi je doktor rekao da vam je mnogo bolje...

Mama je uplašeno slušala.

– Ma šta on zna, taj tvoj Aleksandar Semjonič – osmjehnu se Makar Ivanovič. – On je drag čovjek, i to je sve. Manite se, prijatelji moji, il da ne mislite možda da se bojim umrijeti? Jutros poslije molitve osjetio sam u srcu da više neću odavde živ izaći; tako mi je rečeno. E pa, šta, blagoslovljeno bilo ime Gospodinovo; samo da mi se još svih vas nagledati. I veliki patnik Job radovao se gledajući svoju novu dječicu, a je l zaboravio svoju prijašnju djecu i je l ih mogo zaboravit – to ne bi bilo moguće! Samo se s godinama žalost nekako izmiješa s radošću, pretvori se u sretan uzdah. Tako je to na svijetu: svaka se duša i iskuša i utješi. Naumio sam, djeco, da vam još nešto kažem, u dvije-tri riječi – proslijedi smiješeći se blagim, divnim smiješkom koji neću nikad zaboraviti, pa se iznenada obrati meni: – Ti se, dragoviću, trudi za svetu crkvu, a ako dođe vrijeme, i umri za nju; ama, čekaj, ne boj se, ne mislim sad odmah – osmjehnu se. – Sad možda i ne misliš na to, a poslije ćeš možda pomislit. Samo još nešto: koje god dobro nakaniš učiniti, čini to radi Boga, a ne iz zavisti. Drži se čvrsto onoga što nakaniš i nemoj klonut iz bilo kakve malodušnosti; a radi malo-pomalo, ne srljaj i ne trgaj se; e pa, to je sve što ti treba.

Možda još samo da se navikavaš da se moliš svaki dan bez izuzetka. To ti govorim samo onako, možda ćeš se kadgod sjetiti. Htio sam i vama, Andreju Petroviču, milostivi gospodaru, koješta da kažem, ali će Bog i bez mene naći put do vašeg srca. A i odavno smo već o tome prestali govoriti, odonda kad se ona strijela zarila u moje srce. A danas vas, kad odlazim, samo vas podsjećam ... na ono što ste onda obećali ...

Ove je posljednje riječi gotovo prošaputao, oborena pogleda.

– Makare Ivanoviču! – reče Versilov smeten i ustade sa stolca.

– De, de, budite bez brige, milostivi gospodaru, htio sam vas samo podsjetit ... A najviše sam u svemu tomu skrivio Bogu ja; jer akoprem ste mi bili gospodar, ipak nisam smio podleć toj slabosti. Stoga nemoj ni ti, Sofjo, previše mučit sebi dušu, jer je sav tvoj grijeh – moj, a sve mislim, teško da je u tebe tada bilo razuma, a možda ni u vas, milostivi gospodaru, skupa s njom – osmjehnu se, a usne mu zadrhtaše od nekakva bola. – I prem sam te tada, ženo moja, mogo poučit čak i batinom, ko što je i trebalo da učinim, smilila si mi se kad si pala preda mnom sva uplakana i ništa mi nisi zatajila ... noge si mi ljubila. Ne kažem ti to zato, milena, da te prekorim, nego samo da podsjetim Andreja Petroviča ... ta, sjećate se valjda i sami, milostivi gospodaru, svoga plemićkog obećanja, a bračni vijenac sve pokriva ... Pred djecom vam govorim, dragi moj gospodaru ...

Bio je neobično uzbuđen i gledao je Versilova kao da očekuje od njega potvrdu svojih riječi. Ponavljam, sve je to bilo toliko neočekivano da sam sjedio nepomično. Versilov nije bio ništa manje uzbuđen od njega: bez riječi je pristupio mami i čvrsto je zagrlio; zatim je mama pristupila, isto tako bez riječi, Makaru Ivanoviču i duboko mu se poklonila.

Jednom riječju, prizor je bio potresan; u sobi smo tada bili samo domaći, nije bilo čak ni Tatjane Pavlovne. Liza se nekako sva istegla na stolici i šutke slušala; najednom je ustala i odlučno rekla Makaru Ivanoviču:

– Blagoslovite i mene, Makare Ivanoviču, prije moje velike muke. Sutra će pasti odluka o mojoj sudbini ... a danas se pomolite za mene.

I tada je izišla iz sobe. Znam da je Makar Ivanovič bio već saznao sve o njoj od mame. Ali sam te večeri prvi put vidio Versilova i mamu zajedno; do tada sam uz njega vidio samo njegovu robinju. Gotovo ništa još nisam znao ni uočio o tom čovjeku koga sam već bio osudio, pa sam se zbunjen vratio u svoju sobu. A valja reći da su se baš u to vrijeme bile nagomilale u meni

sve nedoumice o njemu; nikad mi se još nije činio toliko tajanstven i nedokučiv koliko baš u to doba; ali je baš to tema cijele ove pripovijesti koju pišem; sve u svoje vrijeme.

»Pa ipak« – pomislio sam kad sam već lijegao na počinak – »iz svega toga proizlazi da je on dao Makaru Ivanoviču svoju ‚plemićku riječ' da će se vjenčati s mamom ako ona ostane udovica. To mi je prešutio kad mi je pripovijedao o Makaru Ivanoviču.«

Sutradan Lize nije bilo cijeli dan kod kuće, a kad se već prilično kasno vratila, otišla je pravo k Makaru Ivanoviču. Nisam htio ulaziti da im ne smetam, ali kad sam uskoro opazio da su u sobi već i mama i Versilov, ušao sam. Liza je sjedila do starca i plakala mu na ramenu, a on ju je, žalosna lica, šutke gladio po glavi.

Versilov mi je razjasnio (poslije već u mojoj sobi) da je knez ostao pri svome i da je naumio da se vjenča s Lizom čim uzmogne, još prije nego što bude osuđen. Lizi je bilo teško da se odluči, iako gotovo nije više imala ni prava da se ne odluči. A i Makar Ivanovič joj je »zapovjedio« da se vjenča. Dakako da bi se sve to poslije obavilo samo od sebe i da bi se ona svakako i sama vjenčala bez zapovijedi i kolebanja, ali ju je trenutno toliko boljela uvreda koju joj je nanio čovjek kojeg je voljela, i toliko je bila ponižena tom ljubavlju čak i u svojim očima, da joj je bilo teško odlučiti se. Ali se uz uvredu umiješala još jedna okolnost o kojoj nisam mogao ni sanjati.

– Jesi li čuo da je sva ona mladež na Petrogradskoj strani jučer pohapšena? – doda najednom Versilov.

– Šta? Dergačev? – viknuh.

– Jest; i Vasin.

Bio sam preneražen, osobito kad sam čuo za Vasina.

– Pa zar je on u šta upleten? Zaboga, što će sad biti s njim? I to baš kad je Liza onako okrivila Vasina!... Šta vi mislite što mu se može dogoditi? To je Stebeljkovljevo maslo! Kunem vam se da je to Stebeljkovljevo maslo.

– Ostavimo sad to – reče Versilov, pošto me čudno pogledao (baš onako kako gledaju čovjeka koji ne razumije i ne dosjeća se). – Tko zna što je tu posrijedi, i tko bi znao šta ih čeka? Nisam mislio o tome govoriti: čuo sam da bi ti sutra htio izići. Nećeš li svratiti do kneza Sergeja Petroviča?

– To će mi biti prvo; iako moram priznati da mi je to vrlo teško. A što, biste li mu htjeli nešto poručiti?

– Ne, ništa. I ja ću se vidjeti s njim. Žao mi je Lize. I što njoj može posavjetovati Makar Ivanovič? On sam nema pojma ni o ljudima ni o životu. I znaš šta još, dragoviću moj (odavno me već

nije zvao »dragoviću moj«), ima tu i... nekih mladih ljudi... od kojih je jedan tvoj bivši drug Lambert... Meni se čini da su sve to velike hulje... Samo bih te htio unaprijed upozoriti... uostalom, naravno, sve je to samo tvoja briga, i znam da nemam prava...

– Andreju Petroviču – uhvatih ga za ruku bez razmišljanja, gotovo u zanosu, kao što često činim (bili smo tako reći u mraku) – Andreju Petroviču, ja sam šutio, pa vidjeli ste i sami, šutio sam sve do sada, a znate zašto? Zato da pobjegnem od vaših tajna. Zaista sam odlučio da ih nikad ne saznam. Ja sam kukavica, bojim se da vas vaše tajne posve ne iščupaju iz mog srca, a to ne želim. A ako je tako, zašto da vi znate moje tajne? Neka i vama bude svejedno kamo god ja pošao! Nije li tako?

– Imaš pravo, ali ni riječi više, molim te! – reče on i izide iz sobe. Tako smo slučajno nešto malo izveli načistac. Ali je on samo povećao moje uzbuđenje pred sutrašnji novi korak u životu, tako da sam se svu noć neprestance budio; ali mi je bilo lijepo.

III

Premda je sutradan, kad sam pošao od kuće, bilo već deset sati, nastojao sam pošto-poto izići krišom, bez pozdrava i bez ijedne riječi; šmugnuo sam, tako reći. Zašto sam tako učinio – ne znam, ali čak da je i mama opazila da izlazim i da je progovorila koju riječ, bio bih joj dobacio kakvu pakosnu napomenu. Kad sam se našao na ulici i udahnuo hladan ulični zrak, upravo sam se stresao od neobično snažnog osjećanja, gotovo životinjskog, koji bih nazvao *putenim*. Zašto sam išao, i kamo sam išao? To je bilo potpuno neizvjesno i u isti mah *puteno*. I strašno mi je bilo, i lijepo, u isto vrijeme.

»A hoću li se danas ukaljati ili neću?« – pomislih hrabro, iako sam i te kako dobro znao da će ono što budem toga dana uradio biti presudno i nepopravljivo do kraja života. Ali čemu da govorim u zagonetkama!

Otišao sam ravno u zatvor knezu. Već sam prije tri dana bio dobio od Tatjane Pavlovne pisamce za upravitelja, pa me on lijepo primio. Ne znam je li dobar čovjek, i mislim da to nije ni važno, ali je dopustio da vidim kneza i čak je bio toliko ljubezan da nam je prepustio svoju sobu. Soba je bila kao i svaka druga – obična soba u državnom stanu činovnika određenog razreda – mislim da je i to suvišno opisivati. Tako sam ostao nasamu s knezom.

Došao je u nekom poluvojničkom kućnom odijelu, ali u posve čistom rublju, s kicoškim rupcem oko vrata, umiven i počešljan; bio je strašno omršavio i požutio. To sam mu žutilo zapazio i u očima. Jednom riječju, toliko se bio promijenio da sam čak zastao u nedoumici.

– Kako ste se promijenili! – uzviknuh.

– Nije to ništa! Sjedite, dušo – pokaza mi pomalo razmetljivo na naslonjač i sjede sučelice meni. – Da prijeđemo na ono najvažnije; vidite, dragi moj Alekseje Makaroviču...

– Arkadije – ispravih ga.

– Šta? Ah, da; pa dobro, svejedno. Ah, da! – dosjeti se odjednom. – Oprostite, dušo, pa da prijeđemo na ono najvažnije...

Jednom riječju, strašno se žurio da prijeđe na nešto. Bio je sav prožet nečim, od glave do pete, nekakvom velevažnom idejom koju je htio formulirati i izložiti je. Govorio je neobično mnogo i brzo, razjašnjavajući i gestikulirajući s naporom i mukom, ali u prvi mah nisam ama baš ništa razumio.

– Ukratko (već je deset puta prije toga upotrijebio riječ »ukratko«), ukratko – završi – kad sam vas, Arkadije Makaroviču, uznemirio i onako hitno pozvao jučer po Lizi, znači da nama, doduše, gori pod nogama, ali, s obzirom da će ta odluka biti izvanredno važna i konačna, mi...

– Oprostite, kneže – upadoh mu u riječ – jeste li me jučer zvali? Liza mi nije baš ništa rekla.

– Kako? – viknu on i naglo ušutje u velikoj nedoumici, gotovo i u strahu.

– Nije mi baš ništa rekla. Sinoć je došla kući tako utučena da nije mogla ni riječi progovoriti sa mnom.

Knez skoči sa stolca.

– Ma što ne kažete, Arkadije Makaroviču? Ako je tako, onda... onda...

– Pa što je tu tako strašno? Što se toliko uznemirujete? Naprosto je zaboravila ili tako nešto...

Sjeo je, ali kao da se sav ukočio. Činilo se da ga je vijest da mi Liza nije ništa rekla jednostavno utukla. Najednom je progovorio brzo i stao mahati rukama, ali ga je i opet bilo vrlo teško razumjeti.

– Čekajte malo! – reče iznenada pa ušutje i dignu prst uvis. – Čekajte malo: to su... to su... samo ako se ne varam... to su neke smicalice, molit ću lijepo! – promrmlja smješkajući se suludo. – I znači da...

– To ne znači ama baš ništa! – presjekoh ga u riječi. – Samo ne

razumijem zašto vas takva beznačajna okolnost toliko muči... Ah, kneže, odonda, od one noći – sjećate se...

– Od koje noći, i čega? – viknu mušičavo, očito srdit što sam ga presjekao u riječi.

– Kod Zerščikova, gdje smo se vidjeli posljednji put, ama, znate, prije nego što ste mi pisali? I tada ste bili strašno uzrujani, ali je između tada i sada takva razlika da mi je čak grozno da vas gledam... Ili se možda ne sjećate?

– Ah, da – izusti kao uglađen čovjek i kao da se najednom sjetio. – Ah, da! One večeri... Čuo sam... Pa kako ste sad sa zdravljem, i kako se osjećate nakon svega toga, Arkadije Makaroviču?... Ali da ipak prijeđemo na ono najvažnije. Vidite, pred sobom imam tri cilja; tri su zadatka preda mnom, i ja...

Opet je počeo govoriti brzo o onom »najvažnijem«. Shvatio sam napokon da je preda mnom čovjek kome bi odmah trebalo staviti na čelo bar oblog nakvašen octom, ako ne i pustiti krv. Cijeli se njegov nesuvisli govor vrtio, dakako, oko suđenja, oko toga kako bi se ono moglo svršiti; i još oko toga kako ga je posjetio sam komandant puka i kako ga je dugo od nečega odvraćao, ali ga on nije poslušao; oko izvještaja koji je bio netom nekamo podnio; oko javnog tužioca; oko toga kako će ga, pošto mu oduzmu građanska prava, po svoj prilici prognati nekamo u sjevernu Rusiju; o mogućnosti da se naseli u Taškentu i ponovo stekne prava; o tome kako će naučiti svoga sina (budućeg, od Lize) to i to, namrijeti mu to i to »u zabiti, u Arhangelsku, u Holmogorama«. – Htio sam čuti vaše mišljenje, Arkadije Makaroviču, vjerujte mi, zato što mnogo držim do osjećaja... Kad biste samo znali, kad biste samo znali, Arkadije Makaroviču, dragi moj, brate moj, što meni znači Liza, što mi je značila ovdje, sada, sve ovo vrijeme – viknu iznenada hvatajući se objema rukama za glavu.

– Sergeju Petroviču! – ote mi se iznenada uzvik. Iznenada mi je jasno i kanda prvi put puklo pred očima da je Lizi suđeno da živi s tim mahnicem do kraja života. On me pogledao, ponovo ustao, zakoračio, okrenuo se i opet sjeo, držeći se neprekidno rukama za glavu.

– Neprestano sanjam pauke! – reče najednom.

– Strašno ste uzrujani, savjetovao bih vam, kneže, da legnete i da odmah pozovete liječnika.

– Neću, oprostite, poslije ćemo o tome. Najviše sam vas pozvao zato da vam kažem sve što treba o vjenčanju. Vjenčanje će se,

znate, obaviti ovdje u crkvi, već sam govorio o tome. Oni su na sve to pristali i čak me nagovaraju... A što se tiče Lize, to...

– Kneže dragi, smilujte se Lizi – uzviknuh – nemojte je bar sad mučiti, nemojte biti toliko ljubomorni!

– Kako? – viknu on gledajući me netremice gotovo iskolačenim očima, a lice mu se razvuklo u nekakav dug, tup i upitan smiješak. Vidjelo se da ga je riječ »ljubomorni«, tko zna zašto, upravo prenerazila.

– Oprostite, kneže, nisam htio. O, kneže, nedavno sam upoznao jednoga starca, svog oca po imenu... Ama, kad biste ga vidjeli, mirnije biste... I Liza ga neobično cijeni.

– Ah, da, Liza... ah, da, to je vaš otac? Ili... *pardon, mon cher,* tako nešto... Sjećam se... pričala mi je... starac... Vjerujem, vjerujem. I ja sam poznavao jednog starca... *Mais passons*[1], što je najvažnije, da bi se razjasnila bit ovoga trenutka, treba...

Ustadoh da pođem. Bilo mi je teško da ga gledam.

– Ne razumijem! – reče ozbiljno i dostojanstveno kad je vidio kako ustajem da pođem.

– Teško mi vas je gledati – rekoh.

– Arkadije Makaroviču, još nešto, još samo nešto! – uhvati me iznenada za ramena, s posve drukčijim izrazom i kretnjama, i posjede me u naslonjač. – Jeste li čuli za one, znate koje? – nagnu se nad mene.

– Ah, da, za Dergačeva. To je sigurno Stebeljkovljevo maslo! – ne odoljeh da ne uzviknem.

– Jest, Stebeljkovljevo i... zar ne znate?

Zape i opet se zagleda u mene onim svojim iskolačenim očima, smješkajući se onim istim dugim, grčevitim, tupim i upitnim smiješkom koji se sve više i više širio. Lice mu je malo-pomalo blijedjelo. Kao da me odjednom nešto streslo: sjetio sam se Versilovljeva jučerašnjeg pogleda kad mi je rekao da je Vasin uhapšen.

– Ma nije moguće? – viknuh uplašeno.

– Vidite, Arkadije Makaroviču, zato sam vas i pozvao da vam razjasnim... htio sam... – uze brzo šaputati.

– To ste vi prijavili Vasina! – viknuh.

– Nisam, vidite, bio je tu rukopis. Vasin ga je baš pretposljednji dan dao Lizi... na čuvanje. A ona mi ga je ostavila ovdje da ga pregledam, a onda su se oni, sutradan, posvađali...

– I vi ste taj rukopis predali vlastima!

[1] Ali ostavimo to.

– Arkadije Makaroviču, Arkadije Makaroviču!

– I tako ste vi – viknuh skačući na noge i izgovarajući razgovijetno riječi – vi, bez ikakve druge pobude, bez ikakva drugog cilja, jedino zato što je nesretni Vasin – *vaš suparnik,* jedino iz ljubomore, predali *rukopis koji je bio povjeren Lizi*... kome ste ga predali? Kome? Javnom tužiocu?

Ali nije mi ni dospio odgovoriti, a teško da bi mi što i odgovorio, jer je stajao preda mnom kao kip smješkajući se neprestano onako bolesno i gledajući me netremice; iznenada su se otvorila vrata i ušla Liza. Malne se onesvijestila kad nas je ugledala zajedno.

– Ti si tu! Ti si, dakle, tu? – viknu hvatajući me za ruku, a lice joj se najednom iznakazi. – Onda već... *znaš?*

Ali mi je već na licu pročitala da »znam«. Naglo sam je i nezadrživo zagrlio, čvrsto, čvrsto! I tek sam u taj čas prvi put dokraja pojmio kakva se bezizlazna, beskrajna nevolja bez tračka nade oborila na život te... dobrovoljne mučenice!

– Ama, zar se može sad govoriti s njim! – istrgnu mi se ona najednom. – Zar se može biti s njim? Zašto si ti tu? Pogledaj ga, pogledaj! I zar mu se može, zar mu se može suditi?

Beskrajna patnja i samilost ogledahu joj se na licu dok je tako uzvikivala i pokazivala u onog nesretnika. On je sjedio u naslonjaču i pokrio lice rukama. I imala je pravo: to je bio čovjek u deliriju koji ne može za sebe odgovarati; možda već prije tri dana nije mogao za sebe odgovarati. Istoga su ga prijepodneva odveli u bolnicu, a navečer je već dobio upalu mozga.

IV

Od kneza, koga sam tada ostavio s Lizom, otišao sam oko jedan sat u svoj prijašnji stan. Zaboravio sam reći da je vrijeme bilo vlažno i tmurno, da je počela jugovina i puhao topao vjetar koji bi čak i slonu uzdrmao živce. Gazda me dočekao radosno, užurbao se i uzvrtio, što nikako ne trpim upravo u takvim prilikama. Držao sam se hladno i odmah otišao u svoju sobu, ali je on došao za mnom i, premda se nije usuđivao da me ispituje, radoznalost mu je upravo virila iz očiju, a uz to se držao kao da već ima i neko pravo da bude radoznao. Morao sam biti uljudan s njim radi svog vlastitog dobra; ali, premda mi je bilo i te kako potrebno da

koješta saznam (i znao sam da ću saznati), bilo mi je ipak mrsko da ga zapitkujem. Zapitao sam ga za zdravlje njegove žene, pa smo otišli k njoj. Ona me dočekala doduše ljubezno, ali neobično službeno i šutljivo; to me donekle umirilo. Ukratko, tada sam doznao koješta vrlo čudno.

Da, dakako, Lambert je bio tu, a poslije je dolazio još dva puta i »pregledao« sve sobe i rekao da će ih možda unajmiti. Dolazila je nekoliko puta i Darja Onisimovna, bog bi je znao zašto . . » i ona je bila vrlo znatiželjna« – dodao je gazda; ali mu nisam htio ugađati, nisam ga pitao zašto je bila znatiželjna. Uopće, nisam ništa pitao, samo je on govorio, a ja sam tobože tražio nešto u svom kovčegu (u kojem nije gotovo ništa ni ostalo). Ali je najgore bilo što je i njemu palo na pamet da izigrava tajanstvenost i, kad je opazio da se suzdržavam da ne zapitkujem, smatrao je da je i on dužan da manje govori, da bude gotovo zagonetan.

– I gospodična je dolazila – doda gledajući me čudno.

– Kakva gospodična?

– Ana Andrejevna; dvaput je dolazila; upoznala se s mojom ženom. Jako draga dama, jako simpatična. Takvo poznanstvo valja i te kako cijeniti, Arkadije Makaroviču ... – I, rekavši to, čak zakorači prema meni: bilo mu je mnogo stalo da nešto shvatim.

– Zar zbilja dvaput? – začudih se.

– Drugi put je došla s bracom.

»S Lambertom« – pomislih i nehotice.

– Nije, molit ću lijepo, nije s gospodinom Lambertom – pogodio je odmah, baš kao da mi vidi u dušu – nego s njihovijem bracom, onim pravim, mladim gospodinom Versilovom. Pa on je kamerjunker, čini mi se?

Bio sam neobično zbunjen; gledao me smješkajući se vrlo prijazno.

– Eh, znate tko je još bio, tražio vas – ona mamzel, Francuskinja, mamzel *Alphonsine de Verdin.* Ah, kako lijepo pjeva i kako divno recitira pjesme! Onda je baš potajno išla knezu Nikolaju Ivanoviču u Carsko Selo da mu, veli, proda psetance nekakvo neobično, crno, nije veće od šake...

Zamolih ga da me ostavi nasamu, izgovorivši se da me boli glava. Odmah me je poslušao, nije čak dovršio ni rečenicu koju je počeo, i ne samo da nije bio ni najmanje uvrijeđen nego mu je gotovo bilo drago, tajanstveno mi je mahnuo rukom i baš kao da je rekao: »Razumijem, razumijem, molit ću lijepo«, nije to doduše izgovorio, ali je zato izišao iz sobe na prstima, priuštio je sebi to zadovoljstvo. Ima na svijetu vrlo napasnih ljudi.

Sjedio sam sam razmišljajući oko sat i pol; nisam, uostalom razmišljao, samo sam se zanio u misli. Bio sam doduše zbunjen, ali nisam bio nimalo začuđen. Čak sam očekivao nešto više, još veće čudo. »Možda su ih dosad već i počinili« – pomislih. Bio sam odavno čvrsto uvjeren, još dok sam bio kod kuće, da je njihov stroj navijen i da je u punom pogonu. »Samo im ja nedostajem, eto šta je« – pomislih opet osjećajući nekakvo razdražljivo i ugodno zadovoljstvo samim sobom. Da me željno čekaju i da snuju kako će nešto izvesti u mom stanu – bilo je jasno kao sunce. »Da ne misle oženiti staroga kneza? Za njim se digla cijela hajka. Samo, hoću li ja to dopustiti, gospodo, to je pitanje, molit ću lijepo?« – završih opet uznosito i zadovoljno.

»Počnem li jednom, opet ću upasti u vrtlog kao trijeska. Jesam li sad, ovaj čas, slobodan ili nisam više slobodan? Hoću li još moći, kad se večeras vratim k mami, reći sam sebi, kao što sam govorio sve ove dane: »Ja sam svoj čovjek?«

To je bit mojih pitanja ili, bolje reći, otkucaja moga srca za onaj sat i pol koliko sam sjedio tada u kutu na postelji, nalaktivši se na koljena i poduprvši glavu rukama. Ali sam dobro znao, već sam tada znao da su sva ta pitanja puka besmislica, a da me privlači *samo ona* – ona i samo ona! Napokon sam to otvoreno izrekao i ispisao perom na papiru, jer čak ni sad, dok ovo pišem, nakon godinu dana, još ne znam kako da nazovem svoje tadašnje osjećanje.

Ah, bilo mi je žao Lize, i srce mi je bilo puno najiskrenijeg bola! Već sam taj bol mogao je, čini mi se, smiriti ili suzbiti u meni, bar na neko vrijeme, *putenost* (opet upotrebljavam tu riječ). Ali me vukla neizmjerna radoznalost i nekakav strah i još nekakvo osjećanje – ne znam koje, ali znam i znao sam već tada da nije dobro. Možda sam čeznuo da padnem pred *njezine* noge, a možda sam je htio staviti na muke i »što prije, što prije« dokazati joj nešto. Nisu me više mogli zadržati nikakav bol i nikakvo sažaljenje prema Lizi. Pa jesam li onda mogao ustati i otići kući... k Makaru Ivanoviču?

»A zar ne bih mogao sam otići k njima, saznati sve od njih i naglo ih zauvijek ostaviti, te tako proći živ i zdrav pokraj čudesa i čudovišta?«

U tri sata sam se prenuo i opazio da sam gotovo zakasnio, pa sam brže izišao, našao fijaker i odjurio k Ani Andrejevnoj.

PETO POGLAVLJE

I

Čim su me najavili, Ana Andrejevna je ostavila vezivo i žurno mi izišla u susret, u prednju sobu, što nije nikad prije činila. Pružila mi je obje ruke i naglo porumenjela. Bez riječi me odvela u svoju sobu, opet sjela za ručni rad i ponudila mi da sjednem do nje, ali se više nije prihvaćala veziva nego me i dalje s jednako živim suosjećanjem promatrala bez riječi.

– Slali ste Darju Onisimovnu k meni – počeh otvoreno, pomalo u neprilici zbog takva odviše jasno izražena suosjećanja, iako mi je ono godilo.

Ona naglo progovori ne obazirući se na moje pitanje.

– Sve sam čula, sve znam. Ona užasna noć... O. koliko ste morali prepatiti! Je li istina, je li zbilja istina da su vas našli već onesviještena na studeni?

– To vam je... Lambert... – promrmljah crveneći.

– Već sam tada sve doznala od njega, ali sam čekala vas. O, kako je došao prestrašen k meni! U vašem stanu... gdje ste ležali bolesni, nisu ga htjeli pustiti k vama... i čudno su ga dočekali... Zbilja ne znam kako se to dogodilo, ali mi je on ispričao sve o toj noći; rekao je da ste mi, čim ste se osvijestili, spominjali mene i... kako ste mi privrženi. Bila sam ganuta do suza, Arkadije Makaroviču, čak ne znam čime sam zaslužila to vaše tako živo suosjećanje, pogotovo s obzirom na stanje u kojem ste bili! Recite mi, je li gospodin Lambert vaš drug iz djetinjstva?

– Jest, ali u toj prilici... moram priznati da sam bio neoprezan i da sam mu tada možda suviše toga napričao.

– Ma bila bih ja i bez njega saznala za tu mračnu, užasnu spletku! Uvijek, uvijek sam slutila da će vas oni na to natjerati. Recite mi je li istina da se Bjoring usudio dići ruku na vas?

Govorila je tako kao da su samo Bjoring i *ona* krivi što sam se našao podno zida. Pa ima i pravo, pomislih, ali planuh:

– Da je on digao ruku na mene, ne bi ostao nekažnjen, i sad ne bih sjedio pred vama a da se ne bih osvetio – odgovorih plahovito. Što je najvažnije, učinilo mi se da bi me radi nečega htjela ražestiti, nahuškati protiv nekoga (zna se, uostalom, protiv koga); pa ipak sam nasjeo.

– Kad kažete da ste predvidjeli da će me oni natjerati *na to*, posrijedi je, dakako, što se tiče Katerine Nikolajevne, bila samo sumnja... iako je istina i to da je ona svoje lijepe osjećaje prema meni odviše brzo zamijenila tom sumnjom...

– To je baš ono, odviše brzo! – prihvati Ana Andrejevna čak u nekom zanosu suosjećanja. – Ah, kad biste samo znali kakvu sad spletku snuju! Naravno, Arkadije Makaroviču, vama je sad teško shvatiti u kakvu sam ja nezavidnu položaju – izusti rumeneći se i obarajući oči. – Onda sam, onog istog dana kad smo se posljednji put vidjeli, učinila nešto što nije svatko kadar shvatiti ni ocijeniti, kao što bi shvatio čovjek koji ima još tako nezaraženu pamet kao vi, i tako neiskvareno, netaknuto srce puno ljubavi. Budite uvjereni, mili moj, da znam cijeniti vašu privrženost i da ću vam se odužiti vječnom zahvalnošću. U društvu će, naravno, osuti na mene drvlje i kamenje, i već su osuli. Ali čak i kad bi imali pravo, sa svog odvratnog gledišta, tko bi od njih mogao, tko bi se usudio čak i tada da me osudi? Mene je moj otac ostavio još dok sam bila dijete; mi, Versilovljevi – star, plemenit ruski rod, mi smo probisvijeti, i ja jedem tuđi kruh, živim od milostinje. Nije li prirodno što sam se obratila onome tko mi je još od djetinjstva zamijenio oca, koji me toliko godina obasipao milostima? Samo Bog vidi i može suditi što osjećam prema njemu, i ne dopuštam da mi društvo sudi zbog onoga što sam učinila! A kad se još, povrh toga, snuje najpodmuklija, najmračnija spletka i kad se rođena kći dogovorila kako će upropastiti lakovjerna, velikodušna oca, kako se to može trpjeti? Pa neka izgubim i svoj dobar glas, samo da njega spasim! Spremna sam da živim kod njega i kao obična njegovateljica, da mu budem čuvarica, bolničarka, ali neću dopustiti da pobijedi hladni, mondeni, mrski račun!

Govorila je s neobičnim oduševljenjem koje je, vrlo vjerojatno, bilo napola hinjeno, ali isto tako iskreno, jer se vidjelo kako se sva zanijela. Ama, naslućivao sam da laže (makar i iskreno, jer lagati se može i iskreno) i da je sad opaka; ali su čudne te žene: to pristojno držanje, te otmjene manire, ta nepristupačnost otmjena društva i uznosite čednosti – sve me to smelo pa sam se počeo slagati s njom u svemu, naime dok sam sjedio kod nje; bar se nisam usuđivao proturječiti. Ama, muškarac je svakako u ženinu moralnom ropstvu, osobito ako je plemenit! Takva žena može uvjeriti plemenita čovjeka u što god želi. »Ona i Lambert – budiboksnama!« – pomislio sam gledajući je u nedoumici. Uostalom, reći ću sve: još ni dan-danas nisam kadar da je procijenim; doista je samo Bog mogao vidjeti što ona osjeća, a osim toga je

čovjek takav složen stroj da u pojedinim prilikama ne možeš ništa razumjeti, pogotovo ako je još taj čovjek – žena.

– Što zapravo očekujete od mene, Ano Andrejevna? – upitah je ipak prilično odlučno.

– Kako? Što znači to vaše pitanje, Arkadije Makaroviču?

– Meni se po svemu čini... i po nekim drugim znacima... – razjašnjavao sam zaplećući se – da ste me pozvali zato što nešto očekujete od mene; a što zapravo?

Ona ne odgovori na moje pitanje, nego odmah nastavi isto onako brzo i živo:

– Ali ja ne mogu, suviše sam ponosna da bih se upuštala u raspravljanja i pogađanja s nepoznatim osobama kao što je gospodin Lambert! Čekala sam vas, a ne gospodina Lamberta. U očajnom sam, užasnom položaju, Arkadije Makaroviču! Prisiljena sam da se dovijam, jer sam okružena smicalicama te žene – a to ne mogu podnijeti. Ponižavam se toliko da se gotovo bavim spletkama, i čekala sam vas kao spasioca. Ne smije mi se zamjeriti što napeto motrim oko sebe ne bih li našla bar jednog prijatelja, pa kako se onda ne bih obradovala prijatelju: onaj tko je čak one noći, kad samo što se nije smrznuo, spominjao mene i ponavljao samo moje ime, taj mi je, naravno, privržen. Tako sam mislila sve do sada i zato sam se u vas i uzdala.

Gledala mi je u oči kao da me nestrpljivo nešto pita. I gle opet mi je nedostajalo hrabrosti da je razuvjerim i da joj otvoreno kažem da ju je Lambert prevario, da nipošto nisam tada govorio da sam joj baš tako osobito privržen, i da nipošto nisam spominjao »samo njeno ime«. Tako sam svojom šutnjom potkrijepio u neku ruku Lambertovu laž. Ma ona je i sama, uvjeren sam, i te kako dobro znala da je Lambert pretjerao i da joj je jednostavno svašta nalagao, samo da ima zgodan izgovor što je došao k njoj i sklopio s njom poznanstvo; a kad mi je gledala u oči kao da vjeruje u istinitost mojih riječi i moje privrženosti, znala je, naravno, da se neću usuditi ništa zanijekati, iz obzira i, tako reći, zbog svoje mladosti. A, uostalom, ne znam imam li pravo ili nemam kad ovako nagađam. Možda sam i strašno pokvaren.

– Mene će moj brat zaštititi – izusti ona iznenada sa žarom, kad je vidjela da neću da odgovorim.

– Čuo sam da ste bili s njim u mom stanu – promrmljah zbunjeno.

– Ama, nesretni knez Nikolaj Ivanovič jedva da se sad ima kud skloniti od cijele te spletke ili, bolje reći, od svoje rođene kćeri, osim u vaš stan, to jest u stan svoga prijatelja; pa valjda ima pravo

da vas smatra bar za prijatelja!... I onda, samo ako hoćete da učinite nešto za njega, učinite to – samo ako možete, samo ako ste dovoljno plemeniti i hrabri... i, najposlije, ako uistinu *možete nešto učiniti*. Ama, nije to radi mene, nije radi mene, nego radi onoga nesretnoga starca koji vas je jedini iskreno volio, kome ste prirasli za srce kao da ste mu sin, koji i dan-danas čezne za vama! Za sebe ne tražim ništa, čak ni od vas – kad je čak i moj rođeni otac mogao tjerati onakvu podmuklu, onakvu pakosnu komediju sa mnom!

– Meni se čini da Andrej Petrovič... – počeh.

– Andrej Petrovič – unese mi se ona u riječ osmjehujući se gorko – Andrej Petrovič mi je, na moje otvoreno pitanje, dao tada časnu riječ da nikad nije imao nikakve namjere prema Katerini Nikolajevnoj, u što sam čvrsto vjerovala kad sam ono učinila, a pokazalo se da je ostao miran samo do prve vijesti o nekom gospodinu Bjoringu.

– Ne radi se tu o tome! – viknuh. – U jednom sam trenutku i ja bio povjerovao da on voli tu ženu, ali se tu ne radi o tome... a sve da se i radi, sad bi već valjda mogao biti bez brige... kad se taj gospodin povukao.

– Koji gospodin?

– Bjoring.

– A tko vam je rekao da se povukao? Taj gospodin nije možda nikad imao toliko utjecaja na nju koliko sada – osmjehnu se ona zajedljivo; čak mi se učinilo da me je podrugljivo pogledala.

– Rekla mi je Darja Onisimovna – promumljah ne mogući prikriti zbunjenost, koju je ona i te kako dobro zapazila.

– Darja Onisimovna je vrlo simpatična žena i ja joj, naravno, ne mogu zabraniti da me voli, ali ona ne može nikako znati nešto što se nje ne tiče.

Srce me zaboljelo; i baš kako je računala da će probuditi moje ogorčenje, ogorčenje je uskipjelo u meni, ali nije prema *onoj* ženi već zasad samo prema samoj Ani Andrejevnoj. Ustadoh sa stolca.

– Kao pošten čovjek, moram vas upozoriti, Ano Andrejevna, da se vaša očekivanja... što se tiče mene... mogu pokazati posve isprazna...

– Očekujem da ćete me vi zaštititi – pogleda me ona odlučno – mene koju su svi ostavili... vašu sestru, ako baš hoćete, Arkadije Makaroviču!

Još malo pa bi zaplakala.

– E, onda će biti bolje da ništa ne očekujete, jer »možda« neće ničega ni biti – propentah, obuzet neizrecivo mučnim osjećanjem.

– Kako da shvatim vaše riječi? – pripita ona nekako odviše nepovjerljivo.

– Pa tako da ću vas sve ostaviti i – basta! – uzviknuh najednom gotovo razjaren. – A *spis* ću razderati. Zbogom!

Poklonih joj se i iziđoh bez riječi, ali se u isto vrijeme nisam gotovo ni usudio da je pogledam; nisam još bio ni sišao niza stube kad me sustigne Darja Onisimovna s listićem presavijenim nadvoje. Ne ide mi nikako u glavu otkud se tu našla Darja Onisimovna i gdje je bila dok sam razgovarao s Anom Andrejevnom. Nije rekla ni riječi, samo mi je predala papirić i otrčala natrag. Razmotah listić: na njemu je bila čitljivo i jasno ispisana Lambertova adresa, pripremljena, očito, već prije nekoliko dana. Najednom sam se sjetio da sam, kad je Darja Onisimovna bila kod mene, izlanuo da ne znam gdje stanuje Lambert, ali samo u smislu da »ne znam i neću da znam«. Ali sam Lambertovu adresu, u međuvremenu, bio već dobio od Lize, koju sam bio izričito zamolio da se raspita u prijavnom uredu. Postupak Ane Andrejevne učinio mi se već odviše drzovit, čak i ciničan: iako sam odbio da joj pomognem, otvoreno me upućivala Lambertu, kao da mi nimalo ne vjeruje. Bilo mi je posve jasno da je već saznala sve o spisu – a od koga bi drugoga saznala nego od Lamberta, kome me i slala na pregovore.

»Oni me doista svi do jednoga smatraju za balavca bez volje i karaktera, s kojim mogu činiti što ih je volja!« – pomislih ogorčeno.

II

Ipak sam pošao do Lamberta. Kako bih inače mogao svladati svoju radoznalost? Lambert je, kako se pokazalo, stanovao vrlo daleko, u Kosoj ulici, kod Ljetnog perivoja, u istoj sobi, uostalom, kao i prije; ali sam onda, kad sam pobjegao od njega, toliko malo pazio na put i udaljenost da sam se, kad sam prije četiri dana dobio od Lize njegovu adresu, čak začudio i gotovo nisam mogao povjerovati da tu stanuje. Pred vratima njegova stana, na drugom katu, još dok sam se uspinjao uza stube, opazio sam dva mladića i pomislio da su oni pozvonili prije mene i da čekaju da im otvore vrata. Dok sam se uspinjao, obadvojica su okrenula leđa vratima i pozorno me motrila. »Tu ima više soba i oni, naravno, idu k drugim stanarima« – namrštio sam se prilazeći im. Bilo bi mi vrlo

neugodno da zateknem koga kod Lamberta. Trudeći se da ih ne gledam, pružio sam ruku da pozvonim.

– *Atandé!*[1] – viknu mi jedan.

– Nemojte, molim vas, odmah zvoniti – reče drugi mladić zvučnim i nježnim glasićem, otežući pomalo riječi. – Sad ćemo biti gotovi pa ćemo zajedno pozvoniti, hoćete li?

Zastadoh. Obadvojica su bili mladići od svojih dvadeset ili dvadeset dvije godine; radili su nešto čudno tu pred vratima pa sam se u čudu zagledao u njih. Onaj koji je viknuo »atandé« bio je vrlo visok momak, od najmanje sto devedeset centimetara, mršav i ispijen, ali vrlo mišičav, vrlo sitne glave, prema rastu, i s čudnim, nekako smiješnim, mrkim izrazom na pomalo kozičavu, ali prilično pametnu i čak privlačnu licu. Pogled mu je bio prekomjerno oštar, odajući nekakvu posve nepotrebnu i zališnu odrješitost. Bio je vrlo slabo obučen, u staroj vatiranoj kabanici prekratkoj za njega, očito tuđoj, s izlizanim malim ovratnikom od rakunovine, u ružnim, gotovo seljačkim čizmama i s dozlaboga zgužvanim, potamnjelim cilindrom na glavi. U svemu se ogledala neurednost: ruke, bez rukavica, bile su prljave, a nokti dugački i crni. Drug mu je, naprotiv, bio kicoški odjeven, sudeći po laganoj bundi od tvorovine, po otmjenu šeširu i svijetlim novim rukavicama na tankim prstima; bio je moje visine, ali s neobično milim izrazom na svježem i mladenačkom licu.

Protegljasti je momak skidao sa sebe kravatu – posve pohabanu i zamazanu vrpcu ili bolje reći, uzicu, a zgodni je dečko izvadio iz đepa novu crnu, netom kupljenu kravatu i uzeo je vezati oko vrata protegljastog momka, koji je poslušno, neobično ozbiljna lica, istezao svoj vrlo dugački vrat, a kabanicu spustio niz ramena.

– Ne, ne vrijedi kad je košulja tako prljava – prozbori onaj što je vezivao kravatu – ne samo što neće biti nikakva efekta, nego će se činiti još prljavija. Nisam li ti rekao da metneš ogrlicu... Ne znam... ne biste li vi možda znali? – obrati se najednom meni.

– Što? – zapitah.

– Pa eto, vidite, svezati mu kravatu. Trebalo bi, znate, tako nekako da se ne vidi prljava košulja, inače neće biti nikakva efekta, uprkos svemu. Upravo sam sad kupio ovu kravatu kod brijača Filipa za jedan rubalj.

– Je li to onaj rubalj? – promumlja dugonja.

– Jest, onaj; nemam više ni kopjejke. Ne znate, dakle? Onda ćemo morati zamoliti Alfonsinčicu.

[1] Attendez – čekajte!

– Je l vi do Lamberta? – upita me najednom oštro dugonja.

– Do Lamberta – odgovorih isto tako odrješito, gledajući mu u oči.

– *Dolgorowky?* – ponovo će on istim onim tonom i istim glasom.

– Ne, nisam Korovkin – odgovorih isto tako oštro, jer sam ga krivo čuo.

– *Dolgorowky?* – gotovo se prodere ponovo dugonja primičući mi se gotovo prijeteći. Drug mu prasnu u smijeh.

– On kaže *Dolgorowky*, a ne Korovkin – razjasni mi. – Francuzi, znate, često iskrivljavaju ruska prezimena u »*Journal des Débats*« ...

– U »*Indépendenceu*« – progunđa dugonja.

– Pa svejedno, i u »*Indépendenceu*«. Dolgorukova, na primjer, pišu *Dolgorowky* – čitao sam i sam, a V – va uvijek pišu *comte Wallonieff*.

– *Doboyny!* – viknu dugonja.

– Jest, ima još, eto, i neki *Doboyny*; i ja sam čitao, pa smo se obadvojica smijali: neka Ruskinja *madame Doboyny*, u inozemstvu ... samo, znaš, čemu da ih sad sve spominjemo – obrati se naglo dugonji.

– Oprostite, jeste li vi gospodin Dolgoruki?

– Jesam, ja sam Dolgoruki, a kako znate?

Dugonja najednom šapne nešto zgodnom dečku, koji se natmuri i učini niječnu kretnju, ali se dugonja najednom obrati meni:

– *Monsieur le prince, vous n'avez pas de rouble d'argent pour nous, pas deux, mais un seul, voulez-vous?*[1]

– Eh, što si nepristojan! – viknu mali.

– *Nous vous rendons*[2] – završi dugonja izgovarajući grubo i nespretno francuske riječi.

– On je, znate, cinik – osmjehnu mi se mali. – A mislite da ne zna francuski? Govori kao pravi Parižanin, samo oponaša one Ruse koji u društvu strašno vole govoriti između sebe francuski, a ne znaju ...

– *Dans les wagons* – dopuni ga dugonja.

– Pa dobro, i u vlaku; eh, što sad zanovijetaš! Tu se nema što razjašnjavati. I to mi je neka zabava – izigravati budalu.

Dotle sam bio izvadio rubalj i dao ga dugonji.

– *Nous vous rendons* – reče on i strpa rubalj u džep, pa se

[1] Gospodine kneže, nemate li jedan rubalj za nas, ne dva nego samo jedan, je li?
[2] Vraćamo vam.

najednom okrenu vratima i, posve nepomična i ozbiljna lica, uze lupati po njima vrhom svoje goleme proste čizme – sve to, što je najvažnije, bez imalo srdžbe.

– Eh, opet ćeš se potući s Lambertom! – napomenu mali uznemireno. – Radije vi pozvonite!

Pozvonih, ali je dugonja i dalje lupao čizmom.

– *Ah, sacré...*[1] – začusmo najednom Lambertov glas iznutra, i on nam brzo otvori vrata.

– *Dites donc, voulez-vous que je vous casse la tête, mon ami!*[2] – obrecnu se na dugonju.

– *Mon ami, voilà Dolgorowky, l'autre mon ami*[3] – reče dugonja dostojanstveno i ozbiljno gledajući netremice Lamberta, koji je bio sav pocrvenio od gnjeva. Ali kad je opazio mene, odmah se nekako sav preobrazio.

– To si ti, Arkadije! Konačno! E pa, onda si ozdravio, ozdravio si konačno!

Uhvatio me za ruke i čvrsto ih stisnuo; jednom riječju, bio je tako iskreno ushićen da mi je odjednom postalo strašno drago, čak mi je on nekako omilio.

– Evo me prvo k tebi!

– *Alphonsine!* – viknu Lambert.

Ona u tren oka dotrča iza zaslona.

– *Le voila!*[4]

– *C'est lui!*[5] – uskliknu Alfonsina i pljesnu rukama, pa ih ponovo raširi i pohrli da me zagrli, ali me Lambert obrani od nje.

– *No-no-no, tubo!*[6] – otrese se na nju kao na pseto. – Znaš, Arkadije, nas se nekoliko momaka dogovorilo da ručamo danas kod Tatara. Više te ne puštam, hodi s nama! Ručat ćemo zajedno; ove ću brzo skinuti s vrata pa ćemo se napričati. Ama, ulazi, ulazi! Odmah ćemo poći, samo časak pričekaj...

Uđoh i stadoh nasred one sobe gledajući oko sebe i prisjećajući se svega. Lambert se iza zaslona na brzinu presvlačio. Dugonja i njegov drug ušli su također za nama, ne mareći za Lambertove riječi. Svi smo stajali.

[1] Eh, prokleti...

[2] Čujete, prijatelju, hoćete li vi da vam razbijem glavu?

[3] Ovo je, prijatelju, Dolgoruki, drugi moj prijatelj (na iskvarenom francuskom).

[4] Evo ga!

[5] To je on!

[6] Tout beau – polako!

– *Mademoiselle Alphonsine, voulez-vous me baiser?*[1] – promumlja dugonja.

– *Mademoiselle Alphonsine* – primaknu joj se onaj mlađi pokazujući joj kravatu, ali se ona žestoko okomi na obadvojicu:

– *Ah, le petit vilain!*[2] – viknu mlađemu. – *Ne m'approchez pas, ne me salissez pas, et vous, le grand dadais, je vous flanque à la porte tous les deux, savez-vous cela!*[3]

Usprkos tome što se prezirno i gadljivo branila od njega, kao da se doista boji da se ne uprlja (što nikako nisam mogao razumjeti, jer je bio onako ljepuškast, a kad je skinuo bundu, pokazalo se i da je vrlo lijepo obučen), onaj mlađi ju je uzeo moljakati da sveže kravatu njegovu protegljastom prijatelju, ali da mu prije toga metne jednu Lambertovu čistu ogrlicu. Ona samo što ih nije počela tući od ogorčenja zbog takva prijedloga, ali je Lambert iza zaslona sve čuo i doviknuo joj neka ih ne zadržava i neka učini što su je zamolili, »jer nas inače neće ostaviti na miru«, dodao je, pa je Alfonsina u tili čas uzela jednu ogrlicu i počela vezati dugonji kravatu, uopće se više ne gadeći. Dugonja je opet isto onako kao na stubištu istegao pred njom vrat dok mu je ona vezala kravatu.

– *Mademoiselle Alphonsine, avez-vous vendu votre bologne?*[4] – upita je on.

– *Qu'est ce que ça, ma bologne?*[5]

Onaj mlađi joj protumači da »*ma bologne*« znači psića.

– *Tiens, quel est ce baragouin?*

– *Je parle comme une dame russe sur les eaux minérales*[6] – pripomenu *le grand dadais*, jednako istegnuta vrata.

– *Qu'est ce que ça qu'une dame russe sur les aux minérales et... où donc votre jolie montre, que Lambert vous a donné?*[7] – okrenu se ona iznenada onom mlađemu.

– Šta, opet nema sata? – javi se srdito Lambert iza zaslona.

– Zajeli smo ga! – promumlja *le grand dadais*.

– Prodao sam ga za osam rubalja: ta bio je srebrn, pozlaćen, a

[1] Gospođice Alfonsino, hoćete li me poljubiti?

[2] Eh, mali gade!

[3] Ne približavajte mi se, ne prljajte me, i vi, klipane, obadvojicu ću vas izbaciti van, da znate!

[4] Gospođice Alphonsine, jeste li prodali svog bolonjskog psića?

[5] Što je to moj bolonjski psić?

[6] Govorim kao ruska dama u toplicama.

[7] Što znači ruska dama u toplicama i... a gdje vam je onaj lijepi sat koji vam je dao Lambert?

vi ste rekli da je od zlata. Takvi su sad i u trgovini po svega šesnaest rubalja – odgovori onaj mlađi Lambertu, pravdajući se nekako preko volje.

– Tome treba stati na kraj! – produži Lambert još srditije. – Mladi moj prijatelju, ne kupujem vam ja odijela i ne dajem lijepe stvari zato da trošite na svog dugačkog prijatelja... Kakvu ste mu to opet kravatu kupili?

– To je stajalo samo rubalj; nije od vaših. Uopće nije imao kravate, a treba mu kupiti i šešir.

– Koješta! – razljuti se sad već ozbiljno Lambert. – Dao sam mu dosta i za šešir, a on odmah na oštrige i šampanjac. Zaudara, neuredan je, ne možeš ga nikamo voditi. Kako da ga povedem na ručak?

– Fijakerom – promumlja *dadais*. – *Nous avons un rouble d'argent que nous avons prêté chez notre nouvel ami.*[1]

– Ne daj im ništa, Arkadije! – viknu opet Lambert.

– Oprostite, Lamberte; tražim da mi odmah dadete deset rubalja – razljuti se najednom mali tako da se sav zajapurio i postao još dvaput zgodniji – i da se niste nikad više usudili govoriti takve gluposti kao što ste sad govorili Dolgorukomu. Tražim od vas deset rubalja da odmah vratim rubalj Dolgorukomu, a za ostatak ću kupiti Andrejevu šešir – vidjet ćete.

Lambert iziđe iza zaslona.

– Evo vam tri žute novčanice, tri rublja, i sad ništa više do utorka, i da se niste usudili... inače...

Le grand dadais istrgnu mu jednostavno novac iz ruku.

– *Dolgorowky*, evo vam rubalj, *nous vous rendons avec beaucoup de grâce.*[2] Idemo, Petja! – doviknu svom drugu, a onda najednom dignu dvije novčanice uvis i, mašući njima i gledajući netremice Lamberta, zaurla iz svega glasa:

– *Ohé, Lambert! Où est Lambert, as-tu vu Lambert?*[3]

– Prestanite, prestanite! – zaurla i Lambert užasno ljutito; vidio sam da je riječ o nečemu iz prošlosti o čemu nisam imao pojma, pa sam ih gledao u čudu. Ali se dugonja nije nimalo uplašio Lambertova gnjeva; štoviše, zaurlao je još jače: *Ohé, Lambert!* itd. Vičući tako izišli su na stubište. Lambert je potrčao za njima, ali se vratio.

[1] Imamo jedan rubalj koji smo uzajmili od našeg novog prijatelja.

[2] Vraćamo vam s velikom zahvalnošću.

[3] Oj, Lamberte! Gdje je Lambert, jesi li vidio Lamberta? *(Ohé Lambert* bio je u to doba popularni uzvik u Parizu.)

– Eh, uskoro ću ih skinuti s vr-rata! Više me koštaju nego što vrijede... Hajdemo, Arkadije! Zakasnio sam. Čeka me još jedan... čovjek kojeg trebam... I on je nitkov... Sve su to nitkovi! Ološ, ološ! – viknu ponovo i gotovo zaškrgućе zubima, ali se najednom ipak pribra. – Drago mi je što si napokon došao. *Alphonsine*, ni koraka iz kuće! Idemo.

Pred kućom ga je čekao raskošan fijaker. Sjedosmo; ali ni za cijelog puta nikako nije mogao da svlada nekakvu srdžbu na one mladiće, ni da se smiri. Čudio sam se što sve to tako ozbiljno shvaća, i što oni postupaju tako bezobzirno s Lambertom, a on kao da ih se čak pribojava. Meni se sve činilo, zbog starog dojma koji sam nosio još iz djetinjstva, da se svi moraju bojati Lamberta, pa sam ga se zacijelo, iako sam bio potpuno neovisan o njemu, i sad pribojavao.

– Kažem ti da je sve to strašan ološ – nikako da se Lambert smiri. – Hoćeš li mi vjerovati da me onaj visoki, odvratni tip grdno namučio u jednom pristojnom društvu prije tri dana. Stao preda me i dere se: »*Ohé Lambert!*« U pristojnom društvu! Svi se smiju i znaju da je to zato da bih mu dao para – možeš zamisliti kako je bilo. Dao sam mu. E, što su to gadovi! Hoćeš li mi vjerovati da je bio u vojnoj akademiji pa su ga istjerali, a, zamisli, obrazovan je; odrastao je u dobroj obitelji; u dobroj obitelji, zamisli! Ima ideja, mogao bi... Ma vraga! A jak je kao Herkul (*Hercule*). Koristan je, ali ne mnogo. A vidio si i sam: ne pere ruke. Preporučio sam ga jednoj gospođi, staroj uglednoj vlastelinki, rekao sam da se kaje i da bi se najradije ubio zbog grižnje savjesti, a on došao k njoj, sjeo i zafućkao. A onaj drugi, zgodni mali je generalski sin; obitelj ga se stidi, ja sam ga izbavio od suda, spasio ga, a eto kako mi on uzvraća. Tu nema čestita svijeta! Skinut ću ih s vrata, skinuti!

– Oni znaju kako se ja zovem; jesi li im ti pričao o meni?

– Ma učinio sam tu glupost. Molim te, ostani malo za ručkom, svlađaj se... Doći će još jedna strašna bitanga. Taj je zbilja strašna bitanga, a užasno je lukav; tu su ti sami lupeži; nema nijednog poštenog čovjeka! Ama, svršit ćemo s njima, a onda... Što voliš jesti? Ama, svejedno je, tu se dobro jede. Ja ću platiti, budi bez brige! Dobro je što si lijepo obučen. Mogu ti dati para. Dođi kad god hoćeš. Zamisli, hranio sam ih tu i pojio, svaki dan su jeli paštete; taj sat što ga je prodao – to je već drugi put. Onaj mali, Trišatov – vidio si, Alfonsini se čak gadi da ga gleda i ne da mu ni blizu – najedanput ti u restoranu, pred oficirima, kaže: »Hoću šljuka.« I dobio je šljuke! Ali osvetit ću im se ja.

– Sjećaš li se, Lamberte, kako smo u Moskvi išli u onu gostio-

nicu, i kako si me u gostionici ubo viljuškom, i kako si onda imao petsto rubalja?

– Sjećam se! Kako se, do vraga, ne bih sjećao! Ja tebe volim... Vjeruj mi kad ti kažem. Tebe nitko ne voli, ali ja te volim; samo ja, upamti... Taj koji će sad doći, kozičavi, taj je najlukavija bitanga od svih; nemoj mu ništa odgovarati ako počne s tobom razgovarati, ništa, a ako te bude što pitao, odgovaraj bilo šta ili šuti...

Kako je bio uzrujan, nije me bar ništa usput ispitivao. Čak me vrijeđalo što je toliko siguran u mene, što čak i ne sumnja da bih mogao biti nepovjerljiv; činilo mi se da je toliko glup da misli da mi može zapovijedati kao i prije. »A osim toga je strašno neobrazovan« – pomislih ulazeći u restoran.

III

U taj restoran, u Morskoj ulici, zalazio sam i prije, u doba svoga sramotnog pada i pokvarenosti, pa je zato dojam koji su na mene činile te prostorije, ti lakaji što su me zagledali i poznali u meni starog gosta, te, najposlije, dojam koji je na mene činilo to zagonetno društvo Lambertovih prijatelja, u kojem sam se tako nenadano našao i kojem kao da sam već nerazdvojno pripadao, a što je najvažnije – nejasna slutnja da se od svoje volje upuštam u nekakve gadarije i da ću se svakako na kraju ružno ponijeti – sve me to najednom nekako proželo. U jednom trenutku umalo što nisam otišao; ali je taj trenutak prošao, i ostao sam.

Onaj »kozičavi«, koga se Lambert, tko zna zašto, onoliko bojao, već nas je čekao. Bio je to čovjek one glupe poslovne vanjštine čiji tip mrzim gotovo još iz djetinjstva; moglo mu je biti četrdeset pet godina, bio je srednjega rasta, prosijed, izbrijan da ti se smuči, s malim pravilnim potkresanim zaliscima kao dvjema kobasicama na obrazima izvanredno plosnata i pakosna lica. Dakako da je bio dosadan, ozbiljan, mučaljiv i, kao što su obično takvi sitni ljudi, čak i nadut, tko zna zašto. Promotrio me vrlo pozorno, ali nije rekao ni riječi, a Lambert je bio toliko glup da nije smatrao za potrebno da nas upozna, iako smo sjedili za istim stolom, pa je on još mogao pomisliti da sam jedan od onih ucjenjivača koji prate Lamberta. Ni s onim mladićima (koji su stigli gotovo u isto vrijeme kao i mi) nije progovorio ni riječi za cijelog ručka, ali se vidjelo da ih dobro poznaje. Razgovarao je o

nečemu samo s Lambertom, i to gotovo šaptom, a govorio je gotovo samo Lambert, dok je kozičavi tek odgovarao isprekidanim, srditim i odlučnim riječima. Držao se uznosito, bio je pakostan i podrugljiv, a Lambert je, naprotiv, bio vrlo uzbuđen i očito ga neprestano na nešto nagovarao, vjerojatno na nekakav pothvat. Jedanput sam posegnuo za bocom crnoga vina, ali je onaj kozičavi iznenada uzeo bocu šerija i dodao mi je, iako mi dotle nije bio rekao ni riječi:

– Kušajte ovo – reče pružajući mi bocu. Tada sam se dosjetio da i on već zacijelo zna o meni sve što se može znati – i moju prošlost, i kako se zovem, i možda i ono što Lambert očekuje od mene. Pomisao da me smatra za Lambertova pomagača opet me razbjesnila, a na Lambertovu se licu odrazila velika i glupa uznemirenost čim mi se onaj obratio. Kozičavi je to opazio pa se nasmijao. »Lambert doista ovisi o svima njima« – pomislih mrzeći ga u tom času iz dna duše. Tako smo, premda smo za cijelog ručka sjedili za istim stolom, bili podijeljeni na dvije skupine: kozičavi s Lambertom, do prozora, jedan nasuprot drugome, i ja uz zamazanog Andrejeva, a sučelice meni Trišatov. Lambert se žurio s ručkom, požurujući od vremena do vremena konobara. Kad su donijeli šampanjac, iznenada pruži svoj pehar prema meni.

– Da se kucnemo, u tvoje zdravlje – reče prekidajući razgovor s kozičavim.

– Dopustite da se i ja kucnem s vama – pruži mi preko stola pehar ljepuškasti Trišatov. Dok nisu donijeli šampanjac, on je bio nekako zamišljen i šutljiv. A *dadais* nije baš ništa govorio, samo je šutio i mnogo jeo.

– Vrlo rado – odgovorih Trišatovu; kucnusmo se i ispismo.

– A ja neću piti u vaše zdravlje – okrenu mi se naglo *dadais*. – Ne zato što bih vam želio smrt, nego zato da danas više ovdje ne pijete. – Rekao je to neveselo i značajno.

– Vama su dosta i tri pehara. Vidim, gledate moju neopranu ruku? – produži i metnu ruku na stol. – Ne perem je i ovako neopranu dajem je u najam Lambertu da razbija tuđe glave u prilikama koje su škakljive za Lamberta. – I, rekavši to, iznenada tako snažno udari šakom o stol da odskočiše svi tanjuri i sve čaše. Osim nas su u toj prostoriji ručali gosti za četiri druga stola, sami oficiri i otmjena gospoda. Taj je restoran bio u modi; svi su na trenutak prestali razgovarati i pogledali u naš kut; a čini se da smo već odavno pobudili stanovitu radoznalost. Lambert je sav pocrvenio.

– Ha, opet počinje! Ja sam vas, čini mi se, Nikolaju Semjonoviču, lijepo zamolio da budete pristojni – šapnu bijesno Andrejevu. Ovaj ga, pak, odmjeri dugim i polaganim pogledom:

– Neću da moj novi prijatelj *Dolgorowky* pije danas ovdje mnogo vina.

Lambert se još jače zajapuri. Kozičavi je sve slušao šutke, ali je, očito, uživao. Njemu se Andrejevljev izgred svidio, tko zna zašto. Jedino ja nisam shvaćao zašto ne bih smio piti vina.

– To on radi samo zato da dobije novaca! Dobit ćete još sedam rubalja, čujete li, poslije ručka – samo nas pustite da na miru ručamo, nemojte nas sramotiti – reče Lambert škrgućući zubima.

– Aha! – promumlja *dadais* pobjednički. To je posve oduševilo kozičavoga pa se pakosno zakikotao.

– Čuj, ti već previše... reče Trišatov zabrinuto i gotovo patnički svom prijatelju, očito u želji da ga smiri. Andrejev je zašutio, ali ne zadugo; on je imao drugi račun. Za drugim stolom od nas, pet-šest koraka dalje, ručala su dva gospodina i živo razgovarala. Obadvojica su bila naoko neobično osjetljiva gospoda srednjih godina. Jedan visok i vrlo debeo, drugi također vrlo debeo, ali nizak. Razgovarali su poljski o tadašnjim pariškim događajima. *Dadais* ih je već odavno radoznalo pogledao i prisluškivao što govore. Činilo mu se, očito, da je mali Poljak smiješna figura pa mu je odmah omrznuo, kao što se uvijek događa nenadano, čak bez ikakva povoda, svim ljudima koji boluju na žuč i jetru. Najednom je mali Poljak spomenuo zastupnika Madiera de Montjaua, ali je, kao mnogi Poljaci, izgovorio to ime poljski, to jest naglasio je pretposljednji slog, pa je ispalo *Mádier de Mótjau* mjesto *Madiér de Montjáu*. *Dadaisu* nije trebalo ništa više. Okrenuo se Poljacima, dostojanstveno se isprsio i najednom rekao razgovijetno i glasno, kao da pita:

– *Mádier de Móntjau?*

Poljaci mu se bijesno okrenuše.

– Što želite? – viknu prijeteći na ruskom onaj veliki debeli Poljak. *Dadais* pričeka časak.

– *Mádier de Móntjau?* – ponovi najednom opet, tako da ga je mogla čuti cijela dvorana, ne razjašnjavajući ništa više, baš kao što je meni nedavno pred Lambertovim vratima glupo ponavljao primičući mi se: *Dolgorowky?* Poljaci skočiše na noge, Lambert brže-bolje ustade od stola, pritrča Andrejevu, ali ga ostavi, priskoči Poljacima i poče im se ponizno ispričavati.

– To su lakrdijaši, pane, to su lakrdijaši! – ponavljao je prezirno mali Poljak, sav crven od ljutine, kao rak. – Uskoro se više

neće moći ni dolaziti ovamo! – U dvorani nastade komešanje, razlegnu se i gunđanje, ali ponajviše smijeh.

– Izađite... molim vas... idemo! – mrmljao je posve smeteni Lambert trudeći se da nekako izvede Andrejeva iz restorana. Andrejev je ispitljivo promotrio Lamberta i zaključio da će mu sad dati novaca, pa je pristao da pođe za njim. Vjerojatno je već više puta na tako drzovit način iskamčio od Lamberta novaca. I Trišatov je već htio potrčati za njim, ali je pogledao mene i ostao.

– Eh, što je gadno! – reče skrivajući oči svojim tankim prstima.

– Baš je gadno – prošapta sad već srdito i kozičavi. Međutim se Lambert vratio gotovo posve blijed i počeo nešto šaputati kozičavome mašući živo rukama. Kozičavi je međutim rekao konobaru neka što prije donese kavu; slušao je Lamberta gadeći se; očito je jedva čekao da ode. A ipak je cijela ta zgoda bila puka psina. Trišatov je uzeo šalicu kave i sjeo do mene.

– Ja ga zaista volim – poče tako otvoreno kao da smo uvijek o tome razgovarali. – Ne biste vjerovali koliko je Andrejev nesretan. Zajeo je i zapio miraz svoje sestre, pa i sve je njihovo zajeo i zapio za onu godinu dana koliko je služio, i vidim da se sad muči. A ne umiva se iz očaja. I ima strašno čudne misli: najednom vam kaže da je i nevaljao i pošten – da je to svejedno i da nema razlike; i da ne treba ništa činiti, ni dobro ni zlo, ili da je svejedno – da se smije činiti i dobro i zlo, a da je najbolje ležati, ne skidati odijela po mjesec dana, piti i jesti i spavati – i ništa drugo. Ali, vjerujte mi da to govori samo onako. I znate, čak mislim da je i ovu psinu napravio samo zato što hoće da zauvijek raskrsti s Lambertom. Jučer mi je već tako govorio. Vjerujete li da katkad po noći, ili kad dugo sam sjedi, počne plakati i, znate, kad plače, plače nekako posebno, kao nitko drugi: zatuli, strašno zatuli, pa se, znate, čovjeku još više smili... Osim toga je tako velik i jak, a iznenada upravo zatuli. Baš je jadan, je li? Htio bih ga spasiti, ali sam i sam tako odvratan, propao balavac, ne biste mi vjerovali! Hoćete li me primiti, Dolgoruki, ako dođem kad k vama?

– Mo dođite, čak vas i volim.

– A zašto? Pa dobro, hvala. Čujte, da popijemo još jedan pehar! Ma šta ja govorim? Bolje da vi ne pijete. On vam je dobro rekao da više ne smijete piti – namignu mi najednom značajno – a ja ću ipak piti. Meni je sad već svejedno, ja se, hoćete li mi vjerovati, ne mogu više ni od čega suzdržati. Eto, da mi kažete da više ne smijem jesti u restoranima, bio bih kadar svašta učiniti samo da ručam u restoranu. Ma mi iskreno želimo biti pošteni, vjerujte mi, samo sve odgađamo.

A godine prolaze – same najbolje godine![1]

Strašno se bojim da će se objesiti. Objesit će se a da neće nikome ništa reći. Takav je on. Sad se svi vješaju; tko zna, možda ima mnogo ovakvih kao mi? Ja, na primjer, nikako ne mogu živjeti ako nemam više novaca nego što mi treba. Meni je taj suvišan novac kudikamo važniji od onoga koji mi je prijeko potreban. Čujte, volite li vi glazbu? Ja je strašno volim. Odsvirat ću vam nešto kad dođem k vama. Vrlo dobro sviram na klaviru, dugo sam ga učio. Ozbiljno sam učio. Kad bih komponirao operu, uzeo bih, znate, siže iz Fausta. Neobično volim tu temu. Neprestano stvaram onu scenu u katedrali, onako, samo u glavi, zamišljam. Gotska katedrala, iznutra, zborovi, crkvene pjesme, ulazi Gretchen, a zborovi su, znate, srednjovjekovni, da se dobro osjeti petnaesto stoljeće. Gretchen je sjetna, isprva recitativ, tih, ali užasan, mučan, a zborovi grme sumorno, neumoljivo, nemilosrdno:

Dies irae, dies illa![2]

A najednom đavolov glas, đavolova pjesma. Đavo se ne vidi, samo mu se čuje pjesma, uz crkvene pjesme, gotovo se slaže s njima, a ipak je nešto sasvim drugo – tako bi nekako to trebalo napraviti. Pjesma je dugačka, beskrajna, pjeva tenor, svakako tenor. Počinje tiho, nježno: »Sjećaš li se, Gretchen, kako si, dok si još bila nevina, dok si još bila dijete, dolazila s mamom u ovu katedralu i tepala molitve iz staroga molitvenika?« Ali je pjesma sve snažnija, sve strastvenija, sve vatrenija; tonovi su sve viši: u njima su suze, sjeta, neprekidna i bezizlazna i, naposljetku, očaj: »Nema oproštenja, Gretchen, nema ovdje tebi oproštenja!« Gretchen hoće da se moli, ali joj se iz grudi otimaju samo vapaji – znate, kad se grudi grče od plača – a pjesma sotonina nikako da utihne, sve se dublje zariva u dušu, kao bodež, sve je viša i naglo se prekida gotovo vriskom: »Svemu je kraj, prokletnice!« Gretchen pada na koljena, stišće ruke pred sobom i tada slijedi njena molitva, nešto sasvim kratko, polurecitativ, ali naivno, posve jednostavno, nešto tipično srednjovjekovno, četiri stiha, svega četiri stiha – kod Stradelle ima takvih motiva – a nakon posljednjeg tona pada u nesvijest! Uzbuna. Dižu je, nose, a onda odjednom odjekne gromoglasan zbor. To je nešto kao potres glasova,

[1] Stih iz Ljermontovljeve pjesme »I dosadno je i tužno«.

[2] »Dan gnjeva, onaj dan...« – početne riječi kršćanske molitve za mrtve.

nadahnuta, pobjednička, neodoljiva zborska pjesma, otprilike kao naša Dori-no-si-ma čin-mi[1], tako da se sve uzdrma do temelja, a sve prelazi u zanosan, slavodobitan opći poklik: *Hosana!* – Kao da cijeli svemir kliče, a nju nose, nose, i tada pada zastor! Ama, znate, učinio bih nešto kad bih mogao! Ali sad više ništa ne mogu, samo snatrim. Neprestano snatrim i snatrim; sav mi se život pretvorio u puko snatrenje, pa i noću snatrim. Ah, Dolgoruki, jeste li čitali Dickensovu *Staretinarnicu*?

– Jesam; a što?

– Sjećate li se... Čekajte malo da popijem još jedan pehar – sjećate li se ondje jednog mjesta pri kraju knjige kad su se oni – onaj ludi starac i ona dražesna trinaestogodišnja djevojčica, njegova unuka, sklonili napokon, nakon onog fantastičnog bijega i potucanja, negdje nakraj Engleske, blizu nekakve gotske srednjovjekovne katedrale, pa je ta djevojčica dobila tu nekakvu službu, pokazivala je katedralu posjetiocima... I tako jednom zalazi sunce, a to dijete stoji pred vratima katedrale, sva obasjana posljednjim zrakama, stoji i gleda kako sunce zalazi, s mirnim sanjarskim mislima u djetinjoj duši, začuđenoj duši kao da je pred kakvom zagonetkom, jer su i jedno i drugo neke vrsti zagonetke – sunce kao Božja misao, a katedrala kao ljudska misao... nije li tako... Ama, ne znam vam to iskazati, ali Bog voli te prve misli kod djece... A tu, pokraj nje, na stepenicama, onaj ludi starac, djed, gleda je ukočenim pogledom... Nema tu, znate, ništa osobito, u toj Dickensovoj sličici, baš ništa, ali to nećete zaboraviti dok ste živi i to je zapamtila cijela Evropa – a zašto? Eto što znači ljepota. Tu ima nedužnosti! Ma ne znam zapravo čega tu ima, ali je lijepo. U gimnaziji sam neprestano čitao romane. Imam, znate, sestru na selu, svega je godinu dana starija od mene... Ma sad je već ondje sve prodano i nema više sela! Sjedili smo zajedno na terasi, ispod naših starih lipa, i čitali taj roman, i sunce je također zalazilo, i najednom smo prestali čitati i rekli jedno drugome da ćemo i mi biti isto tako dobri, da ćemo i mi biti divni – tada sam se spremao za sveučilište i... Ah, Dolgoruki, svatko, znate, ima svoje uspomene!...

I odjednom spusti svoju zgodnu glavicu na moje rame i – zaplaka. Bje mi ga vrlo, vrlo žao. Popio je, doduše, mnogo vina, ali je tako iskreno i tako bratski govorio sa mnom, i tako osjećajno... Odjednom, u taj čas, dopre s ulice vika i snažno kucanje prstima po našem prozoru (tu su prozori od jednog komada,

[1] Jedan dio pravoslavne službe božje.

veliki, u prizemlju, tako da se može kucati s ulice). To je lupao Andrejev koga je Lambert bio izveo van.

– *Ohé, Lambert! Où est Lambert? As-tu vu Lambert?*– dopre s ulice njegova divlja vika.

– Ah, pa još je tu! Dakle nije otišao? – uskliknu moj mali ustajući.

– Da platim! – viknu Lambert škrgućući zubima. Čak su mu se ruke tresle od srdžbe kad je počeo plaćati, ali mu kozičavi nije dao da plati i za njega.

– A zašto nećete? Pa zar vas nisam ja pozvao, a vi ste prihvatili poziv?

– Nisam, oprostite – izvadi kozičavi svoj novčanik, obračuna svoj dio i plati ga zasebno.

– To me vrijeđa, Semjone Sidoriču!

– Tako me je volja, molit ću lijepo – odbrusi mu Semjon Sidorovič, uze šešir i iziđe sam iz dvorane a da se nije ni s kim pozdravio. Lambert baci novce konobaru i brže-bolje istrča za njim. Bio je toliko zbunjen da je čak zaboravio na mene. Trišatov i ja iziđosmo posljednji. Andrejev je stajao kao stup pred ulazom i čekao Trišatova.

– Ništarijo! – ne otrpje Lambert da mu ne dovikne.

– No-no! – viknu Andrejev na njega i jednim zamahom ruke zbaci mu s glave polucilindar koji se otkotrlja po pločniku. Lambert ponizno potrča da ga digne.

– *Vingt cinq roubles!*[1] – pokaza Andrejev Trišatovu novčanicu, koju je netom bio iznudio od Lamberta.

– Prestani – doviknu mu Trišatov. – Što neprestano galamiš... I zašto si iskamčio od njega dvadeset i pet rubalja? Samo je sedam bio dužan.

– Zašto sam iskamčio? Pa obećao je da ćemo ručati u separeu, sa ženama, a mjesto žena nam je servirao onoga kozičavog, a osim toga, nisam sve pojeo do kraja i smrzavao sam se vani najmanje za osamnaest rubalja. Sedam je rubalja dugovao i eto ti taman dvadeset i pet rubalja.

– Nosite se obadvojica do vr-raga! – vrisnu Lambert. – Neću više da imam posla s vama, naučit ću ja vas pameti...

– Ja neću više da imam posla s vama, Lamberte, i ja ću vas naučiti pameti! – viknu Andrejev. – *Adieu, mon prince,* nemojte piti više vina! Petja, marš! *Ohé Lambert! Où est Lambert? As-tu*

[1] Dvadeset i pet rubalja.

vu Lambert? – prodere se posljednji put odlazeći krupnim koracima.

– Onda, da dođem k vama, smijem li? – probrglja brže-bolje Trišatov hitajući za svojim prijateljem.

Ostadoh sam s Lambertom.

– Pa dobro... hajdemo! – reče on jedva nekako predišući, nekako čak i ošamućen.

– Kamo da idem? S tobom ne idem nikamo! – požurih se da mu izazovno doviknem.

– Kako ne ideš? – trgnu se uplašeno i odmah se pribra. – Pa jedva sam čekao da ostanemo sami.

– Ama, kamo da idemo? – Moram priznati da se i meni malko vrtjelo u glavi od tri pehara vina i dviju čašica šerija.

– Ovamo, evo ovamo, vidiš?

– Ma vidiš da tu piše svježe oštrige. Tu strašno smrdi...

– To ti se čini zato što si upravo ručao, a ovo ti je Miljutinova delikatesna trgovina; nećemo jesti oštrige, nego ću te počastiti šampanjcem...

– Neću! Ti bi me htio opiti.

– To su ti oni rekli; rugali su ti se. I ti vjeruješ onim huljama!

– Ne, Trišatov nije hulja. A i sam se znam čuvati – eto, tako!

– Šta, ti imaš karaktera?

– Jest, imam karaktera, malo više nego ti, jer ti robuješ svakome koga sretneš. Osramotio si nas, molio si Poljake za oproštenje kao kakav lakaj. Valjda su te često tukli po gostionicama?

– Ama, nas se dvojica moramo porazgovarati, nohrac! – viknu odajući prezirnu nestrpljivost, koja kao da je govorila: »I ti ćeš za njima?« – Zar se bojiš, što li? Jesi li mi prijatelj ili nisi?

– Nisam ti prijatelj, ti si varalica. Hajdemo, samo da ti dokažem da te se ne bojim. Uh, kako ovdje smrdi, po siru smrdi! Kako je gadno!

ŠESTO POGLAVLJE

I

Još jedanput molim da se upamti da mi se malo vrtjelo u glavi; da nije bilo tako, bio bih govorio i postupao drukčije. U toj

trgovini, u stražnjoj prostoriji, moglo se doista dobiti oštriga, pa smo sjeli za stolić pokriven ružnim, prljavim stolnjakom. Lambert je naručio šampanjac; preda mnom se našao pehar s hladnim vinom zlatne boje i sablažnjivo me gledao; ali sam bio zle volje.

– Vidiš, Lamberte, meni je najviše krivo što ti misliš da mi možeš i sad zapovijedati kao kod Tušara, a ti sam robuješ svima ovdje.

– Nohrac! E, da se kucnemo!

– Čak se nisi ni udostojio da se pretvaraš preda mnom; kad bi bar krio da me hoćeš opiti!

– Lupetaš koješta i pijan si. Treba još da piješ pa ćeš biti veseliji. Ma uzmi pehar, uzmi!

– Ma što da uzmem? Otići ću, i gotovo.

I doista se već pridigoh. On se strašno razljuti.

– To ti je Trišatov svašta napričao protiv mene: vidio sam ja kako ste šaputali. Znači da si ti nohrac. Alfonsini se čak smuči kad joj se on približi... Odvratan je. Reći ću ti kakav je on.

– Već si mi rekao. Tebi je Alfonsina sve; strašno si uskogrudan.

– Uskogrudan? – ne shvaćaše on. – Oni su sad prešli k onom kozičavom. Eto šta je! Eto zašto sam ih najurio. Nepošteni su. Onaj je kozičavi zlotvor, on će ih pokvariti. A ja sam zahtijevao da uvijek budu čestiti.

Sjedoh, nekako makinalno uzeh pehar i otpih gutljaj.

– Neusporedivo sam obrazovaniji od tebe – rekoh. Ali je on bio sav blažen što sam sjeo, i odmah mi je natočio vina.

– A ti ih se bojiš, je li? – nastavih ga peckati (a bio sam tada zacijelo odurniji od njega). – Andrejev ti je zbacio šešir s glave, a za to si mu dao dvadeset i pet rubalja.

– Dao sam mu, ali će mi to već platiti. Oni se bune, ali ću ih ja udesiti...

– Onaj ti kozičavi ne da mira. A znaš, čini mi se da sam ti ja sad još jedini ostao. Sve svoje nade polažeš sad jedino u mene, a?

– Jest, Arkaška, tako je: ti si mi ostao jedini prijatelj; to si pravo rekao! – lupi me po ramenu.

Što sam mogao s takvim ograničenim čovjekom? Bio je duševno posve zaostao i porugu je shvatio kao pohvalu.

– Ti bi me, Arkadije, mogao izbaviti od neprilika kad bi bio dobar drug – produži gledajući me umiljato.

– Kako bih te to mogao izbaviti?

– Znaš i sam kako. Bez mene si kao nohrac i sigurno ćeš napraviti glupost, a ja bih ti dao trideset tisuća i sve bismo podijelili popola, i sam znaš kako. Ali tko si ti, pogledaj samo:

nemaš nigdje ničega – ni imena ni prezimena, a tu odjednom hrpa novaca; a kad imaš toliko para, možeš početi karijeru znaš kako!

Naprosto sam se začudio takvu načinu. Čvrsto sam vjerovao da će se služiti lukavštinama, a počeo je tako otvoreno, kao da smo djeca. Odlučio sam da ga slušam, iz širokogrudnosti i... iz lude radoznalosti.

– Vidiš, Lamberte, ti nećeš to razumjeti, ali pristajem da te slušam samo zato što sam širokogrudan – kazah odlučno i opet gucnuh iz pehara. Lambert mi odmah doli.

– Znaš šta, Arkadije, da se kakav Bjoring usudio mene onako ispsovati i udariti pred damom koju obožavam, ne znam što bih uradio! A ti si otrpio, i sad mi se gadiš. Ti si krpa, a ne čovjek!

– Kako se usuđuješ reći da me Bjoring udario! – viknuh crveneći. – Prije bi se moglo reći da sam ja njega udario, a ne on mene.

– Nije, on je tebe udario, a ne ti njega.

– Lažeš, ja sam mu još na nogu stao!

– Ali te on odgurnuo rukom i naložio lakajima da te odvuku... a ona je sjedila i gledala iz kočije i smijala ti se – ona zna da ti nemaš oca i da tebe može svako vrijeđati.

– Ne znam, Lamberte, ali ovo je neozbiljan razgovor kojeg se ja stidim. Ti bi me htio razljutiti, i to tako grubo i otvoreno kao da imaš posla s kakvim šesnaestogodišnjakom. U dosluhu si s Anom Andrejevnom! – viknuh dršćući od jarosti i svejednako makinalno srčući vino.

– Ana Andrejevna je lija! Ona će obrlatiti i tebe i mene, i svakoga! Čekao sam te zato što ti možeš lakše izići na kraj s onom.

– S kojom onom?

– S *madame* Ahmakov. Sve ja znam. Sam si mi rekao da se ona boji onoga pisma što je kod tebe...

– Kojeg pisma... lažeš... Jesi li je vidio? – brgljao sam u neprilici.

– Jesam. Lijepa je. *Très belle,*[1] imaš dobar ukus.

– Znam da si je vidio; samo se nisi usudio razgovarati s njom, i da se nisi usudio ni govoriti o njoj!

– Još si mali pa ti se ona ruga – eto, to ti je! Kod nas je u Moskvi bio takav jedan cvijet kreposti: uh, što je dizala nos! A kad smo joj pripriјetili da ćemo sve reći, sva se usplahirila i odmah na sve pristala; i tako smo dobili i jedno i drugo: i novce i ono – razumiješ šta? Sad joj opet ne možeš ni pristupiti u otmjenu

[1] Vrlo lijepa.

društvu – uh, do vraga, kako visoko leti, pa kakvu kočiju ima, a da si vidio u kakvoj se to jazbini odigralo! Ti još ne poznaješ život; da znaš od kakvih sve jazbina one ne zaziru...

– Mislio sam da je tako -- ne odoljeh da ne promrmljam.

– Pokvarene su do u srž; ne znaš ti što su sve one kadre učiniti! Alfonsina je živjela u takvoj jednoj kući pa joj se zgadilo.

– To sam i mislio – potvrdih opet.

– A tebe tuku, i još ih žališ...

– Lamberte, ti si nitkov, ti si prokletnik! – viknuh pošto sam se iznenada nečemu dosjetio i uzdrhtao. – Ja sam sve to sanjao, ti si stajao s Anom Andrejevnom... Ama, ti si prokletnik! Zar si zbilja mislio da sam ja takva hulja? Pa zato sam to i sanjao što sam dobro znao da ćeš ti to reći. I, najposlije, sve to ne može biti tako jednostavno da bi mi mogao o svemu tome govoriti tako otvoreno i jednostavno!

– Pazi ga što se razljutio! Ts-ts-ts! – otegnu Lambert smijući se i likujući. – E, brajko moj, Arkaško, sad znam sve što sam htio znati. Zato sam te i čekao. Čuj, ti je, dakle, voliš i htio bi se osvetiti Bjoringu – eto što sam htio znati. I slutio sam da je tako dok sam te čekao. *Ceci posé, cela change la question.*[1] Tako je još bolje jer i ona tebe voli. E pa, onda se oženi njome, ne časeći ni časa, tako će biti najbolje. Drukčije i ne možeš, to ti je najsigurnije. A zatim, Arkadije, znaj da imaš prijatelja, mene, koji će za tebe sve učiniti. Eto, taj će ti prijatelj pomoći i oženiti te; stvorit ću ti sve iz oka ili iz boka, Arkaško! A poslije ćeš za trud dati svom starom drugu trideset tisuća, a? Pomoći ću ti, o tome nemoj sumnjati! Poznajem sve finese u takvim poslovima, ti ćeš dobiti sav miraz pa ćeš biti bogataš i napravit ćeš karijeru.

Iako mi se vrtjelo u glavi, gledao sam u čudu Lamberta. Bio je ozbiljan, naime nije da je bio ozbiljan, nego sam jasno vidio da i sam vjeruje da bih se mogao oženiti, da se čak zanosi tom mišlju. Dakako da sam isto tako vidio da me mami kao kakva balavca (jamačno sam već tada vidio); ali me pomisao da se oženim njome toliko svega obuzela da sam se, doduše, čudio Lambertu kako može vjerovati u takvu tlapnju, ali sam u isto vrijeme usrdno u nju povjerovao, a da ipak nisam ni na trenutak smetnuo s uma da se to, naravno, ne može nikako obistiniti. Sve se to nekako ipak poklopilo.

– Ma zar je to moguće? – probrgljah.

[1] Ako je tako, sve se mijenja.

– Zašto ne bi bilo moguće? Pokazat ćeš joj onaj spis i ona će se uplašiti i poći za tebe da ne izgubi pare.

Odlučio sam da ne prekidam Lamberta u njegovim gadarijama zato što ih je toliko prostodušno izlagao preda mnom da nije čak ni sumnjao da bih se iznenada mogao pobuniti; ipak sam promumljao da se ne bih htio oženiti samo na silu.

– Nipošto neću na silu; kako možeš biti takva hulja da tako nešto misliš o meni?

– Eto ga na! Ma ona će sama poći za tebe: nećeš je ti uplašiti, ona će se sama uplašiti i poći za tebe. A poći će i zato što te voli – snađe se Lambert.

– Šta lažeš! Rugaš mi se; kako znaš da me voli?

– Zaista te voli. Znam je. I Ana Andrejevna tako misli. Kažem ti ozbiljno i po istini da Ana Andrejevna tako misli. A poslije ću ti, kad dođeš k meni, ispričati još nešto, pa ćeš se uvjeriti da te voli. Alfonsina je bila u Carskom Selu; i ona je ondje koješta saznala...

– A što je to mogla saznati?

– Pa eto, hajdemo k meni, ona će ti sama ispričati, bit će ti drago čuti. A i što si ti gori od koga drugoga? Lijep si, dobro odgojen...

– Jesam, dobro sam odgojen – prošaptah jedva predišući. Srce mi je tuklo, naravno ne samo od vina.

– Lijep si. Dobro si obučen.

– Jesam, dobro sam obučen.

– I dobar si...

– Jesam, dobar sam.

– Pa zašto ne bi pristala? Bjoring je ionako ne bi uzeo bez novaca, a ti joj možeš oduzeti novac, pa će se ona uplašiti; oženit ćeš se i tako ćeš se osvetiti Bjoringu. Pa sam si mi one noći, kad si se smrzavao, rekao da je zaljubljena u tebe.

– Ja da sam ti to rekao? Sigurno nisam tako rekao.

– Jesi, baš tako.

– To sam ja bulaznio. Sigurno sam ti tada i za spis rekao?

– Jesi, rekao si da imaš to pismo, a ja sam pomislio: pa kako se on, kad ima takvo pismo, ne koristi njime?

– Sve je to tlapnja, nisam ja nipošto toliko glup da bih povjerovao u to – promrmljah. – Prvo, tu je razlika u godinama, a drugo, ja nemam pravog prezimena.

– Ma poći će za tebe; mora poći jer bi joj inače propale tolike pare – to ću sve ja urediti. A osim toga te voli. Znaš li ti da ti je onaj stari knez vrlo naklonjen; da znaš do kakvih veza možeš doći preko njega, a što se tiče toga da nemaš pravog prezimena, danas

ti ono i ne treba: kad se jednom dočepaš para, ići ćeš sve dalje i dalje, i za deset godina bit ćeš takav milijunaš da će cijela Rusija zabrujati, pa što će ti onda ime? U Austriji možeš kupiti barunsku titulu. A kad se oženiš, uzmi uzde u ruke! Treba njih dobro pritegnuti. Žena, kad zavoli, voli da je držiš čvrsto u rukama. Žena voli kod muškarca karakter. A čim je uplašiš pismom, pokazat ćeš da imaš karakter. »A,« reći će, »tako mlad, a već ima karakter.«

Sjedio sam kao ošamućen. Nikad se inače ne bih srozao da bilo s kim tako glupo razgovaram. Ali me sad neka slatka žudnja tjerala da razgovaram. Osim toga je Lambert bio toliko glup i nevaljao da se pred njim nisam mogao stidjeti.

– Ama, znaš šta, Lamberte – rekoh mu najednom – reci ti šta hoćeš, ali tu ima mnogo gluposti; razgovarao sam s tobom zato što smo drugovi pa se nemamo čega stidjeti; ali se ni pred kim drugim ne bih nizašta ovoliko ponizio. A što je najvažnije, zašto tako uporno tvrdiš da me ona voli? Dobro si ono maloprije rekao za novac, ali vidiš, Lamberte, ti ne poznaješ visoko društvo: kod njih se sve to zasniva na posve patrijarhalnim, tako reći rodovskim odnosima, tako da bi nju sad, dok još ne poznaje moje sposobnosti i ne zna dokle sve mogu dotjerati u životu, ipak bila sramota. Ali neću ti zatajiti, Lamberte, da tu zaista ima jedna točka koja ulijeva nadu. Ona bi, vidiš, mogla poći za mene iz zahvalnosti, jer bih je tada oslobodio mržnje jednoga čovjeka. A ona ga se boji, boji se tog čovjeka.

– A, misliš na svog oca? A što, voli li je on ludo – trgnu se najedanput Lambert neobično radoznalo.

– Ma, ne voli! – uzviknuh. – Kako si ti, Lamberte, strašan, ali i glup! Ta kako bih je htio uzeti kad bi je on volio? Ipak smo mi sin i otac, to bi bila sramota. On mamu voli, vidio sam kako ju je grlio, a prije sam i ja mislio da voli Katerinu Nikolajevnu, ali sam sad jasno spoznao da ju je možda nekad volio, ali je sad već odavno mrzi... i htio bi joj se osvetiti, pa ga se ona boji, jer, kažem ti, Lamberte, on je grozan, užasan, kad se osvećuje. Naprosto poludi. Kad se ljuti na nju, ne preza ni od čega. To je neprijateljstvo staroga kova, zbog uzvišenih načela. Danas se ljudima fućka za sva opća načela; danas nema općih načela, nego samo pojedinačnih slučajeva. Eh, Lamberte moj, ništa ti ne razumiješ, glup si kao noć; ja ti sad govorim o tim načelima, a ti sigurno ništa ne razumiješ. Strašno si neobrazovan. Sjećaš li se kako si me tukao? Sad sam ja jači od tebe – znaš?

– Idemo k meni, Arkaško! Provest ćemo zajedno večer i popiti još jednu bocu, a Alfonsina će nam otpjevati nešto uz gitaru.

– Ne, ne idem. Čuj, Lamberte, ja ti imam jednu »ideju«. Ako ovo ne uspije, i ja se ne oženim, zakukuljit ću se u ideju; a ti nemaš ideje.

– Dobro, dobro, poslije ćeš mi pričati, hajdemo.

– Neću! – ustadoh. – Neću i ne idem. Doći ću k tebi, ali ti si hulja. Dat ću ti trideset tisuća, neka ti bude, ali sam pošteniji i plemenitiji od tebe... Ama, vidim ja da bi me ti htio u svemu prevariti. I zabranjujem ti da o njoj čak i misliš: ona je najplemenitija od svih, a tvoji su planovi toliko nedostojni da ti se čak čudim, Lamberte. Htio bih se oženiti – to je nešto drugo, ali meni ne treba imutak, ja prezirem imutak. Ne bih uzeo njen imutak ni kad bi mi ga na koljenima nudila... A da se oženim, da se oženim, to je nešto drugo. A znaš, ono si dobro rekao da ih treba držati na uzdi. Voljeti, strastveno voljeti, sa svom velikodušnošću muškarca, kakve nikad ne može biti u žene, ali i postupati despotski – tako valja. Jer, znaš šta, Lamberte, žena voli despotizam. Ti, Lamberte, poznaješ žene. Ali si inače nevjerojatno glup. I, znaš, Lamberte, nisi ti baš tako odvratan kao što se činiš, ti si priprost. Volim te. Ah, Lamberte, zašto si takav nevaljalac? Inače bismo mogli tako lijepo živjeti! Znaš da je Trišatov simpatičan.

Sve sam ove posljednje nesuvisle rečenice izgovorio kad smo već izišli na ulicu. Svega se ovoga prisjećam do u tančine da čitalac vidi kako sam, uza sav svoj zanos i uza sve zakletve i zavjete da ću se popraviti i težiti divoti, mogao tada tako lako zapasti u takav kal! I kunem se, kad ne bih bio potpuno i čvrsto uvjeren da sam sad posve drukčiji i da sam već iskovao svoj karakter živeći praktičnim životom, nipošto ne bih priznao sve ovo čitaocu.

Izišli smo iz trgovine, Lambert me podupirao obujmivši me ovlaš. Odjednom sam ga pogledao i opazio gotovo onaj isti uporni, promatrački, neobično pozorni i potpuno trijezni pogled kakav je imao i onda, u ono jutro kad sam se smrzavao i kad me vodio do fijakera, kad me baš isto tako obujmio i upijao, i ušima i očima, moje nesuvislo mucanje. Sutrusni ljudi, koji još nisu posve pijani, na trenutke se iznenada potpuno otrijezne.

– Ne idem k tebi ni za šta na svijetu! – rekoh odrješito i jasno, gledajući ga podrugljivo i otiskujući ga rukom.

– Ma prestani, reći ću Alfonsini neka nam skuha čaj, prestani!

Bio je čvrsto uvjeren da mu se neću oteti; obuimao me i podupirao s užitkom, kao žrtvu, a naravno da sam mu bio potreban, baš te večeri i u takvu stanju! Poslije će se vidjeti zašto.

– Ne idem! – ponovih. – Kočijašu!

Upravo naiđoše saonice, pa skočih na njih.

– Kamo ćeš? Što ti je? – prodere se Lambert užasno prestrašen, hvatajući me za bundu.

– Da nisi išao za mnom! – doviknuh mu. – Da me nisi slijedio! – U taj čas saonice krenuše, pa istrgoh svoju bundu iz Lambertovih ruku.

– Ipak ćeš doći! – doviknu pakosno za mnom.

– Doći ću ako budem htio – od volje mi je! – okrenuh mu se na saonicama.

II

Nije me, naravno, progonio zato što se nisu našle druge saonice pri ruci, pa sam uspio da mu iščeznem iz očiju. Dovezao sam se do Sijenskog trga gdje sam sišao i otpustio kočijaša. Strašno sam bio zaželio da se prošetam. Nisam bio ni umoran ni bogzna kako pijan, nego samo čio; osjećao sam priljev snage, neobičnu sposobnost za bilo kakav pothvat, a u glavi su mi se rojile nebrojene ugodne misli.

Srce mi je učestalo i snažno lupalo – čuo sam mu svaki otkucaj. I sve mi se činilo tako lijepo, tako lako. Prolazeći pokraj straže na Sijenskom trgu, strašno sam poželio da priđem stražaru i da ga poljubim. Bila je jugovina, trg je bio pocrnio i zaudarao je ali mi se čak i trg sviđao.

»Sad ću na Obuhovski prospekt« – mislio sam – »a onda ću udariti lijevo i izbiti na Semjonovski puk, idem naokolo, to je divno, sve je divno. Bunda mi je raskopčana, pa što mi je nitko ne skine, gdje su lopovi? Kažu da na Sijenskom trgu ima lopova; neka dođu, možda ću im i dati bundu. Što će mi bunda? Bunda je svojina. *La propriété, c'est le vol*[1]. Ma, uostalom, kakva besmislica, a kako je sve lijepo! Lijepo je što je jugovina. Čemu studen? Studeni uopće ne treba. Lijepo je i besmislicu podnositi. Što sam ono rekao Lambertu o načelima? Rekao sam da nema općih načela, nego da ima samo pojedinačnih slučajeva; tu sam zabrazdio, grdno zabrazdio. I to namjerno, da se napravim važan. Malo me stid, ali, uostalom – vrlo važno, iskupit ću se. Ne stidite se, ne

[1] Svojina je krađa. (Krilatica koja je potekla od francuskog ekonomista Proudhona (1809–1865).

kinjite se, Arkadije Makaroviču! Sviđate mi se, Arkadije Makaroviču! Čak mi se vrlo sviđate, mladi moj prijatelju! Šteta što ste mala ništarija... i... i...e, da... ah!«

Naglo stadoh i srce me opet zabolje od silna ushita:

»Što je ono on, zaboga, rekao? Rekao je da me ona – voli. Ama, on je lupež, on je tu svašta nalagao, samo da pođem k njemu na spavanje. A možda i nije. Rekao je da i Ana Andrejevna tako misli... Ehej! Ta mogla mu je i Darja Onisimovna tu koješta ispipati: ona svuda njuška. A zašto nisam otišao k njemu? Sve bih saznao! Hm! On je skovao plan, a ja sam sve to do u najmanje sitnice naslutio. San. Široko zamišljeno, gospodine Lamberte, samo se varate, neće tako biti. A možda i hoće! A možda i hoće! Pa zar bi me on mogao oženiti? A možda bi i mogao. On je naivan i vjeruje. Glup je i drzak kao svi poslovni ljudi. Glupost udružena s drskošću – velika je sila. A priznajte, Arkadije Makaroviču, da ste se ipak bojali Lamberta! A što će njemu pošteni ljudi? Rekao mi je sasvim ozbiljno: nema ti tu nijednog poštenog čovjeka! A kakav si sam? Ma, šta ja! Zar nisu pošteni ljudi potrebni huljama? U varanju su pošteni ljudi potrebniji nego bilo gdje drugdje. Ha-ha! To samo vi, Arkadije Makaroviču, bezazleni kakvi jeste, niste sve do sada znali. Bože! A šta onda ako me uistinu oženi!«

Opet zastadoh. Moram sad priznati jednu glupost (s obzirom na to da je to već odavno prošlo), moram priznati da sam se već davno prije htio oženiti, naime nisam htio niti bi se to ikad dogodilo (a neće se ni ubuduće dogoditi, poštenja mi), nego sam već više puta i davno prije snatrio o tome kako bi bilo lijepo da se oženim, naime snatrio sam vrlo, vrlo često, osobito prije nego što bih zaspao, svaku večer. To je prošlo čim sam navršio šesnaest godina. Imao sam u gimnaziji druga, vršnjaka, Lavrovskog – vrlo milog, mirnog, zgodnog dječaka koji se inače nije ničim drugim isticao. Nisam gotovo nikad s njim razgovarao. Jednom smo tako sjedili sami jedan do drugoga, a on je bio nekako zamišljen i tek mi je najednom rekao: »Ah, Dolgoruki, šta mislite kako bi bilo kad bismo se mogli sad oženiti; pa zbilja, kad da se i ženimo ako ne sada; sad bi bio pravi čas, a ipak nikako ne možemo!« I to je tako otvoreno rekao. I odmah sam se od sveg srca složio s njim, jer sam već i sam sanjario o tome. Zatim smo se još nekoliko dana za redom sastajali i neprestano o tome razgovarali, nekako u potaji i samo o tome. Poslije smo se, ne znam ni sam kako se to dogodilo, razišli i prestali razgovarati. Eto, otada sam počeo snatriti. To, naravno, ne bi vrijedilo ni spominjati, ali sam samo htio pokazati kako to ponekad izrana potječe...

»Tome ima samo jedan ozbiljan prigovor« – svejednako sam snatrio idući dalje. – »Ma, naravno, neznatna razlika u godinama ne bi bila nikakva prepreka, nego evo što: ona je prava aristokratkinja, a ja sam naprosto Dolgoruki! Strašno gadno! Hm. Zar ne bi Versilov mogao, kad se vjenča s mamom, zamoliti vlast za dopuštenje da me posini... za očeve zasluge, recimo... Ta on je bio u službi, pa valjda ima i zasluga; bio je mirovni posrednik...« E, do vraga, kakve li gadarije!

To sam uzviknuo i naglo, po treći put, stao, ali sad kao gromom ošinut. Bolno poniženje zbog spoznaje da sam mogao poželjeti takvu sramotu kao što je promjena prezimena posinovljenjem, to iznevjeravanje cijelog mog djetinjstva, sve mi je to gotovo u jedan mah pokvarilo raspoloženje, pa se sva moja radost raspršila kao dim. »Ne, to neću nikome reći« – pomislih pošto sam pocrvenio do ušiju – »ponizio sam se tako zato što sam... zaljubljen i glup. Ama, ako Lambert ima u nečemu pravo, onda je to u tome da sad uopće nisu potrebne sve te budalaštine, nego da je dan-danas najvažniji sam čovjek, a onda njegovi novci. To jest ne novci, nego njegova moć. S tim ću se kapitalom latiti ostvarivanja moje ‚ideje', za deset godina zabrujat će sva Rusija, i svima ću se osvetiti. A s njom ne treba imati suviše obzira, tu opet Lambert ima pravo. Uplašit će se i jednostavno poći za mene. Pristat će na najjednostavniji i najobičniji način i poći će za mene. ‚Da ti znaš, da samo znaš u kakvoj se to jazbini odigralo!'« – prisjećao sam se Lambertovih nedavnih riječi. »I jest tako« – potvrđivao sam – »Lambert ima u svemu pravo, ima tisuću puta više pravo od mene i Versilova i svih tih idealista! On je realist. Ona će uvidjeti da sam karakteran i reći će: »A, on je karakteran.« Lambert je hulja, on bi samo da se domogne trideset tisuća, pa ipak mi je jedini prijatelj. Nema drugog prijateljstva niti može biti, sve su to izmislili nepraktični ljudi. A nju čak i ne ponižavam; zar je ponižavam? Nimalo: sve su žene takve! Zar ima žene koja nije nevaljala? Zato i treba imati muškarca nad sobom, zato je i stvorena kao potčinjeno stvorenje. Žena je porok i sablazan, a muškarac plemenitost i velikodušnost. Tako će i biti na vijeke vjekova. A što se spremam da iskoristim ‚spis' – to nije ništa. To neće naškoditi ni plemenitosti ni velikodušnosti. Nema Schillerovih junaka u čistom stanju – oni su izmišljeni. Ništa ne smeta malo nečistoće ako je cilj veličanstven! Poslije će se sve isprati i izgladiti. A sad je ovo samo širokogrudnost, samo život, samo životna istina – eto kako se sad to zove!«

I opet ponavljam: neka mi se oprosti što navodim sve to svoje

tadašnje pijano bulažnjenje do najmanjih pojedinosti. Ovo je, naravno, samo bit mojih tadašnjih misli, ali mi se čini da sam se služio ovim istim riječima. Morao sam ih navesti zato što sam se latio pisanja da sudim sam sebi. A zbog čega da sudim ako ne zbog toga? Zar u životu može biti išta ozbiljnije? Vino me ne može opravdati. *In vino veritas.*[1]

Snatreći tako i posve zaokupljen fantazijom, nisam ni opazio da sam napokon došao do kuće, to jest do mamina stana. Nisam čak opazio ni kako sam ušao u stan; ali tek što sam stupio u naše majušno predsoblje, pojmio sam da se kod nas dogodilo nešto neobično. U sobama su glasno govorili, uzvikivali, a mama je, čuo sam, plakala. Na vratima umalo što me nije srušila Lukerja koja je naglo potrčala iz sobe Makara Ivanoviča u kuhinju. Zbacio sam bundu i ušao u sobu Makara Ivanoviča, u kojoj su se bili svi okupili.

Tu su stajali Versilov i mama. Mama mu je bila u naručju, a on ju je čvrsto privijao uza se. Makar Ivanovič je, po običaju, sjedio na svojoj klupici, ali nekako iznemogao tako da ga je Liza s mukom držala rukama za ramena da ne padne; štoviše, bilo je jasno da se sve više naginje i da će pasti. Naglo priđoh korak bliže, protrnuh i dosjetih se: starac je bio mrtav.

Bio je netom umro, valjda jednu minutu prije nego što sam došao. Još prije desetak minuta osjećao se kao i obično. Tada je bila s njim samo Liza; sjedila je kod njega i pričala mu o svojoj nevolji, a on ju je, kao i jučer, gladio po glavi. Iznenada se sav stresao (pričala je Liza), htio se pridići, htio je viknuti, ali je bez riječi počeo padati na lijevu stranu. »Puklo mu je srce!« – rekao je Versilov. Liza je zavrištala tako da ju je čula cijela kuća, pa su se svi strčali – sve se to zbilo valjda jednu minutu prije nego što sam došao!

– Arkadije! – viknu mi Versilov. – Otrči časkom do Tatjane Pavlovne. Ona je svakako kod kuće. Zamoli je da odmah dođe. Odvezi se fijakerom! Brže, molim te!

Oči su mu sijevale – dobro se sjećam. Na licu mu nisam opazio ništa što bi bilo nalik na pravu žalost ni suze – plakale su samo mama, Liza i Lukerja. Naprotiv, vrlo sam dobro također zapamtio da me prenerazilo nekakvo neobično uzbuđenje, gotovo ushit na njegovu licu. Potrčah po Tatjanu Pavlovnu.

Kako je otprije poznato, do Tatjane Pavlovne nije bilo daleko. Nisam se odvezao fijakerom, nego sam sav put pretrčao a da se

[1] U vinu je istina.

nisam nijednom zaustavio. U glavi mi je bila zbrka i čak nešto gotovo zanosno. Pojmio sam da se zbilo nešto korjenito. Pijanost je bila posve ishlapjela, do posljednje kapi, a s njom i sve nečasne misli kad sam pozvonio Tatjani Pavlovnoj.

Finkinja mi je otvorila vrata: – Nije kod kuće! – i htjela ih odmah zatvoriti.

– Kako nije kod kuće? – ugurah se silom u predsoblje. – Ma ne može biti! Makar Ivanovič je umro!

– Šta-a! – dopre najednom uzvik Tatjane Pavlovne kroz zatvorena vrata njena salona.

– Umro je! Makar Ivanovič je umro! Andrej Petrovič vas moli da odmah dođete.

– Ma lažeš!...

Škljocnu zasun, ali se vrata odškrinuše svega pet centimetara: – Pričaj šta je!

– Ne znam ni sam, tek što sam se vratio kući, a on je već bio mrtav. Andrej Petrovič kaže da mu je srce puklo!

– Odmah ću doći, ovaj čas. Otrči kući i reci da ću doći: ma idi, idi, idi! Ama, što si sad tu stao?

Ali sam dobro vidio kroz odškrinuta vrata kako je netko najednom izišao iza portijere, iza koje je bila postelja Tatjane Pavlovne, i stao u dnu sobe, iza Tatjane Pavlovne. Makinalno, instinktivno mašio sam se za kvaku i nisam više dao zatvoriti vrata.

– Arkadije Makaroviču! Zar je zbilja istina da je umro? – razlegnu se poznati mi, tihi, odmjereni, metalni glas od kojeg mi sve umah naprosto zatrepta u duši: u pitanju se razabralo nešto što je proželo i uzbudilo *njenu* dušu.

– E pa, kad je tako – razdrlji najednom Tatjana Pavlovna vrata – kad je tako, onda se nagađajte sami kako znate. Sami ste tako htjeli!

I naglo istrča iz stana, stavljajući u trku rubac na glavu i navlačeći bundu, pa pohita niza stube. Ostadosmo sami. Zbacih bundu, zakoraknuh i zatvorih za sobom vrata. Ona je stajala preda mnom kao onda, za onog susreta, vedra lica, vedra pogleda, pružajući mi, kao i onda, obje ruke. Meni baš kao da su se noge podsjekle pa joj jednostavno padoh do nogu.

III

Samo što se ne rasplakah, ne znam ni sam zašto; ne sjećam se kako me posjela do sebe, samo se sjećam, a ta mi je uspomena dragocjena, da smo sjedili jedno do drugoga držeći se za ruke, i da smo živo razgovarali: ona se propitivala o starcu i o tome kako je umro, a ja sam joj pripovijedao o njemu – tako da se moglo pomisliti da plačem za Makarom Ivanovičem, što bi bilo potpuno besmisleno; znam da nije ni pomislila da sam tako djetinje plitak. Napokon sam se iznenada sabrao i posramio. Sada držim da sam tada plakao jedino od ushita, i mislim da je i sama to vrlo dobro shvatila, tako da sam miran što se tiče te uspomene.

Odjednom mi se učinilo vrlo čudno što se toliko raspituje za Makara Ivanoviča.

– Pa zar ste ga vi poznavali? – upitah je u čudu.

– Odavno. Nikad ga nisam vidjela, ali je i u mom životu odigrao neku ulogu. O njemu mi je mnogo nekad pričao onaj čovjek koga se bojim. Znate tko je taj čovjek.

– Tek sad znam da je »taj čovjek« bio kudikamo bliži vašem srcu nego što ste mi priznali – rekoh ne znajući ni sam što sam htio time reći, ali nekako prijekorno i mrko.

– Kažete da je maloprije ljubio vašu majku? Da ju je grlio? Jeste li to sami vidjeli, a? – nije me slušala, već me i dalje zapitkivala.

– Jesam, vidio sam; i vjerujte mi da je sve to činio potpuno iskreno i pošteno! – požurih se da joj potvrdim, jer sam vidio kako se raduje.

– Daj bože da je tako! – prekriži se ona. – Sad je on slobodan. Taj mu je divni starac samo sputavao život. Sad, kad je on umro, u njemu će opet uskrsnuti osjećaj dužnosti i... časti, kao što su već bili jedanput uskrsnuli. Oh, on je nadasve plemenit, on će umiriti srce vaše majke koju voli više od svega na svijetu, i smirit će se, napokon, i sam, a i vrijeme je, hvala bogu.

– Je li vam mnogo stalo do njega?

– Jest, mnogo mi je stalo, ali ne u onom smislu u kojem on želi i u kojem me vi pitate.

– A bojite li se sad za njega ili za sebe? – upitah je iznenada.

– Ama, to su zakučasta pitanja, ostavimo sad to!

– Ostavit ćemo, naravno; samo što nisam ništa od svega toga znao, vrlo sam malo znao; ali dobro, imate pravo, sad je sve drukčije, a ako je tko uskrsnuo, onda sam ja prvi. Moje su misli o

vama nedostojne, Katerino Nikolajevna, i možda sam se prije manje od jednog sata i ponio nedostojno prema vama, ali znajte da me evo sad, dok sjedim uz vas, nimalo ne peče savjest. Zato što se sad sve rasplinulo i što je sve drukčije, a onoga čovjeka koji je sat prije snovao kako da vam učini neku nepodopštinu, ne poznajem i neću da ga poznajem.

– Prenite se – osmjehnu se ona – kao da pomalo buncate.

– I zar čovjek može osuđivati sama sebe kad je pokraj vas? – nastavih. – Bio on pošten ili nevaljao, vi ste svejedno kao sunce, nedostižni... Recite mi kako ste mi mogli izići u susret nakon svega onoga što se dogodilo? E, kad biste samo znali što se događalo prije jednog sata, prije svega jednog sata! I kakav se san ostvarivao.

– Rekla bih da sve znam – osmjehnu se ona mirno. – Upravo ste mi se htjeli nekako osvetiti, zakleli ste se da ćete me upropastiti, a zacijelo biste ubili ili istukli odmah svakoga tko bi se usudio da pred vama kaže ma i jednu ružnu riječ o meni.

Oh, smješkala se i šalila, ali samo iz prekomjerne dobrote, jer joj je u tom času cijela duša, kako sam se poslije domislio, bila puna takve vlastite goleme brige i takva snažna i moćna osjećanja, da je mogla razgovarati sa mnom i odgovarati na moja plitka i dosadna pitanja samo onako kako čovjek odgovara malom djetetu na nekakvo njegovo djetinje ludo pitanje, da ga se otrese. To sam iznenada shvatio pa sam se posramio, ali se više nisam mogao suzdržati.

– Ne – rekoh ne vladajući više sobom – ne, nisam ubio onoga koji je o vama zlo govorio, naprotiv, još sam mu i povlađivao!

– Ma, zaboga, nemojte, ne treba, ne pričajte mi ništa – pruži iznenada ruku ne bi li me zadržala, a na licu joj se čak ogledala nekakva patnja, ali sam već bio skočio s mjesta i stao pred nju da joj sve ispripovjedim, a da sam joj ispripovjedio, ne bi se dogodilo ono što se poslije dogodilo, jer bih zacijelo sve najposlije priznao i vratio joj spis. Ali se ona najednom nasmijala:

– Ne treba, ne treba ništa, nikakvih pojedinosti! I sama znam za sve vaše prijestupe: kladila bih se da ste se htjeli oženiti mnome ili tako nešto, i upravo ste se dogovarali o tome s nekim vašim pomagačem, s vašim bivšim školskim drugom... Ah, pa čini se da sam pogodila! – uzviknu zagledajući mi se ozbiljno u lice.

– Kako... kako ste pogodili? – propentah kao budala, strašno preneražen.

– Čudna mi čuda! Ma dosta, dosta! Opraštam vam, samo prestanite sad o tome – odmahnu opet rukom, ali sad već, očito,

nestrpljivo. – I ja sam sanjalica, i kad biste samo znali čemu se sve ne utječem u snovima, kad dadem maha svojoj mašti! Dosta, neprestano me ometate! Baš mi je drago što je otišla Tatjana Pavlovna; strašno sam poželjela da vas vidim, a pred njom ne bismo mogli govoriti ovako kako sad govorimo. Sve mi se čini da sam ja kriva što se ono onda dogodilo? Je li? Je li da jesam?

– Vi da ste krivi? Ali tada sam ja vas izdao *njemu* i što ste sve mogli pomisliti o meni! O tome sam neprestano mislio, sve ove dane, svakog trenutka odonda, mislio i osjećao. (Nisam joj slagao)

– Uzalud ste se toliko mučili, već sam tada i te kako dobro shvatila kako je do svega toga došlo; naprosto ste se tada u svojoj radosti izlanuli da ste zaljubljeni u mene i da... ma, i da sam vas lijepo saslušala. Nije vam badava dvadeset godina. Ta vi njega volite više nego sve na svijetu, tražite u njemu prijatelja, ideal? I te kako sam to dobro shvatila, ali je već bilo kasno; ma jest, i ja sam tada bila kriva: trebalo je da vas odmah tada pozovem i umirim, ali sam se naljutila pa sam zamolila da vas više ne primaju u kuću; i tako je došlo do one scene pred kućom i poslije do one noći. I, znate, neprestano sam, kao i vi, snatrila kako da se potajno sastanem s vama, samo nisam znala kako bih to izvela. I šta mislite, čega sam se najviše bojala? Najviše sam se bojala da ćete povjerovati onome što vam je on napričao o meni.

– Ni govora! – uzviknuh.

– Zaista mnogo držim do naših nekadašnjih sastanaka; dragi ste mi kao momak i možda mi je čak draga ta vaša iskrenost... Ta ja sam suviše ozbiljne naravi. Najozbiljnije sam i najneveselije naravi od svih suvremenih žena, da znate... ha-ha-ha! Još ćemo se napričati, sad nisam baš raspoložena, uzrujana sam i... čini se da proživljavam živčanu krizu. Eh, napokon, napokon će i *on* meni dati živjeti na svijetu!

Taj joj se usklik oteo protiv njene volje; odmah sam to shvatio, ali nisam htio ništa izvoditi načistac, samo sam sav protrnuo.

– On zna da sam mu ja oprostila! – uzviknu najednom opet, kao da razgovara sama sa sobom.

– Zar ste mu zbilja mogli oprostiti ono pismo? I kako on može znati da ste mu oprostili? – uzviknuh pošto se više nisam mogao suzdržati.

– Kako zna? Ma zna, zna – nastavi mi odgovarati, ali tako kao da je i zaboravila na me, baš kao da razgovara sama sa sobom. – Sad se već pribrao. A i kako ne bi znao da sam mu oprostila kad me poznaje u dušu? Pa zna on da sam i ja pomalo nalik na njega.

– Vi?

– Pa da, on to zna. Ma nisam vam ja strastvena, nego mirna, ali bih htjela, kao i on, da svi budu dobri... Pa morao me zbog nečega zavoljeti.

– Pa kako je onda govorio da ste puni poroka?

– To je samo govorio, a zapravo je drukčije mislio. A je li da je ono pismo strašno smiješno?

– Smiješno? (Napeto sam je slušao; držim da je doista proživljavala nekakvu živčanu krizu i... možda nije uopće meni govorila; ali se nisam mogao svladati da je ne ispitujem.)

– Ma jest, smiješno, i kako bih se bila smijala da se... da se nisam bojala. Uostalom, nemojte misliti da sam baš takva kukavica; ali zbog tog pisma nisam mogla te noći spavati, ono kao da je bilo napisano krvlju bolesna čovjeka... i što još ostaje nakon takva pisma? Volim život, strašno se bojim za svoj život, velika sam strašljivica što se toga tiče... Ma čujte! – navali najednom. – Idite k njemu! Sad je sam, ne može neprestano biti ondje i sigurno je otišao nekamo sam, potražite ga što prije, svakako što prije, trknite do njega, pokažite da ste mu sin koji ga voli, dokažite da ste simpatičan, dobar dječak, moj student, koga ja... O, neka vam Bog da sreće! Nikog ne volim, pa i bolje da ne volim, ali vam svima želim sreću, svima, a ponajprije njemu, i neka to zna... čak i sad, bilo bi mi zbilja drago...

Ustade i naglo se izgubi za portijerom; na licu su joj u tom času zablistale suze (histerične suze, poslije smijeha). Ostadoh sam, uzrujan i zbunjen. Doista nisam znao zašto se toliko uzrujala, a nisam ni vjerovao da se može toliko uzrujati. Nešto kao da mi se steglo u srcu.

Pričekah pet minuta, pa i deset; odjednom me prenerazi grobna tišina, pa odlučih da provirim kroz vrata i da je zovnem. Na moj zov pojavila se Marja i rekla mi posve mirno da se gospođa već odavno obukla i izišla na stražnji izlaz.

SEDMO POGLAVLJE

I

Samo je još to trebalo. Dohvatih bundu i, oblačeći je u hodu, potrčah van misleći: »Rekla mi je da pođem k njemu, a gdje da ga nađem?«

Ali me nadasve prenerazilo pitanje: »Zašto misli da se sad nešto promijenilo i da će joj *on* dati mira? Naravno, zato što će se vjenčati s mamom, ali što se to nje tiče? Raduje li se što će se on vjenčati s mamom ili je, naprotiv, baš zato i nesretna? Proživljava li baš zato i živčanu krizu? Kako ne mogu to izvesti načistac?«

Bilježim od riječi do riječi ovu drugu misao što mi je tada prominula glavom, da se upamti: ona je važna. Ta je večer bila kobna. I eto, htio-ne htio, moraš povjerovati u sudbinu: nisam prošao ni sto koraka put mamina stana kad sam se iznenada skobio s onim koga sam tražio. Uhvatio me za rame i zaustavio.

— To si ti! – uzviknuo je radosno, a u isti mah vrlo začuđeno. – Zamisli, bio sam kod tebe – progovori brzorečicom – tražio te, pitao za tebe – ti si mi sad jedini potreban u cijelom svemiru! Tvoj mi je činovnik trabunjao sam bog zna šta; ali tebe nije bilo pa sam otišao, i čak sam zaboravio da ti poručim da što prije dođeš k meni – i šta misliš: ipak sam išao nepokolebljivo uvjeren da te sudbina mora poslati sad kad si mi najpotrebniji, i gle, tebe sam prvog sreo! Idemo k meni! Nisi još nikad bio kod mene...

Jednom riječju, tražili smo jedan drugoga, i obojici nam se dogodilo nešto slično. Pohitali smo.

Uz put je izgovorio svega nekoliko kratkih rečenica o tome kako je ostavio mamu s Tatjanom Pavlovnom i slično. Vodio me držeći me za ruku. Nije stanovao daleko odatle pa smo ubrzo stigli. Zaista još nikad nisam bio kod njega. To je bio malen stan od tri sobe, koji je on unajmio (ili, bolje reći, unajmila ga je Tatjana Pavlovna) jedino radi onoga »dojenčeta«. Taj je stan i prije uvijek bio pod nadzorom Tatjane Pavlovne i u njemu je bila dadilja s djetetom (a sad i Darja Onisimovna); ali je tu uvijek bila i soba za Versilova, upravo prva, najbliža ulazu, prilično prostrana i prilično lijepa i udobno namještena, kao radna soba. Doista je na stolu, u ormaru i na policama bilo mnogo knjiga (kojih u maminu stanu nije gotovo uopće bilo); bilo je ispisanih papira, svežnjeva

pisama – jednom riječju, sve je pokazivalo da je to kutak u kojem se već odavno obitava, a znao sam da se Versilov i prije (doduše samo ponekad) preseljavao od vremena na vrijeme u ovaj stan i da je ostajao u njemu čak i po cijele tjedne. Prvo što mi je privuklo pažnju bio je mamin portret koji je visio iznad pisaćeg stola, u raskošnu, izrezbarenu okviru od skupocjena drva – fotografija snimljena, naravno, u inozemstvu, a sudeći po neobičnoj veličini, vrlo skupa stvar. Nisam poznavao taj portret niti sam što čuo o njemu, a najviše me prenerazila neobična sličnost, nefotografska, duhovna sličnost, da tako kažem – jednom riječju, kao da je taj portret bio pravo djelo umjetničkih ruku, a ne mehanički otisak. Čim sam ušao, i nehotice sam zastao pred njim.

– Je li? Je li? – reče najednom Versilov pokraj mene.

To jest: »Je li kako je vjeran?« Obazreh se na njega i prenerazi me izraz na njegovu licu. Bio je ponešto blijed, ali mu je žarki, pozorni pogled sjao od nekakve sreće i snage: nisam još nikad vidio takva izraza u njega.

– Nisam znao da toliko volite mamu! – opalih najednom, sav zanesen.

Blaženo se osmjehnu, ali u tom osmijehu kao da se ogledalo nešto patnički ili, bolje reći, nešto humano, uzvišeno... ne znam kako bih rekao; ipak, ljudi snažna duha ne mogu, kako mi se čini, imati slavodobitne pobjedničke i sretne izraze na licu. Ne odgovori mi, već skinu objema rukama portret sa zida, prinese ga i poljubi, a onda ga opet mirno objesi na zid.

– Upamti – reče – da fotografske snimke tek ponekad budu vjerne, a to je i shvatljivo: sam original, to jest svaki od nas, tek je ponekad sličan sam sebi. Samo u rijetkim trenucima ljudsko lice izražava svoju glavnu crtu, svoju najkarakterističniju misao. Umjetnik proučava lice i pogađa tu glavnu misao lica, iako je u onom trenutku dok slika uopće nema na licu. Fotografija pak zatekne čovjeka onakva kakav jest, pa je sasvim moguće da bi Napoleon u gdjekojem trenutku ispao glup, a Bismarck nježan. A ovdje je, na ovom portretu, sunce, kao naručeno, zateklo Sonju u njenu glavnom trenutku – sramežljive, smjerne ljubavi i ponešto divlje, plašljive čednosti. I kako je bila sretna kad se napokon uvjerila da i te kako želim da imam njen portret! Iako ova snimka nije snimljena tako davno, ipak je ona tada bila mlađa i ljepša; međutim, već je i tada imala te upale obraze, te bore na čelu, tu snebivljivu bojažljivost u pogledu, koja kao da s godinama raste kod nje – što dalje, to više. Vjeruješ li, dragi moj, da sad gotovo i ne mogu zamisliti da joj je lice drukčije, a bila je ipak i ona nekad

mlada i dražesna! Ruskinje brzo poružne, njihova ljepota samo mine, a bogme, nije to samo zbog etnografskih značajki tog tipa, nego i zato što one znaju nesebično voljeti. Ruskinja daje sve odjednom ako zavoli – i taj trenutak, i sudbinu, i sadašnjost, i budućnost: ne znaju štedjeti, ne ostavljaju ništa za budućnost, pa im se ljepota brzo istroši na onoga koga vole. Ti upali obrazi – i to je ljepota koja se istrošila na mene, na moje kratkotrajno uživanje. Tebi je drago što sam volio tvoju mamu, možda nisi čak ni vjerovao da sam je volio? Jest, dragoviću moj, i te kako sam je volio, ali joj nisam donio ništa drugo do zla... Eto, tu je još jedan portret – pogledaj i njega!

Uzeo ga je sa stola i pružio mi ga. I to je bila fotografija, neusporedivo manja, u tanku, ovalnu, drvenu okviriću – djevojačko lice, mršavo i sušičavo, ali opet divno, zamišljeno, iako ništa nije, začudo, na njemu odavalo nikakvih misli. Crte su bile pravilne, crte tipa koje su njegovale pokoljenja i pokoljenja, ali koje su djelovale nezdravo: reklo bi se da je to stvorenje iznenada obuzela nekakva fiksna ideja, koja je mučna baš zato što nadilazi njenu snagu.

– Je li to... je li to ona djevojka kojom ste se htjeli oženiti i koja je umrla od sušice... *njezina* pastorka? – pripitah pomalo snebivljivo.

– Jest, htio sam se njome oženiti, umrla je od sušice i *njezina* je pastorka. Znao sam da znaš... za sve te priče. Uostalom, tu nisi ni mogao saznati ništa drugo osim priča. Ostavi taj portret, dragoviću moj, to je bila puka sirota luđakinja, i ništa više.

– Prava luđakinja?

– Ili slaboumnica; uostalom, mislim da je bila i luda. Imala je dijete s knezom Sergejom Petrovičem (iz ludosti, a ne iz ljubavi; to je jedan od najsramotnijih postupaka kneza Sergeja Petroviča); dijete je sad ovdje, u drugoj sobi, već sam ti ga odavno htio pokazati. Knez Sergej Petrovič nije smio dolaziti ovamo ni viđati dijete; tako sam se pogodio s njim već u inozemstvu. Uzeo sam ga sebi s dopuštenjem tvoje mame. I s dopuštenjem tvoje mame htio sam se onda i oženiti tom... nesretnicom...

– Zar se može dati takvo dopuštenje? – rekoh sa žarom.

– Kako da ne! Ona je meni dopustila: žene su ljubomorne na žene, ali ono nije bila žena.

– Nije bila žena ni za koga osim za mamu! Nikad neću vjerovati da mama nije bila ljubomorna! – uzviknuh.

– I imaš pravo. Dosjetio sam se tome kad je već bilo sve gotovo, to jest kad mi je već dala dopuštenje. Nego, ostavimo sad

to! Do vjenčanja nije došlo zbog Lidijine smrti, a možda ne bi bilo došlo ni da je ostala živa. Međutim, mamu ni sad ne puštam k djetetu. To je tek jedna epizoda. Odavno sam te, dragoviću moj, očekivao ovdje. Odavno sam sanjario kako ćemo se ovdje sastati; znaš li koliko dugo? Već dvije godine.

Pogleda me iskreno i otvoreno, odajući beskrajan žar u srcu. Uhvatih ga za ruku:

– Zašto ste se skanjivali, zašto me davno prije niste pozvali? Da samo znate što se dogodilo... i što se ne bi dogodilo da ste me davno prije pozvali!...

U taj čas donesoše samovar, a Darja Onisimovna iznenada donese dijete koje je spavalo.

– Pogledaj ga – reče Versilov – volim ga i rekao sam da ga baš sad donesu da ga i ti vidiš. Dobro, odnesite ga opet, Darjo Onisimovna! Sjedni do samovara! Zamišljat ću da smo oduvijek ovako živjeli, i da smo se sastajali svake večeri, i da se nismo rastajali. Daj da te bolje pogledam: sjedi eto tako da ti vidim lice. Kako ga volim, to tvoje lice! Kako sam zamišljao tvoje lice dok sam još čekao da stigneš iz Moskve! Pitaš me zašto nisam davno prije poslao po tebe? Čekaj malo, možda ćeš to sad i shvatiti.

– Ama, zar vam je zbilja tek smrt tog starca razvezala jezik? To je čudno...

Ali, premda sam to rekao, gledao sam ga sav prožet ljubavlju. Razgovarali smo kao prijatelji, u uzvišenom i pravom smislu te riječi. Bio me je doveo ovamo da mi nešto razjasni, ispripovjedi, da se opravda; međutim je već sve bilo, prije negoli je išta rekao, razjašnjeno i opravdano. Ma što da sam čuo od njega, svrha je već bila postignuta, i to smo obojica, sretni, znali i tako smo gledali jedan drugoga.

– Nije baš smrt tog starca – odgovori mi – nije samo smrt; ima i nešto drugo što se sad steklo u jednu točku... Blagoslovljen bio taj trenutak i naš život ubuduće i zadugo! Hajde da porazgovaramo, dragi moj! Sve se nekako gubim, zastranjujem, htio bih govoriti o nečemu, a zapadam u tisuću sporednih pojedinosti. Uvijek je tako kad je čovjeku srce puno... Dobro, hajde da porazgovaramo; kucnuo je čas, a odavno sam zaljubljen u tebe, mali moj...

Zavali se u naslonjač i još me jednom promotri:

– Kako je to čudno! Kako mi je čudno što to čujem! – ponavljao sam topeći se od zanosa.

I gle, sjećam se kako mu je licem najednom preletjela ona

negova obična bora, koja kao da u isti mah odaje i tugu i podsmijeh i koju sam vrlo dobro poznavao. On se upe i nekako teško poče.

II

– Vidiš, Arkadije, da sam te pozvao prije, što bih ti mogao reći? U tom ti je pitanju i moj odgovor.

– Naime, hoćete da kažete da ste sad mamin muž i moj otac, a onda... Prije ne biste bili znali što da mi kažete o mom društvenom položaju, je li?

– Ne bih samo o tome znao što da ti kažem, dragoviću moj, o mnogo bi čemu valjalo šutjeti. Tu je čak mnogo šta smiješno što ponižava čovjeka zato što je nalik na sljepariju; bogami, na pravu sajamsku sljepariju. Ama, gdje bismo mi prije razumjeli jedan drugoga kad ja sam sebe nisam razumio sve do danas, u pet sati poslije podne, točno dva sata prije nego što je umro Makar Ivanovič. Gledaš me u mučnoj nedoumici? Umiri se: razjasnit ću ti što je posrijedi; ali to što sam rekao živa je istina: cijeli sam život proveo u lutanjima i sumnjama, a najednom se sve rješava toga i toga dana, u pet sati poslije podne! Čak i vrijeđa čovjeka, je li? Još nedavno bih se doista bio uvrijedio.

Slušao sam ga uistinu u bolnoj nedoumici; iz svega je snažno izbijao prijašnji Versilovljev način mišljenja za koji nisam htio ni čuti te večeri, pošto su već bile izgovorene te riječi. Odjednom uskliknuh:

– Zaboga! Jeste li što dobili od nje... u pet sati, danas?

Pogledao me pozorno, očito iznenađen mojim usklikom, a možda i mojim riječima »od nje«.

– Sve ćeš saznati – reče smiješeći se zamišljeno – i, naravno, neću ti zatajiti ono što treba da znaš, jer sam te zato i doveo; ali ćemo zasad sve to odgoditi. Vidiš, dragoviću moj, odavno sam znao da kod nas ima djece koja već izmalena razmišljaju o svojoj obitelji, kojima je krivo što im očevi i okolina ne ulijevaju poštovanja. Zapazio sam tu zamišljenu djecu već u školi i tada zaključio da je sve to zato što su prerano počela zavidjeti. A onda, ipak, da sam i ja kao dijete razmišljao, ali... oprosti, dragoviću moj, čudo jedno kako sam rastresen. Htio sam samo reći kako sam se neprestano, gotovo sve dosad, bojao ovdje za tebe. Uvijek sam zamišljao da si ti jedan od tih mališana, koji, međutim, znaju da su

daroviti i koji se povlače u samoću. Ni ja nisam, kao ni ti, nikad volio drugove. Teško je tim stvorenjima koja su prepuštena jedino svojim snagama i snatrenjima, i koja obuzima žarka, prerana i gotovo osvetnička žudnja da poštuju nekoga, upravo »osvetnička«. Ali dosta o tome, dragoviću moj, opet sam zabrazdio... Još prije nego što sam te zavolio, zamišljao sam tebe i tvoje usamljeničke divlje snove... Ama, dosta; zbilja sam zaboravio o čemu sam ono počeo govoriti! Uostalom, ipak je trebalo da ti to kažem. A prije, prije, što sam ti mogao reći prije? Sad vidim tvoj pogled uprt u mene i znam da me gleda moj *sin*; a koliko jučer nisam mogao vjerovati da ću ikad, kao danas, sjediti i razgovarati s mojim dečkom.

Doista je već bio vrlo rastresen, a i nekako razdragan.

– Sad više ne moram maštati ni snatriti, sad ste mi i vi dovoljni! Idem za vama! – rekoh predajući mu se svom dušom.

– Za mnom? A moja su se lutanja upravo svršila, i to baš danas: zakasnio si, dragoviću moj! Danas je finale posljednjega čina, i zastor pada. Počeo je odavno – onda kad sam posljednji put pobjegao u inozemstvo. Tada sam sve ostavio i, da znaš, dragoviću moj, da sam se tada rastao od tvoje mame i da sam joj to i kazao. To treba da znaš. Rekao sam joj tada da odlazim zauvijek i da me nikad više neće vidjeti. Najgore je što sam joj tada čak zaboravio ostaviti novaca. Ni na tebe nisam pomislio ni na trenutak. Otputovao sam u namjeri da ostanem u Evropi, dragoviću moj, i da se nikad više ne vratim kući. Emigrirao sam.

– K Hercenu? Da sudjelujete u propagandi što se vodi u inozemstvu? Sigurno ste sav svoj vijek kovali neku urotu? – nisam se suzdržao da ne uzviknem.

– Nisam, dragoviću moj, nisam sudjelovao ni u kakvoj uroti. A tebi su se čak oči zasvijetlile; ja volim tvoje uzvike, dragoviću moj. Ama, tada sam otišao naprosto zbog tuge. Zbog nenadane tuge. Bila je to tuga ruskoga plemića – bogami se ne znam bolje izraziti. Plemićka tuga – i ništa više.

– Kmetstvo... oslobađanje naroda? – promrmljah sav zadihan.

– Kmetstvo? Misliš da me obuzela tuga zbog kmetstva? Da nisam mogao podnijeti oslobađanje naroda? Ma nije tako, dragoviću moj, pa mi smo baš i bili oslobodioci. Emigrirao sam bez ikakve kivnosti. Sve sam dotle bio mirovni posrednik i borio se svim silama; borio sam se nesebično i nisam otišao čak ni zbog toga što sam malo dobio za svoj liberalizam. Pa nitko nije tada ništa dobio, naime opet mislim na ovakve kao što sam ja. Otišao

sam više iz ponosa nego iz kajanja i, vjeruj mi, nije mi bilo ni nakraj pameti da svršim kao skroman postolar. *Je suis gentilhomme avant tout et je mourrai gentilhomme!*[1] Ali mi je opet bilo teško pri duši. Nas ovakvih ima u Rusiji možda oko tisuću; zaista nas možda i nema više, ali je to sasvim dovoljno da se ne zatre ideja. Mi smo nosioci ideje, dragi moj! Govorim ovo, dragoviću moj, u nekoj čudnoj nadi da ćeš shvatiti sav ovaj galimatijaš. Pozvao sam te zato što se mom srcu tako prohtjelo: već sam odavno snatrio kako ću ti nešto reći... tebi, upravo tebi! Ama, uostalom... uostalom...

– Ta nastavite – uzviknuh – opet vam na licu vidim iskrenost... Pa šta, je li vas Evropa tada preporodila? I što je ta vaša »plemićka tuga«? Oprostite, dušo, još vas ne razumijem.

– Je li me Evropa preporodila? Pa ja sam tada pošao da je pokopam!

– Da je pokopate? – ponovih u čudu.

On se osmjehnu.

– Dragi moj Arkadije, sad mi se duša razgalila, a duh uzbunio. Nikad neću zaboraviti tadašnjih svojih prvih časova u Evropi. I prije sam boravio u Evropi, ali je tada bilo neko posebno vrijeme, i nikad nisam došao tamo tako neutješno tužan ni... tako obuzet nježnošću kao u to doba. Ispričat ću ti jedan od svojih prvih tadašnjih dojmova, jedan svoj tadašnji san, pravi san. Bilo je to još u Njemačkoj. Tek sam bio krenuo iz Dresdena i, onako rastresen, prevezao sam se stanicu na kojoj je trebalo da prijeđem u drugi vlak, pa sam se našao na drugoj liniji. Odmah su me skinuli s vlaka; bilo je prošlo dva sata po podne, a dan je bio vedar. Bilo je to u nekom njemačkom gradiću. Pokazali su mi gdje je svratište. Morao sam čekati: idući je vlak prolazio u jedanaest sati u noći. Bilo mi je čak drago što se tako dogodilo, zato što se nisam nikamo osobito žurio. Skitao sam se, dragoviću moj, skitao. Svratište je bilo bijedno i malo, ali sve u zelenilu i cvijeću, kao što je svagdje kod njih. Dali su mi neku tijesnu sobicu, a kako sam svu noć proveo na putu, zaspao sam poslije ručka, u četiri sata po podne.

Usnio sam san kojem se nikako nisam nadao, jer nisam još nikad ništa slično sanjao. U Dresdenu, u galeriji, ima jedna slika Claudea Lorraina koja u katalogu nosi naslov »Asis i Galateja«, ali sam je ja uvijek zvao »Zlatni vijek«, ne znam ni sam zašto. Već sam je i prije vidio, a sad sam je, prije tri dana, još jedanput usput

[1] Nadasve sam plemić i umrijet ću kao plemić.

primijetio. Baš sam tu sliku usnio, ali ne kao sliku nego kao neku istinitu priču. Ne znam, uostalom, što sam zapravo sanjao; baš kao i na slici – kutak grčkog arhipelaga, a uz to kao da se i vrijeme vratilo za tri tisuće godina; plavi, pitomi valovi, otoci i hridine, cvjetna obala, čarobna panorama u daljini, primamljivo sunce na zalasku – to se ne da riječima opisati. Tu se evropsko čovječanstvo sjeća svoje kolijevke, i pomisao na to kao da je i moju dušu ispunila domovinskom ljubavlju. Tu je bio zemaljski raj čovječanstva: bogovi su silazili s nebesa i orođavali se s ljudima... Oh, tu su živjeli krasni ljudi! Ustajali su i tonuli u san sretni i nevini; livade i gajevi odzvanjali su od njihovih pjesama i radosnih poklika; veliko obilje nevinih snaga pretakalo se u ljubav i prostodušnu radost. Sunce ih je oblijevalo toplinom i svjetlošću i radovalo se svojoj divnoj djeci... Bajan san, uzvišena zabluda čovječanstva! Zlatni vijek – najnevjerojatnija tlapnja od svekolikih tlapnja što ih je bilo, ali su za nju ljudi davali sav svoj život i sve svoje snage, radi nje su umirali i ginuli proroci, bez nje narodi neće da žive i ne mogu čak ni umrijeti! I sve to osjećanje kao da me obuzelo u snu; hridine i more, i kose zrake sunca na zalasku – sve to kao da sam još vidio kad sam se probudio i otvorio oči, koje su mi jednostavno bile mokre od suza. Sjećam se da sam se radovao. Sreća kakvu još nisam poznavao prostrujila mi je kroz srce, tako da me čak zaboljelo; bila je to ljubav za cijelo čovječanstvo. Bilo se već posve smrklo; kroz prozor moje sobice, kroz zelenilo cvijeća što je stajalo na prozoru, prodirao je snop kosih zraka i obasjavao me. I eto, dragoviću moj, i eto, to sunce koje zalazi na prvi dan evropskoga čovječanstva i koje sam sanjao pretvorilo se za mene, čim sam se probudio, na javi, u sunce koje zalazi na posljednji dan evropskog čovječanstva! Tada se pogotovo razlijegala Evropom zvonjava pogrebnih zvona. Ne mislim samo na rat ni na Tuileries; ionako sam znao da će sve to propasti, cijelo lice evropskog starog svijeta – kad-tad; ali, kao ruski Evropljanin, nisam to mogao priznati. Jest, oni tek što su bili tada spalili Tuileries... Ma ne boj se, znam da je to bilo »logično« i razumijem i te kako dobro koliko je neodoljiva ideja koja vlada, ali kao nosilac najviše ruske kulturne misli nisam mogao to priznati, jer je najviša ruska misao izmirenje svih ideja. I tko bi tada na cijelom svijetu mogao shvatiti takvu misao: skitao sam se sam. Ne govorim o samom sebi, nego o ruskoj misli. Ondje je bila borba i logika; ondje je Francuz bio samo Francuz, a Nijemac samo Nijemac, i to su se više trudili nego ikad u svojoj historiji; prema tome, nikad Francuz nije toliko naškodio Francuskoj, a Nijemac svojoj Njemačkoj koliko baš u to

vrijeme! Tada u cijeloj Evropi nije bilo nijednog Evropljanina! Samo sam im ja, među svim onim potpaljivačima petrolejem, mogao reći u oči da su pogriješili što su spalili Tuileries; i samo sam ja, među svim onim konzervativcima-osvetnicima, mogao reći osvetnicima da je spaljivanje Tuileriesa doduše zločin, ali i nešto logično. I to zato, mali moj, što sam samo ja, kao Rus, bio tada u Evropi *jedini Evropljanin.* Ne govorim o sebi, nego o svoj ruskoj misli. Skitao sam se, dragoviću moj, skitao sam se i dobro znao da treba da šutim i da se skitam. Ali mi je opet bilo teško pri duši. Mali moj, ne mogu da ne držim do svog plemstva. Čini mi se da se smiješ?

– Ne, ne smijem se – rekoh ganutim glasom – uopće se ne smijem: potresli ste mi srce svojom vizijom Zlatnoga vijeka, i budite uvjereni da vas već pomalo shvaćam. Ali mi je od svega najdraže što toliko poštujete sami sebe. Žurim se da vam to kažem. Tome se nisam nikako nadao od vas!

– Već sam ti rekao da volim tvoje klicanje, dragoviću moj – osmjehnu se opet na moje naivno klicanje, pa ustade iz naslonjača i uspropada se po sobi a da nije ni primijetio. I ja ustadoh. Nastavio je govoriti svojim čudnim jezikom, ali duboko prožet svojom mišlju.

III

– Jest, dragoviću moj, ponovo ti kažem da ne mogu da ne držim do svog plemstva. Kod nas se u toku stoljeća stvorio jedan dosad nepoznati viši kulturni tip kakva nema nigdje drugdje na svijetu – tip koji pati za sve i za cijeli svijet. To je ruski tip, ali kako je nastao u višem kulturnom sloju ruskoga naroda, imam dakle čast da mu pripadam. On čuva u sebi budućnost Rusije. Nas je možda svega tisuća – možda više, možda manje – ali je cijela Rusija dosad živjela samo zato da dade tu tisuću. Netko će reći – to je malo, pobunit će se što je na tisuću ljudi utrošeno toliko stoljeća i toliko milijuna ljudi. Ja mislim da nije malo.

Napeto sam ga slušao. Izbijalo je na vidjelo uvjerenje, smjer cijelog života. Ta »tisuća ljudi« tako ga je opipljivo odavala! Slutio sam da njegova otvorenost sa mnom potječe iz nekakva potresa izvana. Kazivao mi je sve te gorljive riječi zato što me je volio; ali mi je svejednako bilo nejasno zašto je iznenada progovorio i zašto je poželio da baš sa mnom razgovara.

– Emigrirao sam – nastavi – i nije mi bilo žao ničega što sam ostavio za sobom. Sve što je bilo u mojoj moći dao sam Rusiji dok sam bio u njoj; kad sam otišao, služio sam joj i dalje, samo sam proširio ideju. Ali služeći tako, služio sam joj kudikamo više nego da sam bio samo Rus, kao što je Francuz bio tada samo Francuz, a Nijemac – Nijemac. U Evropi to zasad još ne mogu shvatiti. Evropa je stvorila plemenite tipove Francuza, Engleza, Nijemaca, ali o svom budućem čovjeku ne zna još gotovo ništa. I čini se da zasad još i neće da zna. To je i razumljivo: oni nisu slobodni, a mi jesmo. Jedini sam ja, sa svojom ruskom čamotinjom, bio tada slobodan u Evropi.

Pazi šta je čudno, dragoviću moj: svaki Francuz može služiti ne samo svojoj Francuskoj, nego čak i čovječanstvu jedino pod uvjetom da ostane što više Francuz; isto tako Englez i Nijemac. Jedino je Rus, čak i dan-danas, to jest kudikamo ranije nego što se bude pravio opći obračun, već stekao sposobnost da bude najviše Rus baš onda kad je najviše Evropljanin. U tome i jest najbitnija nacionalna razlika između nas i svih ostalih, i kod nas je, što se toga tiče, kao nigdje drugdje. Ja sam u Francuskoj Francuz, s Nijemcem sam Nijemac, sa starim Grkom Grk, a baš sam tako najviše Rus. Samim sam time pravi Rus i najviše služim Rusiji, jer izlažem njenu glavnu misao. Ja sam pionir te misli. Tada sam emigrirao, ali zar sam napustio Rusiju? Nisam, i dalje sam joj i služio. Sve da nisam učinio ništa u Evropi, sve da sam se samo skitao (pa i znao sam da ću se samo skitati), dovoljno je bilo što sam nosio svoju misao i svoju spoznaju. Ponio sam tamo svoju rusku čamotinju. Ma nije me tada zaplašila samo proljevena krv, pa čak ni spaljivanje Tuileriesa, nego sve ono što je moralo uslijediti. Njima je suđeno da se još dugo tuku, zato što su još odviše Nijemci i odviše Francuzi, i zato što još nisu izvršili svoj zadatak u tim ulogama. A dotle mi je žao zbog razaranja. Rusu je Evropa isto toliko prirasla srcu koliko i Rusija; svaki mu je kamen u njoj mio i drag. Evropa nam je bila isto toliko domovina koliko i Rusija. Pa i više! Ne može se više voljeti Rusija nego što je ja volim, ali nikad nisam zamjerao sam sebi što su mi Venecija, Rim, Pariz, njihove riznice znanosti i umjetnosti, sva njihova povijest – draži od Rusije. O, Rusima je drago to staro tuđe kamenje, ta čudesa starog božjeg svijeta, ti ostaci svetih čudesa; pa čak je i to draže nama, nego njima samima! Oni sad imaju druge misli i druge osjećaje pa im nije više stalo do starog kamenja . . . Ondje se konzervativac bori samo za opstanak; pa i potpaljivač petrolejem bori se samo za pravo na koricu kruha. Jedina Rusija ne živi za

sebe, nego za misao, i priznaj, dragoviću moj, da je značajna činjenica što Rusija već gotovo jedno stoljeće nipošto ne živi za sebe, nego samo za Evropu! A njima, njima su suđene strahovite muke prije nego što stignu u kraljevstvo nebesko.

Moram priznati da sam ga slušao neobično zbunjen; čak me ton njegova govora plašio, iako sam se morao diviti njegovim mislima. Neprirodno sam se bojao laži. Najednom mu ozbiljno napomenuh:

– Sad ste rekli: »kraljevstvo nebesko«. Čuo sam da ste ondje propovijedali Boga, da ste nosili verige?

– Ostavi na miru moje verige – osmjehnu se – to je nešto sasvim drugo. Tada još nisam ništa propovijedao, ali sam čeznuo za njihovim bogom, to je istina. Oni su tada proglasili ateizam[1]... šačica njih, ali je to svejedno; to su bile tek prve preteče, ali i prvi *učinjeni* korak – to je važno. I opet ta njihova logika; ali u logici ima uvijek i tuge. Bio sam zadojen drugom kulturom i srce mi nije to dopuštalo. Nisam mogao podnijeti kako su se nezahvalno rastajali s idejom, kako su zviždali i nabacivali se blatom. Plašilo me to postolarsko postupanje. Uostalom, stvarnost ionako uvijek zaudara na čizmu, čak i uz najgorljiviju težnju za idealom, a ja sam to, naravno, morao znati; pa ipak sam bio čovjek drugog tipa: imao sam slobodu u izboru, a oni nisu – pa sam plakao, zbog njih sam plakao, plakao sam za starom idejom, i možda sam plakao pravim suzama, bez lijepih riječi.

– Zar ste tako tvrdo vjerovali u Boga? – upitah ga nepovjerljivo.

– Možda je to, dragoviću moj, suvišno pitanje. Recimo da i nisam čvrsto vjerovao, ali sam svejedno morao žudjeti za idejom. Nisam mogao da na mahove ne zamišljam kako će čovjek živjeti bez Boga, i hoće li to ikad moći. Srce mi je uvijek govorilo da neće moći; ali će neko vrijeme možda moći... Čak i ne sumnjam da će doći takvo vrijeme; ali sam tada uvijek predočavao sebi drugu sliku...

– Kakvu?

Doduše, već je prije bio rekao da je sretan; u riječima mu je, naravno, bilo mnogo zanesenosti; tako i tumačim koješta od onoga što je tada rekao. Poštujući tog čovjeka, neću se, dakako, usuditi da prenesem sad na papir sve ono što smo tada pretresli; ali ću navesti nekoliko crta one čudne slike koju sam ipak uspio

[1] Pisac cilja na Kongres mira u Ženevi godine 1868, gdje su Bakunjin i drugi govornici govorili u prilog ateizmu.

izmamiti od njega. Što je najvažnije, mene su oduvijek i neprestano mučile te »verige« i htio sam to izvesti načistac, pa sam zato i navaljivao. Zauvijek će mi ostati u srcu nekoliko fantastičnih i vrlo čudnih ideja koje je tada iznio.

– Sve mislim, dragoviću moj – poče osmjehujući se zamišljeno – da je bitka već okončana i da je borba jenjala. Poslije kletvi, gruda blata i zvižduka nastalo je zatišje i ljudi su ostali *sami*, kako su i željeli: napustila ih je prijašnja velika ideja; veliki izvor snage koji ih je sve do tada hranio i grijao gubio se kao ono veličanstveno primamljivo sunce na slici Claudea Lorraina, ali je to već kanda bio posljednji dan čovječanstva. I ljudi su odjednom shvatili da su ostali posve sami i začas su osjetili da su velika siročad. Dragi moj dečko, nikad nisam mogao zamisliti da su ljudi nezahvalni i glupavi. Osirotjeli ljudi počet će se odmah zbijati bliže i nježnije jedan drugome; uhvatit će se za ruke, uviđajući da su sad sve jedan drugome. Nestat će velike ideje besmrtnosti i valjat će je nečim nadomjestiti; i sav onaj veliki višak nekadašnje ljubavi prema onome koji je bio besmrtnost, okrenut će se prirodi, svijetu, ljudima, svakoj travci. Zavoljet će zemlju i život neodoljivo i onoliko koliko budu postupno spoznavali svoju prolaznost i nepostojanost, i to posebnom ljubavlju, različitom od one prijašnje. Počet će primjećivati i otkrivati u prirodi pojave i tajne koje nisu prije mogli ni zamisliti, jer će gledati prirodu drugim očima, kao što ljubavnik gleda svoju ljubljenu. Kad se probude, hitat će da se izljube, žurit će se da se vole, znajući da su dani kratki, da je to sve što im preostaje. Radit će jedan za drugoga, i svak će davati svima sve svoje i već će zato biti sretan. Svako će dijete znati i osjećati da su mu svi na zemlji kao otac i majka. »Makar sutra bio moj posljednji dan« – mislit će svak gledajući sunce na zalasku – »svejedno, umrijet ću, ali će ostati svi oni, a poslije njih njihova djeca« – i ta misao da će oni ostati i jednako se voljeti i strepiti jedan za drugoga, nadomjestit će misao o prekogrobnom susretu. Ta žurit će se da se vole, samo da priguše veliku tugu u svojim srcima. Bit će ponosni i smioni sami za sebe, ali će se pribojavati jedan za drugoga; svaki će strepiti za život i za sreću svih. Postat će nježni jedan prema drugome i neće se toga stidjeti, kao što se sad stide, i mazit će jedan drugoga kao djeca. Kad se budu susretali, gledat će jedan drugoga dubokim i razboritim pogledom, i u pogledima će im se ogledati ljubav i tuga...

– Dragoviću moj – odsiječe najednom smješkajući se – sve je to tlapnja, štoviše, posve nevjerojatna; ali sam je i te kako često predočavao sebi zato što, otkako znam za sebe, nisam mogao bez

toga živjeti, nisam mogao da ne mislim o tome. Ne mislim na svoju vjeru: moja vjera nije velika, ja sam deist, filozofski deist, kao i tisuću nas, bar tako mislim, nego... nego značajno je da sam uvijek završavao svoju sliku vizijom, kao u Heinea, »Krista na Baltičkom moru«. Nisam mogao bez njega. Nisam mogao da ga ne zamislim, napokon, sred osirotjelih ljudi. On im dolazi, pruža im ruke i govori: »Kako ste mogli Njega zaboraviti?« I tada kao da im svima pada mrena s očiju pa se razliježe velika zanosna himna novog i posljednjeg uskrsnuća...

– Manimo se toga, dragoviću moj; a moje su »verige« besmislica: ne uznemiruj se zbog njih! I još nešto: znaš da sam stidljiv i trijezan u govoru; a sad sam se raspričao zato... zbog različitih osjećaja i zato što sam s tobom; nikad nikom drugom ne bih to pričao. To ti kažem ne bih li te umirio.

Ali sam bio čak ganut; nije bilo laži koje bih se bojao, a osobito mi je bilo drago što mi je sad već bilo jasno da je doista tugovao i patio i, doista, nedvojbeno, mnogo volio – što mi je bilo najdraže od svega. To sam mu i rekao ushićeno.

– Ali znate – nadodah iznenada – meni se čini da ste ipak, usprkos svoj svojoj tuzi, morali tada biti neobično sretni?

Veselo se nasmija.

– Danas su ti napomene izvanredno umjesne – reče. – Pa da, bio sam sretan, a i zar sam mogao biti nasretan obuzet onakvom tugom? Nema ti slobodnijeg ni sretnijeg čovjeka od skitnice Rusa i Evropljanina, jednoga od nas tisuću. To ti, bogami, kažem bez šale i ima tu mnogo čega ozbiljna. Tako je, ne bih dao svoju tugu ni za kakvu drugu sreću. U tom sam smislu oduvijek bio sretan, dragoviću moj, otkako znam za sebe. I od sreće sam tada zavolio tvoju mamu prvi put u životu.

– Kako prvi put u životu?

– Upravo tako kako sam ti rekao. Skitajući se i tugujući, najednom sam je zavolio kao nikad prije i odmah sam poslao po nju.

– O, ispripovijedajte mi i to, pripovijedajte mi o mami!

– Pa zato sam te i pozvao, a znaš – osmjehnu se veselo – već sam se bojao da si mi oprostio sve što sam skrivio mami, za volju Hercena ili ne znam kakve sitne urote...

OSMO POGLAVLJE

I

Tada smo razgovarali cijelu večer i sjedili do kasno u noć, pa neću navoditi cijeli razgovor, nego će zabilježiti samo ono što mi je napokon razjasnilo jednu zagonetnu pojedinost iz njegova života. Ponajprije, nimalo ne sumnjam da je volio mamu i da ju je ostavio i »rastao se« s njom i otputovao, naravno, zato što mu je bilo previše dosadno ili tako nešto, što, uostalom, može snaći svakoga od nas, ali što je uvijek teško protumačiti. U inozemstvu je, uostalom, nakon dugog vremena, odjednom opet zavolio mamu koja je bila odsutna, zavolio ju je, dakle, u mislima i poslao po nju. Netko će možda reći »puhnulo mu u glavu«, ali ću ja reći nešto drugo: po mom mišljenju, tu je bilo posrijedi ono najozbiljnije što može snaći čovjeka, usprkos očitoj lakoumnosti koju, eventualno, donekle priznajem. Ali kunem se da u njegovu evropsku čamotinju ne sumnjam, i da je cijenim ne samo koliko bilo koju suvremenu praktičnu djelatnost, recimo gradnju željezničkih pruga, nego i neusporedivo više. Njegovu ljubav prema čovječanstvu smatram za najiskreniji i najdublji osjećaj, bez trunka prenavljanja; a njegovu ljubav prema mami za nešto posve neprijeporno, premda, možda, i ponešto ćudljivo. U inozemstvu, u »tuzi i sreći« i, dodajem, u najstrožoj kaluđerskoj usamljenosti (to sam posebice tek poslije doznao od Tatjane Pavlovne), najednom se sjetio mame – i to baš njenih upalih obraza, pa je odmah poslao po nju.

– Dragoviću moj – otelo mu se, između ostaloga – najednom sam spoznao da me, kao moralnog i razumnog stvora, služenje ideji ne oslobađa dužnosti da u svom životu bar jednog čovjeka usrećim praktički.

– Zar je zbilja takva knjiška misao bila uzrok svemu? – upitah ga u nedoumici.

– To nije knjiška misao. A, uostalom, možda i jest. Ipak je tu i sve ostalo: zaista sam volio tvoju mamu, iskreno, a ne knjiški. Da je nisam toliko volio, ne bih bio poslao po nju, nego bih »usrećio« kakva namjernika Nijemca ili Njemicu, kad mi je već pala na um ta ideja. Pa i svakom bih duševno razvijenom čovjeku izdao zapovijed da bezuvjetno nekako usreći bar jedno stvorenje u životu, ali samo praktički, to jest zbiljski; isto kao što bih donio

zakon ili propis da svaki seljak posadi bar jedno drvo u životu, s obzirom na obešumljivanje Rusije; uostalom, jedno bi drvo bilo malo, moglo bi se naložiti da se svake godine posadi po jedno drvo. Kulturan i duševno razvijen čovjek koji se bavi kakvom uzvišenom mišlju odvaja se katkad sasvim od svakodnevne stvarnosti, postaje smiješan, hirovit i hladan, čak ću jednostavno reći – glup, i to ne samo u praktičnom životu, nego mu na kraju postaju glupe čak i teorije. Stoga bi dužnost da se pozabavi praktikom i uistinu usreći bar jedno živo stvorenje sve popravila i osvježila sama dobročinitelja. Kao teorija je to vrlo smiješno; ali kad bi postalo praksa i pretvorilo se u običaj, ne bi uopće bilo glupo. To sam na sebi iskušao: tek što sam počeo razvijati tu ideju o novoj zapovijedi – i to s početka, dakako, u šali – iznenada sam počeo uviđati koliko je velika moja ljubav prema tvojoj majci, ljubav koja se u meni krila. Do tada uopće nisam znao da je volim. Kad sam živio s njom, služila mi je samo za zabavu dok je bila lijepa, a poslije sam je mučio svojim hirovima. Tek sam u Njemačkoj shvatio da je volim. Počelo je od njenih upalih obraza koje nisam nikad mogao zamisliti, a ponekad ih nisam mogao ni vidjeti, a da ne osjetim bol u srcu – pravu bol, istinsku, tjelesnu. Ima bolnih uspomena, dragoviću moj, koje čovjeku zadaju istinsku bol; ima ih gotovo svatko, samo ih ljudi zaboravljaju; ali se događa da se poslije iznenada sjete, štoviše, tek kakve crte, pa je više ne mogu odagnati od sebe. Počeo sam se prisjećati tisuću potankosti iz svoga života sa Sonjom; naposljetku su mi same dolazile na um i salijetale me u rojevima i umalo što me nisu dotukle dok sam je čekao. Najviše me mučilo sjećanje na njenu vječitu poniznost preda mnom i na to da je sebe vječito smatrala za nešto neizmjerno niže od mene u svakom pogledu – zamisli – čak i u tjelesnom. Stidjela se i crvenjela kad bih joj kadgod gledao ruke i prste koji nisu nimalo aristokratski. Pa i ne samo prstiju, svega se stidjela na sebi, iako sam ja volio njenu ljepotu. I uvijek je bila sramežljiva preda mnom, čak i divlja, ali je najgore što je iz te stidljivosti izbijao nekakav strah. Jednom riječju, smatrala je sebe, prema meni, za neko ništavno ili čak gotovo nepristojno stvorenje. Bogami, koji put sam, u početku, pomišljao da me još smatra za svoga gospodara i da me se boji, ali nije bilo tako. Međutim, kunem ti se da umije bolje nego itko shvatiti moje mane, a nikad još nisam sreo žene koja bi imala takvo osjetljivo i pronicavo srce. O, kako je na mahove bila nesretna kad sam zahtijevao od nje, u početku, dok je još bila vrlo lijepa, da se dotjeruje! Posrijedi je bila taština, ali još jedno drugo povrijeđeno osjećanje: uviđala je da

neće nikad biti gospođa i da će u tuđim haljinama biti samo smiješna. Kao žena, nije se htjela smiješno odijevati i shvatila je da svaka žena mora nositi *svoju* haljinu, što tisuće i stotine tisuća žena neće nikad shvatiti – samo im je do toga da se oblače po modi. Bojala se mog podrugljivog pogleda – eto što je! Ali mi je osobito teško bilo prisjećati se njenih neobično začuđenih pogleda koje sam često hvatao na sebi dok smo bili zajedno: u njima se odražavalo potpuno shvaćanje svoje sudbine i budućnosti koja je očekuje, tako da je čak i meni bivalo mučno od tih pogleda, iako moram priznati da se tada nisam upuštao u razgovore s njom i da sam na sve to gledao nekako s visoka. A znaš, nije uvijek bila tako plašljiva i divlja kao sad; i sad se dogodi da se najednom razveseli i proljepša, te bi rekao da joj je dvadeset godina; a onda, u mlađim danima, vrlo je rado katkad počavrljala i nasmijala se, naravno u svom društvu – s djevojkama i sa stalnim gošćama; a kako bi uzdrhtala kad bih je katkad zatekao da se smije, kako bi rumenjela i plašljivo me gledala! Jedanput, malo prije mog odlaska u inozemstvo, to jest gotovo uoči onoga dana kad sam se rastao s njom, ušao sam u njenu sobu i zatekao je kako sama sjedi za stolićem, besposlena, nalakćena na stol i duboko zamišljena. Gotovo nikad nije tako sjedila besposlena. Tada sam je već odavno bio prestao maziti. Uspio sam da joj priđem posve tiho, na prstima, i da je najednom zagrlim i poljubim... Poskočila je – i nikad neću zaboraviti onog oduševljenja, one sreće na njenu licu, a odjednom je sve to zamijenilo naglo rumenilo i sijevanje očima. Znaš li što sam pročitao u tom sijevanju? »Milostinju si mi udijelio – eto što si učinio!« Histerično je zajecala pod izlikom da sam je prestrašio, ali sam se već tada zamislio. Ma uopće su sve takve uspomene nešto preteško, dragoviću moj! Tako isto u epopejama velikih umjetnika ima katkad takvih *bolnih* prizora koji se poslije pamte do kraja života – na primjer, Othelov posljednji monolog kod Shakespearea, Jevgenij pred Tatjaninim nogama, ili susret odbjeglog robijaša s onim djetetom, djevojčicom, u hladnoj noći, pokraj zdenca, u *Misérables*[1] Victora Hugoa; to ti jednom probode srce, pa zauvijek ostane rana. O, kako sam čekao Sonju i kako sam željno čekao da je zagrlim! Grozničavo i nestrpljivo snatrio sam o cijelom novom životnom programu; snatrio sam kako ću postupno, metodički, iskorijeniti u njenoj duši onaj njen vječiti strah od mene, kako ću joj rastumačiti koliko vrijedi i u čemu je sve čak bolja od mene. Ta i te kako sam dobro

[1] Jadnici.

znao da svagda zavolim tvoju mamu čim se rastanem s njom, i da svagda naglo ohladim prema njoj kad se opet sastanem s njom; ali tada nije bilo tako, tada je bilo nekako drukčije.

Bio sam iznenađen. »A *ona?*« – pomislih.

– Pa dobro, kako ste se onda sastali s mamom? – pripitah ga oprezno.

– Onda? Pa onda se uopće nisam sastao s njom. Ona je stigla jedva do Königsberga pa je tu i ostala, a ja sam bio na Rajni. Nisam joj pošao u susret, nego sam joj poručio neka ostane gdje jest i neka čeka. Sastali smo se mnogo kasnije, mnogo, mnogo kasnije, kad sam otišao k njoj da je zamolim za dopuštenje da se oženim...

II

Ovdje ću iznijeti tek samu bit razgovora, to jest samo ono što sam mogao upamtiti; pa i on je počeo govoriti nesuvislo. Pripovijedanje mu je najednom postalo deset puta nesuvislije i zbrkanije čim je došao do tog mjesta.

Sreo se s Katerinom Nikolajevnom iznenada, upravo onda dok je čekao mamu, u trenutku najnestrpljivijeg iščekivanja. Svi su oni bili tada na Rajni, u toplicama, i svi su se liječili. Muž Katerine Nikolajevne bio je već, tako reći, na samrti, liječnici su bar držali da je osuđen na smrt. Ona je od prvog susreta zatravila Versilova, kao da ga je nečim opčinila. To je bio fatum. Zanimljivo je da se sad, dok ovo zapisujem i svega se prisjećam, ne mogu sjetiti da je ijednom u svom pripovijedanju upotrijebio riječ »ljubav« ili da je rekao da je bio »zaljubljen«. Riječi »fatum« se sjećam.

I to je, naravno, bio fatum. On ga *nije htio*, »nije htio voljeti«. Ne znam hoću li to moći jasno izložiti; ali mu se sva duša bunila baš protiv činjenice što mu se to dogodilo. Sve što je u njemu bilo slobodno gubilo se u jednom mahu pred tim susretom, i čovjek se zauvijek vezao za ženu kojoj uopće nije bilo stalo do njega. On nije želio da robuje toj strasti. Reći ću sad otvoreno: Katerina Nikolajevna je rijedak tip žene iz visokog društva – tip kojeg u toj sredini možda i nema. To je tip posve jednostavne i prostodušne žene. Čuo sam, naime, pouzdano znam da je baš zato i bila neodoljiva u visokom društvu kad se pojavljivala u njemu (počesto se sasvim povlačila iz njega). Dakako da Versilov nije povjerovao tada, pri prvom susretu, da je ona takva, nego je pomislio

upravo suprotno, to jest da je prijetvorna i licemjerna. Navest ću, pretječući tok događaja, njeno mišljenje o njemu: ona je tvrdila da on nije ni mogao drukčije misliti »zato što idealist, kad udari glavom o stvarnost, uvijek je više od drugih sklon da očekuje svakakve gadarije«. Ne znam vrijedi li to općenito za idealiste, ali za njega, naravno, svakako vrijedi. Spomenut ću ovdje, ako hoćete, i svoje vlastito mišljenje koje sam stvorio dok sam ga tada slušao: pomislio sam da je mamu volio više, da tako kažem, humanom i općečovječanskom ljubavlju, nego običnom ljubavlju kojom se općenito vole žene, pa čim je sreo ženu koju je zavolio tom običnom ljubavlju, nije htio te ljubavi, vjerojatno zato što nije bio naviknut na nju. Uostalom, možda ta misao nije točna; njemu je, naravno, nisam priopćio. Bilo bi bezobzirno; a i kunem se da je bio tako jadan da ga je, tako reći, trebalo štedjeti: bio je uzrujan; na časove je naprosto prestajao pripovijedati i šutio po nekoliko minuta hodajući srdita lica po sobi.

Ona je tada ubrzo proniknula u njegovu tajnu; a možda je i navlaš očijukala s njim: čak i najneporočnije žene bivaju nevaljale u takvim prilikama, to je njihov nesavladivi nagon. Najposlije je došlo do žestoka raskida među njima, i on ju je, čini se, htio ubiti; zaplašio ju je i možda bi je bio i ubio, »ali se sve to odjednom pretvorilo u mržnju«. Zatim je nastalo jedno čudno razdoblje: njega je iznenada spopala čudna misao da se trapi disciplinom, »onom istom koje se pridržavaju kaluđeri. Postupnim i metodičnim vježbanjem svladavaš svoju volju, počinjući od najsmješnijih sitnica, a na kraju potpuno svladaš svoju volju i postaneš slobodan«. Dodao je da je kod kaluđera to nešto ozbiljno zato što je tisućgodišnjim iskustvom uzdignuto do znanosti. Ali je najznačajnije što se on tom idejom o »disciplini« nije tada uopće počeo baviti zato da se oslobodi Katerine Nikolajevne, nego zato što je bio čvrsto uvjeren da ne samo što je više ne voli, nego da je mrzi iz dna duše. Toliko je vjerovao u svoju mržnju da mu je čak najednom palo na um da se zaljubi u njenu pastorku, koju je knez prevario, i da se oženi njome, pa je potpuno uvjerio sama sebe u svoju novu ljubav, a sirotu je slaboumnicu tako smotao da se ona ludo zaljubila u njega, te ju je tom ljubavlju potpuno usrećio u posljednjim mjesecima njena života. Zašto se nije tada, umjesto nje, sjetio mame koja ga je neprekidno čekala u Königsbergu – ostalo mi je nerazjašnjeno... Štoviše, mamu je bio sasvim zaboravio, čak joj ni novaca nije poslao za uzdržavanje, tako da ju je spasila Tatjana Pavlovna; pa je, najednom, ipak otišao k mami da je »zamoli za dopuštenje« da se oženi onom djevojkom, izgovara-

jući se da »takva zaručnica nije žena«. Možda je sve to tek portret »knjiškog čovjeka«, kako je poslije za njega rekla Katerina Nikolajevna; ali kako su ipak ti »papirnati ljudi« (ako je uopće istina da su papirnati) kadri da se ipak tako istinski muče i da izazovu takve tragedije? Uostalom, tada, te večeri, mislio sam malo drukčije i potresla me jedna misao:

– Vi ste svoju kulturu, svoju dušu stekli patnjom i borbom u toku cijelog života, a ona je postala savršena bez truda i muke. To nije pravo... Zato su žene nesnosne. – Nisam mu rekao sve to da bih mu polaskao, rekao sam mu gorljivo, čak i ogorčeno.

– Savršena? Ona savršena? Pa ona uopće nije savršena! – reče najednom, gotovo iznenađen mojim riječima. – Ona je najobičnija žena što može biti, ona je čak ništava žena... Ali je dužna da bude u svemu savršena!

– Zašto bi bila dužna?

– Zato što je, kad ima takvu moć, dužna da bude u svemu savršena! – viknu ljutito.

– Najžalosnije je što se još i sad tako mučite! – ote mi se najednom preko volje.

– Sada? Da se mučim? – ponovi moje riječi zaustavljajući se preda mnom kao u nekoj nedoumici. I gle, najednom miran, dug, zanesen osmijeh obasja mu lice i on dignu prst uvis kao da nešto razmišlja. Zatim, kad se već posve prenuo, dohvati sa stola otvoreno pismo i baci ga preda me:

– Na, čitaj! Ti svakako treba da sve saznaš... i zašto si me pustio da toliko prekopavam po tim starim tricama!... Samo sam zatrovao i ojadio svoje srce!...

Ne mogu iskazati koliko sam se začudio! To je pismo *ona* napisala njemu, istoga dana, a on ga je primio oko pet sati poslije podne. Pročitao sam ga gotovo drhćući od uzbuđenja. Nije bilo veliko, ali je bilo napisano toliko otvoreno i iskreno da mi se činilo, dok sam ga čitao, da je vidim pred sobom i da čujem njene riječi. Bez ikakva okolišanja (i stoga gotovo dirljivo) priznavala mu je da ga se boji, a onda ga je jednostavno molila da je »ostavi na miru«. Na kraju ga je obavještavala da će se svakako udati za Bjoringa.

A evo što sam tada shvatio od njegova tumačenja.

Čim je maloprije pročitao to pismo, oćutio je u sebi nešto posve neočekivano: prvi put u te dvije kobne godine nije osjetio ni najmanje mržnje prema njoj i nije bio ni najmanje potresen, iako je još nedavno »poludio« čim bi čuo za Bjoringa. »Štoviše, poslao sam joj svoj blagoslov od sveg srca« – rekao mi je odajući snažno

uzbuđenje. Oduševljeno sam saslušao te riječi. Dakle, sva ona strast i muka što su bile u njemu rasplinule su se u jedan mah same od sebe, kao san, kao dvogodišnja utvara. Ne vjerujući još sam sebi, pohitao je bio k mami – i što se dogodilo: došao je upravo u trenutku kad je ona postala *slobodna,* kad je umro starac koji ju je dan prije bio ostavio njemu. Eto, ta dva događaja koja su se poklopila potresla su mu dušu. Malo zatim pohrlio je da mene potraži – nikad neću zaboraviti da je najprije pomislio na mene.

Neću zaboraviti ni kako se svršila ta večer. Taj se čovjek opet najednom posve preobrazio. Sjedili smo do neko doba noći. O tome kako je ta »vijest« djelovala na mene, ispripovjedit ću poslije, kad bude vrijeme, a sad da kažem samo dvije-tri završne riječi o njemu. Kad sad o svemu tome razmišljam, uviđam da me tada najviše očarala nekakva njegova smjernost prema meni, njegova istinska iskrenost sa mnom, onakvim dječakom! »To je bila zanesenost, ali hvala i njoj!« – viknuo je. – »Da nije bilo te zaslijepljenosti, ne bih možda nikad našao u svom srcu tako potpuno i zauvijek svoju jedinu kraljicu, svoju mučenicu – tvoju majku.« Te ushićene riječi koje su mu se neodoljivo otele ističem radi onoga što slijedi. Ali je tada osvojio i predobio moju dušu.

Sjećam se da smo se pod sam kraj neobično razveselili. Naručio je šampanjca pa smo pili u mamino zdravlje i za »budućnost«. Oh, bio je tako pun života i spremao se da dugo živi! Ali se nismo tako naglo razveselili od vina: popili smo svega po dva pehara svaki. Ne znam zašto, ali na kraju se gotovo nismo mogli svladati da se ne smijemo. Počeli smo razgovarati o nečemu sasvim sporednom; stao mi je pričati viceve, a i ja njemu. Ni smijeh ni vicevi nisu bili nimalo gadljivi ni podrugljivi, ali smo bili veseli. Nikako me nije htio pustiti kući: »Sjedi, sjedi još malo!« – ponavljao je, pa sam ostajao. Čak je izišao da me isprati; večer je bila bajna, tek što se bilo počelo smrzavati.

– Recite mi jeste li *joj* već odgovorili? – priupitah ga iznenada posve slučajno, stišćući mu posljednji put ruku na raskršću.

– Nisam još, nisam, ali nije važno. Dođi sutra, dođi malo ranije... I znaš šta još: okani se sasvim Lamberta, a »spis« poderi, i to što prije. Zbogom!

Rekavši to, naglo ode, a ja ostadoh stajati na mjestu, toliko zbunjen da se nisam usudio da ga zadržim. Osobito me pogodila riječ »spis«: od koga je drugoga mogao saznati, i to tako točan izraz, ako ne od Lamberta? Vratih se kući neobično zbunjen. A i kako bi se mogla, sijevnu mi iznenada u glavi, takva »dvogodišnja utvara« rasplinuti kao san, kao zanesenost, kao priviđenje?

DEVETO POGLAVLJE

I

Ali sam se ujutro probudio svježiji i raspoloženiji. Čak sam prekorio sam sebe, nehotice i od srca, što sam pomalo neozbiljno i nekako s visoka, kako sam se sjećao, saslušao jučer neka mjesta njegove »ispovijedi«. Ako je ona bila donekle zbrkana, ako su neka priznanja bila ponešto maglovita i čak nesklapna, zar se spremao da održi govor kad me jučer pozvao k sebi? Učinio mi je samo veliku čast što se obratio meni kao jedinom svom prijatelju u takvu trenutku, i to mu nikad neću zaboraviti. Štoviše, njegova je ispovijed bila »ganutljiva«, ma koliko mi se rugali zbog tog izraza, pa ako je gdješto i izbilo što cinično ili čak naoko smiješno, bio sam isuviše širokogrudan da ne bih shvatio i odobrio realizam – a da se, uostalom, ne okalja ideal. Što je najvažnije, napokon sam shvatio tog čovjeka pa mi je čak bilo donekle žao i nekako krivo što se sve to pokazalo tako jednostavno: tog sam čovjeka uvijek dizao u duši neobično visoko, do nebesa, i bezuvjetno zaodijevao njegovu sudbinu nečim tajnovitim, tako da je bilo prirodno što sam sve do tada želio da se tajna što teže otkrije. Uostalom, u njegovu upoznavanju *s njom* i u njegovim dvogodišnjim mukama bilo je i mnogo čega zamršenog: »nije htio trpjeti životni fatum; njemu je trebala sloboda, a ne robovanje fatumu; zbog robovanja fatumu bio je primoran da učini nažao mami koja je čamila u Königsbergu...« Osim toga sam tog čovjeka, uistinu, smatrao za propovjednika: u srcu je nosio Zlatni vijek i poznavao budućnost ateizma; i gle, susret s njom sve je uništio, sve pokvario! Ama ja joj se nisam iznevjerio, ali sam ipak stao na njegovu stranu. Mama, na primjer, razmišljao sam, ne bi ništa naškodila njegovoj sudbini, pa čak ni da se vjenčao s njom. To mi je bilo jasno; to je nešto posve drugo nego susret s *onom*. Mama mu, doduše, ipak ne bi bila donijela mir, ali bi to bilo još bolje: takve ljude treba drukčije suditi pa makar uvijek tako živjeli; i tu nema ništa ružno; naprotiv, bilo bi ružno kad bi se umirili ili kad bi uopće postali nalik na sve osrednje ljude. Njegove pohvale plemstvu i riječi *»je mourrai gentilhomme«*[1] nisu me nimalo zbunjivale: shvatio sam o kakvu je

[1] Umrijet ću kao plemić.

gentilhommeu riječ; to je bio tip koji daje sve i postaje vjesnik građanstva svijeta i glavne ruske misli o »ujedinjenju svih ideja«. I baš da je sve to čak i besmislica, to jest »ujedinjenje svih ideja« (što je, naravno, nevjerojatno), ipak je dobro već i to što se on vazda klanjao ideji, a ne glupom zlatnom teletu. Bože moj! Pa kad sam ja smislio svoju »ideju«, zar sam se poklonio zlatnom teletu, zar mi je tada bilo do novaca? Kunem se da mi je bilo samo do ideje! Kunem se da ne bih ni jedan stolac, ni jedan divan presvukao baršunom i da bih, kad bih imao i sto milijuna, jeo samo po tanjur juhe s govedinom kao i sada!

Brže-bolje sam se obukao i pohitao k njemu. Dodajem da sam i što se tiče njegove jučerašnje upadice o »spisu« bio peterostruko mirniji nego jučer. Prvo, nadao sam se da ću izvesti s njim sve načistac, a drugo, šta onda što je Lambert dopro i do njega i porazgovarao s njim o nečemu? Ali sam najviše uživao u jednom izvanrednom osjećanju kojem je uzrok bio pomisao da on više »ne voli *nju*«; u to sam bio potpuno uvjeren i osjećao sam da mi je pao težak kamen sa srca. Čak se sjećam da sam se tada dosjetio još nečemu: baš ona njegova posljednja ružna i besmislena provala gnjeva na vijest o Bjoringu i odašiljanje onoga uvredljivog pisma, baš je ta krajnost mogla biti nekakvo proročanstvo i preteča najkorjenitije promjene u njegovim osjećajima i skorašnjeg vraćanja zdrava razuma; to je moralo biti gotovo kao u bolesti, mislio sam, i on je baš morao dospjeti na suprotnu točku – medicinska epizoda, i ništa više! Ta me pomisao usrećivala.

»Pa neka, neka *ona* raspolaže svojom sudbinom kako joj drago, neka se uda za svoga Bjoringa kad god ju je volja, samo neka je on, moj otac, moj prijatelj, više ne voli« – klicao sam. Uostalom, tu je bila posrijedi stanovita tajna o mojim vlastitim osjećajima o kojima ovdje, u svojim zapisima, ne želim raspredati.

To će biti dovoljno. A sad ću izložiti svu strahotu koja je slijedila, i sve makinacije činjenica, bez ikakva tumačenja.

II

U deset sati, baš kad sam se spremio da pođem – k njemu, dakako – došla je Darja Onisimovna. Radosno sam je upitao ne šalje li je on, ali mi ona, na žalost, reče da je ne šalje on, nego Ana Andrejevna, i da je ona, Darja Onisimovna, »otišla iz stana u zoru«.

– Ma iz kojeg stana?

– Pa iz onog gdje sam bila jučer. Taj stan u kojem je dijete glasi sad na moje ime, a plaća ga Tatjana Pavlovna...

– Pa dobro, svejedno! – utekoh joj se srdito u riječ. – Je li on bar kod kuće? Hoću li ga naći?

Ali, na svoje veliko čudo, doznah od nje da je još ranije od nje otišao od kuće; dakle, ona »u zoru«, a on još ranije.

– E pa, onda se već vratio?

– Nije, molit ću lijepo, sigurno se još nije vratio, a možebit se i nikada neće vratiti – reče ona gledajući me onim svojim živim i lukavim očima koje nije odvajala od mene, baš isto onako kao za onog posjeta koji sam već opisao, kad sam ležao bolestan. Najviše me raspalilo što su se tu opet javljale nekakve njihove tajne i gluposti, i što ti ljudi, očito, ne mogu bez tajni i bez smicalica.

– Zašto ste rekli da se sigurno neće vratiti? Što ste htjeli time reći? Otišao je k mami – i gotovo!

– N-ne znam, molit ću lijepo.

– A zašto ste vi došli?

Reče mi da je šalje Ana Andrejevna, i da me zove k sebi, i da očekuje, da ću svakako odmah doći, jer će inače »biti kasno«. Te su me zagonetne riječi već posve izbezumile:

– Zašto bi bilo kasno? Neću da idem i neću ići! Ne dam da opet zavladaju mnome! Fućka se meni za Lamberta – tako joj recite, a ako mi pošalje svog Lamberta, izbacit ću ga iz kuće – tako joj recite!

Darja Onisimovna se strašno prepala.

– Ah, nemojte, molim vas lijepo – zakorači prema meni sklapajući ruke i kao preklinjući me – pazite da se ne prenaglite! Ovo je nešto važno, i za vas je jako važno, i za njih isto tako, i za Andreja Petroviča, i za vašu mamicu, za sve... Pođite radije odmah k Ani Andrejevnoj, jer vas nikako ne mogu dulje čekati... časti mi moje... a onda radite što vas je volja.

Gledah je čudeći se i gadeći se.

– Koješta, ništa neće biti, neću doći! – viknuh joj tvrdoglavo i pakosno. – Sad je sve drukčije! Ama, možete li vi to uopće shvatiti? Zbogom, Darjo Onisimovna, baš neću da idem, baš neću da vas ispitujem. Samo me zbunjujete. Ne želim odgonetavati vaše zagonetke.

Ali kako nije odlazila nego je jednako stajala, dohvatih bundu i šubaru i sam iziđoh, a nju ostavih nasred sobe. U mojoj sobi nije bilo nikakvih pisama ni papira, a ni prije nisam gotovo nikad na odlasku zaključavao sobu. Ali nisam došao ni do izlaznih vrata

kad niza stube strča za mnom moj gazda, Petar Hipolitovič, bez šešira, u službenoj odori.

– Arkadije Makaroviču! Arkadije Makaroviču!

– Što opet hoćete?

– Zapovijedate li što prije odlaska?

– Ništa.

Gledao me prodornim pogledom, očito uznemiren.

– Glede stana, na primjer, molit ću lijepo?

– Što glede stana? Pa zar vam nisam poslao stanarinu na vrijeme?

– Ma ne, molit ću lijepo, ne mislim na stanarinu – osmjehnu se on najednom dugim osmijehom, upijajući se i dalje očima u mene.

– Ma što je vama svima? – viknuh napokon gotovo razjaren. – Što još hoćete?

On pričeka još nekoliko časaka, baš kao da još nešto očekuje od mene.

– Pa dobro, onda ćete mi poslije reći... kad vas sad nije volja – promumlja smijuckajući se još dulje. – Izvolite vi samo, i ja ću sad u ured.

I otrča uza stube. Naravno, sve je to moglo potaknuti čovjeka da razmišlja. Hotimice ne propuštam ni najmanje pojedinosti iz svog tog tadašnjeg tričavog besmisla zato što je poslije svaka sićušna pojedinost ušla u konačnu kiticu u kojoj je našla svoje mjesto, o čemu će se uvjeriti i sam čitalac. A da su me tada doista zbunjivali, to je istina. Bio sam tako uzrujan i razdražen baš zato što sam opet u njihovim riječima razabrao onaj spletkarski i zagonetni ton koji mi je bio dozlogrdio i podsjećao me na prošlost. Ali, da nastavim.

Versilova nije bilo kod kuće, doista je otišao od kuće u zoru. »Naravno, k mami« – ostajao sam uporno pri svome. Dadilju, prilično glupu seljanku, nisam ništa pitao, a u stanu je bila samo ona. Potrčao sam k mami i, moram priznati, bio sam toliko uznemiren da sam na pola puta sjeo u fijaker. *Kod mame ga nije bilo od sinoć.* S mamom su bili samo Tatjana Pavlovna i Liza. Čim sam ušao, Liza se počela spremati da iziđe.

Sve su sjedile gore, u mom »lijesu«. Dolje, u salonu, ležao je na stolu Makar Ivanovič, a nad njim je neki starac čitao psaltir jednoličnim glasom. Sad više neću opisivati ništa što se ne odnosi neposredno na tok događaja, samo ću napomenuti da lijes koji su već dospjeli napraviti i koji se nalazio u istoj sobi nije bio običan, iako je bio crn, nego presvučen baršunom, a mrtvačka je koprena bila skupocjena, što je sve bila raskoš koja nije odgovarala starcu

ni njegovim uvjerenjima; ali su sve to uporno željele mama i Tatjana Pavlovna.

Dakako da se nisam nadao da ću ih zateći vesele; ali me umah prenerazila ona posebna teška tuga, izmiješana s brigom i nemirom, koju sam im pročitao u očima, pa sam u tren oka zaključio da to neće biti samo zbog »pokojnika.« Sve sam to, ponavljam, dobro upamtio.

Ipak sam nježno zagrlio mamu i odmah je upitao za *njega.* U maminu se pogledu odmah odrazila zabrinuta radoznalost. Usput spomenuh da sam sinoć bio s njim cijelu večer i sve do kasno u noć, ali da ga danas nema kod kuće od same zore, iako me još sinoć na rastanku pozvao da ga danas što ranije posjetim. Mama mi ništa ne odgovori, a Tatjana Pavlovna ugrabi priliku da mi pripriјeti prstom.

– Do viđenja, brate – odreza najednom Liza izlazeći brzo iz sobe. Dakako da sam pošao za njom, ali je ona stala tek na izlaznim vratima.

– Mislila sam da ćeš se sjetiti da siđeš – reče mi brzim šaptom.

– Što je, Lizo?

– Pa ne znam ni sama, ali ima tu koješta. Valjda je to rasplet »vječite priče«. On nije dolazio, a one su nešto saznale o njemu. Tebi neće ništa kazati, ne boj se, a ti ih nemoj ni pitati ako si pametan; ali je mama posve utučena. Ni ja ih nisam ništa pitala. Do viđenja!

I otvori vrata.

– A nije li se tebi što dogodilo, Lizo? – jurnuh za njom u trijem. Njeno strašno utučeno, očajničko držanje dirnulo me u srce. Pogledala me ne samo srdito nego čak nekako ogorčeno, žučljivo se podsmjehnula i odmahnula rukom.

– Kad bi umro, zahvalila bih Bogu! – dobaci mi sa stuba i ode. To je rekla o knezu Sergeju Petroviču koji je dotle ležao u vrućici i nesvijesti. Vratih se gore, žalostan, ali i uzbuđen. »Vječita priča! Kakva vječita priča?« – pomislih prkosno i najednom mi se prohtjede da im svakako ispričam bar dio svojih jučerašnjih dojmova koje je izazvala njegova noćna ispovijed, pa i samu ispovijed. »One sad misle o njemu nešto ružno, pa neka onda saznaju sve!« – prominu mi glavom.

Sjećam se da mi se posrećilo da nekako vrlo vješto počnem pripovijedati. Začas im se na licima pokazala neobična radoznalost. Taj put se i Tatjana Pavlovna naprosto upila očima u mene; mama je bila suzdržljivija; bila je vrlo ozbiljna, ali joj je na licu ipak zatitrao lak, divan, iako nekako posve beznadan smiješak

koji nije silazio s njega gotovo sve do kraja mog pripovijedanja. Naravno, pripovijedao sam lijepo, iako sam znao da me jedva razumiju. Na moje veliko čudo, Tatjana Pavlovna nije zanovijetala, nije zahtijevala da budem precizan, nije tražila zadjevice, kao što je običavala kad god bih počeo o čemu govoriti. Samo je od vremena do vremena stiskala usne i škiljila, kao da se upinje da nešto dokuči. Na trenutke mi se čak činilo da sve razumiju, ali u to gotovo nisam mogao povjerovati. Pripovijedao sam, primjerice, o njegovim uvjerenjima i, što je najvažnije, o njegovu jučerašnjem oduševljenju, o oduševljenju mamom, o njegovoj ljubavi prema mami, o tome kako joj je ljubio portret... Slušajući to, brzo su se i nijemo zgledale, a mama se sva zažarila, ali su obadvije i dalje šutjele. Zatim... zatim, naravno, nisam se mogao, *pred mamom*, dotaknuti glavne točke, to jest njegova susreta s *njom* i svega ostaloga, a ni, što je najvažnije, *njena* jučerašnjeg pisma njemu ni njegova duševna »preporoda« nakon tog pisma; a baš je to bilo ono najvažnije tako da su svi njegovi jučerašnji osjećaji, kojima sam mislio obradovati mamu, ostali, naravno, neshvatljivi, iako ja, dakako, nisam bio tome kriv, jer sam sve što se moglo ispripovjediti ispripovjedio da je bila divota. Na kraju sam bio u potpunoj nedoumici; one su i dalje šutjele, pa mi je postalo vrlo nelagodno.

– Sad se već sigurno vratio, a možda i sjedi kod mene i čeka me – rekoh i ustadoh da pođem.

– Idi, idi! – povladi mi odrješito Tatjana Pavlovna.

– Jesi li bio dolje? – upita me mama potiho na rastanku.

– Jesam, poklonio sam mu se i pomolio sam se za njega. Kako mu je smireno i lijepo lice, mama! Hvala vam, mama, što niste žalili troška za njegov lijes. Isprva mi se to učinilo čudno, ali sam odmah pomislio da bih i sam tako učinio.

– Hoćeš li doći sutra u crkvu? – priupita me, a usne joj zadrhtaše.

– Što vam je, mama? – začudih se. – Doći ću i danas na pomen, i još ću jednom doći; a... osim toga, sutra je vaš rođendan, mama, dušo draga! Bar da je još tri dana poživio!

Iziđoh začuđen i obuzet bolom: kako me može pitati hoću li doći na opijelo u crkvu? E pa, kad tako misle o meni, što li tek misle o *njemu*?

Znao sam da će Tatjana Pavlovna dojuriti za mnom, pa sam hotimice zastao na izlaznim vratima; ali me, kad je stigla do mene, gurnula rukom na samo stubište, izišla za mnom i pritvorila vrata za sobom.

– Dakle, Tatjano Pavlovna, ne očekujete Andreja Petroviča ni danas ni sutra? Bojim se...

– Šuti! Vrlo važno što se ti bojiš. Kaži mi što si sve prešutio kad si pričao o onim jučerašnjim bljezgarijama?

Nisam smatrao za potrebno da tajim pa sam joj, gotovo ljut na Versilova, ispripovjedio sve o pismu koje je on jučer dobio od Katerine Nikolajevne i o učinku toga pisma, to jest o njegovu preporodu. Na moje veliko čudo, ona se nije nimalo začudila vijesti o pismu, pa sam se dosjetio da je već znala za njega.

– Ma lažeš?

– Ne, ne lažem.

– Gle ti njega – osmjehnu se zajedljivo, nekako zamišljena – preporodio se! I to smo, eto, dočekali! A je li istina da je ljubio sliku?

– Istina je, Tatjana Pavlovna!

– Je li ljubio iskreno, nije se pretvarao?

– Pretvarao? Pa zar se on ikad pretvara? Sram vas bilo, Tatjano Pavlovna; duša vam je prosta, ženska.

Rekao sam to plahovito, ali ona kao da me nije ni čula: opet kao da je nešto premišljala, iako je na stubištu bilo vrlo hladno. Bio sam u bundi, a ona samo u haljini.

– Povjerila bih ti da nešto učiniš, ali je šteta što si tako glup – reče prezirno i nekako mrzovoljno. – Čuj me, skokni do Ane Andrejevne i vidi što se kod nje radi... Ma ne, nemoj; šmokljan ostaje šmokljan! Odlazi, marš, što si se tu ukipio?

– E, baš ne idem k Ani Andrejevnoj! Iako me Ana Andrejevna i sama zvala da dođem.

– Sama? Po Darji Onisimovnoj? – okrenu se ona brže meni; već je bila pošla i čak otvorila vrata, ali je opet zalupila njima.

– Ne idem nizašta k Ani Andrejevnoj! – ponovih uživajući pakosno. – Ne idem zato što ste me sad nazvali šmokljanom, iako nisam još nikad bio ovako pronicav kao danas. Sve vaše poteze vidim kao na dlanu; a k Ani Andrejevnoj ipak ne idem!

– To sam i znala! – uzviknu ona, ali opet ne na moje riječi, nego preglavljujući i dalje nešto svoje. – Sad će *je* svu oviti i zategnuti omču!

– Anu Andrejevnu?

– Budalo!

– Pa o kome onda govorite? Ne govorite valjda o Katerini Nikolajevnoj? Kakvu omču? – Strašno sam se uplašio. Nekakva nejasna, ali strašna pomisao prožela mi dušu. Tatjana me prostrijeli pogledom.

– A što ćeš ti tu? – upita me najednom. – U čemu ti tu sudjeluješ? Čula sam nešto i za tebe, ej, čuvaj se!

– Čujte, Tatjano Pavlovna; odat ću vam jednu strašnu tajnu, samo ne odmah, sad nemam vremena, nego sutra, kad budemo nasamo, ali mi zato sad recite sve po istini i o kakvoj to omči govorite... jer, evo, sav dršćem...

– Ma šta me briga što dršćeš! – uzviknu ona. – A kakvu bi mi to još tajnu htio sutra kazati? Da zbilja ne znaš nešto? – upi se u me upitnim pogledom. – Pa sam si joj se onda zakleo da si spalio pismo koje si dobio od Krafta?

– Ponovo vas molim, Tatjano Pavlovna, nemojte me mučiti – tjerao sam svoje ne odgovarajući na njeno pitanje, jer sam bio izbezumljen. – Pazite, Tatjano Pavlovna, iz toga što mi tajite može se izleći još nešto gore... ma on je jučer bio potpuno, apsolutno preporođen!

– Ajde, gubi se, pajacu jedan! I sam si, bome, zaljubljen ko mačak – otac i sin u jednu ženu! Fuj, sramota!

Ode i zalupi ogorčeno vratima. Razjaren zbog drskog, bezočnog cinizma njenih posljednjih riječi, cinizma kojim se odlikuju samo žene, odjurih duboko uvrijeđen. Ali neću opisivati svoje mutne osjećaje, kao što sam se već ovdje zarekao; nastavit ću samo iznositi činjenice koje će sad sve razjasniti. Dakako da sam uz put opet skoknuo do njega i opet čuo od dadilje da uopće nije dolazio.

– I neće ni doći?

– A bog bi ga znao.

III

Činjenice, činjenice!... Ali shvaća li što čitalac? Sjećam se kako su i mene tada tištale te iste činjenice zbog kojih nisam mogao ništa razumjeti, tako da sam potkraj toga dana posve izgubio glavu. I stoga ću sa dvije-tri riječi preteći događaje!

Evo u čemu su se sastojale moje muke: ako se on jučer preporodio i prestao *nju* voljeti, gdje bi onda mogao danas biti? Odgovor: najprije kod mene jer se sa mnom jučer grlio, a odmah zatim kod mame čiji je portret jučer ljubio. I gle, mjesto te dvije prirodne mogućnosti, odjednom je »u zoru« otišao od kuće i nekamo nestao, a Darja Onisimovna bunca, tko zna zašto: »teško da će se i vratiti«. Štoviše, Liza priča o nekom raspletu »vječite priče« i o

tome kako je mama saznala nešto o njemu, i to nedavno; povrh toga, one jamačno znaju i za pismo Katerine Nikolajevne (to sam zapazio), pa ipak ne vjeruju u njegov »preporod«, iako su me pozorno slušale. Mama je utučena, a Tatjana Pavlovna se jetko šali na račun riječi »preporod«. Ali ako je sve to tako, onda se on, dakle, obnoć opet preokrenuo, opet zapao u krizu, i to poslije onog jučerašnjeg zanosa, razdraganosti, patosa! Dakle, cijeli se taj »preporod« rasplinuo kao mjehur od sapunice, a on se sad opet možda negdje potuca isto onako bijesan kao što je bio kad je čuo za Bjoringa! Pitanje je što će biti s mamom, sa mnom, sa svima nama i... i što će biti, najposlije, *s njom?* O kakvoj se ono »omči« izbrbljala Tatjana kad me slala k Ani Andrejevnoj? Dakle je baš ondje ta »omča« – kod Ane Andrejevne! A zašto kod Ane Andrejevne? Dakako da ću skoknuti do Ane Andrejevne; ono sam samo za pakost, iz prkosa, rekao da neću poći k njoj; odmah ću sad trknuti; ali što je ono govorila Tatjana o »spisu«? I zar mi nije on sam jučer rekao: »Spali spis«?

Eto mojih misli, eto što me je gušilo također kao omča; ali, što je najvažnije, trebao sam *njega.* S njim bih bio odmah sve izveo načistac – to sam naslućivao; razumjeli bismo se u tren oka; našao bih u svom srcu toplih riječi – pričinjalo mi se neprestance. Ama, ukrotio bih ludost!... Ali gdje je on? Gdje? I eto, baš se u tom trenutku morao pojaviti Lambert, kad sam bio tako razjaren! Na nekoliko koraka do moje kuće iznenada sam sreo Lamberta; kad me ugledao, radosno je uskliknuo i uhvatio me za ruku:

– Evo me već po theći put kod tebe... *Enfin!*[1] Hajdemo na doručak!

– Stani malo! Bio si kod mene? Nije li gore Andrej Petrovič?

– Nema gore nikoga. Mani se ti njih sviju! Ti si se, nohrac, jučer nešto naljutio; bio si pijan, a imam da ti kažem nešto važno; danas sam doznao divne vijesti o onome o čemu smo jučer razgovarali...

– Lamberte – unesoh mu se u riječ zadihano i žurno, i nehotice pomalo deklamirajući – zastao sam tu s tobom jedino zato da zauvijek raskinem s tobom. Već sam ti jučer rekao, ali ti nikako da shvatiš. Ti si, Lamberte, dijete i glup si kao Francuz. Neprestano misliš da smo još kod Tušara i da sam ja isto onako glup kao što sam bio kod Tušara... Ali nisam više onako glup kao što sam bio kod Tušara... Jučer sam bio pijan, ali ne od vina nego zato što sam bio inače uzbuđen; a povlađivao sam ti ono što si mljeo zato

[1] Napokon!

što sam se pretvarao da bih saznao što misliš. Zavaravao sam te, a ti si se obradovao i povjerovao si mi i samo si mljeo. Da se ja oženim njome, znaj da je to besmislica u koju ne bi povjerovao ni gimnazijalac iz pripravnog razreda. Tko bi uopće mogao pomisliti da bih ja povjerovao? A ti si povjerovao! Povjerovao si zato što nisi primljen u visoko društvo pa nemaš pojma kako se radi u visokom društvu. Kod njih u visokom društvu ne radi se tako jednostavno i ne može sve biti tako jednostavno – ni pet ni šest nego udaja... Sad ću ti reći jasno i glasno što bi ti htio: htio bi me odvesti k sebi da me napiješ, pa da ti dadem spis i da se uortačim s tobom u nekakvu lopovluku uperenom protiv Katerine Nikolajevne! E pa, varaš se! Nikad ja neću doći k tebi, a znaj isto tako da će već sutra, ili najkasnije prekosutra, taj spis biti u njenim rukama zato što taj spis pripada njoj, zato što ga je ona i napisala, i ja ću joj ga osobno vratiti, a ako hoćeš znati gdje, onda znaj da ću joj ga vratiti po Tatjani Pavlovnoj, njenoj znanici, u stanu Tatjane Pavlovne, pred Tatjanom Pavlovnom – predat ću ga i neću ništa uzeti od nje za taj spis... A sad – marš od mene zauvijek, jer inače – inače, Lamberte, neću biti s tobom toliko pristojan...

Kad sam dovršio, sav sam podrhtavao. Nešto najgore, najružnija navika u životu koja škodi čovjeku u svakom poslu jest – jest kočoperenje. Sam me vrag natjerao da se ražestim pred njim toliko da sam na kraju, uživajući što govorim razgovijetno i sve više i više povisujući glas, pao najednom u takvu vatru da sam ubacio tu posve nepotrebnu pojedinost o tome kako ću joj vratiti spis po Tatjani Pavlovnoj, i to u njezinu stanu! Ali mi se najednom silno prohtjelo da ga zaprepastim! Kad sam tako otvoreno bubnuo to o spisu i odmah opazio kako se on glupo prepao, najednom mi se prohtjelo da ga do kraja dotučem sitnim pojedinostima. I eto, baš je ta bapska hvalisava brbljavost prouzročila poslije grdne nedaće, zato što se ta pojedinost o Tatjani Pavlovnoj i njenu stanu odmah ugnijezdila u njegovoj glavi, kako već biva kod lupeža i praktičnih ljudi u sitnim poslovima; u većim i važnijim poslovima on je ništavac i nema pojma ni o čemu, ali za ovakve sitnice ipak ima njuh. Da nisam spomenuo Tatjanu Pavlovnu, ne bi se bile dogodile velike nevolje. Ipak, pošto me saslušao, on se u prvi mah neobično smeo.

– Čuj – promrmljao je – Alfonsina... Alfonsina će nam otpjevati nešto... Alfonsina je bila kod *nje;* čuj, ja imam pismo, tako reći pismo, u kojem Ahmakovka spominje tebe, onaj kozičavi mi ga je dao, sjećaš se onoga kozičavoga – vidjet ćeš, vidjet ćeš, idemo!

– Lažeš, pokaži mi pismo!
– Kod kuće mi je, kod Alfonsine, idemo!
Dakako da je lagao i buncao strahujući da mu ne umaknem; ali sam ga iznenada ostavio nasred ulice, a kad je već htio poći za mnom, stao sam i zaprijetio mu šakom. Ali je on već stajao dvoumeći se – i pustio me da odem: možda mu je već pao na pamet novi plan. Ali iznenađenjima i susretima nije još bilo kraja... I kad se sad sjetim cijeloga tog nesretnog dana, sve mi se čini kao da su sva ta iznenađenja i slučajnosti tada bila u dosluhu i da su se u jedan mah prosula meni po glavi iz nekakva prokleta roga obilja. Tek što sam otvorio vrata svoga stana, skobio sam se već u predsoblju s jednim visokim mladićem duguljasta i blijeda lica, važna i »fina« držanja, u krasnoj bundi. Na nosu je imao cviker; ali ga je, čim me ugledao, skinuo s nosa (očito iz pristojnosti), uljudno pridigao cilindar s glave, uostalom, nije se zaustavio, samo mi je rekao smješkajući se otmjeno: – *Ha, bonsoir*[1] – i izišao mimo mene na stubište. Obadvojica smo se odmah prepoznali, iako sam ga vidio samo letimice jedanput u životu, u Moskvi. Bio je to brat Ane Andrejevne, kamerjunker, mladi Versilov, Versilovljev sin, prema tome, gotovo i moj brat. Ispraćala ga je gazdarica (gazda se još nije bio vratio iz ureda). Kad je izišao, navalih na gazdaricu:
– Što je taj tu radio? Je li bio u mojoj sobi?
– Nije uopće bio u vašoj sobi. Došao je k meni... – odbrusi mi ona brzo i hladno i pokaza mi leđa.
– E, ne može tako! – zavikah. – Molim vas da mi odgovorite zašto je došao.
– Ah, bože moj, zar da vam uvijek pričam zašto ljudi dolaze. Valjda možemo i mi imati svojih poslova. Možda je mladić htio uzajmiti novaca, pitao me za neku adresu. Možda sam mu još prošli put obećala...
– Kad prošli put?
– Ah, bože moj, pa nije sad bio tu prvi put!
I ode. Što je najgore, opazio sam da mijenjaju ton: počeli su sa mnom razgovarati grubo. Bilo je jasno da je to opet neka tajna; tajne su se gomilale na svakom koraku, svakog časa. Prvi put je mladi Versilov došao sa sestrom, Anom Andrejevnom, dok sam bio bolestan; toga sam se i te kako dobro sjećao, baš kao i toga kako mi je Ana Andrejevna već jučer, začudo, nabacila u razgovoru da će možda i stari knez odsjesti kod mene... ali je sve to

[1] O, dobar večer.

bilo toliko zapleteno i toliko čudnovato da nisam gotovo znao šta da mislim. Nisam čak sjeo ni da otpočinem, nego sam se lupio po čelu i odjurio k Ani Andrejevnoj: nije je bilo kod kuće, a od vratara sam doznao da su »otišli u Carsko; možebit će se vratiti istom sutra u ovo doba«.

»Ona ode u Carsko, i to, dakako, k starom knezu, a brat joj pregledava moj stan! E, neće biti tako!« – zaškrgutah zubima. – »Ako je tu zaista posrijedi nekakva omča, zaštitit ću, sirotu ženu«!

Od Ane Andrejevne nisam se vratio kući, jer mi je usijanom glavom iznenada prominulo sjećanje na gostionicu na kanalu u koju je Andrej Petrovič običavao svraćati u gdjekojim sumornim trenucima. Obradovavši se što sam se tome dosjetio, brže-bolje odjurih tamo; bilo je već blizu četiri sata i hvatao se mračak. U gostionici su mi kazali da je bio tu: »Bili su malo pa su otišli, možda će još doći«. Tada tvrdo naumih da ga čekam, pa naručih objed; pojavila se bar neka nada.

Poručao sam, pojeo sam čak i nešto više da bih imao pravo da što dulje ostanem, i sjedio sam tako, mislim, oko četiri sata. Neću opisivati svoju tugu ni grozničavu nestrpljivost; baš kao da se sve u meni treslo i podrhtavalo. Onaj vergl, oni gosti – ama, sva mi se ona čamotinja urezala u dušu možda zauvijek! Neću opisivati ni misli što su mi se vrtjele po glavi kao oblak suha lišća s jeseni, poslije naleta vihora; bilo je, bogami, nešto nalik na to i, moram priznati, osjetio sam kako na mahove silazim s uma.

Ali ono što me do bola mučilo (usput, dakako, sa strane, mimo glavnu muku) bio je jedan nametljiv, otrovan dojam – nametljiv kao otrovna jesenska muha na koju ne misliš, ali koja se vrti oko tebe, smeta ti i najednom te pošteno pecne. To je bila tek uspomena, zgoda o kojoj nisam još nikom na svijetu pričao. Evo o čemu je riječ, jer ionako treba i to jednom ispričati.

IV

Kad je u Moskvi bilo već odlučeno da ću otputovati u Petrograd, javili su mi po Nikolaju Semjonoviču da čekam dok mi ne pošalju novac za putne troškove. Nisam se raspitivao od koga ću dobiti novac; znao sam da ću ga dobiti od Versilova, a kako sam tada dan i noć snatrio, sa zebnjom u srcu i pun nadobudnih planova, kako ću se sastati s Versilovom, posve sam prestao

govoriti o njemu, čak i s Marjom Ivanovnom. Napominjem, uostalom, da sam imao i svojih novaca za putovanje; pa ipak sam nakanio čekati; računao sam, između ostaloga, da će novci stići poštom.

Ali se jednom Nikolaj Semjonovič vrati kući i kaza mi (ukratko i bez okolišanja, po svom običaju) da pođem sutradan u jedanaest sati u Mjasnicku, u kuću i stan kneza V-skog, gdje će mi kamerjunker Versilov, sin Andreja Petroviča, koji je stigao iz Petrograda i odsjeo kod svog druga iz liceja, uručiti novac za putne troškove. Naoko je sve bilo sasvim jednostavno: zašto Andrej Petrovič ne bi povjerio taj zadatak svome sinu umjesto da šalje novac poštom; ali je mene ta vijest nekako neprirodno pogodila i uplašila. Nije bilo sumnje da me Versilov želi upoznati sa svojim sinom, mojim bratom; tako su se ocrtavale namjere i osjećaji čovjeka o kome sam snatrio; ali se javljalo golemo pitanje: kako ću se držati, i kako se moram držati, pri tom posve neočekivanom sastanku, i neću li kako povrijediti svoje osobno dostojanstvo?

Sutradan, točno u jedanaest sati, došao sam u stan kneza V-skog, momački stan ali raskošno namješten, kako sam naslućivao, s lakajima u livrejama. Pričekao sam u predsoblju. Iz soba su dopirali glasan razgovor i smijeh: kod kneza je, uz gosta, kamerjunkera, bilo još posjetilaca. Naložio sam lakaju da me najavi, i to, čini se, pomalo uznositim riječima: kako bilo da bilo, kad je pošao da me najavi, pogledao me čudno, a čak mi se učinilo da mi nije iskazao ni dužno poštovanje. Na moje veliko čudo, nekako me dugo najavljivao, oko pet minuta, a dotle su odande svejednako dopirali onaj isti smijeh i isti odjeci razgovora.

Dakako da sam čekao stojećki jer sam vrlo dobro znao da meni, »isto takvom gospodinu«, ne dolikuje i da ne smijem sjesti u predsoblju u kojem su lakaji. A sam, od svoje volje, bez posebna poziva, nisam nizašta htio stupiti u dvoranu, iz ponosa; iz tankoćutna ponosa, možda, ali je tako moralo biti. Na moje veliko čudo, lakaji koji su ostali (dvojica) drznuli su se da preda mnom sjednu. Okrenuo sam se da to ne vidim, ali sam počeo sav drhtati, a najednom sam se okrenuo, pristupio jednom lakaju i *zapovjedio* mu da me »odmah« još jednom najavi. Usprkos mom oštrom pogledu i neobičnom uzbuđenju, lakaj me lijeno pogledao, nije ni ustao, a umjesto njega je odgovorio onaj drugi:

– Najavljeni ste, ne brinite!

Nakanih da pričekam još samo jednu minutu ili, ako je moguće, i manje od minute, pa da onda *bezuvjetno odem*. Što je najvažnije, bio sam sasvim pristojno odjeven: odijelo i ogrtač bili su mi ipak

novi, a rublje posve čisto, za što se pobrinula, posebno za ovu priliku, sama Marja Ivanovna. Ali sam za te lakaje tek mnogo kasnije i tek u Petrogradu *pouzdano* saznao da su već uoči toga dana bili doznali od sluge, što je stigao s Versilovom, da će »doći, navodno, taj i taj, nezakoniti brat, neki student«. To sad pouzdano znam.

Prođe jedna minuta. Čudan je to osjećaj kad se skanjivaš a ne možeš se nakaniti: »Da odem ili da ne odem, da odem ili da ne odem?« ponavljao sam svakog trenutka, obuzet drhtavicom; najednom se pojavi sluga koji je otišao da me najavi. U rukama su mu, među prstima, lepršale četiri crvene novčanice, četrdeset rubalja.

– Evo izvolite primiti četrdeset rubalja, molit ću lijepo!

U meni prekipje. Kakve li uvrede! Cijelu sam prethodnu noć snatrio o sastanku dvojice braće što ga je upriličio Versilov; cijelu sam noć grozničavo zamišljao kako treba da se držim da se ne osramotim – da ne osramotim cijeli ciklus ideja koje sam smislio u svojoj osami i kojima sam se mogao ponositi u bilo kakvu društvu. Snatrio sam kako ću biti plemenit, ponosan i turoban, možda čak i u društvu kneza V-skog, pa ću tako stupiti ravno u to visoko društvo – o, ne štedim sama sebe, neka, neka: tako i treba to zapisati, do najmanjih pojedinosti! A sad najednom – četrdeset rubalja dobivam od lakaja, u predsoblju, i to još nakon deset minuta čekanja, i to još ravno iz ruku, iz lakajskih prstiju, a ne na tanjuru ni u omotnici!

Tako sam se izderao na lakaja da se lecnuo i ustuknuo; naložio sam mu da odmah odnese novce natrag, pa neka ih »donese sam gospodin« – jednom riječju, moj je zahtjev, naravno, bio besmislen i, naravno, neshvatljiv za lakaja. Ipak sam se tako izderao da je pošao. Uz to su, čini se, čuli moju viku u dvorani pa su razgovor i smijeh naglo zamukli.

Gotovo sam u isti čas začuo korake, dostojanstvene, polagane, tihe, a na pragu predsoblja ukazala se visoka prilika lijepa i naduta mladića (tada mi se učinio još bljeđi i mršaviji nego pri ovom drugom susretu), štoviše, stao je na korak do praga. Bio je u krasnom crvenom svilenom kućnom haljetku, u papučama i sa cvikerom na nosu. Ne prozborivši ni riječi, uperio je cviker na mene i počeo me promatrati. Zakoračio sam kao zvijer prema njemu i prskosno stao gledajući mu netremice u oči. Ali me on nije dugo promatrao, svega desetak sekundi; najednom mu na usnama zatitra gotovo neprimjetan podrugljiv smiješak, ali najuvredljiviji što može biti, uvredljiv baš zato što je bio gotovo neprimjetan; šutke se okrenuo i vratio u sobu isto onako polako, isto onako

tihim i odmjerenim koracima kako je i došao. E, ti se drznici već od malih nogu, već u obitelji uče od matera vrijeđanju! Dakako da sam se smeo... O, zašto sam se tada smeo!

Gotovo se u isti tren opet pojavi onaj isti lakaj s onim istim novčanicama u rukama:

– Izvolite primiti, to je za vas iz Petrograda, a primiti vas ne mogu; »možda koji drugi put kad budu imali više vremena«. – Naslutio sam da je ove posljednje riječi sam dodao. Ali sam još bio smeten; uzeo sam novce i pošao prema vratima; uzeo sam ih baš zato što sam bio smetan, a nije trebalo da ih uzmem; ali je lakaj, naravno u želji da me bocne, dopustio sebi pravu lakajsku psinu: najednom je užurbano razjapio vrata preda mnom i, držeći ih širom otvorena, rekao važno i značajno dok sam prolazio mimo njega:

– Izvol'te, molit ću lijepo!

– Huljo! – dreknuh na njega i naglo zamahnuh rukom, ali je ne spustih na njega. – I gospodar ti je hulja! Odmah mu to kaži! – dodah i brzo iziđoh na stubište.

– Ne smijete opet tako! Kad bih to sad odmah kazao gospodinu, mogli bi vas ovaj čas prevesti na policiju s pismom od gospodina. A ne smijete ni zamahivati rukama...

Silazio sam niza stube. Stubište je bilo raskošno i posve otvoreno tako da su me odozgo mogli vidjeti dok sam silazio po crvenom sagu. Sva su tri lakaja izišla i naslonila se gore na ogradu. Naravno, naumio sam da šutim: nisam se valjda mogao svađati s lakajima. Sišao sam niza stube a da nisam ubrzao korak, čak mi se čini da ga nisam ni usporio.

Pa makar bilo i filozofa (sram ih bilo!) koji će reći da su sve to trice, ozlojeđenost jednog zelembaća, neka, neka, u meni je ostala rana – rana koja nije ni dosad još zacijeljela, čak ni do ovog trenutka dok ovo pišem, kad je već sve svršeno, pa čak i osvećeno. Ma kunem se da nisam zlopamtilo i da nisam osvetoljubiv. Nema sumnje da sam uvijek kad me uvrijede čak bolestan od želje da se osvetim, ali se kunem da se želim osvetiti tek pukom velikodušnošću. Samo da mu uzvratim velikodušnošću, ali tako da to osjeti, da shvati – i već sam se osvetio! Usput dodajem da nisam osvetljivac, nego zlopamtilo, iako sam velikodušan: jesu li i drugi takvi? Tada, o, tada sam došao obuzet velikodušnim osjećajima, možda i smiješnim, pa neka: bolje da su i smiješni ali velikodušni, nego da nisu smiješni, a da su nedostojni, prostački, obični! O tom sastanku s »bratom« nisam nikom ništa kazivao, čak ni Marji Ivanovnoj, čak ni Lizi u Petrogradu; taj je sastanak bio isto kao da

me tko sramno ćušio. I eto, najednom susrećem toga gospodina kad sam mu se najmanje nadao; on mi se smješka, skida šešir i posve me prijateljski pozdravlja: »*Bonsoir*«. Imao sam, naravno, o čemu razmišljati... Ali se rana opet otvorila!

V

Pošto sam prosjedio više od četiri sata u gostionici, iznenada sam izjurio iz nje kao mamen – dakako da sam opet pošao k Versilovu, i dakako da ga opet nije bilo kod kuće, uopće nije dolazio; dadilja se dosađivala pa me najednom zamolila da joj pošaljem Darju Onisimovnu; baš mi je bilo do toga! Trknuo sam i do mame, ali nisam ušao, samo sam izazvao Lukerju u trijem; od nje sam doznao da on nije dolazio i da ni Liza nije kod kuće. Vidio sam da bi me i Lukerja htjela nešto pitati i možda također nešto zamoliti; ali baš mi je bilo do toga! Ostala je još posljednja nada da je svratio k meni; ali u to više nisam vjerovao.

Već sam upozorio da sam, tako reći, silazio s uma. I gle, najednom u svojoj sobi nađem Alfonsinu i svoga gazdu. Izlazili su, istinabog, i Petar Hipolitovič držao je svijeću u rukama.

– Što je sad ovo? – izderah se gotovo luđački na gazdu. – Kako ste se usudili da vodite tu gaduru u moju sobu?

– *Tiens!* – uzviknu Alfonsina. – *Et les amis?*[1]

– Van! – zaurlah.

– *Mais c'est un ours!*[2] – otperja ona u hodnik, pretvarajući se da se prepala, i začas se sakri kod gazdarice. Petar Hipolitovič svejednako je držao svijeću u rukama i prišao mi natmuren:

– Dopustite da vas upozorim, Arkadije Makaroviču, da ste se odviše ražestili; koliko vas god poštujemo, mamzel Alfonsina ipak nije gadura, nego nešto sasvim suprotno, došla je u pohode, i to ne vama, nego mojoj ženi s kojom se već dugo poznaje.

– A kako ste se usudili da je uvodite u moju sobu? – ponovih hvatajući se za glavu koja me tako reći iznenada zaboljela.

– Pa slučajno, molit ću lijepo. Došao sam da zatvorim odušku koju sam bio otvorio da uđe svježi zrak, a kako sam upravo razgovarao s Alfonsinom Karlovnom, ona je usred razgovora svratila u vašu sobu, samo me pratila.

[1] Gle! A prijatelji?
[2] Ama, to je pravi medvjed!

– Nije istina, Alfonsina je špijunka, i Lambert je špijun! Možda ste i vi špijun! Alfonsina je došla da mi nešto ukrade.
– Neka bude kako želite. Danas govorite jedno, a sutra drugo. Svoj sam stan iznajmio na neko vrijeme, a ja ću se sa ženom preseliti u komoricu, tako da je Alfonsina Karlovna sad ovdje, teko reći, isto toliko podstanar koliko i vi, molit ću lijepo.
– Lambertu ste iznajmili stan? – viknuh prestrašeno.
– Ne, nisam Lambertu, molit ću lijepo – osmjehnu se onim svojim razvučenim osmijehom, u kojem se, uostalom, već odražavala odlučnost umjesto jutrošnje nedoumice – vjerujem da i sami znate kome, samo se tobože pravite da ne znate, jedino radi forme, molit ću lijepo, pa se zato i ljutite. Laku noć, molim lijepo!
– Jest, jest, ostavite me, ostavite me na miru! – zalamatah rukama i samo što ne zaplakah, tako da me najednom u čudu pogledao; ipak je izišao. Zakračunah vrata, svalih se na postelju i zarih glavu u jastuk. I eto, tako je prošao prvi užasni dan od ona tri kobna posljednja dana kojima će se završiti ovi moji zapisi.

DESETO POGLAVLJE

I

Međutim, smatrajući za potrebno da bar nešto unaprijed razjasnim čitaocu, opet ću preteći događaje, jer se u logičan tok ove pripovijesti uplelo toliko slučajnosti da se čitalac ne bi mogao snaći kad ih ne bih razjasnio. Riječ je o onoj »omči« o kojoj se bila izlanula Tatjana Pavlovna. Ta se omča sastojala u tome da se Ana Andrejevna odvažila napokon na najdrskiji korak što se može zamisliti u njenu položaju. Čelik-značaj! Iako je stari knez, tobože radi zdravlja, bio u svoje vrijeme zatočen u Carskom Selu, tako da se vijest o njegovu namjeravanom braku s Anom Andrejevnom nije mogla širiti u visokom društvu, već je trenutačno bila, tako reći, u zametku ugušena, ipak taj slabi starčić s kojim se moglo činiti šta se htjelo, ne bi bio ni za šta na svijetu odustao od svoje zamisli niti bi se iznevjerio Ani Andrejevnoj koja ga je bila isprosila. Što se toga tiče, bio je pravi kavalir tako da se prije ili kasnije mogao iznenada pobuniti i neodoljivo se snažno prihvatiti

da ostvari svoje nakane, što se i te kako često događa, osobito kod ljudi slaba karaktera, jer postoji granica preko koje ih ne valja tjerati. Osim toga, on je vrlo dobro znao u kakvu je škakljivu položaju Ana Andrejevna koju je neizmjerno poštovao, znao je kakvih sve ogovaranja može biti u visokom društvu, kakvih podsmijevanja i ružnih riječi na njen račun. Zasad ga je još umirivalo i zadržavalo samo to što se Katerina Nikolajevna nije nijedanput, nijednom riječju, nijednim nagovještajem usudila pisnuti pred njim protiv Ane Andrejevne, ni bilo čime pokazati da se protivi njegovoj namjeri da stupi s njom u brak. Naprotiv, bila je izvanredno ljubezna i pažljiva prema očevoj zaručnici. Tako se Ana Andrejevna našla u neobično nezgodnu položaju naslućujući dobro svojim ženskim instinktom da bi i najmanjim ogovaranjem Katerine Nikolajevne, koju je knez također obožavao, sad još više nego ikad, i to baš zato što mu je tako velikodušno i smjerno dopustila da se ženi – da bi i najmanjim ogovaranjem povrijedila sve njegove nježne osjećaje i izazvala u njemu nepovjerenje prema sebi, pa čak možda i ogorčenje. Tako se trenutno na tom polju vodila bitka: obje suparnice kao da su se nadmetale u obzirnosti i strpljenju, pa knez na kraju krajeva nije više znao kojoj bi se od njih više divio, te je, najposlije, po običaju svih slabića koji su, ipak, meka srca, počeo patiti i zbog svega kriviti samo sebe. Kažu da se od tjeskobe napokon razbolio; živci su mu doista popustili i, umjesto da se oporavi u Carskom, tvrdili su da bi već trebalo da legne u postelju.

Ovdje napominjem usput nešto što sam doznao tek mnogo kasnije: navodno je Bjoring otvoreno predložio Katerini Nikolajevnoj da odvede starca u inozemstvo, da se radi toga posluži kakvom varkom, a da u društvu istihana razglasi da je dokraja poludio, te da u inozemstvu pribavi liječničku svjedodžbu o tome. Ali baš na to Katerina Nikolajevna nije nikako htjela pristati; tako su bar poslije tvrdili. Navodno je ogorčeno odbila taj prijedlog. Sve su to tek glasovi iz treće ruke, ali im ja vjerujem.

I tako, kad se činilo da više nema izlaza, Ana Andrejevna najednom doznaje od Lamberta da postoji pismo u kojem je kći već tražila od pravnika savjet kako da oca proglasi ludim. Njen osvetoljubivi i ponositi duh uzbudio se preko svake mjere. Sjećajući se svojih prijašnjih razgovora sa mnom i uzimajući u obzir mnoštvo najsitnijih okolnosti, nije mogla posumnjati u istinitost te vijesti. Tada je u tom krutom, neumoljivom ženskom srcu i protiv njene volje sazreo plan napada. Plan je bio takav da iznenada, bez ikakva okolišanja i ogovaranja, saopće sve knezu, da ga uplaše,

potresu, da mu pokažu da ga neminovno čeka ludnica, a kad se usprotivi, ozlojedi, kad ne bude htio vjerovati – da mu pokažu kćerino pismo: »Već je, tobože, jednom kanila da vas proglasi ludim; a sad bi pogotovo to mogla učiniti da spriječi vašu ženidbu.« Zatim je trebalo da odvezu prestrašenoga i satrvenog starca u Petrograd – *ravno u moj stan.*

To je bio strašan riziko, ali se ona čvrsto uzdala u svoju moć. Zastranit ću ovdje na trenutak da kažem, pretječući mnoge događaje, da se nije prevarila što se tiče učinka udarca; štoviše, taj je učinak nadmašio sva njena očekivanja. Vijest o tom pismu djelovala je na staroga kneza možda i nekoliko puta jače nego što je ona sama mislila i nego što smo svi mi mislili. Nikad prije nisam čuo da je knez već otprije znao nešto o tom pismu; ali, po običaju svih slabića i strašljivaca, nije povjerovao tom glasu i opirao mu se iz sve snage, samo da bi sačuvao mir; štoviše, krivio je sama sebe zbog svoje nedostojne lakovjernosti. Dodajem još da je činjenica da pismo postoji djelovala i na Katerinu Nikolajevnu kudikamo jače nego što sam tada očekivao... Jednom riječju, pokazalo se da je taj papir mnogo važniji nego što sam ja sam, koji sam ga nosio u džepu, mislio. Ali, eto, opet sam suviše pretekao događaje.

Ipak, netko će zapitati zašto u moj stan? Zašto da vode kneza u naše jadne sobičke i da ga možda uplaše našim jadnim pokućstvom? Ako ga već nisu mogli odvesti kući (gdje su mogli sve pokvariti), zašto ga nisu odveli u zaseban »raskošan« stan, kako je predlagao Lambert? Ali je baš u tome bio sav rizik izvanrednog koraka Ane Andrejevne.

Najvažnije je bilo da knezu, čim stigne, pokažu spis; ali ja nisam htio nizašta dati spis. A kako više nisu smjeli gubiti vremena, Ana Andrejevna je, uzdajući se u svoju moć, nakanila da započne pothvat i bez spisa, ali da kneza dopreme ravno k meni – zašto? Pa upravo zato da ujedno uhvate i mene na lijepak, da, kao što kaže poslovica, jednim udarcem ubiju dvije muhe. Računala je da će i na mene djelovati udarcem, potresom, iznenađenjem. Mislila je da ću se, kad budem vidio starca kod sebe, kad budem vidio kako je prestrašen i nemoćan, i kad budem čuo njihove zajedničke molbe, predati i pokazati spis! Moram priznati da je taj račun bio lukav i pametan, psihološki opravdan, štoviše: umalo što nije uspio... a što se tiče starca, Ani Andrejevnoj je baš zato pošlo za rukom da ga odvuče i natjera da joj povjeruje, doduše na riječ, što mu je otvoreno rekla da ga vodi *k meni.* Sve sam to saznao poslije. Ali je samo saopćenje da je taj spis kod mene raspršilo u njegovu

plašljivu srcu i posljednje sumnje u vjerodostojnost te vijesti – toliko me je volio i cijenio!

Napominjem još da ni Ana Andrejevna nije ni na trenutak posumnjala da je spis još kod mene i da ga nisam dao nikome iz ruku. Što je najvažnije, krivo je procijenila moj karakter i cinički je računala na moju nedužnost i prostosrdačnost, pa čak i osjećajnost; a opet je držala, kad bih se čak i nakanio da predam pismo, na primjer, Katerini Nikolajevnoj, da bih to učinio samo u nekim posebnim okolnostima, pa se žurila da baš te okolnosti osujeti, i to da ih osujeti iznenađenjem, prepadom, naglim udarcem.

I, napokon, sve joj je to potvrdio i Lambert. Već sam rekao da je Lambertov položaj u to vrijeme bio vrlo kritičan: on, vjerolomnik, od sveg je srca želio da me odmami od Ane Andrejevne pa da s njim prodam spis Ahmakovki, jer je držao, tko zna zašto, da bi mu se to bolje isplatilo. Ali kako ja sve do posljednjeg časa nisam htio dati spis, odlučio je da u najgorem slučaju pomogne čak i Ani Andrejevnoj, samo da izbije kakvu-takvu korist, pa ju je zato obasipao svojim uslugama, sve do posljednjeg časa, znam da joj je čak nudio da će naći i svećenika ako zatreba... Ali mu se Ana Andrejevna prezirno podsmjehnula i zamolila ga da joj to više ne spominje. Lambert joj se činio strašno prost i izazivao je u nje silnu odvratnost; ali je iz opreza ipak primala njegove usluge koje su se sastojale, na primjer, u uhodarenju. Usput budi rečeno, još ni dan-danas ne znam pouzdano jesu li potkupili moga gazdu, Petra Hipolitoviča, ili nisu, i je li on tada išta dobio od njih za svoje usluge, ili se jednostavno udružio s njima zato što je uživao u spletkarenju; bilo kako mu drago, i on me uhodio i njegova žena – to znam pouzdano.

Čitalac će sad valjda shvatiti da sam bio, doduše, donekle obaviješten, ali da nisam mogao ni slutiti da ću sutradan ili prekosutradan naći staroga kneza u svom stanu i u takvim prilikama. Pa i nikad ne bih mogao ni zamisliti da bi Ana Andrejevna mogla biti toliko drska! Riječima se moglo svašta reći i ciljati na što bilo; ali se nakaniti na to, započeti i doista izvršiti– za to se, bogami, hoće karaktera!

II

Nastavljam.

Ujutro sam se probudio kasno, a spavao sam neobično tvrdim snom i nisam ništa sanjao, čemu se čudim, i kad sam se probudio,

osjećao sam se opet duševno neobično svjež, baš kao da nije ni bilo prethodnog dana. Odlučio sam da ne idem k mami, nego da dođem pravo u grobljansku crkvu, a da poslije obreda pođem u mamin stan i da je ne ostavljam cijeli dan. Bio sam tvrdo uvjeren da ću ga svakako danas vidjeti kod mame, da ću ga, prije ili kasnije, svakako vidjeti.

I Alfonsina i gazda već su odavno bili otišli od kuće. Gazdaricu nisam htio ništa pitati, a i inače sam odlučio da prekinem s njima sve odnose i čak da se što prije iselim iz te sobe; zato sam se, čim su mi donijeli kavu, opet zakračunao. Ali mi je iznenada netko pokucao na vrata; na moje veliko čudo, bio je to Trišatov.

Odmah sam mu otvorio i, vrlo obradovan, zamolio ga da uđe, ali nije htio ući:

– Samo da vam kažem dvije-tri riječi s praga... ili, da ipak uđem, jer mi se čini da ovdje treba govoriti šaptom; samo neću sjesti. Gledate ovaj moj ružni ogrtač: Lambert mi je, znate, oduzeo bundu.

Zaista je bio u nekom bijednom i starom ogrtaču, predugačkom za njega. Stajao je preda mnom nekako sumoran i neveseo, s rukama u džepovima i sa šeširom na glavi.

– Neću sjesti, neću sjesti. Čujte, Dolgoruki, ne znam ništa pobliže, ali znam da se Lambert sprema da vam se nekako iznevjeri, uskoro i neminovno – to je sigurno. I zato se čuvajte! Preda mnom se izlanuo onaj kozičavi – sjećate li se onoga kozičavoga? Ali mi nije rekao što je posrijedi, tako da vam ne mogu ništa više reći. Samo sam došao da vas upozorim – zbogom!

– Ama, sjednite, dragi moj Trišatove! Iako se žurim, tako mi je drago što ste došli... – uzviknuh.

– Neću sjesti, neću sjesti; ali ću zapamtiti da vam je drago što sam došao. Eh, Dolgoruki, što da zavaravam ljude: svjesno sam, od svoje volje, pristao na svakakve gadarije i na takvo nevaljalstvo da me stid i da kažem. Mi sad radimo za onoga kozičavog... Zbogom! Nisam vrijedan da sjednem kod vas.

– Prestanite, Trišatove dragi...

– Ama, vidite, Dolgoruki, sa svima sam drzak, a sad ću početi bančiti. Uskoro će mi sašiti još ljepšu bundu i vozit ću se kočijom. Ali ću znati da ipak nisam sjeo kod vas zato što sam sam sebe tako osudio. Zato što sam vas nedostojan. Toga ću se ipak rado sjećati kad budem sramno bančio. E pa, zbogom, zbogom; ni ruku vam neću dati; pa ni Alfonsina neće da se rukuje sa mnom. I, molim vas, nemojte trčati za mnom i nemojte mi dolaziti; tako smo se sporazumjeli.

Taj se čudni dječak okrenu i iziđe. Samo nisam imao kad, ali nakanio sam da ga uskoro svakako potražim, čim posvršavam svoje poslove.

Neću sad opisivati cijelo to prijepodne, iako bih koješta mogao spomenuti. Versilova nije bilo u crkvi na pogrebu, a po njihovu se držanju još prije ukopa moglo zaključiti da mu se i ne nadaju. Mama se skrušeno molila, očito se bila sva predala molitvi. Pokraj lijesa su bile samo Tatjana Pavlovna i Liza. Ali ništa, ništa više neću opisivati. Nakon sahrane smo se svi vratili i sjeli za stol, i opet sam po njihovu držanju zaključio da mu se ni sad, po svoj prilici, ne nadaju. Kad smo ustali od stola, prišao sam mami, srdačno je zagrlio i čestitao joj rođendan; poslije mene je to isto učinila Liza.

– Čuj, brate, – šapnu mi Liza kradom – one ga čekaju.

– Naslutio sam, Lizo, vidim.

– Svakako će doći.

Bit će da su dobro obaviještene, pomislio sam, ali ih nisam ništa pitao. Iako neću opisivati što sam osjećao, moram reći da mi se cijela ta zagonetka, ma koliko da sam bio čio, opet iznenada nalegla na srce kao kamen. Svi smo sjeli za okrugli stol u salonu, oko mame. O, kako mi je tada godilo biti uz nju i gledati je! Mama me najednom zamolila da pročitam nešto iz Evanđelja. Pročitao sam jednu glavu iz Luke. Ona nije plakala i nije bila čak ni suviše žalosna, ali mi se nikad njeno lice nije činilo toliko produhovljeno. U njenu je mirnu pogledu blistala misao, ali nikako nisam mogao opaziti da što nestrpljivo očekuje. Razgovor nije prestajao; počeli su se koječega prisjećati o pokojniku, a Tatjana Pavlovna je štošta ispričala o njemu o čemu nisam imao ni pojma. I uopće, kad bi se sve zapisalo, našlo bi se koješta zanimljivo. Čak je i Tatjana Pavlovna nekako posve promijenila svoje svakidašnje držanje: bila je vrlo tiha, vrlo ljubezna, a što je najvažnije, i vrlo mirna, iako je mnogo govorila ne bi li razonodila mamu. Ali sam jednu pojedinost i te kako dobro upamtio: mama je sjedila na divanu, a lijevo od divana, na zasebnu okruglu stoliću, ležala je ikona koja kao da je tu bila namjerno ostavljena – starodrevna ikona, bez okvira, samo s vrpcama na glavama dvaju naslikanih svetaca. Ta je ikona pripadala Makaru Ivanoviču, to sam znao, a znao sam i da se pokojnik nije rastajao od te ikone i da je vjerovao da je čudotvorna. Tatjana Pavlovna je nekoliko puta bacila pogled na nju.

– Čuj, Sofja – reče najednom mijenjajući razgovor – zašto da

ikona leži, ne bi li bilo bolje da je naslonimo na zid i zapalimo kandilo pred njom?

– Ma bolje je ovako – reče mama.

– Pravo i kažcš. Inačc bi ispalo previše svečano...

Tada nisam ništa shvatio, ali je riječ bila o tome da je tu ikonu već odavno Makar Ivanovič bio usmeno namro Andreju Petroviču, pa se mama sad spremala da mu je preda.

Bilo je već pet sati poslije podne; naš je razgovor dalje tekao, ali sam najednom opazio kako se mamino lice nekako trglo: brzo se uspravila i stala osluškivati, a Tatjana Pavlovna je i dalje govorila ne primjećujući ništa. Odmah se okrenuh vratima i začas ugledah na vratima Andreja Petroviča. Nije došao prednjim stubištem, nego stražnjim, kroz kuhinju i hodnik, a jedino je mama čula njegove korake. Sad ću opisati sav ludi prizor koji je slijedio, gestu za gestom, od riječi do riječi; prizor je bio kratak.

Ponajprije, na licu mu, bar na prvi pogled, nisam zapazio nikakve promjene. Bio je obučen kao i obično, to jest gotovo kicoški. U rukama je imao malenu ali skupocjenu kiticu svježeg cvijeća. Pristupio je mami i predao joj cvijeće smiješeći se; ona ga pogleda plašljivo i u nedoumici, ali primi kiticu, i najednom joj rumenilo ovlaš obli blijede obraze, a u očima joj zaigra radost.

– Znao sam da ćeš to tako primiti, Sonja – reče on. Budući da smo svi ustali kad je on ušao, on priđe stolu, uze Lizin naslonjač što je stajao lijevo od mame, i sjede ne opažajući da zauzima tuđe mjesto. Tako se odmah našao pokraj stolića na kojem je ležala ikona.

– Dobar večer svima! Sonja, htio sam ti svakako donijeti tu kiticu danas, na tvoj rođendan, pa zato nisam ni došao na pogreb, da ne bih došao k pokojniku s kiticom cvijeća; a ni ti mi se nisi nadala na pogrebu, znam. Starac se sigurno neće naljutiti zbog ovog cvijeća, jer nam je sam naviještao radost, nije li tako? Sve mislim da je ovdje negdje u sobi.

Mama ga čudno pogleda; Tatjana Pavlovna se zgranu.

– Tko je to ovdje u sobi? – pripita.

– Pokojnik. Ostavimo sad to. Znate da čovjek koji ne vjeruje potpuno u sva ta čudesa uvijek najviše naginje predrasudama... Nego, radije ću govoriti o cvijeću: ne razumijem kako sam ga donio. Tri puta sam uz put poželio da ga bacim u snijeg i zgazim.

Mama se lecnu.

– Strašno sam to želio. Sonja, smiluj se meni i mojoj jadnoj glavi. A želio sam to zato što je odviše lijepo. Što ima na svijetu ljepše od cvijeta? Nosim ga, a oko mene snijeg i studen. Naša

studen i cvijeće – kakve li suprotnosti! Uostalom, nije to važno: jednostavno sam ga htio zgaziti zato što je lijepo. Sonja, sad ću, doduše, opet otići, ali ću se vrlo brzo vratiti, jer ću se, čini mi se, uplašiti. Uplašit ću se – a tko će me onda liječiti od straha, gdje ću naći anđela kao što je Sonja? Kakva vam je to ikona? A, pokojnikova, sjećam se. To mu je bila obiteljska, djedovska ikona; nije se nikad rastajao od nje, znam, sjećam se, meni ju je ostavio; vrlo se dobro sjećam... i čini mi se da je raskolnička... dajte da je vidim.

Uze ikonu u ruku, prinese je svijeći i pažljivo pregleda, ali je držaše svega nekoliko trenutaka pa je opet metnu na stol, preda se. Bio sam začuđen, ali je sve te čudne riječi izgovorio tako nenadano da nisam mogao još ništa shvatiti. Samo se sjećam da mi je bolestan strah obuzimao srce. Mamin se strah pretvarao u nedoumicu i sažaljenje; ona je u njemu vidjela nadasve nesretnika; gdjekad je i prije govorio gotovo isto tako čudno. Liza je iznenada, tko zna zašto, problijedjela kao krpa i čudno mi mahnula glavom na njega. Ali se najviše prepala Tatjana Pavlovna.

– Ma što vam je, dušo, Andreju Petroviču? – izusti oprezno.

– Bogme ne znam što mi je, draga moja Tatjano Pavlovna. Ne bojte se, još znam da ste vi Tatjana Pavlovna i da ste dragi. Ipak, svratio sam samo na trenutak; htio bih Sonji kazati nešto lijepo i tražim takve riječi, iako mi je srce puno riječi koje ne umijem izreći; bogme, sve nekih čudnih riječi. Znate, meni se čini da se sav nekako podvajam – tu nas sve pogleda neobično ozbiljno, odajući nam posve iskreno povjerenje. – Bogme se u mislima podvajam i strašno se toga bojim. Baš kao da je uz tebe dvojnik; pametan si i razborit, ali onaj drugi uz tebe pošto-poto hoće da napravi neku budalaštinu, a ponekad i pravu vragoliju, i odjednom primjećuješ da i sam hoćeš da učiniš tu vragoliju, bogzna zašto, to jest hoćeš nekako protiv svoje volje, hoćeš a opireš se tome svim silama. Poznavao sam nekad jednog liječnika koji je na pogrebu svog oca, u crkvi, iznenada zazviždao. Pravo da vam kažem, bojao sam se doći danas na pogreb zato što sam, tko zna zašto, utuvio sebi u glavu da bih iznenada zazviždao ili se nasmijao, kao taj nesretni liječnik koji je prilično loše svršio... I, bogme, ne znam zašto mi se danas neprestano mota po glavi taj liječnik; toliko mi se mota da ga se nikako ne mogu otresti. Znaš, Sonja, evo opet sam uzeo ikonu (uzeo ju je i vrtio u rukama) i, znaš, strašno želim da sad, ovaj čas, udarim njome o peć, evo o ovaj ugao. Uvjeren sam da bi se odjednom raskolila nadvoje, nikako drugačije nego nadvoje.

Što je najvažnije, sve je to izrekao bez ikakva pretvaranja ili bilo kakva bockanja; posve je obično govorio, ali je zato bilo još

strašnije; i čini se da se doista strahovito bojao nečega; najednom sam opazio da mu ruke malko dršću.

– Andreju Petroviču! – ciknu mama i pljesnu rukama.

– Ostavi, ostavi tu ikonu, Andreju Petroviču, ostavi je, odloži je! – skoči Tatjana Pavlovna. – Svuci se i lezi! Arkadije, idi po doktora!

– Ama... ama, šta ste se toliko uzvrpoljili? – reče on tiho obilazeći nas sve pozornim pogledom. Zatim se najednom podnimi objema rukama o stol. – Uplašio sam vas, ali, znate šta, mili moji, učinite mi ljubav pa sjedite opet i umirite se svi – bar na trenutak! Sonja, nisam uopće došao radi toga da o tome preklapam; došao sam ti nešto reći, ali nešto sasvim drugo. Zbogom, Sonja, opet krećem na put kao što sam već nekoliko puta kretao... Ma, naravno, vratit ću se opet jednom k tebi – ti si mi u tom smislu neminovna. A kome i da se vratim kad se sve svrši? Vjeruj mi, Sonja, da sam sad došao k tebi kao k anđelu, a nipošto kao k neprijateljici: kakva si ti meni neprijateljica, kakva si ti meni neprijateljica! Nemoj misliti da sam došao da razbijem ovu ikonu, jer, znaš šta, Sonja, ipak bih je najradije razbio...

Kad je Tatjana Pavlovna prije toga uzviknula: »Ostavi tu ikonu!« – istrgla mu ju je iz ruku i držala je u ruci. Iznenada je, čim je izgovorio posljednje riječi, naglo skočio, u hipu istrgao ikonu Tatjani iz ruku, pomamno zamahnuo i udario svom snagom njome o ugao kaljeve peći. Ikona se raskolila upravo na dva dijela... On se naglo okrenu nama, a blijedo mu lice odjednom pocrvenje, postade gotovo grimizno i svaka mu žilica na licu zadrhta i zaigra:

– Nemoj to shvatiti kao alegoriju, Sonja, nisam razbio Makarovu ostavštinu već samo onako, da nešto razbijem... Ipak ću se vratiti tebi, posljednjem anđelu! A, uostalom, shvati to i kao alegoriju ako hoćeš; pa tako je svakako i bilo!...

I iznenada žurno iziđe iz sobe, opet kroz kuhinju (gdje je ostavio bundu i šubaru). Neću potanko opisivati što je mama učinila: nasmrt uplašena, stajala je, digla ruke i sklopila ih nad sobom i najednom zavikala za njim:

– Andreju Petroviču, vrati se, dragi, da se bar oprostimo!

– Doći će on, Sofja, doći! Ne boj se! – viknu Tatjana dršćući sva od strahovitog napada bijesa, zvjerskog bijesa. – Pa čula si, sam je obećao da će se vratiti! Pusti tu ludu neka se još posljednji put istutnji. A kad ostari i bude uzet, tko će ga zbilja njegovati ako nećeš ti, stara dadilja? I sam to otvoreno kaže, ne stidi se...

Što se nas ostalih tiče, Liza se onesvijestila. Ja sam već htio

potrčati za njim, ali sam pohrlio do mame. Zagrlio sam je i držao u zagrljaju. Lukerja je dotrčala s čašom vode za Lizu. Ali se mama ubrzo povratila; svalila se na divan, pokrila lice rukama i zaplakala.

– Ma ipak... ipak potrči za njim! – povika najednom Tatjana Pavlovna iz sveg grla, kao da se prenula. – Idi ... idi... potrči za njim, ne odvajaj se ni koraka od njega, idi, idi! – odvlačila me svom silom od mame. – Ah, trknut ću radije sama!

– Arkaša, ah, potrči odmah za njim! – viknu najednom i mama.

Potrčah glavom bez obzira također kroz kuhinju i preko dvorišta, ali ga nije više nigdje bilo. U daljini su se na pločniku crnjeli u mraku prolaznici; pojurio sam za njima i, sustižući ih, zagledao sam u prolazu svakome u lice. Tako sam dotrčao do raskršća.

»Na luđake se ne ljute« – sijevnu mi najednom u glavi – »a Tatjana se okomila na njega od bijesa; dakle, uopće nije lud...« Ama, sve mi se činilo da je ono bila *alegorija*, i da je svakako htio da dokrajči nešto, kao što je dokrajčio onu ikonu, i da nam to pokaže, mami, svima nama. Ali je i »dvojnik« nesumnjivo bio uz njega; o tome nije bilo nikakve sumnje...

III

Ali njega nije nigdje bilo, a nije bilo smisla da trčim k njemu; teško je bilo vjerovati da je jednostavno otišao kući. Iznenada mi sijevnu jedna misao pa pojurih strelimice k Ani Andrejevnoj.

Ana Andrejevna već se bila vratila pa su me odmah pustili. Ušao sam svladavajući se koliko sam god mogao. Nisam ni sjeo, nego sam joj odmah ispričao maloprijašnji prizor, to jest baš ono o »dvojniku«. Nikad neću zaboraviti niti joj oprostiti onu požudnu, ali bešćutnu, mirnu i samosvjesnu radoznalost koju je pokazala, a da nije sjela, kao ni ja.

– Gdje je on? Možda vi znate? – saletjeh je na kraju. – Jučer me Tatjana Pavlovna slala k vama...

– Zvala sam vas još jučer. Jučer je bio u Carskom, a bio je i kod mene. A sad (pogleda na sat), sad je sedam sati... Prema tome je svakako kod kuće.

– Vidim ja da vi sve znate, pa govorite onda, govorite! – viknuh.

– Znam mnogo toga, ali ne znam sve. Od vas, naravno, nemam što tajiti... – odmjeri me čudnim pogledom smiješeći se i preglavljujući nešto u sebi. – Jučer ujutro je odgovorio na pismo Katerine Nikolajevne i formalno je zaprostio.

– Nije istina! – iskolačih oči.

– To je pismo bilo u mojim rukama; sama sam ga odnijela njoj, neraspečaćeno. Ovaj put je postupio »viteški« i nije mi ništa zatajio.

– Ništa ne razumijem, Ano Andrejevna.

– Teško je, naravno, razumjeti, ali je to kao kad kockar baci na stol posljednji dukat, a u džepu već drži spremljeni revolver – takav je smisao njegove prosidbe. Šanse su devet prema jedan da će ga odbiti; ali je valjda na jednu desetinu šansa ipak računao, i moram priznati da je to, po mom mišljenju, vrlo zanimljivo, a, uostalom... uostalom, možda je posrijedi izbezumljenost, onaj »dvojnik«, kao što ste maloprije lijepo kazali.

– I vi se smijete? I kako vam onda mogu vjerovati da ste predali pismo? Pa zar vi niste zaručnica njezina oca? Smilujte mi se, Ano Andrejevna!

– On me zamolio da žrtvujem svoju sudbinu radi njegove sreće, a, uostalom, nije me zapravo ni zamolio: sve se to prilično šutke obavilo, samo sam mu u očima pročitala. Ah, bože moj, kud ćete više: ta putovao je već u Königsberg, k vašoj majci, da je zamoli za dopuštenje da se oženi pastorkom *madame* Ahmakov? Baš je isto tako jučer izabrao mene za svoju opunomoćenicu i pouzdanicu.

Bila je ponešto blijeda. Ali je njena mirnoća bila tek pojačani sarkazam. O, mnogo sam joj što oprostio u tom trenutku, pošto sam malo-pomalo sve pojmio. Premišljao sam oko jednu minutu; ona je šutjela i čekala.

– Znate šta – podsmjehnuh joj se najednom – vi ste predali to pismo zato što niste ništa stavili na kocku, zato što od tog braka neće biti ništa, ali on? Pa, napokon, i ona? Dakako da će ga odbiti, a onda... što bi se onda moglo dogoditi? Gdje je sad, Ano Andrejevna? – viknuh. – Sad je svaki trenutak dragocjen, svakog se trenutka može dogoditi nesreća!

– Kod kuće je, rekla sam vam. U tom jučerašnjem pismu, koje sam predala Katerini Nikolajevnoj, zamolio ju je da se *u svakom slučaju* sastanu danas u njegovu stanu, točno u sedam sati navečer. Ona mu je obećala da će doći.

– Ona će doći k njemu u stan? Zar je to moguće?

– A zašto ne bi bilo moguće? Stan pripada Darji Onisimovnoj: njih se dvoje mogu lako sresti kod nje kao gosti...

– Ali ona se boji njega... on je može ubiti!

Ana Andrejevna se samo osmjehnu.

– Katerina Nikolajevna je, usprkos svemu svom strahu koji sam i ja kod nje zapazila, oduvijek osjećala, još otprije, neko strahopoštovanje i divljenje prema plemenitim načelima i uzvišenom umu Andreja Petroviča. Ovaj put mu je povjerovala ne bi li jednom zauvijek raskrstila s njim. On joj se u svom pismu najsvečanije, viteški zarekao da se nema čega bojati... Ukratko, ne sjećam se više kako se izrazio u pismu, ali mu je ona, uglavnom, povjerovala... kao posljednji put, tako reći... i uzvratila mu tako reći, junačkim osjećajima. Tu je možda bilo posrijedi nekakvo viteško nadmetanje među njima.

– A dvojnik, dvojnik! – uskliknuh. – Pa on je poludio!

– Kad je jučer obećala da će doći na sastanak, Katerina Nikolajevna nije, zacijelo, vjerovala da je to moguće.

Najednom se okrenuh i potrčah... K njemu, k njima, dakako! Ali sam se još na trenutak vratio iz salona:

– Pa vi biste možda i htjeli da je on ubije! – doviknuh joj i istrčah iz kuće.

Iako sam sav drhtao kao u groznici, ušao sam u stan tiho, kroz kuhinju, i šaptom zamolio da zovnu Darju Onisimovnu; ali je ona i sama odmah došla i šutke uprla u mene strašno upitan pogled.

– Nisu kod kuće, molit ću lijepo.

Ali joj otvoreno i točno, brzim šaptom, kazah da sam sve doznao od Ane Andrejevne, i da dolazim od Ane Andrejevne.

– Gdje su sad, Darja Onisimovna?

– U salonu, molit ću lijepo, ondje gdje ste vi prekjučer sjedili, za stolom...

– Pustite me unutra, Darjo Onisimovna!

– Kako vas mogu pustiti, molit ću lijepo?

– Ne k njima, nego u susjednu sobu, Darjo Onisimovna, možda i Ana Andrejevna tako hoće. Da nije tako, ne bi mi bila rekla da su oni ovdje. Neće me čuti... i ona tako hoće...

– A ako neće? – ne odvajaše Darja Onisimovna pogleda od mene.

– Darjo Onisimovna, uvijek se sjećam vaše Olje... pustite me!

Najednom joj usne i brada zadrhtaše.

– Za volju Olji, dušo, možda... radi tvojih osjećaja... Nemoj da ostaviš Anu Andrejevnu na cjedilu, dušo! Nećeš je ostaviti na cjedilu, a? Nećeš?

– Neću!

– Daj mi svoju poštenu riječ da nećeš uletjeti k njima u sobu i zavikati ako te odvedem tamo!

– Časti mi, Darjo Onisimovna!

Uhvati me za redengot, povede u mračnu sobu do one u kojoj su oni sjedili, dovede gotovo nečujno po meku sagu do vrata, postavi tik do portijere i, odigavši krajičak portijere, pokaza oboje.

Ja ostadoh, a ona ode. Dakako da ostadoh. Bilo mi je jasno da prisluškujem, da prisluškujem tuđe tajne, ali sam ostao. Još da ne ostanem – a dvojnik? Pa nije li na moje oči razbio ikonu?

IV

Sjedili su jedno sučelice drugome za istim onim stolom za kojim sam ja jučer pio s njim vino u čast njegova »preporoda«. Ona je bila u običnoj crnoj haljini, divna i, očito, mirna kao i uvijek. On je govorio, a ona ga je slušala s izvanrednom i ljubeznom pažnjom. Možda se na njoj ogledala neka bojažljivost. On je pak bio strahovito uzbuđen. Nisam došao na početak razgovora, pa zato neko vrijeme nisam ništa shvaćao. Sjećam se da ga je najednom zapitala:

– I ja sam bila uzrok tome?

– Niste, nego ja – odgovori on – a vi ste samo bez krivnje krivi. Znate li da ima bez krivnje krivih? Te se krivnje ne mogu nikad oprostiti i gotovo uvijek donose kaznu – doda i čudno se nasmija. – A zbilja sam na trenutak pomislio da sam vas posve zaboravio, i uistinu sam se smijao svojoj glupoj strasti... ali to već znate. Pa ipak, šta me briga za toga čovjeka za koga se udajete? Jučer sam vas zaprosio, oprostite, to je bila besmislica, ali je nemam čime nadomjestiti... što sam mogao drugo učiniti osim te besmislice? Ne znam...

Rekavši to, smeteno se nasmija i najednom dignu pogled na nju; dotle je govorio gledajući nekamo u stranu. Da sam bio na njenu mjestu, slutio sam da bih se uplašio tog smijeha. On iznenada ustade sa stolca:

– Recite mi kako ste mogli pristati da dođete ovamo? – priupita je najednom, kao da se sjetio onog što je bilo najvažnije. – Moj je poziv i cijelo moje pismo besmislica... Čekajte, još nekako mogu razumjeti kako se dogodilo da ste pristali da dođete, ali zašto ste došli – to je pitanje. Niste valjda došli samo zato što se bojite?

– Došla sam da vas vidim – izusti ona promatrajući ga bojažljivo i pozorno. Obadvoje pošutješe oko pola minute. Versilov opet sjede na stolac i poče blagim, ali ganutim, gotovo drhtavim glasom:

– Strašno vas dugo nisam vidio, Katerino Nikolajevna, toliko dugo da sam već gotovo mislio da neću nikad više moći sjediti uz vas kao sad, zagledati vam se u lice i slušati vaš glas... Dvije se godine nismo vidjeli, dvije godine nismo razgovarali. Mislio sam da više nikad neću razgovarati s vama. Ali neka, bilo pa prošlo, a ovo što je danas, sutra će se rasplinuti kao dim – pa neka! Pristajem na to zato što i opet nemam to čime nadomjestiti, ali nemojte sad otići samo tako – nadoda najednom gotovo moleći – kad ste mi već udijelili milostinju i došli, nemojte otići samo tako: odgovorite mi na jedno pitanje!

– Na koje pitanje?

– Nećemo se više nikad vidjeti, pa što vas to stoji? Recite mi po istini, jednom zauvijek, odgovorite mi na pitanje koje nikad ne zadaju pametni ljudi: jeste li me ikad voljeli, ili sam se... prevario?

Ona buknu.

– Voljela sam vas – reče.

Očekivao sam da će tako odgovoriti – o istinoljubiva, o iskrena, o čestita žena!

– A sad? – nastavi on.

– Sad vas ne volim.

– I smijete se?

– Ne smijem se, nego sam se malo prije iznenada nasmiješila zato što sam znala da ćete me upitati: »A sad?« Pa sam se osmjehnula... zato što se čovjek uvijek nasmjehne kad nešto pogodi...

Bilo mi je čak nekako čudno; nikad je još nisam vidio tako opreznu, gotovo bojažljivu, i tako snebivljivu. On ju je gutao očima.

– Znam da me ne volite... i... nimalo me ne volite?

– Možda vas nimalo ne volim. Ne volim vas – doda otržito ne smiješeći se i ne crveneći se više. – Jest, voljela sam vas, ali nisam dugo. Vrlo sam vas brzo već tada prestala voljeti...

– Znam, znam, uvidjeli ste da to nije ono što vama treba, ali... a što vama treba? Razjasnite mi to još jednom...

– Zar sam vam to ikad razjašnjavala? Što meni treba? Pa ja sam najobičnija žena; ja sam mirna žena i volim... volim vesele ljude.

– Vesele?

– Vidite kako čak ne znam ni razgovarati s vama! Čini mi se, kad biste me mogli manje voljeti, da bih vas onda zavoljela – osmjehnu se opet bojažljivo. Posvemašnja je iskrenost zazvučala u njenu odgovoru, a zar nije shvaćala da je njen odgovor konačna formula njihovih odnosa, formula koja sve razjašnjava i rješava? O, kako je on to morao dobro shvatiti! Ali ju je samo gledao i čudno se smješkao.

– Je li Bjoring veseo čovjek? – nastavi je ispitivati.

– On ni najmanje ne treba da vas zabrinjava – odgovori ona ponešto užurbano. – Udajem se za njega samo zato što ću uz njega imati najviše mira. Cijela moja duša ostat će meni.

– Kažu da ste opet zavoljeli društvo, primanja?

– Nisam zavoljela društvo. Znam da u našem društvu vlada ista takva poremećenost kao i svagdje drugdje; ali su vanjski oblici još lijepi, pa ako se već živi samo tako da se prolazi mimo, onda je bolje živjeti tu nego gdje drugdje.

– Često čujem u posljednje vrijeme riječ »poremećenost«; jeste li se i vi onda uplašili moje poremećenosti, veriga, ideja, gluposti?

– Nisam, to nije bilo baš isto...

– Nego šta? Kažite mi sve otvoreno, za boga miloga!

– Pa dobro, reći ću vam to otvoreno zato što držim da ste izvanredno pametni... Meni se uvijek činilo da ste pomalo smiješni.

Rekavši to, naglo porumenje, kao da je shvatila koliko je bila nepromišljena.

– Eto, zato što ste mi to kazali mogu vam mnogo šta oprostiti – čudno će on.

– Nisam rekla sve – požuri se ona da doda, crveneći se svejednako. – Ja sam zapravo smiješna... već i zato što govorim s vama kao kakva budala.

– Ne, vi niste smiješni, samo ste pokvareni, žena iz visokog društva! – problijedje on strašno. – Ni ja nisam maloprije rekao sve kad sam vas pitao zašto ste došli. Hoćete li da sad kažem? Ima jedno pismo, jedan spis kojeg se strašno bojite zato što bi vas otac, kad bi mu dopao šaka, mogao za života prokleti i zakonski vas razbaštiniti u svojoj oporuci. Bojite se toga pisma i – došli ste po to pismo – reče gotovo dršćući i malne cvokoćući. Ona ga je saslušala s turobnim i bolnim izrazom na licu.

– Znam da mi možete pričiniti mnogo neugodnosti – reče ona kao da se brani od njegovih riječi – ali nisam došla toliko zato da vas nagovorim da me ne progonite, koliko zato da vas vidim. Čak

sam i sama već odavno željela da vas vidim... Ali našla sam vas isto onakva kakvi ste bili i prije – doda najednom, nekako zanesena nekom posebnom i presudnom mišlju, čak i nekim čudnim i nenadanim osjećanjem.

– A nadali ste se da ćete vidjeti nekoga drugog? Je li to nakon onog mog pisma o vašoj pokvarenosti? Recite mi jeste li dolazili ovamo bez trunka straha?

– Došla sam zato što sam vas nekad voljela; ali, znate, molim vas, nemojte mi ničim prijetiti, ako boga znate, dok smo sad ovdje, nemojte me podsjećati na moje zle misli i osjećaje. Bilo bi mi zaista drago kad biste htjeli da razgovaramo o nečemu drugom. Ostavite prijetnje za poslije, a sad da porazgovaramo o nečemu drugom... Doista sam došla da vas na trenutak vidim i čujem. A ako ne možete drukčije, ubijte me odmah, samo mi nemojte prijetiti i nemojte mučiti sami sebe preda mnom – završi gledajući ga u čudnu iščekivanju, baš kao da zaista vjeruje da bi je mogao ubiti. On opet ustade sa stolca i, gledajući je užagrenim očima, odsiječe:

– Otići ćete odavde ni najmanje povrijeđeni.

– Ah, da, vaša časna riječ! – osmjehnu se ona.

– Ne, ne samo zato što sam vam u pismu zadao časnu riječ, nego i zato što želim i što ću misliti o vama cijelu noć...

– Mučit ćete se?

– Uvijek ste mi pred očima kad sam sam. Ništa drugo i ne radim nego s vama razgovaram. Odlazim u jazbine i brloge, a vi mi, kao kontrast, odmah izlazite pred oči. Ali mi se uvijek rugate kao i sad... – reče nekako izbezumljeno.

– Nikad, nikad vam se nisam rugala! – uskliknu ona ganutim glasom, a na licu joj se odrazi nekakva neizmjerna samilost. – Došla sam trseći se svim silama da vas nimalo ne povrijedim – dometnu najednom. – Došla sam ovamo da vam kažem da vas gotovo volim... Oprostite, možda nisam dobro rekla – dometnu brže-bolje.

On se nasmija.

– Zašto se ne znate pretvarati? Zašto ste tako prostodušni, zašto niste kao ostale... Ama, kako možete reći čovjeku koga tjerate od sebe: »Gotovo vas volim«?

– Samo nisam našla pravu riječ – zabrza ona – nisam dobro rekla; to je zato što sam se oduvijek pred vama stidjela, nisam znala razgovarati s vama od našeg prvog susreta. A što nisam dobro rekla da »vas gotovo volim«, to je zato što sam mislila gotovo isto tako – eto, zato sam tako i rekla, iako vas volim

onom... ama, onom *općom* ljubavlju kojom sve voliš i koju nije sramota priznati...

Šutke ju je slušao ne odvajajući od nje svojih užagrenih očiju.

– Ja vas, naravno, obožavam – nastavi on izbezumljeno. – To će uistinu biti ono što nazivaju strašću... Znam samo da sam propao, i s vama i bez vas. Svejedno, bez vas ili s vama, gdje god vi bili, uvijek ste sa mnom. Znam isto tako da vas mogu ludo mrziti, luđe nego voljeti... Uostalom, već odavno ništa ne mislim – svejedno mi je. Samo mi je žao što sam zavolio takvu ženu kao što ste vi...

Glas mu se prekidao; nastavi nekako zadihano:

– Što je? Ne ide vam u glavu da tako govorim? – osmjehnu se slabašnim osmijehom. – Mislim da bih mogao, samo kad bih vas time osvojio, prostajati trideset godina na jednoj nozi kao kip... Vidim da me žalite; lice vam govori: »Voljela bih te kad bih mogla, ali ne mogu...« Je li? Nije važno, ionako nemam ponosa. Spreman sam da kao prosjak primim od vas kakvu bilo milostinju – čujete li, kakvu bilo... Otkud prosjaku ponos?

Ona ustade i priđe mu.

– Mili moj! – reče dodirujući mu rukom rame, s izrazom neiskaziva osjećanja na licu. – Ne mogu slušati takve riječi! Mislit ću na vas do groba kao na najdražeg čovjeka, kao na čovjeka najplemenitijeg srca, kao na nešto najsvetije od svega što mogu poštovati i voljeti. Shvatite što vam govorim, Andreju Petroviču: pa valjda sam radi nečega došla, dragi moj, i prije i sad dragi čovječe! Nikad neću zaboraviti kako ste me potresli za naših prvih susreta. Raziđimo se kao prijatelji, pa ćete mi ostati najozbiljnija i najmilija uspomena do kraja života!

– »Raziđimo se i onda ću vas voljeti,« voljet ću vas, samo se raziđimo! Čujte – izusti on posve blijed – udijelite mi još milostinju: ne morate me voljeti, ne morate živjeti sa mnom, nikad se više nećemo vidjeti; bit ću vam rob ako me pozovete, a odmah ću se izgubiti ako me ne budete htjeli ni vidjeti ni čuti, samo... *samo se nemojte ni za koga udavati!*

Srce mi se toliko steglo da me zaboljelo kad sam čuo te riječi. Ta je prostodušna i ponizna molba bila to žalosnija, i to je jače dirala srce, što je bila tako otvorena i nemoguća. Jest, doista, tražio je milostinju! A kako je mogao i pomisliti da će mu je ona dati? Međutim se ponizio do prosjačenja; pokušao je prosjačiti! Bilo je nesnosno gledati taj vrhunac malodušnosti. Sve crte na njenu licu kao da su se odjednom unakazile od bola; ali prije nego što je dospjela prozboriti ijednu riječ, on se iznenada trgnu:

– Satrt ću vas! – reče najednom čudnim, promijenjenim, nekakvim tuđim glasom.

Ali mu ona odgovori isto tako čudno, isto tako nekakvim posve tuđim, neobičnim glasom:

– Kad bih vam udijelila milostinju – reče najednom odrješito – vi biste mi se zato osvetili još gore nego što sad prijetite, zato što nećete nikad zaboraviti kako ste stajali preda mnom kao prosjak... Ne mogu slušati vaše prijetnje! – završi gotovo ogorčeno i pogleda ga čak nekako prkosno.

– »Vaše prijetnje«, to jest prijetnje takva prosjaka! Samo sam se šalio – reče on tiho, smješkajući se. – Neću vam učiniti ništa nažao, ne bojte se, idite... i potrudit ću se koliko god budem mogao da vam pošaljem onaj spis – samo idite, idite! Ja sam vama napisao glupo pismo, a vi ste se na to glupo pismo odazvali i došli – pa smo kvit. Ovuda – pokaza joj na vrata (htjela je proći kroz onu sobu u kojoj sam ja stajao za portijerom).

– Oprostite mi ako možete – zastade ona na vratima.

– A što ako se kad sretnemo kao pravi prijatelji, pa se nasmijemo od sveg srca sjećajući se ove scene? – reče on iznenada; ali mu je svaka žilica na licu drhtala kao u čovjeka koga je spopao grč.

– O, daj bože da bude tako! – uskliknu ona i sklopi ruke pred sobom, ali mu se plašljivo zagleda u lice, kao da se domišlja što je htio reći.

– Odlazite! Mi smo obadvoje vrlo pametni, ali vi... O, vi ste čovjek moga kova! Napisao sam vam ludo pismo, a vi ste pristali da dođete da mi kažete da me »gotovo volite«. Ama, nas dvoje patimo od istog ludila! Sjajni smo mi ljudi! Budite uvijek tako ludi, nemojte se smijati, pa ćemo se sresti kao prijatelji – to vam ja proričem, poštenja mi!

– I tada ću vas svakako zavoljeti zato što i sad to osjećam! – dobaci mu ona s praga te posljednje riječi, ne mogući svladati ono žensko u sebi.

I iziđe. Odoh žurno i nečujno u kuhinju i, gotovo i ne pogledavši Darju Onisimovnu koja me čekala, pohitah niza stražnje stube i kroz dvorište na ulicu. Ali samo sam vidio kako je sjela u fijaker koji ju je čekao pred kućom. Potrčah ulicom.

JEDANAESTO POGLAVLJE

I

Dotrčah k Lambertu. O, koliko god htio dati logičan oblik i pronaći bar trunak zdravog razuma u svojim postupcima te večeri i cijele te noći, čak ni sad, kad već mogu uzeti sve događaje u obzir, nikako ih nisam kadar iznijeti suvislo i jasno, kako treba. Bio je tu osjećaj ili, bolje reći, čitav kaos osjećaja usred kojih sam, dakako, morao zabludjeti. Bio je, doduše, jedan glavni osjećaj koji me tištao i potiskivao sve ostale, ali... kako da ga priznam? Pogotovo kad nisam načistu...

Kad sam dotrčao k Lambertu, dakako da nisam bio pri sebi. Čak sam uplašio njega i Alfonsinu. Oduvijek sam primjećivao da su čak i najraspojasaniji, najzapušteniji Francuzi izvanredno privrženi u svom kućnom životu nekoj vrsti buržoaskog reda, nekoj vrsti najprozaičnijeg, svakodnevnog, jednom zasvagda utvrđenog načina života, nalik na obred. Uostalom, Lambert je vrlo brzo shvatio da se nešto dogodilo, i oduševio se što me napokon vidi kod sebe, što napokon *raspolaže* sa mnom. Samo je na to i mislio, dan i noć, sve te dane! O, koliko sam mu bio potreban! I eto, kad je već bio izgubio svaku nadu, najednom mu sam dolazim, i to još sav izbezumljen – upravo onakav kakva me je trebao.

– Daj vina, Lamberte! – zavikah. – Daj da pijemo, da lumpamo! Alfonsina, gdje vam je gitara?

Neću opisivati taj prizor – nije potrebno. Pili smo, i sve sam mu ispripovjedio, sve. On me požudno slušao. Odmah sam mu sam, prvi, predložio urotu, palež. Prvo je trebalo da pismeno pozovemo Katerinu Nikolajevnu da dođe...

– To može – odobravao je Lambert loveći svaku moju riječ.

Drugo, radi vjerodostojnosti, trebalo je u pismu priložiti prijepis njena »spisa« da odmah vidi da je ne zavaravamo.

– Tako je, tako treba! – odobravao je Lambert zgledajući se neprestance s Alfonsinom.

Treće, trebalo je da je pozove sam Lambert, u svoje ime, kao neznanac koji je došao iz Moskve, a ja da dovedem Versilova...

– Može doći i Versilov – odobravao je Lambert.

– Ne da može, nego mora! – viknuh. – Bezuvjetno! Radi njega se sve ovo i radi! – tumačio sam mu pijuckajući iz čaše gutljaj po gutljaj. (Pili smo sve troje, ali čini se da sam sam popio cijelu bocu

šampanjca, a oni su se samo pretvarali da piju.) – Sjedit ću s Versilovom u drugoj sobi – (Lamberte, treba naći i drugu sobu!) – pa kad ona najednom bude pristala na sve – i na otkup u novcu, i na onaj *drugi* otkup, jer su sve one nevaljale, onda ću se ja pojaviti s Versilovom i raskrinkati je u njenu nevaljalstvu, a kad Versilov bude vidio kako je ona odurna, odmah će se izliječiti i istjerati je udarcima nogu. Ali, tu je još potreban Bjoring, da i on vidi! – dodah posve izbezumljeno.

– Ne, Bjoring nije potreban – pripomenu Lambert.

– Jest, potreban je! – povikah opet. – Ti ništa ne razumiješ, Lamberte, zato što si glup! Naprotiv, neka izbije skandal u visokom društvu – tako ćemo se osvetiti i visokom društvu i njoj, pa neka bude kažnjena! Ona će ti, Lamberte, dati mjenicu... Meni ne treba novaca, ja ću pljunut na pare, a ti ćeš se sagnuti i strpati ih u džep s mojim ispljuvcima, ali ću je ja zato smožditi!

– Jest, jest – svejednako je odobravao Lambert – tako, tako... – Neprestance se zgledao s Alfonsinom.

– Lamberte! Ona osjeća duboko strahopoštovanje prema Versilovu; sad sam se u to uvjerio – brgljao sam.

– Dobro je što si prisluškivao: nikad nisam mislio da si dobar špijun i da si tako pametan! – Rekao je to ne bi li mi se dodvorio.

– Lažeš, Francuze, nisam ja špijun, ali sam i te kako pametan! A znaš li, Lamberte, da ona njega voli! – nastavih trudeći se svim silama da kažem što mislim. – Ali se neće udati za njega zato što je Bjoring gardijski oficir, a Versilov je samo velikodušan čovjek i prijatelj čovječanstva, komična ličnost, po njihovu mišljenju, i ništa više! O, shvaća ona tu strast i naslađuje se njome, očijuka, mami ga, ali se neće udati za njega! Svaka je žena zmija, i svaka je zmija žena! Njega treba izliječiti; treba mu skinuti veo s očiju: neka vidi kakva je pa će se izliječiti. Dovest ću ga k tebi, Lamberte!

– Tako i treba – svejednako je povlađivao Lambert dolijevajući mi neprestance.

Što je najvažnije, dobro je pazio da me kako ne naljuti, da mi ne proturječi i da što više pijem. To je činio toliko nespretno i očito da već tada nisam mogao da ne zapazim. Ali nisam više nipošto mogao otići; svejednako sam pio i govorio, strašno sam želio da kažem sve što mi je ležalo na srcu. Kad je Lambert otišao po drugu bocu, Alfonsina je odsvirala na gitari nekakav španjolski motiv; umalo što se nisam rasplakao.

– Kad bi ti sve znao, Lamberte! – klicao sam obuzet snažnim osjećanjem. – Tog čovjeka treba svakako spasiti, jer je sve oko njega... ukleto! Da ona pođe za njega, on bi je ujutro, poslije prve

bračne noći, udario nogom i otjerao... jer i to se događa. Jer takva neprirodna, divlja ljubav djeluje kao grč, kao omča oko vrata, kao bolest, a čim postigneš zadovoljenje, pada ti veo s očiju i javlja se suprotno osjećanje: odvratnost i mržnja, želja da je satreš, smlaviš. Znaš li pripovijest o Abizagi[1], Lamberte, jesi li je čitao?

– Ne, ne sjećam se; je li to roman? – promrsi Lambert.

– Ma ti ništa ne znaš, Lamberte! Strašno si, strašno neobrazovan... ali baš me briga! Svejedno. O, on voli mamu; ljubio je njezinu sliku; onu bi ujutro otjerao i vratio bi se mami; ali bi već bilo kasno, pa ga zato sad treba spasiti...

Naposljetku sam gorko zaplakao; ali sam i dalje govorio i vrlo mnogo pio. Najznačajnije je što me Lambert za cijele večeri nije nijedanput pitao za »spis«, to jest gdje je, tobože, taj spis? To jest da ga pokažem, položim na stol. Reklo bi se da ne bi bilo ništa prirodnije nego da zapita za nj kad se dogovaramo da pristupimo poslu. Još nešto značajno: samo smo govorili da to treba učiniti, da ćemo »to« svakako učiniti, ali o tome gdje će to biti, kako i kada nismo isto tako rekli ni riječi. Samo mi je odobravao i zgledao se s Alfonsinom, i ništa više! Tada se, naravno, nisam mogao ničemu dosjetiti, ali sam ipak to zapamtio.

Naposljetku sam zaspao kod njega na divanu a da se nisam ni svukao. Spavao sam vrlo dugo i probudio se vrlo kasno. Sjećam se da sam, kad sam se probudio, ležao neko vrijeme na divanu kao omamljen trseći se da se saberem i prisjetim svega, i gradeći se da još spavam. Ali u sobi nije više bilo Lamberta: bio je otišao. Bilo je već prošlo devet sati; pucketala je naložena peć, navlas isto onako kao onda kad sam se, poslije one noći, prvi put našao kod Lamberta. Ali me iza zaslona čuvala Alfonsina: odmah sam to opazio, jer je dva-tri puta izvirila i promotrila me, ali sam svaki put sklopio oči i gradio se da još spavam. Činio sam to zato što sam bio utučen i što je trebalo da razmotrim svoj položaj. Obuzimao me užas pri pomisli na svu besmislenost i odvratnost moje noćne ispovijedi Lambertu, mog dogovaranja s njim, moje greške što sam dotrčao k njemu! Ali, hvala bogu, spis je još bio kod mene, isto onako ušiven u džepu sa strane; opipao sam ga – tu je! Trebalo je, dakle, samo skočiti na noge i uteći, a Lamberta se nisam morao poslije stidjeti: on nije bio vrijedan toga.

Ali sam se stidio sama sebe. Bio sam sam sebi sudac i, o bože,

[1] Sluškinja starog kralja Davida u Bibliji; stari knez ju je već spominjao, ali ne po imenu.

čega sve nije bilo u mojoj duši! Ali neću sad opisivati onog paklenskog, nepodnosivog osjećanja i one spoznaje o prljavštini i gadosti! Pa ipak moram nešto priznati, jer je, čini se, došlo vrijeme. To moram unijeti u svoje zapise. Neka se zna, dakle, da nisam zato htio nju osramotiti, da se nisam zato spremao da budem svjedok tome kako daje Lambertu otkupninu (koje li nedostojnosti!) – da spasim ludoga Versilova i vratim ga mami, nego zato... što sam možda i sam bio zaljubljen u nju, zaljubljen i ljubomoran! Na koga sam bio ljubomoran: na Bjoringa, na Versilova? Na sve one koje će ona na plesu gledati i s kojima će razgovarati, dok ja budem stajao u kutu stideći se sama sebe?... Koje li grozote!

Jednom riječju, ne znam na koga sam bio ljubomoran; samo sam slutio i uvjerio se prethodne večeri kao što je dva puta dva četiri da sam je izgubio, da će me ta žena odgurnuti i ismijati zbog moje himbenosti i blesavosti! Ona je istinoljubiva i čestita, a ja, ja sam špijun i ucjenjujem je spisima!

Sve sam to još odonda nosio u srcu, a sad je došlo vrijeme da – napravim obračun. Ali ponovo i posljednji put kažem: možda je cijela polovica, ili čak sedamdeset posto, onoga što sam ispričao o sebi bilo puka laž! Te sam je noći mrzio kao bjesomučnik, a poslije kao pomahnitali pijanac. Rekao sam već da je u meni bio kaos osjećaja i čuvstava u kojem se nikako nisam mogao snaći. Pa ipak, trebalo ih je pokazati, jer je bar dio tih osjećaja svakako postojao.

Prožet neodoljivim gađenjem i neodoljivom namjerom da sve popravim, naglo skočih s divana; ali tek što sam skočio, izletje Alfonsina. Zgrabih bundu i šubaru i rekoh joj neka kaže Lambertu da sam jučer buncao, da sam oklevetao onu ženu, da sam se šalio, i neka se Lambert nikad više ne usudi doći k meni... Sve sam to rekao kojekako, navrat-nanos, u žurbi, na francuskom i, dakako, strašno nejasno, ali je Alfonsina, na moje veliko čudo, sve dobro razumjela; a najčudnije je što se čak nečemu tobože obradovala.

– *Oui, oui* – odobravala mi je. – *C'est une honte! Une dame... Oh, vous êtes généreux, vous! Soyez tranquille, je ferai voir raison à Lambert...*[1]

Stoga sam već u tom času morao stati u nedoumici videći takav neočekivani preokret u njenim osjećajima, pa, prema tome, možda i u Lambertovim. Ipak sam bez riječi izišao; u duši mi je bila zbrka

[1] Jest, jest, to je sramota! Jedna dama... Ah, vi, vi ste plemeniti! Budite bez brige, već ću urazumiti Lamberta...

i prosuđivao sam slabo. O, poslije sam se svemu domislio, ali je tada već bilo kasno! O, kakva je to bila paklenska smicalica! Zastat ću ovdje i odmah sve razjasniti, jer inače čitalac ne bi ništa shvatio.

Posrijedi je bilo to što sam se još pri prvom susretu s Lambertom, onda kad sam se grijao kod njega u stanu, izbrbljao, kao prava budala, da mi je spis ušiven u džepu. Tada sam iznenada zaspao kod njega, u kutu na divanu, a Lambert mi je tada odmah opipao džep i uvjerio se da je u njemu doista ušiven neki papir. Zatim se još nekoliko puta uvjerio da je papir tu: tako, na primjer, na ručku kod Tatara, sjećam se kako me nekoliko puta obujmio oko struka. Kad je napokon shvatio koliko je taj papir vrijedan, skovao je plan o kojem nisam imao ni pojma. Kao prava budala, neprestano sam vjerovao da me onako uporno zove k sebi jedino zato da me nagovori da se uortačim s njim pa da djelujemo zajedno! Ali jao, on me zvao radi nečega sasvim drugog! Zvao me da me opije pa da mi, kad se mrtav pijan opružim i zahrčem, raspori džep i dočepa se spisa. Baš tako su on i Alfonsina postupili te noći; Alfonsina mi je rasporila džep. Izvadivši pismo, *njeno pismo*, moj spis iz Moskve, uzeli su običan papir za pisanje iste veličine, strpali ga u rasporeni džep i iznova zašili kao da ništa nije ni bilo, tako da nisam ništa ni opazio. Alfonsina je i zašila džep. A ja, ja sam do pred sam kraj, još dobar dan i pol, i dalje jednako mislio da čuvam tajnu i da je udes Katerine Nikolajevne još u mojim rukama!

Da kažem još posljenju riječ: ta je krađa spisa bila kriva svemu, svim ostalim nevoljama!

II

Došao je posljednji dan u mojim zapisima i – evo me na kraju!

Bilo je, mislim, oko deset i pol kad sam se uzbuđen i, koliko se sjećam, nekako čudno rastresen, ali s konačnom odlukom u srcu, dovukao do svog stana. Nisam se žurio, znao sam već kako ću postupiti. I najednom, tek što sam ušao u hodnik, pojmih da me snašla nova nevolja i da se položaj neobično zamrsio: starinu kneza upravo su dovezli iz Carskog Sela i sad je bio u našem stanu, a s njim i Ana Andrejevna!

Nisu ga smjestili u moju sobu, nego u dvije gazdine sobe koje su bile do moje. Već dan prije, kako se pokazalo, popravili su i

uljepšali donekle te sobe, uostalom, vrlo slabo. Gazda se sa ženom preselio u sobičak ćudljivoga kozičavog podstanara o kojem sam već govorio, a kozičavi je podstanar bio dotle zatočen, ne znam više gdje.

Dočekao me gazda koji se odmah za mnom ušunjao u moju sobu. Nije bio onako odlučan kao dan prije, ali je bio neobično uzbuđen, na visini zbivanja, da tako kažem. Nisam mu ništa rekao, samo sam otišao u kut i uhvatio se rukama za glavu i tako prostajao oko jedne minute. On je isprva pomislio da »se prenavljam«, ali onda nije više izdržao, i prepao se.

– Zar nije nešto u redu? – promrsi. A kad vidje da mu ne odgovaram, doda: – Čekao sam vas da vas pitam hoćete li da otvorimo evo ova vrata kako biste imali izravan pristup u kneževe odaje... umjesto kroz hodnik? – Pokazivao je u pobočna, vazda zatvorena vrata koja su vodila u njegove, gazdine sobe, a sad, prema tome, u knežev stan.

– Znate šta, Petre Hipolitoviču – obratih mu se strogo – najljepše vas molim da odmah pozovete Anu Andrejevnu k meni na pregovore. Jesu li već dugo ovdje?

– Pa bit će već gotovo jedan sat.

– Idite onda po nju!

On ode i donese čudan odgovor da Ana Andrejevna i knez Nikolaj Ivanovič nestrpljivo očekuju da dođem k njima; dakle, Ana Andrejevna nije htjela doći. Očistih i uredih svoj redengot koji se zgužvao preko noći, umih se, počešljah, sve to bez žurbe i, imajući na umu da treba da budem na oprezu, pođoh do starca.

Knez je sjedio na divanu za okruglim stolom, a Ana Andrejevna mu je u drugom kutu, za drugim stolom pokrivenim stolnjakom na kojem je kipjela voda u gazdinu samovaru, očišćenom kao nikad, spravljala čaj. Ušao sam s onim istim strogim izrazom na licu, što je starac odmah primijetio pa mu je smiješak na licu ubrzo zamijenio izraz pravog straha; ali ja nisam mogao ostati ozbiljan, u hipu sam se nasmijao i pružio mu ruke; jadnik mi pohrli u zagrljaj.

Nedvojbeno sam odmah shvatio s kim imam posla. Ponajprije mi je bilo jasno kao dva puta dva da su od starca, koji je bio gotovo još čio i ipak koliko-toliko razuman i koliko-toliko karakteran, od našeg posljednjeg viđenja napravili nekakvu mumiju. pravo dijete, strašljivo i nepovjerljivo. Dodajem još da je on dobro znao zašto su ga doveli ovamo, i da se sve dogodilo baš onako kako sam već unaprijed izložio. Njega su iznenada jednostavno prenerazili, utukli, dotukli viješću o kćerinoj izdaji i o ludnici.

Pristao je da ga odvezu i jedva da je od straha znao što radi. Rekli su mu da ja čuvam tajnu i da imam ključ za konačno rješenje. Odmah kažem da se baš tog konačnog rješenja i ključa bojao više od svega na svijetu. Sve je čekao da dođem k njemu s nekakvom osudom na čelu i s papirom u rukama, pa mu je bilo strašno drago što sam zasad još voljan da se smijem i čavrljam o nečemu sasvim desetom. Kad smo se zagrlili, proplakao je. Priznajem da sam i ja malčice proplakao; ali mi se najednom strašno smilio... Alfonsinin je psić zakevtao tanko, kao zvonce, napadajući me s divana. Od tog majušnog psića nije se više rastajao otkako ga je dobio, čak je i spavao s njim.

– *Oh, je disais qu'il a du coeur!*[1] – uskliknu pokazujući Ani Andrejevnoj na mene,

– Ama, kako ste se vi oporavili, kneže, kako izgledate lijepo, svježe i zdravo! – pripomenuh. A jao, sve je bilo obratno: bila je to mumija, a to sam tek onako rekao, da ga osokolim.

– *N'est-ce pas, n'est-ce pas?*[2] – ponavljaše on radosno. – O, zdravlje mi se popravilo da je divota.

– Ipak, pijte čaj, a ako mi dadete šalicu, pit ću i ja s vama.

– E, divno! »Da pijemo i uživamo...« ili kako već ono ide, ima jedna takva pjesma. Ana Andrejevna, dajte mu čaja; *il prend toujours par les santiments*...[3] dajte nam čaja, draga moja!

Ana Andrejevna nam dade čaja, ali se najednom okrenu meni i poče neobično svečano:

– Arkadije Makaroviču, mi smo se obadvoje, ja i moj dobrotvor, knez Nikolaj Ivanovič, sklonili kod vas. Držim da smo došli k vama, samo k vama, i obadvoje vas molimo da nam pružite utočište. Imajte na umu da je sudbina ovoga svetog, ovog najplemenitijeg i uvrijeđenog čovjeka gotovo potpuno u vašim rukama... Očekujemo odluku od vašeg čestitog srca!

Ali nije mogla dovršiti; kneza je spopao užas i gotovo je zadrhtao od straha:

– *Après, après, n'est-ce pas? Chère amie!*[4] – ponavljaše dižući ruke prema njoj.

Ne mogu iskazati riječima kako se i mene neugodno dojmila njena upadica. Nisam ništa odgovorio, zadovoljio sam se samo hladnim i dostojanstvenim naklonom; zatim sam sjeo za stol i

[1] Ma govorio sam ja da on ima srca!
[2] Je li, je li?
[3] On uvijek dira u osjećaje.
[4] Poslije, poslije, nije li tako? Draga prijateljice!

navlaš zapodjeo razgovor o nečemu drugom, o nekakvim glupostima, počeo sam se smijati i šaliti... Starac mi je, očito, bio zahvalan, oduševio se i razvedrio. Ali mu je veselje, iako je bio oduševljen, bilo, očito, nekako nestalno i začas ga je mogla zamijeniti posvemašnja malodušnost; to je bilo jasno na prvi pogled.

– *Cher enfant,* čuo sam da si bio bolestan... *Ah, pardon!* Čuo sam da si se neprestano bavio spiritizmom?

– Nije mi bilo ni nakraj pameti – osmjehnuh se.

– Nije? A tko mi je onda pričao o spi-ri-ti-zmu?

– To vam je maloprije pričao ovdašnji činovnik, Petar Hipolitovič – razjasni Ana Andrejevna. – On je velik veseljak i zna mnogo viceva; hoćete li da ga pozovem?

– *Oui, oui, il est charmant*...[1] Zna viceve, ali ga radije pozovimo kasnije. Pozvat ćemo ga, pa će nam sve ispričati; *mais après.* Zamisli, maloprije prostiru stol, a on kaže: ne bojte se, neće odletjeti, nismo duhovi. Pa zar duhovima lete stolovi?

– Bogme ne znam; kažu da se dižu sa svim nogama.

– *Mais c'est terrible ce que tu dis*[2] – pogleda me prestrašeno.

– Ma ne bojte se, to je besmislica.

– Pa i ja kažem. Nastasja Stepanovna Salomejeva... pa ti je poznaješ... ah, da, ne poznaješ je... zamisli, i ona vjeruje u spiritizam i, zamislite, *chère enfant* – okrenu se Ani Andrejevnoj – kažem joj ja da i po ministarstvima ima stolova, a na njima leže po osam pari činovničkih ruku, sve pišu po papiru, pa zašto onda ne plešu njihovi stolovi? Zamisli da odjednom zaplešu! Pobuna stolova u ministarstvu financija ili prosvjete – samo bi to trebalo!

– Kako zgodno govorite, kao nekad, kneže – uskliknuh trseći se da se iskreno nasmijem.

– *N'est-ce pas? Je ne parle pas trop, mais je dis bien.*[3]

– Idem po Petra Hipolitoviča – ustade Ana Andrejevna. Zadovoljstvo joj je obasjalo lice: obradovala se kad je vidjela kako sam ljubezan sa starcem. Ali, čim je izišla, starčevo se lice u tren oka potpuno promijeni. Zirnu na vrata, pogleda oko sebe i, nagnuvši se na divanu prema meni, prošapta prestrašeno:

– *Cher ami!* O, kad bih ih bar mogao obadvije vidjeti ovdje zajedno! O, *cher enfant!*

– Umirite se, kneže...

[1] Jest, jest, šarmantan je.
[2] Ama strašno je to što kažeš.
[3] Je li? Ne govorim mnogo, ali govorim dobro.

– Jest, jest, ali... izmirit ćemo ih, *n'est-ce pas?* To je tek sitna svađa dviju najčestitijih žena, *n'est-ce pas?* Samo se u tebe uzdam... Mi ćemo sve to ovdje dotjerati u red, a kako je samo čudan ovaj stan – obazirao se gotovo bojažljivo – i znaš, taj gazda... lice mu je nekako... Reci mi nije li on opasan?

– Gazda? Ma nije! Kako bi mogao biti opasan?

– *C'est ca.* Još bolje. *Il semble qu'il est bête, ce gentilhomme.*[1] *Cher enfant,* tako ti boga, nemoj reći Ani Andrejevnoj da se ja ovdje svega bojim; sve sam ovdje pohvalio čim sam došao, i gazdu sam pohvalio. Čuj, znaš li ti zgodu o fon Zonu[2] – sjećaš li se?

– Pa šta onda?

– *Rien, rien du tout... Mais je suis libre ici, n'est-ce pas?*[3] Što ti misliš, ne bi li se meni ovdje moglo dogoditi tako nešto?

– Ma uvjeravam vas, dušo... ta nemojte!

– *Mon ami! Mon enfant!* – uskliknu on najednom sklapajući ruke pred sobom i više nimalo ne krijući straha. – Ako ti zbilja imaš nešto... spise... jednom riječju, ako mi imaš što reći, nemoj mi reći; ne govori ništa, tako ti boga, najradije nemoj uopće govoriti... što je moguće dulje nemoj govoriti...

Htio mi je pohrliti u zagrljaj; suze su mu tekle niz lice; ne mogu iskazati riječima kako mi se steglo srce, jadni je starac bio nalik na ubogo, slabo, zaplašeno dijete koje su nekakvi Cigani ukrali iz rodnog gnijezda i odveli k tuđinima. Ali nam nisu dali da se zagrlimo: otvoriše se vrata i uđe Ana Andrejevna, ali ne s gazdom, nego sa svojim bratom, kamerjunkerom. Ova me novost ošamuti; ustadoh i pođoh prema vratima.

– Arkadije Makaroviču, dopustite da vas upoznam – reče Ana Andrejevna glasno, tako da sam i nehotice morao stati.

– Isuviše dobro poznajem vašeg bracu – odsjekoh posebno naglašavajući riječ »isuviše«.

– Ah, tu je posrijedi bila strašna zabuna! I osjećam se tako kriv, dragi And... Andreju Makaroviču – poče mumljati mladić prilazeći mi neobično neusiljeno i hvatajući me za ruku koju nisam mogao istrgnuti – svemu je kriv onaj moj Stepan; tada vas je tako glupo najavio da sam vas zamijenio za nekoga drugoga – to je bilo u Moskvi – razjasni sestri – poslije sam vas tražio na sve strane

[1] Tako je. Čini se da je glup taj plemić.
[2] Neki fon Zon bio je umoren u Petrogradu i poslan u sanduku željeznicom u Moskvu.
[3] Ništa, ama baš ništa... Ali ja sam ovdje slobodan, je li?

da vam razjasnim, ali sam se razbolio, evo pitajte nju... *Cher prince, nous devons être amis même par droit de naissance...*[1]

I drski se mladić čak usudi da me uhvati jednom rukom za rame, što je bio već vrhunac familijarnosti. Odmaknuh se, ali se snebih pa radije iziđoh bez riječi. Vrativši se u svoju sobu, sjedoh na postelju razmišljajući grozničavo. Tištala me ta spletka, ali nisam opet mogao tako naprečac skršiti i satrti Anu Andrejevnu. Iznenada oćutjeh da mi je i ona draga i da je u strašnu položaju.

III

Kao sam i očekivao, sama je došla u moju sobu i ostavila kneza s bratom, koji je stao prepričavati knezu nekakva ogovaranja iz visokog društva, najnovija i tek ispečena, čime je začas zabavio i razveselio dojmljivoga starca. Pridigoh se s postelje šutke i pogledah je upitno.

– Već sam vam sve rekla, Arkadije Makaroviču – poče ona otvoreno – naša je sudbina u vašim rukama.

– Ali sam i ja vas upozorio da ne mogu... Najsvetije obveze priječe me da učinim ono na što računate...

– Tako? Je li to vaš odgovor? Pa dobro, neka i propadnem, ali starac? Što mislite: pa on će do večeri poludjeti!

– Neće, nego će poludjeti ako mu pokažem pismo njegove kćeri u kojem ona pita advokata za savjet kako da oca proglasi ludim! – uskliknuh sa žarom. – Eto što on ne bi podnio! Znajte da on ne vjeruje u to pismo, već mi je rekao!

Slagao sam da mi je rekao; ali je to bilo umjesno.

– Već vam je rekao? To sam i mislila! Ako je tako, onda sam propala; on je sad već plakao i tražio da se vrati kući.

– Kažite mi kakav je zapravo vaš plan? – saletjeh je.

Ona porumenje zbog povrijeđene taštine, da tako kažem, ali se opet svlada:

– Kad bismo to pismo njegove kćeri imali u rukama, bili bismo opravdani u očima društva. Odmah bih poslala po kneza V-a i Borisa Mihajlovića Peliščeva, njegove prijatelje od malih nogu; obadvojica su ugledni i utjecajni ljudi u društvu, a znam da su već prije dvije godine bili ogorčeni na neke postupke njegove bešćutne

[1] Dragi kneže, moramo biti prijatelji već i zato što smo iste krvi...

i lakome kćeri. Oni bi ga, naravno, izmirili s kćerkom, na moju molbu, sama bih to izričito tražila; ali bi se zato situacija iz temelja promijenila. Osim toga, tada bi i moja rodbina, Fanariotovi, kako računam, odlučili da potkrijepe moja prava. Ali meni je najpreča njegova sreća; neka napokon uvidi i sam ocijeni tko mu je uistinu odan. Svakako da najviše računam na vaš utjecaj, Arkadije Makaroviču: vi ga toliko volite... A tko ga drugi i voli osim vas i mene? Samo je o vama govorio u ove posljednje dane; čeznuo je za vama, vi ste »njegov mladi prijatelj«... Razumije se samo po sebi da moja zahvalnost vama ne bi imala granica...

To mi je već obećavala nagradu – možda novce.

Oštro joj se utekoh u riječ:

– Ma što vi govorili, ne mogu – izustih držeći se nepokolebljivo odlučno. – Samo vam mogu uzvratiti isto takvom iskrenošću i izložiti vam svoje krajnje namjere: predat ću, u najkraćem mogućem roku, to kobno pismo Katerini Nikolajevnoj, ali uz uvjet da od svega ovoga što se sad dogodilo ne pravi skandal i da se unaprijed zarekne da neće smetati vašoj sreći. To je sve što mogu učiniti.

– Nije moguće! – reče ona i sva porumenje. Ogorčila ju je i sama pomisao da je Katerina Nikolajevna *poštedi.*

– Neću se predomisliti, Ano Andrejevna.

– Možda ipak hoćete.

– Obratite se Lambertu!

– Ne znate, Arkadije Makaroviču, kakve se sve nesreće mogu dogoditi zbog vaše tvrdoglavosti – reče žestoko i ozlojeđeno.

– Nesreće će se dogoditi – to je sigurno... vrti mi se u glavi. Dosta razgovora: odlučio sam, i gotovo. Samo vas molim kao boga, nemojte mi dovoditi svoga brata!

– Ali on bi baš htio ispraviti...

– Ne treba ništa ispravljati! Nije potrebno, neću, neću! – uzvikivao sam hvatajući se za glavu. (O, možda sam se tada držao odviše uznosito prema njoj!) Recite mi ipak gdje će noćas spavati knez? Neće valjda ovdje?

– Spavat će ovdje, kod vas i s vama.

– Još večeras ću se preseliti u drugi stan!

I, odmah poslije tih nesmiljenih riječi, zgrabih šubaru i uzeh oblačiti bundu. Ana Andrejevna me promatraše šutke i mrko. Bilo mi je žao – o, bilo mi je žao te ponosite djevojke! Ali izjurih iz stana a da joj ne rekoh ni riječi nade.

IV

Potrudit ću se da skratim pripovijedanje. Moja je odluka bila neopoziva pa sam se uputio ravno k Tatjani Pavlovnoj. Jao, mogla je biti osujećena velika nesreća da sam je tada zatekao kod kuće; ali me je, kao za pakost, toga dana pratila zla sreća. Svratio sam, naravno, i k mami, prvo, da obiđem sirotu mamu, a drugo, računao sam gotovo pouzdano da ću kod nje naći Tatjanu Pavlovnu; ali je ni tu nije bilo; upravo je bila nekamo otišla, a mama je ležala bolesna i s njom je ostala samo Liza. Liza me zamolila da ne ulazim i da ne budim mamu: »Cijele noći nije spavala, mučila se; hvala bogu što je sad bar zaspala«. Zagrlio sam Lizu i rekao joj samo dvije-tri riječi o tome kako sam donio golemu i sudbonosnu odluku i kako ću je odmah izvršiti. Saslušala je to bez mnogo čuđenja, kao najobičnije riječi. O, svi su tada bili navikli na moje vječite »konačne odluke« od kojih sam zatim malodušno odustajao. Ali sad – sad je bilo nešto drugo! Ipak sam svratio u gostionicu na kanalu i sjedio u njoj, samo da prođe neko vrijeme pa da zasigurno zateknem Tatjanu Pavlovnu kod kuće. Uostalom, da razjasnim zašto mi je najednom toliko zatrebala ta žena. Posrijedi je bilo to da sam je htio odmah poslati Katerini Nikolajevnoj da je zamoli neka dođe u njen stan, pa da joj pred Tatjanom Pavlovnom vratim onaj spis i sve razjasnim jednom zasvagda... Jednom riječju, htio sam učiniti samo ono što je bio red da učinim; htio sam se opravdati jednom zasvagda. Pošto sam to izveo načistac, naumio sam da svakako i od sveg srca kažem koju riječ u prilog Ani Andrejevnoj, i da, ako budem mogao, odvedem Katerinu Nikolajevnu i Tatjanu Pavlovnu (kao svjedokinju) k sebi, to jest knezu, ne bih li izmirio zavađene žene, preporodio kneza i... i... ukratko, bar tu, u toj skupini, još danas sve njih usrećio, tako da bi ostali samo Versilov i mama. Nisam sumnjao u uspjeh: Katerina Nikolajevna ne bi ni mogla, iz zahvalnosti zbog vraćena pisma za koje ne bih ništa zatražio od nje, odbiti tu molbu. Ali, jao! Svejednako sam držao da je spis kod mene. O, u kakvu sam glupu i nedostojnu položaju bio a da nisam znao!

Bilo se već usutonilo i bilo je već oko četiri sata kad sam opet navratio k Tatjani Pavlovnoj. Marja mi je grubo odgovorila da »nije dolazila«. I sad se dobro sjećam kako me Marja pogledala čudno, isprijeka; ali dakako da se tada još nisam mogao ničemu dosjetiti. Štoviše, iznenada me pecnula jedna druga misao: silazeći onako zlovoljan i pomalo potišten niza stube od Tatjane Pa-

vlovne, sjetio sam se zlosretnoga kneza kako je pružao ruke za mnom, pa sam oštro zamjerio sam sebi što sam ga ostavio, možda čak iz osobne ozlojeđenosti. Zabrinuto sam počeo umišljati sebi kako se za mog izbivanja moglo kod njih dogoditi čak i neko veliko zlo, pa sam se brže-bolje zaputio kući. Kod kuće se pak zbilo samo ovo.

Kad je Ana Andrejevna nedavno srdito izišla iz moje sobe, još nije bila klonula duhom. Valja reći da je već izjutra slala po Lamberta i da je zatim poslala još jedanput po njega, a kako Lamberta nikako nije bilo kod kuće, poslala je napokon brata da ga potraži. Kad je sirotica vidjela kako se ja opirem, polagala je svoju posljednju nadu u Lamberta i u njegov utjecaj na mene. Čekala je nestrpljivo Lamberta i samo se čudila kako ju je on, koji do toga dana nije odlazio od nje i neprestano se vrtio oko nje, najednom posve napustio i izgubio se. Nije, jao, mogla ni sanjati da je Lambert sad, pošto se domogao spisa, odlučio nešto sasvim drugo, pa da se zato, naravno, krije i da se nje najviše kloni.

I tako, uznemirena i sve zabrinutija, Ana Andrejevna jedva da je bila kadra zabavljati starca; a dotle je njegov nemir bio narastao do opasnih razmjera. Zadavao je čudna i plašljiva pitanja, počeo je čak i nju sumnjičavo gledati i nekoliko je puta zaplakao. Mladi Versilov nije dugo sjedio kod njega. Kad je otišao, Ana Andrejevna je napokon dovela Petra Hipolitoviča u koga se mnogo uzdala, ali se on nije nimalo svidio knezu, čak mu se gadio. Uopće je Petra Hipolitoviča knez, tko zna zašto, gledao sve nepovjerljivije i sumnjičavije. A gazda je opet, kao navlaš, razvezao o spiritizmu i o nekakvim opsjenama koje je, tobože, gledao svojim očima na predstavama, naime, kako je došao neki opsjenar i, tobože, pred svekolikom publikom odsijecao ljudima glave tako da je krv tekla i svi su to vidjeli, a onda ih je opet nasađivao na vratove, i kako su, tobože, sraščivali, također pred svekolikom publikom, i kako je sve to bilo, tobože, pedeset i devete godine. Knez se toliko uplašio, a ujedno se, tko zna zašto, toliko ozlojedio da je Ana Andrejevna morala odmah udaljiti pripovjedača. Na svu sreću, donijeli su ručak koji su bili naručili negdje u blizini (preko Lamberta i Alfonsine) od nekog izvrsnog kuhara Francuza, koji je ostao bez posla pa je tražio mjesto u kakvoj aristokratskoj kući ili klubu. Ručak sa šampanjcem neobično je raspoložio starca; mnogo je jeo i češće se šalio. Poslije ručka je, naravno, postao trom i spavalo mu se, a kako je uvijek poslije ručka spavao, Ana Andrejevna mu je prostrla postelju. Prije nego što je zaspao, neprestano joj je ljubio ruke, govorio da je ona njegov raj, nada,

hurija, »zlatni cvjetak« – ukratko, sipao je same istočnjačke izraze. Napokon je zaspao, i eto, tada sam se i ja vratio.

Ana Andrejevna je žurno ušla u moju sobu, sklopila ruke preda mnom i rekla da »me više ne moli radi sebe, nego radi kneza da ne odlazim, nego da pođem k njemu kad se probudi. Bez vas će propasti, spopast će ga živčani napad; bojim se da neće izdržati do noći...« Dodala je da će i ona sama svakako morati izići, »možda čak na dva sata pa da, prema tome, ostavlja kneza samo meni na brizi.« Usrdno joj obećah da ću ostati do navečer i da ću se, kad se on probudi, potruditi svim silama da ga zabavim.

– A ja ću izvršiti svoju dužnost! – završi ona odlučno.

I ode. Dodajem pretječući tok zbivanja: otišla je da sama potraži Lamberta; to joj je bila posljednja nada; povrh toga, svratila je k bratu i k svojim rođacima, Fanariotovima; lako je zamisliti kako je bila raspoložena kad se vratila.

Knez se probudio otprilike jedan sat nakon njena odlaska. Kroz zid sam čuo kako stenje, pa sam odmah otrčao do njega; zatekao sam ga kako sjedi na postelji, u kućnom haljetku, ali se toliko uplašio što se našao sam, što gori jedna jedina svjetiljka i što je u tuđoj sobi, da se, kad sam ušao, lecnuo, poskočio i zavrištao. Pohrlih do njega, a kad on razabra da sam ja, uze me grliti sa suzama radosnicama u očima.

– A meni su rekli da si se preselio u neki drugi stan, da si se uplašio i pobjegao.

– Tko vam je to mogao reći?

– Tko? Vidiš, možda sam to i izmislio, a možda mi je netko i rekao. Zamisli, upravo sam ovo sanjao: ulazi bradat starac s ikonom, s raspolovljenom ikonom, i najednom veli: »Ovako će ti se i život raspoloviti!«

– Ah, zaboga, sigurno ste već čuli od nekoga da je Versilov jučer razbio ikonu?

– *N'est-ce pas?* Čuo sam, čuo! Već sam jutros čuo od Darje Onisimovne. Ona mi je ovamo donijela kovčeg i psića.

– E pa, zato vam je to i došlo na san.

– Ma nije važno; i zamisli, taj mi je starac neprestano prijetio prstom. A gdje je Ana Andrejevna?

– Odmah će se vratiti.

– Odakle? Zar je i ona otputovala? – ispusti bolan usklik.

– Nije, nije, odmah će se vratiti, a mene je zamolila da dotle budem s vama.

– *Oui,* doći će. Naš je Andrej Petrovič, dakle, šenuo pameću;

»kako nenadano i kako naglo«[1]! Uvijek sam mu proricao da će baš tako svršiti. Čekaj... dragi moj.

Najednom me uhvati za redengot i privuče sebi.

– Maloprije mi je gazda – prošapta – najednom donio fotografije, odvratne fotografije žena, samih golih žena u različitim istočnjačkim pozama, i stao mi ih pokazivati kroz povećalo... Hvalio sam ih preko volje, ali zar nisu upravo tako dovodili neke odvratne žene onom nesretniku da ga poslije što lakše opiju?...

– Pa vi još mislite na fon Zona, ama, prestanite, kneže! Gazda je glupan, i ništa više!

– Glupan, i ništa više. *C'est mon opinion!*[2] Dragi moj, spasi me odavde ako možeš! – sklopi iznenada ruke preda mnom.

– Učinit ću, kneže, sve što mogu! Vaš sam dušom i tijelom... Strpite se malo, dragi kneže, možda ću sve urediti!

– *N'est-ce pas?* Lijepo ćemo pobjeći, a kovčeg ćemo ostaviti, neka misli da ćemo se vratiti.

– Kamo ćemo pobjeći? A Ana Andrejevna?

– Ama, s Anom Andrejevnom... Oh, *mon cher*, sve mi se u glavi izmiješalo... Čekaj malo, ondje je, u torbi, zdesna, Katjina slika; turio sam je danas potajno tamo da ne vidi Ana Andrejevna, a pogotovo ona Darja Onisimovna; izvadi je, tako ti boga, što brže, što opreznije, pazi da te ne uhvate na djelu... A ne može li se staviti zasun na vrata?

Doista sam u torbi našao fotografiju Katerine Nikolajevne u ovalnu okviru. Uzeo ju je u ruku, prinio svjetlu i najednom su mu potekle suze niz žute, mršave obraze.

– *C'est un ange, c'est un ange du ciel!*[3] – klicao je. – Cijelog života činio sam joj krivo... i evo sad opet! *Chère enfant,* ne vjerujem ničemu, ničemu ne vjerujem! Dragi moj, reci mi može li se i zamisliti da bi mene htjeli strpati u ludnicu? *Je dis des choses charmantes et tout le monde rit...*[4] pa da najednom takva čovjeka odvedu u ludnicu?

– Nikad nije bilo ni govora o tome! – uzviknuh. – To je zabuna. Znam što ona osjeća!

– I ti znaš što ona osjeća? E pa, divota! Preporodio si me, dragi moj! A što su mi sve ono napričali protiv tebe? Dragi moj, pozovi

[1] Stih iz Gribojedovljeva komada »*Teško pametnome*« u kojem glavnog junaka, Čackoga, također drže za luđaka.

[2] To je moje mišljenje.

[3] To je anđeo, to je anđeo nebeski!

[4] Svašta zgodno kažem i svi se smiju...

Katju ovamo, i neka se onda njih dvije izljube preda mnom, pa ću ih odvesti kući, a gazdu ćemo otjerati!

Ustade, sklopi ruke preda mnom i najednom kleknu:

– *Cher* – prošapta, obuzet već nekakvim ludim strahom i dršćući sav kao šiba na vodi – dragi moj, reci mi sve po istini: kamo će sad sa mnom?

– O bože! – uzviknuh dižući ga i posjedajući ga na postelju. – Pa ni meni više ne vjerujete; mislite da i ja sudjelujem u zavjeri? Ama, ja neću nikome ovdje dati ni da vas prstom dirne!

– *C'est ça,*[1] ne daj! – propenta hvatajući me čvrsto objema rukama za laktove i svejednako dršćući. – Ne daj me nikome! I nemoj mi ništa lagati... jer valjda će me odvesti odavde? Čuj, taj gazda, Hipolit, ili kako li se već zove, nije li on... liječnik?

– Kakav liječnik?

– Nije li... nije li ovo ludnica, ovo ovdje, u ovoj sobi,

Ali se u taj čas otvoriše vrata, i uđe Ana Andrejevna. Bit će da je prisluškivala pred vratima i da više nije mogla izdržati te je odviše naglo otvorila vrata, tako da je knez, koji se trzao na svaki šum, vrisnuo i zario glavu u jastuk. Napokon ga je spopalo nešto nalik na napad što se završi jecanjem.

– Eto plodova vašeg rada – rekoh joj pokazujući na starca.

– Nije istina, to su plodovi vašeg rada! – povisi ona glas. – Posljednji put se obraćam vama, Arkadije Makaroviču: hoćete li raskrinkati paklensku spletku uperenu protiv nemoćna starca i žrtvovati »lude i djetinje ljubavne snove svoje« da spasite *rođenu* sestru?

– Spasit ću vas sve, ali samo onako kako sam rekao! Sad ću opet trknuti, i možda će za jedan sat biti ovdje i Katerina Nikolajevna! Sve ću vas izmiriti i svi ćete biti sretni! – uzviknuh gotovo zanosno.

– Dovedi je, dovedi je ovamo – prenu se knez. – Odvedite me k njoj! Hoću Katju, hoću da vidim Katju i da je blagoslovim! – klicao je dižući ruke i otimajući se s postelje.

– Vidite li – pokazah Ani Andrejevnoj na njega – čujete li što kaže: sad vam više nikakav »spis« ne bi pomogao.

– Vidim, ali bi mi još pomogao da opravdam svoj postupak pred javnim mišljenjem, a ovako sam osramoćena! Ali dosta; moja je savjest čista. Svi su me napustili, čak i rođeni brat koji se pobojao neuspjeha... Ali ću ja izvršiti svoju dužnost i ostati uz ovoga nesretnika kao njegovateljica, bolničarka!

[1] Tako je.

Ali nisam smio gubiti vrijeme pa sam izletio iz sobe:

– Vratit ću se za jedan sat, ali se neću vratiti sam! – doviknuh im s praga.

DVANAESTO POGLAVLJE

I

Napokon sam zatekao Tatjanu Pavlovnu kod kuće! Odmah sam joj sve izložio – sve o spisu i sve, do u tančine, o onome što se zbiva kod nas u stanu. Iako je i ona sama i te kako dobro shvaćala te događaje pa se mogla već nakon dvije-tri riječi dosjetiti što je posrijedi, morao sam joj sve razlagati, mislim desetak minuta. Govorio sam samo ja, govorio sam sve po istini i nisam se stidio. Ona je šutke i nepomično, uspravna kao kolac, sjedila na stolcu, stisnutih usana, ne odvajajući očiju od mene i gutajući moje riječi. Ali kad sam završio, skočila je sa stolca tako naglo da sam skočio i ja.

– Eh, štene jedno! I to je pismo zbilja bilo ušiveno kod tebe, a ušila ga je ona luda Marja Ivanovna! Eh, vi, gadovi odurni! I ti si, dakle, došao samo da osvajaš srca, da zadobivaš otmjeni svijet, htio si se ne znam kojem vragu osvetiti što si kopile?

– Tatjano Pavlovna – viknuh – nemojte me grditi! Možda ste baš vi i vaše grdnje, od sama početka, krivi što sam ovako ogorčen. Jest, kopile sam, i možda sam se doista htio osvetiti što sam kopile, i možda doista nekom vragu, jer tu ni sam vrag ne bi našao krivca; ali nemojte zaboraviti da sam odbio da se udružim s huljama i da sam nadvladao svoje strasti! Bez riječi ću položiti pred nju taj spis i otići, neću čak čekati ni da mi riječ rekne; vi ćete mi osobno biti svjedokinja!

– Daj, daj odmah pismo, metni odmah to pismo ovamo na stol! A možda i lažeš?

– Ušiveno mi je u džepu; Marja Ivanovna ga je svojim rukama ušila; a ovdje sam ga, kad sam dobio novi redengot, izvadio iz staroga i ušio u ovaj novi redengot; evo ga ovdje, popipajte, ne lažem, molim lijepo!

– Daj ga amo, izvadi ga! – galamila je Tatjana Pavlovna.

– Nipošto, molim lijepo, ponovo vam kažem; položit ću ga pred nju u vašoj prisutnosti i otići ću, neću čekati ni riječ da mi rekne; ali je potrebno da ona zna i vidi svojim očima da joj to ja, ja glavom, predajem, dobrovoljno, bez ikakve prisile i nagrade.

– Opet se kočoperiš? Zaljubljen si, štene jedno!

– Govorite samo bljuvotine koliko vam drago; neka, zaslužio sam, ali se ne vrijeđam. Ma neka ona misli da sam običan balavac koji ju je uhodio i kovao urotu protiv nje; ali neka uvidi da sam ukrotio sama sebe, a da sam *njenu* sreću stavio iznad svega na svijetu! Nije važno, Tatjano Pavlovna, nije važno! Govorim sam sebi: budi hrabar i nadaj se! Neka mi je to bio prvi korak na životnom poprištu, ali se zato dobro svršio, plemenito se svršio! I šta onda ako je volim – nastavljao sam zaneseno sijevajući očima – ne stidim se toga: mama je anđeo nebeski, a *ona* je kraljica zemaljska! Versilov će se vratiti mami, a pred njom se nemam što stidjeti; pa čuo sam što je ondje razgovarala s Versilovom, stajao sam za portijerom... Ma svi smo mi troje »ljudi koji pate od istog ludila«! A znate li vi čiji je to izraz: »ljudi koji pate od istog ludila«? To je njegov izraz, izraz Andreja Petroviča! A znate li da nas možda ovdje ima i više od troje koji patimo od istog ludila? Ama, kladio bih se da ste vi četvrti čovjek koji pati od istog ludila! Hoćete li da kažem što mislim: kladio bih se da ste i vi cijeli život bili zaljubljeni u Andreja Petroviča, a možda ste još i sad...

Ponavljam, zanio sam se i bio nekako sretan, ali nisam mogao dovršiti: ona me iznenada nekako neprirodno brzo zgrabila rukom za kosu i dva-tri puta me svom snagom povukla naniže... zatim me najednom ostavila i otišla u kut, okrenula se licem kutu i pokrila lice rupčićem:

– Štene jedno! Da se nisi nikad više usudio da mi to kažeš! – reče plačući.

Sve je to bilo toliko neočekivano da sam, dakako, bio ošamućen. Stajao sam i gledao je ne znajući još što ću.

– Uh, budalo! Dođi amo i poljubi ovu staru budalu! – reče iznenada plačući i smijući se. – I da se nisi usudio, da se nisi usudio da mi to ikad ponoviš... A ja tebe volim i oduvijek sam te voljela... budalo jedna!

Poljubih je. Dodajem usput: od tada sam se baš sprijateljio s Tatjanom Pavlovnom.

– Ah, da! Ma kud ja! – uzviknu najednom lupajući se po čelu. – Ma što ne kažeš: stari je knez u tvom stanu? Ma je li istina?

– Kad vam kažem.

– Oh, bože moj! Eh, muka me hvata! – zavrtje se i ustumara po

sobi. – I oni ondje rade od njega što ih je volja! Eh, neće Bog da pokara budale! I još od jutros? Eto ti Ane Andrejevne! Eto ti kaluđerice! A ona, opet, ona kraljevna ništa i ne sluti!

– Kakva kraljevna?

– Pa ona kraljica zemaljska, onaj ideal! E pa, što ćemo sad?

– Tatjano Pavlovna! – viknuh pošto sam se pribrao. – Govorili smo o glupostima, a zaboravili smo na ono najvažnije: zapravo sam došao po Katerinu Nikolajevnu i sad me svi ondje čekaju.

I razložih joj kako ću predati spis samo pod uvjetom da se ona zarekne da će se odmah pomiriti s Anom Andrejevnom i da će čak pristati na njenu udaju...

– Ta ti valja – upade mi Tatjana Pavlovna u riječ – i ja sam joj to sto puta govorila. Ta on će umrijeti prije ženidbe – svejedno se neće oženiti, a ako hoće da u oporuci ostavi pare njoj, Ani, onda ih je valjda već ionako unio i ostavio...

– Pa zar je Katerini Nikolajevnoj samo para žao?

– Nije, nego se ona neprestano bojala da je spis kod nje, kod Ane, a i ja sam se bojala. Zato smo i pazili na nju. Kći nije htjela ražalostiti starca, a onom Švabi, Bjoringu, bilo je, doduše, i para žao.

– Pa ipak se udaje za Bjoringa?

– Ma šta ćeš s budalom? Budala ostaje budala do kraja života. Neki će joj mir, tobože, donijeti: »Moram se«, veli, »za nekoga udati«, pa će joj s njim biti, tobože, najzgodnije; e pa, vidjet ćemo koliko će joj biti zgodnije. Uhvatit će se poslije rukama za glavu, ali će biti kasno.

– A zašto joj onda dopuštate? Pa vi je valjda volite; u lice ste joj rekli da ste zaljubljeni u nju?

– I jesam zaljubljena, i volim je više nego sve vas zajedno, a ipak je obična budala!

– Trknite sad po nju pa ćemo sve urediti i odvesti je k ocu.

– Ma ne vrijedi, ne vrijedi, ludice! To je baš ono! Ah, što ćemo sad? Ah, muka me hvata! – ustumara se opet ona, ali ipak dohvati pled. – Eh, da si bar došao četiri sata ranije, sad je prošlo sedam, baš je maloprije otišla k Peliščevima na večeru, pa će s njima u operu.

– Zaboga, ne biste li mogli trknuti u operu... ma ne, ne možete! Pa što će sad biti sa starcem? Možda će noćas i umrijeti!

– Čuj, ne idi tamo, nego otiđi k mami i prespavaj kod nje, a sutra rano...

– Ne, nipošto neću ostaviti starca, ma šta se dogodilo.

– I nemoj; pravo kažeš. Ipak ću, znaš... skoknuti do nje i

ostaviti joj poruku... napisat ću, znaš, našim jezikom (shvatit će ona) da je spis tu i da sutra točno u deset sati prije podne bude kod mene – točno na minutu! Budi bez brige, doći će, poslušat će ona mene, pa ćemo ovdje odmah sve urediti. A ti trči tamo i zavaraj staroga kako najbolje znaš i umiješ, spremi ga u krevet, možebit će progurati nekako do jutra! Ni Anu nemoj plašiti; ma volim ja i nju; ti si nepravedan prema njoj zato što je ne možeš razumjeti: ona se osjeća uvrijeđena, od malih se nogu osjeća uvrijeđena; ah, svi ste meni pali na vrat! Ali nemoj zaboraviti, kaži joj u moje ime da sam se sama ovoga prihvatila, sama i od svega srca, neka bude bez brige, i da joj ponos neće biti ni najmanje povrijeđen... Ma nas smo se dvije u ove posljednje dane grdno pograbile, zavadile i izružile! De potrči... ma čekaj, pokaži mi opet taj džep... ma je li istina, je li istina? Oh, je li istina?! Ma daj mi to pismo makar preko noći, što će ti? Ostavi ga, neću ti ga pojesti. Možeš ga izgubiti prekonoć... ili se predomisliti?

– Nipošto ga ne dam! – viknuh. – Evo na, popipajte, pogledajte, ali nipošto vam ga neću ostaviti!

– Vidim da je neki papir – opipavaše ona. – E-eh, pa dobro onda, idi, a možda ću i do kazališta skoknuti, to si dobro rekao! Ma trči, trči!

– Čekajte malo, Tatjano Pavlovna, a kako mama?

– Živa je.

– A Andrej Petrovič?

Odmahnu rukom.

– Oporavit će se.

Otrčah ohrabren, pun nade, iako mi nije pošlo za rukom sve onako kako sam računao. Ali, jao, sudbina je odredila da bude drukčije, očekivalo me nešto drugo – uistinu postoji fatum na ovom svijetu!

II

Već sam sa stubišta čuo buku iz našeg stana, vrata su bila otvorena. U hodniku je stajao nepoznat lakaj u livreji. Petar Hipolitovič i njegova žena, oboje nečim zaplašeni, stajali su također u hodniku i nešto čekali. Vrata kneževe sobe bijahu otvorena i iz nje je dopirao gromovit glas koji sam odmah poznao – Bjoringov. Nisam prošao ni dva koraka kad iznenada opazih

kako kneza, uplakanog i uzdrhtalog, izvode u hodnik Bjoring i njegov pratilac, barun R. – onaj isti koji je došao k Versilovu radi pregovora. Knez je jecao na sav glas, grlio i ljubio Bjoringa. Bjoring je pak vikao na Anu Andrejevnu koja je također bila izišla za knezom u hodnik; prijetio joj je i čini se da je toptao – ukratko, pokazao se kao neotesan njemački vojnik, premda je bio iz »visokog društva«. Poslije se pokazalo da mu je, tko zna zašto, sunulo u glavu da je Ana Andrejevna čak počinila neko krivično djelo i da će svakako morati odgovarati čak i pred sudom za svoj postupak. Kako nije bio dobro upućen, sve je preuveličao, kao što mnogi čine, pa je zato već držao da ima pravo da se nimalo ne ustručava. Što je najvažnije, nije još proniknuo u suštinu događaja: netko ga je o svemu anonimno obavijestio, kako se poslije pokazalo (o čemu će još biti poslije govora), pa je dojurio još u onom raspoloženju razjarena gospodina, u kojem su čak i najprofinjeniji ljudi te narodnosti spremni da se katkad tuku kao kočijaši. Ana Andrejevna dočekala je sav taj nalet izvanredno dostojanstveno, ali ja tada još nisam bio nazočan. Vidio sam samo kako se Bjoring, pošto je izveo starca u hodnik i ostavio ga u rukama baruna R., naglo okrenuo Ani Andrejevnoj i doviknuo joj, odgovarajući vjerojatno na nekakvu njenu napomenu:

– Vi ste intrigantkinja! Vama je do njegovih para! Ovog trenutka ste se osramotili u društvu i odgovarat ćete pred sudom!...

– To vi iskorištavate ovog nesretnog bolesnika, vi ste ga natjerali u ludilo... a na mene vičete zato što sam žena i što me nema tko zaštititi...

– Ah, pa da! Vi ste mu zaručnica, zaručnica! – zakikota se Bjoring pakosno i pomamno.

– Barune, barune... *Chère enfant, je vous aime*[1] – briznu knez u plač pružajući ruke za Anom Andrejevnom.

– Idite, kneže, idite, protiv vas su skovali zavjeru, a možda su vam radili i o glavi! – prodere se Bjoring.

– *Oui, oui, je comprends, j'ai compris au commencement*...[2]

– Kneže – povisi glas Ana Andrejevna – vi me vrijeđate i dopuštate da me vrijeđaju!

– Gubite se! – dreknu najednom Bjoring na nju.

To nisam mogao podnijeti.

– Huljo! – zaurlah na njega. – Ano Andrejevna, ja sam vaš zaštitnik!

[1] Volim vas, drago dijete.

[2] Jest, jest, razumijem, razumio sam u početku...

Neću i ne mogu sad sve potanko opisivati. Nastala je strašna i nepriličnа scena, a ja kao da sam odjednom izgubio razum. Čini mi se da sam skočio i udario ga, u najmanju sam ga ruku snažno odgurnuo. I on je mene udario svom snagom u glavu, tako da sam pao na pod. Kad sam se pribrao, pojurio sam za njima na stubište; sjećam se da mi je tekla krv iz nosa. Pred vratima ih je čekala kočija i, dok su posjedali kneza, pritrčao sam kočiji i, premda me lakaj otiskivao, opet nasrnuo na Bjoringa. Ne sjećam se otkud se tu našla policija. Bjoring me ščepao za ovratnik i oštro naložio policajcu da me odvede u policijsku stanicu. Vikao sam da i on mora poći s nama da se sastavi zapisnik, i da mene ne smiju voditi, tako reći, iz stana... Ali kako smo bili na ulici, a ne u stanu, i kako sam vikako, psovao i tukao se kao da sam pijan, i kako je Bjoring bio u odori, policajac me pograbio da me odvede. Tada sam se već bio posve raspomamio i, opirući se svim silama, čini se da sam udario i policajca. Zatim, sjećam se da su se najednom pojavila dvojica i da su me poveli. Jedva se sjećam kako su me doveli u neku zadimljenu, zapušenu sobu, u kojoj je bilo mnogo kojekakvih ljudi koji su stajali i sjedili, čekali i pisali; i tu sam vikao, tražio da se sastavi zapisnik. Ali nije više bilo govora samo o zapisniku, jer sam se zapleo u izgrede i otpor policijskoj vlasti. A i vanjština mi je bila odviše nagrđena. Odjednom se netko prijeteći proderao na mene. Policajac me dotle okrivljavao zbog tučnjave i ispričao ono o pukovniku...

– Kako se zovete? – viknu mi netko.

– Dolgoruki – dreknuh.

– Knez Dolgoruki?

Onako izbezumljen, uzvratio sam nekom vrlo ružnom psovkom, a onda... onda se sjećem da su me odvukli u nekakvu mračnu sobicu »da se otrijeznim«. Ma ne bunim se ja. Svi su pročitali nedavno u novinama kako se žalio neki gospodin koji je svezan prosjedio cijelu noć u zatvoru, isto tako da se otrijezni, iako, čini se, nije bio čak ni kriv; a ja sam bio kriv. Svalio sam se na drveni ležaj uz neku dvojicu koji su spavali kao zaklani. Boljela me glava, damaralo mi je u sljepoočicama i lupalo srce. Bit će da sam se onesvijestio i čini se da sam buncao. Sjećam se samo da sam se probudio usred mrkle noći i da sam se pridigao na ležaju. Umah sam se svega prisjetio i sve pojmio, pa sam se nalaktio na koljena, podupro glavu rukama i utonuo u duboko razmišljanje.

Ma neću sad opisivati što sam osjećao, a nemam ni kad, ali ću samo nešto pribilježiti: možda nisam nikad doživio radosnijih časova nego u tim trenucima premišljanja usred mrkle noći, na

drvenu ležaju, u hapsu. To se može čitaocu učiniti čudno, kao neko ukrašavanje, želja da se zaslijepi originalnošću – pa ipak je bilo baš tako kako kažem. Bio je to jedan od onih časova koje možda doživi svatko od nas, ali valjda samo jedanput u životu. U takvu času ljudi odlučuju o svojoj sudbini, biraju nazor o svijetu i kazuju jednom zasvagda: »Eto gdje je istina, i eto kuda treba poći da se dođe do nje«. Jest, ti su časovi bili svjetlost mojoj duši. Uvrijeđen od uznositog Bjoringa, očekujući da će me sutradan uvrijediti i ona žena iz visokog društva, i te kako sam dobro znao da im se mogu strašno osvetiti, ali sam odlučio da se ne osvećujem. Odlučio sam, usprkos velikoj napasti, da ne pokazujem spis, da ga ne rastrubim svima i svakome (kao što mi se već motalo po glavi): ponavljao sam u sebi da ću sutradan položiti to pismo pred nju i da ću, ako treba, umjesto zahvalnosti, podnijeti čak i njen podrugljivi smiješak, ali da neću ni riječi prozboriti i da ću je zauvijek ostaviti... Uostalom, čemu da raspredam! A sve ono što bi me sutradan moglo tu snaći kad me izvedu pred vlast, i što bi mi mogli učiniti – gotovo sam bio posve smetnuo s uma. Prekrižio sam se obuzet ljubavlju, legao na ležaj i zaspao vedrim, djetinjim snom.

Probudio sam se kasno, kad se već razdanilo. Sad sam već bio sam u sobi. Sjeo sam i čekao bez riječi, dugo, oko sat vremena; mora da je bilo već oko devet sati kad su me iznenada pozvali. Mogao bih se sad upustiti u potankosti, ali nema smisla jer je sve to sad sporedno; samo bih da doreknem ono glavno. Napominjem tek da su sa mnom, na moje veliko čudo, bili neuobičajeno ljubezni: nešto su me pitali, nešto sam im odgovorio, i odmah su me pustili da odem. Izišao sam bez riječi, a u njihovim pogledima sam s užitkom pročitao čak neko divljenje prema čovjeku koji čak i u takvu položaju umije sačuvati svoje dostojanstvo. Da nisam to zapazio, ne bih ni zapisao. Na izlazu me dočekala Tatjana Pavlovna. Protumačit ću u dvije-tri riječi kako to da sam se tada tako jeftino izvukao.

Rano ujutro, možda već oko osam sati, Tatjana Pavlovna dohrlila je u moj stan, to jest k Petru Hipolitoviču, svejednako se nadajući da će tu još zateći kneza, ali je odmah saznala za sve one jučerašnje strahote i, što je najvažnije, da sam uhapšen. Začas je odjurila Katerini Nikolajevnoj (koja se već jučer, kad se vratila iz kazališta, vidjela s ocem, koga su bili doveli k njoj), probudila je, prestrašila i zatražila da me odmah oslobode. S njenim je pisamcem odmah odjurila k Bjoringu i smjesta zatražila od njega drugo pisamce za »koga treba«, u kojem je sam Bjoring najusrdnije

zamolio da me odmah oslobode, jer sam »zabunom uhapšen«. S tim pisamcem je došla u policijsku stanicu, i molba joj je bila uslišana.

III

A sad nastavljam o onom glavnom.

Tatjana Pavlovna uhvatila me ispod ruke, posjela u fijaker i odvezla u svoj stan, odmah naložila da se skuha čaj i sama me oprala i očistila u kuhinji. U kuhinji mi je glasno rekla da će joj u jedanaest i pol doći Katerina Nikolajevna – kako su se jutros njih dvije dogovorile – da se sastane sa mnom. Tada je to čula i Marja. Nakon nekoliko minuta donijela je samovar, a već nakon dvije minute, kad ju je Tatjana Pavlovna iznenada zovnula, nije se odazvala: bila je radi nečega izišla van. Molim čitaoca da to dobro upamti; držim da je tada bilo četvrt do deset. Iako se Tatjana Pavlovna rasrdila što se Marja izgubila bez pitanja, pomislila je samo da je otišla u sitničariju, i odmah zaboravila na to. Nismo ni pazili na to; razgovarali smo bez prestanka jer smo imali o čemu, tako da ja, na primjer, gotovo uopće nisam ni zapazio da se Marja izgubila; molim čitaoca da i to zapamti.

Razumije se samo po sebi da sam bio kao opijen; govorio sam o svojim osjećajima, a što je najvažnije – čekali smo Katerinu Nikolajevnu, i na pomisao da ću se za sat vremena napokon sastati s njom, i to još u takvu presudnu trenutku u svom životu, obuzimala me jeza i drhtavica. Naposljetku, kad sam popio dvije šalice, Tatjana Pavlovna je najednom ustala, uzela sa stola škare i rekla:

– Daj amo džep da izvadimo pismo – nećemo ga valjda pred njom razrezivati.

– Tako je! – uskliknuh i raspučih redengot.

– Kako ti je to spetljano! Tko ti je to zašio?

– Sâm sam, Tatjano Pavlovna!

– Pa i vidi se da si sam. E pa, evo ga...

Izvadismo pismo; stara je omotnica bila ista, ali je u njoj bio prazan list papira.

– Šta je ovo? – uzviknu Tatjana Pavlovna prevrćući papir. – Šta ti je?

Stajao sam nijem i blijed... i najednom se svalih iznemogao na stolac; bogami, umalo što se nisam onesvijestio.

– Ma šta je sad opet? – vrisnu Tatjana Pavlovna. – Gdje ti je pismo?

– Lambert! – skočih najednom na noge, pošto sam se dosjetio i lupio po čelu.

Brže-bolje joj, sav zadihan, razložih sve – i noć kod Lamberta i zavjeru koju smo tada skovali; uostalom, već dan prije sam joj priznao da smo kovali tu zavjeru.

– Ukrali su mi ga! Ukrali! – vikao sam topćući i hvatajući se za kosu.

– To je zlo! – zaključi najednom Tatjana Pavlovna, pošto je napokon shvatila o čemu je riječ. – Koliko je sati?

Bilo je oko jedanaest.

– Eh, nema Marje. Marja, Marja!

– Šta želite, gospoja? – odazva se najednom Marja iz kuhinje.

– Tu si? Pa šta ćemo sad? Idem brže do nje... Eh ti, mamlaze! Mamlaze!

– A ja idem k Lambertu! – uzviknuh. – I zadavit ću ga ako treba!

– Gospoja! – propiskuta iznenada iz kuhinje Marja. – Tu vas neka hitno traži...

Ali nije još ni dorekla kad ona »neka« naglo, vičući i zapomažući, sama uletje iz kuhinje. Bila je to Alfonsina. Neću sad opisivati sve pojedinosti tog prizora; taj je prizor bio puka varka i himba, ali valja napomenuti da ga je Alfonsina majstorski odigrala. Plačući pokajnički i lamatajući pomamno rukama, počela je blebetati (na francuskom, dakako) kako je ona sama tada izvadila pismo, kako je ono sad kod Lamberta i kako Lambert i »onaj razbojnik«, *cet homme noir,* žele pozvati *madame la général*[1] i ustrijeliti je, sad odmah, za jedan sat... kako je sve to doznala od njih i kako se najednom strašno uplašila, jer je opazila da imaju pištolj, *le pistolet,* pa je sad dohrlila ovamo k nama da pođemo, da je spasimo, osujetimo... *Cet homme noir.*

Ukratko, sve je to bilo izvanredno vjerodostojno, čak je i sama glupost nekih Alfonsininih razjašnjenja povećavala vjerodostojnost.

– Kakav *homme noir?* – prodere se Tatjana Pavlovna.

– *Tiens, j'ai oublié son nom... Un homme affreux... Tiens, Versiloff.*[2]

– Versilov, ne može biti! – kriknuh.

[1] Gospođu generalicu.
[2] Gle, zaboravila sam kako se zove... Strašan neki čovjek... Aha, Versilov.

– Ama, može, može! – ciknu Tatjana Pavlovna. – Ma nemoj skakati, dušice, dok govoriš, što si se tako uzmahala; ma šta oni tamo hoće? Razloži nam sve, dušice, kako bog zapovijeda: ne mogu vjerovati da bi oni pucali u nju?

»Dušica« nam je razložila to ovako (NB. ponovo upozoravam da je sve to bila laž): Versiloff će sjediti za vratima, a Lambert će joj, čim ona uđe, pokazati *cette lettre*[1], onda će Versilov upasti pa će je... *Oh, ils feront leur vengeance!*[2] Ona pak, Alfonsina, boji se neprilika zato što je i ona bila sudionica, a *cette dame, la générale,* doći će svakako, »sad odmah, sad odmah«, jer su joj poslali prijepis pisma, tako da će odmah vidjeti da doista imaju to pismo, pa će poći k njima, a pisao joj je samo Lambert, tako da ona ne zna za Versilova; a Lambert se predstavio kao gospodin koji je doputovao iz Moskve u ime neke moskovske dame, *une dame de Moscou* (NB. Marje Ivanovne!).

– Ah, muka me hvata! Ah, muka me hvata! – uzvikivala je Tatjana Pavlovna.

– *Sauvez-la, sauvez-la!*[3] – vikala je Alfonsina.

Već je, naravno, u samoj toj ludoj novosti bilo, čak i na prvi pogled, nešto nesklapno, ali nismo imali vremena da razmišljamo, jer je, u biti, sve bilo i te kako vjerodostojno. Mogli smo još uzeti kao posve vjerojatno da će Katerina Nikolajevna, pošto primi Lambertov poziv, svratiti najprije k nama, k Tatjani Pavlovnoj, da razbistri pojmove; ali se to i nije moralo dogoditi, mogla je otići ravno k njima, a onda je propala! Teško je bilo isto tako povjerovati da će odmah pohrliti k neznancu, Lambertu, na njegov prvi poziv; ali se opet i to moglo dogoditi, na primjer, pošto vidi prijepis i uvjeri se da je doista njeno pismo u njihovim rukama, a onda je opet isto tako zlo! Što je najgore, nije nam ostalo ni trenutak vremena da porazmislimo.

– A Versilov će je zaklati! Kad se toliko srozao da se udruži s Lambertom, onda će je i zaklati! Tu je posrijedi onaj dvojnik! – uzviknuh.

– Ah, taj »dvojnik«! – kršila je ruke Tatjana Pavlovna. – E pa, šta je, tu je – odluči najednom – uzmi šubaru i bundu i naprijed marš, skupa ćemo! Vodi nas, dušice, pravo k njima! Eh, daleko je! Marja, Marja, ako dođe Katerina Nikolajevna, kaži joj da ću se odmah vratiti, neka sjedne i čeka me, a ako ne bude htjela čekati,

[1] Ono pismo.
[2] O, oni će joj se osvetiti!
[3] Spasite je, spasite je!

zaključaj vrata i zadrži je silom. Kaži joj da sam ti ja tako zapovjedila! Dat ću ti sto rubalja, Marjo, ako mi učiniš tu uslugu.

Istrčasmo na stubište. Nema sumnje da se ništa pametnije nije ni moglo učiniti, jer se zacijelo glavna nevolja krila u Lambertovu stanu, a kad bi Katerina Nikolajevna doista došla prije k Tatjani Pavlovnoj, Marja ju je uvijek mogla zadržati. Pa ipak, kad je već dozvala fijaker, Tatjana Pavlovna se iznenada predomislila.

– Idi ti s njom! – naloži mi ostavljajući me s Alfonsinom. – I pogini tamo ako treba, razumiješ li? A ja ću odmah za tobom, samo da skoknem do nje, možda ću je još zateći kod kuće, jer reci ti što hoćeš, ali meni je ovo sumnjivo!

I odjuri Katerini Nikolajevnoj, a Alfonsina i ja poletjesmo k Lambertu. Požurivao sam fijakerista i uz put dalje ispitivao Alfonsinu, ali se ona ponajčešće izvlačila usklicima, a naposljetku i suzama. Ali sve nas je čuvao Bog, i sačuvao nas kad je već sve visilo o niti. Nismo prošli ni četvrtinu puta kad najednom začuh za sobom kako me netko zove po imenu. Osvrnuh se – za nama se u fijakeru vozio Trišatov.

– Kamo ćete? – vikao je uplašeno. – I to još s njom, s Alfonsinom.

– Trišatove! – doviknuh mu. – Pravo ste rekli – zlo je! Idem k onoj hulji Lambertu. Hajdemo zajedno, da nas bude više!

– Vratite se, odmah se vratite! – viknu Trišatov. – Lambert vas vara, i Alfonsina vas vara. Mene šalje onaj kozičavi; oni nisu kod kuće: sad sam sreo Versilova i Lamberta; otišli su k Tatjani Pavlovnoj... i sad su kod nje...

Zaustavih fijaker i odoh k Trišatovu. Ni dan-danas ne razumijem kako sam se mogao tako brzo odlučiti, ali sam odjednom svemu povjerovao i odjednom se odlučio. Alfonsina je strašno zavrištala, ali smo je ostavili, ne znam više je li krenula za nama ili se vratila kući, samo je nisam više vidio.

Trišatov mi je u fijakeru na brzinu, sav zadihan, rekao da je posrijedi neka smicalica, da se Lambert bio sporazumio s onim kozičavim, ali da mu se kozičavi u posljednji trenutak iznevjerio i da je odmah sam poslao Trišatova k Tatjani Pavlovni da je upozori neka ne vjeruje Lambertu i Alfonsini. Trišatov je dodao da ništa više ne zna, kozičavi mu nije ništa više kazao jer nije imao vremena, i on se nekamo žurio i radilo se navrat-nanos. – Vidio sam vas – nastavi Trišatov – kad ste se provezli, pa sam krenuo za vama. – Bilo je, naravno, jasno da i onaj kozičavi sve zna, jer je

poslao Trišatova pravo k Tatjani Pavlovnoj; ali je to već bila nova zagonetka.

Ali, da ne bude zbrke, iznijet ću, prije nego što počnem opisivati katastrofu, svu istinu i posljednji put ću preteći tok zbivanja.

IV

Kad mi je ukrao pismo, Lambert je odmah stupio u vezu s Versilovom. Kako se Versilov mogao udružiti s Lambertom – o tome zasad neću govoriti; o tom potom: najvažnije je što je tu posrijedi bio »dvojnik«! Ali pošto se udružio s Versilovom, Lambert je morao što vještije namamiti Katerinu Nikolajevnu. Versilov je naprečac ustvrdio da ona neće htjeti doći. Ali je Lambert već onda kad sam ga, prije dva dana, navečer, sreo na ulici i, razmećući se, rekao mu da ću vratiti pismo Katerini Nikolajevnoj u stanu Tatjane Pavlovne i pred Tatjanom Pavlovnom – Lambert je, ne časeći ni časa, organizirao neku vrstu špijunaže u stanu Tatjane Pavlovne, naime podmitio je Marju. Dao je Marji dvadeset rubalja, a poslije, sutradan, kad je već ukrao spis, ponovo je posjetio Marju i tada se konačno o svemu dogovorio s njom i obećao joj za uslugu dvjesta rubalja.

Eto zašto je Marja, kad je ono maloprije čula da će Katerina Nikolajevna doći u jedanaest i pol k Tatjani Pavlovnoj i da ću i ja biti prisutan, odmah otrčala od kuće i fijakerom dojurila s tom viješću k Lambertu. Upravo je to i morala dojaviti Lambertu – u tome se sastojala njena usluga. Baš je u tom času bio kod Lamberta i Versilov. On je u tren oka smislio tu paklensku kombinaciju. Kažu da su luđaci u nekim trenucima strašno dosjetljivi.

Ta se kombinacija sastojala u tome da nas obadvoje, Tatjanu i mene, izmame iz stana pošto-poto, makar i na četvrt sata, ali prije nego što dođe Katerina Nikolajevna. Zatim, da pričekaju na ulici, pa čim ja i Tatjana Pavlovna iziđemo, da brže-bolje uđu u stan, čija će ima vrata otvoriti Marja, pa da čekaju Katerinu Nikolajevnu. Alfonsina nas je dotle morala svim silama zadržavati gdje bilo i kako bilo. Katerina Nikolajevna je pak morala stići u jedanest i pol, kako je obećala, dakle svakako dvaput ranije nego što smo se mi mogli vratiti. (Razumije se samo po sebi da Katerina Nikolajevna nije dobila nikakva poziva od Lamberta i da je

Alfonsina slagala, i eto, tu je baš podvalu smislio Versilov, do u najmanje pojedinosti, a Alfonsina je samo odigrala ulogu prestrašene izdajice.) Dakako da su se oni izvrgli opasnosti, ali su dobro zaključili: »Ako uspije – dobro, a ako ne uspije – ništa još nije propalo jer je spis ipak u našim rukama«. Ali je uspjelo, i moralo je uspjeti, jer mi nikako nismo mogli da ne požurimo za Alfonsinom, već zbog same pomisli: »A šta ako je sve to istina?« Opet ponavljam: nismo imali vremena da promislimo o svemu.

V

Trišatov i ja uletjesmo u kuhinju i zatekosmo Marju u veliku strahu. Bila je preneražena kad je, propustivši Lamberta i Versilova, najednom opazila u Lambertovim rukama – revolver. Iako je primila novce, na revolver nikako nije računala. Bila je u nedoumici i, čim je mene ugledala, saletjela me:

– Došla je generalica, a oni imaju pištolj!

– Trišatove, ostanite ovdje u kuhinji – naložih mu – a čim viknem, pritecite mi što brže u pomoć!

Marja mi otvori vrata hodničića pa šmugnuh u spavaću sobu Tatjane Pavlovne – u onu istu sobicu u kojoj je jedva bilo mjesta za postelju Tatjane Pavlovne i u kojoj sam već prisluškivao jedan razgovor. Sjedoh na postelju i odmah potražih prorez u portijeri.

Ali se u sobi već razlijegala buka i glasan razgovor; napominjem da je Katerina Nikolajevna ušla u stan točno jednu minutu poslije njih. Buku i razgovor začuo sam već iz kuhinje; Lambert je vikao. Ona je sjedila na divanu, a on je stajao pred njom i vikao kao lud. Sad znam zašto je bio tako glupo smeten: žurio se jer se bojao da ih tko ne iznenadi; poslije ću razjasniti koga se zapravo bojao. Pismo je držao u rukama. Ali Versilova nije bilo u sobi; bio sam spreman da upadnem čim iskrsne opasnost. Prenijet ću samo smisao razgovora, možda se koječega i ne sjećam dobro, jer sam tada bio odviše uzrujan da bih mogao zapamtiti sve do u tančine.

– Ovo pismo stoji trideset tisuća rubalja, i vi se tome čudite! Ono vrijedi sto tisuća, a ja tražim samo trideset! – reče glasno Lambert žesteći se preko svake mjere.

Premda se vidjelo da je Katerina Nikolajevna uplašena, gledala ga je nekako prezirno i začuđeno.

– Vidim da je tu postavljena neka klopka, ali ništa ne razumijem – reče. – Samo, ako je to pismo doista kod vas...

– Pa evo ga, vidite i sami! Zar nije ovo? Potpišite mjenicu na trideset tisuća – ni kopjejke manje! – presiječe je Lambert u riječi.

– Nemam novaca.

– Potpišite mjenicu – evo vam bjelice. Onda nabavite novac, ja ću čekati, ali najdulje sedmicu dana. Kad donesete novce, vratit ću vam mjenicu i onda ću vam vratiti i pismo.

– Razgovarate sa mnom nekakvim čudnim tonom. Varate se. Još će vam danas oduzeti taj spis ako vas prijavim.

– Kome? Ha-ha-ha! A skandal, a kad pismo pokažemo knezu? Gdje će mi ga oduzeti? Ne držim ja svoje spise u stanu. Pokazat će ga netko drugi knezu u moje ime. Nemojte se joguniti, gospođo, hvalite bogu što uopće ne tražim mnogo, drugi bi zatražio povrh toga još neke usluge... znate kakve... koje nijedna zgodna žena ne uskraćuje kad je u stisci, eto kakve... He-he-he! *Vous êtes belle, vous!*[1]

Katerina Nikolajevna naglo ustade, sva porumenje i – pljunu mu u lice. Zatim hitro pođe prema vratima. I eto, tada je ona budala Lambert izvadio revolver. Slijepo, kao prava budala, vjerovao je u učinak spisa, to jest – što je najvažnije – nije uvidio s kim ima posla, baš zato što je, kako sam već rekao, držao da su svi ljudi hulje kao i on. Čim je progovorio, razdražio ju je svojom neotesanošću, možda inače ne bi bila ni prezala da se nagodi s njim za neku svotu.

– Da se niste makli! – zaurla on, razbješnjen što mu je pljunula u lice, i uhvati je za rame pokazujući joj revolver, dakako, samo da je zastraši. Ona vrisnu i skljoka se na divan. Jurnuh u sobu; ali u isti čas iz hodnika utrča i Versilov. (On je tu stajao i čekao.) Dok bi dlanom o dlan udario, oteo je Lambertu revolver i udario ga svom snagom revolverom po glavi. Lambert zaglavinja i pade onesviješten; krv mu šiknu iz glave na sag.

A ona je, kad je ugledala Versilova, problijedjela kao krpa; nekoliko ga je trenutaka netremice gledala, obuzeta neizrecivim užasom, a onda je pala u nesvijest. On skoči do nje. Sve mi to sad promiče pred očima. Sjećam se kako sam se prepao kad sam mu opazio crveno, gotovo grimizno lice, i oči podljevene krvlju. Mislim da me, doduše, primijetio u sobi, ali kao da me nije prepoznao. Pograbio ju je, onako onesviještenu, digao kao perce, pokazavši nevjerojatnu snagu, i počeo je bez potrebe nosati po

[1] Vi ste, bogme, lijepi!

sobi, kao dijete. Soba je bila majušna, ali je tumarao iz kuta u kut ne znajući, očito, zašto to čini. U jednom je trenutku izgubio razum. Neprekidno je gledao nju, njeno lice. Trčkarao sam za njim zazirući od revolvera koji je zaboravio u svojoj desnici i držao ga tik uz njenu glavu. Ali me odgurnuo jedanput laktom, drugi put nogom. Već sam htio zovnuti Trišatova, ali sam se bojao da ne razdražim luđaka. Napokon sam naglo razgrnuo portijeru i stao ga preklinjati neka je metne na postelju. Prišao je i metnuo je na postelju, ali je ostao nad njom, gledao joj netremice, oko jedne minute, u lice i najednom se sagnuo i dva puta joj poljubio blijede usne. Napokon sam pojmio da je to već potpuno izbezumljen čovjek. Iznenada je zamahnuo na nju revolverom, ali kao da se dosjetio nečemu, pa je okrenuo revolver i uperio joj ga u lice. U tren oka sam ga svom snagom uhvatio za ruku i zovnuo Trišatova. Sjećam se kako smo se obadvojica rvali s njim, ali je on uspio istrgnuti ruku i opaliti u sebe. Htio je ustrijeliti nju, pa onda sebe. A kad mu nismo dali da ubije nju, uperio je revolver sebi ravno u srce, ali je meni pošlo za rukom da mu odgurnem ruku uvis, tako da ga je metak pogodio u rame. U istom je trenu banula u sobu Tatjana Pavlovna vrišteći; ali je on već ležao bez svijesti na sagu, uz Lamberta.

TRINAESTO POGLAVLJE

SVRŠETAK

I

Gotovo je već pola godine minulo od tog prizora i štošta se od tada zbilo, štošta se iz temelja promijenilo, a ja sam već odavno započeo nov život... Ali da oslobodim i čitaoca!

Za me je i tada, i još dugo poslije, najvažnije pitanje bilo: kako se Versilov mogao udružiti s čovjekom kakav je Lambert, i kakav je tada cilj imao pred očima? Malo-pomalo došao sam do nekog razjašnjenja: po mom mišljenju, Versilov u tim časovima, to jest cijeli taj posljednji dan, pa i prethodni, nije mogao imati baš

nikakva čvrsta cilja pred sobom, i mislim da čak nije ništa ni razmišljao, nego ga je nosio nekakav vihor osjećaja. Uostalom, nipošto ne vjerujem da je bio uistinu lud, pogotovo zato što ni sad nije nipošto lud. Ali svakako vjerujem u »dvojnika«. Što je zapravo dvojnik? Dvojnik, bar prema knjizi jednog medicinskog stručnjaka koju sam poslije pročitao, dvojnik nije ništa drugo nego prvi stupanj nekog već ozbiljnijeg duševnog poremećaja koji može prilično loše svršiti. Pa i sam nam je Versilov u onom prizoru kod mame strahovito iskreno razjasnio tadašnje »podvajanje« svojih osjećaja i volje. Ali i opet ponavljam: taj prizor kod mame, kad je raskolio ikonu, zbio se, doduše, nesumnjivo pod utjecajem pravog dvojnika, ali mi se otada uvijek činilo da se tu donekle umiješala i neka zlurada alegorija, neka mržnja na nade tih žena, neka nesnošljivost prema njihovim pravima i njihovu sudu, i tako je on, zajedno s dvojnikom razbio onu ikonu! »Tako će se,« tobože, »razbiti i vaše nade«! Ukratko, ako je tu posrijedi i bio dvojnik, bio je i običan hir... Ali sve to tek nagađam; teško je što pouzdano zaključiti.

Doduše, iako je obožavao Katerinu Nikolajevnu, u njemu je uvijek bilo uvriježeno posve iskreno i dobuko nepovjerenje prema njenim moralnim osobinama. Sve mislim da je tada čekao za vratima da se ona ponizi pred Lambertom. Ali je li to želio, ako je čak i očekivao? I opet ponavljam: čvrsto vjerujem da tada nije ništa želio i da nije čak ni razmišljao. Jednostavno je htio da bude tu, pa da onda upadne, da joj kaže nešto, a možda – možda i da joj učini nažao, možda i da je ubije... Svašta se tada moglo dogoditi; samo, kad je došao s Lambertom, nije imao pojma što će se dogoditi. Dodajem još da je revolver bio Lambertov, a da je on došao nenaoružan. Kad je pak vidio njeno ponosno i dostojanstveno držanje, a najviše zato što nije mogao podnijeti da joj prijeti ona hulja Lambert, uletio je i – zatim odmah izgubio razum. Je li je htio ustrijeliti u tom času? Po mom mišljenju, ni sam nije to znao, ali bi je zacijelo bio ustrijelio da mu nismo odgurnuli ruku.

Rana nije bila smrtonosna i zacijeljela je, ali je prilično vremena odležao – kod mame, dakako. Sad, dok pišem ove retke, vani je proljeće, sredina svibnja, dan je krasan i kod nas su otvoreni prozori. Mama sjedi uz njega; on joj rukom miluje obraze i kosu i razdragano joj zagleda u oči. O, ovo je tek polovica nekadašnjeg Versilova; više se ne odvaja od mame i više se nikad neće ni odvojiti od nje. Čak je stekao »dar da plače«, kako ono reče nezaboravni Makar Ivanovič kad je pripovijedao o onom trgovcu; uostalom, čini mi se da će Versilov dugo poživjeti. Prema nama je

sad posve prostodušan i iskren kao dijete, iako nije, uostalom, izgubio ni mjeru ni suzdržljivost niti previše govori. Sačuvao je svu svoju pamet i svoj moralni lik, premda je sve ono što je u njemu bilo idealno još jače izbilo na vidjelo. Otvoreno kažem da ga nisam nikad toliko volio koliko sada, i žao mi je što nemam ni vremena ni mjesta da opširnije govorim o njemu. Uostalom, ispripovjedit ću jednu nedavnu zgodu (ima ih mnogo): do korizme je već bio ozdravio i šestog je tjedna svima kazao da će postiti. Nije postio tridesetak godina, mislim, ili još dulje. Mami je bilo drago; počeli su spravljati posna jela, koja su ipak bila prilično skupa i birana. U ponedjeljak i utorak čuo sam iz druge sobe kako pjevuši za se: »Eto ženika gdje ide«[1] – oduševljavao se i napjevom i riječima. U ta je dva dana nekoliko puta lijepo govorio o vjeri; ali je u srijedu iznenada prestao postiti. Nešto ga je najednom razljutilo, nekakav »smiješni kontrast«, kako je rekao smijući se. Nešto mu se nije svidjelo na svećeniku ili nešto oko njega; tek, vratio se i najednom rekao smiješeći se blago: »Dragi moji, svaka čast Bogu, ali ovome nisam dorastao«. Istog su mu dana iznijeli na stol rostbif. Ali znam da mama i sad često sjedne do njega i, smiješeći se blago, počne s njim tiho razgovarati o posve apstraktnim predmetima: sad je najednom postala nekako *slobodnija* pred njim, iako ne znam kako se to zbilo. Sjedne pokraj njega i govori mu, ponajčešće šapuće. On je sluša i smješka se, miluje joj kosu, ljubi ruke, a lice mu blista od potpune sreće. Dobiva katkad i napade, gotovo histerične napade. Tada uzima njenu fotografiju, onu istu koju je one večeri ljubio, gleda je sa suzama u očima, ljubi je, prisjeća se prošlosti, zove nas sve k sebi, ali u takvim časovima govori malo ... Katerinu Nikolajevnu kao da je posve zaboravio, nijednom je nije spomenuo. Ni o vjenčanju s mamom nije još bilo govora. Htjeli su ga na ljeto odvesti u inozemstvo, ali se Tatjana Pavlovna tome usprotivila, a ni on sam nije htio ići. Ljeto će svi provesti na ladanju, u nekom selu u okolici Petrograda. Usput budi rečeno, svi zasad živimo o trošku Tatjane Pavlovne. Još ću nešto dodati: strašno mi je krivo što sam se u ovim zapisima češće drznuo da o tom čovjeku govorim bezobzirno i s visoka. Ali dok sam pisao, odviše sam zamišljao sebe baš onakvim kakav sam bio u svakom od onih trenutaka koje sam opisivao. A kad sam dovršio zapise i ispisao posljednji redak, odjednom sam osjetio da sam preodgojio sama sebe baš tim procesom prisjećanja i zapisivanja. Mnogo čega se odričem od onoga što sam napisao, napose

[1] Crkvena pjesma na riječi iz Evanđelja *Ecce sponsus venit* (Matej, XXV, 6).

tona nekih rečenica i stranica, ali neću precrtati ni ispraviti ni jedne jedine riječi.

Rekao sam da ni jednom riječju ne spominje Katerinu Nikolajevnu; čak mislim da se možda i posve izliječio. O Katerini Nikolajevnoj govorimo katkad samo ja i Tatjana Pavlovna, pa i to u potaji. Sad je Katerina Nikolajevna u inozemstvu; sastao sam se s njom prije njena odlaska i bio sam nekoliko puta kod nje. Dobio sam već dva pisma od nje iz inozemstva i odgovorio na njih. Ali neću govoriti o sadržaju naših pisama ni o tome o čemu smo razgovarali na rastanku: to je već druga priča, posve *nova* priča i možda još cijela pripada budućnosti. Čak ni s Tatjanom Pavlovnom ne govorim o nekim predmetima; ali dosta! Dodajem još samo da se Katerina Nikolajevna nije udala i da putuje s Peliščevljevima. Otac joj je umro, pa je sad jedna od najbogatijih udovica. Trenutno je u Parizu. Njen raskid s Bjoringom zbio se brzo i nekako sam od sebe, to jest najprirodnije što se može zamisliti. Uostalom, da ispripovjedim i to.

Ujutro onoga dana kad se zbila ona grozna zgoda, pošlo je za rukom kozičavcu, onom istom u čiju su službu bili prešli Trišatov i njegov prijatelj, da obavijesti Bjoringa o tome kakvo se zlodjelo sprema. Dogodilo se to ovako: Lambert ga je ipak nagovorio da se uortače, a kad se domogao spisa, priopćio mu je sve pojedinosti i sve okolnosti namjeravanog pothvata, pa najposlije i posljednji element njihova plana, to jest ono što je Versilov smislio kako da zavaraju Tatjanu Pavlovnu. Ali je u odlučnom trenutku kozičavi odlučio da iznevjeri Lamberta, jer je bio razumniji od sviju njih i jer je po njihovim planovima predvidio da bi se mogao zbiti zločin. A što je najvažnije: on je držao da se u Bjoringovu zahvalnost može mnogo više uzdati nego u fantastični plan nespretnog i naprasitog Lamberta i Versilova, koji je bio malne šenuo pameću od strasti. Sve sam to poslije doznao od Trišatova. Uzput budi rečeno, ne znam i ne razumijem kakvi su odnosi između Lamberta i kozičavoga, i zašto Lambert nije mogao bez njega. Ali je meni kudikamo zanimljivije pitanje: zašto je Lambertu bio potreban Versilov, kad je Lambert već imao u rukama spis pa je lako mogao bez njegove pomoći? Sad znam odgovor. Versilov mu je bio potreban, ponajprije, zato što je poznavao prilike, a što je najvažnije, Versilov mu je bio potreban da, u slučaju da budu zatečeni ili da se sluči kakva nezgoda, svali na njega svu odgovornost. A kako Versilovu nije bilo stalo do novaca, Lambert je držao da njegova pomoć neće nipošto biti naodmet. Međutim, Bjoring nije tada stigao na vrijeme. Došao je

tek jedan sat nakon hica, kad je pogled na stan Tatjane Pavlovne bio već posve drukčiji. Naime, pet-šest minuta pošto je Versilov pao okrvavljen na sag, pridigao se i ustao Lambert za koga smo svi mislili da je mrtav. U čudu je pogledao oko sebe, u tren oka sve pojmio i otišao bez riječi u kuhinju, obukao svoju bundu i zauvijek se izgubio. »Spis« je ostavio na stolu. Čuo sam da nije čak ni bolovao, samo je malo kunjao; udarac revolverom ošamutio ga je i izazvao krvarenje, ali mu nije nanio nikakva drugog zla. Međutim je Trišatov već bio otrčao po liječnika; ali još prije nego što je došao liječnik, osvijestio se i Versilov, a još prije toga Tatjana Pavlovna je dozvala svijesti Katerinu Nikolajevnu i odvezla je kući. I tako, kad je Bjoring dotrčao, u stanu Tatjane Pavlovne bili smo samo ja, liječnik, ranjeni Versilov i mama, koja je još bila bolesna, ali po koju je također otrčao Trišatov i koja je došla sva izbezumljena. Bjoring nas je pogledao u nedoumici i, čim je doznao da je Katerina Nikolajevna već otišla, pošao je k njoj a da nama nije rekao ni riječi.

Bio je zbunjen; uvidio je da su sad sablazan i ogovaranje gotovo neminovni. Ipak nije bilo velike sablazni, samo se koješta govorkalo. Hitac se nije mogao zatajiti – to je istina; ali je onaj glavni događaj, u svoj svojoj biti, ostao gotovo nepoznat; istraga je ustanovila samo da je neki V., zaljubljen čovjek, uz to oženjen i na pragu pedesetih godina, obuzet strašću, priznajući svoju strast osobi koja je dostojna najvećeg poštovanja, ali koja nije isto osjećala prema njemu, pucao u sebe, u nastupu ludila. Ništa više nije izbilo na javu i u tom se obliku ta vijest, na temelju nepouzdanih glasova, pojavila i u novinama, bez vlastitih imena, samo s početnim slovima prezimena. Bilo kako mu drago, znam da Lamberta, na primjer, nisu uopće dirali. Ipak se Bjoring, koji je znao istinu, prepao. A baš je tada, kao za pakost, nekako doznao da se Katerina Nikolajevna sastala, u četiri oka, sa zaljubljenim Versilovom, svega dva dana prije te katastrofe. Zbog toga se ražestio pa se, prilično neoprezno, drznuo da napomene Katerini Nikolajevnoj da se poslije toga više ne čudi što ona doživljava takve fantastične zgode. Katerina Nikolajevna je odmah raskinula zaruke s njim, bez srdžbe ali i bez dvoumljenja. Njeno se mišljenje, puno predrasuda, o tome kako bi bilo pametno da se uda za tog čovjeka, rasplinulo kao dim. Možda ga je već i davno prije bila prozrela, a možda su se, nakon potresa koji je doživjela, odjednom promijenili neki njeni nazori i osjećaji. Ali ni o tome neću dalje govoriti. Dodajem samo da je Lambert pobjegao u Moskvu, i da sam čuo da je ondje dolijao. Trišatova sam pak već odavno,

gotovo od onog dana, izgubio iz očiju, koliko god da se još i sad trudim da mu uđem u trag. Nestao je nakon smrti svog prijatelja, *»le grand dadaisa«*, koji se ustrijelio.

II

Spomenuo sam da je umro stari knez Nikolaj Ivanovič. Taj dobri, simpatični starac umro je ubrzo nakon onog događaja, uostalom, tek poslije punih mjesec dana – umro je obnoć, u postelji, od kapi. Nisam ga više vidio od onog dana koji je proveo u mom stanu. Pričali su da se, tobože, u ono mjesec dana uvelike urazumio, čak i otvrdnuo, da se nije više plašio, da nije plakao i da nije za sve to vrijeme ni jednom jedinom riječju spomenuo Anu Andrejevnu. Svu je svoju ljubav prenio na kćer. Katerina Nikolajevna mu je jedanput, nekako tjedan dana prije nego što je umro, predložila da pozove mene da ga razonodim, ali se čak namrgodio na to: iznosim tu činjenicu bez ikakva tumačenja. Pokazalo se da mu je imutak bio sređen i da je, osim toga, ostavio prilično gotovine. Gotovo jednu trećinu te gotovine valjalo je, prema starčevoj oporuci, razdijeliti njegovim nebrojenim kumicama; ali se svima učinilo neobično čudno što u oporuci nije bilo ni riječi o Ani Andrejevnoj: njeno je ime bilo izostavljeno. Međutim, pouzdano znam ovo: svega nekoliko dana prije negoli je umro, starac je pozvao kćer i svoje prijatelje, Pelišćeva i kneza V-ga, i naložio Katerini Nikolajevnoj da svakako, bude li on uskoro umro, izdvoji od te gotovine šezdeset tisuća rubalja za Anu Andrejevnu. Svoju je volju izrekao točno, jasno i kratko, i suspregao se od bilo kakva usklika i tumačenja. Nakon njegove smrti, kad je već sve bilo izvedeno načistac, Katerina Nikolajevna je obavijestila, po svom zastupniku, Anu Andrejevnu da može dobiti tih šezdeset tisuća kad god ushtije; ali je Ana Andrejevna suhoparno i bez suvišnih riječi odbila tu ponudu: nije htjela primiti taj novac, ma koliko da su je uvjeravali da je to zaista bila kneževa volja. Taj novac još i sad leži i čeka nju, i Katerina Nikolajevna se još i sad nada da će se ona predomisliti; ali se to neće zbiti, to pouzdano znam zato što sam sad jedan od najprisnijih znanaca i prijatelja Ane Andrejevne. Njeno je odbijanje uzvitlalo ponešto prašine i o tome se počelo govorkati. Njena tetka, Fanariotovka, bila je s početka ozlojeđena zbog skandala sa starim knezom, ali se odje-

dnom predomislila i, pošto je ona odbila da primi novce, svečano izjavila da je poštuje. Ali se zato brat njen grdno zavadio s njom. Premda često posjećujem Anu Andrejevnu, ne bih mogao reći da se nas dvoje baš mnogo povjeravamo jedno drugome; starca uopće ne spominjemo; ona me vrlo rado prima, ali razgovara sa mnom nekako apstraktno. Između ostaloga, odlučno mi je kazala da će se svakako zakaluđeriti; to mi je nedavno rekla; ali joj ja ne vjerujem, mislim da su to bile tek gorke riječi.

Ali gorke, prave gorke riječi moram izreći ponajviše o svojoj sestri Lizi. Eto, tu se može govoriti o nesreći, pa i što su sve moje nedaće prema njenom gorkom udesu! Počelo je tako da knez Sergej Petrovič nije ozdravio i da je umro u bolnici a da nije dočekao suđenja. Preminuo je još prije kneza Nikolaja Ivanoviča. Liza je ostala sama, s djetetom koje je nosila. Nije plakala i naoko je bila čak mirna; postala je blaga, smjerna; ali sav nekadašnji žar njena srca kao da se odjednom zapretao negdje u njoj. Smjerno je pomagala mami, njegovala bolesnoga Andreja Petroviča, ali je postala neobično mučaljiva, nije čak nikog ni bilo što gledala, kao da joj je sve svejedno, kao da samo prolazi pokraj svega. Kad se Versilov malo oporavio, počela je mnogo spavati. Donosio sam joj knjige, ali ih nije čitala; počela je strašno slabiti. Nekako se nisam usuđivao da je tješim, iako sam često dolazio baš u toj namjeri; ali kad sam bio s njom, nekako joj nisam znao pristupiti, a nisam umio naći ni pravih riječi da povedem razgovor o tome. Tako je bilo sve do jedne strašne nezgode: pala je niz naše stube, nije s visoka, sa svega tri stube, ali je pobacila pa je odbolovala gotovo cijelu zimu. Sad je već ustala iz postelje, ali joj se zdravlje neće zadugo popraviti od tog udarca. Šutljiva je kao i prije s nama, i zamišljena, ali je s mamom počela pomalo razgovarati. Sve ove dane sjalo je jarko, visoko, proljetno sunce, pa sam se neprestano sjećao onoga sunčanog prijepodneva kad smo, jesenas, išli ulicom, obadvoje radosni i puni nade i obuzeti uzajamnom ljubavlju. Ali, jao, što se zbilo poslije toga? Ja se ne žalim, započeo sam nov život, ali ona? Njena je budućnost zagonetna, i ne mogu je ni pogledati a da ne osjetim bol.

Prije tri tjedna ipak sam uspio probuditi u njoj zanimanje viješću o Vasinu. On je naposljetku bio oslobođen krivnje i pušten na slobodu. Taj je razumni čovjek dao, kažu, najtočnije razjašnjenje i najzanimljivije podatke koji su ga posve opravdali u očima ljudi od kojih mu je zavisila sudbina. A pokazalo se i da njegov znameniti rukopis nije ništa drugo doli prijevod s francuskoga, tako reći građa koju je prikupljao samo za sebe, u namjeri da

poslije napiše kakav vrijedan članak za neki časopis. Preselio se u -sku guberniju, a očuh mu, Stebeljkov, još i sad sjedi u zatvoru zbog svog prijestupa, koji se, kako čujem, što dalje, sve više grana i zapleće. Liza se čudno smiješila dok sam joj govorio o Vasinu, čak je napomenula da se njemu baš tako nešto i moralo dogoditi. Ali je, očito, bila zadovoljna – naravno time što upletanje pokojnoga kneza Sergeja Petroviča nije naudilo Vasinu. O Dergačevu, pak, i o ostalima nemam ovdje što da kažem.

Završio sam. Možda bi koji čitalac htio znati: a kamo se djela moja »ideja«, i kakav je taj novi život koji sam započeo i koji ovako tajanstveno nagovješćam? Ali baš taj novi život, taj novi put koji je puknuo preda mnom i jest moja »ideja«, ona ista kao i prije, ali sad već u posve drugom obliku, tako da se više ne može ni prepoznati. Ali sve to više ne može ući u moje *Zapise* jer je to već nešto sasvim drugo. Stari je život otišao u nepovrat, a novi jedva da je počeo. Ali ću ipak dodati ono najnužnije: Tatjana Pavlovna, moja iskrena i draga prijateljica, navaljuje gotovo svaki dan na mene da se svakako i što prije upišem na sveučilište: »Poslije, kad svršiš nauke, izmišljaj šta hoćeš, ali se prvo douči«. Moram priznati da razmišljam o njenu prijedlogu, ali nemam pojma kako ću odlučiti. Prigovorio sam joj, između ostaloga, da sad čak i nemam prava da učim, jer moram uzdržavati mamu i Lizu; ali mi ona nudi svoje novce i uvjerava me da će ih doteći do kraja moga studiranja. Odlučio sam, napokon, da se posavjetujem s nekim čovjekom. Pošto sam dobro pogledao oko sebe, odabrao sam tog čovjeka pomno i kritički. To je Nikolaj Semjonovič, moj nekadašnji odgojitelj u Moskvi, muž Marje Ivanovne. Nije da su mi baš bili toliko potrebni nečiji savjeti, nego jednostavno nisam mogao odoljeti želji da čujem mišljenje tog posve nepristranog i čak pomalo hladnog sebičnjaka, ali nesumnjivo pametna čovjeka. Poslao sam mu čitav svoj rukopis i zamolio ga da sve to ostane među nama, jer ga još nisam nikome pokazivao, a pogotovo ne Tatjani Pavlovnoj. Rukopis sam opet dobio nakon dva tjedna uz jedno dugačko pismo. Navest ću svega nekoliko ulomaka iz tog pisma, jer sam u njima otkrio neki opći nazor i, rekao bih, nešto što koješta razjašnjava. Eto tih ulomaka.

III

»... I nikad, nezaboravni moj Arkadije Makaroviču, niste mogli korisnije upotrijebiti svoju privremenu dokolicu nego sad, kad ste napisali te svoje *Zapise!* Navlaš ste, da tako kažem, položili sami sebi račun o svojim prvim burnim i pogibeljnim koracima na životnom poprištu. Tvrdo vjerujem da ste tim izlaganjem zaista mogli umnogome ‚preodgojiti sami sebe', kako ste se sami izrazili. Dakako da neću biti toliko slobodan da iznesem i najmanje prave kritičke napomene, iako svaka stranica navodi čovjeka na razmišljanje... na primjer, ona činjenica da ste onako dugo i uporno držali ‚spis' kod sebe vrlo je značajna... Ali je to među stotinu napomena tek jedna koju sam se usudio iznijeti. Isto tako neobično cijenim što ste odlučili da meni saopćite, i to, po svemu sudeći, samo meni, ‚tajnu vaše Ideje', kako sami kažete. Ali vašu molbu da iznesem što mislim upravo o toj Ideji moram odlučno odbiti: prvo, ne bi sve stalo u pismo, a drugo, nisam ni sam spreman na odgovor i moram to još prokuhati u sebi. Napominjem samo da se vaša ‚Ideja' odlikuje izvornošću, a mladi ljudi sadašnjega naraštaja uglavnom prihvaćaju ideje koje nisu izmislili, nego koje su našli gotove i koje su vrlo malobrojne, a često i opasne. Vas je vaša ‚Ideja', na primjer, očuvala, bar za neko vrijeme, od ideja gospode Dergačeva i komp., koje nesumnjivo nisu toliko izvorne koliko vaša. I najposlije, potpuno se slažem s mišljenjem veleštovane Tatjane Pavlovne, koju sam, doduše, osobno poznavao, ali je nisam do sada bio kadar ocijeniti onako kako zaslužuje. Njezina misao da se upišete na sveučilište izvanredno je povoljna za vas. Znanost i život nedvojbeno će, za tri-četiri godine, još više proširiti obzorja vaših misli i težnja, a ako se i poslije svršenog sveučilišta opet budete htjeli vratiti svojoj ‚Ideji', ništa vam više neće stajati na putu.

A sad mi dopustite da i bez vaše molbe otvoreno iznesem nekoliko misli i dojmova što su mi zaokupili um i dušu dok sam čitao vaše vrlo iskrene zapise. Jest, slažem se s Andrejem Petrovičem da je doista bilo razloga da se pribojava za vas i za vašu samotničku mladost. A takvih mladića kao što ste vi ima mnogo, i njihovim sposobnostima doista uvijek prijeti opasnost da se razviju nagore – bilo u molčalinovsku[1] dodvorljivosti bilo u pritajenu želju za neredom. Ali ta želja za neredom proistječe možda

[1] Molčalin je osoba iz Gribojedovljeva igrokaza *Teško pametnome.*

čak ponajčešće iz pritajene žudnje za redom i ‚divotom' (da se poslužim vašom riječju). Mladost je nepokvarena već zato što je mladost. Možda se baš u tim, tako ranim pobudama ludosti krije ta žudnja za redom i to traganje za istinom, a tko je kriv što neki današnji mladi ljudi vide tu istinu i taj red u takvim glupim i smiješnim stvarima da čovjek ne može shvatiti kako su mogli u njih povjerovati! Napominjem usput da prije, u ne tako davnoj prošlosti, još u prethodnom pokoljenju, čovjek i nije morao toliko žaliti te zanimljive mladiće, jer su se u to doba oni uvijek najposlije uspješno priključivali našem najvišem kulturnom sloju i stapali se s njim u jednu cjelinu. Pa ako su, na primjer, na početku svoga puta i poimali svu svoju nesređenost i slučajnost, sav nedostatak plemenitosti čak i u obiteljskim prilikama, nedostatak obiteljske zasade i lijepih istančanih manira, to je bilo čak i bolje, jer su poslije već svjesno to sami postizali pa su to naučili cijeniti. Danas je već malo drukčije, baš zato što se nemaju gotovo čemu priključiti.

Razjasnit ću to usporedbom ili, da tako kažem, prispodobom. Da sam ja ruski romanopisac i da imam dara, bezuvjetno bih uzimao svoje junake iz drevnoga ruskog plemstva, jer se jedino u tom tipu kulturnih Rusa može naći bar privid lijepa reda i lijepa dojma, koji je u romanu toliko potreban da estetski djeluje na čitaoca. Kad to kažem, nipošto se ne šalim, iako uopće nisam plemić, što, uostalom, i sami znate. Već je Puškin obilježio siželje svojih budućih romana u *Predajama ruske obitelji,* i vjerujte da je tu doista sve ono što je kod nas do sada bilo lijepo. Tu je, u najmanju ruku, sve ono što je kod nas bilo koliko-toliko dorađeno. Ne govorim tako zato što sam baš potpuno uvjeren da je ta ljepota ispravna i istinita; ali je tu, na primjer, bilo već dorađenih oblika časti i dužnosti, što nigdje u Rusiji, osim u plemstvu, ne samo što nije dorađeno, nego nigdje nije čak ni započeto. Govorim kao miran čovjek koji traži mir.

A je li dobra ta čast, i je li ispravna ta dužnost – to je drugo pitanje; međutim, meni je važnija upravo ta dorađenost oblika i bar kakav-takav red, i to red koji nije više propisan nego koji je među njima samima iznikao. Ma, zaboga, nama je najvažniji bar kakav-takav red, ali da napokon bude naš! U tome bi se sastojala nada i, da tako kažem, predah: da se bar nešto napokon izgradi, umjesto ovog vječitog rušenja, umjesto triješća što leti na sve strane, umjesto smeća i otpadaka iz kojih evo već dvjesta godina ništa da se izlegne.

Ne zamjerite mi na slavenofilstvu; govorim to samo onako, iz mizantropije, jer mi je teško pri srcu! Danas se, tek odnedavno, zbiva kod nas nešto sasvim suprotno od onoga što sam prikazao. Više ne prianja smeće za najviši sloj ljudi, nego se, naprotiv, od ovoga tipa ljepote otkidaju, živahno i užurbano, komadići i grumenje pa se zbijaju u jednu gromadu s izgrednicima i zavidljivcima. I nije nikakva rijetkost da se i sami očevi i glave nekadašnjih kulturnih obitelji već izruguju onome u što bi im možda djeca još htjela vjerovati. Štoviše, s uživanjem pokazuju pred svojom djecom pohlepnu radost što su iznenada stekli pravo da budu nepošteni, pravo koje su mnogi i mnogi odjednom sebi prisvojili. Ne govorim o uistinu naprednim ljudima, predragi Arkadije Makaroviču, nego samo o onom ološu kojeg ima sva sila i o kojem je rečeno: *Grattez le Russe, et vous verrez le Tartare*[1]. I vjerujte mi da pravih liberala, pravih i plemenitih prijatelja čovječanstva nema kod nas nipošto toliko koliko nam se najednom učinilo da ima.

Ali sve je to naprosto filozofiranje; vratimo se našem izmišljenom romanopiscu. Položaj našega romanopisca bio bi u tom slučaju posve određen: on bi mogao pisati samo povijesna djela, jer u današnje doba nema više tipa ljepote, a ako i ima nekih ostataka, prevladava mišljenje da ti ostaci nisu sačuvali ljepotu. Pa i u povijesnom se djelu može prikazati mnoštvo još izvanredno zgodnih i utješnih pojedinosti. Takvo djelo, kad bi poteklo od velika talenta, ne bi više toliko pripadalo ruskoj književnosti koliko ruskoj povijesti. To bi bila slika, umjetnički dorađena, ruske tlapnje koja je ipak doista postojala, sve dok se nisu dosjetili da je tlapnja. Unuk onih junaka koji su bili na slici koja je prikazivala rusku prosječnu kulturnu obitelj, tri naraštaja za redom, u vezi s ruskom poviješću – taj potomak svojih predaka ne bi se više mogao kao suvremen tip prikazati drukčije nego u pomalo mizantropskom, samotničkom i nedvojbeno tužnom obliku. Čak bi morao biti neki čudak o kome bi čitalac mogao na prvi pogled pomisliti da se povukao s poprišta, i uvjeriti se da nije izišao kao pobjednik. Još malo pa će se izgubiti čak i taj unuk – mizantrop; pojavit će se nove osobe, još nepoznate, i nova tlapnja; ali kakve osobe? Ako nisu lijepe, nestat će ruskog romana. Ali, jao, hoće li nestati samo ruski roman?

Da ne idem dalje, posegnut ću za vašim rukopisom. Pogledajte,

[1] Zagrebi Rusa pa ćeš otkriti Tatarina.

na primjer, obje obitelji gospodina Versilova (dopustite mi da ovaj put budem potpuno otvoren). Ponajprije, o samu Andreju Petroviču neću sad razglabati; pa ipak, on je glava obitelji. On je plemić-koljenović, a u isti mah pariski komunar. On je pravi pjesnik i voli Rusiju, ali je zato i potpuno niječe. On je bezvjerac, ali je gotovo spreman dati glavu za nešto neodređeno što ne zna čak ni imenovati, ali u što usrdno vjeruje, po uzoru na mnoge Ruse, evropske civilizatore iz petrogradskog razdoblja ruske povijesti. Ali dosta o njemu samom; da vidimo ipak njegovu pravu obitelj: o sinu mu neću ni govoriti niti on zavređuje tu čast. Oni koji imaju oči, unaprijed znaju dokle mogu dotjerati te vjetrogonje, i dokle mogu, usput budi rečeno, i druge dotjerati. Ali eto vam njegove kćeri Ane Andrejevne – zar se za tu djevojku može reći da nema karaktera? To je osoba koja se može mjeriti s majkom igumanijom Mitrofanijom[1] – dakako da ne ciljam ni na kakve prijestupe, što bi bilo čak nepravedno od mene. Reknete li mi sad, Arkadije Makaroviču, da je takva obitelj slučajna pojava, prvi ću se obradovati. Ali neće li, naprotiv, biti ispravnije zaključiti da se već mnoštvo takvih nedvojbeno plemićkih ruskih obitelji neodoljivo snažno i u veliku broju pretvaraju u *slučajne* obitelji i stapaju se s njima u opći nered i zbrku? Tip te slučajne obitelji pokazujete donekle i vi u svom rukopisu. Jest, Arkadije Makaroviču, vi ste *član slučajne obitelji,* nasuprot našim još nedavnim plemićkim tipovima koji su imali vrlo različito djetinjstvo i dječaštvo od vas.

Moram priznati da ne bih htio biti romanopisac čiji je junak iz slučajne obitelji!

To je nezahvalan posao za koji nema ni lijepih oblika. Pa i ti su tipovi, svakako, tek u stvaranju, te zato i ne mogu biti umjetnički zaokruženi. Moguće su grdne pogreške, moguća su preuveličavanja, propusti. Bilo kako mu drago, valjalo bi suviše nagađati. Pa ipak, što da radi pisac koji ne želi pisati samo povijesna djela i koga muči sadašnjost? Da nagađa i... griješi.

Ali *Zapisi* kao vaši mogli bi, čini mi se, poslužiti kao građa za buduće umjetničko djelo, za buduću sliku nesređenog, ali već minulog doba. O, kad prođe današnjica i nastane budućnost, budući će umjetnik pronaći lijepe oblike čak i za prikaz minulog nereda i zbrke. A eto, tada će baš zatrebati *Zapisi* kao vaši, i poslužit će kao građa – samo ako su iskreni, čak bez obzira na svu

[1] Igumanija manastira u Serpuhovu koja je bila 1874. godine osuđena na tri godine progonstva u Sibiru zbog krivotvorenja mjenica na velike svote.

njihovu zbrkanost i slučajnost... Sačuvat će se bar neke istinite značajke po kojima će se moći naslutiti šta se sve krilo u duši gdjekojeg mlaca iz tadašnjeg burnog doba – a to istraživanje neće biti potpuno bezvrijedno, jer od mladaca nastaju naraštaji...«

1875.

NAPOMENA

MLADAC

Napisan između *Bjesova* i *Braće Karamazovih, Mladac*[1] nije nikad privukao toliku pozornost kritike ni čitalaca koliko ostali romani Dostojevskoga. Pa ipak, to je jedan od njegovih pet velikih romana i, premda možda nije toliko snažan koliko ostali, neobično je kompleksan, bogat idejama i obrađuje osnovnu temu koja je tada bila prilično zanemarena u književnosti – psihologiju prijelaznog razdoblja u životu svakog čovjeka, između prve mladosti i zrelosti. I zapravo je to jedino djelo Dostojevskoga u kojem se glavni junak zaista preobražava, u kojem možemo pratiti razvoj njegova karaktera. Napokon, to je autorovo pretposljednje veliko djelo, prije remek-djela *Braće Karamazovih,* i stoga također zaslužuje posebnu pozornost.

Zanimljivo je da rukopis romana nije sačuvan, ali su se očuvale piščeve bilješke koje su brojnije i interesantnije od svih ostalih njegovih bilježaka, tako da su izdane u zasebnoj, pozamašnoj knjizi, na žalost tek 1965[2]. Tu se može do u tančine pratiti nastanak i razvoj toga djela, od prve nabačene misli do cijelih ulomaka koje autor nije uvrstio u definitivnu verziju romana. Sovjetski kritičar A. S. Dolinin nazvao je s punim pravom tu građu »stvaralačkim laboratorijem Dostojevskoga«.

Kad se u srpnju 1871, nakon četverogodišnjeg boravka u inozemstvu, vratio u Petrograd, Dostojevski je bio prilično ozlojeđen kritikama prvih poglavlja *Bjesova.* Najviše ga je peklo mišljenje da je izgubio vezu sa

[1] U nas se dosad ovaj roman objavljivao pod naslovima *Mladić* i *Momče* koji nisu prenosili podrugljiv prizvuk što ga sadrži ruska riječ подросток. Prevodilac i urednik ovog izdanja dugo su se dvoumili kako da prevedu tu riječ koja se počesto ponavlja u tekstu. Da nabrojimo samo neke varijante: podraslić (riječ je zabilježena u rječnicima, ali se nikad nije uvriježila u nas), šiparac, žutokljunac, zelembać, balavac, šmrkavac, deran, mladac, naraštajac, pubertetlija, momčić itd. Opredijelili smo se na kraju za riječ »mladac« koja zacijelo najbolje odgovara izvornom ruskom izrazu.

[2] »F. M. Dostojevskij v rabote nad romanom Podrostok«, izdavač »Nauka«, Moskva, biblioteka »Literaturnoe nasledstvo«.

životom u Rusiji. Možda je baš zato na početku 1873. i prihvatio ponudu kneza Meščerskoga da uređuje njegov časopis »Građanin« koji je bio poznat po svojim reakcionarnim nazorima. Tu je Dostojevski objavljivao »Piščev dnevnik«, u kojem je pripovijedao o svakodnevnim događajima, o izložbama i knjigama, o svojim uspomenama na Hercena, Bjelinskoga, Černiševskoga i druge. Neki događaji o kojima je čitao u novinama potakli su ga da napiše nekoliko pripovijedaka koje je također objavio u svojoj redovitoj rubrici. Treba ipak istaknuti da je u svim svojim člancima i feljtonima sačuvao nezavisan pogled na svijet, koji se, doduše, u biti razlikovao od nazora njegovih političkih protivnika, naprednih ljevičarskih kulturnih radnika, ali isto tako nije bio sasvim po volji ni njegovim poslodavcima. Zbog toga je dolazio u sukobe s knezom Meščerskim i njegovim istomišljenicima, tako da je već 1874. dao ostavku na urednički položaj i povukao se opet u ono što bismo danas nazvali statusom »slobodnog umjetnika«.

Iako je dokazao da može biti i vrstan novinar, Dostojevski je ostao književnik, romanopisac. Tako je već 26. veljače 1873. pisao svom prijatelju, povjesničaru Pogodinu: »Ideje za pripovijetke i romane roje mi se u glavi i gomilaju u srcu. Razmatram ih, bilježim, svaki dan dodajem nove pojedinosti... a onda odjednom uvidim da mi časopis oduzima sve vrijeme i da ne mogu više pisati, pa me obuzimaju žaljenje i očaj... Mislim da sam zaista počinio veliku glupost kad sam se vezao za ‚Građanina'«

U travnju 1874. Dostojevski se zahvalio na uredničkoj dužnosti u »Građaninu«, a isti taj mjesec dobio je primamljivu ponudu od pjesnika Njekrasova da objavi svoj novi, još nenapisani roman u časopisu »Domovinski zapisi«. Treba znati da je Njekrasov bio među prvima koji su otkrili genijalnost Dostojevskoga i oduševljeno dočekali *Bijedne ljude,* ali da se isto tako poslije razišao s Dostojevskim iz političkih razloga i postao jedan od njegovih najžešćih protivnika. Kao urednik »Domovinskih zapisa«, oko kojih su se bili okupili ondašnji napredni književnici i kritičari, Njekrasov je često napadao političke nazore i djela »natražnjaka« Dostojevskoga. Uostalom, Dostojevski je gotovo sva svoja dotadašnja djela objavio najprije u glasilu suprotnog tabora, »Ruskom vjesniku«, koji je uređivao njegov prijatelj Katkov. Autor *Bjesova* bio je polaskan ponudom Njekrasova koga je cijenio kao pjesnika i čovjeka, ali se pobojao da ga opet ne proglase prevrtljivcem i prelivodom, te je odlučio da svoje novo djelo najprije ponudi »Ruskom vjesniku«. Stoga je otputovao u Moskvu, ali ga je tu čekalo neugodno iznenađenje. Katkov nije bio spreman da mu plati onoliko koliko je nudio Njekrasov – dvjesta pedeset rubalja po tiskarskom arku – i, uopće, nije pokazao osobito zanimanje za novo djelo svog stalnog suradnika. Tek je poslije Dostojev-

ski doznao da je Katkov imao u to vrijeme već potpisan ugovor s Lavom Tolstojem za njegov novi roman *Anu Karenjinu.* Najviše je pak povrijedila Dostojevskog činjenica što je Tolstoj po tom ugovoru imao dobiti pet stotina rubalja po tiskarskom arku, a sam Dostojevski nije nikad dobio od istog časopisa više od sto pedeset rubalja po arku. To ga je ponukalo da napiše 20. prosinca 1874, u pismu ženi, ove ogorčene riječi: »Jučer sam pročitao u ‚Građaninu' ... da je Lav Tolstoj prodao svoj roman od četrdeset araka (*Anu Karenjinu*) ‚Ruskom vjesniku' ... za PET STOTINA rubalja po arku, što iznosi dvadeset tisuća rubalja. Meni nisu mogli dati dvjesta pedeset rubalja, a Tolstoju su brže-bolje platili pet stotina! Zbilja ne drže mnogo do mene, a to je samo zato što ja živim od svog rada. Sad me Njekrasov može ucjenjivati kako hoće ako bude išta (u mom romanu) što se protivi njihovoj liniji... Ali baš ako budemo morali i prosjačiti ove godine, neću se odreći ni jednog jedinog retka.« Ovo suparništvo s Tolstojem ostavilo je traga i u *Mlacu.* Pri kraju romana spominje se romanopisac koji opisuje idealnu plemićku obitelj i koji je, usprkos svom velikom talentu, puki povjesničar jer takva idealna obitelj više ne postoji. Riječ je, dakako, o autoru *Rata i mira.*

Dostojevski je obećao Njekrasovu da će mu predati rukopis svog novog romana do 1. siječnja 1875. Njekrasov mu je u tu svrhu isplatio predujam kojim je Dostojevski, između ostaloga, platio neke dugove i otputio se na liječenja u Ems, u Njemačku. Tu je namjeravao započeti pisati novi roman. Međutim, to nije bilo baš tako jednostavno. Problem je bio u tome što je imao suviše ideja i građe. Tako se 24. lipnja tuži u pismu ženi: »Moj rad sporo napreduje, muči me plan. Opsežnost plana... to mu je najveća mana. Kad ga gledam u cjelini, vidim tu četiri isprepletena romana... Jedna me misao muči svaki dan: kako ćemo se na jesen srediti i otkud nam novci? (NE MO-GU tražiti ništa više od Njekrasova; uostalom, SVAKAKO bi me odbio. Nije on Katkov.«)

Dostojevskom je ostalo još podosta građe od *Bjesova* i od planova za dva romana kojima je dao naslove *Ateizam i Život velikog grešnika,* a koje nije nikad napisao. Jedna je od njegovih velikih želja bila da piše o djeci. Tako je, na primjer, u proljeće 1874. zapisao: »Roman o djeci, samo o djeci i o jednom djetetu-junaku«. Poslije je, u »Piščevu dnevniku«, priopćio svojim čitaocima da bi ponajprije htio pisati o »mladom, još nezrelom čovjeku koji želi, bojažljivo i drzovito, što prije učiniti prvi korak u životu«.

Nasuprot tom dječaku stajao je lik koji je već odavno progonio piščevu uobrazilju: »pravi grabežljivi tip... pravi tip junaka koji dominira publikom... i koji će se stoga nužno svima svidjeti... Strastvena duša i silna širina duha. Najgrublje prostaštvo izmiješano s najprofinjenijom plemenitosti... I zavodljiv i odbojan...« Taj je lik zapravo onaj isti koji je

trebalo da bude »ateist« i »veliki grešnik«. Iz početka ga pisac u svojim bilješkama naziva naprosto »On.«

Poslije će se Dostojevski naći pred dilemom – treba li da glavni junak bude »On« ili dječak? Tu je dilemu razriješio tek 11. srpnja 1874, kad je napisao u svoju bilježnicu krupnim slovima: »Junak nije On nego dijete«. A malo iza toga: »Mladac«, i još malo dalje: »Njegova ideja da se obogati«. I napokon: »MLADAC: ISPOVIJED VELIKOG GREŠNIKA. NAPISANA ZA SAMOG SEBE.« Tu se već nazrijeva rješenje još jednog problema koji je zaokupljao pisca u to doba: »Ozbiljno rješenje problema – pisati u prvom licu. Početi riječju: ja... Izvanredno sažeta ispovijed (po uzoru na Puškina). Sažeto, maksimalno sažeto«. Nekako u to vrijeme zapisao je i ove riječi: »Raspadanje je glavna i očita ideja romana«.

U kolovozu se pisac vratio nezadovoljan iz Njemačke jer još nije imao razrađen plan romana. U to ga vrijeme neobično zanima proces mladim revolucionarima Dolgušinu i drugovima, pa je zamolio jednog prijatelja da mu prikupi i pošalje novinske izvještaje o tom procesu, jer su mu »... od *kapitalne* važnosti za književno djelo kojim sam sad zaokupljen«. Riječ je bila o skupini mladih ljudi koji su tiskali i ilegalno dijelili letke u kojima su pozivali narod na ustanak protiv carske vlasti. Trebalo je da »dolgušinci« odigraju važnu ulogu u novom romanu, čak je i »mladac« imao biti njihov član. Međutim, u daljnjem razrađivanju plana pisac je odustao od svoje prvotne zamisli tako da su u definitivnoj verziji ostali samo tragovi te zamisli u likovima Krafta, Dergačeva, njegove žene itd. Zanimljivo je da u građi za roman nalazimo i ove Versilovljeve riječi: »Upoznat ću sva otkrića egzaktnih nauka i s njihovom ću pomoću steći mnoštvo udobnih stvari, sad sjedim na čohi, a tad ćemo svi sjediti na baršunu, ali šta onda? Ipak će ostati pitanje: a što da se dalje radi? Uza sav taj komfor i baršun, radi čega da se zapravo živi, koji je cilj? Čovječanstvo će se zaželjeti velike ideje. Slažem se da je nahraniti čovječanstvo i podijeliti ljudima pravo na hranu također velika ideja... Ali je ta ideja sekundarna i podređena jer, kad se jednom najede, čovjek će se svakako upitati: radi čega da živim?«

Na dan 8. rujna spominje se prvi put u piščevim bilježnicama čovjek iz naroda, Makarov, i njegova žena, »majka, ruski tip (snažan karakter) – zgažene su i pokorne, a čvrste kao svetice«. Sada, dodaje autor »...moj roman sadrži *sve elemente:* visoku inteligenciju, civiliziranu a bez nade, pasivnu i sumnjičavu, Versilova; staru i svetu Rusiju, Makarove. I nešto dobro u novoj Rusiji – tetku« (riječ je o Tatjani Pavlovnoj koja živi od svoga rada).

Vrativši se, dakle, iz Njemačke, Dostojevski je odlučio da cijelu zimu provede sa svojom obitelji u Staroj Rusi, toplicama na Iljmenskom jezeru, južno od Petrograda, gdje je bio unajmio kuću. Zanimljivo je kako je tu

provodio dane. Ustajao je oko jedanaest sati, zatim bi se pomno obukao i dotjerao, popio kavu ćaskajući s djecom te se povukao u svoju radnu sobu, gdje mu je nad divanom visila reprodukcija Rafaelove Sikstinske Madone, koje ga se original bio snažno dojmio u Dresdenu. Tu je sjedao za svoj pisaći stol i radio. Nakon ručka diktirao je obično ženi, koja je bila stenografkinja, poglavlje što ga je bio napisao u toku prethodne noći. Tada bi podijelio djeci slatkiše, kojih je uvijek imao u ladicama, a oko četiri sata odlazio u šetnju, bez obzira na to kakvo je bilo vrijeme. Hodao je pognute glave, zadubljen u svoje misli, i gotovo nikog nije primjećivao. U šest sati večerao je s obitelji, zatim je nešto čitao. U devet sati pio se čaj, djeca su odlazila na spavanje, a Dostojevski se ponovo povlačio u svoju radnu sobu. Tu je između dvije svijeće, pušeći mnogo, pisao *Mlaca* sve do tri, četiri sata u noći.

Na početku veljače 1875. pisac je odnio Njekrasovu u Petrograd prva dva dijela romana. Na dan 9. veljače piše ženi iz Petrograda: »Njekrasov je došao da mi izrazi SVOJE ODUŠEVLJENJE pošto je pročitao svršetak prvog dijela: ,Kakva je svježina u vas, dragi moj... u našim godinama nijedan pisac nema više te svježine. U posljednjem romanu Lava Tolstoja nisam našao ništa doli ponavljanje onoga sto sam već pročitao kod njega, samo što mu je sve to bilo bolje u prethodnoj knjizi.' (To Njekrasov govori.) On drži da je prizor samoubojstva vrhunac savršenstva.«

Mladac je počeo izlaziti u siječanjskom broju »Domovinskih zapisa«, koji je, kao i obično, ponešto okasnio. Treći dio romana Dostojevski je napisao ljeti u Emsu gdje se opet liječio od emfizema. Taj je dio objavljen u studenom i prosincu iste godine. Cijeli je roman izišao u knjizi na početku 1876. godine

Tadašnja je ruska kritika prilično nepovoljno ocijenila novi roman Dostojevskoga, pogotovo ona kritika koja je tobože pripadala istom taboru kao i sam romanopisac. Tako je kritičar Avsejenko objavio u »Ruskom svijetu« godine 1875. dva članka u kojima je žestoko napao *Mlaca*. Prvi je članak nosio podnaslov »Novogodišnji broj ,Domovinskih zapisa'. Po čemu se roman gospodina Dostojevskoga, napisan za taj časopis, razlikuje od ostalih njegovih romana što ih je napisao za ,Ruski vjesnik'. Nešto o ispljuvcima, ćuškama i sličnim stvarima.« U drugom je članku Avsejenko napisao, između ostalog, i ovo: »U umjetničkom talentu gospodina Dostojevskoga ima stranâ u kojima je pravi majstor, ali ima i *nešto* što ga neprestano priječi da otkrije te svoje strane... To fatalno nešto jest potpuno nepoznavanje stvarnog života.«

Slično je ocijenjen *Mladac* i u »Ruskom vjesniku«: »U *Mlacu* ima pojedinosti koje vrijeđaju kulturne osjećaje, ima prljavština koje su, po našem mišljenju, apsolutno nedopustive u književnom djelu. Zbog njih treba to više žaliti što nisu uopće izazvane zahtjevima takozvanog reali-

zma; naprotiv, najnepristojnije činjenice i prizori u tom romanu najdalje su od stvarnog života, najmanje su realne. Spomenut ćemo, kao primjer, makar i onu epizodu o sirotoj djevojci koja je dala oglas u novine da nudi poduku (u prvom dijelu romana) – ono što je ta djevojka doživjela ne može se nikako dogoditi u stvarnom životu i posve je *nepotrebno* u romanu.«

Kritičari iz suprotnog tabora, koji su bilo osuli drvlje i kamenje na *Bjesove,* pisali su, naravno, ponešto drukčije o *Mlacu.* Tako je, na primjer, A. M. Skabičevski objavio 1876. godine u »Burzovnim novostima« članak pod naslovom »O gospodinu Dostojevskom uopće i o njegovu romanu *Mladac.*« Tu je taj kritičar iznio teoriju prema kojoj u Dostojevskom postoje »dvije ličnosti – jedna je od njih neobično nervozna i razdražljiva, žučljiva i ekstatična, a uz to je još i rezoner«. O toj ličnosti dalje tvrdi da je »izvanredno nemarna, a ponekad pokazuje i začudnu nespretnost – cijeli prizori i poglavlja... iznenađuju vas svojom fantastičnom neobičnošću, baš kao da se radnja ne zbiva u ovoj okolini u kojoj živite, nego na nekakvom drugom planetu, u nekakvim drugim fantazmagoričnim prilikama«. Drugoj pak ličnosti isti kritičar odaje priznanje da je »narodska, ali ne u vulgarnom značenju te riječi – što dobro prikazuje seljake – nego u jednom višem smislu preuzimanja bitnih osobina duha i karaktera ruskog naroda...«

Z. C.

Sadržaj

NAKLADNI ZAVOD ZNANJE, ZAGREB
ZA IZDAVAČA: DRAGUTIN BRENČUN
KOREKTOR: ŠTEFICA KONJEVOD
TEHNIČKI UREDNIK: SREĆKO JOLIĆ
TISAK: ČGP »DELO«, LJUBLJANA, 1979